

Victor Hugo

Notre-Dame de Paris

Victor Hugo

Notre-Dame de Paris

Traducere de Gellu Naum

Notă introductivă

Acum câțiva ani, vizitând sau, mai bine zis, scotocind biserica Notre-Dame, autorul cărții de față a găsit, într-un ungher ascuns și întunecat al uneia din turle, cuvântul acesta săpat de-o mână pe zid:

ΑΝΑΓΚΗ

Majusculele acestea grecești, scobite în piatră, având în ele ceva propriu grafiei gotice întipărit în forma și în poziția lor, ca pentru a arăta că o mână din Evul Mediu le scrisese acolo, și mai ales sensul lugubru pe care îl cuprindeau l-au izbit puternic pe autor.

Și s-a întrebat, a căutat să ghicească cine putea fi sufletul rătăcit care nu voise să părăsească lumea aceasta fără a lăsa acest stigmat al crimei sau al nenorocirii pe fruntea bătrânei biserici.

De atunci, zidul a fost spoit sau râcâit (nu știu care din două) și inscripția a dispărut. Căci așa se procedează de vreo două sute de ani cu minunatele biserici ale Evului Mediu. Schilodirile le vin de pretutindeni, din afară ca și dinăuntru. Preoții le spoiesc, arhitecții le râcăie, apoi mai vine și lumea, care le dărâmă.

Astfel, în afară de trecătoarea amintire pe care i-o consacră aici autorul acestei cărți, astăzi n-a mai rămas nimic din misteriosul cuvânt scris în turla întunecată a bisericii Notre-Dame, n-a mai rămas nimic din soarta necunoscută pe care el o rezuma atât de melancolic. Omul care a scris cuvântul pe zid s-a șters, acum câteva veacuri, din mijlocul oamenilor; cuvântul, la rândul lui, s-a șters și el de pe zidul bisericii; biserica însăși poate că se va șterge și ea curând de pe fața pământului.

Asupra acestui cuvânt a fost făcută cartea de față.

Februarie 1831

Cartea întâi

1. Sala Mare

Se împlinesc astăzi trei sute patruzeci și opt de ani, șase luni și nouăsprezece zile de când parizienii se treziră în zgomotul tuturor clopotelor care sunau din răzputeri în tripla incintă formată de Cité, de Universitate și de Oraș.

Și totuși, 6 ianuarie 1482 nu e o zi căreia istoria să-i fi păstrat amintirea. În evenimentul care punea astfel în mișcare, de cu zori, clopotele și pe cetățenii Parisului, nu era nimic de seamă: nici vreun atac al picarzilor sau al burgunzilor, nici procesiunea vreunei racle cu moaște, nici vreo răzmeriță de-a studenților în orașul Laas, nici vreo intrare a *numitului nostru preatempt senior*, măria sa, regele, și nici măcar o spânzurare mai de soi a tâlharilor sau a tâlhărițelor la Tribunalul Parisului. Nu era nici măcar sosirea neașteptată, întâlnită atât de des în secolul al cincisprezecelea, a vreunei solii gătite cu zorzoane și pene. Trecuseră abia două zile de când ultima cavalcadă de felul acesta, alaiul solilor flamanzi însărcinați să încheie căsătoria prințului moștenitor cu Marguerite de Flandre, își făcuse intrarea în Paris, spre marele plictis al domnului cardinal de Bourbon, care, ca să-i fie pe plac regelui, trebuise să primească bine toată șleahta aceasta rustică de burgmeisteri flamanzi și să-i distreze, la locuința sa, palatul Bourbon, cu o *preafrumoasă moralitate*⁽¹⁾, satiră și farsă, pe când o ploaie cu bășici îi uda, la poartă, mărețele tapiserii.

În ziua de 6 ianuarie, ceea ce făcea să tresalte inimile întregului norod al Parisului, cum spune Jean de Troyes, era dubla solemnitate, împerecheată din vremuri imemorabile, a zilei Regilor și a Sărbătorii Nebunilor.

În ziua aceea trebuia să fie aprins focul de sărbătoare în Piața Grève, să fie plantat arborele de mai la Capela Braque și să se joace un mister la Palatul de Justiție. Strigarea fusese făcută din ajun, cu sunet și trâmbiță pe la răspântii, de către oamenii domnului *prévôt*⁽²⁾, înveșmântați în frumoase tunici de lână violetă, cu țesătură rară, și având cruci mari albe pe piept.

Mulțimea de cetățeni și de cetățene se îndrepta deci din toate părțile, de cu zori, lăsându-și casele și prăvăliile încuiate, spre unul dintre cele trei locuri mai sus amintite. Fiecare se hotărâse fie pentru focul de sărbătoare, fie pentru arborele de mai, fie pentru mister. Și

trebuie spus, spre lauda străvechiului bun-simț al mulțimii de gură-cască, că cei mai mulți se îndreptau spre focul de sărbătoare, care era cât se poate de potrivit cu anotimpul, sau spre mister, care urma să fie reprezentat în Sala Mare a palatului, bine acoperită și bine închisă, și că mai toți curioșii păreau înțeleși să lase bietul arbore de mai neînflorit, să dărdăie singur sub cerul de ianuarie, în cimitirul Capelei Braque.

Mulțimea se îndesa mai ales pe aleile Palatului de Justiție, știut fiind că solii flamanzi, sosiți cu două zile înainte, aveau de gând să asiste la reprezentarea misterului și la alegerea papei nebunilor, care trebuia să aibă loc tot în Sala Mare.

În ziua aceea nu era lesne să pătrunzi în Sala Mare, cunoscută totuși pe atunci drept cea mai spațioasă încăpere acoperită din lume. (E adevărat că Sauvai nu măsurase încă Sala Mare a castelului din Montargis.) Piața Palatului, ticsită de lume, oferea curioșilor de la ferestre aspectul unei mări în care cinci sau șase străzi, ca tot atâtea guri de fluvii, revărsau clipă de clipă noi valuri de capete. Valurile mulțimii, sporind neîncetat, se ciocneau de colțurile caselor care ieșeau ici-colo în afară, ca niște promontorii, în bazinul neregulat al pieței, în centrul înaltei fațade gotice a palatului, scara cea mare, urcată și coborâtă neconținut de un dublu curent care, după ce se spărgea de peronul intermediar, se împrăstia în valuri largi pe cele două pante laterale, scara cea mai mare deci șiroia neîncetat în piață ca o cascadă într-un lac. Strigătele, râsetele, tropăitul miilor de picioare făceau mare zarvă și mare vuiet. Din timp în timp, vuietul și zarva se dublau, curentul care împingea mulțimea spre scara cea mare dădea înapoi, se tulbura, se învârteja. De vină erau loviturile vreunui arcaș sau calul vreunui jandarm care lovea cu copitele ca să restabilească ordinea; admirabilă tradiție pe care puterile vechi au lăsat-o moștenire puterilor din vremea conetabililor, iar acestea – trupelor de jandarmi călări, care, la rândul lor, au transmis-o jandarmeriei noastre din Paris.

La uși, la ferestre, la lucarnele podurilor, pe acoperișuri, mișunau mii de fețe de oameni cumsecade, calme și cinstite, privind palatul, privind gloata și mulțumindu-se cu atât; căci mulți dintre locuitorii Parisului se mulțumesc să privească spectatorii, iar un zid în dosul căruia se petrece ceva e de ajuns pentru a ne stârni curiozitatea.

Dacă nouă, celor din 1830, ne-ar fi cu putință să ne amestecăm în gând cu parizienii din secolul al cincisprezecelea și să intrăm odată cu ei, smuciți, înghionțiți, răsturnați, în sala imensă a palatului, atât de neîncăpătoare la 6 ianuarie 1482, spectacolul nu ni s-ar părea nici lipsit de interes, nici lipsit de farmec, și am avea în jurul nostru numai lucruri atât de vechi, încât ni s-ar părea cu totul noi.

Dacă cititorul îngăduie, vom încerca să regăsim cu gândul

impresia pe care ar fi încercat-o odată cu noi, pășind pragul Sălii Mari, în mijlocul mulțimii în sumane, în pieptare și în fuste plisate, scurte.

Mai întâi, zumzet în urechi, ochi orbiți. Deasupra capetelor, o dublă boltă în ogivă, căptușită cu sculpturi în lemn, vopsită în culoarea cerului, presărată cu flori de crin aurite; sub picioare, un pavaj de marmură albă și neagră. La câțiva pași de noi, un stâlp uriaș, apoi încă unul și încă unul; cu totul, șapte stâlpi în lungul sălii sprijinind, la mijlocul ei, coborâșurile dublei bolți. În jurul primilor patru stâlpi, tarabele negustorilor, sclipind de giuvaieruri din sticlă și de tinichele poleite; în jurul ultimilor trei, bănci de lemn de stejar, roase și lustruite de nădragii pricinașilor și de robele procurorilor.

De jur-împrejurul sălii, de-a lungul peretelui înalt, între uși, între ferestre, între stâlpi, nesfârșitul șir al statuilor tuturor regilor Franței, începând de la Faramond; regi trândavi, cu brațele atârinate și cu ochii plecați; regi viteji și bătaioși, cu capetele și mâinile îndrăzneț ridicate spre cer. Apoi, în lungul ferestrelor ogivale, vitralii în o mie de culori; la ieșirile largi ale sălii, uși bogate, sculptate fin; și totul, bolțile, stâlpii, zidurile, pervazurile, îmbrăcămintea pereților, ușile, statuile, acoperite de sus până jos cu o splendidă culoare albastră și aurie, care, puțin întunecată încă de pe vremea când o privim, pierise aproape cu totul sub praf și sub pânzele de păianjen în anul Domnului 1549, când du Breul o mai admira încă, din obișnuință.

Să ne închipuim acum sala aceasta imensă și lungă luminată de razele plumburii ale unei zile de ianuarie, năpădită de o mulțime pestră și zgomotoasă care se scurge de-a valma de-a lungul pereților și se învârtăște în jurul celor șapte stâlpi, și vom avea o idee generală despre întregul tablou căruia vom încerca să-i arătăm mai precis ciudatele amănunte.

E sigur că, dacă Ravailac nu l-ar fi asasinat pe Henric al IV-lea, n-ar fi existat piesele procesului Ravailac depuse la grefa Palatului de Justiție; n-ar fi existat complici interesați să facă să dispară sus-pomenitele piese; așadar, n-ar fi existat incendiatori, nevoiți, din lipsa altor mijloace, să dea foc grefei ca să ardă piesele și să ardă Palatul de Justiție ca să ardă grefa; prin urmare, n-ar fi existat incendiul din 1618. Vechiul palat ar mai fi încă în picioare, cu vechea lui Sală Mare; și i-am putea spune cititorului: „Du-te de-o vezi”, și am fi astfel amândoi scutiți, eu de a face, el de a citi o simplă descriere. Iată o dovadă a noului adevăr că marile evenimente au urmări incalculabile.

E adevărat că s-ar putea, în primul rând, ca Ravailac să nu fi avut complici; apoi, ca acești complici, dacă din întâmplare ar fi existat, să nu fi avut niciun amestec în incendiul din 1618. În privința incendiului, există alte două explicații foarte plauzibile. Prima explicație e marea stea, lată de-un picior, înaltă de-un cot, care a căzut din cer, după cum fiecare știe, peste palat, la 7 martie, după miezul

noapții. A doua e catrenul lui Théophile:

*N-a fost plăcut sinistrul joc,
Când la Paris doamna Dreptate,
Luând bacșiș pe săturate
Palatul și l-a pus pe foc.*

Oricum ar fi privită tripla explicație politică, fizică, poetică a incendiului Palatului de Justiție din 1618, neîndoielnic, din nefericire, e incendiul. Astăzi, din cauza catastrofei de atunci, datorită mai ales diverselor restaurări succesive care au dat gata ce cruțase ea, n-a mai rămas aproape nimic din prima locuință a regilor Franței, n-a mai rămas aproape nimic din palatul acesta, frate mai mare al Luvrului, atât de vechi, încât, încă de pe vremea lui Filip cel Frumos, se căutau în el urmele mărețelor clădiri ridicate de regele Robert și descrise de Helgaldus. Aproape totul a dispărut. Ce s-a ales din camera cancelariei în care sfântul Ludovic săvârșitu-și-a cununia? Ce s-a ales din grădina în care el, „împreună cu Joinville, împărțea dreptatea, lungit pe covoare și îmbrăcat în veșmânt mișos, cu suman de lână fără mâneci și, pe deasupra, cu o mantie de santal negru venețian”? Unde e odaia împăratului Sigismund, odaia lui Carol al IV-lea, odaia lui Ioan fără Țară? Unde e scara pe care Carol al VI-lea și-a promulgat edictul de grațiere? Unde e lespedeaua pe care Marcel, de față cu delfinul, le-a tăiat beregățile lui Robert de Clermont și mareșalului de Champagne? Unde e ușa în fața căreia au fost rupte în bucăți bulele antipapei Benedict și de la care au plecat înapoi cei ce le aduseseră, îmbrăcați în derâdere cu veșminte bisericești, având tiare pe cap și căindu-se în tot Parisul? Și unde e Sala Mare, cu aurul, azurul, ogivele, statuile, stâlpii și imensa ei boltă, ticsită toată de sculpturi? Și unde e camera aurită? Unde e leul de piatră care stătea la ușă, în genunchi, cu capul plecat, cu coada între picioare, ca leii tronului lui Solomon, în atitudinea de umilință potrivită puterii când se află în fața dreptății. Unde sunt frumoasele uși, frumoasele vitralii și ferecăturile cizelate care o descurajau pe Biscornette? Unde sunt delicatele lucrări de tâmplărie ale lui Du Hancy?... Ce-a făcut timpul, ce-au făcut oamenii din minunile acestea? Ce ni s-a dat în schimb pentru toată istoria galică, pentru toată arta gotică? Bolțile supra aplecate ale domnului de Brosse, nepriceputul arhitect al portalului de la Saint-Gervais, în materie de artă; cât despre istorie, mai avem amintirile guralive ale stâlpului cel mare, răsunând încă de trăncănelile unora ca Patrus.

Nu-i mare lucru. Dar să revenim la veritabila Sală Mare a veritabilului Palat Vechi.

Cele două extremități ale gigantului paralelogram erau ocupate, una de faimoasa masă de marmură, atât de lungă, de largă și de

groasă, cum niciodată nu s-a mai văzut, spun vechile hrisoave, într-un stil care i-ar fi atârnat pofta lui Gargantua, asemenea felie de marmură pe lume; cealaltă, de capela unde Ludovic al XI-lea a pus să fie sculptat în genunchi dinaintea Fecioarei și unde a poruncit să fie așezate, fără să-i pese că lasă două firide goale în șirul statuiilor lui Carol cel Mare și a Sfântului Ludovic, doi sfinți pe care îi bănuia a fi foarte bine văzuți în cer ca regi ai Franței. Capela aceasta, încă nouă, clădită abia de vreo șase ani, era toată făcută cu acel gust fermecător al arhitecturii gingașe, al sculpturii minunate, al cizelării fine și profunde, care marchează la noi sfârșitul erei gotice și se continuă spre mijlocul secolului al șaisprezecelea în fanteziile feerice ale Renașterii. Îndeosebi, mica fereastră în formă de roză, ajurată, scobită deasupra portalului, era o capodoperă de finețe și de grație; ai fi zis că e o stea de dantelă.

În mijlocul sălii, față în față cu intrarea principală, fusese ridicată pentru solii flamanzi și pentru celelalte personaje de vază invitate la reprezentația misterului, o estradă din brocart de aur, rezemată de perete și cu o intrare anume printr-o fereastră a culoarului camerei aurate.

Pe masa de marmură trebuia, după datină, să fie jucat misterul. Fusese pregătită pentru asta încă de cu zori, bogata tăblie de marmură, zgâriată de călcâiele grefierilor, avea instalată pe ea o cușcă de scândură destul de înaltă, a cărei față superioară, accesibilă privirilor din întreaga sală, trebuia să servească drept scenă și al cărei interior, mascat de tapiserii, trebuia să țină loc de vestiar pentru personajele piesei. O scară, naiv plasată în afară, trebuia să stabilească legătura între scenă și vestiar și să-și împrumute treptele verticale atât pentru intrări, cât și pentru ieșiri. Nu exista personaj, oricât de neprevăzut, și nici întâmplare scenică sau surpriză care să nu trebuiască să urce pe scara aceasta. Nevinovată și venerabilă copilărie a artei și a mecanismelor teatrale!

Patru sergenți din trupele palatului, păzitori nelipsiți ai tuturor distracțiilor poporului, atât în zilele de sărbătoare, cât și în zilele de execuție, stăteau în picioare la cele patru colțuri ale mesei de marmură.

Piesa urma să înceapă abia când marele orologiu al palatului avea să bată ultima din cele douăsprezece lovituri ale amiezii. Nici vorbă că era târziu pentru o reprezentație teatrală, însă trebuise să potrivească timpul după dorința solilor.

Mulțimea aceea numeroasă aștepta însă dis-de-dimineată. Mulți dintre preacinstiții curioși dărdăiau de la ivirea zorilor în fața scării mari a palatului; câțiva spuneau chiar că-și petrecuseră noaptea culcați de-a curmezișul ușii principale, ca să fie siguri că intră primii. Se înghesuiau din ce în ce și, ca o apă care își depășește albia,

începeau să urce de-a lungul pereților, să se umfle în jurul stâlpilor, să se reverse pe antabulamente, pe cornișe, pe pervazurile ferestrelor, pe toate ieșiturile arhitecturii, pe toate reliefurile sculpturii. De aceea, îmbulzeala, nerăbdarea, plictisul, certurile izbucnite din te miri ce, pentru un cot ascuțit sau pentru un pantof cu ținte, oboseala unei lungi așteptări, toate astea începuseră să dea, cu mult înaintea orei când trebuia să sosească solii, un ton acru și amar vuietului mulțimii acesteia închise, încheștate, înghesuite, strivite, sufocate. Nu se auzeau decât vaiete și blesteme împotriva flamanzilor, a starostelui negustorilor, a cardinalului de Bourbon, a *bailli*⁽³⁾-ului palatului, a doamnei Margareta de Austria, a sergenților de pază, a frigului, a zăpușelii, a vremii urâte, a episcopului Parisului, a papei nebunilor, a stâlpilor, a statuilor, a unei uși închise, a unei ferestre deschise; toate, spre marea distracție a cetelor de studenți și de slugi împrăștiate prin mulțime, care amestecau în nemulțumirea aceasta răutățile și tachinările lor și înțepau, ca să zicem așa, cu acul proasta dispoziție generală.

Printre alții se afla și un grup de diavoli veseli care, după ce spărseseră geamul unei ferestre, se așezaseră cu îndrăzneală deasupra ei, sub acoperiș, și de acolo își aruncau pe rând privirile și batjocurile când înăuntru, când afară, spre mulțimea din sală și spre mulțimea din piață. După gesturile lor de parodie, după râsetele lor răsunătoare, după chemările ironice pe care le schimbau cu prietenii de la un capăt la altul al sălii, era ușor de ghicit că învățăceii aceștia tineri nu resimțeau deloc plictiseala și oboseala restului spectatorilor și că se pricepeau foarte bine, pentru propria lor plăcere, să scoată din ce aveau sub ochi un spectacol care îi făcea să-l aștepte răbdători pe celălalt.

— Pe sufletul meu, dacă nu ești Joannes Frollo de Molendino!, îi strigă unul dintre ei unui soi de drăcușor blond, șiret și frumușel la chip, agățat de frunzele unui capitel. Ești chiar Jehan du Moulin, căci brațele și picioarele tale par a fi patru aripi mișcate de vânt. De cât timp te afli aici?

— Pe milostenia diavolului, răspunse Joannes Frollo, sunt aici de peste patru ore și trag nădejde că ele vor fi scăzute din timpul pe care-l voi petrece în purgatoriu. I-am auzit pe cei opt cântăreți ai regelui Siciliei intonând primul verset din marea liturghie de la ora șapte, în Sfânta Capelă.

— Buni cântăreți, spuse celălalt, și au glasurile mai ascuțite decât bonetele. Înainte de a-i închina o liturghie Sfântului Ioan cel Mare, regele ar fi trebuit să se intereseze dacă Sfântului Ioan cel Mare îi place latina psalmodiată cu accent provensal.

— Numai ca să-i poată folosi pe afurisiții de cântăreți ai regelui Siciliei a făcut asta!, strigă cu glas acru o bătrână din gloata de sub

ferestra. Gândiți-vă numai! O mie de livre pariziene pentru o liturghie! Și încă garantate de magaziile cu pește de mare din halele Parisului!

— Lasă, babo!, se amestecă un personaj gras și grav, care se ținea de nas lângă negustoreasa de pește. Trebuia făcută o slujbă! Ai fi vrut ca regele să cadă iar bolnav?

— Strașnic ai glăsuit, jupâne Gilles Lecornu{4}, maestru pielar și blănar al garderobei regelui!, strigă studentul cel mărunț, agățat de capitel.

Un hohot de râs al tuturor studenților întâmpină nefericitul nume al bietului pielar-blănar al garderobei regelui.

— Lecornu! Gilles Lecornu!, spuneau unii.

— Cornutus et hirsutus{5}, răspundeau alții.

— Nu, zău!, continuă micul diavol de pe capitel. De ce-or fi râzând? E preacinstitul Gilles Lecornu, frate al jupânului Jehan Lecornu, mare judecător al proceselor de crimă, fiu al jupânului Mahiet Lecornu, șeful pazei pădurii din Vincennes, toți orășeni din Paris, toți însurați, din tată în fiu!

Veselia spori și mai mult. Fără să răspundă o vorbă, grăsanul pielar-blănar se căznea să scape de privirile ațintite asupra lui de pretutindeni, dar transpira și gâfâia zadarnic; ca un ac înfipt într-un butuc, eforturile nu-l ajutau decât pentru a-și împinge și mai tare în umerii vecinilor fața lată și apoplectică, roșie de ciudă și de mânie.

În sfârșit, un vecin gras, scurt și venerabil ca și el, îi sări în ajutor:

— Nelegiuire! Niște studenți să-i vorbească așa unui cinstit orășean! Pe vremea mea ar fi fost bătuți cu nuiiele și apoi arși odată cu ele.

Întreaga ceată izbucni:

— Hei! Cine cântă melodia asta? Cine-i huhurezul care cobește?

— Zău, îl recunosc, spuse unul. E jupân Andry Musnier.

— Fiindcă e unul dintre cei patru bibliotecari oficiali ai Universității!, spuse altul.

— Toate-s câte patru în șandramaua aia, strigă un al treilea, patru națiuni, patru facultăți, patru sărbători, patru procurori, patru electori, patru bibliotecari.

— Ei, bine, se amestecă iar Jehan Frollo, să-i facem să-l vadă pe dracu' în patru!

— Musnier, o să-ți ardem cărțile!

— Musnier, o să-ți batem sluga!

— Musnier, o să-ți înghesuim nevasta!

— Pe dolofana jupâniță Oudarde!

— Care e proaspătă și veselă de parcă ar fi văduvă.

— Să vă ia dracu'!, bombăni Andry Musnier.

— Jupân Andry, continuă Jehan, tot de pe capitel, dacă nu taci,

Îți cad în cap!

Jupân Andry ridică ochii, păru că măsoară o clipă înălțimea stâlpului și greutatea netrebnicului, înmulți în gând greutatea cu pătratul vitezei și tăcu.

Jehan, stăpân pe câmpul de luptă, urmă triumfător:

— Aș face-o, deși sunt fratele unui arhidiacon.

— Grozavi boierii noștri de la Universitate! N-au făcut nici măcar să ne fie respectate privilegiile într-o zi ca asta! O să fie arbore de mai și foc de sărbătoare în oraș, o să fie mister, papă al nebunilor și soli flamanzi la Cité; iar la Universitate, nimic!

— Și doar Piața Maubert e destul de încăpătoare!, spuse unul din studenții cocoțați pe marginea ferestrei.

— Jos rectorul, electorii și procurorii!, strigă Joannes.

— Ar trebui să facem diseară un foc de sărbătoare cu cărțile lui Jupân Andry, pe Champ-Gaillard, continuă altul.

— Și cu pupitrele scribilor!, spuse vecinul său.

— Și cu scuipătorile decanilor!

— Și cu vergile paracliserilor!

— Și cu dulapurile procurorilor!

— Și cu copăile de făcut pâine ale electorilor!

— Și cu scăunelele rectorului!

— Jos, începu iar micul Jehan, cu voce bisericească. Jos cu Jupân Andry, jos cu țarcovnicii și cu scribii, jos cu teologii, cu medicii și cu legiuitorii! Jos procurorii, electorii și rectorul!

— Va să zică e sfârșitul lumii!, șopti Jupânul Andry, astupându-și urechile.

— L-ai pomenit pe rector și iată-l că trece prin piață!, strigă unul din cei de la fereastră.

Toți se grăbiră să se întoarcă spre piață.

— E chiar venerabilul nostru rector, maestrul Thibaut? întrebă Jehan Frollo du Moulin, care, fiind agățat de-un stâlp din interior, nu putea să vadă ce se petrecea afară.

— Da, da, răspunseră toți ceilalți, e el, e chiar el, maestrul Thibaut, rectorul.

Era într-adevăr rectorul, împreună cu toți demnitarii Universității, care mergeau în alai să întâmpine solia și traversau în clipa aceea Piața Palatului. Studenții, înghesuți la fereastră, îi primiră în trecere cu ocări și cu aplauze ironice. Rectorul, care mergea în fruntea alaiului, avu de îndurat prima salvă. Ea fu aspră.

— Bună ziua, domnule rector. Hei, bună ziua, n-auzi?

— Cum se face de-i aici jucătorul împătimit? Va să zică și-a lăsat zarurile?

— Merge la trap, pe catârcă! Ea are urechile mai puțin lungi decât el.

— Hei, bună ziua, domnule rector Thibaut! *Tybalde aleator{6}!*
Dobitoc bătrân! Jucător împătimit.

— Domnul să te aibă în pază! Ai dat mulți de șase-șase azi-noapte?

— Oh, ce mutră de ramolit, plumburie, trasă și cercănată din pricina jocului de cărți și de zaruri!

— Unde mergi așa, *Tybalde ad dados{7}* cu dosul spre Universitate, la trap spre Oraș?

— Nici vorbă că se duce să-și caute odaie pe strada Thibautodé{8}, strigă Jehan du Moulin.

Toată șleahta repetă porecla cu glas de tunet și cu bătăi furtunoase din palme.

— Te duci să-ți cauți odaie pe strada Thibautodé, nu-i așa, domnule rector, jucător al partidei diavolului?

Apoi veni rândul celorlalți demnitari:

— Jos țârcovnicii! Jos diriginții!

— Ascultă, Robin Poussepain, cine-o mai fi și ăla?

— Este Gilbert de Suilly, Gilbertus de Soliaco, cancelarul colegiului Autun.

— Na papucul meu: îți e mai la îndemână decât mie, aruncă-i-l în cap!

— *Saturnalitas mittimus ecce nuces.{9}*

— Jos cu cei șase teologi cu striharele lor albe!

— Aia sunt teologii? Credeam că sunt șase găște albe dăruite orașului de Sfânta Genoveva, pentru fieful Roogny.

— Jos medicii!

— Jos tratatele cardinale și *quodlibetare{10}*.

— Îți dau pălăria mea, cancelare de Sainte-Geneviève! Mi-ai făcut un pocinog! Asta-i adevărat! A dat locul meu în națiunea Normandiei micului Ascanio Falzaspada, care e din ținutul Bourges, fiindcă e italian.

— Asta e o nedreptate, spuseră toți studenții. Jos cancelarul de Sainte-Geneviève!

— Hei, maestre Joachim de Ladehors! Hei, hei! Louis Dahuille! Hei, hei! Lambert Hoctement!

— Dracu' să-l sugrume pe procurorul națiunii din Germania!

— Și pe capelanii Sfintei Capele, cu mantiile lor gri: *cum tunicis grisis!*

— *Seu de pellibus grisis fourratis.{11}*

— Hei, hei, iată maestrării *es arts*: toate frumoasele cape negre! Toate frumoasele cape roșii!

— Aleasă coadă îi fac rectorului!

— Parcă ar fi ducele Venetiei când merge să se cunune cu marea.

— Ia te uită, Jehan! Canonicii de la Sainte-Geneviève!

— Dracu' să-i ia pe canonici!
— Abate Claude Choart! Doctore Claude Choart! O cauți pe Marie Bucălata?

— O găsești pe ulița Glatigny.
— Îi face patul regelui desfrânaților.
— Își plătește cei patru dinari ai ei: *quatuor denarios*.
— *Aut unum bombum*.
— Vrei să-ți plătească la nas?
— Colegi! Trece maestrul Simon Sanguin, elector de Picardia, cu nevastă-sa, călare, la spatele lui.

— *Post equitem sedet atra cura.* {12}
— Dă-i înainte, maestre Simon!
— Bună ziua, domnule elector!
— Noapte bună, doamnă electoare!
— Ce fericiți sunt că văd toate astea, spuse oftând Joannes de Molendino, cocoțat în frunzișul capitelului său.

În acest timp, bibliotecarul oficial al Universității, jupân Andry Musnier, se pleca spre urechea pielarului-blănar al garderobei regelui, jupân Gilles Lecornu.

— Îți spun, domnule, că e sfârșitul lumii. Asemenea desfrânare a studențimii nu s-a mai pomenit. Blestematele invenții ale secolului duc totul la pierzanie. Artileriile, serpentinele, bombardele și, mai ales, tipăritul, ciuma asta venită tot din Germania. Nu mai există manuscrise, nu mai există cărți! Tipăritul ucide biblioteca. Vine sfârșitul lumii!

— Îmi dau și eu seama, după avântul luat de stofele de catifea, spuse negustorul blănar.

În clipa aceea bătu amiaza.

— Ha!... făcu întreaga mulțime într-un glas.

Studenții tăcură. Apoi urmă o imensă harababură, o mișcare nemaipomenită de picioare și de capete, un tunet general de tuse și de suflat nasul; fiecare se aranja, se postă, se înălță, se grupă, după care urmă o tăcere adâncă; toate gâturile rămaseră întinse, toate gurile căscate, toate privirile întoarse spre masa de marmură. Dar acolo nu se ivi nimic. Cei patru sergenți de pază stăteau la locurile lor, țepeni și neclintii ca niște statui pictate. Toți ochii se întoarseră spre estrada rezervată solilor flamanzi. Ușa rămânea închisă și estrada goală. Mulțimea aștepta de cu zori trei lucruri: amiaza, solia Flandrei, misterul. Și numai amiaza sosise la vremea convenită.

Lucrul acesta întrecea măsura. Oamenii mai așteptară un minut, două, trei, cinci, un sfert de oră; nimic. Estrada rămânea pustie, teatrul mut. Între timp, după nerăbdare urmase mânia. Cuvintele pline de enervare circulau, pe șoptite încă, ce-i drept. „Misterul! Misterul!”, spuneau glasurile înăbușite. Capetele se înfierbântau. O furtună, care

deocamdată bubuia încet, plutea pe deasupra mulțimii. Jehan du Moulin aprinse prima scânteie.

— Misterul, și să-i ia dracu' pe flamanzi!, strigă el din adâncul bojocilor, răsucindu-se ca un șarpe în jurul capitelului.

Mulțimea bătu din palme.

— Misterul, repetă ea, și să se ducă la toți dracii Flandra!

— Ne trebuie misterul, numaidecât!, continuă studentul. Dacă nu, propun să-l spânzurăm pe *bailli-ul* palatului, în loc de comedie și de moralitate.

— Bine zis!, strigă mulțimea. Să începem spânzurătoarea cu sergenții lui.

Urmară aclamații puternice. Cei patru nefericiți prinseră să pălească și să se privească unul pe altul. Mulțimea se urni spre ei; bieții sergenți și începuseră să vadă șubreda balustradă de lemn care îi despărțea de spectatori îndoindu-se și cedând sub presiunea gloatei.

Momentul era critic.

— La ștreang! La ștreang!, strigau glasuri din toate părțile, în clipa aceea, tapiseria vestiarului descris mai sus se ridică și făcu loc unui personaj la a cărui vedere mulțimea se opri subit și care, ca prin farmec, preschimbă mânia oamenilor în curiozitate.

— Liniște! Liniște!, răsună de pretutindeni. Personajul, speriat și tremurând din tot trupul, veni până la marginea mesei de marmură, făcând plecăciuni adânci care, pe măsură ce el se apropia, aduceau tot mai mult a îngenuncheri.

Între timp, calmul se restabilise puțin câte puțin. Nu mai stăruia decât ușorul zumzet ce se desprinde întotdeauna din tăcerea mulțimii.

— Preacinstiți jupâni și preacinstite jupânițe, nouă ne revine onoarea de a declama și a juca în fața eminenței sale domnul cardinal o foarte frumoasă moralitate, care se numește: Dreapta judecată a doamnei Fecioare Maria. Eu sunt cel care îl joc pe Jupiter. Eminența sa însoțește în momentul de față preacinstita solie a domnului duce de Austria, care zăbovește acum ca să asculte cuvântarea domnului rector al Universității la Poarta Baudets. De îndată ce va sosi eminentissimul cardinal, vom și începe.

Nici vorbă că fusese nevoie nu mai puțin decât de intervenția lui Jupiter ca să-i salveze pe cei patru nenorociți de sergenți ai palatului. Dacă am fi avut fericirea să fi inventat noi această preadevărată poveste și să răspundem deci față de Sfânta Critică, nu împotriva noastră s-ar putea invoca în momentul acesta preceptul clasic: *Nec deus intersit*⁽¹³⁾. Alminteri, costumul seniorului Jupiter era foarte frumos și nu cu puțin contribui la potolirea mulțimii, atrăgându-i întreaga atenție. Jupiter era înveșmântat într-o tunică scurtă de zale, acoperită cu catifea neagră și țintuită; pe cap purta un fel de bonetă împodobită cu nasturi de argint aurit; dacă n-ar fi avut fardul roșu și

barba cât toate zilele, care îi acopereau fiecare câte o jumătate de obraz, dacă n-ar fi ținut în mână sulul de carton poleit, presărat cu paiete aurii și cu țepușe metalice și lucioase, în care ochii cunoscătorului recunoșteau lesne fulgerul, dacă n-ar fi avut picioarele goale și înfășurate cu panglici, ca la greci, l-am fi putut asemui foarte bine, pentru severitatea ținutei, cu un arcaș breton din trupele domnului de Berry.

2. Pierre Gringoire

Dar, pe când Jupiter vorbea, satisfacția, admirația unanim stârnite de costumul său se risipeau odată cu vorbele rostite; iar când ajunse la nefericita încheiere: „De îndată ce va sosi eminentissimul cardinal vom și începe”, glasul i se pierdu într-un vuiet de huiduieli.

— Începeți imediat! Misterul! Misterul, imediat!, striga mulțimea.

Și pe deasupra tuturor vocilor se auzea glasul lui Joannes de Molendino, care străpungea vacarmul ca fluierul într-o muzică discordantă de la Nâmes.

— Începeți numaidecât!, chelălăia studentul.

— Jos Jupiter și cardinalul de Bourbon!, urlau Robin Paussepain și ceilalți învățăcei cocoțați la fereastră.

— Moralitatea, numaidecât!, repeta mulțimea. Chiar acum! Pe loc! La spânzurătoare cu actorii și cu cardinalul!

Bietul Jupiter, buimăcit, înspăimântat, îngălbenindu-se sub rumeneala de pe obraji, lasă să-i scape fulgerul din mână și-și apucă boneta, apoi salută tremurând și bâiguind:

— Eminența sa... solii... doamna Marguerite de Flandre...

Nu mai știa ce să spună. De fapt, se temea să nu fie spânzurat: spânzurat de mulțime fiindcă așteaptă, spânzurat de cardinal dacă nu așteaptă; bietul actor nu vedea de ambele părți decât prăpastia, adică spânzurătoria.

Din fericire se ivi cineva să-l scoată din încurcătură și să-și ia răspunderea asupra lui.

Nou-venitul era un bărbat care stătuse dincoace de balustradă, în spațiul liber din jurul mesei de marmură; nu-l observase nimeni până atunci, într-atât îi era de ferită de orice privire lungă și subțirea lui ființă, grație grosimii stâlpului de care stătea rezemat; înalt, slab, foarte palid, blond, tânăr încă, deși cu fruntea și cu obraji zbârciți, bărbatul acesta cu ochi strălucitori și cu gura surâzătoare, îmbrăcat într-un costum negru de lână, ros și lustruit de vechi ce era, se apropie de masa de marmură și-i făcu semn bietului actor chinuit. Dar acesta, năucit, nu mai vedea nimic.

Nou-venitul mai făcu un pas.

— Jupiter!, spuse el. Dragă Jupiter! Celălalt nu-l auzi.

În sfârșit, pierzându-și răbdarea, lunganul cel blond îi strigă aproape în urechi:

— Michel Giborne!

— Cine mă cheamă?, întrebă Jupiter ca trezit pe neașteptate.

— Eu, îi răspunse personajul înveșmântat în negru.

— Ah, făcu Jupiter.

— Începeți imediat, continuă celălalt. Faceți pe plac mulțimii. Am

eu grijă să-l potolesc pe domnul *bailli*, care îl va potoli pe domnul cardinal.

Jupiter răsuflă ușurat.

— Cinstiți spectatori!, răcni el din adâncul plămânilor către mulțimea care continua să-l huiduiască. Vom începe imediat!

— *Evohe, Jupiter! Plaudite, cives!*^{14}, strigară studenții.

— Bravo! Bravo!, strigă mulțimea.

Urmă un ropot asurzitor de aplauze; Jupiter dispăru după draperie pe când sala tremura încă de aclamații.

Între timp, personajul necunoscut care, ca printr-o vrajă, schimbase *furtuna* în *ploiță*, cum spune bătrânul și dragul nostru Corneille, se retrăsese modest în penumbra stâlpului; și ar fi rămas fără doar și poate la adăpostul lui, nevăzut, neclintit și mut ca mai înainte, dacă n-ar fi fost tras de acolo de două tinere femei care, așezate în primul rând al spectatorilor, îi surprinseseră dialogul cu Michel Giborne-Jupiter.

— Maestre, spuse una dintre ele, făcându-i semn să se apropie.

— Taci, dragă Liénarde, i se adresă vecina, o femeie frumoasă, rumenă și îndrăzneată datorită gâteli ei de sărbătoare. Nu-i cleric, e laic; nu trebuie să-i spui *maestre*, ci *messire*.

— *Messire!*, spuse Liénarde.

Necunoscutul se apropie de balustradă.

— Ce doriți, domnițelor?, întrebă el zelos.

— Oh, nimic!, zise Liénarde, rușinată. Vecina mea, Gisquette la Gencienne, vrea să vă vorbească.

— Nu, nu, răspunse Gisquette, roșindu-se toată. Liénarde v-a spus maestre și eu i-am spus că se zice *messire*.

Cele două fete își plecară ochii. Bărbatul, care nu dorea decât să intre în vorbă cu ele, le privi zâmbind:

— Deci n-aveți nimic să-mi spuneți, domnițelor?

— Absolut nimic, răspunse Gisquette.

— Nimic, adăugă Liénarde.

Tânărul cel înalt și blond făcu un pas înapoi, vrând să se retragă. Dar cele două curioase nu țineau deloc să-i dea drumul.

— *Messire*, rosti plină de însuflețire Gisquette, cu impetuozitatea unui stăvilar care se deschide sau a unei femei care ia o hotărâre, vasăzică îl cunoașteți pe ostașul care o să joace rolul Maicii Domnului în mister?

— Vreți să spuneți rolul lui Jupiter?, întrebă necunoscutul.

— Da, da, se amestecă Liénarde. Ce toantă e! Îl cunoașteți, vasăzică pe Jupiter.

— Pe Michel Giborne?, făcu necunoscutul. Da, doamnă.

— Frumoasă barbă mai are!, spuse Liénarde.

— Și-o să fie frumos ce-au să spună acolo, sus?, întrebă Gisquette,

timidă.

— Foarte frumos, domniță!, răspunse fără pic de șovăire necunoscutul.

— Ce-o să se joace?

— *Dreapta judecată a Maicii Fecioare*, moralitate, dacă nu vă supărați, domniță.

— A! Atunci e altceva, spuse Liénarde.

Urmă o clipă de tăcere. Necunoscutul îi puse capăt:

— E o moralitate nouă de tot și care n-a mai fost jucată.

— Deci, zise Gisquette, nu e tot aia care s-a dat acum doi ani, în ziua venirii domnului legat al papei, și în care erau trei fete frumoase care jucau roluri...

— De sirene, continuă Liénarde.

— Goale pușcă, adăugă tânărul.

Liénarde își plecă, pudică, ochii. Gisquette o privi și făcu la fel. Tânărul urmă zâmbind:

— Era ceva foarte plăcut de privit. Astăzi e o moralitate făcută anume pentru doamna prințesă de Flandra.

— Și-o să auzim cântece păstorești?, întrebă Gisquette.

— Vai de mine!, exclamă necunoscutul. Într-o moralitate?! Nu trebuie să confundați genurile. Dacă ar fi fost o piesă comică aș mai zice...

— Păcat!, continuă Gisquette. În ziua aceea, la fântâna Ponceau erau bărbați și femei sălbaticе care se băteau și făceau tot felul de figuri, cântând mici motete și cântece păstorești.

— Ce se cade de față cu un legat al papei, nu se cade de față cu o prințesă, spuse necunoscutul, destul de sec.

— Și lângă ei, interveni Liénarde, erau mai multe instrumente care cântau melodii grozave.

— Iar ca să-i răcorească pe trecători, continuă Gisquette, fântâna arunca, prin trei guri, vin, lapte și *hypocras* ⁽¹⁵⁾ din care bea cine voia.

— Iar ceva mai jos de Ponceau, la Trinité, spuse Liénarde, se juca o pasiune, cu personaje și fără cuvinte.

— Da, da, mai țin minte!, exclamă Gisquette. Domnul pe cruce, iar cei doi tâlhari, la dreapta și la stânga.

Aici, cele două tinere cumetre, încălzindu-se la amintirea intrării legatului papal, începură să vorbească amândouă deodată.

— Și mai încolo, la Porte-aux-Peintres, erau alte persoane, bogat înveșmântate.

— Iar la fântâna Saint-Innocent era vânătorul care hăituia căprioara, cu mare zarvă de câini și cornuri de vânătoare!

— Și la măcelăria Parisului erau schelele care închipuiau fortăreața Dieppe-ului!

— Iar când a trecut legatul, știi, Gisquette, s-a pornit atacul. Toți

englezii s-au ales cu beregata tăiată.

— Și în fața porții de la Châtelet erau personaje foarte frumoase!

— Și pe Pont-au-Change, care era tot acoperit pe deasupra.

— Și când a trecut legatul papei, li s-a dat drumul să zboare pe pod la peste două sute de duzini de păsări de toate soiurile. Tare frumos era, Liénarde!

— Astăzi o să fie și mai frumos, izbuti să spună, în sfârșit, necunoscutul, care părea că le ascultă cu nerăbdare.

— Ne făgăduiți că misterul de azi o să fie frumos?, întrebă Gisquette.

— Sigur că da, răspunse el; apoi adăugă cu oarecare emfază: Domnițelor, eu sunt autorul lui.

— Adevărat?, roșiră cele două fete, încremenite de uimire.

— Adevărat!, răspunse poetul, umflându-se nițeluș în pene.

Adică suntem doi autori: Jehan Marchand, care a tăiat scândurile, a ridicat schelăria teatrului și toată lemnăria, și eu, care am făcut piesa. Numele meu e Pierre Gringoire.

Nici autorul *Cidului* n-ar fi spus cu mai multă mândrie: *Pierre Corneille*.

Cititorii și-au dat seama că se scursese oarecare timp de când Jupiter dispăruse după draperie și până când autorul noii moralități se dezvăluise atât de brusc admirației naive a tinerelor Gisquette și Liénarde. Mai trebuie remarcat că întreaga mulțime, atât de zgomotoasă cu câteva minute mai înainte, aștepta acum răbdătoare, convinsă de cuvântul actorului: ceea ce dovedește adevărul veșnic, și dovedit încă zilnic în teatrele noastre, că metoda cea mai bună ca să faci publicul să aștepte e să-i spui că piesa începe imediat.

Totuși, studentul Joannes nu se lăsa pe tânjală.

— Hei, strigă el deodată în mijlocul pașnicei așteptări care urmase după clipele de tulburare, ascultă, Jupiter, și tu, Maică Fecioară, și voi, măscăricii dracului! Vă bateți joc? Piesa, piesa! Începeți, dacă nu vreți să reîncepem noi!

Și n-a fost nevoie de mai mult.

O muzică bogată în instrumente se făcu auzită din interiorul eșafodajului, draperia se ridică; patru personaje cu veșminte pestrițe și cu obrajii sulemeniți ieșiră de după ea, urcară scara verticală a scenei și, ajunse pe platforma de sus, se așezară la rând în fața publicului, pe care îl salută cu ploconeli adânci; atunci muzica se opri. Începea misterul.

După ce culeseră din plin aplauzele care însemnau răsplata ploconelilor, cele patru personaje începură, în mijlocul unei tăceri desăvârșite, un prolog de care îi scutim bucuros pe cititori. De altfel, cum se mai întâmplă și în zilele noastre, publicul se interesa mai mult de costumele actorilor decât de rolul rostit de ei; și făcea asta pe bună

dreptate. Toate patru personajele purtau un fel de rochii jumătate galbene, jumătate albe, care nu se deosebeau între ele decât prin materialul din care erau croite; prima era din brocart, aur și argint, a doua din mătase, a treia din lână, a patra din pânză. Primul personaj ținea în mână dreaptă o spadă, al doilea, două chei de aur, al treilea, o cumpănă, al patrulea, o sapă; și, ca să fie mai ușor înțelese de mințile leneșe, care n-ar fi văzut clar prin transparența acestor simboluri, se putea citi, brodat cu litere mari, negre, pe poalele rochiei de brocart: Mă numesc Nobilimea; pe poalele rochiei de mătase: Mă numesc Clerul; pe poalele rochiei de lână: Mă numesc Marfa, pe poalele rochiei de pânză: Mă numesc Aratul. Sexul celor două alegorii-bărbați era limpede indicat spectatorilor capabili să judece, prin faptul că rochiile lor erau mai scurte și că purtau pe cap niște toci cu borurile ridicate, pe când cele două alegorii-femei aveau rochii mai lungi și purtau pe cap scufe.

Ar fi trebuit, de asemenea, destulă rea-voință ca să nu se înțeleagă din versurile prologului că Aratul era însurat cu Marfa, iar Clerul cu Nobilimea, și că ambele perechi posedau împreună un minunat delfin de aur, pe care pretindeau că nu-l vor dăruia decât celei mai frumoase. Perechile colindau deci lumea, căutând și umblând după frumusețea aceasta și, după ce le refuzaseră rând pe rând pe regina Golconda, pe prințesa de Trebizonda, pe fiica Marelui Han al Tartariei etc. Etc., Aratul și Clerul, Nobilimea și Marfa veniseră să se odihnească pe masa de marmură a Palatului de Justiție, debitând în fața preacinstiului auditoriu tot atâtea sentințe și maxime câte se puteau rosti pe atunci la facultate, cu prilejul examenelor, sofisme, determinante, figuri și acte cu care licențiații își căpătau bonetele.

Toate acestea erau, într-adevăr, foarte frumoase.

Totuși, în mulțimea peste care cele patru figuri alegorice își revărsau pe întrecute valurile de metafore, nu exista ureche mai atentă, inimă care să palpitate mai mult, ochi mai rătăcit, gât mai întins, decât ochii, urechea, gâtul și inima autorului, poetului, bravului Pierre Gringoire, care, mai adineauri, nu se putuse stăpâni să nu-și spună numele în fața celor două frumoase fete.

Gringoire se înapoiase în dosul stălpului, la câțiva pași de ele, și de-acolo, asculta, privea, savura. Aplauzele binevoitoare de la începutul prologului mai răsunau încă înlăuntrul lui; poetul era cu totul absorbit de contemplarea aceea extatică cu care un autor își vede ideile picând una câte una din gura actorului, în liniștea unui vast auditoriu. Bietul Pierre Gringoire!

Ne pare rău că trebuie s-o spunem, dar acest prim extaz fu repede tulburat.

Abia apucase Gringoire să-și apropie buzele de cupa ametoitoare a bucuriei și a triumfului, când o picătură amară veni să i se amestece în

ea.

Un cerșetor zdrențăros, neputând să-și primească pomenile, pierdut cum era în mijlocul mulțimii, și negăsind pesemne cu ce să se despăgubească prin buzunarele vecinilor, se gândise să se cocoațe la loc mai vizibil, ca să atragă privirile și pomenile. Se ridicase deci în timpul primelor versuri ale prologului, folosind stâlpul estradei rezervate, până la cornișa care mărginea partea de jos a balustradei, și se așezase acolo solicitând atenția și mila mulțimii cu zdrențele lui și cu o plagă hidoasă care îi acoperea brațul drept. Altminteri, nu rostea un cuvânt.

Tăcerea pe care o păstra lăsa prologul să se desfășoare nestingherit, și nu s-ar fi produs nicio tulburare mai deosebită dacă nenorocirea n-ar fi vrut ca studentul Joannes să-l zărească, de la înălțimea stâlpului său, pe cerșetor și strâmbăturile lui. Un râs nestăvilit puse stăpânire pe tânărul poznaș, care, fără să-i pese că întrerupe spectacolul și că tulbură liniștea, strigă voinicește:

— Ia uitați-vă la prăpăditul ăla care cere de pomană!

Cine a aruncat o piatră într-o baltă cu broaște sau a tras un cartuș într-un stol de păsări își poate închipui efectul făcut de cuvintele acestea nepotrivite în mijlocul atenției generale. Gringoire tresări ca electricizat. Prologul rămase în aer și toate capetele se întoarseră de-a valma spre cerșetorul care, departe de a se zăpăci, văzu în întâmplarea aceasta un bun prilej de agoniseală și începu să rostească tânguitor, închizând ochii pe jumătate:

— Faceți-vă pomană, oameni buni!

— Pe sufletul meu, continuă Joannes, păi ăsta-i Clopin Trouillefou. Ascultă, amice, nu-ți mai plăcea rana de la picior de-ai mutat-o la braț?

Vorbind astfel, aruncă cu o îndemânare de maimuță un gologan în pălăria soioasă pe care cerșetorul o întindea cu mâna bolnavă. Cerșetorul primi fără să se clinească și pomana, și batjocura, și continuă cu glas jalnic:

— Faceți-vă pomană, oameni buni!

Episodul acesta distra grozav publicul, și numeroși spectatori, în cap cu Robin Poussepain și cu toți învățăceii, aplaudau voios ciudatul duo, improvizat în mijlocul prologului de către student, cu vocea lui țipătoare, și de cerșetor, cu netulburata lui psalmodie.

Gringoire era cât se poate de nemulțumit. Revenindu-și din prima uimire, se căznea să le strige celor patru personaje din scenă: Continuați, ce naiba! Continuați!, fără să le arunce o privire de dispreț celor doi care-i întrerupseseră piesa.

În clipa aceea, poetul se simți tras de poala hainei; se întoarse destul de supărat și izbuti cu greu să zâmbească. Trebuia totuși s-o facă. Frumosul braț al Gisquettei, vârat prin balustradă, îi solicita în

felul acesta atenția.

— Domnule, îl întrebă fata, au să mai joace?

— Fără îndoială, răspunse Gringoire, neplăcut surprins de întrebare.

— Atunci, *messire*, continuă ea, fiți drăguț și-mi explicați...

— Ce-au să spună mai departe? o întrerupse Gringoire. Ei bine, iată!

— Nu, zise Gisquette, aș vrea să-mi explicați ce-au spus până acum.

Gringoire tresări ca și cum l-ar fi lovit pe o rană.

— Să te ia ciuma de toantă și neroadă, șopti el printre dinți. Din clipa aceea, Gisquette i se șterse din minte.

Între timp, actorii se supuseră poruncii poetului și publicul, crezând că au să înceapă iar, se pregăti să asculte, nu fără a pierde o mulțime de frumuseți din sudura făcută între cele două părți ale piesei atât de brusc tăiate. La asta se gândea cu amărăciune Gringoire. Totuși, liniștea se restabili încetul cu încetul, studentul tăcea, cerșetorul își număra mărunțișul din pălărie și piesa își reluase firul.

Piesa era într-adevăr o lucrare foarte frumoasă, și credem că, aranjată pe ici, pe colo, ar putea fi folosită foarte bine și astăzi. Expunerea, cam lungă și cam seacă, adică așa cum se cerea pe-atunci, era simplă, iar Gringoire, în nevinovatul sanctuar al forului său interior, îi admira claritatea. După cum ne putem lesne închipui, cele patru personaje alegorice erau cam obosite de călătoria făcută în trei părți ale lumii, fără să găsească frumusețea căreia i se cuvenea delfinul de aur. Urma apoi elogiul peștelui minunat, cu o sumedenie de aluzii gingașe la adresa tânărului logodnic al Margheritei de Flandra, închis pe atunci în mod foarte trist la castelul Amboise și neavând habar că Aratul și Clerul, Nobilimea și Marfa tocmai făcuseră ocolul lumii pentru el. Sus-numitul delfin era deci tânăr, frumos, puternic și, mai ales (măreață obârșie a tuturor virtuților regești!), era fiul leului Franței. Vă asigur că metafora aceasta îndrăzneță e admirabilă și că istoria naturală a teatrului, într-o zi de alegorie și de epitalam regal, nu se sperie de-un delfin născut dintr-un leu. Totuși, ca să dăm și criticii ce i se cuvine, credem că poetul ar fi putut să-și desfășoare frumoasa idee în mai puțin de două sute de versuri. E adevărat că misterul urma să dureze de la amiază și până la orele patru, după porunca domnului *prévôt*, și că timpul trebuia să fie umplut cu ceva. De altfel, publicul asculta răbdător.

Deodată, în mijlocul unei certe dintre domnișoara Marfă și doamna Nobilime, tocmai când jupân Arat rostea minunatul vers:

Nicicând pădurea n-a văzut o fiară mai trufașă!

Ușa estradei rezervate, care până atunci rămăsese atât de necuviincios închisă, se deschise și mai necuviincios încă, iar vocea răsunătoare a ușierului anunță deodată:

— Eminența sa, monseniorul cardinal de Bourbon.

3. Domnul cardinal

Bietul Gringoire! Zgomotul asurzitor al tuturor petardelor mari și duble de la Saint-Jean, descărcarea a douăzeci de archebuze, bubuitul faimosului tunuleț din Turnul Billy, care pe vremea asedierii Parisului, duminică 29 septembrie 1464, ucisese șapte burghezi dintr-o lovitură, explozia întregii pulberi de tun înmagazinată la Porte-du-Temple i-ar fi sfâșiat cu mai puțină cruzime urechile, în acest moment solemn și dramatic, decât cele câteva cuvinte picate din gura ușierului: „Eminența sa, monseniorul cardinal de Bourbon”.

Și nu fiindcă Pierre Gringoire s-ar fi temut de domnul cardinal sau l-ar fi disprețuit. Căci n-avea nici slăbiciunea, nici trufia aceasta. Ca un adevărat eclectic, cum s-ar spune astăzi, Gringoire era unul din spiritele acelea minunate și ferme, moderate și calme, care știau întotdeauna să facă față tuturor împrejurărilor, *stare în dimidio rerum*^{16}, și care sunt pline de rațiune și de largă filosofie, dar țin totodată seama și de cardinali. Făcea parte din șirul prețios și veșnic neîntrerupt al filosofilor cărora înțelepciunea, ca o altă Ariadnă, pare să le fi dat un ghem al cărui fir ei îl deapănă de la începutul lumii, mergând prin labirintul lucrurilor omenești. Pe soiul acesta de oameni îi regăsești în toate vremurile, totdeauna aceiași, adică totdeauna după cum sunt vremurile. Și fără să-l mai socotim pe Pierre Gringoire al nostru, care i-ar reprezenta, în secolul al XV-lea, dacă am izbuti să-i dăm înfățișarea pe care o merită, cu siguranță că spiritul lor e acela care îl însufletea pe părintele du Breul când scria, în al XVI-lea secol, cuvintele naiv de sublime, demne de toate veacurile: „Eu sunt parizian după nație și parrhisian după grai, căci parrhisia înseamnă pe elinește libertatea de a grăi; de care libertatea folositu-m-am chiar dinaintea monseniorilor cardinali, unchiul și fratele monseniorului prinț de Conty: pasămite cu închinăciune față de mărirea lor și fără să jignesc pe nimeni din suita lor, carele e numeroasă”.

Nu exista deci nici ură față de cardinal, nici silă pentru prezența sa, în neplăcuta impresie pe care ea o făcu asupra lui Pierre Gringoire. Dimpotrivă, poetul nostru avea prea mult bun-simț și veșminte prea jerpelitate ca să nu țină în mod deosebit ca unele aluzii ale prologului său, și în special glorificarea delfinului, fiu al leului Franței, să nu fie culeasă de-o ureche eminentisimă. Dar nu interesul e cel care domină nobila fire a poetilor. Dacă presupun entitatea poetului ca fiind reprezentată de numărul zece, e sigur că un chimist, analizând-o și farmacopelizând-o, cum zice Rabelais, ar găsi-o compusă dintr-o parte de interes și nouă părți de amor-propriu. Or, în clipa în care ușa se deschise pentru cardinal, cele nouă părți de amor-propriu ale lui Gringoire, umflate și tumefiate la suflul admirației populare, se aflau

Într-o stare de creștere prodigioasă, sub care dispărea ca înăbușită imperceptibila moleculă de interes pomenită mai adineauri în constituția poeților; ingredient prețios, altminteri, lest al realității și omeniei, fără de care ei n-ar mai atinge pământul. Gringoire se bucura din plin simțind, văzând, pipăind, ca să zicem așa, o întregă adunare – de calici, ce-i drept, dar ce importanță are! – uluită, împietrită și sufocată parcă în fața nesfârșitelor tirade care țâșneau clipă de clipă din toate versurile epitalamului său. Afirm chiar că împărtășea el însuși încântarea generală și că, invers decât La Fontaine, care, la reprezentarea comediei sale Florentin, întreba: „Cine e mitocanul care a scris ghiveciul ăsta?”, Gringoire și-ar fi întrebat bucuros vecinul: „De cine e capodopera asta?”. Putem înțelege acum ce efect făcu asupra lui brusca și nepotrivita sosire a cardinalului.

Lucrul de care se temea poetul se împlini cu prisosință. Intrarea eminenței sale tulbură cu desăvârșire publicul. Toate capetele se întoarseră spre estradă. Larma umplu sala. „Cardinalul! Cardinalul!”, repetau toate gurile. Nefericitul prolog rămase în aer pentru a doua oară.

Cardinalul se opri o clipă în pragul estradei. Pe când își plimba privirea destul de nepăsătoare asupra publicului, zarva spori mai mult. Fiecare voia să-l vadă mai bine. Și se întorceau care mai de care să-și pună capul pe umărul vecinului.

Cardinalul era într-adevăr un înalt personaj, a cărui vedere prețuia cât oricare alt spectacol. Charles, cardinalul de Bourbon, arhiepiscop și conte de Lyon, primat al Galilor, era totodată înrudit cu Ludovic al XI-lea prin fratele său, Pierre, senior de Beaujeu, care se însurase cu fiica mai mare a regelui, și rudă cu Carol Temerarul prin Agnès de Bourgogne, care îi era mamă. Iar trăsătura dominantă, trăsătura caracteristică și distinctivă a caracterului primatului galilor era spiritul de curtean și dăruirea față de cei mari. Se pot lesne judeca nenumăratele încurcături pricinuite de această dublă înrudire, și toate stâncile lumești între care luntrea lui spirituală trebuia să plutească pentru a nu se sfărâma ciocnindu-se nici de Ludovic, nici de Carol, această Caribdă și această Scilă care îl înghițiseră pe ducele de Nemours și pe conetabilul de Saint-Pol.

Har cerului, cardinalul duse cu bine traversarea la capăt și sosise la Roma nestingherit. Dar, deși se afla în port, și tocmai fiindcă se afla în port, își amintea mereu cu neliniște diversele pățanii ale vieții sale politice, atât de multă vreme frământată și anevoioasă. De aceea obișnuia să spună că anul 1476 fusese pentru el negru și alb, înțelegând prin aceasta că-și pierduse în același an și mama, ducesa de Bourbonnais, și vărul, ducele de Bourgogne, și că un doliu îl consolase pentru celălalt doliu.

Altminteri, era un om de treabă. Ducea viață voioasă de cardinal,

se înveselea voios cu vin regesc de Chaillat, nu se dădea în lături să chefuiască cu Richarde Mincinoasa și cu Thomasse Săltăreața, era mai degrabă milostiv cu fetele tinere și frumoase decât cu bătrânele și, pentru aceste motive, era foarte pe placul gloatei din Paris. Cardinalul umbla totdeauna cu un mic alai de episcopi și de abați de neam mare, galanți, slobozi la gură și cheflii la nevoie: și nu o dată cinstitele cuvioase din Saint-Germain d'Auxerre, trecând seara pe sub ferestrele luminate ale locuinței cardinalului, se scandalizaseră auzind aceleași glasuri care le cântaseră în ziua aceea liturghia de seară, psalmodiind în clinchetul paharelor proverbul bahic al lui Benedict al XII-lea, papa care adăugase o a treia coroană la tiară: *Bibamus papaliter*^{17}.

Fără îndoială că popularitatea aceasta, pe drept dobândită, fu aceea care îl feri, la intrare, de orice fel de proastă primire din partea gloatei, atât de nemulțumită cu o clipă mai înainte și foarte puțin dispusă la respect față de un cardinal tocmai în ziua când ea avea să-și aleagă un papă. Dar parizienii nu păstrează multă vreme ciuda; și-apoi, silind începerea reprezentăției, bravii cetățeni i-o luaseră înainte cardinalului și se mulțumeau cu această biruință. De altfel, domnul cardinal de Bourbon era un bărbat chipeș, purta o foarte frumoasă robă roșie care îi venea grozav de bine; cu alte cuvinte, avea de partea sa toate femeile și, prin urmare, jumătatea cea mai de preț a spectatorilor. Fără îndoială că ar fi fost o nedreptate și o dovadă de prost gust să huiduiești un cardinal, fiindcă s-a lăsat așteptat la spectacol, când e bărbat atât de chipeș și când roba roșie îi vine atât de bine.

El intră deci, salută asistența, cu zâmbetul ereditar pe care îl au cei mari față de popor, și se îndreptă agale spre fotoliul său de catifea stacojie, având aerul că se gândește la cu totul altceva. Alaiul, cel pe care noi l-am numit astăzi statul-major de episcopi și de abați, năvăli în urma lui pe estradă, făcând să sporească zarva și curiozitatea publicului. Spectatorii se întorceau care mai de care să și-i arate, să și-i numească, să dea dovadă fiecare că-l cunoaște măcar pe unul dintre ei; unul pe domnul episcop de Marsilia, Alaudet, dacă nu mă înșel, altul pe abatele primat de Saint-Denis; altul pe Robert de Lespinasse, abate de Saint-Germain-des-Prés, frate desfrânat al unei amante a lui Ludovic al XI-lea; totul cu foarte multe greșeli și scandal. Cât despre studenți, ei înjurau. Era ziua lor, Sărbătoarea Nebunilor, saturnalia lor, orgia anuală a breslei viitorilor avocați și a studenților. În ziua aceea nu exista ticăloșie care să nu fie îndreptățită și socotită lucru sfânt. Și-apoi, în mulțime se aflau niște cumetre deocheate, Simone Patru-livre, Agnée Căprița, Robine Picior-de-țap. Nu se cuvenea oare măcar să înjuri cât poțești și să iei un pic în derâdere numele lui Dumnezeu, într-o zi atât de plăcută și în societatea atât de aleasă a fețelor bisericești și a târfelor? De aceea, toți făceau asta; și, în

mijlocul zarvei, se auzea înfricoșătorul tărăboi al blestemelor și al grozăviilor slobozit de toate aceste guri, de toate aceste limbi de învățăcei și de studenți, stăpânite tot restul anului de frica fierului roșu al Sfântului Ludovic. Biet Sfânt Ludovic, ce-l mai batjocoreau în propriul lui Palat al Justiției! Fiecare dintre ei luase în primire, dintre noii sosiți pe estradă, câte o sutană neagră sau cenușie, albă sau violetă. Cât despre Joannes Frollo de Molendino, el, în calitate de frate al unui arhidiacon, își alesese, mai îndrăzneț, sutana roșie și cânta cât îl ținea gura, ațintindu-și ochii obraznici asupra cardinalului: *Cappa repleta mero!*^{18}

Toate amănuntele pe care le dezvăluim aici pentru edificarea cititorului erau atât de înecate în zarva generală, încât se pierdeau în ea înainte de a ajunge la estrada rezervată. De altfel, cardinalului puțin i-ar fi păsat de ele, într-atât intraseră în tradiție libertățile acelei zile. În plus, mai avea – și asta părea că-l preocupă cu totul o altă grijă, care nu-l slăbea deloc și care pătrunsese aproape odată cu el pe estradă: solii Flandrei.

Și nu fiindcă domnul cardinal ar fi fost cine știe ce politician profund sau fiindcă l-ar fi interesat prea mult urmările posibile ale căsătoriei verișoarei sale, prințesa Marguerite de Bourgogne, cu vărul său, domnul prinț Charles, moștenitor al casei de Austria; puțin îi păsa cât avea să dureze prefăcuta bună înțelegere a ducelui de Austria cu regele Franței; puțin îi păsa de felul cum avea să primească regele Angliei disprețuirea fiicei sale. El chefua seară de seară cu vin din regeasca vie de Chaillot, fără să-i dea prin minte că într-o bună zi câteva butelci din vinul acesta (e drept, un pic revăzute și corectate de medicul Coictier), oferite din inimă lui Eduard al IV-lea de Ludovic al XI-lea, aveau să-l scape pe acesta din urmă de Eduard al IV-lea. Preacinstita solie a domnului duce de Austria nu-i pricinuia cardinalului niciuna din aceste griji, dar îl necăjea dintr-un alt motiv. Ii venea într-adevăr cam greu, și despre asta am mai pomenit la începutul cărții de față, ca el, Charles de Bourbon, să fie obligat să se bucure și să facă o primire aleasă unor burghezi oarecare, el, cardinal, unor simpli edili, el, francez și om de chefuri, unor flamanzi băutori de bere; și asta, în public. Iată, fără doar și poate, una dintre cele mai plicticoase maimuțări pe care o făcuse vreodată pentru bunul plac al regelui.

Cardinalul se întoarse deci spre ușă, în aparență cu cea mai mare plăcere (într-atât se studia), când ușierul anunță cu glas puternic:

— Domnii soli ai domnului duce de Austria.

E inutil să mai spunem că întreaga sală făcu același lucru.

Atunci sosiră, doi câte doi, cu o gravitate care nu se potrivea deloc în mijlocul voiosului alai ecleziastic al lui Charles de Bourbon, cei patruzeci și opt de soli ai lui Maximilian de Austria, în frunte cu

Preacucernicul întru Domnul, părintele Jehan, abate de Saint-Bertin, cancelar al Lânii de Aur, și cu Jacques de Goy, senior Dauby, mare *bailli* al orașului Gand. Peste adunare se lăsă o tăcere adâncă, însoțită de râsete înfundate, ca să se poată auzi toate numele caraghioase și toate titlurile lipsite de noblețe pe care nou-veniții le transmiteau imperturbabil ușierului, care, amestecând de-a valma numele și titlurile și schimonosindu-le cumplit, le striga spre mulțime. Se aflau printre soli jupân Loys Roelof, consilier al orașului Louvain; *messire* Clays d'Etuelde, consilier al Bruxelles-ului; *messire* Paul de Baeust, senior de Voirmizelle, prezident al Flandrei; jupân Jehan Coleghens, burgmaistru al orașului Anvers; jupân George de la Moere, consilier-prim al kuerei orașului Gand; jupân Gheldolf van der Hage, consilier-prim al drepturilor de moștenire din numitul oraș; și jupân de Bierbecue, și Jehan Pinnock, și Jehan Dymaerzelle etc. etc., juzi, consilieri, burgmaisteri; burgmaisteri, consilieri, juzi; toți țepeni, bățoși, scrobiți, gătiți în catifele și damascuri, purtând toci de catifea neagră cu boruri ridicate și cu ciucuri mari din fir de aur de Cipru; adevărate capete flamande la urma urmei, figuri demne și severe din familia celor pe care Rembrandt le-a făcut să iasă în relief, atât de puternic și de grav, pe fondul negru al Rondului de noapte; personaje care purtau scris pe frunte că Maximilian de Austria avusese dreptate să se încreadă pe deplin, cum spunea proclamația sa, în înțelepciunea, vitejia, experiența, buna-credință și cinstea lor desăvârșită.

Unul dintre ei făcea totuși excepție. Era un personaj cu o față fină, inteligentă, vicleană, un fel de mutră de maimuță și de diplomat, dinaintea căruia cardinalul făcu trei pași și o adâncă plecăciune și care nu se numea totuși decât Guillaume Rym, consilier și pensionar{19} al orașului Gand.

Pe atunci, puțini știau ce era, de fapt, Guillaume Rym. Un geniu rar care, într-o epocă de revoluție, ar fi ieșit cu strălucire la suprafața evenimentelor, dar care, în secolul al XV-lea, era silit să se dedea la uneltiri din umbră și să trăiască stăpân pe unul și pe altul, cum spunea ducele de Saint-Simon. Altminteri, Rym era apreciat de primul săpător al Europei: căci uneltea îndeaproape cu Ludovic al XI-lea și puneă adesea umărul la treburile tainice ale regelui. Lucruri cu totul necunoscute de mulțimea aceasta care se minuna de politețea cardinalului față de figura ștearsă a acestui edil flămând.

4. Jupân Jacques Coppenole

Pe când pensionarul Gandului și eminența sa schimbau o plecăciune cât se poate de adâncă și câteva cuvinte cu o voce cât se poate de șoptită, un bărbat înalt, cu fața lată, cu umeri puternici, încerca să intre odată cu Guillaume Rym; ai fi zis că e un dog lângă o vulpe. Boneta lui de fetru și haina lui de piele nu se potriveau deloc cu mătășurile și catifelele care îl înconjurau. Socotind că trebuie să fie vreun rândaș rătăcit pe-acolo, ușierul îl opri.

— Hei, amice, nu-i voie.

Omul cu haina de piele îl îmbrânci cu umărul.

— Ce-are cu mine netrebnicul ăsta?, întrebă el cu glas atât de puternic, încât întreaga sală deveni atentă la ciudata discuție. Nu vezi că fac parte din solie?

— Numele dumneavoastră?, întrebă ușierul.

— Jacques Coppenole.

— Titlurile dumneavoastră?

— Ciorăpar la prăvălia *Trei lăntișoare* din Gand.

Ușierul se dădu înapoi. Să anunțe edili și burgmaisteri, mai treacă-meargă, dar un ciorăpar, era prea de tot! Cardinalul stătea ca pe ghimpi. Întreaga mulțime asculta și privea. De două zile, eminența sa se căznea să-i cioplească pe urșii ăștia flamanzi, ca să-i facă ceva mai prezentabili în public, dar întâmplarea de față întrecea orice măsură. Între timp, Guillaume Rym, cu zâmbetul lui fin, se apropie de ușier.

— Anunță-l pe jupân Jacques Coppenole, slujbaș al consilierilor orașului Gand, îi șopti el.

— Ușier, spuse cardinalul, anunță-l pe jupânul Jacques Coppenole, slujbaș al consilierilor ilustrului oraș Gand.

A fost o greșeală. Singur, Guillaume Rym ar fi înlăturat piedica, dar Coppenole îl auzise pe cardinal.

— Pe crucea mea, nu!, strigă el cu glas tunător. Jacques Coppenole, ciorăpar. Auzi, ușierule? Nici mai mult, nici mai puțin. Pe crucea mea, ciorăpar e destul de frumos! Domnul arhiduece și-a căutat nu o dată mânușile între ciorapii mei.

Râsetele și aplauzele izbucniră. O vorbă de duh e pe dată înțeleasă la Paris, și deci totdeauna aplaudată.

Să mai adăugăm că Jacques Coppenole era un om din popor și că publicul care îl conjura era și el din popor. De aceea, legătura fusese promptă, electrică și, ca să zicem așa, la același nivel. Ieșirea trufașă a ciorăparului flamand, umilindu-i pe nobili, stârni în toate sufletele plebee nu știu ce simțământ al demnității, vag încă și nedeslușit în secolul al XV-lea. Era egalul lor ciorăparul ăsta care îl înfruntase pe

domnul cardinal! Iată un gând plăcut pentru sărăcimea obișnuită să respecte și să se supună față de slugile sergenților *bailli-ului* abatelui de Sainte-Geneviève, țiitor de trenă al cardinalului.

Coppenole facu un salut semeț către eminența sa, care răspunse salutându-l pe atotputernicul cetățean al Gandului, temut de Ludovic al XI-lea. Apoi, pe când Guillaume Rym, bărbat înțelept și viclean, cum spune Philippe de Commynes^{20} îi urma pe amândoi cu un zâmbet plin de ironie și de superioritate, ei își ocupară locurile: cardinalul – încurcat și îngrijorat, Coppenole – liniștit și mândru, gândindu-se fără îndoială că, la urma urmelor, titlul său de ciorăpar prețuia la fel ca oricare altul și că Marie de Bourgogne, mama acestei Marguerite pe care Coppenole o mărita astăzi, s-ar fi temut mai puțin de el dacă ar fi fost cardinal, și nu ciorăpar: căci nu un cardinal ar fi fost în stare să-i ațâțe pe locuitorii din Gand împotriva favoriților fiicei lui Carol Temerarul; un cardinal n-ar fi fost în stare să îmbărbăteze cu un cuvânt mulțimea împotriva lacrimilor lor și rugămintelor domnișoarei de Flandra, când ea a venit să-și implore plângând poporul, pentru ei, până la picioarele eșafodului, pe când ciorăparului i-a fost de ajuns să-și ridice doar cotul de piele pentru a face să pice capetele celor doi ilustrissimi seniori, Guy d’Hymbercourt și cancelar Guillaume Hugonet!

Dar nu se sfârșise încă totul pentru bietul cardinal, care trebuia să bea până la fund cupa nenorocirii de a se afla în tovărășie atât de proastă.

Poate că cititorul nu l-a uitat pe neobrăzatul cerșetor care, la începutul prologului, se agățase de franjurile estradei principale. Sosirea iluștrilor oaspeți nu-l făcuse deloc să-și dea drumul de acolo; și pe când prelații și solii se îndesau ca niște adevărate scrumbii flamande în stalurile tribunei, el se așezase cât putuse mai bine și-și încrucișase curajos picioarele pe arhitravă. Obrăznicia era nemaipomenită, dar nimeni n-o observase din prima clipă, atenția tuturor fiind îndreptată altundeva. La rândul său, cerșetorul nu lua în seamă nimic din ce se petrecea în sală; își legăna capul cu o nepăsare de napolitan, repetând din când în când, în zarvă, ca dintr-o veche obișnuință: „Faceți-vă pomană, oameni buni!”. Și firește, era probabil singurul om din întreaga asistență care nu se ostenise să-și întoarcă privirea la cearta dintre Coppenole și ușier. Întâmplarea vru însă ca jupânul ciorăpar din Gand, pe care mulțimea îl și găsisese pe placul ei și asupra căruia erau ațintiți toți ochii, să se așeze în primul rând al estradei, exact deasupra cerșetorului; și nu mică fu mirarea tuturor când îl văzură pe solul flamand cercetându-l bine pe netrebnicul instalat sub ochii lui, apoi bătându-l prietenește pe umărul acoperit cu zdrențe. Cerșetorul se întoarce; și pe fețele amândurora se zugrăvi mirarea, recunoașterea, încântarea etc.; apoi, fără să le pese cât de cât

de spectatori, ciorăparul și cerșetorul începură să-și vorbească pe șoptite, ținându-și mâinile strâns înlănțuite, pe când zdrențele lui Clopin Trouillefou așternute pe țesătura de aur a estradei făceau efectul unei omizi pe o portocală.

Noutatea acestei scene ciudate stârni o asemenea larmă nebunească și plină de veselie în sală, încât cardinalul nu întârzie să-și dea seama ce se petrece; plecându-se pe jumătate, și de la locul unde se afla, neputând decât să zărească foarte vag îmbrăcămintea păcătoasă a lui Trouillefou, își închipui, cum era și firesc, că cerșetorul cerea de pomană; și, revoltat de îndrăzneala lui, strigă:

— Domnule *bailli*, aruncă-mi-l în apă pe ticălosul ăsta!

— Pe crucea mea, monseniore cardinal!, spuse Coppenole, fără să dea drumul mâinii lui Clopin. E un prieten al meu.

— Bravo! Bravo!, strigă gloata.

Și din clipa aceea, jupân Coppenole se bucură la Paris, ca și la Gand, de mare prețuire din partea poporului, căci asemenea oameni, spune Philippe de Commynes, *se bucură de mare prețuire când nu se poartă după canoanele obișnuite*.

Cardinalul își mușcă buzele, se plecă spre vecinul său, abatele de Sainte-Geneviève, și-i spuse cu glas scăzut:

— Plăcuți ambasadori ne mai trimite domnul arhiduce, ca să ne-o anunțe pe prințesa Marguerite.

— Eminența voastră degeaba se poartă politicos față de râturile astea flamande, răspunse abatele. *Margaritas ante porcos.*^{21}

— Spune mai degrabă: *Porcos ante Margaritam*^{22}, zise cardinalul zâmbind.

Tot alaiul în sutane se extazie auzindu-i jocul de cuvinte. Cardinalul se simți parcă mai ușurat; era chit cu Coppenole, căci își avusese și el vorba lui de duh aplaudată.

Și acum aceia dintre cititori care au puterea de a generaliza o imagine și o idee, cum se spune în stilul de astăzi, să ne îngăduie să-i întrebăm dacă văd clar priveliștea oferită de vastul paralelogram al Sălii Mari a palatului în momentul acesta când le atragem atenția. În mijlocul sălii, rezemată de peretele dinspre apus, se află o largă și mărească estradă din brocart de aur, în care pătrunde, printr-o mică ușă în ogivă, alaiul persoanelor grave, anunțate rând pe rând de vocea ascutită a ușierului. În primele bănci s-au și așezat câteva preavenerabile figuri înveșmântate în hermină, catifele și stofa roșie. În jurul estradei, care se menține tăcută și demnă, jos, în față, pretutindeni, mare mulțime și mare larmă. Pe chipul fiecărui personaj de pe estradă sunt ațintite numeroase priviri ale publicului, fiecare nume stârnește o mie de sușoteli. Sigur, priveliștea e neobișnuită și merită atenția spectatorilor. Dar ce-o fi oare acolo, tocmai la capăt, scena aceea de bălci, cu patru paiețe împeștricate deasupra ei și cu alte

patru dedesubt? Iar lângă scenă, cine e omul acela palid, cu haina lui de pânză grosolană și neagră? Vai, iubite cititorule, acolo se află Pierre Gringoire și prologul său.

L-am uitat de tot.

Și el tocmai de asta se temea.

Din clipa intrării cardinalului, Gringoire se agitase întruna ca să-și salveze prologul. Mai întâi le poruncise actorilor, care se opriseră, să continue și să ridice glasul; apoi, văzând că nimeni nu asculta, îi oprise și, de vreun sfert de ceas de când dura întreruperea, nu încetase o clipă să bată din picior, să dea din mâini, să le strige pe Gisquette și pe Liénarde, să-și încurajeze vecinii la urmărirea prologului; totul, zadarnic. Nimeni nu-și lua ochii de la cardinal, de la soli și de la estradă, unicul centru al acestui vast cerc de raze vizuale. Pesemne că, și spunem asta cu părere de rău, prologul începea să-i plictisească pe auditori în momentul când eminența sa venise să le distragă atenția într-un mod atât de necruțător. La urma urmei, pe estradă, ca și pe masa de marmură, era același spectacol: conflictul dintre Arat și Cler, Nobilime și Marfa. Și mulți preferau să-i vadă, pur și simplu, vii, respirând, mișcându-se, atingându-se cu coatele, în carne și oase, în solia flamandă, în alaiul episcopal, sub sutana cardinalului, sub haina lui Coppenole, decât sulemenți, împopoțonați, vorbind în versuri și, ca să zicem așa, împăiați în tunicile galbene și albe cu care îi gătise Gringoire.

Totuși, când poetul nostru văzu că zarva începe să se mai potolească, închipui un șiretlic care ar fi putut salva totul.

— Domnule, spuse el, întorcându-se spre unul dintre vecini, un grăsan de treabă, cu o figură răbdătoare, ce-ar fi să începem iar?

— Ce?, întrebă vecinul.

— Ei! Misterul!, făcu Gringoire.

— Cum vrei, răspunse vecinul.

Această semi aprobare îi fu suficientă lui Gringoire, care, dorind să-și rezolve singur treburile, începu să strige, ascunzându-se cât putea în mulțime:

— Începeți misterul! Începeți!

— Drace!, exclamă Joannes de Molendino. Ce tot zbiară ăia, colo, la capăt? (Căci Gringoire făcea zarvă cât patru.) Ia spuneți, băieți, nu s-a mai terminat o dată misterul? Aia vor să-l ia de la capăt și nu e drept.

— Nu, nu!, strigară toți studenții. Jos cu misterul! Jos! Dar Gringoire nu se dădea bătut și striga din mai tare:

— Începeți! Începeți!

Strigătele lui atraseră atenția cardinalului.

— Domnule *bailli* al palatului, îi spuse el unui bărbat înalt și înveșmântat în negru, aflat la câțiva pași de el, sunt oare diavoli în

mănăstire de fac atâta scandal?

Bailli-ul palatului era un fel de magistrat amfibie, un fel de liliac al tagmei judecătorești, semănând totodată și a șoarece, și a pasăre, și a judecător, și a oștean.

Apropiindu-se de eminența sa, înfricoșat de nemulțumirea acestuia, îi explică bâlbâindu-se neghiobia săvârșită de gloată: amiaza sosise înaintea eminenței sale, iar actorii fuseseră siliți să înceapă fără să-l aștepte pe eminența sa. Cardinalul izbucni în râs.

— Pe legea mea, și domnul rector al Universității ar fi trebuit să facă la fel. Ce părere ai, jupâne Guillaume Rym?

— Monsenior, răspunse Guillaume Rym, să fim mulțumiți că am scăpat de jumătate de piesă. E un câștig.

— Netrebnicii ăia pot să continue farsa?, întrebă *bailli-ul*.

— Continuați, continuați!, spuse cardinalul. Mi-e egal. Cât au să joace, eu îmi voi citi cartea de rugăciuni.

Bailli-ul înainta până la marginea estradei și strigă, după ce făcuse liniște, cu un gest al mâinii:

— Orașeni, oameni de rând și locuitori, ca să-i mulțumească și pe cei ce vor să înceapă, și pe cei ce vor să se isprăvească, eminența sa poruncește să se continue.

Și unii, și alții trebuiră să se supună. Totuși, atât publicul, cât și autorul îi păstrară multă vreme pică venerabilului cardinal.

Personajele de pe scenă își reluară așadar trăncăneala și Gringoire nădăjduia că măcar restul operei va fi ascultat. Dar speranța aceasta nu întârzie să i se tulbure, ca și celelalte iluzii; de bine, de rău, liniștea se statornicise iar în public; Gringoire nu observase însă că, în clipa când cardinalul dăduse porunca să se continue, estrada nu se umpluse încă și că, după solii flamanzi, se iveau alte personaje din alai, ale căror nume și titluri, aruncate din timp în timp peste dialogul actorilor de glasul ușierului, tulburau enorm biata lui piesă. Într-adevăr, închipuiți-vă, în mijlocul unei piese de teatru, lătratul unui ușier zvârlind între două rime și adesea între două emistihuri paranteze de felul acestora:

— Maestrul Jacques Charmolue, procuror al regelui la curtea bisericii!

— Jehan de Harlay, scutar, comandant al gărzii de noapte a orașului Paris.

— *Messire* Galiot de Genoilhac, cavaler, senior de Brussac, comandant al artileriei regelui!

— Jupân Dreux-Raguier, șeful pazei la apele și pădurile regelui, stăpânul nostru peste țările Franța, Champagne și Brie!

— *Messire* Louis de Graville, cavaler, consilier și șambelan al regelui, amiral al Franței, mare paznic al pădurii Vincennes!

— Jupân Denis Le Mercier, conducătorul casei orbilor din Paris!

Etc. etc. etc.

Strigătele lui deveneau de nesuportat.

Ciudadul acompaniament, care făcea ca piesa să fie greu de urmărit, îl indigna pe Gringoire cu atât mai mult cu cât nu putea să-și ascundă faptul că interesul sporea din ce în ce și că piesei nu-i lipsea decât să fie ascultată. Într-adevăr, cu greu s-ar fi putut imagina o țesătură a intrigii mai ingenioasă și mai dramatică. Cele patru personaje ale prologului tocmai se văitau, aflate în cumplită încurcătură, când Venus în persoană, *vera incessu patuit dea*^{23}, li se înfățișă înveșmântată într-o frumoasă hăinuță scurtă împodobită cu corabia-stemă a orașului Paris. Venea să-l ceară pe delfinul făgăduit celei mai frumoase. Jupiter, al cărui fulger se auzea bubuind în vestiar, o sprijinea și zeița era gata să biruie, adică, vorbind mai simplu, să se mărite cu domnul delfin, când o tânără copilă înveșmântată în damasc alb și ținând în mână o margaretă (gingașă personificare a principesei de Flandra) veni să se lupte cu Venus. Lovitură de teatru și episod neprevăzut. După discuții aprige, Venus, Marguerite și cei din culise căzură de acord să se supună dreptei judecăți a Sfintei Fecioare. Mai exista un rol frumos, cel al lui don Pedro, rege al Mesopotamiei. Dar, printre atâtea întreruperi, era greu să-ți dai seama ce rost avea el. Toate personajele se cățaraseră pe scară.

Zadarnic însă. Niciuna din frumusețile piesei nu era nici simțită, nici înțeleasă. La intrarea cardinalului s-ar fi zis că un fir invizibil și magic trăsese brusc toate privirile de la masa de marmură spre estradă, de la capătul sudic al sălii spre capătul apusean. Nimic nu putea să alunge vraja care cuprinsese publicul. Toți ochii rămâneau ațintiți într-acolo; iar nou-veniții, cu numele lor afurisite, cu fețele și cu veșmintele lor, constituiau un neconținut motiv de a distrage atenția de la piesă. Era jalnic. În afară de Gisquette și de Liénarde, care se mai întorceau câteodată, când Gringoire le trăgea de mânecă, în afară de vecinul cel gras și răbdător, nimeni nu asculta, nimeni nu privea spre biata moralitate părăsită. Gringoire nu vedea decât profiluri.

Cu câtă amărăciune vedea poetul cum i se prăbușea, bucată cu bucată, întregul eșafodaj de glorie și de poezie! Și când te gândești că mulțimea aceasta, până mai adineauri nerăbdătoare să-i audă opera, fusese cât pe ce să se răzvrătească împotriva domnului *bailli*! Iar acum, când o auzea, puțin îi păsa de ea. Și doar era tot spectacolul pe care îl începuse în aplauzele însuflețite ale întregului public! Veșnicul flux și reflux al favoarei populare! Când te gândești că mulțimea fusese cât pe ce să-i spânzure pe cei patru sergenți de pază! Ce n-ar fi dat el să se mai afle încă în ceasul acela de miere!

Brutalul monolog al ușierului încetă totuși. Sosiseră toți oaspeții

și Gringoire respiră ușurat. Actorii continuau vitejește. Și iată că jupân Coppenole, ciorăparul, se ridică pe neașteptate, iar poetul îl auzi rostind, în mijlocul atenției generale, cuvintele acestea infernale:

— Domnilor orășeni și boieri din Paris, pe crucea mea că habar n-am ce facem aici. Văd eu colo-n colț, pe schelăria aia niște oameni care parcă ar vrea să se bată. Nu știu dacă asta numiți voi mister, dar n-are niciun haz. Aia se ceartă din gură, și-atâta tot. Aștept de-un sfert de ceas să se pocnească odată. Degeaba însă. Sunt niște lași, care doar se zgârie cu ocări. Ar fi trebuit aduși luptători de la Londra sau de la Rotterdam; și-atunci, ehei, ați fi avut parte să vedeți niște lovituri de pumni care s-ar fi auzit din piață. Dar ăștia sunt jalnici! Ar fi trebuit să ne joace măcar un dans arăbesc sau vreo altă drăcie. Nu asta mi se spusese că o să văd aici. Mi se făgăduise o sărbătoare a nebunilor, cu alegere de papă. Avem și noi, la Gand, un papă al nebunilor: în privința asta nu suntem deloc mai prejos, pe crucea mea! Dar iată cum facem noi. Se adună mulțime mare ca aici. Pe urmă, fiecare, pe rând, își vâra capul printr-o gaură și face o strâmbătură spre ceilalți. Cel care se strâmbă cel mai urât este ales papă prin aclamații. Asta e. Și-i foarte distractiv. Vreți să-l alegem și pe papa al vostru după moda de la noi? Ne-am plictisi mai puțin decât ascultându-i pe flecarii ăștia. Dacă vor să vină și ei să se strâmbe la fereastră, îi primim. Ce ziceți, domnilor orășeni? Sunt aici destule mutre caraghioase de ambele sexe, ca să râdem ca în Flandra, și suntem destul de pociți, ca să tragem nădejde că vom vedea o strâmbătură ca lumea.

Gringoire ar fi vrut să-i răspundă, dar uimirea, mânia, indignarea îi luaseră graiul. De altfel, propunerea ciorăparului popular fu întâmpinată cu atâta entuziasm de orășenii ăștia de rând, măguliți că li se spune boieri, încât orice împotrivire ar fi fost de prisos. Nu se mai putea decât să te lași dus de torent. Și Gringoire își ascunse fața în palme, neavând fericirea să aibă o mantie ca să-și acopere capul, ca Agamemnonul lui Timanthe.

5. Quasimodo

Cât ai clipi, totul fu gata pentru ducerea la îndeplinire a ideii lui Coppenole. Orășeni, studenți și slujbași mărunți se puseseră pe lucru. Capela cea mică, situată în fața mesei de marmură, fu aleasă drept masă a strâmbăturilor. Un ochi de geam spart din frumoasa fereastră în formă de roză de deasupra ușii lăsa un cerc de piatră prin care se căzu de acord ca fiecare concurent să-și vâre capul. Ca să ajungi până acolo, era de ajuns să te cocoți pe două butoaie, luate nu se știe de unde și puse, de bine de rău, unul peste altul. Ca să păstreze nepătată și deplină impresia făcută de strâmbătură, se hotărî ca fiecare candidat, bărbat sau femeie (căci se putea alege și o papesă), să-și acopere fața și să stea ascuns în capelă până în momentul apariției. În mai puțin de-o clipă, capela se umplu de concurenți, în urma cărora se închise ușa.

De la locul său, Coppenole porunca, conducea, aranja totul. În timpul zarvei acesteia, cardinalul, la fel de încurcat ca și Gringoire, pretextă că are niște treburi și că e ora vecerniei și se retrase împreună cu suita, fără ca mulțimea, care la venirea lui se însuflețise atâta, să-i dea vreo importanță. Guillaume Rym fu singurul care băgă de seamă cât de stânjenită se simțea eminența sa. Atenția mulțimii, ca și soarele, își urma cursul ei; pornită de la un capăt al sălii, ea ajunse la celălalt capăt, după ce zăboviseră un timp la mijloc. Masa de marmură, estrada de brocart își avuseseră momentul lor; acum era rândul capelei lui Ludovic al XI-lea. Terenul se afla liber pentru orice fel de nebunie. În sală nu mai rămăseseră decât flamanzii și gloata.

Strâmbăturile începură. Prima figură care se ivi la lucarnă, cu pleoapele întoarse pe dos, cu gura făcută bot și cu fruntea încrețită ca cizmele noastre, după moda husarilor imperiului, stârni un răs atât de nestăvilit, încât Homer i-ar fi luat drept zei pe toți oamenii aceștia de rând. Și totuși, Sala cea Mare nu era deloc un Olimp, iar bietul Jupiter al lui Gringoire știa asta mai bine decât oricine. Urmă a doua, a treia strâmbătură, apoi încă una, și încă una, iar râsetele și tropăitul vesel din picioare sporiră și mai mult. Spectacolul avea în el nu știu ce rătăcire neobișnuită a minții, nu știu ce putere de a îmbăta și de a fascina, despre care cu greu i s-ar putea da o idee cititorului din zilele și din saloanele noastre. Închipuți-vă o serie de fețe prezentând rând pe rând toate formele geometrice, de la triunghi până la trapez, de la con până la poliedru, toate expresiile omenești, de la mânie până la desfrânare; toate vârstele, de la cutișoarele de pe obraji pruncului nou-născut până la zbârciturile bătrânei în agonie; toate fantasmelor religioase, de la Faun la Belzebut; toate profilurile capetelor de animale, de la căpățână până la cioc, de la rât până la bot. Închipuți-

vă toate măștile sculptate de pe Pont-Neuf, coșmarurile acestea pietrificate sub dalta lui Germain Pilon, prinzând viață și suflu și venind una câte una să vă privească în față cu ochii lor arzători; toate măștile carnavalului de la Veneția trecându-vă pe rând prin lornietă; într-un cuvânt, un caleidoscop uman.

Orgia devenea din ce în ce mai flamandă. Teniers n-ar fi putut să dea decât o slabă idee despre ea. Închipuiți-vă, redată sub formă de bacanală, bătălia lui Salvator Rosa. Nu mai existau în sală nici studenți, nici soli, nici orașeni, nici bărbați, nici femei; nu mai existau nici Clopin Trouillefou, nici Gilles Lecornu, nici Simone Patru-livre, nici Robin Poussepain. Totul se contopea într-un desfrâu general. Sala Mare nu mai era decât un uriaș cuptor al nerușinării și al veseliei, unde fiecare gură era un țipăt, fiecare ochi – un fulger, fiecare față – o strâmbătură, fiecare ins – o poziție. Totul striga și urla. Fețele ciudate care veneau rând pe rând să scrâșnească din dinți la fereastra în formă de roză păreau tot atâtea torțe aprinse,

Aruncate peste jăratul încins. Și din mulțimea aceasta clocotitoare scăpa, ca aburul din cuptor, un vuiet aspru, ascuțit, tăios, șuierător, ca bâzâitul unei musculițe.

— Ho, ho! Blestemăție!

— Ia te uită la mutra asta!

— Nu face doi bani!

— Alta!

— Guillemette Maugerepuis, ia te uită la căpățâna asta de aur: nu-i lipsesc decât coarnele! Nu e bărbatu-tău?

— Alta!

— Pe burta papei! Ce-i strâmbătura asta?

— Hai, vreți să ne duceți! Să nu-și arate decât fața.

— E afurisita de Pierrette Callebottle! Ea e în stare să facă una ca asta.

— Bravo! Bravo!

— Mă sufoc!

— Uite unul căruia nu-i încap urechile! Etc. Etc.

Trebuie totuși să nu-l nedreptăm pe prietenul nostru Jehan. În mijlocul acestui sabat, el putea fi văzut încă sus, pe stâlpul său, ca un ucenic-marinar în vârful catargului. Și se zvârcolea acolo cu o furie de necrezut. Gura îi era larg deschisă și din ea ieșea un strigăt care nu se auzea, nu fiindcă ar fi fost acoperit de larma generală, oricât de puternică ar fi fost ea, ci pentru că atingea fără îndoială limita sunetelor ascuțite care poate fi percepută, adică cele douăsprezece mii de vibrații ale lui Sauveur sau opt mii ale lui Biot.

După trecerea primului val de mâhnire, Gringoire își reveni. Mai întâi se încrâncenase împotriva nenorocirii abătute asupra piesei. „Continuați!”, le spusese el pentru a treia oară mașinilor vorbitoare

care erau actorii. Apoi, plimbându-se cu pași mari prin fața mesei de marmură, se simți cuprins de dorința de a se duce și el să scoată capul prin lucarna capelei, măcar ca să aibă plăcerea de a se strâmba la mulțimea asta ingrată. „Nu, nu! N-ar fi demn de mine. Fără răzbunare! Să luptăm până la capăt, își repeta el. Puterea poeziei asupra mulțimii e mare; am să-i readuc la ea. O să vedem cine va învinge: strâmbăturile sau literatura?”

Dar, vai!, poetul rămăsese singurul spectator al piesei sale.

Acum era cu mult mai rău decât adineauri. Nu mai vedea decât oameni întorși cu spatele la el.

Dar mă înșel. Grăsunul răbdător, pe care îl mai consultase într-un moment critic, sta cu fața spre scenă. Cât despre Gisquette și Liénarde, ele dezertaseră de mult.

Gringoire fu mișcat până în adâncul sufletului de fidelitatea unicului său spectator. Se apropie de el și-i vorbi, scuturându-i ușurel brațul; căci bietul om se rezemase de balustradă și cam ațipise!

— Domnule, îi spuse Gringoire, îți mulțumesc.

— Pentru ce, domnule?, întrebă grăsunul, căscând.

— Văd că te plictisești, continuă poetul, fiindcă zarva asta te împiedică să asculți în voie. Dar fii liniștit! Numele dumitale va trece în posteritate. Cum te numești, rogu-te?

— Renault Château, paznic al sigiliului închisorii Châtelet din Paris, la ordinele dumitale.

— Domnule, ești aici singurul reprezentant al muzelor, spuse Gringoire.

— Mă măgulești prea mult, domnule, răspunse paznicul sigiliului de la Châtelet.

— Ești singurul care ai ascultat cum se cuvine piesa, urmă Gringoire. Cum o găsești?

— Ehei!, făcu grăsunul pe jumătate trezit. E destul de deocheată.

Gringoire trebui să se mulțumească cu lauda aceasta, căci un tunet de aplauze, amestecat cu aclamații asurzitoare, veni să le întrerupă discuția. Papa nebunilor fusese ales.

— Bravo! Bravo! Bravo!, striga mulțimea de pretutindeni, într-adevăr, strâmbătura care strălucea în momentul acela în lucarnă era minunată. După toate pentagoanele, hexagoanele și figurile heteroclite care se succedaseră în golul ochiului de geam fără să realizeze idealul de grotesc făurit în imaginațiile exaltate de orgie trebuia, ca să primească aprobarea generală, tocmai strâmbătura sublimă care uluise în clipa aceea mulțimea. Însuși jupân Coppenole o aplaudă, iar Clopin Trouillefou, care concurase și el, și Dumnezeu știe ce intensitate de urâtenie putea să atingă fața lui, se declară învins. Noi vom face la fel. Nu vom încerca să dăm cititorilor o idee despre nasul acela tetraedal, despre gura în formă de potcoavă, despre ochiul stâng, mic și astupat

de o sprânceană roșcată și stufoasă, pe când ochiul drept dispărea cu totul sub un neg imens, despre dinții crescuți alandala, știrbi pe alocuri, ca zidurile crenelate ale unei fortărețe, despre buza aceea învârtoșată peste care unul din dinți se întindea ca un colț de elefant, despre bărbia aceea despicată ca o copită și, mai ales, despre expresia răspândită peste toate acestea, amestec de răutate, de mirare și de tristețe.

Publicul aclama fără excepție. Toți cei de față se năpustiră spre capelă. Și, de acolo, îl scoaseră în triumf pe preafericitul papă al nebunilor. Dar abia atunci surpriza și admirația atinseră culmea. Strâmbătura era însăși fața învingătorului.

Sau, mai degrabă, toată ființa lui era o strâmbătură. Un cap mare și zbârlit, acoperit cu păr roșu; între umeri, un gheb enorm a cărui pereche se făcea simțită și pe piept; o alcătuire de coapse și de picioare atât de ciudat deviate de la normal, încât nu se puteau atinge decât la genunchi, iar văzute în față, semănau cu două lame de seceră care s-ar întâlni la mâner; tălpi late, palme monstruoase; și, peste toată diformitatea aceasta, nu știu ce aer înfricoșător care vădea vigoare, agilitate și curaj. Ciudată excepție de la legea eternă, care cerea ca forța, ca și frumusețea, să reiasă din armonie. Așa arăta papa pe care nebunii tocmai și-l aleseseră.

Ai fi zis că e un uriaș spart în bucăți și prost reconstituit.

Când soiul acesta de ciclop se ivi în pragul capelei, neclintit, îndesat și aproape la fel de lat pe cât era de înalt, pătrat la temelie, cum spune un mare om, gloata îl recunoscă imediat după surtucul său jumătate roșu, jumătate violet, presărat cu clopoței de argint și mai ales după slutenia lui desăvârșită, și strigă într-un glas:

— E Quasimodo, clopotarul! E Quasimodo, cocoșatul de la Notre-Dame! Quasimodo, chiorul! Quasimodo, șchiopul! Bravo! Bravo!

E lesne de văzut că bietul om avea porecle din belșug.

— Feriți-vă, femei însărcinate!, strigară studenții.

— Sau femei care vreți să rămâneți grele!, adaugă Joannes. Femeile, într-adevăr, își acopereau fața.

— Oh, maimuțoi pocit!, exclamă una.

— E la fel de rău pe cât e de slut, spunea alta.

— E diavolul, adăuga o a treia.

— Eu am ghinionul să locuiesc lângă Notre-Dame; și toată noaptea îl aud umblând pe streășină.

— Ca pisicile.

— Când îl cauți, e pe acoperișurile noastre.

— Face farmece și ni le-aruncă pe coș.

— Ieri-seară a venit să se strâmbe la gura podului meu. Credeam că e un om. Și mi-a fost o frică!

— Sunt sigură că se duce la sabat. Odată a lăsat o mătură pe

acoperișul meu.

— Oh, pocită mutră de cocoșat!

— Oh, suflet ticălos!

— Brrr!

Bărbații, dimpotrivă, erau încântați și aplaudau.

Quasimodo, motivul zarvei, stătea neclintit în ușa capelei, sumbru și grav, lăsându-se admirat.

Un student – Robin Poussepain, cred – se duse să-i râdă în nas, și prea de aproape. Quasimodo se mulțumi să-l apuce de brâu și să-l arunce cât colo prin mulțime. Totul, fără să spună un cuvânt.

Jupân Coppenole, încântat la culme, se apropie de el.

— Pe crucea mea! Sfinte Tată! Ai cea mai frumoasă sluțenie pe care am văzut-o de când sunt. Meritai să fii papă și la Roma, ca și la Paris. Vorbind astfel, îi puse mâna pe umăr. Quasimodo nu se clinti. Coppenole continuă: Ești un pehlivan cu care am poftă să trag un chef chiar dacă m-ar costa o groază de bani. Ce zici?

Quasimodo nu-i răspunse.

— Pe crucea mea!, urmă ciorăparul! N-o fi cumva surd? Quasimodo era, într-adevăr, surd. Și cum între timp începuse să-l enerveze felul de a se purta al lui Coppenole, se întoarse brusc spre el, scrâșnind din dinți atât de tare, încât uriașul flamand se dădu înapoi, ca un bulldog în fața unei pisici.

Atunci se formă în jurul ciudatului personaj un cerc de spaimă și de respect cu o rază de cel puțin cincisprezece pași geometrice. O bătrână îi explică lui Jupân Coppenole că pocitania era, într-adevăr, surdă.

— Surd!, spuse ciorăparul, hohotind ca un adevărat flamand. Pe crucea mea, e un papă desăvârșit!

— Hei, îl recunosc!, strigă Jehan, care coborâse în sfârșit de pe stâlp, să-l vadă mai de-aproape pe Quasimodo. El trage clopotele la frate-meu, arhidiaconul. Bună ziua, Quasimodo!

— Afurisit om!, făcu Robin Poussepain, încă năucit de cădere. Când îl vezi: e cocoșat. Când umblă: e șchiop. Când te privește: e chior. Când îi vorbești: e surd. Nu zău, la ce și-o fi folosind limba Polifemul ăsta?

— Vorbește când vrea el, spuse bătrâna. A surzit tot trăgând clopotele. Dar nu e mut.

— Asta-i mai lipsea, observă Jehan.

— Și are un ochi în plus, adaugă Robin Poussepain.

— Da de unde!, vorbi chibzuit Jehan. Un chior e mult mai incomplet decât un orb, fiindcă știe ce-i lipsește.

Între timp, toți cerșetorii, toate slugile, toți pungașii, laolaltă cu studenții, se duseseră în alai să caute în dulapul slujbașilor mărunți ai palatului tiara de carton și veșmântul caraghios al papei nebunilor.

Quasimodo se lăsă îmbrăcat fără să clipească măcar și cu un fel de supunere trufașă. Apoi fu așezat pe o targa multicoloră. Doisprezece ofițeri ai confreriei nebunilor îl ridicară pe umerii lor; și un soi de veselie amară și disprețuitoare înflori pe fața mohorâtă a ciclopului când văzu la picioarele lui diforme toate capetele acestea de oameni frumoși, dreپți și bine făcuți. Apoi, procesiunea gălăgioasă și zdrențăroasă se puse în mișcare, ca să facă, după datină, ocolul galeriilor dinlăuntrul palatului, înainte de plimbarea pe străzi și pe la răspântii.

6. Esmeralda

Pentru noi e o plăcere să aducem la cunoștință cititorilor că, în timp ce se petreceau toate acestea, Gringoire și piesa lui nu se dăduseră bătuți. Actorii, îmboldiți de poet, îi declamaseră fără întrerupere versurile, iar el îi ascultase fără întrerupere. Gringoire se împăcase cu vacarmul și era hotărât să meargă până la capăt, sperând încă într-o revenire a atenției publicului. Licărirea aceasta de speranță se însufleți și mai mult când poetul îi văzu pe Quasimodo, pe Coppenole și alaiul asurzitor al papei nebunilor ieșind cu mare zgomot din sală. Mulțimea se repezi lacomă pe urmele lor. „Bun, își spuse Gringoire, se duc toți gălăgioșii”. Din nefericire, toți gălăgioșii reprezentau publicul. Cât ai clipi, Sala cea Mare se goli de tot.

La drept vorbind, mai rămaseră câțiva spectatori, unii risipiți, alții grupați în jurul stâlpilor, femei, bătrâni sau copii, sătui de învălmășeală și de larmă. Câțiva studenți stăteau călare pe ferestre și priveau spre piață.

„Ei bine, gândi Gringoire. Tot mai sunt destui ca să asculte sfârșitul misterului meu. Sunt puțini, dar alcătuiesc un public ales, un public de cărturari.”

Peste o clipă, bucata pe care orchestra trebuia s-o cânte cu cel mai mare efect la sosirea Sfintei Fecioare nu se mai auzi. Gringoire observă atunci că muzicanții îi fuseseră luați de alaiul papei nebunilor. „Să trecem mai departe”, își spuse el cu stoicism.

Apoi, Gringoire se apropie de-un grup de cetățeni care păreau că discută despre piesa lui. Iată frântura de conversație pe care o auzi:

— Știi, jupâne Cheneteau, casa familiei Navarra, care era a domnului de Nemours?

— Da, e peste drum de Capela Braque.

— Ei, bine, fiscul a închiriat-o lui Guillaume Alixandre, miniaturist, cu șase livre și opt franci parizieni pe an.

— Cum se mai scumpesc chiriile!

„Eh!, își spuse Gringoire oftând. Ceilalți ascultă.”

— Oameni buni!, strigă deodată una din tinerele pușlamale cocoțate pe ferestre. Esmeralda! Esmeralda! Esmeralda, în piață!

Cuvântul acesta avu un efect magic. Toți câți mai rămăseseră în sală se repeziră la ferestre, cățărându-se pe pereți ca să vadă și ei repetând: „Esmeralda! Esmeralda!”.

În același timp, de afară se auzi un ropot asurzitor de aplauze.

— Ce-o mai fi și asta, Esmeralda?, spuse Gringoire, frângându-și mâinile, deznădăjduit. Ah! Doamne! Ai zice că acum e rândul ferestrelor.

Poetul întoarse capul spre masa de marmură și văzu că spectacolul se întrerupsese. Era tocmai momentul în care Jupiter trebuia să apară cu fulgerul. Dar Jupiter stătea nemișcat în josul scenei.

— Michel Giborne!, strigă poetul mâniat. Ce faci acolo? Asta ți-e rolul? Urcă odată!

— Vai, zise Jupiter, un student mi-a luat scara! Gringoire se uită. Spusele lui Jupiter erau într-un totu adevărate. Orice comunicație între nodul și deznodământul piesei fusese tăiată.

— Tâlharul!, bombăni el. Și de ce a luat scara?

— Ca să se ducă s-o vadă pe Esmeralda, răspunse jalnic Jupiter. A zis: „Uite o scară nefolosită” și a luat-o.

Era lovitura de grație. Gringoire o primi cu resemnare.

— Să vă ia dracu'!, le spuse el actorilor. O să fiți plătiți când mi s-o plăti și mie.

Apoi bătu în retragere, cu capul plecat, dar ultimul, ca un general care s-a luptat cum se cuvine.

Și, pe când cobora scările întortocheate ale palatului, poetul bombănea printre dinți:

— Frumoasă șleahtă de nepricepuți și de bătărași, parizienii ăștia! Vin să asculte un mister și n-ascultă nimic din el. S-au ocupat de toată lumea, de Clopin Trouillefou, de cardinal, de Coppenole, de Quasimodo, de dracu' și de lacu'! Dar de Maica Fecioara Maria puțin le-a păsat. Dacă știam, vă dădeam eu Fecioare Marii, haimanalelor! Și eu?! Am venit să văd fețe și n-am văzut decât dosuri! Să fii poet și să ai parte de succesul unui spițer! E adevărat că Homerus a cerșit prin târgușoarele grecești și că Naso a murit în exil, la moscoviți. Dar să mă jupoaie diavolul dacă înțeleg ce vor să spună cu Esmeralda lor! Și ce cuvânt e ăsta, mai întâi? E în limba egiptienilor!

Cartea a doua

1. De la Caribda la Scila

În ianuarie, noaptea se lasă devreme. Când Gringoire ieși din palat, ulițele se și întunecaseră. Lui întunericul acesta îi plăcu; dorea mai întâi să se abată în vreo ulicioară întunecoasă și pustie, să cugete acolo în voie, iar filosoful din el să pună primul balsam pe rana poetului. De altfel, filosofia îi era singurul adăpost, căci nu știa unde să se ducă. După răsunătoarea cădere a încercării lui teatrale, nu mai îndrăznea să se întoarcă la locuința de pe strada Grenier-sur-l'Eau, peste drum de Port-au-Foin, căci se bizuise pe ceea ce trebuia să-i dea domnul *prévôt* pentru epitalam, ca să-i plătească lui jupân Guillaume Doulx-Sire, strângător al birului pe vite din orașul Paris, chiria datorată pe șase luni, adică doisprezece *sous* parizieni; de douăsprezece ori prețul a tot ce avea pe lume, socotind și nădragii, și cămașa, și pălăria. După ce, adăpostit provizoriu sub intrarea cea mică a închisorii vistieriei de la Sainte-Chapelle, cugetă o clipă la culcușul pe care să și-l aleagă pentru noapte, având la dispoziție toate pavajele Parisului, își aminti că zărise cu o săptămână înainte, pe strada Savaterie, la poarta unui consilier al parlamentului, o treaptă pentru încălecat pe catări și că-și spusese atunci că piatra aceea ar putea fi, la nevoie, o pernă cât se poate de bună pentru un cerșetor sau pentru un poet. Gringoire îi mulțumi deci Providenței că-i trimisese ideea aceasta grozavă; dar, pe când se pregătea să traverseze Piața Palatului ca să ajungă în labirintul încâlcit din Cité, unde șerpuiesc toate ulițele acestea vechi și înfrățite, străzile Barillerie, Vieille-Draperie, Savaterie, Juiverie etc., și astăzi încă în picioare cu casele lor numărând nouă etaje, văzu alaiul papei nebunilor ce ieșea și el din palat și i se năpustea în cale, cu strigăte puternice, cu lumini de torțe aprinse și cu orchestra lui, a lui Gringoire. Priveliștea aceasta îi zgândări rănila orgoliului și-l sili să fugă. În amarul dramaticei sale pățanii, tot ce-i amintea de sărbătoarea zilei aceleia îl necăjea și mai mult și făcea să-i sângereze rana.

Poetul vru să apuce pe podul Saint-Michel, dar și pe-acolo alergau copii cu aruncătoare de foc și artificii.

— Să le ia naiba de artificii!, spuse Gringoire și se abătu pe Pont-au-Change.

La casele din capătul podului fuseseră prinse trei drapele cu

chipul regelui, al delfinului și al Margueritei de Flandra, și alte șase mai mici pe care erau zugrăviți ducele de Austria, cardinalul de Bourbon, domnul de Beaujeu, doamna Jeanne de France, domnul bastard de Bourbon și nu mai știu cine, totul luminat de făclii. Gloata le admira.

— Fericit pictor Jehan Fourbault!, exclamă Gringoire, oftând din rărunchi, și se întoarse cu spatele spre drapele mari și mici.

În fața lui se deschidea o uliță; poetului i se păru că e atât de întunecată și de pustie, încât nădăjduia să scape pe-acolo de toată zarva și de toate luminile sărbătorii. Și se înfundă pe ulița aceea. Dar după câteva clipe, piciorul lui întâlni o piedică; poetul se poticni și căzu. Era arborele de mai, pe care slujbașii mărunți îl așezaseră în dimineața aceea la poarta unui președinte al parlamentului, în cinstea solemnității zilei. Gringoire suportă eroic această nouă întâlnire. Se ridică și porni spre marginea apei. După ce lăsă în urmă turnișorul justiției civile și turnul justiției criminale și merse de-a lungul zidului grădinilor regelui, pe malul nepavat, unde noroiul îi ajungea până la glezne, sosi la capătul dinspre apus al cartierului Cité și privi câțva timp ostrovul Podarului Vacilor, care a dispărut mai apoi sub calul de bronz și Pont-Neuf. Ostrovul se mai zărea în întuneric ca un imens morman negru dincolo de firul îngust al apei albicioase care îl despărțea de rest. După licărirea unei luminițe abia vizibile puteai ghici acolo coliba, ca un stup, în care luntrașul-podar se adăpostea la vreme de noapte.

— Fericit podar al vacilor!, oftă Gringoire. Tu nu te gândești la glorie și nu scrii epitalamuri! Puțin îți pasă de regii care se însoară și de ducesele de Burgundia! Tu nu cunoști alte margarete decât pe cele pe care le dă pajiștea ta, în aprilie, vacilor la păscut! Pe când eu, poetul, sunt huiduit și-mi clănțnesc dinții de frig, sunt dator doisprezece soli, iar pingeaua mi-e atât de străvezie, încât ai putea s-o folosești ca geam la felinar, îți mulțumesc, podar al vacilor! Coliba ta îmi odihnește ochii și mă face să uit Parisul!

Poetul fu smuls din extazul său aproape liric de bubuitul unei duble pocnituri ce țâșni din preafericita colibă. Podarul vacilor își lua și el partea din bucuriile zilei, drept care își aprinsese un foc de artificii.

Zgomotul acesta făcu să i se încrețească pielea lui Gringoire.

— Blestemată sărbătoare, strigă el, ai să mă urmărești oare pretutindeni? Of, Doamne! Până și la podarul vacilor!

Apoi privi Sena, care curgea la picioarele lui, și simți ispita unui gând cumplit.

„Oh, își spuse el, ce bucuros m-aș îneca dacă n-ar fi apa atât de rece!”

Apoi luă o hotărâre disperată: dacă tot nu era chip să scape de

papa nebunilor, de drapelele lui Jehan Fourbault, de arborii de mai, de artificii și de pocnituri, să pătrundă măcar în inima serbării și să meargă în Piața Grève.

„Acolo, se gândi el, poate că o să am măcar un tăciune din focul de sărbătoare, să mă încălzesc, și o să mănânc vreo fărâă din cele trei mari steme regești, făcute din zahăr, care pesemne că au fost puse pe bufetul public al orașului.”

2. Piața Grève

Din Piața Grève, așa cum era pe atunci, n-a mai rămas astăzi decât o urmă aproape invizibilă: fermecătorul foișor din colțul nordic al pieței; ascuns azi sub josnica spoială care îi mânjește părțile ieșite în afara sculpturilor, el va dispărea poate curând, înecat în revărsarea de case noi, pornită să înghită atât de repede toate vechile fațade ale Parisului.

Cei care, ca mine, nu trec niciodată prin Piața Grève fără să se uite cu milă și simpatie la bietul foișor sugrumat între două cocioabe de pe vremea lui Ludovic al XV-lea, pot reconstitui ușor în minte ansamblul clădirilor din care el făcea parte, și regăsi astfel vechea piață gotică din secolul al XV-lea.

Ca și azi, piața era un trapez neregulat, mărginit pe-o latură de chei și pe celelalte trei laturi de un șir de case înalte, înguste și întunecoase. Ziua, puteai să admiri varietatea clădirilor, sculptate toate în piatră sau în lemn și înfățișând încă de pe atunci mostre complete ale diverselor arhitecturi domestice din Evul Mediu, mergând înapoi din veacul al XV-lea până la veacul al XI-lea, de la fereastra care începea să detroneze ogiva până la bolta semicirculară romanică ce fusese înlocuită de ogivă și mai ocupa încă, deasupra ei, primul etaj al acestor vechi case de pe Tour-Roland, colț al pieței spre Sena, în partea dinspre strada Tannerie. Noaptea, din grămada aceasta uriașă de clădiri nu se deslușea decât dantelăria neagră a acoperișurilor desfășurându-și în jurul pieței lanțul lor de unghiuri ascuțite. Căci una din deosebirile radicale dintre orașele de pe atunci și cele de acum e faptul că astăzi fațadele, iar pe atunci crestele zidurilor, priveau spre piețe și străzi. De două secole, casele s-au întors cu spatele spre partea unde își aveau fața.

În centru, spre latura estică a pieței, se înălța o clădire greoaie și hibridă alcătuită din trei corpuri suprapuse. Clădirea purta trei nume, care îi explică istoria, destinația și arhitectura: Casa Delfinului, deoarece Carol al V-lea, pe când fusese Delfin, locuise în ea; Casa Mărfurilor, pentru că servea drept Primărie; Casa cu Stâlpi (*domus ad piloria*) din pricina unui șir de stâlpi groși care îi susțineau cele trei etaje. Orașul găsea acolo tot ce-i trebuie unui oraș înstărit ca Parisul: o capelă, ca să se roage lui Dumnezeu, o sală de judecată pentru ascultarea pricinilor și unde, la nevoie, erau puși la locul lor oamenii regelui, iar sub acoperiș, un arsenal plin cu arme de foc. Căci locuitorii Parisului știu că nu-i de ajuns în orice împrejurare să te rogi doar și să pledezi pentru drepturile cetății, și țin totdeauna ca rezervă, într-un pod al Primăriei, vreo archebuză zdravănă și ruginită.

Piața Grève avea de pe atunci aspectul acesta sinistru pe care i-l mai păstrează și astăzi ideea dezgustătoare pe care-o trezește, ca și sumbra Primărie a lui Dominique Bocador, care a înlocuit Casa cu Stâlpi. Trebuie spus că o spânzurătoare și un stâlp al infamiei, permanente, o justiție și o scară, cum se spunea pe-atunci, ridicate una lângă alta în mijlocul pavajului, contribuiau îndeajuns ca să-i facă pe oameni să-și întoarcă ochii de la locul acesta funest, unde atâtea ființe pline de sănătate și de viață și-au aflat sfârșitul; unde avea să se nască, cincizeci de ani mai târziu, febra Sfântului Vallier, boala spaimei și a eșafodului, cea mai monstruoasă dintre toate bolile, pentru că nu vine de la Dumnezeu, ci de la oameni.

În treacăt fie spus, e o alinare gândul că pedeapsa cu moartea, care, acum trei sute de ani, încă mai umplea cu roțile ei de fier, cu spânzurătorile ei de piatră, cu toate uneltele ei de supliciu permanente și întepenite în pavaj din Piața Grève, Hale, Piața Dauphine, Crucea Trahoir, Târgul de Purcei, hidosul Montfaucon, Bariera Sergenților, Piața Pisicilor, Poarta Saint-Denis, Champeaux, Poarta Măgarilor, Poarta Saint-Jacques, fără să mai socotim nenumăratele instrumente de supliciu ale starostilor, ale episcopului, ale canonicilor, ale abaților, ale stareților de drept de justiție; fără să mai socotim înecările juridice în apa Senei; e o alinare, zic, gândul că astăzi, după ce și-a pierdut rând pe rând toate piesele armurii, sumedenia de suplicii, pedepsirea după imaginație și fantezie, tortura pentru care era refăcut la fiecare cinci ani un pat de piele la închisoarea Grand-Châtelet, pedeapsa cu moartea, această bătrână suzerană a societății feudale, aproape scoasă din legile și din orașele noastre, alungată din cod în cod, gonită din piață în piață, nu mai posedă în imensul nostru Paris decât un colț dezonorat al Pieței Grève, o nenorocită de ghilotină, ascunsă, neliniștită, rușinată, care pare că se teme veșnic să nu fie prinsă asupra faptului, atât de repede dispare după ce și-a făcut treaba!

3. Besos para golpes

Când Pierre Gringoire ajunsese în Piața Grève, frigul îi pătrunsese până la os. Ca să ocolească mulțimea de pe Pont-au-Change și stegulețele lui Jehan Fourbault, o luase pe Pont-aux-Meuniers; în trecere, roțile tuturor morilor episcopului îl umpluseră de glod, și haina lui roasă era udă leoarcă. În afară de asta, căderea piesei i se părea că-l face și mai friguros. De aceea se grăbi să se apropie de focul de sărbătoare care ardea măreț în mijlocul pieței. Dar în jurul focului se afla o mulțime imensă.

„Parizieni afurisiți!, își spuse Gringoire, care, ca un adevărat poet dramatic ce era, avea obiceiul să vorbească singur, îmi acoperă focul! Și totuși am mare nevoie de-un colț de vatră, încălțăminte mea suge apa și toate blestematele de mori au plâns peste mine. Lua-l-ar dracu' pe episcopul Parisului, cu morile lui cu tot! Tare aș vrea să știu ce poate face un episcop cu o moară! Se așteaptă oare să devină morar, după ce a fost episcop? Dacă nu-i trebuie decât afurisenia mea pentru asta, o dau, și catedralei, și morilor lui! Iar gură-cască ăștia, nici gând să se dea un pic mai la o parte! Parcă ar avea cine știe ce treabă aici! Se încălzesc: frumoasă distracție! Se uită cum arde un maldăr de crengi: frumos spectacol!”

Examinându-i mai de-aproape, Gringoire observă că cercul era mult mai larg decât ar fi trebuit să se încălzească la focul regelui și că îmbulzeala aceasta a spectatorilor nu se datora numai frumuseții maldărului de crengi care ardeau.

În vastul spațiu rămas liber între mulțime și foc dansa o fată.

Cât era el de filosof sceptic, cât era el de poet ironic, Gringoire tot nu putu să hotărască din prima clipă dacă fata aceea era ființă omenească, zână sau înger, într-atât îl fascină orbitoarea ei apariție.

Fata nu era înaltă, dar părea că este, într-atât de fină îi era linia taliei. Era brună, dar se putea ghici că, la lumina zilei, pielea ei avea, desigur, frumosul luciu auriu al andaluzelor și al romanelor. Și piciorul îi era andaluz, căci se simțea totodată și strâmtorat, și la largul lui în grațioasa-i încălțăminte. Fata dansa, se răsucea și se învârtea pe un vechi covor persan, aruncat cu neglijență sub picioarele ei; și de fiecare dată când, întorcându-se, i se vedea fața strălucitoare, ochii ei mari și negri aruncau fulgere.

În jurul fetei, toate privirile erau fixe, toate gurile deschise; și, într-adevăr, pe când ea dansa astfel în freamătul tamburinei cu clopoței, pe care brațele ei rotunde și pure o ridicau deasupra capului, subțire, plâpândă și vie ca o viespe, cu ilicul de fir strâns peste piept, cu rochia împeștrițată care se umfla, cu umerii goi, cu picioarele

subțiri pe care fusta i le descoperea uneori, cu părul negru, cu ochii înflăcărați, părea o ființă supranaturală.

„Da, gândi Gringoire, e o salamandră, o nimfă, o zeiță, o bacantă de pe muntele Menalean.”

În clipa aceea, una din șuvițele „salamandrei” se desprinsese de la locul ei și o monedă de aramă galbenă, care fusese prinsă acolo, căzu pe pământ.

„Ba nu!, își spuse Gringoire. E o țigancă.”

Orice iluzie dispăruse.

Fata începu iar să danseze. Luă de jos două spade, al căror vârf și-l sprijini pe frunte, și le făcu să se învâртеască într-un sens, pe când ea se învârtea în alt sens. Dar oricât de fără iluzii ar fi fost Gringoire, ansamblul acestui tablou avea și farmec, și vrajă; rugul lumina cu pâlpâiri crude și roșii ce tremurau vii pe fețele mulțimii, pe fruntea oacheșă a fetei și aruncau pe fundalul pieței o palidă răsfrângere amestecată cu jocul clătinător al umbrelor, de o parte, pe vechea fațadă neagră și zbârcită a Casei cu Stâlpi, de altă parte, pe brațul de piatră al spânzurătorii.

Printre miile de chipuri colorate în roșu de lumina aceasta se afla unul care părea absorbit mai mult decât toate în contemplarea dansatoarei. Era un chip de bărbat, auster, calm și sumbru. Bărbatul, al cărui costum era ascuns de mulțimea din preajmă, nu părea să aibă mai mult de treizeci și cinci de ani; totuși era chel; abia dacă mai avea la tâmple câteva smocuri de păr rar și gata încărunit; fruntea largă și înaltă începuse să-i fie brăzdată de riduri, dar în ochii lui înfundați strălucea o tinerețe neobișnuită, o viață înflăcărată, o pasiune profundă. Și-i ținea întruna ațintiți asupra țigăncii și, pe când nebunatică aceasta de șaisprezece ani dansa și zburda spre bucuria tuturor, gândurile lui păreau că devin tot mai întunecate. Din timp în timp, un zâmbet și un suspin i se întâlneau pe buze, dar zâmbetul era și mai dureros decât suspinul.

Gâfâind ostenită, fata se opri, în sfârșit, și mulțimea o aplaudă cu dragoste.

— Djali, spuse țiganka.

Atunci, Gringoire văzu venind o frumoasă căpriță albă, vioaie și lucioasă, cu coarnezle aurite, cu copitele aurite, cu o zgardă aurită. Gringoire n-o văzuse până atunci, căci stătea ghemuită pe-un colț al covorului, privindu-și stăpâna care dansa.

— Djali, spuse dansatoarea, e rândul tău.

Și așezându-se, îi arată grațioasa tamburină.

— Djali, continuă ea, în ce lună suntem?

Căprița ridică un picior și lovi cu el o dată în tamburină, într-adevăr, era luna ianuarie. Mulțimea aplaudă.

— Djali, continuă fata, întorcând tamburina pe cealaltă parte, în

ce zi a lunii suntem?

Căprița ridică piciorul cu copita poleită și lovi de șase ori în tamburină.

— Djali, continuă țiganca, mișcând din nou tamburina, cât e ceasul?

Djali lovi de șapte ori. În aceeași clipă, orologiul de la Casa cu Stâlpi bătu ora șapte. Mulțimea era uimită.

— E o vrăjitorie la mijloc!, rosti o voce sinistră din gloată. Era vocea bărbatului pleșuv care n-o slăbea din ochi pe țigancă.

Fata tresări și se întoarse, dar aplauzele izbucniră și acoperire posomorâta exclamație. Ba chiar o șterseră într-atât din mintea fetei, încât ea continuă să se adreseze căpriței.

— Djali, cum face jupân Guichard Grand-Remy, căpitanul paznicilor de închisoare ai orașului, la procesiunea din ziua intrării în biserică?

Djali se ridică pe picioarele dinapoi și începu să behăie, mergând cu o seriozitate atât de drăgălașă, încât tot cercul spectatorilor izbucni în râs văzând parodia prefăcutei cucernicii a căpeteniei paznicilor.

— Djali, continuă fata, prinzând curaj în urma succesului sporit, cum vorbește maestrul Jacques Charmolue, procuror al regelui la curtea bisericii?

Căprița se așează în fund și începu să behăie, agitându-și copitele din față într-un fel atât de ciudat, încât în afară de proasta franceză și latină pe care maestrul le vorbea, avea gestul, accentul, atitudinea, ba chiar întreaga înfățișare a lui Jacques Charmolue.

Mulțimea aplaudă din răputeri.

— Sacrilegiu! Profanare!, se auzi din nou vocea bărbatului pleșuv. Țiganca se întoarse încă o dată.

— Ah!, spuse ea. E omul cel rău!

Apoi, trecându-și buza de sus peste cea de jos, făcu o mutrișoară care părea să-i fie obișnuită, se răsuci pe-un călcâi și începu să adune în tamburină dania mulțimii.

Monedele mari și mici de argint, gologănașii, bănuții cu pajură plouau. Deodată, fata trecu prin fața lui Gringoire. Poetul își duse atât de năucit mâna la buzunar, încât ea se opri locului.

— Drace!, exclamă el, dând în fundul buzunarului de trista realitate, adică de gol.

Totuși, fata cea frumoasă era acolo, privindu-l cu ochii ei mari, întinzându-i tamburina, așteptând. Pe Gringoire îl trecură toate nădușile.

Dacă ar fi avut Peru în buzunar, cu siguranță că l-ar fi dăruit dansatoarei, dar Gringoire n-avea niciun Peru și, de altfel, America nu fusese încă descoperită.

Din fericire, o întâmplare neașteptată îi veni în ajutor.

— Nu te cari odată, lăcustă egiptiană?, strigă un glas pițigăiat, pornit din colțul cel mai întunecos al pieței.

Fata se întoarce, înspăimântată. Glasul acesta nu mai era al bărbatului pleșuv; era un glas de femeie, un glas habotnic și răutăcios.

De altfel, strigătul care o speriasse pe țigancă făcu să râdă o ceată de puști aflată pe-aproape.

— E pustnica de la Tour-Roland!, strigară ei, râzând care mai de care. E *la sachette*^[24], care bombăne! N-o fi mâncat oare? Să-i aducem câteva resturi de la bufetul orașului!

Și se repeziră toți spre Casa cu Stâlpi.

Între timp, Gringoire profită de tulburarea dansatoarei ca să dispară. Strigătele copiilor îi aduseră aminte că nici el nu mâncase nimic în seara aceea. Alergă deci spre bufet. Dar micii ștregari aveau picioare mai iuți decât ale lui; când sosi el, copiii luaseră absolut tot. Nu mai rămăsese nici măcar un nenorocit de cârnăcior de doi gologani livra. Pe zid nu mai erau decât zveltele flori de crin, amestecate cu trandafiri, pictate în 1434 de Mathieu Biterne. Cum să te sature cu ele?

E neplăcut să te culci fără să mănânci, dar e și mai puțin vesel să fii nemâncat și să nu știi unde să te culci. În situația aceasta se afla Gringoire. Nici pâine, nici adăpost; bietul om simțea cum îl înghesuie nevoia din toate părțile și găsea că ea nu știe de glumă. Descoperise de multă vreme adevărul că Jupiter îi crease pe oameni într-un acces de mizantropie și că, atât cât durează viața înțeleptului, soarta îi ține filosofia în stare de asediu. Cât despre el, nu mai pomenise de când era pe lume blocadă atât de completă: își auzea stomacul dând semnalul de predare și i se părea cu totul nepotrivit ca soarta cea rea să-i învingă filosofia prin foame.

Gândurile acestea melancolice îl absorbeau din ce în ce când un cântec ciudat, plin de dulceață, îl smulse brusc din mreaja lor. Cânta tânăra țigancă.

Vocea îi era ca și dansul, ca și frumusețea. De nedefinit și încântătoare; ceva pur, sonor, aerian, înaripat, ca să zicem așa. Înfloriri neîntrerupte, melodii, ritmuri neașteptate, apoi fraze simple, presărate cu note ascuțite și șuierătoare, apoi salturi de game care ar fi derutat o privighetoare, dar în care armonia se regăsea mereu, apoi modulațiile moi ale octavelor, care se ridicau și coborau ca sânul tinerei cântărețe. Frumosul ei chip urma, cu o neobișnuită mobilitate, toate capriciile cântecului, de la inspirația cea mai dezlănțuită până la cea mai castă demnitate. Ai fi zis că ascuți când o nebună, când o regină.

Cânta într-o limbă necunoscută pentru Gringoire, cuvinte care i se păreau și ei de neînțeles, atât de puțină legătură avea expresia dată cântecului cu sensul cuvintelor. De aceea, în gura ei aceste patru versuri păreau de o veselie comună:

*Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro un pilar,
Dentro del nuevas banderas
Con figuras de espantar.*

Iar peste o clipă, accentul pe care îl dădea acestei strofe:

*Alarabes de cavallo
Sin poderse menear,
Con espadas y los cuellos,
Ballestas de buen echar...*

facea ca Gringoire să simtă lacrimi în ochi. Totuși, în cântecul ei răsună mai ales voioșia; părea să cânte ca pasărea, din seninătate sufletească și lipsă de griji.

Cântecul țigăncii tulburase reveria lui Gringoire, dar așa cum lebăda tulbură apa. O asculta cuprins de un fel de încântare și de uitare de sine desăvârșită. De câteva ore, era prima clipă când poetul nu mai simțea că suferă.

Dar clipa asta nu dură mult.

Același glas de femeie care întrerupsese dansul țigăncii îi întrerupsese și cântecul.

— Nu mai taci odată, greiere al iadului?, strigă ea din același colț întunecos al pieței.

Bietul „greiere” se opri brusc. Gringoire își astupă urechile.

— Oh!, strigă el. Blestemat fierăstrău fără dinți, care ai spart lira!
Și ceilalți spectatori șușoteau ca și el.

— S-o ia naiba de pustnică!, spuneau câțiva dintre ei.

Iar bătrâna cobe invizibilă ar fi avut prilejul să se pocăiască pentru atacurile ei împotriva țigăncii, dacă atenția oamenilor n-ar fi fost atrasă chiar în momentul acela de alaiul papei nebunilor, care, după ce străbătuse numeroase ulițe și răspântii, năvălea în Piața Grève, cu toate torțele și cu toată zarva lui.

Procesiunea aceasta, pe care cititorul a văzut-o pornind din palat, se rânduise pe drum și-și adăugase tot ce avea Parisul în materie de haimanale, hoți fără treburi și vagabonzi disponibili; de aceea, când ajunsese în piață, avea un aspect impresionant.

Mai întâi venea Egiptul, adică Țigănimia, în frunte cu ducele de Egipt, călare, înconjurat de conții săi pedestri, care îi țineau frâul și scările; după ei, veneau țigăncile și țiganii de-a valma, purtându-și pe umeri țâncii, care țipau ca din gură de șarpe; toți – ducele, conții, gloata-în zdrențe și plini de zorzoane. Urma apoi regatul argoului, adică hoții Franței, rânduți după rang: cei mai mici în grad treceau

primii. Astfel, defilau patru câte patru, cu feluritele însemne ale gradelor acestei stranii universități, cei mai mulți dintre ei betegi, unii șchiopi, alții ciungi, prețiși lucrători fără lucru, prețiși pelerini, falși epileptici, falși bolnavi, cerșetori care umblau câte patru, cu desaga pe umeri și cu clondirul la șold, piperniciți, cei cu plăgi false, tâlhari care puneau foc la tălpile victimelor ca să afle unde țin banii, cerșetori care se pretindeau neguțători ruinați, falși invalizi de război și falși nobili ruinați, cerșetori în stadiul uceniciei, cei care treceau drept savanți, preoți și doctori ai calicilor, cei care îi instruiău pe învățăceii întru cerșit; enumerarea lor l-ar fi obosit și pe Homer. În mijlocul soborului celor ce treceau drept savanți și al celor ce-i instruiău pe novici se deslușea cu greu regele argoului, marele *coësre*, stând pe vine într-un cărucior tras de doi dulăi. După regatul argotierilor{25} venea imperiul Galileii. Guillaume Rousseau, împărat al Galileii, pășea măreț în roba sa de purpură pătată cu vin, precedat de pehlivani de bălci care se băteau între ei și dansau vechi dansuri războinice, înconjurat de aprozii lui, de ciraci și de slujbași de la Camera de conturi.

În sfârșit, venea funcționărima mărunță, cu arborii de mai înfloriți, cu robe negre, cu o muzică vrednică de sabbat și purtând niște ditamai lumânările de ceară galbenă. În mijlocul mulțimii acesteia, marii ofițeri ai tagmei nebunilor duceau pe umeri o targa mai plină de lumânări decât racla Sfintei Genoveva la vreme de ciumă. Iar pe targa strălucea, purtând cărja, sfită și tiara, noul papă al nebunilor, clopotarul de la Notre-Dame, Quasimodo Coccoșatul.

Fiecare dintre grupările procesiunii acesteia grotești își avea muzica ei deosebită. Țigani făceau să bubuie tobele și tamburinele Africii, argotierii, foarte puțin muzicali, rămăsese încă la violă, la cornul simplu și la cobza gotică din secolul al XII-lea. Nici împărăția Galileii nu era mai avansată; în muzica ei abia dacă se zăreau câteva biete viole cu trei strune, de pe vremea copilăriei artei, rămase îngrădite la re-la-mi. În jurul papei nebunilor se desfășurau însă, într-o cacofonie măreață, toate bogățiile muzicale ale epocii. Erau acolo toate străvechile instrumente cu strune mari, mijlocii și mici, fără să mai socotim flăutele și alămurile. Cititorul își amintește, vai! Că aceasta era orchestra lui Gringoire.

Cu greu s-ar putea da o idee despre gradul de satisfacție orgolioasă și senină la care ajunsese trista și sluta figură a lui Quasimodo pe drumul de la palat la Piața Grève. Era prima satisfacție a amorului-propriu pe care o încercase el vreodată. Până atunci nu cunoscuse decât umilința, disprețul față de situația lui, dezgustul față de persoana lui. De aceea, așa surd cum era, cocoșatul savura ca un papă adevărat aclamațiile acestei mulțimi pe care o ura pentru că se simțea urât de ea. Că supușii lui erau o gloată de nebuni, de betegi, de hoți, de cerșetori, n-avea a face! Erau totuși un popor, iar el, un

soveran. Quasimodo lua în serios toate aplauzele ironice, toate semnele de respect batjocoritoare, la care, trebuie spus, se mai adăuga totuși, în mulțime, și un pic de teamă foarte reală. Căci cocoșatul era vânjos; beteagul de picioare era sprinten; surdul era rău: trei însușiri care domoleau batjocura.

Altminteri, departe de noi gândul că noul papă al nebunilor și-ar fi dat seama el însuși de simțămintele pe care le încerca și de cele pe care le inspira. Spiritul aflat în trupul lui diform avea și el, neapărat, ceva incomplet și surd. De aceea, tot ce simțea acum era pentru Quasimodo cu totul vag, nedeslușit și confuz. Numai bucuria îi era vădită, numai orgoliul îl stăpânea. În jurul acestei întunecate și nefericite figuri exista un fel de strălucire.

De aceea, mulțimea văzu deodată cu mirare și spaimă, tocmai în momentul când Quasimodo, cuprins de beția lui, trecea triumfal prin fața Casei cu Stâlpi, cum un om se repede și-i smulge din mâini, cu un gest de mânie, cârja de lemn poleit, însemnul smintitei lui papalități.

Omul acesta, îndrăznețul acesta, era bărbatul cu fruntea pleșuvă care, mai adineauri, amestecat în grupul țigăncii, o încremenise pe biata fată cu vorbele lui pline de amenințare și de ură. Bărbatul acesta purta veșminte bisericești. În clipa când ieși din mulțime, Gringoire, care nu-l observase până atunci, îl recunosc:

— Ia te uită!, exclamă el cu uimire. E maestrul meu întru știința lui Hermes, dom Claude Frolo, arhidiaconul! Ce naiba o fi având cu chiorul ăsta pocit? O să-l termine.

Și, într-adevăr, se auzi un strigăt de groază: cumplitul Quasimodo sărise de pe targa; femeile își întorceau ochii, ca să nu vadă cum e sfâșiat arhidiaconul.

Cocoșatul făcu un salt până la preot, îl privi și căzu în genunchi. Preotul îi smulse tiara, îi sparse cârja, îi sfâșie mantia împodobită cu paiete ieftine. Quasimodo rămase în genunchi, își plecă fruntea și își împreună mâinile. Apoi, între cei doi urmă un straniu dialog alcătuit din semne și gesturi, căci niciunul, nici celălalt nu vorbea. Preotul, în picioare, mândru, amenințător, poruncitor; Quasimodo, îngenunchiat, umil, rugător. Și totuși, nici vorbă că Quasimodo l-ar fi putut strivi cu un singur deget pe arhidiacon.

În sfârșit, acesta din urmă, zgâlțâind cu asprime umerii puternici ai lui Quasimodo, îi făcu semn să se ridice și să-l urmeze.

Quasimodo se ridică.

Atunci, tagma nebunilor, ieșită din prima uimire, vru să-și apere papa atât de brusc detronat. Țigării, argotierii și toți slujbașii mărunți începură să latre în jurul preotului.

Dar Quasimodo se așeză în fața acestuia, își arătă mușchii și pumnii atletici și-i privi pe atacatori, scrâșnind din dinți ca un tigru mândru.

Preotul își reluă gravitatea sumbră, îi făcu semn lui Quasimodo și se retrase, tăcut.

Quasimodo mergea înaintea lui, împrăștiind mulțimea din cale.

După ce străbătură gloata și piața, adunătura de curioși și de pierde-vară vru să-i urmeze. Quasimodo trecu atunci în ariergardă și-l urmă pe arhidiacon, mergând de-a-ndăratelea, vânjos, arțăgos, monstruos, zburlit, gata de atac, lingându-și colții de mistreț, mârâind ca o fiară și, cu un gest sau cu o privire, iscând valuri uriașe în mulțime.

Gloata îi lăsă pe amândoi să dispară într-o uliță îngustă și întunecoasă, unde nimeni nu îndrăzni să se țină după ei; căci numai înfățișarea hidoasă a lui Quasimodo scrâșnind din dinți și era de ajuns să închidă calea oricui.

„Minunat, își spuse Gringoire, dar unde naiba găsesc eu ceva de mâncat în seara asta?”

4. Neplăcerile întâmpinate când urmărești o femeie frumoasă seara pe ulițe

Ringoire se luase, la noroc, după țigancă. O văzuse pornind, cu căprița ei, pe strada Cuțităriei. Și apucase și el pe strada Cuțităriei.

„De ce nu?”, își spuse el.

Gringoire, filosof practic al străzilor Parisului, observase că nimic nu-i mai prielnic visării decât să urmărești o femeie frumoasă, fără să știi încotro se duce. În această părăsire voită a liberului arbitru, în fantezia aceasta care se supune unei alte fantezii fără să aibă habar de ce o să se întâmple, există un amestec de independență ciudată și de supunere oarbă, ceva intermediar între sclavie și libertate care-i plăcea lui Gringoire, spirit pe de-a-ntregul ambiguu, nehotărât și complex, ținând capetele tuturor extremelor, veșnic suspendat între toate pornirile omenești și neutralizându-le prin alta. Gringoire se compara bucuros cu mormântul lui Mahomed, atras în sens invers de două pietre magnetice, și care șovăie de-a pururi între sus și jos, între boltă și lespezi, între cădere și înălțare, între zenit și nadir.

Dacă Gringoire ar fi trăit în zilele noastre, ar fi ținut de minune cumpăna între clasic și romantic!

Dar nu era destul de primitiv ca să trăiască trei sute de ani, și e păcat. Absența lui este un gol care se simte prea mult astăzi.

Altminteri, pentru a urmări astfel pe străzi trecătorii (și mai ales trecătoarele), lucru pe care Gringoire îl făcea cu plăcere, nu există dispoziție mai bună decât cea avută atunci când nu știi unde să te culci.

Poetul mergea așadar gânditor în urma fetei; ea grăbea pasul și o silea pe frumoasa căpriță să alerge văzând că oamenii se duc spre casă și că se închid crâșmele, singurele prăvălii care fuseseră deschise în ziua aceea.

„La urmei urmei, își cam spunea Gringoire, trebuie și ea să locuiască undeva; țiganii au inimă bună. Cine știe?...”

Și în puncte-punctele pe care le punea în gând după această reticență, se afla nu știu ce idee destul de atrăgătoare.

Totuși, din când în când, trecând pe dinaintea ultimelor grupuri de locuitori ai orașului ieșiți să-și încuie porțile, prindea frânturi din vorbele lor, care sfâșiau vraja surzătoarelor lui presupuneri.

Ici, doi bătrâni își spuneau:

— Jupâne Thibaut Fernicle, da știi că-i frig?

(Gringoire știa asta încă de la începutul iernii.)

— Așa e, jupâne Boniface Disome! O să apucăm oare o iarnă ca acum trei ani, în '80, când lemnele costau opt taleri măsura?

— Cum? Păi aia, jupâne Thibaut, a fost nimica toată pe lângă

iarna din 1407, când a dat înghețul de la Sfântul Martin până la întâmpinarea Maicii Domnului! Și cu atâta furie, că pana grefierului de la Parlament îngheța, în odaia mare, din trei în trei cuvinte! Din care pricină se întrerupea scrierea dreptății.

Mai încolo, la fereastră, vorbeau niște vecine, la lumina lumânărilor de seu pe care ceața le făcea să sfârâie.

— Ți-a povestit soțul dumitale năpasta, jupâniță La Boudraque?

— Nu. Ce s-a întâmplat, jupâniță Turquant?

— Calul domnului Gilles Godin, notar la Châtelet, s-a speriat de flamanzi și de alaiul lor și l-a răsturnat pe Philippot Avrillot, frate din tagma celestinilor.

— Adevărat?

— Sigur că da.

— Un cal civil! Asta-i prea de tot. Dacă ar fi fost un cal de cavalerie, aș mai fi zis!

Și ferestrele se închideau. Dar, din pricina lor, Gringoire își pierdea șirul ideilor.

Din fericire însă și-l regăsea și-l înnodea ușor, datorită țigăncii și căpriței Djali, care continuau să meargă înaintea lui; două ființe gingașe, plâpânde și încântătoare, cărora le admira piciorușele și formele, mișcărilor frumoase, aproape confundându-le în contemplarea lui; după înțelegerea și prietenia dintre ele, Gringoire le socotea fete pe amândouă; după ușurința, sprinteneala și iscusința mersului, le socotea căprițe pe amândouă.

Între timp, ulițele deveneau din ce în ce mai întunecate și mai pustii. Sunase de mult stingerea și doar rareori mai vedeai câte un trecător pe stradă, câte o lumânare la ferestre. Urmărind-o pe țigancă, Gringoire se vârâse în labirintul acela încâlcit de ulicioare, răspântii și fundături care împrejmuiește vechiul cimitir al Sfinților Inocenți și care seamănă cu un ghem încurcat de-o pisică. „Ulițele astea nu prea au nicio noimă”, își spunea Gringoire, pierdut în mulțimea străduțelor ce păreau că revin neîncetat de unde porniseră, dar pe care fata urmărea un drum cunoscut de ea, fără să șovăie și cu un pas din ce în ce mai grăbit. Cât despre el, habar n-ar fi avut unde se află dacă n-ar fi zărit în trecere, la un cot de uliță, forma octogonală a stâlpului infamiei din Hale, al cărui creștet descoperit își profila puternic silueta neagră pe o fereastră încă luminată de pe strada Verdelet.

De câteva clipe, îi atrăsese atenția fetei; aceasta își întorsese de mai multe ori capul spre el, neliniștită; ba chiar se opriese o dată brusc și, profitând de un fir de lumină ce scăpa din ușa crăpată a unei brutării, îl privise țintă din creștet până-n tălpi; apoi, după ce-i aruncase privirea aceasta, îi făcuse lui Gringoire mutrișoara pe care el o mai văzuse și trecuse mai departe.

Mutrișoara îi dădu de gândit lui Gringoire. Cu siguranță că se

aflau și dispreț, și batjocură în strâmbătura aceasta drăgălașă. De aceea începu să plece capul, să numere bolovanii pavajului și s-o urmărească pe fată ceva mai de departe, când, la cotul unei ulițe care îl făcuse s-o piardă din ochi, o auzi scoțând un țipăt puternic.

Gringoire grăbi pasul.

Ulița era cufundată în beznă. Totuși, un fitil îmbibat cu ulei ardea într-o cușcă de fier la picioarele Sfântei Fecioare din colțul uliței și-i îngădui lui Gringoire s-o zărească pe țigancă zbătându-se în brațele a doi bărbați care se căzneau să-i înăbușe țipetele. Biata căpriță, înspăimântată, își plecase coarnele și behăia.

— Ajutor, oameni de strajă!, strigă Gringoire și înainta curajos.

Unul din bărbații care o țineau pe fată se întoarse spre el. Era monstrul Quasimodo.

Gringoire nu fugi, dar nu mai făcu niciun pas. Quasimodo veni spre el, îl aruncă cu un dos de palmă la patru pași mai încolo, pe pavaj, și porni grăbit în întunericul uliței, ducând pe-un braț fata, îndoită ca o eșarfă de mătase. Însoțitorul lui îl urma, iar biata căpriță alerga după ei, behăind jalnic.

— Ajutor! Mă omoară!, striga nefericita țigancă.

— Stați, ticăloșilor, și dați drumul târfei!, se auzi deodată glasul ca de tunet al unui călăreț care se ivi brusc din răspântia vecină.

Era un căpitan din garda de arcași ai regelui, înarmat din cap până în picioare și cu spada în mână.

O smulse pe țigancă din brațele lui Quasimodo, care rămase uluit, și o ridică în șa; în clipa când înfricoșătorul cocoșat, revenindu-și din uimire, se năpusti să-și ia prada înapoi, cincisprezece sau șaisprezece arcași, care-și urmau îndeaproape căpitanul, se iviră purtând în mâini spade cu două tăișuri. Era o ceată de arcași de-ai regelui, care patrula din ordinul lui *messire* Robert d'Estouteville, comandantul gărzilor Parisului.

Quasimodo fu împresurat, înșfăcat, legat burduf. Și cum răcnea, spumega și mușca, nici vorbă că, dacă ar fi fost ziuă, numai fața lui, încă și mai hidoasă din pricina mâniei, ar fi pus pe fugă întreaga ceată. Dar, din întuneric, cocoșatul era lipsit de arma lui cea mai cumplită: slujenia.

Însoțitorul său dispăruse în toiul luptei.

Țigancă se îndreptă grațioasă în șaua ofițerului, își rezemă palmele de umerii tânărului și-l privi fix câteva secunde, încântată parcă de frumoasa lui înfățișare și de ajutorul neprețuit pe care i-l dăduse. Apoi, făcându-și și mai dulce dulcele ei glas, rupse cea dintâi tăcerea, spunându-i:

— Cum vă numiți, domnule ostaș?

— Căpitanul Phoebus de Châteaupers, la ordinele dumitale, frumoasa mea!, răspunse căpitanul, înălțându-se în șa.

— Mulțumesc!, spuse ea.

Și, pe când căpitanul Phoebus își răsucea mustața în furculiță, ea se lăsă să alunece de pe cal, ca o săgeată care cade, și fugi.

Un fulger n-ar fi pierit atât de repede.

— Pe buricul papei!, spuse căpitanul, poruncind să fie strânse legăturile lui Quasimodo. Aș fi preferat s-o păstrez pe târfă.

— Ce să-i faci, căpitane?, zise un ostaș. Pitulicea a zburat, liliacul a rămas.

5. Urmarea neplăcerilor

Buimăcit de cădere, Gringoire rămăsese pe pavaj în fața milostivei Fecioare din colțul uliței. Încet-încet, își veni în fire; mai întâi pluti câteva minute într-un fel de visare, pe jumătate somnolentă și deloc neplăcută, în care siluetele aeriene ale țigăncii și ale căpriței se îmbinau cu greutatea pumnului lui Quasimodo. Starea aceasta nu dură mult. O puternică senzație de frig în acea parte a corpului aflată în contact cu pavajul îl trezi deodată și-i limpezi mintea. „De unde vine răceala asta?”, se întreabă el brusc. Și atunci băgă de seamă că se află cam în mijlocul șanțului de scurgere a lăturilor.

— Lua-l-ar naiba de ciclop cocoșat!, bombăni el printre dinți și vru să se ridice.

Însă era prea buimăcit și prea cotonogit. De aceea se văzu silit să rămână locului. Dar cum, altminteri, avea mâna destul de liberă, își astupă nasul și se resemna. „Noroiul Parisului, gândi el (căci nu se îndoia nicio clipă că va dormi în șanț

Și în culcuș ce alta să faci, dacă nu vise?)

... noroiul Parisului e deosebit de urât mirositor. Desigur că are în el multă sare volatilă și silitră. Cel puțin asta e părerea maestrului Nicolas Flamel și a alchimiștilor”...

Cuvântul „alchimiști” i-l aduse brusc în minte pe arhidiaconul Claude Frollo. Își aminti scena brutală pe care o zărise, își aminti că țiganca se zbătea între doi bărbați, iar Quasimodo avea un însoțitor, și chipul posac și disprețuitor al arhidiaconului i se înfiripă confuz în minte. „Asta ar fi ciudat!”, gândi el. Și începu să-și construiască cu aceste date și pe această bază clădirea fantezistă a ipotezelor, castelul de nisip al filosofilor. Apoi, deodată, revenind din nou la realitate: „Vai, strigă el, îngheț!”.

Într-adevăr, locul devenea din ce în ce mai puțin suportabil. Fiecare moleculă a apei din șanț răpea o moleculă din căldura răspândită de șalele lui Gringoire și echilibrul dintre temperatura corpului său și temperatura șanțului începea să se stabilească într-un fel foarte neplăcut.

Dar un necaz de cu totul altă natură dădu deodată peste el.

O ceată de copii, de sălbatici din aceia mici și desculți care au bătut dintotdeauna ulițele Parisului sub veșnica denumire *de gamins*, adică „ștrengari”, și care, pe când eram și noi copii, ne băteau cu pietre, seara, la ieșirea din școală, fiindcă pantalonii noștri nu erau rupți, o ceată de nemernici din aceștia mici venea în goană spre răspântia unde zăcea Gringoire, părănd, după cum râdeau și

chicoteau, că puțin le pasă de somnul vecinilor. Copiii târau după ei un fel de sac inform; și numai tropăitul saboților din picioarele lor ar fi fost de ajuns să trezească un mort. Gringoire, care nu murise încă de tot, se ridică pe jumătate.

— Hei, Hennequin Dandèche! Hei, Jean Pincebourde!, strigau ei cât îi ținea gura. Bătrânul Eustache Moubon, stăpânul fierăriei din colț, a dat ortu' popii. Avem salteaua lui de paie și-o să aprindem cu ea un foc de sărbătoare. Azi e ziua flamanzilor.

Și iată-i aruncând salteaua exact peste Gringoire, lângă care ajunseseră fără să-l vadă. În același timp, unul dintre ei luă un pumn de paie și porni să-l aprindă în candela milostivei Fecioare.

— Hristoase!, bombăni Gringoire. Nu cumva o să-mi fie prea cald acum?

Momentul era critic. Poetul avea să fie prins între foc și apă; de aceea făcu un efort supraomenesc, un efort de falsificator de bani care urmează să fie fiert și care încearcă să scape. Se ridică în picioare, aruncă salteaua peste copii și o rupse la fugă.

— Sfântă Fecioară!, strigară copiii. Strigoiul negustorului de fiare! Și fugiră și ei.

Salteaua de paie rămase stăpână pe câmpul de luptă. Belleforêt, părintele Le Juge și Corrozet ne asigură că a doua zi ea a fost ridicată cu mare pompă de întregul cler al cartierului și dusă la tezaurul bisericii Sainte-Opportune, unde paracliserul agonisi până în 1789 destui bani cu marea minune a statuii Fecioarei din colțul străzii Mauconseil, în stare, numai prin prezența ei, în neuitata noapte de 6 spre 7 ianuarie 1482, să alunge duhul rău din răposatul Eustache Moubon, care, ca să-i joace o festă diavolului, când i se apropiase ceasul, își ascunsese cu viclenie sufletul în saltea.

6. Urciorul spart

După ce goni câțeva vreme cât îl țineau picioarele, fără să știe încotro, lovindu-se cu capul de colțul străzilor, sărind peste numeroase șanțuri cu apă, străbătând o sumedenie de ulicioare, o mulțime de fundături, căutând scăpare și loc de trecere prin toate meandrele vechiului pavaj al Halelor, explorând, în spaima lui, ceea ce aleasa limbă latină a „cartelor” numește *tota via, cheminum et viaria*, poetul nostru se opri deodată, mai întâi fiindcă nu mai putea să răsuflă, apoi prins brusc de o dilemă care i se ivi în minte: „Mi se pare, maestre Pierre Gringoire, își spuse el apăsându-și degetul pe frunte, mi se pare că alergi ca un bezmetic. Iar nemernicii ăia mici s-au speriat de tine, la fel cât te-ai speriat și tu de ei. Mi se pare, îți zic, că le-ai auzit tropăitul saboților care se depărtau spre miazăzi, pe când tu goneai spre miazănoapte. Și-atunci, din două una: sau ei au luat-o la goană, și-atunci salteaua, pe care cu siguranță că au uitat-o în spaima lor, e tocmai patul ospitalier după care alergi de azi-dimineață și pe care Sfânta Fecioară ți-l trimite printr-o minune, ca să te răsplătească pentru că ai cinstit-o cu o piesă acompaniată de triumfuri și mascarade, sau copiii n-au șters-o, și atunci au dat foc saltelei, și iată tocmai focul grozav de care ai nevoie ca să te bucuri, să te usuci și să te încălzești. În ambele cazuri – foc bun sau pat bun – salteaua de paie e un dar al cerului. Preafericita Fecioară Maria din colțul străzii Mauconseil poate că tocmai pentru asta l-a făcut să moară pe Eustache Moubon și e o nebunie din partea ta că alergi așa cât de țin picioarele, ca un picard în fața unui francez, lăsând în urmă ce cauți; și ești un nătărău!”

Și atunci Gringoire făcu iute cale-ntoarsă; orientându-se și scotocind cu nasul în vânt și cu urechea la pândă, se căzni să regăsească preafericita saltea. Zadarnic însă. Pretutindeni nu întâlnea decât răscruci, fundături, răspântii, în mijlocul cărora șovăia și se îndoia neconținut, mai împiedicat și mai ținut locului în harababura ulicioarelor întunecate decât ar fi fost în labirintul palatului Tournelles. În sfârșit, își pierdu răbdarea și strigă solemn:

— Blestemate fie răspântiile! Diavolul le-a zămislit după modelul furcii lui.

Exclamația aceasta îl mai ușura puțin și un fel de pâlpâire roșiatică pe care o zări tocmai atunci la capătul unei ulicioare lungi și înguste îi ridică pe deplin moralul.

— Domnul fie lăudat!, spuse el. Acolo e! Iată-mi salteaua aprinsă. Și comparându-se cu luntrașul care se cufundă în noapte, adăugă cucernic: *Salve, salve, maris Stella!*^{26}

În ceea ce ne privește, nu știm dacă acest crâmpei de rugă i se

adresa Sfintei Fecioare sau saltelei de paie.

De abia apucase Gringoire să facă vreo câțiva pași pe ulicioara care era în pantă, nepavată și din ce în ce mai noroioasă și mai povârnită, când observă un lucru destul de ciudat. Ulicioara nu era pustie. Ici-colo, de-a lungul ei, se târau nu știu ce arătări vagi și informe, îndreptându-se toate spre lumina care licărea la capătul uliței, ca insectele acelea greoaie ce se târăsc noaptea din fir de iarbă în fir de iarbă spre vreun foc aprins de ciobani.

Nimic nu te face mai îndrăzneț decât faptul că nu-ți simți locul unde ții punga cu bani. Gringoire continuă să înainteze și ajunge curând lângă larva care se târa ceva mai alene după celelalte. Apropiindu-se de ea, văzu că nu era decât un nenorocit de om fără picioare; omul se sălta pe mâini, ca un păianjen rănit căruia nu i-au mai rămas decât două picioare. Când trecu pe lângă soiul acela de păianjen cu chip de om, Gringoire îl auzi spunându-i cu glas jalnic:

— *La bouna mancia, signor! La bouna mancia!* {27}

— Să te ia naiba, spuse Gringoire, și să mă ia și pe mine dacă înțeleg ce zici!

Și trecu mai departe.

La câțiva pași mai încolo întâlni o altă formă ambulantă și o examina. Era un paralytic șchiop și ciung totodată, dar atât de șchiop și de ciung, încât sistemul complicat al cârjelor și al picioarelor de lemn care îl susțineau îl făceau să pară o schelă de zidărie în mișcare. Gringoire, căruia îi plăceau comparațiile nobile și clasice, îl asemui în gând cu trepiedul viu al lui Vulcan.

Trepiedul acesta viu îl salută în trecere, dar, ținându-și pălăria în dreptul bărbiei lui Gringoire, ca pe un lighean de bărbierit, îi strigă în urechi:

— *Señor caballero, para comprar un pedaso de pan!* {28} „Pare-se că și ăsta vorbește, își zise Gringoire, dar vorbește o limbă foarte grea și e mai fericit decât mine dacă o înțelege”. Apoi, lovindu-se peste frunte, fulgerat de o idee, se întrebă: „Ia stai, ce naiba voiau să spună azi-dimineață cu *Esmeralda* lor?”

Ar fi vrut să grăbească pasul, dar pentru a treia oară ceva îi aținu calea. Acest ceva sau, mai degrabă, acest cineva era un orb, un orb mărunț, cu față de evreu bărbos, care, vâslind cu un toiag în spațiul din jurul lui și remorcat de un dulău îi spuse, vorbind pe nas și cu accent ungureasc:

— *Facitate caritatem!* {29}

— Bravo!, exclamă Pierre Gringoire. Iată, în sfârșit, unul care vorbește o limbă creștinească. Trebuie să arăt tare milostiv dacă mi se cere atâta de pomană în starea de slăbiciune în care mi se află punga. Dragul meu (Gringoire se întoarse spre orb), mi-am vândut ultima cămașă săptămâna trecută; adică, fiindcă nu înțelegei decât limba lui

Cicero: *Vendidi hebdomade nuper transita meam ultimam chemisam.*

Acestea fiind zise, îi întoarse orbului spatele și-și văzu de drum; dar orbul începu să-ntindă pasul după al lui, și iată că șchiopul, iată că omul fără picioare sosiră și ei în mare grabă, bocănind zgomotos cu talerele și cu cârjele în pavaj. Apoi, toți trei, îmbrâncindu-se pe urmele bietului Gringoire, începură să-i cânte cântecul lor:

— *Caritatem!*, cânta orbul.

— *La buona mancia!*, cânta omul fără picioare.

Iar șchiopul relua fraza muzicală, repetând:

— *Un pedaso de pan!*

Gringoire își astupă urechile.

— O, turn al lui Babei!, exclamă el.

Și începu să alerge. Orbul alerga. Șchiopul, de asemenea. Omul fără picioare alerga și el.

Și-apoi, pe măsură ce Gringoire se afunda în uliță, ologii, orbii, șchiopii începură să mișune în jurul lui, ca și ciungii, chiorii și leproșii cu plăgile lor, care ieșind din case, care ivindu-se din ulicioarele laterale, care din gura beciurilor, urlând, răgind, chelălăind, toți șontăcând, clătinându-se, năpustindu-se spre lumină, tăvăliți în mocirlă ca melcii după ploaie.

Gringoire, urmărit întruna de ce trei persecutori și neștiind ce-o să iasă din toate astea, înainta înspăimântat în mijlocul celorlalți, ocolindu-i pe șchiopi, sărind peste ologi, cu picioarele încurcate în furnicarul acesta de betegi, asemenea căpitanului englez împotmolit într-un roi de crabi.

Îi dădu prin gând să încerce să se întoarcă de unde pornise. Dar era prea târziu. Toată armata aceasta se închisese în urma lui, și cei trei cerșetori nu-l slăbeau o clipă. Continuă deci să meargă împins în același timp de valul irezistibil, de teamă și de o ameteală, care, toate la un loc, erau pentru el un coșmar îngrozitor.

În sfârșit, ajunse la capătul uliței. Aceasta dădea într-o piață imensă, unde mii de lumini risipite licăreau în ceața nedeslușită a nopții. Gringoire se năpusti într-acolo, sperând ca prin iuțea picioarelor să scape de cele trei spectre infirme care se țineau scai de el.

— *Bonde vas, hombre?*^{30}, strigă șchiopul, lepădându-și cârjele și alergând după el cu două din cele mai zdravene picioare care au făcut vreodată un pas geometric pe pavajul Parisului.

Între timp, omul-trunchi, ridicat acum în picioare, trânti în capul lui Gringoire talerul lui greu, ferecat în fier, pe când orbul îl privea cu ochi aprinși.

— Unde mă aflu?, întrebă poetul, îngrozit.

— La Curtea Miracolelor, răspunse un al patrulea spectru care îl acostase.

— Pe sufletul meu!, continuă Gringoire, zăresc orbi care văd și ologi care aleargă; dar unde e Mântuitorul?

Ei îi răspunseră printr-un hohot de râs sinistru.

Bietul poet aruncă o privire în preajmă. Se afla într-adevăr în temuta Curte a Miracolelor, unde niciodată la asemenea oră nu mai călcase picior de om cinstit; cerc magic unde ofițerii de la închisoarea Châtelet și sergenții din paza orașului care se aventurau acolo dispăreau făcuți bucăți; cetate a hoților, neg hidos pe obrazul Parisului; canal de scurgere de unde se împrăștia în fiecare dimineață și revenea să zacă în fiecare noapte gârla de vicii, de cerșetorie și de vagabondaj, veșnic revărsată pe străzile capitalei; stup monstruos unde se înapoiau seara cu prada lor toți trântorii ordinii sociale; azil mincinos în care țiganul, călugărul caterisit, studentul decăzut, haimanalele de toate națiile – spanioli, italieni, germani – de toate religiile – evrei, creștini, mahomedani, păgâni – acoperiți de răni false, cerșetori ziua, se preschimbau noaptea în tâlhari; într-un cuvânt, imens vestiar unde se îmbrăcau și se dezbrăcau pe vremea aceea toți actorii comediei eterne pe care furtul, prostituția și crima o joacă pe străzile Parisului.

Era o piață vastă, neregulată și prost pavată, ca toate piețele Parisului de pe atunci. Focurile, în jurul cărora mișunau grupuri ciudate, ardeau ici-colo. Cetele de oameni se duceau, veneau, strigau. Se auzeau râsete ascuțite, scâncete de copii, glasuri de femei. Măinile, capetele mulțimii acesteia, negre pe fondul luminos, decupau mii de gesturi bizare. Din când în când, pe jos, unde tremura lumina focurilor, amestecată cu umbre mari și nedeslușite, se putea vedea trecând câte un câine care semăna a om, câte un om care semăna a câine. Limitele raselor și ale speciilor păreau că se șterg în această cetate ca într-un panopticum. Bărbați, femei, animale, vârstă, sex, sănătate, boală, toate păreau în comun la acest norod; totul mergea împreună, amestecat, de-a valma, suprapus; fiecare făcea parte din tot.

Lumina șovăitoare și săracă a focurilor îi îngăduia lui Gringoire să distingă, în tulburarea lui, de jur împrejurul imensei piețe, o hidoasă împrejmuire formată din case vechi ale căror fațade viermănoase, sfrijite, jigărite, străpunse fiecare de unul sau două ochiuri de geam luminate, i se păreau în întuneric niște uriașe capete de babe, așezate în cerc, monstruoase și urâcioase, ce priveau clipind din ochi sabatul.

Era ca o lume nouă, necunoscută, uimitoare, diformă, șerpuitoare, mișunând fantastic.

Gringoire, din ce în ce mai îngrozit, încolțit de cei trei cerșetori ca de trei clești, asurzit de o mulțime de alte chipuri care se îmbulzeau și lătrau în jurul lui, nefericitul Gringoire încerca să-și recapete prezența de spirit, să-și amintească dacă era într-o zi de sâmbătă. Dar se căznea zadarnic; firul memoriei și al gândirii se rupsesese, și el, îndoindu-se de

toate, plutind între ceea ce vedea și ceea ce simțea, își punea problema aceasta de nerezolvat: „Dacă eu exist, ceea ce văd e adevărat? Dacă ce văd e adevărat, eu exist?”.

În clipa aceea, un strigăt răsună clar în gloata zgomotoasă care îl împresura:

— Să-l ducem la rege! Să-l ducem la rege!

— Sfântă Fecioară!, murmură Gringoire. Regele d-aici trebuie să fie un țap.

— La rege! La rege!, repetară toate glasurile.

Și începură să-l târască, întrecându-se care mai de care să pună gheara pe el. Dar cei trei cerșetori nu-i dădeau drumul și-l smulgeau celorlalți, urlând:

— E al nostru!

Haina poetului și așa destul de zdrențuită își dădu ultima suflare în această luptă.

Pe când străbătea groaznica piață, lui Gringoire îi pieri amețea. După câțiva pași, simțul realității îi revenise. Poetul începea să se deprindă cu atmosfera locului. În primul moment, din capul său de poet sau, poate, mai simplu și mai prozaic, din stomacul său gol, se ridicase o ceață, un abur ca să zicem așa, care, răspândindu-se între obiecte și el, nu-l lăsase să întrezărească decât ca prin negurile nedeslușite ale coșmarului, în beznele acestea ale viselor care fac să tremure toate contururile, să se strâmbe toate formele, să se aglomereze toate obiectele în grupuri peste măsură de mari, preschimbând lucrurile în himere și oamenii în fantome. Încetul cu încetul, halucinația aceasta lăsă loc unei priviri mai puțin rătăcite și mai puțin deformate. Realitatea se iveaua în jurul lui, îi izbea ochii, îi izbea picioarele și dă râma bucată cu bucată toată poezia înfricoșătoare de care se crezuse înconjurat la început. Curând trebui să observe că nu mergea prin Stix, ci prin mocirlă, că nu era înghiontit de diavoli, ci de tâlhari, că nu era vorba de sufletul, ci de viața lui (fiindcă îi lipsea prețiosul intermediar care intervine cu atâta folos între un tâlhar și un om de treabă: punga). În sfârșit, privind orgia mai îndeaproape și cu mai mult calm, poetul se pomeni de la sabat într-o speluncă.

Într-adevăr, Curtea Miracolelor nu era decât o speluncă de tâlhari, înroșită și de sânge, și de vin.

Priveliștea care i se înfățișă ochilor când escorta în zdrențe îl lăsă, în sfârșit, la capătul drumului nu părea deloc făcută să-l aducă la poezie, nici măcar la poezia infernului. Era mai mult ca oricând prozaica și brutală realitate a cârciumii. Dacă nu ne-am fi aflat în secolul al XV-lea, am fi zis că Gringoire coborâse de la Michelangelo la Callot.

În jurul unui foc zdravăn aprins pe o lespede mare și rotundă,

care pătrundea cu flăcările lui printre picioarele înroșite ale unei pirostriei, goală până una-alta, câteva mese roase și murdare se aflau puse ici-colo, la întâmplare, fără ca niciun fel de slugă-geometru să fi catadicsit să le îndrepte paralelismul sau măcar să aibă grijă ca ele să nu se întretaie în unghiuri prea neobișnuite. Pe mesele acestea luceau câteva ulcele cu vin și cu bere, iar în jurul ulcelor se îngrămădeau numeroase chipuri de bețivi, împurpurate de foc și de băutură. Printre ele se afla un bărbat cu un pânțec cât toate zilele și cu o față veselă, care săruta cu zgomot o târfă îndesată și grasă. Se mai afla acolo un fel de fals soldat, care își desfăcea fluierând bandajele unei răni calpe și care își dezmoțea genunchiul sănătos și puternic, înfășurat de cu zori în mii de cârpe. Invers decât el, un cerșetor cu plăgi false își pregătea cu rostopască și cu sânge de bou „piciorul-milei”, pentru a doua zi. Două mese mai încolo, un cerșetor, îmbrăcat de sus până jos în pelerin, silabisea tânguiala Sfintei împărătese, fără să uite psalmodia și cântatul pe nas. Dincolo, un tânăr cerșetor lua lecții de epilepsie de la un bătrân fals epileptic care îl învăța arta de a face spume la gură, mestecând o bucățică de săpun. Alături, un hidropic se dezumfla, silindu-le pe vreo patru sau cinci hoțoaice care se certau la aceeași masă pentru un copil furat în seara aceea să-și astupe nasul. Pretutindenii numai lucruri care, două veacuri mai târziu, păreau atât de ridicole la curte, cum spune Sauvai, încât serveau drept distracții pentru rege și drept prolog la baletul regal al Noptii, împărțit în patru părți și dansat pe scena din palatul Petit-Bourbon. „Niciodată metamorfozele subite ale Curtii Miracolelor n-au fost mai bine reprezentate, adaugă un martor ocular din 1653. Benserade ne-a pregătit pentru ele prin versuri destul de plăcute.”

Hohote de râs și cântece se auzeau de pretutindenii. Fiecare o ținea pe-a lui, defăimând și ocărând fără să-și asculte vecinul. Ulcelele se ciocneau, certurile se iscau din ciocnitul ulcelor, și ulcelele știrbite făceau să se sfâșie zdrențele.

Un dulău, stând în coadă, privea focul. În orgia aceasta erau amestecați și câțiva copii. Mai întâi, cel furat, care bocea și țipa. Apoi, un băiețuș gras, de vreo patru ani, care stătea cu picioarele atârinate pe o bancă prea înaltă, cu masa până la bărbie și fără să sufle o vorbă. Un al treilea întingea grav cu degetul pe masă seul topit care se scurgea dintr-un opaiț. Și încă unul, mic, ghemuit în noroi, aproape pierdut într-o căldare pe care o răcăia cu o țigla, scoțând un sunet ce l-ar fi făcut să leșine pe Stradivarius.

Lângă foc se afla un butoi, iar pe butoi un cerșetor. Acesta era regele, așezat pe tron.

Cei trei care îl țineau pe Gringoire îl aduseră în fața butoiului; întreaga gloată de desfrânați tăcu o clipă, în afară de puștiul din căldare.

Gringoire nu îndrăzneă nici să răsuflă, nici să ridice privirea.

— *Hombre, quita tu sombrero*^{31}, spuse unul dintre cei trei tâlhari a căror pradă era; și, înainte ca Gringoire să fi înțeles ce voia să-i spună, celălalt îi și luă pălăria.

O biată pălărie, ce-i drept, dar încă bună pe zi cu soare sau la vreme de ploaie. Gringoire oftă.

Între timp, regele i se adresa de la înălțimea butiei:

— Ce-i cu ticălosul ăsta?

Gringoire tresări. Vocea aceasta, deși asprită de amenințare, îi aminti de-o altă voce care, chiar în cursul acelei dimineți, dăduse prima lovitură piesei lui, fornăind în mijlocul publicului: „Faceți-vă pomană, oameni buni!” Și ridică privirea. Regele era, într-adevăr, Clopin Trouillefou.

Clopin Trouillefou, purtând semnele regale, era îmbrăcat exact în aceleași zdrențe. Rana de la braț îi dispăruse. În mână ținea unul din bicele acelea de curele, din piele albă, pe care le foloseau pe atunci sergenții de pază ca să stăpânească mulțimea și care purtau numele de *boullayes*. Pe cap avea un fel de bonetă rotundă și închisă în partea de sus; dar cu greu s-ar fi putut ghici dacă era o bonetică de copil sau o coroană de rege, într-atât de mult se aseamănă cele două obiecte.

Totuși, lui Gringoire, fără să știe de ce, îi mai veni un pic inima la loc recunoscând în regele Curții Miracolelor pe blestematul său cerșetor din Sala Mare.

— Jupâne... bâgui el... Monsenior... Sire... Cum trebuie să vă zic?, spuse el, în sfârșit, ajuns la punctul culminant al aceluia crescendo și neștiind nici cum să mai urce, nici cum să mai coboare.

— Domnule, maiestate, camarade, zi-mi cum vrei. Dar grăbește-te. Ce-ai de spus în apărarea ta?

„În apărarea ta!, gândi Gringoire. Asta nu-mi place deloc.” Și continuă, bâiguind:

— Eu sunt cel care azi-dimineață...

— Pe ghearele diavolului!, îl întrerupse Clopin. Spune cum te cheamă, ticălosule, și nimic mai mult. Ia seama! Te afli în fața a trei puternici monarhi: eu, Clopin Trouillefou, rege de Thunes, urmaș al marelui *coësre*, suzeran suprem al regatului argoului; Mathias Hungadi Spicali, duce de Egipt și de Boemia, bătrânul ăla gălbejit pe care îl vezi colo, cu o cârpă în jurul capului; Guillaume Rousseau, împărat al Galileii, grăsanul ăla care nu ne ascultă și care dezmiardă o târfă... Noi suntem judecătorii tăi. Ai intrat în regatul argoului fără să fii de-ai noștri, ai violat privilegiile orașului nostru. Trebuie să fii pedepsit, dacă nu ești cumva *capon*, *francmitou* sau *rifodé*, adică, pe limba oamenilor cumsecade, hoț, cerșetor sau vagabond. Faci parte din ăștia? Explică-te. Arată-ți titlurile.

— Vai, răspunse Gringoire, n-am cinstea asta! Sunt autorul...

— Ajunge!, continuă Troillefou, fără să-l lase să termine. Ai să fii spânzurat. E un lucru simplu, domnilor cetățeni cinstiți. Cum vă purtați voi cu ai noștri, așa ne purtăm și noi cu voi, aici. Legea pe care o aplicați voi vagabonzilor v-o aplică și vagabonzii vouă. Dacă e rea, voi sunteți de vină. Trebuie să se mai vadă din când în când și câte o strâmbătură de om cumsecade deasupra ștreangului de cânepă; asta face ca lucrul să devină onorabil. Hai, amice, împarte-ți voios zdrențele domnișoarelor ăstora. Eu am să poruncesc să fii spânzurat ca să distrez haimanalele, iar tu o să le dai punga ca să bea. Dacă ții să te maimuțărești un pic, avem acolo, în piulița aia de lemn, un Dumnezeu-tată de piatră pe care l-am furat de la Saint-Pierre-aux-Boeufs. Ai patru minute ca să-l pocnești în cap cu sufletul tău.

Cuvântarea regelui era nemaipomenită.

— Bine-a grăit, pe sufletul meu! Clopin Trouillefou predică de parcă ar fi Sfântul Părinte, Papa!, strigă împăratul Galileii, spărgându-și oala ca să-și sprijine masa.

— Seniori împărați și regi!, rosti calm Gringoire (căci, nu știu cum, curajul îi revenise și vorbea hotărât). Nici să nu vă gândiți la una ca asta. Mă numesc Pierre Gringoire, sunt poetul căruia i s-a jucat azi-dimineață o piesă în Sala Mare a palatului.

— A, tu ești, maestre!, spuse Clopin. Eram și eu acolo, pe Dumnezeul meu! Ei bine, amice, faptul că ne-ai plictisit azi-dimineață, crezi că-i un motiv să nu te spânzurăm astă-seară?

„Greu o să ies din bucluc”, gândi Gringoire. Dar mai făcu totuși un efort:

— Nu văd de ce n-ar fi socotiți și poeții printre vagabonzi, spuse el. Esop a fost vagabond, Homer a fost cerșetor, Mercur era hoț...

Clopin îl întrerupse:

— Mi se pare că vrei să ne îmbrobodești cu savantlăcul tău. Hai, lasă-te spânzurat și nu mai face fițe!

— S-avem iertare, monsenior rege de Thunes, răspunse Gringoire, luptând pas cu pas. Merită... Un moment!... Ascultați-mă... Nu mă puteți osândi fără să mă ascultați...

Într-adevăr, nefericitul lui glas era acoperit de zarva din preajmă... Băiețașul își râcăia căldarea mai vârtos ca oricând și, culmea, o bătrână pusese pe pirostria încinsă o cratiță plină cu grăsime care sfârâia la foc cu un zgomot asemănător strigătelor unor copii porniți să urmărească un om mascat.

Între timp, Clopin Trouillefou păru că se sfătuiește o clipă cu ducele de Egipt și cu împăratul Galileii, care era beat turtă. Apoi strigă cu asprime:

— Liniște!

Dar cum căldarea și cratița cu grăsime nu-l ascultau și își continuau duetul, sări jos de pe butie, dădu o lovitură de picior

căldării, care se rostogoli la zece pași cu copil cu tot, o lovitură de picior cratiței, a cărei grăsime se vărsă în foc, apoi se sui din nou, grav, pe tron, fără să-i pese nici de smiorcăielile înăbușite ale copilului, nici de bombănitul bătrânei, a cărei cină se topea într-o frumoasă flacăra albă.

Trouillefou făcu un semn, iar ducele și împăratul, cei ce treceau drept savanți, preoți și doctori, și cei care îi instruiău pe novici veniră și se așezară în jurul lui, alcătuind o potcoavă al cărei centru îl ocupa Gringoire, înșfăcat vârtos de paznicii săi. Era un semicerc de zdrențe, de otrepe, de paiete lucioase, de furci, de securi, de picioare de bețivi, de brațe groase și goale, de figuri dezgustătoare, fără vlagă și năuce. În mijlocul mesei rotunde a calicimii, Clopin Trouillefou, ca un doge al acestui senat, ca un rege al acestei adunări nobiliare, ca un papă al acestui sinod, domina, mai întâi prin toată înălțimea polobocului său, apoi prin nu știu ce aer măreț, crud și formidabil, care făcea să-i licărească pupila și corija, în profilul său sălbatic, tipul bestial al rasei vagabonzilor. S-ar fi zis că e o căpățână printre rături.

— Ascultă, îi spuse el lui Gringoire, mângâindu-și cu palma bătătorită bărbia diformă, nu văd de ce n-ai fi spânzurat. E adevărat că pare să nu-ți placă, dar e simplu de tot. Voi, burghezii, nu sunteți obișnuiți cu asta. Vă închipuiți că ar fi cine știe ce mare lucru. La urma urmei, noi nu-ți vrem răul. Iată un mijloc de a scăpa de bucluc, până una-alta. Vrei să fii de-ai noștri?

Își poate închipui oricine efectul făcut de propunerea aceasta asupra lui Gringoire, care își vedea zilele amenințate și începuse să se dea bătut. De aceea se agăță hotărât de ea.

— Sigur că vreau, și încă cum!, spuse el.

— Primești să te înrolezi printre cerșetori?

— Printre cerșetori? Sigur!, răspunse Gringoire.

— Te recunoști membru al tagmei oamenilor liberi?, continuă regele Thunes.

— Al tagmei oamenilor liberi.

— Supus al regatului argoului?

— Al regatului argoului.

— Vagabond?

— Vagabond.

— Din suflet?

— Din suflet.

— Îți atrag atenția, continuă regele, că asta n-o să te scape de spânzurătoare.

— Drace!, făcu poetul.

— Doar că ai să fii spânzurat ceva mai târziu, cu mai multă ceremonie, pe cheltuiala orașului Paris, pe-o frumoasă spânzurătoare de piatră și de către oameni cinstiți, continuă Clopin, netulburat. Asta

e o consolare.

— Chiar așa, răspunse Gringoire.

— Și mai sunt și alte avantaje. În calitate de om liber, n-o să ai de plătit bir nici pentru noroi, nici pentru săraci, nici pentru lumini, biruri pe care trebuie să le plătească locuitorii Parisului.

— Așa să fie!, încuviință poetul. Primesc. Sunt vagabond, supus al argoului, om liber, cerșetor, tot ce doriți. Și eram toate astea dinainte, domnule rege de Thunes, căci eu sunt filosof; *et omnia în philosophia, omnes în philosopho continentur* {32}, după cum știți.

Regele de Thunes se încruntă.

— Drept cine mă iei, băiete? Ce limbă de evreu din Ungaria ne cipești acolo? Nu cunosc ebraica. Dacă ești tâlhar, nu înseamnă că ești jidov. Ba eu nici nu mai fur, sunt deasupra mărunțișurilor astea, eu ucid. Ucigaș sunt, hoț nu.

Gringoire încercă să strecoare câteva scuze printre frazele acestea scurte pe care mânia le făcea din ce în ce mai sacadate.

— Vă cer iertare, monseniore. Nu e ebraică, e latină.

— Îți spun că nu sunt jidov, continuă Clopin furios, și că am să pun să te spânzure, burtă de sinagogă! Ca și pe negustorașul din Iudeea care e lângă tine și pe care trag nădejde să-l văd ținuit într-o bună zi pe o tejghea, ca pe o monedă falsă ce este.

Și vorbind astfel, îl arătă cu degetul pe evreul ungur mărunț și bărbos, care îl acostase pe Gringoire cu *facitote caritatem* al lui și care, neînțelegând altă limbă, privea mirat proasta dispoziție a suveranului de Thunes revărsându-se asupra lui. În sfârșit, monseniorul Clopin se potoli:

— Ticăloșiile, i se adresează el poetului, vrei deci să fii vagabond?

— Nici vorbă că da, răspunse poetul.

— Nu-i totul să vrei, spuse morocănosul Clopin. Bunăvoința nu adaugă niciun fir de ceapă la ciorbă și nu-i bună decât să te ducă în rai; iar raiul e una, și argoul e alta. Ca să fii primit în argou, trebuie să dovedești că ești bun la ceva, și pentru asta să scotocești manechinul.

— Am să scotocesc tot ce doriți, spuse Gringoire.

Clopin făcu un semn. Câțiva dintre ai lui ieșiră din cerc și se întoarseră aproape imediat, aducând doi bulumaci terminați la capătul de jos cu două proptele de scândură care îi făceau să stea lesne pe sol. La capătul de sus al bulumacilor ei potriviră o grindă transversală, și totul alcătuia o foarte drăguță spânzurătoare portativă, pe care Gringoire avu satisfacția s-o vadă ridicându-se în fața lui cât ai clipi din ochi. Nu lipsea nimic, nici chiar ștreangul ce se legăna grațios sub grindă.

„Unde vor să ajungă?”, se întrebă Gringoire, oarecum neliniștit. Un clinchet de clopoțel pe care îl auzi chiar în clipa aceea puse capăt neliniștii lui. Era un manechin pe care vagabonzii îl prinseră cu gâtul

în ștreang, un fel de sperietoare de ciori înveșmântată în roșu și atât de încărcată cu zurgălăi și clopoței, încât s-ar fi putut găti cu ei treizeci de catârce castiliene. Nenumărații zurgălăi vibrară un timp la oscilațiile funiei, apoi se domoliră încet, încet și tăcură, în sfârșit, când manechinul fu readus la neclintire prin legea aceea a pendulului care a detronat clepsidra și ceasul cu nisip.

Atunci, Clopin, arătându-i lui Gringoire un scăunel vechi și care se clătina, aflat sub manechin, îi porunci:

— Urcă-te pe el.

— La naiba!, se împotrivi Gringoire. Am să-mi frâng gâtul. Scăunelul ăsta șchioapătă ca un vers de Martial: are un picior hexamtru și un picior de pentamtru.

— Urcă!, îi porunci iar Clopin.

Gringoire se urcă pe scăunel și izbuti, nu fără câteva legănări ale capului și ale brațelor, să-și regăsească centrul de gravitate.

— Acum, continuă regele de Thunes, încolăcește-ți piciorul drept în jurul piciorului stâng și ridică-te pe vârful piciorului stâng.

— Monsenior, spuse Gringoire, țineți deci neapărat să-mi frâng ceva?

Clopin clătină din cap.

— Ascultă, băiete, trăncănești prea mult. Iată, în două cuvinte, despre ce-i vorba. O să te înalți pe vârful piciorului, așa cum ți-am spus; în felul acesta o să poți ajunge până la buzunarul manechinului, o să scotocești în el și-o să scoți punga aflată acolo; și dacă faci asta fără să se audă niciun clinchet de clopoțel, e bine: o să fii vagabond. Nu ne mai rămâne atunci decât să te cotonogim timp de opt zile.

— Să mă ferească Dumnezeu!, spuse Gringoire. Și dacă fac să sune clopoțelii?

— Atunci o să fii spânzurat. Pricepi?

— Nu pricep deloc, răspunse Gringoire.

— Ascultă încă o dată. O să scotocești manechinul și o să-i furi punga; dacă se clintește un singur clopoțel cât timp lucrezi, o să fii spânzurat. Asta înțelegi?

— Bine, spuse Gringoire, asta înțeleg. Și-apoi?

— Dacă izbutești să iei punga fără să se audă zurgălăii, ești de-al nostru, și-o să fii cotonogit opt zile la rând. Acum înțelegi, nu-i așa?

— Nu, monsenior, nu înțeleg. Eu cu ce m-aleg? Spânzurat într-un caz, bătut în celălalt...

— Și să fii vagabond?, continuă Clopin. Și să fii de-al nostru? Asta nu înseamnă nimic? E în interesul tău să te batem, ca să te călim în lovături.

— Foarte mulțumesc!, răspunse poetul.

— Hai, grăbește-te, spuse Clopin, izbind cu piciorul în butoiul care sună ca o tobă mare. Scotocește manechinul și termină odată. Te

anunț pentru ultima oară că, dacă aud un singur clinchet de clopoțel, o să atârni în locul manechinului.

Ceata de supuși aplaudă cuvintele lui Clopin și se așează în cerc în jurul spânzurătorii, râzând atât de necruțător, încât Gringoire văzu că-i distra prea mult ca să n-aibă toate motivele să se teamă de ei. Nu-i mai rămânea așadar nicio speranță, în afară de slaba șansă de-a reuși în greaua încercare la care era silit. Se hotărî deci să riște, dar nu fără să fi adresat mai întâi o rugăciune fierbinte manechinului pe care avea să-l jefuiască și care ar fi fost poate mai ușor de înduioșat decât tâlharii din preajmă. Nenumărații clopoței, cu micile lor limbi de aramă, i se păreau tot atâtea guri de vipere, gata-gata să muște și să suiere.

— Oh, își zicea el încetișor, e oare cu puțință ca viața să-mi depindă de cea mai ușoară vibrație a celui mai ușor dintre clopoțeii ăștia? Oh, adăugă el apoi, cu palmele împreunate, clopoțeilor, nu sunați! Zurgălăilor, tăceți! Clopoțeilor, nu vă clintiți! Și mai făcu o încercare asupra lui Trouillefou: Dar dacă suflă vântul?, îl întrebă el.

— O să fii spânzurat, îi răspunse acesta fără să șovăie.

Văzând că nu există nici scăpare, nici amânare, nici șiretlic posibil, Gringoire își luă inima în dinți. Își încolăci piciorul drept în jurul piciorului stâng, se ridică pe vârful piciorului stâng și întinse mâna, dar, în clipa când atinse manechinul, corpul, care i se sprijinea numai pe un picior, se clătină pe scăunelul care se sprijinea numai pe trei picioare; instinctiv, Gringoire vru să se rezeme de manechin, își pierdu echilibrul și căzu greoi la pământ, asurzit de inevitabila vibrație a nenumăraților zurgălăi ai manechinului, care, fiind împins cu mâna, se roti mai întâi în jurul propriului său ax, apoi se legănă maiestuos între cei doi stâlpi.

— Blestem!, strigă poetul, căzând, și rămase ca mort cu fața la pământ.

Deasupra capului auzea în același timp și temutul sunet al clopoțeilor, și râsul drăcesc al tâlharilor, și vocea lui Trouillefou, care spunea:

— Ridicați-mi-l pe ticălos și spânzurați-mi-l fără milă. Gringoire se ridică. Manechinul fusese dat jos ca să i se facă loc lui.

Supușii lui Clopin îl siliră să se urce pe scăunel. Clopin veni la el, îi trecu ștreangul pe după gât și, bătându-l pe umăr, îi spuse:

— Adio, băiete! Acum nu mai poți scăpa, chiar dacă ai mistui cu mațele papei.

Cuvântul „iertare” se întinse pe buzele lui Gringoire, care își plimbă privirea în jurul său. Nicio speranță însă: toți râdeau.

— Bellevigne de l'Étoile, spuse regele de Thunes către un tâlhar uriaș, care ieși din rând, urcă-te pe grindă.

Bellevigne de l'Étoile se cațără cu îndemănare pe grinda

transversală și, peste o clipă, Gringoire, ridicând ochii, îl văzu stând pe vine deasupra capului său.

— Acum, continuă Clopin Trouillefou, imediat ce-o să bat din palme, tu, Andry le Rouge, o să trănțești scăunelul la pământ, cu o lovitură de genunchi; tu, François Chante-Prune, o să te-agăți de picioarele ticălosului, iar tu, Bellevigne, o să te-arunci pe umerii lui; toți trei deodată, auziți?

Gringoire se cutremură.

— Gata?, îi întrebă Clopin Trouillefou pe cei trei supuși ai săi, pregătiți să se năpustească asupra lui Gringoire ca trei păianjeni asupra unei muște.

Bietul osândit avu o clipă de așteptare cumplită, în care timp Clopin împinse liniștit cu vârful piciorului câteva joarde de viță pe care focul nu le atinsese încă.

— Sunteți gata?, repetă el și-și îndepărtă palmele ca să dea semnalul.

Încă o secundă și ar fi fost prea târziu. Dar se opri, fulgerat parcă de-o idee subită.

— O clipă!, spuse el. Uitasem!... Datina cere să nu spânzurăm un om fără să întrebăm dacă e vreo femeie care-l vrea. Băiete, e ultima ta șansă. Trebuie să te-nsori sau cu o tâlhărită, sau cu ștreangul.

Legea aceasta țigănească, oricât de ciudată ar putea să i se pară cititorului, e scrisă și astăzi pe de-a-ntregul în vechea legislație engleză. Vezi Burington's Observations.

Gringoire respiră. Era a doua oară când revenea la viață de-o jumătate de oră încoace. De aceea nu îndrăzni să se încreadă prea mult.

— Hei!, strigă Clopin, urcat din nou pe poloboc. Hei! Femei și femele, există printre voi, de la vrăjitoare până la pisica ei, vreo ticăloasă care să-l vrea pe ticălosul ăsta? Hei, Colette, Rotăriță! Elisabeth Trouvain! Simone Jodouyne! Marie Picior-de-bou! Thonne Lungana! Bérarde Fanouel! Michelle Genaille! Claude Roade-ureche! Mathurine Girorou! Hei! Isabeau la Thierrye! Veniți și priviți! Un bărbat pe gratis! Care-l vrea?

În situația aceasta nenorocită, Gringoire era, fără doar și poate, puțin ispășitor. Tâlhărițele nu se arătară prea încântate de propunere. Nefericitul le auzi răspunzând:

— Nu! Nu! Spânzurați-! Așa, o să ne bucure pe toate. Totuși, trei dintre ele ieșiră din gloată și veniră să-l privească mai îndeaproape. Una era o fată grasă, cu fața pătrată. Ea cercetă atentă îmbrăcămintea jalnică a filosofului. Veșmântul de deasupra îi era ros și mai găurit decât o tigaie de prăjit castane. Fata se strâmbă.

— Steag zdrențuit!, bombăni ea și, adresându-se lui Gringoire: Unde ți-e mantia?

— Am pierdut-o, spuse Gringoire.
— Și pălăria?
— Mi-au luat-o.
— Și pantofii?
— Li s-au cam dus pingecele.
— Punga?
— Vai!, bâigui Gringoire. Nu mai am nicio lețcaie.
— Lasă-te spânzurat și mulțumește-le, răspunse fata, întorcându-i spatele.

A doua, bătrână, oacheșă, zbârcită, hidoasă, de-o urățenie vădită chiar la Curtea Miracolelor, se învârti în jurul lui Gringoire. El aproape tremura că o să-l vrea de bărbat. Dar ea spuse printre dinți:

— E prea slab – și se îndepărtă.

A treia era o tânără destul de curățică și nu prea urâtă.

— Salvează-mă!, îi șopti bietul nefericit.

Ea îl privi o clipă cu oarecare milă, apoi coborî ochii, își mototoli puțin fusta în palmă și rămase nehotărâtă. El îi urmări din ochi toate mișcărilor; era ultima lui licărire de speranță.

— Nu, spuse în cele din urmă fata, nu! Guillaume Falcă-lungă m-ar bate.

Și intră la loc în mulțime.

— Amice, zise Clopin, n-ai baftă. Apoi, ridicându-se în picioare pe butoi, strigă imitând tonul unui portărel la licitație, spre marea veselie a tuturor: Nimeni nu-l vrea? O dată, de două ori, de trei ori! Și, întorcându-se spre spânzurătoare, adăugă cu un semn din cap: Vândut prin licitație!

Bellevigne de l'Etoile, Andry lerouge, François Chante-Prune se apropiară de Gringoire. În clipa aceea, un strigăt răsună în mijlocul supușilor lui Clopin:

— Esmeralda! Esmeralda!

Gringoire tresări și se întoarse spre partea de unde veneau strigătele. Mulțimea se dădu la o parte, lăsând să treacă o ființă pură și amețitoare.

Era țiganca.

— Esmeralda!, exclamă Gringoire, uluit, printre atâtea emoții, de felul brusc în care cuvântul acesta magic îi lega între ele toate amintirile zilei.

Ființa aceea rară părea că stăpânește cu farmecul și frumusețea ei până și Curtea Miracolelor. Tâlharii și tâlhărițele se dădeau înapoi cu blândețe, făcându-i loc, și fețele lor brutale înfloreau parcă la ivirea ei.

Ea se apropie cu pași ușori de cel osândit. Frumoasa căpriță Djali o urma. Gringoire era mai mult mort decât viu. Țiganca îl privi o clipă în tăcere.

— O să-l spânzurați pe omul ăsta?, îl întrebă ea grav pe Clopin.

— Da, surioară, răspunse regele de Thunes, afară de cazul când o să-l iei tu de bărbat.

Fata făcu uşoara strâmbătură obișnuită a buzei de jos.

— Îl iau, spuse ea.

Gringoire crezu cu deplină convingere că totul, de azi-dimineață, până acum, nu fusese decât un vis și acum se petrecea urmarea visului.

Într-adevăr, schimbarea situației, deși plăcută, era violentă.

Nodul ștreangului fu desfăcut și poetul coborî de pe scăunel. Gringoire se văzu silit să stea jos, într-atât de puternic fusese șocul.

Fără să rostească un cuvânt, ducele de Egipt aduse un ulcior de lut. Țiganka i-l întinse lui Gringoire.

— Dă-l de pământ, îi spuse ea. Ulciorul se sparse în patru bucăți.

— Frate, zise atunci ducele de Egipt, punându-și mâinile pe fruntea lor, ea îți e soție. Surioară, el îți e soț. Pe patru ani. Cărați-vă de aici!

7. O noapte de nuntă

După câteva clipe, poetul nostru se pomeni într-o odăiță boltită în ogivă, bine închisă, caldă, așezat în fața unei mese care părea că nu cere altceva decât să se împrumute de la un dulăpior cu mâncare atârnat lângă ea; îl aștepta un pat bun și se afla singurel cu o fată frumoasă. Aventura avea în ea ceva ca de vrajă. Poetul începea așadar să se creadă cu-adevărat un personaj de basm. Din când în când, Gringoire se uita prin preajmă ca să vadă dacă nu cumva carul de foc tras de două himere înaripate, singurul care ar putut să-l transporte atât de repede din infern în rai, se mai afla acolo. De asemenea, își ațintea uneori cu încăpățănare privirea pe găurile hainei, ca să se agate de realitate și să nu piardă cu totul pământul de sub picioare. Rațiunea lui, zvârlită în spații imaginare, nu se mai ținea decât de firul acesta.

Fata nu părea să-i dea nicio atenție; umbla de colo-colo, muta din loc vreun scăunel, vorbea cu căprița și făcea din când în când mica ei strâmbătură. În sfârșit, se așeză lângă masă și Gringoire putu s-o privească în voie.

Ai fost și tu copil, cititorule, și poate ai fericirea să mai fii încă. Și nu se poate să nu fi urmărit de câteva ori, din tufă în tufă, la malul unei ape, într-o zi însorită, vreo frumoasă libelulă verde sau albastră, frângându-și zborul în unghiuri bruște și sărutând vârfurile tuturor crenguțelor. (Eu, unul, mi-am petrecut astfel zile întregi, cel mai bine folosite din viața mea.) Îți amintești cu câtă curiozitate amoroasă ți se legau gândirea și privirea de vârtejul acesta minuscul, șuierător și zâmbitor, făcut din aripi, purpură și azur, în mijlocul căruia plutea o formă de nezărit, ascunsă de însăși rapiditatea mișcării? Ființa aeriană care abia se deslușea prin farmecul acela de aripi ți se părea himerică, imaginară, cu neputință de atins, cu neputință de văzut. Dar când, în sfârșit, libelula poposea pe vârful unei trestii, și când puteai să-i examinezi, ținându-ți răsuflarea, lungile aripi de mătase străvezie, lungul veșmânt de smalt, cele două globuri de cristal, cât erai de uimit și cât îți era de teamă să nu-i vezi din nou forma pierind în umbră și ființa redevenind himerică! Amintește-ți impresiile acestea și să-ți dai lesne seama de ceea ce simțea Gringoire contemplând-o în forma ei vizibilă și palpabilă pe Esmeralda, întrezărită de el până atunci doar în vârtejul dansului, al cântului și-al zarvei.

„Iată așadar ce înseamnă Esmeralda!, își spunea el din ce în ce mai pierdut în visare și urmărind-o vag cu privirea. O făptură cerească! O dansatoare de stradă! Atât de mult și atât de puțin. Ea e aceea care, azi-dimineață, a dat lovitura de grație piesei mele, și tot ea mi-a salvat viața în seara asta. Duhul meu rău! Îngerul meu bun!

Frumoasă femeie, pe cinstea mea! Și care trebuie să mă iubească la nebunie dacă m-a luat de bărbat în felul ăsta. Nu, zău, spuse el, ridicându-se deodată, cu sentimentul acela al adevărului care îi forma esența caracterului și a filosofiei, nu prea știu cum, dar sunt soțul ei!”

Cu ideea aceasta în minte și în ochi, se apropie de fată și făcu un gest atât de milităresc și de galant, încât ea se dădu înapoi.

— Ce vrei cu mine?, întrebă ea.

— Mă mai poți întreba, încântătoare Esmeralda?, răspunse Gringoire pe un ton atât de pătimas, încât se miră singur auzindu-se vorbind.

Țiganca deschise ochii mari:

— Nu înțeleg ce vrei să spui.

— Cum?!, continuă Gringoire, înflăcărându-se din ce în ce și gândindu-se că, la urma urmei, n-avea de-a face decât cu o preacinstită de la Curtea Miracolelor. Nu sunt eu oare al tău, draga mea? Și tu nu ești a mea?

Și, cu o naivitate sinceră, o prinse de mijloc. Dar bluza fetei îi alunecă din mâini, ca pielea unui tipar; apoi ajungând dintr-o săritură în celălalt capăt al odăiței, fata se aplecă și se ridică ținând în mână un mic pumnal, mai înainte ca Gringoire să fi avut timp măcar să vadă de unde scosese pumnalul: țiganca era mânioasă și mândră, cu buzele ei ușor umflate, cu nările larg deschise, cu obraji roșii ca mărul domnesc și cu ochii scăpărând fulgere. În același timp, căprița albă se așază în fața ei, întinzând spre Gringoire o frunte gata de luptă, înarmată cu două coarne drăguțe, poleite și foarte ascuțite. Toate acestea se petrecură cât ai clipi.

Libelula devenea viespe și nu aștepta decât să înțepe.

Filosoful nostru rămase încremenit, plimbându-și rînd pe rînd privirile năucite de la căpriță la fată.

— Sfântă Fecioară!, rosti el, în sfârșit, când uimirea îi îngădui să vorbească. Iată două făpturi neînfricate.

Țiganca rupse și ea tăcerea.

— Pesemne că ești un ticălos tare îndrăzneț!

— Iartă-mă domnișoară, spuse Gringoire zâmbind. Dar de ce m-ai luat de bărbat?

— Voi ai să-i las să te spânzure?

— Așadar, n-ai avut alt gând, măritându-te cu mine, decât să mă scapi din ștreang!, zise poetul, oarecum dezamăgit în speranțele lui amoroase.

— Ce alt gând ai fi vrut să am?

Gringoire își mușcă buzele. „La naiba, își spuse el, nu sunt încă atât de triumfător în dragoste pe cât credeam. Dar atunci, de ce-oi mai fi spart bietul ulcior?”

În acest timp, pumnalul Esmeraldei și coarnele căpriței se aflau

tot în defensivă.

— Domnișoară Esmeralda, vorbi poetul, să ne lăsăm păgubași. Nu sunt ajutor de grefier la Châtelet și n-o să-ți fac proces fiindcă porți un pumnal la Paris, în ciuda ordinelor și a opreliștilor domnului *prévôt*. Totuși, nu se poate să nu știi că Noël Lescrivain a fost osândit acum o săptămână la zece taleri amendă fiindcă a purtat un jungher. Dar asta nu-i treaba mea, și revin la ce mă privește. Îți jur pe bucățița mea de rai să nu mă apropii de dumneata fără voia și îngăduința dumitale; dar dă-mi ceva să mănânc.

La drept vorbind, Gringoire, ca și domnul Despréaux, era „foarte puțin voluptuos”. Nu făcea parte din specia aceea de cavaleri și mușchetari care iau cu asalt fetele. În privința dragostei, ca și în toate celelalte treburi, accepta bucuros toate amănările și căile de mijloc; iar o cină bună, în tovărășie plăcută, i se părea, mai ales când îi era foame, un antract excelent între prologul și deznodământul unei aventuri de dragoste.

Țiganca nu-i răspunse. Făcu mica ei schemă disprețuitoare, înălță capul ca o pasăre, apoi izbucni în râs, iar pumnalul cel mic dispăru așa cum apăruse, fără ca Gringoire să poată vedea unde își ascundea albina acul.

Un minut mai târziu, el avea pe masă o pâine de secară, o felie de slănină, câteva mere zbârcite și-un ulcior cu bere. Gringoire începu să înfulece ca un apucat. Auzind zăngăniturile furioase făcute de furculița-i de fier în farfuria de faianță, ai fi zis că dragostea i se preschimbase în poftă de mâncare.

Așezată în fața lui, fata îl privea cum mănâncă fără să scoată o vorbă, vădit preocupată de un alt gând căruia îi zâmbea din timp în timp, pe când mâna ei moale mângâia căpșorul inteligent al căpriței, rezemat ușor de genunchii ei.

O lumânare de seu lumina scena aceasta de lăcomie și de visare.

Totuși, după ce-și potoli primele chiorăieli ale pântecelui, Gringoire se simți oarecum rușinat văzând că nu mai rămăsese decât un măr.

— Dumneata nu mănânci, domnișoară Esmeralda?

Ea îi răspunse că nu, printr-un semn al capului, și privirea gânditoare i se mută pe bolta încăperii.

„Unde naiba i-o fi gândul?, se întreba Gringoire, uitându-se la ce se uita și ea. Nu se poate ca strâmbătura piticului de piatră sculptat în cheia bolții să-i absoarbă într-atât atenția. Ce dracu'! Doar n-oi arăta eu mai rău decât el!”

Și ridică glasul:

— Domniță!

Ea păru că nu-l aude. Atunci repetă și mai tare:

— Domniță Esmeralda!

Degeaba, mintea fetei era altundeva și glasul lui Gringoire n-avea puterea de a o readuce. Din fericire, se amestecă și căprița, care începu să-și tragă stăpâna de mânecă.

— Ce vrei, Djali?, întrebă imediat Esmeralda, tresărind ca trezită din somn.

— Îi e foame, spuse Gringoire încântat că poate lega o conversație.

Esmeralda începu să rupă fărâme de pâine, pe care Djali i le mânca grațios din podul palmei.

De altfel, Gringoire nu-i lăsă timp să recadă în visare și riscă o întrebare delicată:

— Vasăzică nu mă vrei ca soț?

Fata îl privi ținută și spuse:

— Nu.

— Și nici ca ibovnic?, continuă Gringoire.

Ea făcu mutrișoara obișnuită și răspunse:

— Nu.

— Dar ca prieten?, mai zise Gringoire.

Ea îl privi din nou fix și răspunse, după ce se gândi o clipă:

— Poate.

Acest „poate”, atât de drag filosofilor, îi mai dădu curaj lui Gringoire.

— Știi ce înseamnă prietenia?, întrebă el.

— Da, răspunse egiptianca. Fratele cu sora, două ființe care se apropie tare una de alta, fără să se contopească, două degete de la o mână. Și dragostea?, continuă Esmeralda. O, dragostea! Spuse ea, și glasul îi tremură, ochii îi străluciră. Dragostea înseamnă să fii doi și să nu fii decât unul. Un bărbat și o femeie care se contopesc într-un înger. Dragostea e cerul.

Vorbind astfel, dansatoarea străzii era de o frumusețe care îl emoționa nespus pe Gringoire și care lui i se păru perfect potrivită cu exaltarea aproape orientală a cuvintelor ei. Buzele fetei, roze și pure, zâmbeau pe jumătate; fruntea candidă și senină i se tulbura uneori sub apăsarea gândului, ca o oglindă sub respirația cuiva; și din lungile-i gene negre și aplecate izvora un fel de lumină inefabilă, care dădea profilului ei suavitatea aceea ideală pe care Rafael a regăsit-o mai apoi la punctul de intersecție mistică a virginității, maternității și divinității.

Asta nu-l împiedică pe Gringoire să continue:

— Cum trebuie așadar să fie cineva ca să-ți placă?

— Trebuie să fie bărbat.

— Și eu, urmă el, eu ce sunt?

— Un bărbat are coif pe cap, spadă în mână și pintenii de aur la călcâie.

— Bun, spuse Gringoire. Vasăzică fără cal nu ești bărbat. Și-ți place vreunul?

— Dacă iubesc?

— Dacă iubești.

Ea rămase o clipă pe gânduri, apoi rosti cu o expresie neobișnuită:

— Asta am s-o știu curând.

— De ce nu chiar astă-seară?, continuă cu duioșie poetul. De ce nu pe mine?

Ea îl privi serioasă:

— N-am să pot iubi decât un bărbat care ar putea să mă ocrotească.

Gringoire roși și nu mai insistă. Nici vorbă, fata făcea aluzie la puținul sprijin de care el dăduse dovadă cu două ore mai înainte, când ea se aflase în primejdie. Amintirea aceasta, ștearsă de celelalte pățanii ale serii, îi reveni în minte. Gringoire se lovi peste frunte:

— Nu, zău, domniță, de-aici ar fi trebuit să încep. Iartă-mă că sunt atât de distrat. Cum ai făcut să scapi din ghearele lui Quasimodo?

Întrebarea o făcu pe țigancă să tresară.

— Oh! Groaznic cocoșat!, exclamă ea, ascunzându-și fața în palme, și se cutremură, prinsă parcă de friguri.

— Groaznic, într-adevăr!, încuviință Gringoire, care nu-și părăsea gândul. Dar cum ai putut să scapi din mâna lui?

Esmeralda zâmbi, oftă și tăcu un timp.

— Știi de ce te-a urmărit?, continuă Gringoire, încercând să revină printr-un ocol la întrebarea lui.

— Nu știu, spuse fata. Și adăugă repede: Dar dumneata, care de asemenea mă urmăreai, de ce te țineai după mine?

— Cinstind vorbind, răspunse Gringoire, nici eu nu știu.

Tăcură amândoi. Gringoire scrijelea masa cu cuțitul. Fata zâmbea și părea că privește ceva prin perete. Deodată începu să cânte cu o voce abia deslușită:

*Quando las pintadas aves
Mudas est an, y la tierra...*

Apoi se întrerupse brusc și începu s-o mângâie pe Djali.

— Ai o căpriță foarte drăguță, spuse Gringoire.

— E sora mea, răspunse ea.

— De ce ți se spune Esmeralda?, întrebă poetul.

— Nu știu.

— Hai, spune...

Fata scoase din sân un fel de săculeț de formă lunguiață, atârnat la gât cu un șirag din boabe de adrezarac. Săculețul mirosea puternic a camfor, era îmbrăcat în mătase verde și avea la mijloc o piatră mare,

verde, care imita smaraldul.

— Poate din cauza asta, zise ea.

Gringoire vru să ia săculețul. Fata se trase înapoi:

— Nu-l atinge! E un talisman. O să-i faci rău vrăjii sau vraja ție...

Curiozitatea poetului sporea din ce în ce:

— Cine ți l-a dat?

Ea își puse un deget pe buze și-și ascunse talismanul în sân. Gringoire încercă să-i mai pună și alte întrebări, dar fata abia dacă îi răspunse.

— Ce înseamnă cuvântul: Esmeralda?

— Nu știu, spuse ea.

— În ce limbă e?

— Egiptiană, cred.

— Bănuiam eu, zise Gringoire. Nu ești din Franța?

— Nu știu.

— Ai părinți?

Ea începu să cânte pe-o melodie veche:

*Tatăl meu e pasăre,
Mama mea e păsărică,
Trec pe ape fără luntre,
Fără barcă, fără frică.
Tata e o pasăre,
Mama e o păsărică...*

— Bine, spuse Gringoire. La ce vârstă ai venit în Franța?

— Eram mică de tot.

— Dar la Paris?

— Anul trecut. Când intram pe Poarta Papală, am văzut zburând pitulicea trestiiilor; era pe la sfârșitul lui august; și-am spus: „O să fie iarnă grea”.

— A și fost, răspunse Gringoire, încântat de începutul acesta de conversație. Am petrecut-o suflându-mi în degete. Vasăzică ai darul profeției?

Esmeralda recăzu în muțenia ei.

— Nu.

— Omul căruia îi spuneți ducele de Egipt e șeful tribului vostru?

— Da.

— Și totuși el ne-a cununat, observă timid poetul. Ea făcu drăgălașa mutrișoară obișnuită.

— Nici nu-ți știu măcar numele.

— Numele meu? Dacă vrei, iată-l: Pierre Gringoire.

— Eu știu altul, mai frumos, spuse ea.

— Răutăcioso!, continuă poetul. Dar n-are a face, n-o să izbutești

să mă necăjești. Știi, dacă m-ai cunoaște mai bine, poate că m-ai iubi mai mult. Și-apoi, mi-ai spus povestea dumitale cu atâta încredere, încât îți datorez și eu un pic povestea mea. Află deci că mă cheamă Pierre Gringoire și că sunt fiul unui fel de încasator de biruri din Gonesse. Tata a fost spânzurat de burgunzi, iar mama spintecată de picarzi, pe vremea asediului Parisului, acum douăzeci de ani. La șase ani, eram deci orfan, neavând drept pingele decât pavaulului Parisului. Habar n-am cum am trăit în răstimpul dintre șase și șaisprezece ani. Ici, o fructăreasă îmi dădea o prună, colo, un butrar îmi arunca o coajă de pâine; seara, mă lăsam cules de patrula care mă ducea la închisoare, unde găseam o mână de paie. Toate acestea nu m-au împiedicat să cresc și să slăbesc, după cum vezi. Iarna mă încălzeam la soare, sub bolta de la intrarea palatului de Sens, și mi se părea foarte caraghios că focul de Sfântul Ioan se aprinde pe timp de vară. La șaisprezece ani am vrut să-mi fac un rost. Am încercat, rând pe rând, de toate. M-am făcut soldat, dar nu eram destul de viteaz. M-am făcut călugăr, dar nu eram destul de cuvios. Și-apoi nu prea rezist la băutură. Deznădăjduit, am intrat ucenic la niște dulgheri, cioplitori de bârne; dar nu eram destul de voinic. Aveam mai multă înclinație să fiu dascăl de școală; e adevărat că nu știam să citesc, însă asta nu-i un motiv. După câțva timp am observat că-mi lipsea ceva, pentru toate; și văzând că nu eram bun de nimic, m-am făcut de bunăvoie poet și făuritor de ritmuri. E o meserie de care te poți apuca oricând, dacă n-ai niciun rost, și-i mai bine s-o faci decât să furi, după cum mă sfătuiau câțiva pui de tâlhari, prieteni de-ai mei. Din fericire, într-o bună zi l-am întâlnit pe dom Claude Frollo, părintele arhidiacon de la Notre-Dame. El mi-a purtat de grijă și, datorită lui, sunt astăzi un adevărat cărturar, cunoscând latina de la *Oficiile* {33} lui Cicero până la *Mortuologul* călugărilor celestini, și nefiind ignorant nici în scolastică, nici în poetică, nici în ritmică și nici chiar în hermetică, această înțelepciune a înțelepciunii. Eu sunt autorul misterului care a fost reprezentat astăzi, cu mare triumf și mare mulțime de oameni, în plină Sală Mare a palatului. Scriu și o carte, care va avea șase sute de file, despre cometa nemaipomenită din 1465, care a înnebunit un om. Am mai avut și alte succese. Fiind și nițeluș tâmplar de artilerie, am lucrat la bombarda aceea mare a lui Jean Maugue, care știi că a plesnit pe Pont din Charenton în ziua când i se făcea proba și a ucis douăzeci și patru de curioși. Vezi că nu sunt de lepădat ca soț. Știu tot felul de șmecherii foarte plăcute și-am s-o învăț pe căprița dumitale să le facă; de pildă, să-l imite pe episcopul Parisului, fariseul blestemat ale cărui mori îi udă până la piele pe cei ce trec pe Podul Morarilor. Și-apoi, piesa mea o să-mi aducă o mulțime de gologani, dacă mi se plătește. În sfârșit, sunt la porunca dumitale, eu, cu mintea, cu știința mea, cu scrierile mele, gata să trăiesc lângă dumneata, domniță, cum ți-o

plăcea, în castitate sau veselie, ca soț și soție, dacă găsești că-i bine, sau ca frate și soră, dacă găsești că e și mai bine.

Gringoire tăcu, așteptând efectul făcut de cuvântarea lui asupra fetei.

Țiganca privea țință în pământ.

— *Phoebus*, șoptea ea. Apoi, întorcându-se spre poet: Ce înseamnă *Phoebus*?

Fără să înțeleagă prea bine ce legătură putea să existe între cuvântarea lui și întrebarea fetei, Gringoire se simți încântat să arate cât e de savant. Și răspunse, umflându-se în pene:

— E un cuvânt latin, care înseamnă „soare”.

— Soare!, șopti ea.

— E numele unui arcaș frumos, care era zeu, adăugă Gringoire.

— Zeu!, repetă țiganca.

Și-n vocea ei suna ceva visător și pătimaș.

În clipa aceea, una din brățări i se desprinsese și căzu. Gringoire se aplecă imediat să i-o dea. Când se ridică, fata și căprița dispăruseră. Se auzi zgomotul unui zăvor. Fără doar și poate că era de la ușița care dădea într-o odaie alăturată și care se închidea pe partea cealaltă.

— Mi-o fi lăsat măcar un pat?, se întreabă filosoful nostru.

Și dădu ocol odăiței. Dar nu exista acolo nicio mobilă potrivită pentru dormit, în afară de-un cufăr lung de lemn, cu capacul sculptat, ceea ce îl făcu pe Gringoire, când se întinse pe el, să încerce o senzație aproape asemănătoare cu aceea pe care ar încerca-o Micromegas^{34} dacă s-ar întinde, cât e de lung, pe Alpi.

„Haide!, își spuse el, cuibărindu-se cât putu mai bine. Trebuie să ne resemnăm. Dar iată o noapte de nuntă neobișnuită. Și-i păcat! Căci exista în căsătoria asta cu ulciorul spart ceva naiv și străvechi care îmi plăcea grozav.”

Cartea a treia

1. Notre-Dame

Biserica Notre-Dame de Paris este și astăzi, fără îndoială, o clădire măreață și sublimă. Dar, oricât de frumoasă s-a păstrat ea, îmbătrânind, e greu să nu oftezi, să nu te mânii în fața stricăciunilor, a nenumăratelor mutilări la care vremea și omul au supus simultan venerabilul monument, fără respect pentru Carol cel Mare, care i-a pus prima piatră, sau pentru Filip-August, care i-a pus-o pe ultima.

Pe fața bătrânei regine a catedralelor noastre, lângă un rid se găsește întotdeauna o cicatrice. *Tempus edax, homo edacior*^[35]. Ceea ce bucuros aș tălmăci prin: „Vremea e oarbă, omul e neghiob”.

Dacă am avea răgazul să cercetăm una câte una, împreună cu cititorul, feluritele urme ale distrugerii imprimate străvechii biserici, am vedea că cele mai puține dintre el sunt datorate vremii, iar cele mai multe și mai grele sunt datorate oamenilor, mai ales oamenilor de artă. Sunt nevoit să le spun „oameni de artă”, fiindcă printre ei au fost unii care s-au intitulat arhitecți în ultimele două secole.

Și mai întâi, ca să dau doar câteva exemple principale, cu siguranță că puține pagini de arhivă sunt mai frumoase decât fațada pe care cele trei portaluri tăiate în ogivă, cordonul brodat și dantelat cu douăzeci și opt de firide regale, imensa fereastră centrală sub formă de roză, flancată de cele două ferestre laterale ca preotul de diacon și subdiacon, înalta și subțirea Galerie de arcade în treflă care ține o grea platformă și colonetele ei fine, în sfârșit, cele două turle negre și masive cu streșinile lor de ardezie, părți armonioase ale unui întreg falnic, suprapuse în cinci etaje gigantice, se înfățișează ochilor rând pe rând și în același timp laolaltă și fără neregularități, cu nenumăratele detalii ținând de arta statuară, de sculptură și de cizelare, unindu-se puternic întru liniștită măreție a ansamblului; vastă simfonie în piatră, ca să spunem așa; operă uriașă a unui om și a unui popor; una și complexă, totodată, ca Iliadele și Romanceros, căroră le este soră; produs uimitor al dăruirii tuturor forțelor unei epoci, unde pe fiecare piatră se vede țâșnind, într-o sută de feluri, fantezia lucrătorului supusă de geniul artistului; într-un cuvânt, creație omenească puternică și fecundă, așa cum e creația divină, căreia pare să-i fi răpit dublul caracter: varietatea și eternitatea.

Iar ceea ce spunem aici despre fațadă trebuie spus despre întreaga biserică; și ceea ce spunem despre catedrala din Paris trebuie spus despre toate bisericile creștinătății din Evul Mediu. Toate se leagă în

această artă venită de la sine, logică și bine proporționată. A măsura degetul mare al piciorului înseamnă a măsura gigantul.

Să revenim la fațada clădirii, așa cum o mai vedem încă și astăzi, când cu pioșenie ne ducem să admirăm puternica și grava catedrală Notre-Dame, care înspăimântă, după spusele cronicarilor săi: *quae mole sua terrorem incutit spectantibus*^{36}.

Trei lucruri importante îi lipsesc astăzi fațadei acesteia. Mai întâi, scara cu unsprezece trepte care o înălța odinioară deasupra solului; apoi, șirul de jos al statuilor care ocupau firidele celor trei portaluri, cât și rândul de sus cu cei douăzeci și opt de regi ai Franței, cei mai vechi, pornind de la Hildebert și până la Filip-August, care împodobeau galeria primului etaj, ținând în mâini „mărul împărătesc”.

Vremea a făcut să dispară scara, înălțând întruna, irezistibil și lent, nivelul solului din insula Cité. Dar tot făcând prin acest flux al pavajului Parisului să fie înghițite una câte una cele unsprezece trepte care sporeau înălțimea maiestuoasă a clădirii, vremea poate că i-a dat bisericii mai mult decât i-a luat, căci a răspândit pe fațadă culoarea întunecată a veacurilor, care face din bătrânețea monumentelor vârsta frumuseții lor.

Dar cine a dat jos cele două rânduri de statui? Cine a lăsat firidele goale? Cine a săpat chiar în mijlocul portalului central ogiva aceasta nouă și fără stil? Cine a îndrăznit să încadreze acolo searbădă și greoaia ușă de lemn sculptat a lui Ludovic al XV-lea lângă arabescurile lui Biscornette?

Oamenii, arhitecții, artiștii zilelor noastre.

Iar dacă intrăm în interiorul edificiului, cine l-a răsturnat pe uriașul Sfânt Cristof, la fel de faimos printre statui ca Sala Mare a Palatului de Justiție printre săli, ca turla ascuțită din Strasbourg printre clopotnițe? Iar sumedenia de statui în genunchi, în picioare, călare, bărbați, femei, copii, regi, episcopi, jandarmi, din piatră, marmură, din aur, din argint, aramă și chiar din ceară, populând toate spațiile dintre coloanele navei principale și ale părții rezervate clerului, cine le-a măturat atât de brutal? Nu vremea.

Și cine a substituit vechiului altar gotic, splendid încărcat cu moaște și racle, greoiul sarcofag de marmură cu capete de îngeri și cu nori, ce pare o mostră rătăcită din Val-de-Grâce sau din Domul Invalizilor? Cine a pecetluit prostește greoiul anacronism de piatră în pavajul carolingian al lui Hércandus? Oare nu Ludovic al XIV-lea împlinind dorința lui Ludovic al XIII-lea?

Și cine a pus recile geamuri albe în locul vitraliilor „bogate în culori” care făceau ca privirea strămoșilor noștri să șovăie între roza marelui portal și ogivele absidei? Și ce-ar spune cel mai neînsemnat cântăreț bisericesc din secolul al XVI-lea, văzând grozava spoială

galbenă cu care vandalii noștri arhiepiscopi și-au mângălit catedrala? Și-ar reaminti că aceasta era culoarea cu care călăul însemna clădirile ticăloșite; și-ar reaminti de palatul Petit-Bourbon, mânjit și el cu galben din pricina trădării conetabilului, „un galben, la urma urmei, atât de trainic, spune Sauvai, și-atât de strașnic pus, încât un secol și mai bine n-a putut să-l facă să-și piardă culoarea”. Ar crede că sfântul lăcaș s-a ticăloșit și ar fugi din el.

Iar dacă ne urcăm pe catedrală, fără să zăbovim la miile de barbarii de toate felurile, ce-a devenit clopotnița mică și încântătoare aflată la punctul de intersecție al mijlocului cu aripile catedralei și care, la fel de firavă și de îndrăzneată ca și vecina ei, turla în formă de săgeată (distrusă și ea) a bisericii Sainte-Chapelle, se înfîgea în cer mai sus decât turilele, zveltă, ascuțită, sonoră, ajurată? Un arhitect cu bun-gust (1787) a ciuntit-o și a crezut că e de ajuns să mascheze rana cu un larg plasture de plumb care seamănă cu capacul unei oale.

Astfel a fost tratată minunata artă a Evului Mediu aproape pretutindeni, și mai ales în Franța. Pe ruina ei se pot desluși trei feluri de răni care o vatămă, toate trei la diferite adâncimi: timpul, mai întâi, care a știrbit-o pe nesimțite ici-colo și i-a ruginit peste tot suprafața; apoi revoluțiile politice și luptele religioase, care, oarbe și mânioase de felul lor, s-au năpustit grămadă asupra ei, i-au sfâșiat bogatul veșmânt de sculpturi și de cizeluri, i-au crăpat ferestrele în formă de roză, i-au spart șiragurile de arabescuri și de figurine, i-au smuls statuile, când pentru mitra, când pentru coroana lor; în sfârșit, modele, din ce în ce mai grotești și mai neghioabe, care, de la anarhicele și splendidele abateri ale Renașterii, s-au succedat în decăderea necesară a arhitecturii. Modele au pricinuit mult mai mult rău decât revoluțiile. Ele au tăiat în carne vie, au atacat însăși osatura artei, au retezat, au ciopârțit, au dezorganizat, au ucis edificiul, atât în formă, cât și în simbol, atât în frumusețe, cât și în logică. Și apoi, au refăcut; pretenție pe care n-au avut-o nici timpul și nici revoluțiile. Ele și-au croit cu neobrăzare, în numele „bunului-gust”, pe rănilor arhitecturii gotice, nefericitele lor zorzoane de-o zi, panglicuțele de marmură, pompoanele de metal, o adevărată lepră de ove, de volute, de șiraguri, de draperii, de ghirlande, de franjuri, de flăcări din piatră, de nori din bronz, de amorași dolofani, de heruvimi umflați, care încep să roadă fața artei în odaia de rugăciuni a Caterinei de Medicis, și-o fac să moară, două secole mai târziu, chinuită și strâmbându-se în alcovul doamnei Du Barry.

Așadar, pentru a rezuma punctele de mai sus, trei feluri de distrugerii slujesc astăzi arhitectura gotică. Zbârciturile și negii de pe pielea ei se datorează vremii; loviturile, brutalitățile, vânățiile, fracturile se datorează revoluțiilor, de la Luther până la Mirabeau. Mutilările, schilodirile, dizlocările membrelor, „restaurările” sunt

datorate muncii grecești, romane și barbare a profesorilor de după Vitruvius și Vignole. Măreața artă produsă de vandali a fost ucisă de academiile. La trecerea veacurilor, la revoluțiile care distrug cel puțin cu imparțialitate și măreție, a venit să se adauge roiul de arhitecți de școală, brevetati, garantați și cu jurământul depus, degradând cu discernământul și alegerea prostului-gust, înlocuind dantelele gotice cu frunzulițele lui Ludovic al XV-lea, întru cea mai mare glorie a Pantheonului. E lovitura de copită a măgarului dată leului în agonie. E stejarul bătrân care își capătă coroana și care, ca o culme, e înțepat, mușcat, sfâșiat de omizi.

Cât de departe este opera în care Robert Cenalis, comparând cu faimosul templu al Diane din Efes, atât de lăudat de anticii păgâni și care l-a immortalizat pe Erostrat^[37] găsea catedrala galică „mai măiestrită în lungime, lățime, înălțime și structură”.

De altfel, nu mai e deloc ceea ce s-ar putea numi un monument deplin, definit, clasat. Nu mai e o biserică romanică și nu e nicio biserică galică. Clădirea aceasta nu constituie un tip anumit. Nu are, ca abația din Tournus, statura gravă și masivă, bolta rotundă și largă, nuditatea glacială, maiestuoasă simplitate a edificiilor care au ca generator bolta în plin cintru. Ea nu e, ca sora ei, catedrala din Bourges, produsul minunat, ușor, multiform, stufos, zburlit, eflorescent al ogivei. E imposibil s-o pui în rândul străvechii familiei de biserici sumbre, misterioase, joase și strivite parcă de bolta în plin cintru; aproape egiptene, în afară de tavan; toate hieroglifice, toate sacerdotale, toate simbolice; mai încărcate, în ornamentele lor, de romburi și de zigzaguri decât de flori, de flori decât animale, de animale decât de oameni; mai puțin opera arhitectului decât a episcopului; primă transformare a artei, purtând din plin amprenta disciplinei teocratice și militare, care prinde rădăcini în secolele III-V și se oprește la Wilhelm Cuceritorul. E imposibil să pui catedrala noastră în cealaltă familie, a bisericilor înalte, aeriene, bogate în vitralii și sculpturi, ascuțite în forme, îndrăznețe în atitudini; comunale și burgheze, ca simboluri politice; libere, capricioase, neînfrânate, ca opere de artă, constituind cea de-a doua transformare a arhitecturii, nu hieroglifică, imuabilă, sacerdotală, ci artistică, progresivă, populară, care începe la întoarcerea din cruciade și se termină sub Ludovic al XI-lea. Nu e de rasă romană pură, ca primele, și nici de rasă arabă pură, ca cele din a doua categorie.

Notre-Dame e o clădire de tranziție. Arhitectul saxon tocmai isprăvea de înălțat primii stâlpi ai bolții, când ogiva, atunci sosită din cruciadă, veni să se așeze biruitoare pe largile capiteluri romane, care nu trebuiau să poarte decât bolți în plin cintru. Ogiva, stăpână de atunci, a construit restul bisericii. Totuși, neexperimentată și timidă la început, se lățește, se lărgiște, se reține și nu îndrăznește să se lanseze

în săgeată și în ogivă lunguiată, cum a făcut mai târziu în atâtea catedrale minunate. Ai zice că resimte vecinătatea greilor stâlpi romani.

De altfel, edificiile acestea ale tranziției de la romanic la gotic sunt la fel de prețioase pentru studiu ca și tipurile pure și exprimă o nuanță a artei care ar fi pierdută fără ele. Le-am putea socoti așadar grefa ogivei pe bolta în plin cintru.

Notre-Dame de Paris e, îndeosebi, un curios eșantion al acestei varietăți. Fiecare țară, fiecare piatră a venerabilului monument este o pagină nu numai de istorie a țării, ci chiar de istorie a științei și a artei. Astfel, ca să dăm numai amănuntele principale, pe când mica Poartă Roșie atinge aproape limitele gingășiei gotice din secolul al XV-lea, stâlpii dinăuntrul catedralei, prin volumul și gravitatea lor, duc înapoi până la abația carolingiană Saint-Germain-des-Prés. Între poarta aceasta și stâlpi ai zice că sunt șase veacuri. Până și hermeticii găsesc în simbolurile marelui portal rezumatul satisfăcător al științei lor, biserica Saint-Jacques-de-la-Boucherie fiindu-le o hieroglifă atât de completă. Astfel, abația romanică, biserica filoso-fală, arta gotică, arta saxonă, greul stâlp rotund care amintește de Grigore al VII-lea, simbolismul ermetic prin care Nicolas Flamel îl anunța pe Luther, unitatea papală, schisma, Saint-Germain-des-Prés, Saint-Jacques-de-la-Boucherie, toate sunt contopite, combinate, amalgamate în Notre-Dame. Biserica aceasta centrală și generatoare este un fel de himeră printre vechile biserici ale Parisului; ea are de la una capul, de la alta membrele, de la alta crupa, câte ceva din toate.

Repetăm, construcțiile acestea hibride sunt interesante pentru artist, pentru amatorul de antichități, pentru istoric. Ele fac să se simtă în ce măsură arhitectura e primordială prin faptul că demonstrează ceea ce demonstrează și vestigiile ciclopice, și piramidele egiptene, și giganticele pagode indiene, și anume că marile ei produse sunt mai puțin opere individuale, cât opere sociale; că ele sunt, mai degrabă, născute din durerile facerii unor popoare decât din sclipirea unor oameni de geniu; că ele sunt moștenirea pe care o lasă o națiune; că ele sunt straturile pe care le depun veacurile; că ele sunt reziduurile evaporărilor succesive ale societății umane; într-un cuvânt, că ele sunt niște specii de formații. Fiecare val al vremii își depune deasupra aluviunile, fiecare neam își depune stratul peste monument, fiecare ins își aduce piatra lui. Așa fac castorii, așa fac albinele, așa fac oamenii. Mare simbol al arhitecturii, Turnul Babel e un stup.

Marile clădiri, ca și munții cei mari, sunt opera veacurilor. Adesea, arta se transformă înainte ca ele să fie terminate: *pendent opera interrupta*; și atunci sunt continuate în liniște după canoanele artei transformate. Arta nouă ia monumentul de unde îl găsește, se încrustează în el și-l asimilează, îl dezvoltă după fantezia ei și-l

isprăvește dacă poate. Lucrul se înfăptuiește fără tulburare, fără caznă, fără reacție, după o lege firească și liniștită. E o grefă care survine, o sevă care circulă, o vegetație care prinde iar vlagă. Sigur, în sudurile acestea succesive ale mai multor arte, la mai multe niveluri pe un același monument, e material pentru multe tomuri groase și, deseori, pentru istoria universală a omenirii. Omul, artistul, individul dispar ca atare de pe acești uriași coloși, fără să lase numele autorului; în ele, inteligența umană se rezumă și se totalizează. Arhitect e timpul, zidar e poporul.

Dacă am ține seama aici numai de arhitectura europeană creștină, soră mai mică a marilor arte de a zidi ale Orientului, ea ni s-ar înfățișa ca o imensă formație împărțită în trei zone bine distincte care se suprapun: zona romanică, zona gotică, zona Renașterii, pe care am numi-o bucuroși greco-romană. Stratul romanic, cel mai vechi și mai profund dintre ele, e ocupat de bolta în plin cintru, care reapare, susținută de coloana greacă, în stratul modern și superior al Renașterii. Ogiva e la mijloc. Clădirile care aparțin exclusiv unuia din aceste straturi sunt perfect distincte, unitare și complete. Așa sunt abația de la Jumièges, catedrala din Reims și Sainte-Croix din Orléans. Dar cele trei zone se amestecă și se contopesc la margini, aidoma culorilor în spectrul solar. De aici, monumentele complexe, edificiile de nuanță și de tranziție. Unul e romanic la bază, gotic la mijloc, greco-roman la vârf. Asta, fiindcă au trebuit șase sute de ani ca să fie clădit. O asemenea varietate e rară. Turnul cel Mare din Etampes e o dovadă. Dar monumentele de două formații sunt mai dese. Așa e Notre-Dame de Paris, edificiu ogival, înfipt prin primii săi stâlpi în zona romanică, în care plonjează și portalul abației Saint-Denis și nava bisericii Saint-Germain-des-Prés. Așa e fermecătoarea sală capitulară semigotică de la Bochartville, căreia stratul romanic îi vine până la jumătatea trunchiului. Așa e catedrala din Rouen, care ar fi pe de-a-ntregul gotică, dacă nu și-ar scălda extremitatea săgeții centrale în zona Renașterii.

Altminteri, toate aceste nuanțe, toate aceste deosebiri nu ating decât suprafața edificiilor. Arta e cea care și-a schimbat pielea. Structura însăși a bisericii creștine nu e atacată. Găsim întotdeauna același schelet interior, aceeași rânduire logică a părților. Oricare ar fi învelișul sculptat și brodat al unei catedrale, vom regăsi totdeauna sub el, cel puțin în stare de germene și de rudiment, bazilica romană. Ea se dezvoltă veșnic pe sol, după o aceeași lege. Vom găsi totdeauna neschimbate două nave care se întretaie în cruce și a căror extremitate superioară, rotunjită în absidă, formează partea rezervată clerului; vom găsi totdeauna părți laterale pentru procesiunile interioare, pentru capele, un fel de locuri de plimbare în care nava principală se desface printre șiruri de coloane. Acestea fiind stabilite, numărul

capelelor, al portalurilor, al clopotnițelor, al extremităților ascuțite se modifică la infinit, după fantezia secolului, a poporului, a artei. Odată prevăzută și asigurată slujba religioasă, arhitectura face cum crede ea că e mai bine. Statui, vitralii, ferestre în formă de roză, arabescuri, dantelării, capiteluri, basoreliefuri sunt combinate de ea după logaritmul care îi convine. De aici prodigioasa varietate exterioară a acestor edificii, la baza cărora sălășluiește atâta ordine și unitate. Trunchiul arborelui e imuabil, vegetația e capricioasă.

2. Parisul văzut de sus

Am încercat să reparăm, pentru cititor, admirabila biserică Notre-Dame de Paris. Am indicat sumar cea mai mare parte a frumuseților pe care le avea în secolul al XV-lea și care îi lipsesc astăzi; dar am omis-o pe cea mai importantă dintre ele, adică priveliștea Parisului văzută atunci de la înălțimea turelor sale.

După ce băjbâiai în bezna spiralei care străpunge perpendicular zidul gros al clopotnițelor, când te pomeneai pe neașteptate pe una din cele două platforme înalte scăldate în lumină și aer, priveliștea ce ți se desfășura în fața ochilor din toate părțile deodată era într-adevăr frumoasă; un spectacol sui-generis, despre care își pot face lesne o idee aceia dintre cititorii noștri care au avut fericirea să vadă un oraș gotic întreg, complet, omogen, așa cum au mai rămas câteva, ca Nurembergul în Bavaria sau Vitoria în Spania; sau chiar unele eșantioane mai mici, numai dacă sunt bine păstrate, ca Vitré în Bretania sau Nordhausen în Prusia.

Parisul de acum trei sute cincizeci de ani, Parisul secolului al XV-lea era încă de pe atunci un oraș imens. Noi, parizienii, ne înșelăm de obicei în privința terenului pe care credem că l-a câștigat de atunci. De pe vremea lui Ludovic al XI-lea, Parisul a crescut chiar cu ceva mai mult de o treime. Firește, orașul a pierdut mai mult ca frumusețe decât a câștigat ca mărime.

După cum se știe, Parisul s-a născut în vechea insulă a Cetății, în așa-numita Cité, care are forma unui leagăn. Plaja acestei insule i-a fost prima incintă. Sena i-a fost primul șanț de apărare. Vreme de multe veacuri, Parisul a rămas o insulă cu două poduri, unul la nord, altul la miazăzi, și cu două capete de pod, care îi erau totodată și porți, și fortărețe: Grand-Châtelet (Marea Fortăreață), pe malul drept, și Petit-Châtelet (Mica Fortăreață) pe malul stâng. Apoi, încă de pe vremea primei dinastii, simțindu-se prea strâmtorat în insulă și nemaiputând să se miște în ea, Parisul trece peste apă. Și-atunci, dincolo de Grand, dincolo de Petit-Châtelet, a început să taie câmpia, pe ambele maluri ale Senei, un prim brâu de ziduri și turnuri. În secolul trecut mai rămăseseră câteva urme din vechea incintă; astăzi n-a mai rămas decât amintirea ei și, ici-colo, câte o tradiție ca Poarta Baudets sau Baudoyer, Porta Bagauda. Încetul cu încetul, valul de case, împins mereu din inima orașului în afară, se revarsă, roade, strică și șterge întăritura de ziduri. Filip-August îi face un nou dig. El închide Parisul într-un lanț circular de turnuri mari, înalte și solide. Timp de peste un secol, casele se înghesuie, se adună și-și înalță nivelul în acest bazin, ca apa într-un rezervor. Ele încep să devină

adânci, pun etaje peste etaje, se urcă unele peste altele, tâșnesc în sus ca o sevă comprimată și se luptă, care mai de care, să-și scoată capul pe deasupra celor din vecinătate, ca să aibă un pic de aer. Ulița se adâncește și se îngustează din ce în ce; orice loc gol se umple până la refuz și dispare. Casele sar, în sfârșit, pe deasupra zidului lui Filip-August și se împrăstie voioase pe câmpie, fără nicio ordine și strâmb, ca niște evadați. Acolo se așază temeinic, își croiesc grădini în câmp și stau la largul lor. Începând din 1367, periferia orașului, foburgul, se lățește atâta, încât e necesară o nouă întăritura de ziduri, mai ales pe malul drept. Carol al V-lea o zidește. Dar un oraș ca Parisul e în continuă revărsare. Numai asemenea orașe devin capitale. Ele sunt niște pâlnii la care duc toate povârnișurile geografice, politice, morale și intelectuale ale unei țări, toate pantele naturale ale unui popor; niște fântâni ale civilizației, ca să zicem așa, dar și niște canale în care negoț, industrie, inteligență, populație, tot ce e sevă, tot ce e viață, tot ce e suflet într-o națiune se filtrează și se adună neîncetat, picătură cu picătură, veac cu veac. Incinta lui Carol al V-lea are deci soarta incintei lui Filip-August. De la sfârșitul secolului al XV-lea, e trecută, depășită, și foburgul aleargă mai departe. În secolul al XVI-lea, pare că dă înapoi văzând cu ochii și se înfundă din ce în ce mai mult în vechiul oraș, căci un nou oraș a și început să se îndesească în afară. Astfel, începând din secolul al XV-lea, ca să ne oprim aici, Parisul își uzase cele trei cercuri concentrice de ziduri, care, pe vremea lui Iulian Apostatul, se aflau, ca să zicem așa, în germene în Grand-Châtelet și Petit-Châtelet. Puternicul oraș făcuse să-i crape rând pe rând cele patru brâuri de ziduri, ca un copil care crește și-i plesnesc hainele de anul trecut. Sub Ludovic al XV-lea se mai vedeau pe alocuri, străpungând această mare de case, câteva grupuri de turnuri în ruină ale vechilor întărituri, ca niște vârfuri de coline când se revarsă apele, ca niște șiraguri de insule ale vechiului Paris, înecat sub noul oraș.

De atunci, Parisul s-a mai transformat încă, din nenorocire pentru ochii noștri; dar n-a trecut decât peste o întăritură în plus, aceea a lui Ludovic al XV-lea, un zid păcătos, de noroi și scuiat, vrednic de regele care l-a clădit, vrednic de poetul care l-a cântat:

Le mur murant Paris rend Paris murmurant. {38}

În secolul al XV-lea, Parisul era încă împărțit în trei orașe cu totul distincte și separate, fiecare cu fizionomia, specialitatea, moravurile, datinile, privilegiile și istoria lui: Cetatea (la Cité), Universitatea și Orașul. Cetatea, care ocupa insula, era cea mai veche, cea mai mică, și mamă a celorlalte două, înghesuită între ele, fie-ne iertată comparația, ca o bătrânică mărunță între două fete înalte și frumoase. Universitatea acoperea malul stâng al Senei de la Tournelle până la

Turnul Nesle, puncte care corespund în Parisul de astăzi: unul cu Hala de vinuri, altul cu Monetăria. Incinta ei scobea destul de adânc câmpia în care Iulian își clădise termele. Colina Saint-Geneviève se afla cuprinsă în ea. Punctul culminant al acestei curbe de ziduri era Poarta Papală, adică aproximativ actualul loc al Panteonului. Orașul (la Ville), care constituia cea mai mare dintre cele trei bucăți ale Parisului, stăpânea malul drept. Cheiul său, rupt odinioară sau întrerupt în mai multe locuri, mergea de-a lungul Senei, de la Turnul Billy la Turnul du Bois, adică din locul unde se află astăzi la Grenier d'Abondance până la locul unde sunt astăzi Tuileries. Cele patru puncte în care Sena tăia incinta capitalei, la Tournelle și Turnul Nesle, pe stânga, Turnul Billy și Turnul du Bois pe dreapta, erau numite îndeobște cele patru turnuri ale Parisului. Orașul pătrundea în câmpie și mai adânc decât Universitatea. Punctul culminant al întăriturii Orașului (cea a lui Carol al V-lea) se afla la porțile Saint-Denis și Saint-Martin, a căror amplasare nu s-a schimbat.

După cum am spus, fiecare dintre cele trei mari împărțiri ale Parisului era un oraș, dar un oraș prea special ca să fie complet, un oraș care nu se putea lipsi de celelalte două. De aceea, înfățișarea lor era cu totul deosebită. În Cité abundau bisericile, în Oraș, palatele, în Universitate, colegiile. Lăsând la o parte aici caracteristicile mai puțin importante ale vechiului Paris și toanele urbanismului, vom spune, dintr-un punct de vedere general și neluând decât ansamblul și masele din haosul jurisdicțiilor comunale, că insula aparținea episcopului, malul drept, starostelui negustorilor, malul stâng, rectorului. Domnul *prévôt* al Parisului, ofițer regal, și nu municipal, era mai mare peste toți. Cité-ul avea catedrala Notre-Dame, Orașul avea Luvrul și Primăria, Universitatea avea Sorbona. Orașul avea Halele, Cité-ul avea spitalul Hôtel-Dieu, Universitatea avea promenada Pré-aux-Clercs (Pajiștea Clericilor). Delictul săvârșit de studenți pe malul stâng, în Pré-aux-Clercs al lor, era judecat în insulă, la Palatul Justiției, și pedepsit pe malul drept, la Montfaucon. Asta, dacă nu cumva intervenea rectorul, simțind că Universitatea e puternică și regele e slab; căci studenții se bucurau de privilegiul de a fi spânzurați pe teritoriul lor.

(Cele mai multe dintre privilegiile acestea – și, în treacăt fie spus – existau și altele mai bune-fuseseră smulse regilor prin răscoale și răzvrățiri. Acesta e drumul dintotdeauna. Regele nu dă decât atunci când poporul îi smulge. Există o veche cartă care, în mod naiv, referindu-se la fidelitate spune același lucru: *Civibus fidelitas in reges, quae tamen aliquoties seditionibus interrupta, multa peperit privilegia* (39)).

În secolul al XV-lea, Sena scălda cinci insule în incinta Parisului: insula Louviers, unde se găseau pe atunci copaci, iar acum nu e decât lemn; insula Vacilor și Insula Notre-Dame, amândouă pustii, în afară

de câteva cocioabe, amândouă fiefuri ale episcopului (în secolul al XVII-lea, din aceste două insule s-a făcut una singură, care a fost clădită și căreia noi îi spunem insula Saint-Louis); în sfârșit, insula Cité și, în vârful ei, insulița Podarul Vacilor, care s-a prăbușit mai apoi sub umplutura de pământ a Podului Nou (Pont-Neuf). Insula Cité avea pe atunci cinci poduri; trei la dreapta, Podul Notre-Dame și Pont-aux-Change (Podul Zarafilor), din piatră, Pont-aux-Meuniers (Podul Morarilor) din lemn; două la stânga: Podul Mic (Petit-Pont), din piatră, și Podul Sfântul Mihail (Pont Saint-Michel), din lemn: toate pline de case. Universitatea avea șase porți clădite de Filip-August; acestea erau, începând de la Tournelle: Poarta Saint-Victor, Poarta Bordelle, Poarta Papală, Poarta Saint-Jacques, Poarta Saint-Michel, Poarta Saint-Germain. Orașul avea șase porți clădite de Carol al V-lea; acestea erau, pornind de la Turnul Billy: Poarta Saint-Antoine, Poarta Templului, Poarta Saint-Martin, Poarta Saint-Denis, Poarta Montmartre, Poarta Saint-Honoré. Toate aceste porți erau solide, dar și frumoase, căci frumusețea nu vatămă puterea. Un șanț lat și adânc, cu apă vijelioasă la vremea inundațiilor de iarnă, spăla picioarele zidurilor de jur-împrejurul Parisului; Sena îi procura apa. Noaptea, porțile erau închise, fluviul era barat la cele două capete ale orașului cu lanțuri groase de fier, și Parisul dormea liniștit.

Văzute de sus, aceste trei burguri, Cité, Universitatea și Orașul, înfățișau fiecare o împletitură încâlcită, formată din ulițe neobișnuit de întortocheate. Totuși, se putea recunoaște de la prima ochire că toate trei fragmentele de oraș alcătuiau un singur trup. Se vedeau îndată două străzi lungi și paralele, fără întreruperi, fără abateri, aproape în linie dreaptă, străbătând, amândouă, cele trei orașe de la un capăt la altul, de la sud la nord, perpendiculare pe Sena, legându-le, amestecându-le, turnând, vărsând, pritocind neîncetat locuitorii dintre zidurile unuia între zidurile altuia și făcând din trei orașe unul singur. Prima dintre aceste străzi, mergând la Poarta Saint-Jacques de la Poarta Saint-Martin, se numea strada Saint-Jacques în Universitate, Strada Juiverie în Cité, Strada Saint-Martin în Oraș; și trecea apa de două ori, sub numele de Petit-Pont și de Podul Notre-Dame. A doua, care se numea Strada Harpei pe malul stâng, strada Dogăriei în insulă, strada Saint-Denis pe malul drept, Pont-Saint-Michel pe un braț al Senei, Pont-au-Change pe celălalt braț, mergea de la Poarta Saint-Michel în Universitate, la Poarta Saint-Denis în Oraș. Altminteri, sub atâtea nume diferite, ele erau tot numai două străzi, dar cele două străzi-mame, cele două străzi generatoare, cele două artere ale Parisului. Toate celelalte vene ale triplului oraș se adăpau sau se deșertau în ele.

Independent de aceste două străzi principale, diametrale, străpungând Parisul dintr-o parte într-alta în lărgime, comune întregii

capitale, Orașul și Universitatea își mai aveau fiecare marea stradă principală, care mergea în sensul lungimii lor, paralel cu Sena și, trecând, tăia în unghi drept cele două străzi „arteriale”. Astfel, în Oraș, strada principală cobora în linie dreaptă de la Poarta Saint-Antoine la Poarta Saint-Honoré; în Universitate, de la Poarta Saint-Victor la Poarta Saint-Germain. Aceste două mari căi, încrucișate cu cele două de mai înainte, formau urzeala pe care stătea, legată și strânsă în toate direcțiile, rețeaua labirintică a ulițelor Parisului. În afară de ele, la o cercetare mai atentă deslușeai, în desenul încâlcit al acestei rețele, ca două jerbe lărgite, una în Universitate, cealaltă în Oraș, două mănunchiuri de străzi mari care mergeau deschizându-se de la posuri la porți. Ceva din planul acesta geometric există încă și astăzi.

Și acum, ce aspect avea ansamblul acesta, văzut de la înălțimea turelor catedralei Notre-Dame, în 1482? Iată ce vom încerca să arătăm.

Privitorul care ajungea sus gâfâind era mai întâi orbit de mulțimea acoperișurilor, a hornurilor, a ulițelor, a podurilor, a piețelor, a săgeților, a clopotnițelor. Toate îți izbeau ochii dintr-o dată, crestele tăiate ale caselor, acoperișurile ascuțite, foișoarele suspendate pe colțurile zidurilor, piramida de piatră din secolul al XI-lea, obeliscul de ardezie din secolul al XV-lea, turla rotundă și golașă a turnului mare, turla pătrată și dantelată a bisericii, senzația de mare, mic, masiv, aerian. Privirea se pierdea multă vreme, cât putea mai adânc, în acest labirint, unde nu exista nimic care să nu-și aibă originalitatea, rațiunea, geniul, frumusețea sa, nimic care să nu fie datorat artei, începând cu cea mai neînsemnată căsuță, cu fațada ei pictată și sculptată, cu lemnăria ei exterioară, cu intrarea ei boltită, cu etajele ei ieșite în afară, și până la regescul Luvru, care avea atunci o coloană de turnuri. Dar iată principalele grupuri pe care le deslușeai când ochii începeau să ți se deprindă.

Mai întâi Cité. Insula Cité, cum spune Sauvai, în al cărui stil confuz se găsesc uneori și fraze frumoase, insula Cité e făcută ca o navă mare, împotmolită și înțepenită pe firul apei, spre mijlocul Senei. Am explicat mai adineauri că în secolul al XV-lea nava aceasta era legată de cele două maluri ale fluviului prin cinci poduri. Forma de corabie îi izbise și pe scribii heraldici; căci de la ea, și nu de la asediul normanzilor, se trage, după Favyn și Pasquier, nava zugrăvită pe vechea stemă a Parisului. Pentru cine știe să-l descifreze, blazonul e o algebră, blazonul e o limbă. Întreaga istorie a celei de-a doua jumătăți a Evului Mediu e scrisă pe blazon, după cum prima jumătate e scrisă în simbolismul bisericilor romanice. Acestea sunt hieroglifele feudalismului, după cele ale teocrației.

Așadar, întâi se înfățișa insula Cité, cu pupa spre răsărit și cu

prova spre apus. Întors spre prova, aveai în față o turmă nenumărată de vechi acoperișuri, peste care se rotunjea, largă și plumbuită, partea dinapoi a Sfintei Capele, asemenea spinării unui elefant, cu turla așezată deasupra. Doar că aici turla era săgeata cea mai îndrăzneată, cea mai lucrată, cea mai meșteșugită, cea mai mărunțită dintre cele prin al căror con de dantelă s-a văzut vreodată cerul. Peste drum de Notre-Dame, în imediata apropiere, trei străzi se revărsau în piața din fața catedralei, o piață frumoasă, cu case vechi. Pe partea de miazăzi a pieței acesteia se pleca fațada zbârcită și posacă a spitalului Hôtel-Dieu, cu un acoperiș ce părea plin de bube, puroi și negi. Apoi, la dreapta, la stânga, la răsărit, la apus, în incinta atât de îngustă totuși a Cité-ului, se înălțau clopotnițele a douăzeci și una de biserici din toate timpurile, de toate formele, de toate mărimile, de la scunda și găunoasa campanulă romanică a bisericii Saint-Denis-du-Pas, carcer Glaucini, până la cele fine ale bisericilor Saint-Pierre-aux-Boeufs și Saint-Landry. În spatele catedralei Notre-Dame se întindea, spre nord, mănăstirea cu galeriile ei gotice, spre sud, palatul semiromanice al episcopului, la răsărit, vârful pustiu al Terrain-ului. În îngrămădirea aceasta de case, ochiul mai deslușea, după înaltele tiare de piatră ajurată care încununau pe atunci, chiar pe acoperiș, ferestrele cel mai de sus ale clădirilor, palatul dăruit de Oraș, sub Carol al VI-lea, lui Juvenal des Ursins; ceva mai încolo, barăcile gudronate ale târgului Palus (Marché-Palus); altundeva, absida nouă a bisericii Saint-Germain-le-Vieux, prelungită în 1458 cu un capăt al Străzii Fierarilor; și apoi, din loc în loc, câte o răspântie mișunând de oameni, câte un stâlp al infamiei ridicat la vreun colț de stradă, câte o frumoasă porțiune din pavajul lui Filip-August, cu minunate dale în dungii, așternute în mijlocul drumului pentru copitele cailor și atât de prost înlocuite în secolul al XVI-lea cu nefericitul strat de pietriș zis pavajul „Ligii”; apoi vreo curte interioară pustie, cu unul din diafanele turnuri ale scării cum se făceau în secolul al XV-lea și cum se mai poate încă vedea unul pe strada Bourdonnais, în sfârșit, la dreapta Sfintei Capele, spre apus, Palatul de Justiție își ațintea pe malul apei grupul de turlă. Copacii înalți ai grădinilor regelui, care acopereau capătul răsăritean al Cité-ului, mascau Ostrovul Podarului. Cât despre fluviu, de la înălțimea turlor catedralei Notre-Dame, nu-l vedeai pe niciuna din cele două părți ale Cité-ului. Sena dispărea sub poduri, podurile dispăreau sub case.

Și când treceai de podurile acestea, ale căror acoperișuri băteau în verde, mucegăite pretimpuriu de aburii fluviului, dacă îți îndreptai privirea spre stânga, spre Universitate, prima clădire care te izbea era un snop îndesat și stufos de turlă, Petit-Châtelet, a cărui intrare boltită, larg deschisă, înghițea capătul Podului Mic; apoi, dacă străbăteai cu privirea fluviul, de la răsărit spre apus, de la Tournelle la

Turnul Nesle, vedeai un lung șirag de case cu grinzi sculptate, cu geamuri colorate, cu fiecare etaj ieșit în afară deasupra pavajului; vedeai un interminabil zigzag de creste ale acoperișurilor caselor înstărite, tăiat adesea de capătul unei străzi și, din când în când, tăiat, de asemenea, de fața sau de cotul vreunei mari clădiri de piatră, întinzându-și în voie curțile și grădinile, aripile și grupurile de locuințe, prin sumedenia de case strânse și înghesuie, ca un mare senior într-o gloată de oameni de rând. Pe chei se aflau cinci sau șase clădiri de acest fel, de la locuința familiei de Lorraine, care împărțea cu bernardinii marele teren îngrădit de la Tournelle, și până la palatul familiei Nesle, al cărui turn principal mărginea Parisul și ale cărei acoperișuri țuguiate erau în stare, timp de trei luni pe an, să srobească cu triumphiurile lor negre discul roșu al soarelui în amurg.

De altfel, partea aceasta a Senei era cea mai puțin negustorească dintre amândouă, aici, studenții făceau mai mult zgomot și erau mai numeroși decât meseriașii, iar cheiul propriu-zis nu exista decât de la Pont-Saint-Michel până la Turnul Nesle. Restul malului Senei era când un prundiș gol, ca dincolo de bernardini, când o îngrămadire de case cu talpa în apă, ca între cele două poduri. Acolo, spălătoresele făceau mare zarvă, strigau, vorbeau, cântau din zori și până seara de-a lungul malului și-și băteau cu putere rufe, ca și în zilele noastre. Priveliștea aceasta e una dintre cele mai vesele din Paris.

Universitatea părea croită dintr-o singură bucată. De la un capăt la altul forma un grup omogen și compact. Nenumăratele acoperișuri, dese, colțuroase, lipite unele de altele, compuse aproape toate din același element geometric, ofereau, văzute de sus, aspectul cristalizării unei aceleiași substanțe. Linia capricioasă a străzilor tăia grupul de case în porțiuni destul de echilibrate. Cele patruzeci și două de colegii erau risipite destul de egal și aflai, mai pretutindeni, câte unul din ele; coamele variate și plăcute ale acestor frumoase clădiri erau făurite cu aceeași artă ca și acoperișurile obișnuite, pe care le depășeau, și nu însemnau, la urma urmei, decât ridicarea la pătrat sau la cub a uneia și aceleiași figuri geometrice. Ele complicau deci ansamblul fără să-l tulbure, îl completau fără să-l încarce. Geometria e o armonie. Ici-colo, câteva palate frumoase formau și ele minunate reliefuri peste podurile pitorești ale clădirilor de pe malul stâng: palatul de Nevers, de Rome, de Reims, astăzi dispărute; palatul Cluny, care mai dăinuiește încă, spre consolarea artistului; și căruia acum câțiva ani i s-a luat atât de prostește coroana de pe turn. Lângă Cluny, palatul acela roman, cu frumoase bolți arcuite – Termele lui Iulian. Mai existau, de asemenea, și multe abații de o frumusețe mai cucernică, de o măreție mai gravă decât a palatelor, dar la fel de frumoase, la fel de mari. Mai întâi atrăgea privirile cea a bernardinilor, cu trei clopotnițe; apoi Sainte-Geneviève, a cărei turlă pătrată, existentă încă, face ca

restul să fie atât de regretat; Sorbona, jumătate colegiu, jumătate mănăstire, din care mai dăinuiește încă o navă atât de admirabilă, frumoasa mănăstire în formă de patrulater a mathurinelor; vecina ei, mănăstirea Saint-Benoît, între ale cărei ziduri a avut timp să se înjghebeze un teatru între a șaptea și a opta ediție a acestei cărți; mănăstirea cordelierilor, cu cele trei uriașe creste ale ei, puse una peste alta; mănăstirea augustinilor, al cărei ac grațios forma, după Turnul Nesle, a doua dantelărie din această parte a Parisului, pornind dinspre apus. Colegiile, care sunt, de fapt, verigi de legătură între mănăstire și lume, țineau, în seria monumentelor, media între palate și abații: cu o severitate plină de eleganță, cu o sculptură mai puțin veselă decât a palatelor, cu o arhitectură mai puțin gravă decât a abațiilor. Din nefericire, nu ne-a mai rămas aproape nimic din monumentele acestea în care arta gotică întretăia cu atâta precizie bogăția și economia. Bisericele (care erau numeroase și splendide în Universitate și se eșalonau și ele în toate epocile arhitecturii, de la bolțile semicirculare ale lui Saint-Julien până la ogivele lui Saint-Severin), bisericile dominau totul și, ca o armonie în plus în mănunchiul de armonii, străpungeau clipă de clipă silueta multiplă a creștelor clădirilor cu turla în formă de săgeți, cu clopotnițe ajurate, cu ace zvelte, a căror linie era și ea o minunată exagerare a unghiului ascuțit al acoperișurilor.

Solul Universității era deluros. Colina Sainte-Geneviève forma la sud-est o movilă enormă, și merita să vezi, de sus, de pe Notre-Dame, mulțimea ulițelor înguste și întortocheate (astăzi Cartierul Latin), ciorchinii de case risipiți în toate sensurile, începând din creștetul movilei și năpustindu-se în dezordine și aproape perpendicular pe pantele ei până la malul Senei, unele părând că se prăbușesc, altele că se cațără, toate că se țin unele de altele. Un flux continuu de mii de puncte negre care se încrucișau pe pavaj făcea ca toate să-ți joace în fața ochilor: așa arăta mulțimea locuitorilor, văzută de sus și de departe.

În sfârșit, în intervalele dintre aceste acoperișuri, săgeți, accidente ale nenumăratelor clădiri care îndoiau, răsuceau și dantelau într-un fel atât de ciudat linia limită a Universității, se zărea din loc în loc un rest de zid acoperit cu mușchi, un turn gros și rotund, o poartă de oraș crenelată închipuind locul fortăreței: era incinta lui Filip-August. Dincolo de ea înverzeau pajiștile, dincolo de ea alergau drumurile, în lungul cărora se mai târau câteva case de foburg, cu atât mai rare, cu cât se depărtau mai mult. Câteva din foburgurile acestea aveau oarecare importanță. Așa era, mai întâi, pornind de la Tournelle, burgul Saint-Victor, cu podul dintr-o arcadă peste Bièvre, cu abația unde se putea citi epitaful lui Ludovic cel Gros, epitaphium Ludovici Grossi, și cu biserica a cărei turlă octogonală în formă de săgeată era

flancată de patru clopotnițe mici datând din secolul al XI-lea (se mai poate vedea una asemănătoare la Etampes; n-a fost încă doborâtă); apoi, burgul Saint-Marceau, care avea încă pe atunci trei biserici și o mănăstire. Apoi, lăsând la stânga moara Gobelins cu cele patru ziduri albe ale ei, dădeai de foburgul Saint-Jacques cu frumoasa cruce sculptată de la răspântie, cu biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas, pe atunci gotică, ascuțită și încântătoare, Saint-Magloire, frumoasă biserică din secolul al XIV-lea, preschimbată de Napoleon în pod pentru fân, și Notre-Dame des Champs, unde se aflau mozaicuri bizantine, în sfârșit, după ce lăsa în plin câmp mănăstirea chartre-zilor (clădire bogată, contemporană cu Palatul de Justiție, împrejmuită de grădinițe compartimentate), după ce trecea peste ruinele rău famate ale lui Vauvert, ochiul întâlnea, spre apus, cele trei turle romanice de la Saint-Germain-des-Près. Burgul Saint-Germain, comună mare încă de pe atunci, cuprindea cincisprezece sau douăzeci de ulițe în dosul bisericii. Clopotnița ascuțită de la Saint-Sulpice marca unul din colțurile burgului; alături se deslușea incinta dreptunghiulară a târgului Saint-Germain, pe locul unde astăzi se află piața; apoi, stâlpul infamiei pentru cei osândiți de abate, un foișor rotund și plăcut la vedere, acoperit bine cu un con de plumb. Mai încolo se afla țiglăria și strada Cuptorului, care ducea la cuptorul public de pâine, și moara, pe colina ei, și spitalul de leproși, o căsuță izolată și prost văzută. Dar ceea ce atrăgea mai ales privirea și-o fixa multă vreme era abația însăși. Nici vorbă că mănăstirea, mareașă și ca biserică, și ca seniorie, palatul abațial în care episcopii de Paris se socoteau fericiți dacă dormeau o noapte, sala de mese căreia arhitectul îi dăduse înfățișarea, frumusețea și splendida fereastră în formă de roză a unei catedrale, eleganta capelă a Fecioarei, dormitorul monumental, grădinile întinse, grilajul cu țepi, podul care se ridica și se cobora la intrare, șirul de creneluri care se profila pe verdeța câmpiei împrejmuitoare, curțile în care străluceau militari laolaltă cu clerici în veșminte aurii, totul grupat și adunat în jurul celor trei turle înalte în formă de săgeată, cu boltă în plin cintru, solid așezate pe o absidă gotică, alcătuiau o mareașă siluetă la orizont.

Când, în sfârșit, după ce priveai îndelung Universitatea, te întorceai spre malul drept, spre Oraș, priveliștea își schimba brusc caracterul. Într-adevăr, Orașul, cu mult mai mare decât Universitatea, era și mai puțin unitar. La prima vedere ți se părea împărțit în mai multe secțiuni mari și ciudat de distincte. Mai întâi, spre răsărit, în partea aceea a Orașului care își trage și astăzi numele de la mlaștina în care Camulogène l-a înămolit pe Cezar, se afla o îngrămădeală de palate. Îngrămădeala aceasta ajungea până la malul Senei. Patru palate aproape lipite unul de altul, Jouy, Sens, Barbeau și locuința reginei, își oglindeau în Sena acoperișurile de ardezie tăiate de turle

zvelte. Cele patru clădiri umpleau spațiul dintre strada Nonaindières și abația celestinilor, a cărei turlă reliefa grațios linia acoperișurilor și a crenelurilor. Cele câteva cocioabe verzui, plecate spre apă în fața clădirilor somptuoase, nu te împiedicau să le vezi frumoasele unghiuri ale fațadelor, ferestrelor largi și pătrate, cu pervazuri de piatră, intrările boltite în ogivă, încărcate cu statui, liniile foarte drepte ale zidurilor totdeauna tăiate precis, și toate acele încântătoare jocuri de arhitectură care fac mereu ca arta gotică să pară că-și reîncepe, cu fiecare monument, combinațiile. Înapoia palatelor se întindea, în toate direcțiile, când despicată, împrejmuită cu palisade și crenelată ca o fortăreață, când acoperită de copaci înalți, ca o mănăstire, incinta imensă și multiformă a miraculosului palat Saint-Paul, unde regele Franței avea loc să adăpostească cât se poate de bine douăzeci și doi de prinți de talia moștenitorului și a ducelui de Burgundia, cu slugile și cu suita lor, fără să-i mai punem la socoteală pe marii seniori, pe împărat, când venea să vadă Parisul, și leii care își aveau locuința aparte în palatul regal. Se cuvine să spunem că un apartament de prinț se compunea pe atunci din nu mai puțin de unsprezece săli, de la camera de paradă până la camera de rugăciune, fără să mai vorbim de galerii, băi, băi de aburi și alte „locuri de prisos” aflate în fiecare apartament; fără să mai vorbim de grădinile particulare ale fiecărui oaspete regal; fără să mai vorbim de bucătăriile, cămărilor, oficiile și sufrageriile comune ale casei; fără să mai vorbim de ogrăzile unde se aflau douăzeci și două de locuri pentru pregătirea hranei și băuturii pentru toți, de la magaziiile cu furaje până la crame; fără să mai pomenim jocurile de-o mie de feluri, cu mingea, cu racheta, cu inelușul; coliviile cu păsări, heleșteiele cu pește, menajeriile, grajdurile, staulele; bibliotecile, arsenalele și turnătoriile. Iată ce era pe-atunci un palat regal, un Luvru sau un Saint-Paul. O cetate într-o cetate.

De pe turla unde ne aflam, palatul Saint-Paul, ascuns aproape pe jumătate de cele patru mari clădiri despre care am vorbit mai sus, părea încă uriaș și era minunat de privit; se deslușeau cât se poate de bine, deși erau iscusit unite cu clădirea centrală prin niște galerii lungi, cu vitralii și colonete, cele trei palate alipite de Carol al V-lea la palatul său; palatul Petit-Muce, cu balustrada dantelată înconjurându-i grațios acoperișul; palatul abatelui de Saint-Maur, cu siluetă de fortăreață, cu un turn mare, cu platforme pentru proiectile, cu ochiuri de metereze, cu gheare de fier pentru susținerea zidurilor și cu larga poartă saxonă purtând stema abatelui între cele două creștături ale punții mobile; palatul contelui d'Etampes, al cărui turn de pază, ruinat la vârf, se rotunjea în fața ochilor, zimțat ca o creastă de cocoș. Ici-colo, pâlcuri de câte trei sau patru stejari bătrâni păreau niște conopide uriașe; lebedele se zbenguiau în apele limpezi ale

heleșteielor, și apele aveau cute de umbră și de lumină; numeroase curți din care se zăreau porțiuni pitorești; Palatul Leilor cu ogivele joase așezate pe stâlpi scurți, saxoni, cu grilaje de fier și cu răgete neconținute; dincolo de întregul ansamblu se vedea turla în formă de săgeată scorjită de la Ave-Maria; la stânga, locuința domnului *prévôt* al Parisului, străjuită de patru turle decupate cu multă finețe; la mijloc, spre fund, palatul Saint-Paul propriu-zis, cu fațadele lui multiple, cu adaosurile lui succesive de la Carol al V-lea încoace, cu excrescențele lui hibride cu care fantezia arhitecților îl încărca de două veacuri, cu toate absidele capelelor, cu toate crestele galeriilor, cu miile de moriști de vânt și cu cele două turnuri înalte și învecinate, ale căror acoperișuri conice, înconjurate la bază de creneluri, păreau niște pălării cu vârful ascuțit și cu borurile ridicate.

Continuând să urce etajele acestui palat ca un amfiteatru, întins până departe, pe pământ, după ce trecea de o râpă adânc săpată în acoperișurile Orașului, care marca trecerea străzii Saint-Antoine, ochiul – și ne vom mărgini numai la monumentele principale – dădea de palatul d'Angoulême, o vastă construcție a mai multor epoci, unde existau părți întregi cu totul noi și foarte albe, care se potriveau cu ansamblul cum s-ar potrivi un petic roșu pe o haină albastră. Totuși, acoperișul neobișnuit de ascuțit și de înalt al palatului modern, încărcat de jgheaburi cizelate, acoperit cu plăci de plumb în care se rostogoleau, în o mie de arabescuri fanteziste, strălucitoarele încrustații de aramă aurită, acoperișul acesta atât de curios damaschinat se înălța grațios în mijlocul ruinelor întunecate ale vechii clădiri, ale cărei turnuri bătrâne și groase, pe care vârsta le umflase ca pe niște butii, pleoștite de bătrânețe și crăpate de sus în jos, semănau cu niște pântece mari, dezgolate. Înapoia lor se înălța pădurea de ace a palatului Tournelles. Nicăieri pe lume, nici la Chambord, nici la Alhambra, nu exista priveliște mai plină de vrajă, mai aeriană, mai minunată decât desigur acesta de săgeți, de clopotnițe mici, de hornuri, de moriști de vânt, de spirale, de șuruburi, de turnulețe străpunse de lumină și care păreau găurite la stanță, de pavilioane, de turnuri în formă de fus sau, cum li se spunea pe-atunci, de foișoare, fiecare cu altă formă, altă înălțime și altă poziție. Ai fi zis că ai în față o gigantică tablă de șah făcută din piatră.

La dreapta palatului Tournelles, snopul de turle uriașe, negre ca cerneala, intrând unele în altele și legate, ca să zicem așa, printr-un șanț circular, cu donjonul străpuns mai mult de ochiurile meterezelor decât de ferestre, cu puntea de la intrare totdeauna ridicată, cu grilajul de fier totdeauna coborât, e Bastilia. Ciocurile negre ieșite dintre creneluri și pe care, de departe, le-ai lua drept jgheaburi, sunt turnuri.

Sub bătaia lor, la picioarele uriașei clădiri, iată poarta Saint-

Antoine, ascunsă între cele două turnuri ale ei.

Dincolo de Tournelles, până la zidul lui Carol al V-lea, se desfășura, cu bogate compartimente de iarbă și flori, un covor catifelat de ogoare și de parcuri regale, în mijlocul cărora puteai recunoaște, după labirintul de copaci și de alei, faimoasa grădină Dedalus, dăruită de Ludovic al XI-lea lui Coictier⁽⁴⁰⁾.

Observatorul doctorului se înălța deasupra acestui labirint ca o enormă coloană izolată având o căsuță drept capitel. În oficina aceasta s-au făcut cumplite preziceri astrologice.

Acolo e astăzi Piața Regală.

După cum am spus, cartierul palatului, despre care am încercat să-i facem o idee cititorului, neindicându-i totuși decât ce avea mai important, umplea unghiul pe care incinta lui Carol al V-lea îl făcea cu Sena, la răsărit. Centrul Orașului era ocupat de-o îngrămădire de case pentru popor. Acolo, într-adevăr, se revărsau pe malul drept cele trei poduri din Cité, iar podurile zămislesc mai întâi case și apoi palate. Grămada aceasta de locuințe citadine, înghesuite ca niște celule într-un stup, își avea farmecul ei. Acoperișurile unei capitale se aseamănă cu valurile unei mări, și au deci ceva măreț. Mai întâi ulițele, încrucișate și încurcate, făceau o sută de figuri interesante înăuntrul grămezii de case. În jurul Halelor ai fi zis că vezi o stea cu o mie de raze. Străzile Saint-Denis și Saint-Martin, cu nenumăratele lor ramificații, urcau una după alta, ca doi copaci mari ale căror crengi se amestecau. Apoi, liniile strâmbe ale străzilor Ipsosului, Sticlăriei, Țesătoriei etc. Șerpuiau pe întreaga înălțime. Se mai aflau acolo și clădiri frumoase, care străpungeau unduirea împietrită a mării acesteia de acoperișuri. La capătul Podului Zarafilor, după care se vedea spumegând Sena sub roțile Podului Morarilor, se afla Châtelet, care nu mai era turnul roman de pe vremea lui Iulian Apostatul, ci un turn feudal din secolul al XIII-lea, dintr-o piatră atât de dură, încât în trei ore târnăcopul nu reușea să scoată din el nici măcar un pumn de sfărâmatură. Urma apoi bogata clopotniță pătrată de la Saint-Jacques-de-la-Boucherie, cu muchiile ei acoperite de sculpturi, admirabilă încă de pe atunci, deși în secolul al XV-lea nu era încă terminată. Pe atunci, îi lipseau mai ales cei patru monștri care, și astăzi, cocoțați în unghiurile acoperișului, par patru sfincși meniți să-i dea Parisului nou să dezlege enigma Parisului vechi; Rault, sculptorul, i-a pus acolo abia în 1526 și a căpătat douăzeci de franci pentru muncă. Urma apoi Casa cu Stâlpi, deschisă spre Piața Grève, despre care i-am oferit o idee cititorului. Apoi, Saint-Gervais, pe care un portal de „bun-gust” l-a stricat mai târziu; Saint-Méry, ale cărei vechi ogive mai erau încă apropiate de bolta în plin cintru; Saint-Jean, a cărui săgeată ascuțită devenise proverbială; și mai erau alte zeci de monumente care nu se sfiau să-și îngroape frumusețile în haosul acesta de ulițe, înguste și

adânci. Mai adăugați crucile de piatră sculptată, mai des întâlnite pe la răspântii decât spânzurătorile; Cimitirul Inocenților, căruia i se zărea de departe, peste acoperișuri, incinta arhitecturală; stâlpul infamiei din Hale, căruia i se vedea coama între două hornuri din strada Cossonnerie; scara de la Croix-du-Trahoir așezată la o răspântie totdeauna plină de lume; clădirile rotunde ale Halei de grâu; crâmpiele vechii incinte a lui Filip-August din care se zăreau ici-colo, înecate printre case, turnuri roase de iederă, porți ruinate, porțiuni de ziduri schilodite și gata să se năruiască; cheiul cu sumedenia lui de dughene și de zahanale însângerate; mai adăugați Sena plină de corăbii, de la Port-au-Foin la Fort-l'Evêque și veți avea imaginea confuză a ceea ce era în 1482 trapezul central al Orașului.

Odată cu cele două cartiere, unul al palatelor, altul al caselor obișnuite, Orașul oferea privirilor un al treilea element, alcătuit dintr-o lungă zonă de mănăstiri care îl mărginea aproape de jur-împrejur, de la răsărit la apus, formându-i, în dosul incintei fortificate ce închidea Parisul, o a doua incintă interioară de mănăstiri și capele. Astfel, imediat lângă parcul Tournelles, între strada Saint-Antoine și vechea stradă a Templului, se afla Sainte-Catherine cu imensul ei ogor mărginit numai de zidul Parisului. Între vechea și noua stradă a Templului, se afla Templul, un sinistru mănunchi de turnuri, înalt, drept și izolat în mijlocul unei vaste îngrădiri crenelate. Între Strada Nouă a Templului și strada Saint-Martin se afla abația Saint-Martin, în mijlocul grădinilor, superbă biserică fortificată al cărei brâu de turnuri, ca și tiara de clopotnițe, nu erau întrecute, ca forță și splendoare, decât de biserica Saint-Germain-des-Près. Între cele două străzi, Saint-Martin și Saint-Denis, se întindea curtea mare a bisericii Trinité. În sfârșit, între strada Saint-Denis și strada Montorgueil, se afla biserica Filles-Dieu. Alături se zăreau acoperișurile putrezite și incinta cu pavajul scos al Curții Miracolelor. Aceasta era singura verigă profană amestecată în cucernicul lanț al mănăstirilor.

În sfârșit, al patrulea compartiment care se desena de la sine în aglomerarea acoperișurilor de pe malul drept, ocupând colțul apusean al incintei și malul apei în aval, era un nou ghem de palate și de locuințe bogate, adunate la poalele Luvrului. Bătrânul Luvru al lui Filip-August, uriașa clădire al cărei turn principal reunea în jurul său douăzeci și trei de turnuri mari, fără să mai socotim turnulețele, părea de departe încastrat în culmile gotice ale palatului d'Alençon și ale Micului Bourbon. Hidra aceasta de turnuri, paznic gigant al Parisului, cu cele optzeci de capete mereu ridicate, cu crupele sale monstruoase, plumbuite și acoperite cu solzi de ardezie, strălucind toate de reflexe metalice, încheia spre apus, într-un fel uimitor, configurația Orașului.

Așadar, o imensă îngrămădire de case orășenești, ceea ce romanii numeau insula, flancate la dreapta și la stânga de două blocuri de

palate încununate unul de Luvru, celălalt de Tournelles, înconjurate la nord de-un lung brâu de abații și de îngrădituri cultivate, totul amalgamat și contopit dinaintea ochilor; pe această mulțime de clădiri ale căror acoperișuri de țiglă și de ardezie profilau, unele peste altele, atâtea lanțuri ciudate, clopotnițele tatuate, gofrate și gravate ale celor patruzeci și patru de biserici de pe malul drept; miriade de ulițe care le străbăteau, iar ca limită, de o parte, o împrejmuire de ziduri înalte, cu turnuri pătrate (cea a Universității avea turnuri rotunde), de cealaltă parte, Sena, tăiată de poduri și purtând mulțime de corăbii: iată Orașul în secolul al XV-lea.

Dincolo de ziduri, câteva foburguri se îngrămădeau la porți, dar mai puțin numeroase și mai risipite decât cele ale Universității, în dosul Bastiliei, se aflau zeci de cocioabe înghesuite în jurul curioasei sculpturi de la Croix-Faubin și a arcadelor exterioare de susținere ale abației Saint-Antoine-des-Champs; apoi, Popincourt, pierdut în grâu; apoi, Courtille, vesel sat al crâșmelor; burgul Saint-Laurent cu biserica a cărei clopotniță părea, de departe, că se adaugă la turnurile ascuțite ale Porții Saint-Martin; foburgul Saint-Denis, cu vasta îngrăditură de la Saint-Ladre; dincolo de Poarta Montmartre, Hambarul Corăbierilor înconjurat de ziduri albe; în dosul lui, Montmartre cu pantele sale de cretă, care avea pe-atunci aproape tot atâtea biserici câte mori și care n-a păstrat decât morile, căci lumea nu mai cere acum decât hrană trupească. În sfârșit, dincolo de Luvru se vedea întinzându-se în câmpie foburgul Saint-Honoré, încă de pe atunci foarte mare; se mai vedeau câmpia înverzită de la Petit-Bretagne și, desfășurându-se, Târgul de Purcei, în centrul căruia se înălța forma rotundă a groaznicei vetre unde erau fierți falsificatorii de bani. Între Courtille și Saint-Laurent ați fi zărit, pe vârful unei movile aflate în câmpia goală, un fel de clădire care semăna de departe a colonadă ruinată, dar rămasă în picioare pe o temelie șubrezită. Nu era nici vreun Parthenon, nici vreun templu al lui Jupiter Olimpianul. Era Montfaucon.

Acum, dacă enumerarea atâtor clădiri, oricât de sumară am fi dorit-o, n-a șters din mintea cititorului imaginea vechiului Paris pe măsură ce o construiam, o vom rezuma în câteva cuvinte. În centru, insula Cité, semănând prin forma ei cu o uriașă broască țestoasă; și scoțându-și podurile acoperite cu solzii țiglelor, ca pe niște labe, de sub carapacea gri a acoperișurilor. La stânga, trapezul monolit, ferm, dens, strâns, țepos, al Universității. La dreapta, vastul semicerc al Orașului, mult mai bogat în grădini și monumente. Cele trei ansambluri, Cité, Universitatea, Orașul, brăzdate de nenumărate ulițe. De-a curmezișul, Sena, maica Senă cum spune părintele du Breul, împănată de ostroave, de poduri și de corăbii. De jur-împrejur, o câmpie imensă, peticită cu mii de soiuri de culturi, presărată cu sate

frumoase; la stânga, Issy, Vanvres, Vangirard, Montrouge, Gentilly, cu turnul său rotund și turnul său pătrat etc.; la dreapta, zeci de alte sate, de la Conflans până la Ville-revêque. În zare, un șir de coline așezate în cerc precum marginile unui bazin. În sfârșit, departe, spre răsărit, Vincennes, cu cele șapte turnuri dreptunghiulare; la sud, Bicêtre cu turlele lui ascuțite; la nord, Saint-Denis cu săgeata sa; la apus, Saint-Cloud cu donjonul său. Iată Parisul pe care îl vedeau de la înălțimea turlelor catedralei Notre-Dame corbii viețuitori în 1482.

Și totuși, despre orașul acesta Voltaire a spus că, înainte de Ludovic al XIV-lea, nu avea decât patru monumente frumoase: domul Sorbonei, Val-de-Grâce, Luvrul modern și un al patrulea, pe care nu-l mai știu, poate palatul Luxemburg. Din fericire, tot Voltaire a mai scris și *Candide* și tot el a fost, dintre toți oamenii născuți de când există omenirea, cel care a purtat cel mai bine pe buze râsul diabolic. De altfel, aceasta dovedește că poți să fii un adevărat geniu fără să pricepi o iotă dintr-o artă de care ești străin. Nu credea oare Molière că-i cinstea grozav pe Rafaël și pe Michelangelo numindu-i *Mignarzi* ⁽⁴¹⁾ ai epocii lor?

Dar să revenim la Paris și la secolul al XV-lea.

Pe atunci, Parisul nu era numai un oraș frumos, era și un oraș omogen, un produs arhitectural și istoric al Evului Mediu, o cronică de piatră. Era o cetate formată numai din două straturi, stratul arhitecturii cu bolta în plin cintru și stratul gotic, căci stratul roman dispăruse de multă vreme, în afară de Termele lui Iulian, unde mai străpungea încă crusta groasă a Evului Mediu. Cât despre stratul celtic, nu i se găseau urmele nici când se săpau fântâni.

Cincizeci de ani mai târziu, Renașterea a venit să-și amestece, în unitatea aceasta atât de severă și totuși atât de variată, luxul orbitor al fanteziilor și al sistemelor proprii, abuzul ei de bolți romane în plin cintru, de coloane grecești și de bolți turtite gotice, sculptura ei atât de gingașă și ideală, gustul ei deosebit pentru arabescuri și acante, păgânismul ei arhitectural contemporan cu Luther, iar Parisul a devenit poate și mai frumos, deși mai puțin armonios pentru ochi și gândire. Dar momentul acesta splendid n-a ținut mult. Renașterea n-a fost imparțială; ea nu s-a mulțumit numai să clădească, a vrut să și dărâme. E adevărat că avea nevoie de spațiu. De aceea, Parisul gotic n-a fost întreg decât un minut. Abia se termina Saint-Jacques-de-la-Boucherie, că și începea dărâmarea Luvrului vechi.

De atunci, marelui oraș i-a fost dat să se deformeze din zi în zi. Parisul gotic, sub care se ștergea Parisul roman, s-a șters și el, la rândul lui. Dar se poate oare spune care Paris l-a înlocuit?

Există Parisul Catherinei de Medicis, la Tuileries, și Parisul lui Henric al II-lea, la Hôtel de Viile, două clădiri încă de mare gust; Parisul lui Henric al IV-lea, la Place Royale; fațade de cărămidă cu

muchii de piatră, cu acoperișuri de ardezie, case tricolore; exista Parisul lui Ludovic al XIII-lea, la Val-de-Grâce: o arhitectură turtită și îndesată, bolți ca niște mânere de coș, un nu știu ce umflat în coloane și ghebos în boltă; există Parisul lui Lodovic al XIV-lea, la Invalidi: mare, bogat, aurit și rece; Parisul lui Ludovic al XV-lea, la Saint-Sulpice: volute, noduri de panglici, nori, fidea și cicoare, toate din piatră; Parisul lui Ludovic al XVI-lea, la Panteon: Sfântul-Petru din Roma, prost copiat (clădirea a fost îndesată stângaci, ceea ce nu i-a înfrumusețat liniile); Parisul Republicii, la Școala de Medicină: un biet gust grec și roman, care aduce cu Coliseul sau cu Parthenonul pe cât aduce Constituția Anului III cu legile lui Minos, și care poartă în arhitectură numele de *gust messidor*; Parisul lui Napoleon, cu Place Vendôme: acesta e sublim, o coloană de bronz făurită din tunuri; Parisul Restaurației, la Bursă: o colonadă foarte albă suportând o friză foarte netedă – totul e pătrat și a costat douăzeci de milioane.

De fiecare dintre aceste monumente caracteristice se leagă, printr-o similitudine de gust, de aspect și de atitudine, un număr oarecare de case, risipite în diverse cartiere și pe care ochiul cunoscătorului le deosebește și le datează cu ușurință. Când știi să vezi, regăsești spiritul unui secol și fizionomia unui rege până și în ciocanul de la clopotul unei porți.

Parisul actual nu mai are așadar o fizionomie unitară. El e o colecție de eșantioane a mai multor secole, și cele mai frumoase dintre ele au dispărut. Capitala nu sporește decât în case, și ce case! Așa cum se dezvoltă, Parisul se va reînnoi la fiecare cincizeci de ani. De aceea, semnificația istorică a arhitecturii sale se șterge de la o zi la alta. Monumentele se răvășesc din ce în ce și pare că le vezi pierind puțin câte puțin, înecate în case. Părinții noștri aveau un Paris de piatră, fiii noștri vor avea un Paris de ghips.

Cât despre monumentele moderne ale Parisului nou, ne scutim bucuroși de a vorbi despre ele. Și nu fiindcă nu le-am admira cum se cuvine. Sainte-Geneviève a domnului Soufflot e, cu siguranță, cel mai frumos pandișpan făcut vreodată din piatră. Palatul Legiunii de Onoare e, de asemenea, o lucrare de patiserie foarte distinsă. Domul de la Hala de grâu e o șapcă de jocheu englez, la scară mare. Turnurile Saint-Sulpice sunt două clarinete enorme, și forma aceasta este și ea o formă; telegraful sucit și strâmb arată admirabil pe acoperișurile lor. Biserica Saint-Roch are un portal care nu se poate compara în splendoare decât cu biserica Sfântul Toma din Aquino. Are și ea un calvar în ronde-bosse, într-un beci, și un soare de lemn poleit. Acestea sunt lucruri cu totul minunate. Cupola așezată în labirintul din Jardin des Plants e și ea foarte ingenioasă. Cât despre palatul Bursei, care e grec prin colonadă, roman prin bolta în plin cintru a porților și a ferestrelor, și renescentist prin marea lui boltă turtită, nici vorbă că e

un monument grozav de corect și foarte pur. O dovedește faptul că este încununat cu un etaj atenian cum nu se vede nici la Atena, având o frumoasă linie dreaptă, tăiată grațios ici-colo parcă de burlanele unor sobe. Mai adăugăm că, dacă e o regulă ca arhitectura unei clădiri să fie adaptată destinației în așa fel încât destinația să reiasă de la sine la simpla privire a edificiului, nu poți decât să te minunezi în fața unui monument care poate fi indiferent ce: palat regal, cameră a comunelor, primărie, școală, manej, academie, magazie, tribunal, muzeu, cazarmă, mormânt, templu, teatru. Pâna una-alta, e Bursă. În afară de asta, un monument trebuie să fie potrivit climatului. Bursa e, fără doar și poate, construită special pentru cerul nostru rece și ploios. Are un acoperiș aproape plat, ca în Orient, ceea ce face ca iarna, când ninge, acoperișul să nu poată fi măturat; și nici vorbă că un acoperiș e făcut ca să fie măturat. Cât despre destinația de care vorbeam mai adineauri și-o împlinește de minune: e bursă în Franța tot așa cum ar fi fost templu în Grecia. E adevărat că arhitectul a avut destulă bătaie de cap să ascundă cadranul orologiului, care ar fi distrus puritatea frumoaselor linii ale fațadei; dar, în schimb, avem colonada care circulă în jurul monumentului și sub care, în zilele marilor solemnități religioase, se poate desfășura cu măreție cortegiul agenților de schimb și al samsarilor.

Sunt, fără îndoială, monumente superbe. Să le mai adăugăm numeroasele străzi frumoase, distractive și variate, ca strada Rivoli, și nu-mi pierd nădejdea că Parisul văzut din balon va înfățișa într-o bună zi ochilor bogăția de linii, belșugul de detalii, diversitatea de aspecte, acel nu știu ce grandios în simplitate și neașteptat în frumusețe care caracterizează o tablă de șah.

Totuși, oricât de admirabil vi se pare Parisul de astăzi, refaceți Parisul secolului al XV-lea, reconstituiți-l în minte; priviți-l prin gardul uimitor al turelor în formă de ac, al turnurilor și al clopotnițelor; împrăștiati-l în mijlocul imensului oraș, rupeți-l la capătul insulelor, pliați la arcurile podurilor Sena cu largile ei ochiuri verzi și galbene mai schimbătoare decât pielea șarpelui; decupați pe-un cer de azur profilul gotic al vechiului Paris, faceți să-i plutească conturul într-o ceață de iarnă aninată de nenumăratele lui hornuri. Înecați-l într-o beznă adâncă și priviți jocul bizar al tenebrei și al razelor de lumină în acest întunecat labirint de clădiri; aruncați peste el o rază de lună care să-l deseneze vag și faceți să iasă din ceață creștetele mari ale turnurilor; luați din nou silueta aceasta neagră, reînviați-i cu umbre nenumăratele unghiuri ascuțite ale săgeților și ale acoperișurilor și faceți-o să țâșnească, mai dantelată decât o falcă de rechin, pe cerul arămiu al amurgului. Și-apoi, comparați.

Iar dacă vreți să primiți de la vechiul oraș o impresie pe care orașul modern n-ar mai fi în stare să v-o dea, urcați-vă, într-o

dimineată de sărbătoare, la ivirea zorilor, în ziua de Paști sau de Rusalii, pe vreun punct ridicat de unde puteți cuprinde întreaga capitală, și asistați la trezirea clopotelor.

Priviți sumedenia de biserici, tresărind toate deodată la un semnal pornit din cer, căci soarele e cel care îl dă; mai întâi se-aud dangăte risipite, mergând de la o biserică la alta, ca atunci când muzicienii se anunță între ei că începe; apoi, deodată, vedeți, căci în anumite clipe se pare că și urechea își are văzul ei, vedeți înălțându-se în același moment din fiecare clopotniță o coloană de sunet ca un abur de armonie. Mai întâi, vibrația fiecărui clopot urcă dreaptă, pură și, ca să zic așa, izolată de celelalte, spre cerul splendid al dimineții. Apoi, puțin câte puțin, crescând, ele se topesc, se amestecă, se șterg una în alta, se contopesc într-un măreț concert. Nu mai e decât o masă de vibrații sonore care se desprinde neîncetat din nenumăratele clopote, care plutește, unduiește, sare, se învârteste peste oraș și-și prelungește mult, dincolo de orizont, cercul asurzitor al oscilațiilor. Totuși, marea aceasta de armonie nu e un haos. Oricât de intimă și de adâncă ar fi, ea nu și-a pierdut transparența. Priviți cum șerpuiește separat, fiecare grup de note scăpat din dangăte; veți putea urmări dialogul, când grav, când strident, al dangătului subțire cu dangătul clopotului mare; veți vedea zburând octavele de la un clopot la altul; le veți privi înălțându-se înaripate, ușoare și şuierătoare din clopotul de argint, căzând sparte și șchioape din clopotul de lemn; veți admira în mijlocul lor bogata gamă care urcă și coboară neîncetat din cele șapte clopote de la Saint-Eustache; veți vedea alergând printre ele note limpezi și repezi, care fac trei sau patru zigzaguri luminoase și pier ca niște fulgere. Colo e abația Saint-Martin, cântăreață cu glas acru și dogit; ici e vocea sinistră și dogită a Bastiliei; la capătul celălalt e marele turn al Luvrului, cu vocea lui de bas. Muzica clopotelor regale de la palat aruncă neîncetat, de pretutindeni, triluri strălucitoare, pe care cad la intervale egale dangătele grele ale clopotului de alarmă de la Notre-Dame, făcându-le să scânteieze ca nicovala sub ciocan. Din când în când veți vedea trecând sunete de toate formele, venite din tripla bătaie de la Saint-Germain-des-Près. Și mai apoi, din timp în timp, grămada aceasta de sunete sublime se întredeschide făcând loc unei părți din Ave Maria, care izbucnește și licărește ca o jerbă de stele. Dedesubt, în străfundul concertului, veți desluși vag cântecul lăuntric al bisericilor care răzbate prin porii vibranți ai bolților. Desigur, e o operă care merită să fie ascultată. De obicei, ziua, în zarva de pe străzile Parisului, vorbește orașul; noaptea, orașul respiră; aici, orașul cântă. Ascultați așadar ansamblul acesta al clopotnițelor; presărați peste el murmurul unei jumătăți de milion de oameni, vaietul veșnic al fluviului, adierile infinite ale vântului, cvartetul grav și depărtat al celor patru păduri așezate pe colinele din zare ca niște imense foaie de

orgă; stingeți, ca într-o culoare potolită, tot ce muzica centrală a clopotelor ar avea prea aspru sau prea ascuțit și spuneți dacă există pe lume ceva mai bogat, mai vesel, mai auriu, mai orbitor decât zarva clopotelor mari și mici, decât vâlvătaia aceasta de muzică, decât cele zece mii de glasuri de bronz cântând toate deodată din flaute de piatră, înalte de trei sute de picioare, spuneți dacă există pe lume ceva mai minunat decât cetatea aceasta preschimbată în orchestră, decât simfonia aceasta cu zgomot de furtună.

Cartea a patra

1. Suflete bune

Cu șaisprezece ani în urmă, pe vremea când se petreceau cele povestite aici, în frumoasa dimineață din duminica de Quasimodo, o făptură vie fusese depusă, după slujba de la Notre-Dame, pe armătura de lemn a patului fixat în piatra bisericii, pe stânga, peste drum de imaginea Sfântului Cristof, pe care chipul cioplit în piatră al lui *messire* Antoine des Essarts, cavaler, o privea în genunchi din 1413, când oamenilor li s-a năzărit să-i dea jos pe sfânt și pe credincios. Pe patul acesta se obișnuiește să fie înfățișați mii de copii publici găsiți. De acolo îi lua cine voia. În fața patului se afla un vas de aramă pentru pomeni.

Făptura vie care zăcea pe scândura aceea în dimineața zilei de Quasimodo din anul Domnului 1467 părea că stârnește din plin curiozitatea unui grup destul de numeros, adunat în jurul patului. Grupul era format în mare parte din femei. Și aproape toate erau bătrâne.

În primul rând se remarcă patru dintre ele, cele mai aplecate peste pat și a căror cagulă cenușie, un fel de sutană, arăta că fac parte din vreo tagmă de cuvioase. Nu văd de ce istoria n-ar transmite posterității numele acestor patru discrete și venerabile domnițe. Ele erau Agnès la Herme, Jehanne de la Tarme, Henriette la Gaultière, Gauchère la Violette, toate patru văduve și toate patru slujitoare ale capelei Etienne-Haudry, ieșite cu voia stăpânei lor și potrivit statutelor lui Pierre d'Ailly, ca să vină să asculte predica.

Altminteri, dacă aceste pioase femei respectau pentru moment statutele lui Pierre d'Ailly, ele încălcau, nici vorbă, cu mare plăcere statutele lui Michel de Brache și ale cardinalului de Pisa, care le porunca în mod atât de neomenos tăcerea.

— Ce-i asta, soră?, spunea Agnès către Gauchère, privind micuța creatură expusă, care se smiorcăia și se sucea pe patul de lemn, înspăimântată de atâtea priviri.

— Unde o s-ajungem dacă așa fac ei copii acum?, spunea Jehanne.

— Eu nu mă pricep la copii, continua Agnès, dar pe ăsta trebuie să fie păcat să-l privești.

— Nu e un copil, Agnès.

— E o maimuță nerușinată, observă Gauchère.

— E un miracol, adăugă Henriette la Gaultière.

— Atunci, continuă Agnès, e al treilea de la duminica lui Laetare încoace. Căci nu e nicio săptămână de când s-a petrecut miracolul cu cel care îi batjocorea pe pelerini, pedepsit dumnezeiește de Maica Domnului de la Aubervilliers, și era al doilea miracol din luna asta.

— Copilul ăsta, așa-zis găsit, e un adevărat monstru de urățenie, reluă Jehanne.

— Zbیارă de-ar asurzi și-un dascăl, urmă Gauchère.

— Mai tacă-ți gura, urlătorule!

— Când te gândești că domnul episcop de Reims e cel ce trimite grozăvia asta domnului episcop de Paris!, adăugă Gaultière, împreunându-și palmele.

— Eu cred, spuse Agnès la Herme, că e o vită, un animal, ieșit din împreunarea unui evreu cu o scroafă. În sfârșit, ceva necreștinesc și care trebuie zvârlit în apă sau în foc.

— Sper că n-o să fie cerut de nimeni, adaugă Gaultière.

— Doamne!, strigă Agnès, ce s-ar face bieteile doici de la casa copiilor găsiți, din josul ulicioarei când cobori pe malul apei, chiar alături de monseniorul episcop, dacă li s-ar aduce monstrul ăsta la alăptat? Eu mai degrabă aş da unui vampir să sugă.

— Ce naivă e, biata Herme!, vorbi Jehanne. Nu vezi, soră, că monstrul ăsta mic are pe puțin patru ani și că ar râvni mai degrabă la o frigare decât la sânul tău?

Într-adevăr, „micul monstru” (căci nici noi nu l-am putea numi altfel) nu era un prunc. Era un ghemotoc foarte colțuros și foarte vioi, prins într-un sac de pânză pecetluit cu însemnele lui *messire* Guillaume Chartier, pe atunci episcop al Parisului. Din ghemotocul acesta ieșea un cap destul de diform, din care nu se vedea decât o claie de păr roșu, un ochi, o gură și niște dinți. Ochiul plângea, gura țipa, iar dinții păreau că nu cer decât să muște. Totul se zbătea în sac, spre marea uimire a publicului care sporea și se schimba mereu în jurul lui.

Doamna Aloïse de Gondelaurier, o femeie bogată și nobilă, care ținea de mână o fetiță frumoasă de vreo șase ani și care își târa după ea vâlul prelung prins la cornul de aur de pe cap, se opri din mers în fața patului de lemn și privi un moment nefericita creatură, pe când încântătoarea ei fetiță, Fleur-de-Lys de Gondelaurier, îmbrăcată din cap până în picioare în mătase și catifele, silabisea arătând cu degetul ei drăgălaș cele scrise pe tăblița fixată pe patul de lemn: *Copii găsiți*.

— Zău, spuse doamna, întorcându-se cu dezgust, credeam că aici se expun numai copii!

Și întoarse spatele aruncând în vas un florin de argint care răsună printre gologanii mărunți, făcându-le pe bieteile slujitoare ale capelei Etienne-Haudry să caște ochii mari.

O clipă mai târziu, gravul și savantul Robert Mistricolle, protonotar{42} al regelui, trecu ducând sub braț un ceaslov cât toate

zilele, iar cu celălalt braț ținându-și nevasta (jupâneasa Guillemette la Mairesse) și avându-și astfel cu el pe cei doi îndrumători: cel ceresc și cel lumesc.

— Copil găsit!, spuse el după ce examina obiectul. Găsit, pesemne, pe malul fluviului Flegeton{43}.

— I se vedea doar un ochi, observă jupâneasa Guillemette. Peste celălalt are un neg mare.

— Nu e neg, vorbi jupân Robert Mistricolle. E un ou care conține un alt diavol aidoma ăstuia și care, la rândul lui, are și el un oușor, cu un alt diavol, și așa mai departe.

— De unde știi?, întrebă Guillemette la Mairesse.

— Știu fără greș, îi răspunse protonotarul.

— Domnule protonotar, întrebă Gauchère, ce-i preziceți acestui copil așa-zis găsit?

— Cele mai mari nenorociri, răspunse Mistricolle.

— Vai, Doamne!, exclamă o bătrână din mulțimea adunată acolo. Unde pui că a mai fost și ciuma cea mare de anul trecut și că se spune că au să debarce englezii, cu oaste mare, la Harefleu.

— Te pomenești că pocitania asta ar putea s-o împiedice pe regină să vină la Paris în septembrie, spuse alta. Negoțul merge de pe-acum destul de slab!

— Părerea mea, zise cu glas tare Jehanne de la Tarme, e că pentru poporul din Paris ar fi mai bine dacă vrăjitorul ăsta mic s-ar afla pe-un maldăr de lemne, și nu pe-o scândură.

— Pe-un maldăr zdravăn, bine aprins, adăugă bătrâna.

— Ar fi mai prudent, spuse Mistricolle.

De câteva minute, un tânăr preot asculta părerile cuvioaselor și sentințele protonotarului. Preotul avea o față severă, o frunte largă, o privire profundă. Tăcut, dădu mulțimea la o parte, îl privi pe micul vrăjitor și întinse mâna deasupra lui. Era și timpul, căci preacucernicele femei începuseră deja să-și lingă buzele, cu gândul la focul bine aprins.

— Îl iau eu de suflet pe copilul acesta, spuse preotul.

Apoi îl acoperi cu sutana și-l duse de-acolo. Cei de față priviră uluiți. Peste o clipă, tânărul preot dispăruse prin Poarta Roșie, care ducea pe-atunci de la biserică la mănăstire.

După ce-și reveni din uimire, Jehanne de la Tarme se plecă spre urechea lui Gaultière:

— Ți-am spus eu, soră, că preotul ăsta tânăr, domnul Claude Frollo, e vrăjitor.

2. Claude Frollo

Într-adevăr, Claude Frollo nu era un om oarecare. El aparținea uneia dintre familiile acelea de mijloc cărora, în limbajul nepotrivit al secolului trecut, li se spunea fie înaltă burghezie, fie mică nobilime. Familia lui moștenise de la frații Paclet fieful Tirechappe, care ținea de episcopul Parisului și ale cărui douăzeci și una de case făcuseră, în secolul al XIII-lea, obiectul atâtor procese în fața tribunalului. Ca posesor al acestui fief, Claude Frollo era unul dintre cei o sută patruzeci și unu de seniori cu drepturi de bir în Paris și în foburgurile sale; și numele lui a putut fi multă vreme înscris, în această calitate, între palatul familiei Tancarville, aparținând lui jupân François Le Rez, și colegiul din Tours, în hrisoavele bisericești depuse la Saint-Martin-des-Champs.

Claude Frollo fusese hărăzit de părinți încă din copilărie să devină preot. Fusese învățat să citească latinește. Fusese învățat să stea cu ochii plecați și să vorbească în șoaptă, încă de mic copil, tatăl lui îl dăduse intern la colegiul Torchi, ținând de Universitate.

Acolo crescuse Claude, între ceaslov și lexicon. De altfel, fusese un copil trist, grav, serios, care studia cu înflăcărare și prindea repede. În recreații nu prea i se auzea glasul, nu se prea amesteca în chefurile zgomotoase de pe strada Fouarre, nu știa ce înseamnă *dare alapas et capillos laniare*^{44}, nu se amestecase deloc în mica răzvrătire din 1463, pe care cronicarii au înregistrat-o grav sub titlul de „A șasea tulburare a Universității”. Rareori i se întâmpla să-și bată joc de bieții elevi de la Montaigu pentru veșmintele de la care își trăgeau numele sau de bursierii colegiului Dormans pentru creștetul lor ras și pentru surtucurile lor tricolore din postav de culoare azurie, albastră și violetă, *azurini coloris et bruni*, cum spune charta cardinalului celor Patru Coroane.

În schimb, era nelipsit de la marile și micile școli de pe strada Saint-Jean-de-Beauvais. Primul școlar pe care abatele Saint-Pierre-de-Val, în clipa când își începea lectura de drept canonic, îl zărea întotdeauna lipit în fața catedralei de-un stâlp al școlii Saint-Vendregesile era Claude Frollo, înarmat cu călimărilor lui de corn, mestecându-și pana, scriind de zor pe genunchiul său ros și suflându-și în degete iarna. Primul auditor pe care *messire* Miles d'Isler, doctor în Decret, îl vedea cum sosește în fiecare luni dimineață, gâfâind de alergătură, la deschiderea porților școlii Chef-Saint-Denis, era Claude Frollo. De aceea, la șaisprezece ani, tânărul învățăcel ar fi putut ține piept, în teologie mistică, unui părinte al bisericii; în teologie canonică, unui părinte al sinoadelor; în teologie scolastică, unui doctor de la Sorbona.

Când depășise teologia, Claude Frolo se pornise pe studierea Decretului. De la Maestrul Sentințelor ajunsese la Capitulariile lui Carol cel Mare. Și, în setea lui de știință, înghițise rând pe rând scrisoare papală după scrisoare papală, cele ale lui Théodore, episcop de Hispale, ale lui Boucharel, episcop de Worms, ale lui Yves, episcop de Chartres; apoi, Decretul lui Gratian, care urmă Capitulariilor lui Carol cel Mare; apoi, culegerea lui Grigore al IX-lea; apoi, epistola Super specula a lui Honorius al III-lea. Își limpezi și deveni un bun cunoscător al vastei și furtunoasei epoci a dreptului civil și a dreptului canonic în luptă și zămislire în haosul Evului Mediu, pe care episcopul Théodore o deschide în 618, iar papa Grigore o închide în 1227.

După ce își însuși Decretul, se năpusti asupra medicinei și a științelor liberale. Studie știința ierburilor, știința alifiilor. Deveni specialist în febre și în vânătași pricinuite de loviri, în răni și în inflamații. Jacques d'Espars l-ar fi primit ca medic fizician, Richard Hellain, ca medic chirurg. Claude mai parcursese, de asemenea, toate treptele de licențiat, de maestru și de doctor în științe. Studie limbile-latina, greaca, ebraica, triplu sanctuar, pe-atunci destul de puțin frecventat. Avea o adevărată patimă de a dobândi și a acumula cunoștințe. La optsprezece ani absolvise cele patru facultăți. Tânărului acestuia i se părea că viața n-are decât un scop: știința.

Cam pe vremea aceea se întâmplă ca vara neobișnuită din 1466 să ducă la izbucnirea mării epidemii de ciumă care a răpit peste patruzeci de mii de vieți în vicomitatul Parisului și, între alții, după cum spune Jean de Troyes, *pe maestrul Arnoul, astrolog al regelui, carele era om de bine, înțelept și plăcut*. În Universitate se răspândi zvonul că strada Tirechappe fusese îndeosebi lovită de molimă. Acolo locuiau, în fieful lor, părinții lui Claude. Tânărul student alergă foarte alarmat la casa părintească. Iar când pătrunse înăuntru, taică-său și maică-sa muriseră din ajun. Frățiorul pe care îl avea în fașă mai trăia încă și plângea părăsit în leagăn. Numai el îi mai rămăsese lui Claude din întreaga familie. Tânărul luă copilul în brațe și ieși gânditor. Până atunci nu trăise decât în știință; acum începea să trăiască în viață.

Nenorocirea aceasta însemnă o criză în existența lui Claude. Orfan, fiu mai mare, cap de familie la nouăsprezece ani, se simți rechemat cu asprime de la visarea școlii la realitățile lumii acesteia. Și atunci, cuprins de milă, îndrăgi cu patimă și devotament copilul, frățiorul său; ciudat și plăcut lucru o dragoste omenească, pentru el, care nu iubise până atunci decât cărțile.

Dragostea aceasta atinse o treaptă neobișnuită. Pentru un suflet atât de proaspăt ca al lui, ea era ca o primă iubire. Despărțit din copilărie de părinți, pe care abia și-i cunoscuse, închis și zidit parcă între cărțile lui, avid în primul rând să studieze și să învețe, atent până atunci numai la inteligența care îi sporea prin știință, la imaginația

care i se dezvolta prin lectură, bietul student nu avusese încă timp să-și simtă locul inimii. Frățiorul fără tată și fără mamă, copilășul care îi picase pe neașteptate din cer în brațe făcu din el un om nou. Claude își dădu seama că mai exista pe lume și altceva decât speculațiile de la Sorbona și decât versurile lui Homer, că omul avea nevoie și de dragoste, că viața fără duioșie și fără iubire nu e decât un mecanism uscat, scârțâitor și sfâșietor; atâta doar că-și închipui, fiindcă se afla la vârsta când iluziile sunt înlocuite tot de iluzii, că dragostea dictată de sânge și de familie e singura necesară și că dragostea pentru un frățior poate umple o întreagă viață.

Claude se aruncă deci în dragostea aceasta pentru frățiorul său, Jehan, cu patima unei firi încă de pe atunci profunde, înflăcărate, concentrate. Biata ființă firavă, drăguță, bălaie, trandafirie și cu părul buclat, orfanul fără alt sprijin decât al unui orfan, îl mișca până în adâncul inimii; și, ca un gânditor serios ce era, Claude începu să cugete asupra lui Jehan cu o nesfârșită milă. Îi purtă de grijă ca unui lucru foarte fragil și foarte deosebit. Și-i fu copilului mai mult decât un frate, îi deveni o mamă.

Micul Jehan își pierduse mama pe când mai sugea încă. Claude îl dădu la o doică. În afară de fieful Tirecnappe, mai moștenise de la taică-său fieful du Moulin, care ținea de turnul pătrat din Gentilly. Fieful acesta era o moară așezată pe-o colină, lângă castelul Winchestre (Bicêtre). Morărița de-acolo avea un prunc frumos la sân; moara nu era departe de Universitate. Claude i-l duse el însuși morăriței pe micuțul său Jehan.

De atunci, simțind că are o povară pe umeri, Claude luă viața foarte în serios. Gândul la frățiorul său îi deveni nu numai o recreere, ci și scopul studiilor pe care le făcea. Hotărî să se consacre în întregime unui viitor, de care răspundea în fața lui Dumnezeu, și să n-aibă niciodată altă soție, alt copil decât fericirea și soarta fratelui său. Se legă deci mai mult decât oricând de vocația sa clericală. Meritul, știința, calitatea sa de vasal imediat al episcopului de Paris îi deschideau larg porțile bisericii. La douăzeci de ani, prin dispensa specială a Sfântului Sacun, Claude era preot și, fiind cel mai tânăr dintre capelanii catedralei Notre-Dame, slujea la altarul căruia i se spune, din cauza liturghiei târzii citite în fața lui, *altare pigrorum*. {45}

Acolo, fiind adâncit mai mult ca oricând în scumpele lui cărți, pe care nu le părăsea decât ca să dea fuga pentru o oră la fieful du Moulin, amestecul acesta de știință și de austeritate, atât de rară la vârsta lui, îi aduseră repede respectul și admirația mănăstirii. Din mănăstire, faima lui de savant trecuse în mulțime, unde se cam preschimbase, lucru des întâlnit pe atunci, în faimă de vrăjitor.

Și astfel, în ziua de Quasimodo, pe când se întorcea de la slujba leneșilor, oficiată la altarul de lângă ușa dinspre navă a corului, la

dreapta chipului Fecioarei, atenția îi fusese atrasă de grupul bătrânelor care lătrau în jurul patului copiilor găsiți.

Atunci se apropiase de mica și nefericita făptură atât de urâtă și de amenințată. Mizeria, slutenia, părăsirea, gândul la frățiorul său, ideea care-i trecu deodată prin minte că, dacă el ar muri, s-ar putea prea bine ca iubitul și micuțul lui Jehan să fie aruncat în mod jalnic pe scândura copiilor găsiți, toate acestea îi năpădiră inima; și, cuprins de o milă adâncă, luase copilul.

Când îl scoase din sac, îl găsi, într-adevăr, tare slut. Bietul omuleț avea un neg peste ochiul stâng, capul vârat între umeri, șira spinării încovoiată, coșul pieptului scos în afară, picioarele strâmbe; dar părea vioi; și, cu toate că lui Claude îi fu imposibil să-și dea seama ce limbă bâiguie copilul, țipătul lui dovedea o oarecare forță și sănătate. Urâtenia copilului făcu să sporească și mai mult mila lui Claude; și își jură să-l crească din dragoste pentru fratele său, astfel încât, orice păcate ar săvârși în viitor micul Jehan, să aibă înaintea milostenia aceasta făcută pentru el. Era un fel de plasament al milosteniilor lui Claude pe numele frățiorului său; o sumă de false fapte bune, pe care ținea să le agonisească din vreme pe numele lui, pentru cazul când micul ștregar ar simți într-o bună zi lipsa monedei acesteia, singura primită la vama raiului.

Claude își botează copilul adoptiv Quasimodo, fie pentru că ținu să sublinieze astfel ziua când îl găsisese, fie pentru că voi să caracterizeze prin numele lui cât de neisprăvită și abia schițată era sărmana și micuța făptură. Căci, într-adevăr, Quasimodo, chior, ghebos, cu picioarele strâmbe, nu era decât un „aproape ceva”.

3. Immanis pecoris custos, immanior ipse^{46}

Firește, în 1482, Quasimodo se făcuse mare. De câțiva ani devenise clopotar al catedralei Notre-Dame, grație tatălui său adoptiv, Claude Frollo, care devenise arhidiacon de Josas, grație suzeranului său, *messir* Louis de Beaumont, care devenise episcop în 1478, la moartea lui Guillaume Chartier, grație ocrotitorului său, Olivier le Daim, bărbier al regelui Ludovic al XI-lea prin grația lui Dumnezeu.

Quasimodo era, așadar, clopotar al catedralei Notre-Dame.

Cu timpul, se crease nu știu ce legătură intimă care îl lega de biserică. Izolat de lume pe vecie prin dubla fatalitate a nașterii necunoscute și a fizicului său diform, închis încă din copilărie în acest dublu cerc de netrecut, bietul nefericit se deprinsese să nu vadă nimic pe lume dincolo de sfintele ziduri care îl adăpostiseră la umbra lor. Pentru el, Notre-Dame fusese, rând pe rând, pe măsură ce creștea și se dezvolta, oul, cuibul, casa, patria, universul.

Și e sigur că exista un fel de armonie misterioasă și preexistentă între ființa aceasta și clădirea aceasta. Când, încă mic de tot, se târa întortocheat și parcă prin zvâcniri pe sub beznele bolților, Quasimodo, cu fața lui omenească și cu trupul lui animalic, părea reptila firească a dalelor umede și întunecate pe care umbra capitелurilor romanice proiecta atâtea forme bizare.

Mai târziu, când se prinse, fără să-și dea seama, de funia turelor, când rămase agățat de ea și când puse clopotul în mișcare, acest lucru îi făcu lui Claude, tatăl său adoptiv, impresia că i se dezleagă limba și că, în sfârșit, Quasimodo începe să vorbească.

Astfel, încetul cu încetul, dezvoltându-se mereu în spiritul catedralei, trăind și dormind înăuntrul ei, neieșind aproape niciodată de-acolo, simțindu-i în permanență influența misterioasă, Quasimodo ajunsese să-i semene, să se încrusteze, ca să zic așa, în ea, să facă parte integrantă din ea. Formele lui ieșite în afară se îmbucau, fie-ne iertată expresia, în unghiurile scobite ale clădirii; clopotarul părea nu numai că locuiește în catedrală, dar că e și conținutul ei firesc. Aproape s-ar putea spune că îi luase forma, așa cum melcul ia forma cochiliei. Catedrala îi era locuința, vizuină, înveliș. Intre vechea biserică și el exista o simpatie instinctivă atât de profundă, existau atâtea afinități magnetice, atâtea afinități materiale, încât copilul adera oarecum la ea, ca broasca țestoasă la carapace.

Catedrala zgrunțuroasă îi era carapacea.

E inutil să-i atragem atenția cititorului să nu ia într-un sens prea direct figurile de stil pe care suntem nevoiți să le folosim aici pentru a exprima această îmbinare ciudată, simetrică, imediată, aproape

consubstanțială, dintre un om și o clădire. De asemenea, e inutil să spunem cât de familiară îi devenise lui Quasimodo întreaga catedrală, după o conviețuire atât de îndelungată și de intimă. Locuința aceasta îi era proprie. Nu exista în ea scobitură în care Quasimodo să nu fi pătruns, nu exista înălțime pe care el să n-o fi urcat. De câteva ori, cocoșatul se cățăraseră până sus, pe fațadă, ajutându-se numai de asperitățile sculpturilor. Turlele, pe a căror suprafață exterioară era văzut târându-se ca o șopârlă ce alunecă pe un zid vertical, cele două gemene uriașe, atât de înalte, de amenințătoare și de înfricoșătoare nu-i produceau nici amețeli, nici spaimă, nici leșin; văzându-le cât îi erau de supuse, cu câtă ușurință se cățara pe ele, ai fi zis că le domesticise. Tot sărind, urcându-se pe ziduri și zbenguindu-se printre hăurile uriașei catedrale, Quasimodo devenise oarecum maimuță și capră de munte, așa cum copiii din Calabria înoată înainte de a umbla și se joacă cu marea încă de pe când sunt abia de-o șchioapă.

De altfel, nu numai trupul părea că i se modelase după catedrală, ci și sufletul. Ar fi greu de spus în ce stare se afla sufletul acesta, ce aspect căpătase, ce formă luase sub învelișul lui noduros. În viața lui nedomesticită, Quasimodo era chior, ghebos și șchiop din naștere. Cu mare caznă și cu multă răbdare, Claude Frollo izbutise să-l învețe să vorbească. Dar o soartă nefericită părea că-l urmărește pe bietul copil găsit. La paisprezece ani, ajuns clopotar la Notre-Dame, o nouă nenorocire se abătu asupra lui; clopotele îi sparseră timpanul; Quasimodo rămase surd. Singura poartă pe care natura i-o lăsase larg deschisă spre lume i se închise brusc, pentru totdeauna.

Închizându-se, ea opri și singura rază de bucurie și de lumină care mai pătrundea încă în sufletul lui Quasimodo. Sufletul i se prăbuși într-o beznă adâncă. Tristetea nefericitului deveni de nelecuit și totală, ca și diformitatea lui. Să mai adăugăm că surzenia îl făcu, într-o oarecare măsură, și mut. Căci, ca să nu le dea motive de râs altora, din clipa când se văzu surd, se hotărî să păstreze o tăcere pe care n-o rupea decât atunci când se afla singur. Și își legă de bunăvoie limba, pe care Claude Frollo se căznise atât să i-o dezlege. Din pricina asta se întâmpla ca, atunci când nevoia îl silea să vorbească, limba să-i fie greoaie, stângace și ca o poartă cu balamale ruginite.

Dacă am încerca acum să pătrundem în sufletul lui Quasimodo, străbătând scoarța aceasta groasă și tare, dacă am putea sonda adâncurile acestui organism prost alcătuit, dacă ne-ar fi dat să privim cu o făclie îndărătul acestor organe fără transparență, să explorăm interiorul întunecos al creaturii acesteia opace, să-i deslușim cutele obscure, înfundările absurde și să aruncăm deodată o lumină puternică asupra sufletului înlănțuit în văgăuna aceasta, l-am găsi, fără doar și poate, pe nefericit în vreo poziție jalnică, chircită și rahitică, asemenea deținuților din temnițele Venetiei, care

îmbătrâneau încovoiați într-o cutie de piatră prea scundă și prea scurtă.

E sigur că, într-un corp diform, spiritul se atrofiază. Quasimodo abia simțea mișcându-i-se orbește înlăuntrul trupului un suflet făcut după chipul său. Impresiile obiectelor sufereau o deformare importantă înainte de a-i ajunge la gândire. Creierul lui era un mediu deosebit: ideile care îl străbăteau ieșeau din el complet răsucite. Reflexia provenită din refracția aceasta era neapărat divergentă și deviată.

De aici, mulțimea de iluzii optice, de aberații ale judecății, de rătăcirii în care i se pierdea gândirea, când de nebun, când de idiot.

Prima urmare a acestei alcătuiți funeste era de a-i tulbura lui Quasimodo privirea pe care o arunca deasupra lucrurilor. Quasimodo nu primea de la ele aproape nicio percepție imediată. Lumea exterioară i se părea mult mai departe decât nouă.

A doua urmare a nenorocirii e că îl făcea să fie rău.

Quasimodo era rău, într-adevăr, pentru că era sălbatic; și era sălbatic pentru că era slut. În firea lui, ca și în a noastră, exista o logică.

Forța lui, dezvoltată într-un mod atât de neobișnuit, constituia o cauză în plus a răutății. *Malus puer robustus*{47}, spune Hobbes.

Altminteri, ca să fim dreپți, răutatea poate că nu era înăscută în el. De la primii pași printre oameni, Quasimodo se simțise, apoi se văzuse, disprețuit, înfierat, alungat. Pentru el, vorba omenească era întotdeauna batjocură sau blestem. Crescând, găsisese numai ură în jurul lui. Și o luase. Dobândise răutatea înconjurătoare. Apucase arma cu care fusese rănit.

La urma urmei, nu-și întorcea decât cu părere de rău fața spre oameni. Catedrala îi era de ajuns. În ea se aflau chipuri de marmură, regi, sfinți, episcopi, care cel puțin nu-i râdeau în nas și n-aveau pentru el decât o privire liniștită și binevoitoare. Celelalte statui, ale monștrilor și ale demonilor, nu se uitau nici ele cu ură la Quasimodo. Ii semănau prea mult ca să-l poată urî. Ele își râdeau mai degrabă de ceilalți oameni. Sfinții îi erau prieteni și-l binecuvântau; monștrii îi erau prieteni și-l păzeau. De aceea avea cu ei convorbiri intime și îndelungi, în care își revărsa amarul. De aceea petrecea uneori ceasuri întregi ghemuit în fața vreunei statui, vorbind singur cu ea. Iar dacă cineva trecea atunci pe neașteptate pe lângă el, Quasimodo fugea ca un amant surprins când face o serenadă.

Pentru el, catedrala nu-i înlocuia numai pe oameni, ci și universul și întreaga natură. Quasimodo nu visa alți pomi decât vitraliile veșnic în floare, alt umbrar decât cel al frunzelor de piatră care înmugureau, pline de păsări, în mănunchiul capitulurilor saxone, alți munți decât turlile gigantice ale bisericii, alt ocean decât Parisul care vuia la

picioarele lor.

Ceea ce iubea, în primul rând, în clădirea-mamă, ceea ce-i trezea sufletul și-l făcea să-și deschidă bieteles aripi pe care le ținea atât de jalnic strânse în văgăuna sa, ceea ce îl făcea câteodată fericit erau clopotele. Le iubea, le mângâia, le vorbea, le înțelegea. De la clopotele mici aflate în turla-săgeată din mijlocul catedralei și până la clopotul mare din portal, le îndrăgea pe toate. Clopotnița din mijlocul catedralei și cele două turle i se păreau trei colivii mari ale căror păsări, crescute de el, nu cântau decât pentru el. Și erau totuși aceleași clopote care îl surziseră; dar mamele își iubesc adesea mai mult copiii de la care au avut mai multe de îndurat.

E drept că glasul lor era singurul pe care Quasimodo îl mai putea auzi încă. De aceea, clopotul cel mare era iubită lui {48}. Pe el îl prefera în familia aceasta de fete gălăgioase care-i zburdau în preajmă în zilele de sărbătoare. Clopotul cel mare se numea Marie. Și stătea singur în turla dinspre miazăzi, alături de soră-sa Jacqueline, un clopot mai modest ca mărime, închis într-o colivie ceva mai mică, aflată lângă colivia Măriei. Jacqueline era numită astfel după numele nevestei lui Jean de Montagu {49}, care l-a dăruit bisericii, ceea ce nu l-a împiedicat să se arate fără cap la Montfaucon. În turla a doua se aflau alte șase clopote și, în sfârșit, cele șase mai mici locuiau în clopotnița de la mijlocul catedralei, împreună cu clopotul de lemn care nu toca decât în Joia Mare, de după-masă și până în dimineața din Ajunul Paștilor. Quasimodo avea așadar cincisprezece clopote în haremul său, dar favorita lui era Marie cea mare. Nici nu se poate închipui cât era de fericit în zilele când trebuia să tragă clopotul mare. Din momentul când arhidiaconul îl îndemna spunându-i: „Du-te!”, el urca scara în spirală a clopotniței mai repede decât ar fi putut cineva s-o coboare; intra gâfâind în camera aeriană a clopotului mare, îl privea o clipă cu pioșenie și cu dragoste, apoi îi vorbea blând, îl mângâia cu palma, ca pe un cal bun care are de făcut un drum lung. Îl căina pentru osteneala pe care avea s-o îndure. După aceste prime alintări, le striga ajutoarelor aflate la etajul de jos al turlei să înceapă. Ajutoarele se atârnavă de funii, scripeții scârțâiau și uriașa capsulă de metal se punea încet în mișcare. Quasimodo o urmărea cu privirea, fremătând. Prima ciocnire dintre limba clopotului și peretele din bronz făcea să tremure schelăria pe care se afla cocoșat. Quasimodo vibra odată cu el. „Bang!”, striga el, izbucnind într-un hohot de râs nebunesc. Între timp, mișcarea clopotului mare se accelera și, pe măsură ce clopotul străbătea un unghi mai larg, ochiul lui Quasimodo se deschidea din ce în ce mai fosforescent și mai înflăcărat. În sfârșit, începea marele dangăt; întreaga turlă se cutremura; schelăriile, plumbul, pietrele construcției tunau toate odată, de la stâlpii temeliei până la treflele care împodobeau partea de sus a catedralei. Atunci,

Quasimodo era în mare fierbere; umbla de colo-colo, tremura odată cu turla din creștet până-n tălpi. Clopotul, dezlănțuit și furios, le arăta pe rând celor doi pereți ai turlei imensa lui gură de bronz din care țâșnea vuietul de vijelie ce se aude până la patru leghe. Quasimodo se așeza în fața acestei guri căscate, se lăsa și se ridica după mișcările clopotului, aspira suflul doborâtor, privea rând pe rând când piața adâncă mișunând de lume la două sute de picioare sub el, când uriașa limbă de aramă care venea din secundă în secundă să-i urle în ureche. Era singura vorbă pe care o auzea, singurul sunet care tulbura pentru el tăcerea universală. Și se simțea în largul lui, ca o pasăre în soare. Apoi, deodată, frenezia clopotului puneă stăpânire pe el; privirea îi devenea neobișnuită; aștepta clopotul mare, cum așteaptă păianjenul musca, și se arunca brusc asupra lui, fără să se mai gândească la nimic. Și-atunci, suspendat în abis, aruncat în balansul formidabil al clopotului, apuca de toarte monstrul de bronz, îl strângea cu genunchii, îi dădea pîteni cu călcâiele și dubla cu toată puterea de lovire și cu toată greutatea corpului său furia dangătului. În acest timp, turla se clătina; Quasimodo striga și scrâșnea din dinți, clăia de păr roșu i se zburlea, pieptul lui făcea un zgomot ca de foaie, ochiul lui arunca flăcări, monstruosul clopot necheza istovit sub el, și-atunci nu mai exista clopotul mare de la Notre-Dame, nici Quasimodo, totul era vis, vârtej, furtună, era amețea la călare pe zgomot, era un duh încheștat pe-o crupă zburătoare, era un centaur ciudat, jumătate om, jumătate clopot, un soi de Astolfo (50), oribil, purtat de un uimitor cal înaripat, făurit din bronz viu.

Prezența ființei acesteia extraordinare făcea să circule nu știu ce suflu de viață în întreaga catedrală. Din el părea că iese, cel puțin după spusele mulțimii superstițioase care exagera lucrurile, o emanație misterioasă care însuflețea toate pietrele catedralei și făcea să palpitate măruntaiele profunde ale bătrânei biserici. Era de ajuns ca lumea să-l știe acolo, ca să fie încredințată că și vede trăind și mișcându-se mulțimea de statui de prin galerii și portaluri. Și, într-adevăr, catedrala părea o ființă supusă și ascultătoare sub mâna lui; aștepta să vrea el, ca să-și înalțe puternica voce; biserica era bătuită și plină de Quasimodo ca de un duh familiar. S-ar fi zis că monstrul făcea să respire imensa clădire. Cocoșatul era, într-adevăr, pretutindeni, se multiplica în toate punctele catedralei. Uneori zăreai cu groază pe partea cea mai înaltă a vreuneia din turla un pitic ciudat care se cățara, șerpuia, se târa în patru labe, cobora în afară deasupra golului, sărea din piatră în piatră și se ducea să scotocească în pânțele vreunei gorgone sculptate; era Quasimodo, pornit să distrugă cuiburile de ciori. Alteori te ciocneai în vreun ungher întunecat al bisericii de-un fel de himeră vie, chircită și posomorâtă: era Quasimodo, adâncit în gânduri. Câteodată se zăreau, sub vreo

clopotniță, un cap enorm și un maldăr de membre dezordonate bălăbănindu-se cu furie la capătul unei funii: era Quasimodo sunând vecernia sau slujba de dimineață. Deseori, noaptea, vedeai rătăcind o formă hidoasă pe firava balustradă dantelată care încununează turlele și formează marginea absidei: era tot cocoșatul de la Notre-Dame. Atunci, spuneau vecinele, întreaga biserică dobânda un aer fantastic, supranatural, oribil; ici-colo se deschideau ochi și guri, se auzeau lătrând câinii, șerpilor fantastici, iazmele de piatră care veghează zi și noapte, cu gâtul întins și cu botul căscat, în jurul monstruoasei catedrale; și dacă era noaptea Crăciunului, când clopotul cel mare, care părea că horcăie, îi chema pe credincioși la slujba de la miezul nopții, fațada sumbră a bisericii avea un asemenea aer, încât ai fi zis că marele portal înghițea mulțimea, iar fereastra în formă de roză o privea. Și toate acestea se trăgeau de la Quasimodo. Egiptul l-ar fi socotit zeul acestui templu; Evul Mediu îl credea diavolul; el era sufletul ei.

Și asta într-atât, încât, pentru cei care știu că el a existat, catedrala de la Notre-Dame e astăzi pustie, neînsuflețită, moartă. Simți că i-a dispărut ceva. Acest trup imens e gol; e un schelet; sufletul l-a părăsit; i se mai vede doar locul și atât. E ca o țeastă care mai are încă găvanele ochilor, dar nu și privirea.

4. Câinele și stăpânul său

Exista totuși o ființă omenească pe care Quasimodo n-o cuprindea în răutatea și în ura lui față de ceilalți și pe care o iubea tot atât, dacă nu chiar mai mult decât își iubea catedrala: ființa aceea era Claude Frollo.

Lucru simplu de înțeles. Claude Frollo îl luase, îl adoptase, îl hrănise, îl crescuse. De mic copil, Quasimodo se obișnuise să se adăpostească între genunchii lui Claude Frollo când câinii și copiii lătrau după el. Claude Frollo îl învățase să vorbească, să citească, să scrie. Claude Frollo, în sfârșit, îl făcuse clopotar. Iar a-l uni pe Quasimodo cu clopotul cel mare era totuna cu a i-o da lui Romeo pe Julieta.

De aceea, recunoștința lui Quasimodo era profundă, pasionată, nemărginită; și cu toate că fața tatălui său adoptiv era deseori întunecată și severă, deși vorba îi era de obicei scurtă, aspră, poruncitoare, recunoștința aceasta nu se dezmințise nici măcar o clipă. Arhidiaconul avea în Quasimodo sclavul cel mai supus, sluga cea mai docilă, câinele de pază cel mai atent. Când bietul clopotar surzise, între el și Claude Frollo se stabilise o limbă a semnelor, misterioasă și înțeleasă numai de ei doi. În felul acesta, arhidiaconul era singura ființă umană cu care Quasimodo mai comunica. Pe cocoșat nu-l mai legau de lume decât două lucruri: Notre-Dame și Claude Frollo.

Nimic nu se putea compara cu puterea arhidiaconului asupra clopotarului, cu atașamentul clopotarului față de arhidiacon. Un semn al lui Claude și ideea că-i face plăcere i-ar fi fost de ajuns lui Quasimodo ca să se arunce de la înălțimea turelor catedralei. Forța fizică, neobișnuit de dezvoltată la Quasimodo și pusă orbește de el la dispoziția altuia, era un lucru vrednic de luat în seamă. Fără îndoială că se aflau în joc și dragostea filială, și devotamentul față de stăpân, dar se mai afla, de asemenea, și fascinația exercitată de o minte omenească asupra unei alte minți. O biată ființă neajutorată și stângace stătea cu fruntea plecată și cu ochi rugători în fața unei minți înalte și profunde, puternice și superioare. În sfârșit, mai presus de toate, se afla recunoștința. Recunoștință împinsă până la o asemenea limită, încât n-am avea cu ce s-o comparăm. Virtutea aceasta nu e dintre cele ale căror pilde înalte se află printre oameni. Vom spune deci că bietul Quasimodo îl iubea pe arhidiacon așa cum niciodată un câine, niciodată un cal, niciodată un elefant nu și-a iubit stăpânul.

5. Urmare la Claude Frollo

În 1482, Quasimodo avea cam douăzeci de ani, iar Claude Frollo vreo treizeci și șase; unul crescuse, celălalt îmbătrânise.

Claude Frollo nu mai era simplul student al colegiului Torchi, duiosul ocrotitor al unui copilaș, tânărul și visătorul filosof care știa multe și ignora multe. Era un preot auster, grav, mohorât; un duhovnic; era domnul arhidiacon de Josas, al doilea ajutor al episcopului, având în grijă cele două decanate, din Montlhéry și din Châteaufort, și cei o sută șaptezeci și patru de preoți rurali. Era un personaj impunător și posac în fața căruia tremurau copiii din cor în stiharele și hăinuțele lor, diaconii mărunți ai catedralei, călugării din tagma Sfântului Augustin și preoții care citeau utreniile de la Notre-Dame, când el trecea agale pe sub înaltele ogive ale corului, măreț, gânditor, cu brațele încrucișate și cu capul plecat într-atât, încât nu i se mai vedea din toată figura decât fruntea largă și pleșuvă.

Altminteri, dom Claude Frollo nu lăsase în părăsire nici știința și nici creșterea fratelui său mai mic, cele două ocupații ale vieții sale. Dar, cu vremea, în lucrurile acestea atât de plăcute se strecurase o oarecare amărăciune. *Până la urmă, spune Paul Diacre, și cea mai bună slănină se râncezește.* Micul Jehan Frollo, poreclit „du Moulin” din pricina locului unde fusese alăptat, nu apucase pe drumul voit de Claude. Fratele mai mare l-ar fi dorit școlar, pios, supus, învățat și cinstit. Iar frățiorul, asemenea copăceilor care înșală așteptările și munca grădinarului și se întorc îndărătnici spre partea de unde le vine aerul și soarele, frățiorul, așadar, nu creștea, nu dădea roade și nu întindea crengi frumoase și bogate decât spre trândăvie, ignoranță și desfrâu. Jehan era un adevărat drac, foarte împrăștiat, lucru care îl făcea pe dom Claude să-și încrunte sprâncenele, dar foarte hazliu și isteț, ceea ce îl făcea pe fratele mai mare să zâmbească. Claude îl încredințase aceluiași colegiu Torchi, unde își petrecuse și el primii ani de învățătură și de reculegere; și era o durere pentru el că sanctuarul acesta, pe care odinioară numele de Frollo îl cinstise, să fie acum scandalizat de el. De aceea îi ținea lui Jehan predici grozav de lungi și de aspre, pe care frățiorul le îndura cu mult curaj. La urma urmei, mica pușlama avea inimă bună, așa cum vedem în toate comediile. Dar, după ce predica se termina, Jehan își relua netulburat drumul răzvrătirilor și al grozăviilor sale. Uneori, potrivit prețioasei tradiții păstrate cu grijă până în zilele noastre, cotonogea în semn de bun-venit un „ageamiu” (așa li se spunea nou-veniților la Universitate); alteori se afla în fruntea unei cete de studenți, care se năpusteau în mod clasic asupra unei cârciumi, *quasi classico excitați*,

apoi îl snopeau pe cârciumar cu „ciomege ofensive” și prădau cu voieșie cârciuma, spărgând până și butiile cu vin din veci. Și apoi urma reclamația în latină, pe care submonitorul de la Torchi i-o aducea în mod jalnic lui dom Claude, având pe margine dureroasa notație: *Rixa, prima causa vinum optimum pota-tum*{51}. În sfârșit, lucru îngrozitor pentru un copil de șaisprezece ani, se spunea că nelegiuirile lui îl duceau adeseori până în strada Glatigny.

Din aceste pricini, Claude, mâhnit și descurajat în sentimentele lui omenești, se aruncase cu și mai mult avânt în brațele științei, surioara care, cel puțin, nu-ți râde în nas și-ți plătește întotdeauna, deși în monedă uneori cam stearpă, pentru grija pe care i-o porți. Deveni din ce în ce mai savant și, în același timp, printr-o urmare firească, din ce în ce mai rigid ca preot, din ce în ce mai trist ca om. Există, pentru fiecare dintre noi, anumite paralelisme între inteligența, moravurile și caracterul nostru, care se dezvoltă neconținut și nu se rup decât în momentele de mare tulburare ale vieții.

Cum Claude Frollo străbătuse încă din tinerețe aproape întregul cerc al cunoștințelor umane pozitive, exterioare și îngăduite de lege, se văzu nevoit, dacă nu voia să oprească *ubi defuit orbis*{52}, să meargă mai departe și să caute altă hrană pentru nesățioasa activitate a inteligenței sale. Străvechiul simbol al șarpelui care își mușcă coada i se potrivește mai ales științei. Claude Frollo se pare că simțise asta pe propria lui piele. Mai multe persoane serioase afirmau că, după ce epuizase întregul *fas*{53} al științei omenești, cutezase să pătrundă în nefast. Se spunea că, după ce gustase unul după altul din toate merele arborelui cunoașterii, dom Claude, împins de foame sau de silă, sfârșise prin a mușca din fructul oprit. Arhidiaconul participase, rând pe rând, după cum au văzut cititorii, la conferințele teologilor de la Sorbona, la adunările studenților facultății de limbi vechi și filosofie puși sub oblăduirea Sfântului Ilarion, la disputele decretiștilor puși sub oblăduirea Sfântului Martin, la congregațiile medicilor de la agheasmatarul catedralei Notre-Dame, *ad cupam Nostrae-Dominae*; toate mâncărurile îngăduite și aprobate, pe care aceste patru mari bucătării, numite cele patru facultăți, le puteau prepara și servi unei minți, el le înghițișe și i se făcuse lehamite de ele mai înainte de a-și fi potolit foamea; atunci săpase mai departe, mai adânc, sub toată această știință finită, materială, limitată; își riscase poate sufletul și se așezase în peșteră, la misterioasa masă a alchimiștilor, a astrologilor, a hermeticilor, masă în capul căreia se afla, în Evul Mediu, Averroes, Guillaume de Paris și Nicolas Flamei, și care se prelungește în Orient, la luminile sfeșnicului cu șapte brațe, până la Solomon, Pitagora și Zoroastru.

Așa se bănuia, cel puțin, pe drept sau pe nedrept.

Lucru sigur e că arhidiaconul vizita adesea cimitirul Sfinților

Înocenți, unde se aflau înmormântați tatăl și mama sa, e drept, laolaltă cu celelalte victime ale ciumei din 1466; dar că părea mult mai puțin smerit în fața crucii de la groapa lor decât în fața figurilor ciudate care împodobeau din belșug mormântul lui Nicolas Flamel și al lui Claude Pernelle, construit alături.

Lucru sigur e că fusese văzut deseori străbătând strada Lombarzilor și intrând pe furiș într-o căsuță aflată la colțul dintre strada Scriitorilor și strada Marivault. Acolo era casa pe care Nicolas Flamel o clădise și unde murise pe la 1417; mereu pustie de-atunci, casa începea să se ruineze, căci hermeticii și alchimiștii din toate țările îi stricaseră pereții numai zgâriindu-și numele pe ei. Câțiva vecini afirmau chiar că-l văzuseră odată, printr-un ochi de pivniță, pe arhidiaconul Claude săpând, mutând din loc și scormonind pământul din cele două beciuri ale căror ziduri de sprijin fuseseră mângălite cu nenumărate versuri și hieroglife chiar de către Nicolas Flamel. Se bănuia că Flamel ascunsese piatra filosofală în aceste beciuri și alchimiștii, timp de două veacuri, de la Magistri până la părintele Pacifique, n-au încetat să frământă solul decât atunci când casa, atât de cumplit scotocită și răsturnată, s-a prefăcut în pulbere sub tălpile lor.

Și mai e sigur că arhidiaconul fusese cuprins de o patimă ciudată pentru portalul simbolic de la Notre-Dame, această pagină de grimoar scrisă în piatră de episcopul Guillaume de Paris, care fără doar și poate că s-a ales cu afurisenia pentru faptul că a pus un frontispiciu atât de diavolesc la sfântul poem cântat de-a pururi de restul clădirii. Despre arhidiaconul Claude se mai spunea, de asemenea, că studiasc cu de-amănuntul colosul Sfântului Cristof și statuia cea lungă și enigmatică, pe atunci aflată încă la intrarea catedralei pe care poporul, în glumele lui, o numea „Monsieur Legris”. Dar ceea ce toată lumea putuse să observe erau nesfârșitele ceasuri pe care dom Claude și le petrecea adesea stând pe parapetul intrării, contemplând sculpturile portalului, examinând când fecioarele nebune cu lămpile lor răsturnate, când fecioarele cuminți cu lămpile lor drepte; alteori, calculând unghiul privirii corbului care ține de portalul din stânga și privește în biserică un punct misterios, unde cu siguranță că e ascunsă piatra filosofală, dacă ea nu se află cumva în beciul lui Nicolas Flamel. În treacăt fie zis, pentru biserica Notre-Dame însemna o soartă ciudată, la epoca aceea, să fie iubită astfel, în două feluri diferite și cu atâta evlavie, de două ființe atât de puțin asemănătoare, cum erau dom Claude și Quasimodo; să fie iubită de unul, care era un fel de jumătate-om, instinctiv și sălbatic, pentru frumusețea, pentru statura, pentru armoniile desprinse din mărețul ei ansamblu; să fie iubită de celălalt, om cu imaginație savantă și pățimașă, pentru semnificația, pentru mitul ei, pentru sensul cuprins în ea, pentru simbolul aflat sub

sculpturile de pe fațada ei, ca literele primului text sub cele ale textului scris deasupra lor, într-un palimpsest; într-un cuvânt, pentru enigma pe care ea o propune veșnic minții.

E sigur, în sfârșit, că arhidiaconul își aranjase, în una din cele două turle care privesc spre Piața Grève, chiar lângă colivia cu clopote, o chilioară foarte tainică unde nimeni nu pătrundea fără voia lui, nici chiar episcopul, după cât se spunea. Chilia aceasta fusese clădită pe vremuri chiar lângă vârful turlei, printre cuiburile de ciori, de episcopul Hugo de Besançon, care, la vremea lui, săvârșise acolo fapte necurate. Ce cuprindea chilia, nu știa nimeni; dar noaptea, din prundi-șurile de pe Terrain, fusese văzută la fereastra cea mică din spatele turlei, apărând, dispărând și reapărând la intervaluri scurte și egale, o pâlpâire roșie, intermitentă, ciudată, care părea că urmărește suflul gâfâitor al unor foaie și că vine, mai degrabă, de la o flacără decât de la o lumină. În întuneric, de la înălțimea aceea, pâlpâirea făcea o impresie neobișnuită, și cumetrele spuneau: „Iată-l pe arhidiacon suflând, iată iadul pâlpâind colo, sus”.

La urma urmei, în toate acestea nu existau dovezi de vrăjitorie prea serioase; dar atâta fum cât să bănuiești că există și foc tot era; și arhidiaconul avea o faimă destul de proastă. Trebuie spus totuși că științele Egiptului, că necromanția, magia, chiar cea mai albă și mai nevinovată, nu-și aflau dușman mai înverșunat, denunțator mai fără milă decât el față de domnii din tribunalul catedralei. Fie că era vorba de oroare sinceră, fie că era un simplu joc al hoțului care strigă: „Hoții!”, arhidiaconul tot era privit de savantele capete ale soborului ca un suflet intrat în anticamera infernului, pierdut în văgăunile Cabalei, bâjbâind în beznele științelor oculte. Și nici mulțimea nu se înșela; în fața oricărui om cu nițică agerime de minte, Quasimodo trecea drept diavolul, Claude Frollo drept vrăjitorul. Era vădit: clopotarul trebuia să-l slujească pe arhidiacon un anumit timp, după care avea să-i ia sufletul drept plată. De aceea, cu toată viața nespus de austeră pe care o ducea, arhidiaconul nu era privit cu ochi buni de sufletele cuvioase; și nu exista nas de credincios, oricât de nepriceput ar fi fost el, care să nu-l adulmece ca vrăjitor.

Și dacă vârsta săpase hăuri adânci în știința sa, ea i le săpase și în suflet. Cel puțin, așa erai îndreptățit să crezi cercetându-i chipul, pe care sufletul nu se vedea licărind decât ca printr-un nor întunecat. De ce avea oare arhidiaconul fruntea înaltă și pleșuvă, de ce-și ținea capul mereu plecat, de ce pieptul i se umfla mereu de suspine? Ce gând tainic îi pune pe buze un zâmbet plin de amărăciune în aceeași clipă când sprâncenele încruntate i se apropiau ca doi tauri gata de luptă? De ce puținul păr pe care îl mai avea îi și încărunțise? Ce foc lăuntric îi izbucnea uneori în privire, în așa fel încât ochii lui păreau două găuri scobite în peretele unui cuptor?

Aceste semne ale unei puternice frământări morale atinseseră un înalt grad de intensitate mai ales în perioada când se petreceau cele povestite aici. Nu o dată, vreun copil din cor fugise înspăimântat, văzându-l singur în biserică, într-atât de ciudată și de aprinsă era privirea arhidiaconului. Nu o dată, în altar, la ora liturghiei, vecinul său îl auzise amestecând în plain-chantul *ad omnem tonum* niște paranteze ininteligibile. Nu o dată, spălătoreasă din Terrain, tocmită să „le spele preoților”, observase cu spaimă urme de unghii și de degete crispate pe stiharul alb al domnului arhidiacon de Josas.

De altfel, arhidiaconul devenea tot mai sever și niciodată nu fusese mai vrednic de-a fi dat ca pildă. Atât pentru situația sa, cât și datorită caracterului, totdeauna se ținuse departe de femei; acum părea că le urăște mai mult ca oricând. Foșnetul unei fuste de mătase era de ajuns ca să-l facă să-și lase gluga pe ochi. În privința aceasta era atât de auster și de retras, încât atunci când doamna de Beaujeu, fiică a regelui, a venit în luna decembrie 1481 să viziteze mănăstirea de la Notre-Dame, el se împotrivi cu toată gravitatea să i se dea drumul, amintindu-i episcopului statutul Cărții Negre, datat din ajunul Sfântului Bartolomeu 1334, care interzice intrarea oricărei femei în mănăstire, „fie ea bătrână sau tânără, stăpână sau slugă”. La care, episcopul fusese nevoit să-i citeze porunca legatului papal Odo, care le excepta pe unele doamne de neam mare, *aliquae magnates mulieres, quae sine scandalo vitari non possunt*⁽⁵⁴⁾. Dar arhidiaconul tot protestă, obiectând că porunca legatului, care data din 1207, era anterioară cu o sută douăzeci și șapte de ani Cărții Negre și, prin urmare, abrogată de fapt prin aceasta. Și refuzase să apară în fața prințesei.

Se remarcă printre altele faptul că oroarea lui față de egiptiene și țigănci părea să sporească de câtva timp. Îi ceruse episcopului un edict care interzicea cu strășnicie țigăncilor să vină să danseze și să cânte din tamburină în piața din fața catedralei și scotocea tot de pe atunci arhivele mucegăite ale tribunalului bisericesc, ca să adune cazuri de vrăjitori și de vrăjitoare osândiți la ardere și la ștreang pentru vrăji săvârșite cu țapi, scroafe sau capre.

6. Nepopularitate

După cum am spus, arhidiaconul și clopotarul nu prea erau iubiți de gloata mare și mărunță din vecinătatea catedralei. Când Claude și Quasimodo ieșeau împreună, ceea ce se întâmpla destul de des, și când erau văzuți traversând amândoi, sluga în urma stăpânului, ulițele reci, înguste și întunecoase înghesuite în jurul catedralei Notre-Dame, cuvinte de ocară, bolboroselile ironice sau glumele batjocoritoare îi hărțuiau în trecere, de nu cumva, lucru rar, întâmplat, Claude Frollo nu mergea cu capul sus, arătându-și fruntea severă și aproape îngustă și făcându-i să încremenească pe glumeții care cutezau să râdă de ei.

Cei doi erau în cartierul lor ca „poetii” despre care vorbește Régnier:

*Și tot felul de oameni se țin după poeți,
Ca după buhă glasuri de vrăbii și sticleți.*

Ici, un puștan șiret își risca pielea și oasele ca să aibă plăcerea nespusă de-a înfige un ac în cocoașa lui Quasimodo. Colo, o fată frumoasă, îndrăzneată și mai neobrăzată decât s-ar fi convenit se atingea de sutana neagră a preotului și-i cânta sub nas cântecul de batjocură: „Cuib, cuib, diavolul e prins”. Uneori, câte un pâlc colțos de babe, înșiruite și ghemuite în umbră pe treptele vreunei intrări, bombăneau zgomotos la trecerea arhidiaconului și a clopotarului și le aruncau în batjocură binevoitorul salut: „Hm! Uite unul care are sufletul aidoma cu trupul celuiilalt!”. Sau vreo ceată de studenți și de ștregari care jucau șotron se ridicau grămadă și-l salutau clasic cu câteva huiduieli latinești: Eia! Eia! *Claudius cum claudio!*^{55}

Dar cel mai adesea, ocară trecea neluată în seamă și de preot, și de clopotar. Ca să poată auzi toate aceste drăgălașe lucruri, Quasimodo era prea surd, iar Claude prea adâncit în gânduri.

Cartea a cincea

1. Abbas beati Martini

Faima lui dom Claude se întinsese până departe. Ei îi datoră arhidiaconul, cam pe vremea când refuzase s-o vadă pe doamna de Beaujeu, o vizită pe care n-avea s-o uite mult timp.

Era într-o seară. Dom Claude tocmai se retrăsese după slujbă în chilia lui canonicală din mănăstirea Notre-Dame. Chilia, în afara unor vase de sticlă aruncate într-un colț și pline de-o pulbere destul de îndoielnică semănând foarte mult a pulbere explozivă, n-avea nimic ciudat și nici misterios. Se mai aflau ici-colo câteva inscripții pe pereți, dar ele nu erau decât sentințe științifice sau religioase, extrase din autori consacrați. Arhidiaconul tocmai se așezase la lumina unui sfeșnic de aramă cu trei brațe, în fața unui imens dulap plin cu manuscrise. Își rezemase cotul de cartea larg deschisă a lui Honorius d'Autun: *De praedestinatione et libero arbitrio* {56} și răsfoia, adâncit în gânduri, un in-folio tipărit pe care și-l adusese atunci, singurul produs al tiparniței aflat în chilia sa. În mijlocul gândurilor îl trezi o bătaie în ușă.

— Cine e acolo?, întrebă savantul, cu tonul plăcut al unui câine hămesit care e stingherit de la osul lui.

Un glas de afară îi răspunse:

— Prietenul dumneavoastră, Jacques Coictier.

Arhidiaconul se duse să deschidă.

Era, într-adevăr, medicul regelui; un personaj de vreo cincizeci de ani a cărui înfățișare aspră nu era corijată decât de-o privire vicleană. Medicul mai era însoțit de un bărbat. Amândoi purtau robe lungi de culoarea ardeziei, îmblănite cu jder, prinse la brâu și închise de sus până jos, și bonete din aceeași pânză, de aceeași culoare. Degetele, vârate în mâneci, nu li se zăreau, poalele robelor le ascundeau picioarele, iar ochii le dispăreau sub bonete.

— Domnul mă aibă în pază, *messires!*, spuse arhidiaconul, dându-le drumul în chilie. Nu mă așteptam la o vizită care să-mi facă atâta cinste, la o asemenea oră.

Și tot vorbindu-le în felul acesta curtenilor, își plimba, de la medic la însoțitorul său, privirea neliniștită și cercetătoare.

— Niciodată nu e prea târziu ca să vizitezi un savant de seama lui dom Claude Frolo de Tirechappe, răspunse doctorul Coictier, pe care accentul din Franche-Comté îl făcea să târâie toate frazele cu măreția unei rochii cu coadă.

Apoi, între medic și arhidiacon începu unul din prologurile acelea pline de urări care precedau pe-atunci, după obicei, orice convorbire între savanți și care nu-i împiedicau deloc să se urască din toată inima. De altfel, așa e și azi, oricare gură de savant pornită să măgulească un alt savant fiind un vas cu fiere îndulcită.

Complimentele lui Claude Frollo către Jacques Coictier se refereau mai ales la numeroasele foloase lumești pe care vrednicul medic știuse să le extragă, în decursul carierei sale atât de invidiate, din fiecare boală a regelui, operație a unei alchimii mai bune și mai sigure decât căutarea pietrei filosof ale.

— Credeți-mă, domnule doctor Coictier, că m-am bucurat tare mult aflând despre numirea ca episcop a nepotului dumneavoastră, cucernicul meu senior Pierre Versé. Nu e oare episcop de Amiens?

— Ba da, domnule arhidiacon. Domnul s-a milostivit, în marea sa bunătate.

— Știți că arătați minunat în ziua de Crăciun, în fruntea celor de la Camera de Conturi, domnule președinte.

— Vicepreședinte, dom Claude. Vai! Numai atât.

— Ce se mai aude cu superba dumneavoastră casă de pe strada Saint-André-des-Arts? E un adevărat Luvru. Îmi place grozav zarzărul sculptat pe poartă, cu jocul de cuvinte plin de duh: à l'*abri-cotier* {57}.

— Vai, maestre Claude, toată clădirea mă costă bani grei! Pe măsură ce ea se înalță, eu mă ruinez.

— Cum?! N-aveți veniturile de la Temniță, de la *bailliage*-ul {58} Palatului și renta tuturor caselor, măcelăriilor, dughe-nelor și maghernițelor din cartierul La Clôture? Asta-i o vacă bună de muls.

— Moșia mea de la Poissy nu mi-a adus nimic anul acesta.

— Dar vămuirile de la Triel, Saint-James și Saint-Ger-main-en-Laye tot aduc...

— O sută douăzeci de livre, nici măcar pariziene.

— Aveți slujba de consilier al regelui. Asta e fixă.

— Da, confrate Claude, dar afurisita seniorie de Poligny, despre care se vorbește atât, nu-mi aduce nici măcar șaizeci de scuizi de aur, una peste alta.

În complimentele pe care dom Claude i le adresa lui Jacques Coictier se simțea tonul acela sardonice, acru și ușor ironic, zâmbetul trist și crud al unui om superior și nefericit care se joacă o clipă, din distracție, cu îndestulata prosperitate a unui om de rând. Celălalt nu-și dădea seama de asta.

— Pe sufletul meu, spuse, în sfârșit, dom Claude, strângându-i mâna, îmi face plăcere să vă văd atât de sănătos.

— Mulțumesc, maestre Claude.

— Și, fiindcă veni vorba, ce mai face regescul dumneavoastră pacient?

— Nu-și plătește îndeajuns medicul, răspunse Jacques Coictier, aruncând o privire spre însoțitorul său.

— Așa socoți, cumetre Coictier?, întrebă acesta, întrebarea, rostită pe un ton de mirare și de reproș, îndreptă din nou asupra necunoscutului atenția arhidiaconului, care, cinstit vorbind, nu-l uitase cu totul nicio clipă de când necunoscutul îi trecuse pragul chiliei. Ba chiar fuseseră necesare nenumăratele motive pe care le avea de a-l menaja pe doctorul Jacques Coictier, atotputernicul medic al regelui Ludovic al XI-lea, ca să-l primească astfel însoțit. De aceea, chipul lui n-avea nimic prietenos când Jacques Coictier îi spuse:

— Știți, dom Claude, vă aduc un confrate care a ținut să vă vadă pentru faima dumneavoastră.

— Domnul e tot medic?, întrebă arhidiaconul, ațintindu-și privirea pătrunzătoare asupra însoțitorului lui Coictier.

Dar sub sprâncenele necunoscutului întâlni o privire la fel de străpungătoare și de bănuitoare ca și a lui.

Necunoscutul, pe cât îngăduia să vezi slaba lumină a sfeșnicului, era un bătrân de vreo șaizeci de ani, de statură mijlocie, care părea destul de bolnav și de dărâmat.

Profilul lui, deși cu o linie foarte obișnuită, avea în el ceva puternic și sever: lumina ochiului îi licărea în orbitele foarte adâncite, ca un foc în fundul unei peșteri; iar sub boneta pleoștită care îi cădea pe nas, se simțeau rotunjindu-se formele unei frunți de geniu.

Necunoscutul se hotărî să răspundă el însuși la întrebarea arhidiaconului.

— Cucernice maestre, spuse el cu o voce gravă, faima dumneavoastră a ajuns până la mine și-am vrut să vă cer o consultație. Nu sunt decât un biet gentilom de provincie, care se descâlță înainte de a intra la savanți. Trebuie să-mi știți numele. Mă cheamă jupân Tourangeau.

„Ciudat nume pentru un gentilom!”, gândi arhidiaconul. Totuși se simțea în fața unui om puternic și serios. Instinctul inteligenței lui superioare îl făcea să bănuiască o inteligență superioară sub boneta îmblănită a lui jupân Tourangeau; și, cercetându-i figura gravă, strâmbătura ironică pe care prezența lui Jacques Coictier o stârnise pe fața mohorâtă a arhidiaconului se stinse încetul cu încetul, ca amurgul la un capăt al nopții. Dom Claude se așează iar, întunecat și tăcut, în jilțul său mare; cotul lui își reluă locul obișnuit pe masă, fruntea i se rezemă, ca de obicei, în palmă. După câteva momente de gândire, le făcu semn celor doi vizitatori să ia loc și i se adresă lui jupân Tourangeau.

— Veniți pentru o consultare, jupâne? Și în ce ramură a științelor?

— Preacucernice, răspunse jupân Tourangeau, eu sunt bolnav,

foarte bolnav. Despre dumneavoastră se spune că sunteți un mare Esculap, și-am venit să vă cer un sfat medical.

— Medical!, zise arhidiaconul, clătinând din cap. Apoi păru că se reculege o clipă și continuă: Jupâne Tourangeau, fiindcă așa vă numiți, întoarceți capul. Îmi veți găsi răspunsul, gata scris pe perete.

Jupân Tourangeau se supuse și citi deasupra capului său inscripția aceasta gravată pe zid: Medicina e fiica închipuirii. Jamblique.

Doctorul Jacques Coictier ascultase vorbele însoțitorului său cu o ciudă pe care răspunsul lui dom Claude o sporise încă pe atâta. Se plecă la urechea lui jupân Tourangeau și-i șopti destul de încet ca să nu poată fi auzit de arhidiacon:

— V-am spus dinainte că e nebun. Dumneavoastră ați vrut să-l vedeți!

— Nebunul s-ar putea prea bine să aibă dreptate, doctore Jacques!, răspunse jupân Tourangeau pe același ton și cu un zâmbet amar.

— Cum doriți!, zise Coictier, sec. Apoi, adresându-se arhidiaconului: Vă cam grăbiți, dom Claude, și vă împiedicați de Hipocrate cât se împiedică o maimuță de-o alună. Medicina, o închipuire! Cred că spițerii și măștrii medici v-ar ucide cu pietre dacă s-ar afla aici de față. Negați deci influența filtrelor asupra sângelui, a alifiilor asupra cărnii! Negați farmacia eternă a florilor și a metalelor numită lume și făcută dinadins pentru veșnicul bolnav numit om!

— Nu neg nici farmacia și nici bolnavul, spune dom Claude rece. Eu îl neg pe medic.

— Așadar, continuă Coictier aprins, nu-i adevărat că guta ar fi o pecingine lăuntrică, nu-i adevărat că o rană pricinuită de focul unei arme se lecuiește prin aplicarea unui șoarece fript, nu-i adevărat că un sânge tânăr, introdus cum trebuie, redă tinerețea venelor îmbătrânite, nu-i adevărat că doi și cu doi fac patru și că *emprostathonos* urmează după *opistathonos*!

Arhidiaconul răspunse fără să se tulbure:

— Sunt anumite lucruri despre care eu gândesc într-un anumit fel. Coictier se roși de mânie.

— Hai, hai, dragă Coictier, să nu ne supărăm, spuse jupân Tourangeau. Domnul arhidiacon e prietenul nostru.

Coictier se domoli, bombănind cu glas scăzut:

— La urma urmei, e un nebun!

— Pe legea mea, maestre Claude, continuă jupân Tourangeau după o clipă de tăcere; tare mă mai încurcați. Venisem să vă cer două consultații, una privind sănătatea, alta privind steaua mea.

— Domnule, spuse arhidiaconul, dacă ăsta v-a fost gândul, ați fi făcut mai bine să nu vă osteniți urcând treptele scării mele. Nu cred în

medicină. Nu cred în astrologie.

— Așa!, făcu jupân Tourangeau, mirat.

Coictier râdea cu un râs silit.

— Vedeți bine că e nebun, îi șopti el lui jupân Tourangeau. Nu crede în astrologie!

— Cum aş putea oare să-mi închipui, continuă dom Claude, că fiecare rază de stea e un fir legat de capul unui om!

— Atunci în ce credeți?, exclamă jupân Tourangeau. Arhidiaconul șovăi o clipă, apoi lăsa să-i scape un zâmbet posomorât care părea că-i dezmente răspunsul:

— *Credo în Deum*{59}.

— *Dominum nostrum*{60}, adăugă jupân Tourangeau, făcându-și semnul crucii.

— *Amen!*, rosti Coictier.

— Cucernice maestre, reîncepu jupânul, mi se bucură inima văzându-vă atât de credincios. Dar, mare savant cum sunteți, ați ajuns oare să nu mai credeți în știință?

— Nu, spuse arhidiaconul, apucându-l de braț pe jupân Tourangeau, și un fulger de entuziasm i se aprinse în pupilele stinse, nu, nu neg știința. Nu m-am târât îndeajuns pe pânțele, înfigându-mi unghiile în pământ, prin nenumăratele încăperi ale peșterii, fără să zăresc, departe, în fața mea, ceva, fără îndoială răsfrângerea orbitorului laborator central în care cei răbdători și înțelepții l-au văzut pe Dumnezeu.

— Atunci, îl întrerupse jupân Tourangeau, ce lucru socotiți drept sigur și adevărat?

— Alchimia.

Coictier strigă:

— Nu zău, dom Claude, alchimia își are rațiunea ei, fără doar și poate, dar de ce să hulești medicina și astrologia?

— Știința voastră despre om e un neant! Știința voastră despre cer e un neant!

— Asta înseamnă că iei în derâdere Epidarul și Caldeea, răspunse medicul, rânjind.

— Ascultați, *messire* Jacques. Vorbesc cinstit. Eu nu sunt medicul regelui, și maiestatea sa nu mi-a dat grădina Dedalus ca să observ din ea constelațiile. Nu vă supărați și ascultați-mă. Ce adevăr ați scos, nu spun din medicină, care e lucru prea nebunesc, ci din astrologie? Spuneți-mi, care sunt virtuțile bustrofedonului vertical și ce-au adus numărul ziruph și numărul zephirod?

— Negați cumva forța simpatică a claviculei și faptul că știința cabalistică derivă din ea?, întrebă Coictier.

— Eroare, *messire* Jacques! Niciuna din formulele dumneavoastră nu duce la realitate. Pe câtă vreme alchimia își are descoperirile ei. O

să contestați oare rezultate ca acestea? Gheața închisă sub pământ timp de o mie de ani se transformă în cristal de stâncă. Plumbul e strămoșul tuturor metalelor. (Căci aurul nu e un metal, aurul e lumina.) Plumbului nu-i trebuie decât patru epoci a câte două sute de ani fiecare pentru a trece succesiv de la starea de plumb la starea de arsenic roșu, de la arsenic roșu la cositor, de la cositor la argint. Acestea sunt sau nu fapte? Dar a crede în claviculă, în linia plină și în stele e la fel de ridicol cu a crede ca locuitorii din *Marele Cathay*^{61} că grangurul se preschimbă în cârțiță și grăunțele de grâu în pești din genul ciprin!

— Am studiat hermetica, strigă Coictier, și afirm că...

Aprigul arhidiacon nu-l lasă să termine:

— Iar eu am studiat medicina, astrologia și hermetica. Numai aici e adevărul (și vorbind astfel, luă de pe dulap o fiolă plină cu pulberea despre care am pomenit mai sus), numai aici e lumina! Hipocrate e o iluzie. Urania e o iluzie. Hermès e un gând. Aurul e soarele; a face aur înseamnă a fi Dumnezeu! Iată știința unică. Vă spun că am cercetat medicina și astrologia! Ele nu înseamnă nimic, nimic! Corpul omenesc – beznă! Astele – beznă!

Și recăzu pe jilțul său într-o atitudine plină de vigoare și inspirată. Jupân Tourangeau îl privea tăcut. Coictier se sili să rânjească, ridicând imperceptibil din umeri, și repetă încet:

— Un nebun!

— Și ați atins scopul mirific?, întrebă deodată jupân Tourangeau. Ați făcut aur?

— Dacă aș fi făcut, răspunse arhidiaconul, rostind rar cuvintele, ca un om care cugetă, regele Franței s-ar numi Claude, și nu Ludovic.

Jupânul își încruntă sprâncenele.

— Ce-am spus?, întrebă dom Claude, cu un zâmbet disprețuitor. La ce mi-ar folosi tronul Franței, când aș putea să reclădesc imperiul Orientului?

— Așa, da!, încuviință jupânul.

— Oh! Bietul nebun!, șopti Coictier.

Părând că nu răspunde decât propriilor sale gânduri, arhidiaconul continuă:

— Dar nu, eu mă târâi încă; îmi zdrelesc fața și genunchii de pietricelele căii subterane. Zăresc, nu privesc în voie! Silabisesc, nu citesc.

— Și când o să știți să citiți, o să faceți aur?, întrebă jupânul.

— Cine se îndoiește de asta?, zise arhidiaconul.

— În acest caz, Sfânta Fecioară știe că am mare nevoie de bani și că aș vrea tare mult să învăț să citesc în cărțile domniei voastre. Spuneți-mi, cucernice maestre, știința dumneavoastră e oare potrivnică sau neplăcută Sfintei Fecioare?

La întrebarea aceasta a jupânului Tourangeau, dom Claude se mulțumi să răspundă cu un calm plin de superioritate:

— Al cui arhidiacon sunt eu?

— Adevărat, maestre. Ei bine, n-ați vrea să mă inițiați? Ajutați-mă să silabisesc împreună cu dumneavoastră.

Claude își luă atitudinea maiestuoasă și pontificală a unui Samuel.

— Bătrâne, trebuie ani îndelungați, pe care nu-i mai ai, ca să faci călătoria aceasta printre lucrurile tainice. Capul dumitale a încărunțit de tot! Din peșteră nu se iese decât cu părul albit, dar nu se intră în ea decât cu părul negru. Știința se pricepe prea bine și singură să sape, să vestejească și să usuce fețele omenești; n-are nevoie ca bătrânețea să-i aducă fețe gata zbârcite. Dacă totuși te stăpânește dorința de a începe învățătura la vârsta dumitale și de a descifra temutul alfabet al înțelepților, bine, vino la mine, am să încerc. N-am să-ți spun dumitale, un biet bătrân, să te duci să vizitezi camerele mortuare ale piramidelor despre care vorbește anticul Herodot, nici turnul de cărămizi al Babilonului, nici uriașul altar de marmură albă al templului din Eklinga. Ca și dumneata, nici eu n-am văzut zidurile caldeene clădite după forma sacră a lui Sikra, nici templul lui Solomon, care e nimic, nici porțile de piatră ale mormântului regilor lui Israel, care sunt sfărâmate. Ne vom mulțumi cu fragmente din cartea lui Hermes, pe care o avem aici. Am să-ți explic statuia Sfântului Cristof, simbolul Semănătorului și al celor doi îngeri aflați la intrarea Sfintei Capele, dintre care unul își ține o mână într-un vas, iar celălalt într-un nor...

Aici, Jacques Coictier, pe care aprigele replici ale arhidiaconului îl doborâseră, sări din nou și-l întrerupse cu tonul triumfător al unui savant care îl corijează pe un altul:

— *Erras, amice Claudii*^[62]. Simbolul nu e numărul. Îl iei pe Orfeu drept Hermes.

— Dumneata greșești, răspunse grav arhidiaconul. Dedal e temelia, Orfeu e zidul, Hermes e clădirea. El e totul. Dumneata poți veni când dorești, continuă el, întorcându-se spre Tourangeau. Ți voi arăta firisoarele de aur rămase pe fundul creuzetului lui Nicolas Flamel și le vei compara cu aurul lui Guillaume de Paris. Am să te învăț virtuțile tainice ale cuvântului grec *peristera*. Dar, mai întâi de toate, am să te ajut să citești, una după alta, literele de marmură ale alfabetului, paginile de granit ale cărții. Vom merge de la portalul episcopului Guillaume și al lui Saint-Jean-le-Rond până la Sfânta Capelă, apoi la casa lui Nicolas Flamel, pe strada Marivault, la mormântul lui, aflat în cimitirul Sfinților Inocenți, la cele două spitale ale lui de pe strada Montmorency. Am să te ajut să citești hieroglifele cu care sunt acoperite cele patru lanțuri groase de fier de la intrarea spitalului Saint-Gervais și a străzii Fierarilor. Și vom mai silabisi

împreună fațadele de la Saint-Côme, Sainte-Geneviève-des-Ardents, Saint-Martin și Saint-Jacques-de-la-Boucherie...

Trecuse mult de când Tourangeau, oricât de inteligentă îi era privirea, părea că nu-l mai înțelege pe dom Claude. De aceea îl întrerupse.

— Pe legea mea, despre ce cărți vorbiți?

— Iată una din ele, spuse arhidiaconul.

Și deschizând fereastra chiliei, arată cu degetul imensa biserică Notre-Dame, care, desenându-și pe un cer înstelat silueta neagră a celor două turla, a coapselor ei de piatră și a crupei monstruoase, părea un enorm sfinx cu două capete așezat în mijlocul orașului.

Arhidiaconul privi câțva timp în tăcere giganticul edificiu, apoi își întinse, cu un suspin, mâna dreaptă spre cartea tipărită care se afla deschisă pe masă și mâna stângă spre Notre-Dame. Și spuse, plimbându-și privirea tristă de la carte la biserică:

— Vai! Aceasta o va ucide pe aceea.

Coictier, care se apropiase grăbit de carte, nu se putu împiedica să nu exclame:

— Nu, zău! Dar ce-o fi atât de temut în asta: GLOSSA IN EPISTOLA D. PAULI. *Norimbergae, Antonius Koburger, 1474*. Doar nu-i ceva nou. E o carte de Pierre Lombard, Maestrul Sentințelor. Oare fiindcă e tipărită?

— Precum spui, răspunse dom Claude, care părea pierdut într-o adâncă meditație și stătea în picioare, apăsându-și degetul arătător, îndoit, pe volumul ieșit din faimoasele tiparnițe de la Nuremberg. Apoi adăugă aceste cuvinte misterioase: Vai! Vai! Lucrurile mărunte le nimicesc pe cele mari: un dinte biruie un uriaș. Șoarecele de Nil ucide crocodilul, peștele-spadă ucide balena, cartea va ucide edificiul!

La mănăstire bătu semnalul de stingere în clipa când doctorul Jacques îi repeta în șoaptă însoțitorului său veșnicul refren: „E nebun!” la care, de data aceasta, însoțitorul îi răspunse:

— Cred că da.

Era ora când niciun străin nu mai putea rămâne în mănăstire. Cei doi vizitatori se retraseră.

— Maestre, spuse jupân Tourangeau, luându-și rămas-bun de la arhidiacon, îmi plac savanții și oamenii cu minte aleasă, iar pe dumneavoastră vă stimez îndeosebi. Veniți mâine la palatul Tournelles și întrebați de abatele Saint-Martin de Tours.

Arhidiaconul intră în chilie uluit, înțelegând, în fine, cine era jupân Tourangeau și amintindu-și acest pasaj din Cartularul Sfântului Martin de Tours: *Abbas beati Martini, SCILICET REX FRANCIAE, est canonicus de consuetudine et habet parvam proebendam quam habet sanctus Venantius et debet sedere în sede thesaurarii.* {63}

De atunci se zvoni că arhidiaconul avea dese convorbiri cu Ludovic al XI-lea, când maiestatea sa venea la Paris, și că trecerea de care se bucura dom Claude îi puna în umbră pe Olivier le Daim și pe Jacques Coictier, care, după cum îi era felul, se purta foarte aspru cu regele.

2. Aceasta o va ucide pe aceea

Cititorii ne vor ierta dacă vom zăbovi o clipă cercetând gândul care se ascundea sub cuvintele enigmatice ale arhidiaconului: „Aceasta o va ucide pe aceea. Cartea va ucide edificiul”.

După părerea noastră, gândul acesta avea două aspecte. Mai întâi, era gândul unui preot. Era spaima clerului în fața unui element nou: tiparul. Erau spaima și amețeala slujitorului altarului în fața tiparniței luminoase a lui Gutenberg. Erau amvonul și manuscrisul, cuvântul vorbit și cuvântul scris sperându-se de cuvântul tipărit; era ceva asemănător cu uluirea unei vrăbii care l-ar vedea pe îngerul Légion deschizându-și cele șase milioane de aripi. Era strigătul profetului când începe să audă foșnind și mișunând omenirea emancipată, când vede în viitor inteligența dărâmând religia, opinia detronând credința, lumea scuturând jugul Romei. Era prorocirea filosofului care vede gândirea omenească volatilizată de tiparniță, evaporându-se din recipientul teocratic. Era groaza ostașului care cercetează berbecul de bronz și spune: „Turnul se va prăbuși”. Cuvintele acestea însemnau că o putere avea să urmeze altei puteri. Cuvintele acestea voiau să spună: „Tiparnița va ucide Biserica”.

Dar sub acest gând, primul și cel mai simplu, fără doar și poate, se afla, după părerea noastră, un altul, mai nou, un corolar al celui dintâi, mai greu de zărit și mai greu de contestat, o părere, la fel de filosofică, nu numai a preotului, ci și a savantului și a artistului. Era presentimentul că gândirea omenească, schimbându-și forma, avea să-și schimbe și modul de expresie, că ideea capitală a fiecărei generații nu se va mai scrie cu același material și în același fel, că marea carte de piatră, atât de solidă și de durabilă, avea să facă loc cărții de hârtie, și mai solidă, și mai durabilă decât ea. Sub raportul acesta, formula vagă a arhidiaconului avea un al doilea sens: însemna că o artă avea să detroneze o altă artă. Ea voia să spună: „Tiparul va ucide arhitectura”.

Într-adevăr, de la obârșia lucrurilor până în veacul al XV-lea al erei creștine, inclusiv, arhitectura e marea carte a omenirii, expresia principală a omului în diversele lui stadii de dezvoltare, fie ca forță, fie ca inteligență.

Când memoria primelor neamuri s-a simțit supraîncărcată, când bagajul de amintiri al speciei umane a devenit atât de greoi și de încâlcit, încât cuvântul, gol și zburător, risca să piardă unele dintre ele pe drum, omul le-a transcris pe pământ, în felul cel mai vizibil, cel mai trainic și cel mai firesc totodată. Fiecare tradiție a fost pecetluită într-un monument.

Primele monumente au fost simple bucăți de stâncă neatinsă de fier, spune Moise. Arhitectura a început ca orice scriere. Ea a fost mai întâi alfabet. Se puneă în picioare o piatră, și era o literă, și fiecare literă era o hieroglifă, și pe fiecare hieroglifă stătea un grup de idei, ca un capitel pe o coloană. Așa au făcut primele neamuri, pretutindeni, în același moment, pe toată fața pământului. „Piatra ridicată” a celților poate fi găsită în Siberia asiatică, în pampasul Americii.

Mai târziu au fost făurite cuvinte. A fost așezată piatră peste piatră, silabele acestea de granit au fost împerecheate, verbul a încercat unele combinări. Dolmenul și cromleahul celt, tumulusul etrusc, galgalul ebraic sunt cuvinte. Câte unele, tumulusul mai ales, sunt nume proprii. Ba uneori, când se aflau la îndemână destule pietre și o plajă întinsă, se scria o frază. Imensa îngrămădire de la Karnac e o întreață formulă.

În sfârșit, s-au făcut cărți. Tradițiile născuseră simboluri, sub care ele dispăreau ca trunchiurile arborilor sub frunziș; toate aceste simboluri, în care omenirea credea, sporeau, se multiplicau, încrucișându-se, complicându-se din ce în ce; primele monumente nu mai ajungeau să le cuprindă; ele erau depășite de pretutindeni; monumentele acestea abia dacă mai exprimau tradiția primitivă, simplă ca și ele, goală și zăcând pe pământ. Simbolul avea nevoie să înflorească în edificiu. Atunci, arhitectura s-a dezvoltat odată cu gândirea omenească; a devenit uriașul cu o mie de capete și o mie de brațe, și a fixat, sub o formă veșnică, vizibilă, palpabilă, întregul simbol nestatornic. Pe când Dedal, care e forța, măsura, pe când Orfeu, care e inteligența, cânta, stâlpul, care e o literă, arcada, care e o silabă, piramida, care e un cuvânt, puse în mișcare în același timp printr-o lege a geometriei, printr-o lege a poeziei, se grupau, se combinau, se contoceau, coborau, urcau, se suprapuneau pe pământ, se etajau în cer, până au scris, sub dictarea ideii generale a unei epoci, cărțile acestea minunate, care erau totodată și edificii minunate: pagoda de la Eklinga, Rhamseionul din Egipt, templul lui Solomon.

Ideea-mamă, verbul, nu se afla numai în conținutul tuturor acestor clădiri, ci și în forma lor. Templul lui Solomon, de pildă, nu era cătuși de puțin o simplă copertă a cărții sfinte, ci însăși cartea sfântă. Pe fiecare din incintele sale concentrice, preoții puteau citi verbul, tradus și înfățișat ochilor, și-i urmăreau astfel transformările din sanctuar în sanctuar, până ce-l surprindeau în ultimul său tabernacul, sub forma lui cea mai concretă, care era tot arhitectură: arca. Astfel, verbul era închis în edificiu, dar imaginea lui se afla pe înveliș, ca figura umană pe sicriul unei mumii.

Și nu numai forma clădirilor, ci și locul care li se alegea vădea gândirea pe care ele o înfățișau. După cum simbolul ce trebuia exprimat era plăcut sau mohorât, Grecia își încununa munții cu

temple armonioase la privit, India își spinteca munții ca să cizeleze acolo diformele pagode subterane, purtate de giganticele șiruri ale elefanților de granit.

Astfel, în timpul primilor șase mii de ani ai lumii, de la pagoda cea mai străveche din Hindustan până la catedrala din Koln, arhitectura a fost marea scriere a neamului omenesc. Și aceasta e atât de adevărat, încât nu numai orice simbol religios, dar chiar și orice gând omenesc își are pagina sa în imensa carte, precum și monumentul său.

Orice civilizație începe prin teocrație și sfârșește prin democrație. Această lege a libertății urmând unității e scrisă în arhitectură. Căci, insistăm asupra acestui punct, nu trebuie să considerăm că arta clăditului n-ar fi în stare decât să ridice temple, să exprime mituri și simboluri sacerdotale, să transcrie în hieroglife, pe paginile ei de piatră, tablele misterioase ale legii. Dacă ar fi așa, deoarece în toate societățile omenești vine un moment când simbolul sacru e uzat și șters de libera cugetare, când omul se sustrage de sub influența preotului, când excrescența filosofilor și a sistemelor rod fața religiei, arhitectura n-ar putea să reproducă noua stare a spiritului omenesc, filele ei încărcate pe față ar fi goale pe dos, opera ei ar fi trunchiată, cartea ei ar fi incompletă. Dar nu-i așa.

Să luăm ca exemplu Evul Mediu, în care vedem mai clar fiindcă e mai aproape de noi. În timpul primei sale perioade, pe când teocrația organizează Europa, pe când Vaticanul adună și orânduiește în jurul său elementele unei Rome făurite dintr-o Romă care zace prăbușită în jurul Capitoliului, pe când creștinismul caută în ruinele civilizației anterioare toate straturile societății și reclădește din ruinele ei un nou univers ierarhic a cărui cheie de boltă e Biserica, se aude, mai întâi înăbușit în acest haos, apoi se vede din ce în ce, sub suflul creștinismului, sub mâna barbarilor, țâșnind din rămășițele arhitecturilor moarte, greacă și romană, misterioasa arhitectură romanică, soră a clădirilor teocratice din Egipt și din India, emblemă inalterabilă a catolicismului pur, hieroglifă imuabilă a unității papale. Toată gândirea de-atunci e, într-adevăr, scrisă în acest sobru stil romanic. În ea se simte pretutindeni autoritatea, unitatea, impenetrabilul, absolutul, Grigore al VII-lea; pretutindeni preotul, și nicăieri omul; pretutindeni casta, și niciodată poporul. Dar vin cruciadele. Ele sunt o mare mișcare populară; și orice mare mișcare populară, oricare i-ar fi cauza și scopul, degajă totdeauna din ultimul ei precipitat spiritul de libertate. Noutățile încep să-și facă loc. Iată că se deschide epoca furtunoasă a Jacqueriilor, a Prageriilor și a Ligilor. Autoritatea se clatină, unitatea se bifurcă. Feudalitatea cere să ia parte la ospăț alături de teocrație, în așteptarea poporului care se va ivi neapărat și-și va lua, ca totdeauna, partea leului. *Quia nominor leo.*

Senioria răzbate deci sub casta preotească, Comuna sub seniorie. Fața Europei s-a schimbat. Ei bine, fața arhitecturii s-a schimbat și ea. Ca și civilizația, ea a întors pagina, și spiritul nou al vremii o găsește gata să scrie ce-i dictează el. Arhitectura s-a întors din cruciade cu ogiva, ca națiunile cu libertatea. Și-atunci, pe când Roma se dezmembrează încetul cu încetul, arhitectura romanică moare. Hieroglifa părăsește catedrala și se duce să împodobească cu blazoane turnul, ca să dea prestigiu feudalității. Catedrala însăși, edificiul odinioară atât de dogmatic, năpădită de-acum încolo de burghezie, de Comună, de libertate, scapă din mâna preotului și cade în stăpânitatea artistului. Artistul o clădește după voia lui. Adio mister, mit, lege. Iată fantezia și capriciul. Preotul, dacă își are biserica și altarul, nu mai are nimic de zis. Cei patru pereți sunt ai artistului. Cartea arhitecturală nu mai aparține castei preoților, religiei, Romei; ea aparține imaginației, poeziei, poporului. De aici transformările rapide și nenumărate ale acestei arhitecturi, care n-are decât trei secole, atât de izbitoare după imobilitatea stagnantă a arhitecturii romanice, care are șase sau șapte. Arta totuși merge cu pași de uriaș. Geniul și originalitatea populară fac treaba pe care o făceau episcopii. Fiecare neam își scrie, în trecere, rândul pe carte; ele șterg vechile hieroglife romanice de pe frontispiciul catedralelor, și abia dacă se mai vede dogma, răzbătând ici-colo pe sub noul simbol pe care ele îl depun. Draperia populară abia mai lasă să se ghicească osatura religioasă. Cu greu ne-am putea face o idee despre libertățile pe care și le iau atunci arhitecții, chiar față de biserică. Vedem capiteli înpletite înfățișând călugări și maici împerecheați rușinos, ca în Sala Căminelor de la Palatul de Justiție din Paris. Vedem pățania lui Noe sculptată în întregime, ca sub portalul cel mare din Bourges. Vedem un călugăr bahic, cu urechi de măgar și cu paharul în mână, râzând în nasul întregii tagme, ca pe lavaboul abației de Bocherville. Într-o asemenea epocă există, pentru gândirea scrisă în piatră, un privilegiu comparabil întru totul cu actuala noastră libertate a presei. E libertatea arhitecturii.

Libertatea aceasta merge foarte departe. Uneori un portal, o fațadă, o biserică întreagă prezintă un sens simbolic absolut străin cultului, ba chiar ostil Bisericii. Chiar din secolul al XIII-lea, Guillaume de Paris a scris, ca și Nicolas Flamel în secolul al XV-lea, asemenea pagini de răzvrătire. Saint-Jacques-de-la-Boucherie era în întregime o biserică de opoziție.

Pe-atunci, gândirea nu era liberă decât în felul acesta, de aceea nu se scria pe de-a-ntregul decât pe cărți numite edificii. Fără forma edificiului, ea s-ar fi pomenit arsă în piață de mâna călăului, sub formă de manuscris, dacă ar fi fost atât de imprudentă încât să riște asta. Gândirea-portal de biserică ar fi asistat la supliciul gândirii-carte. De aceea, neavând altă cale decât a clăditului ca să iasă la lumină,

gândirea se năpustea din toate părțile spre ea. De aici imensa cantitate de catedrale care au acoperit Europa într-un număr atât de uimitor, încât ți se pare de necrezut, chiar după ce le-ai verificat. Toate forțele materiale, toate forțele intelectuale ale societății convergeau spre un același punct: arhitectura. În felul acesta, sub pretextul clădirii bisericilor lui Dumnezeu, arta se dezvoltă în proporții mărețe.

Atunci, oricine se năștea poet se făcea arhitect. Geniul risipit în mase, înăbușit din toate părțile sub feudalitate ca sub un *testudo*⁽⁶⁴⁾ de scuturi de aramă, nu-și găsea ieșire decât spre arhitectură, ieșea la lumină prin arta aceasta, iar Iliadele lui luau forma catedralelor. Toate celelalte arte se supuneau și se rânduiau după arhitectură. Ea era făuritorul marii opere. Arhitectul, poetul, maestrul totaliza în persoana lui sculptura, care îi cizela fațadele, pictura, care îi colora vitraliile; la rândul ei, muzica făcea să-i cânte clopotele și-i sufla în orgi. Totul, până și biata poezie propriu-zisă, care se încăpățâna să zacă în manuscrise, era silită, dacă voia să fie ceva, să vină să se încadreze în edificiu, sub formă de imn sau de proză; același rol, la urma urmei, pe care îl jucaseră tragediile lui Eschil la serbările sacerdotale ale Greciei, același rol pe care îl jucase Geneza în templul lui Solomon.

Astfel, până la Gutenberg, arhitectura e scrierea principală, scrierea universală. Cărții acesteia de granit, începute de Orient, continuate de antichitatea greacă și romană, Evul Mediu i-a scris ultima filă. De altfel, fenomenul unei arhitecturi a poporului succedând unei arhitecturi de castă, pe care l-am observat în Evul Mediu, se reproduce, cu întreaga mișcare analogă, în inteligența umană, de-a lungul celorlalte mari epoci ale istoriei. Astfel, pentru a nu enunța aici decât sumar o lege care s-ar cere dezvoltată în tomuri întregi, în Orientul străvechi, leagăn al timpurilor primitive, după arhitectura hindusă urmează arhitectura feniciană, această mamă îmbelșugată a arhitecturii arabe; în antichitate, după arhitectura egipteană, căreia stilul etrusc și monumentele ciclopice nu-i sunt decât o varietate, urmează arhitectura greacă, față de care stilul roman nu e decât o prelungire supraîncărcată a domului cartaginez; în timpurile moderne, după arhitectura romanică urmează arhitectura gotică. Și, dedublând aceste trei serii, s-ar regăsi același simbol la cele trei surori mai mari, arhitectura hindusă, arhitectura egipteană și arhitectura romanică: adică teocrația, casta, unitatea, dogma, mitul, Dumnezeu; iar, pentru cele trei surori mai mici, arhitectura feniciană, arhitectura greacă, arhitectura gotică, oricare ar fi altminteri diversitatea de formă inerentă naturii lor, am regăsi, de asemenea, o aceeași semnificație: adică libertatea, poporul, omul.

Numească-se el brahman, mag sau papă, în clădirea hindusă, egipteană sau romanică se simte întotdeauna preotul, nimic altceva

decât preotul. Nu tot așa stau lucrurile cu arhitecturile poporului. Ele sunt mai bogate și mai puțin sfinte. În cea feniciană se simte neguțătorul; în cea greacă, republicanul; în cea gotică, burghezul.

Caracterele generale ale oricărei arhitecturi teocratice sunt imuabilitatea, groaza față de progres, păstrarea liniilor tradiționale, consfințirea tipurilor primitive, potrivirea constantă a tuturor formelor omului și naturii după toanele de neînțeles ale simbolului. Sunt cărți tenebroase pe care numai inițiații știu să le descifreze. Altminteri, orice formă, ba chiar orice diformitate, își are un sens care o face inviolabilă. Nu cereți clădirilor hinduse, egiptene, romanice să-și reformeze desenul sau să-și amelioreze sculptura. Pentru ele, orice perfecționare este o impietate. În arhitecturile acestea se pare că înțepenirea dogmei s-a întins peste piatră ca o a doua pietrificare. Caracterele generale ale clădirilor populare sunt, dimpotrivă, varietatea, progresul, originalitatea, marea bogăție, mișcarea perpetuă. Ele sunt destul de desprinse de religie ca să se poată gândi la frumusețea lor, s-o îngrijească, să-și corecteze neîncetat găteala de statui și de arabescuri. Ele aparțin vieții și au ceva uman, pe care îl amestecă neîntrerupt în simbolul divin sub care se produc încă. De aici, edificiile care pătrund în orice suflet, în orice minte, în orice imaginație, simbolice încă, dar ușoare de înțeles ca și natura. Intre arhitectura teocratică și aceasta, deosebirea e ca de la o limbă de castă la o limbă populară, ca de la hieroglifă la artă, ca de la Solomon la Fidias.

Dacă rezumăm cele expuse până aici în mod foarte sumar, neglijând mii de dovezi și totodată mii de obiecții de amănunt, ajungem la următoarele: că arhitectura a fost, până în secolul al XV-lea, principalul mod de exprimare al omenirii; că în acest răstimp nu s-a ivit în lume niciun gând ceva mai complicat care să nu devină edificiu; că orice idee populară, ca și orice lege religioasă, și-a avut monumentele ei; că neamul omenesc, în sfârșit, n-a gândit niciun lucru important pe care să nu-l fi scris în piatră. Și de ce oare? Pentru că orice gândire, fie religioasă, fie filosofică, e interesată să se perpetueze; pentru că ideea care a mișcat o generație vrea să mai miște și altele și să lase urme. Și cât de firavă e nemurirea manuscrisului! Un edificiu este o carte mult mai solidă, mai trainică, mai rezistentă! Ca să nimicești cuvântul scris, e de ajuns o torță și un turc. Ca să dărâmi cuvântul clădit, trebuie o revoluție socială, o revoluție terestră. Barbarii au trecut peste Coliseu; potopul a trecut, poate, peste Piramide.

În secolul al XV-lea totul se schimbă.

Gândirea omenească descoperă un mijloc de a se perpetua care nu numai că e mai durabil și mai rezistent decât arhitectura, dar e și mai simplu și mai la îndemână. Arhitectura e detronată. Literele de piatră

ale lui Orfeu sunt înlocuite cu literele de plumb ale lui Gutenberg.

„Cartea va ucide edificiul.”

Invenția tiparului e cel mai mare eveniment al istoriei. E revoluția-mamă. E modul de expresie al umanității, care se reînnoiește total, e gândirea umană care leapădă o formă și îmbracă alta, e totala și definitivă schimbare a pielii șarpelui simbolic care, de la Adam încoace, reprezintă inteligența.

Sub forma tiparului, gândirea e mai nepieritoare ca oricând; e volatilă, insesizabilă, indestructibilă. Se amestecă cu aerul. Pe vremea arhitecturii, se făcea munte și lua cu nădejde în stăpânire un veac sau un loc. Acum se face stol de păsări, se împrăștie în cele patru zări și ocupă dintr-odată toate punctele văzduhului și ale spațiului.

Repetăm: cine nu vede oare că în felul acesta gândirea e mult mai durabilă? Din solidă cum era, a devenit perenă și trece de la durată la nemurire. Un bloc îl poți dărâma; dar cum să stârpești ceva aflat pretutindeni în același timp? După potop, muntele va fi pierit de mult sub valuri, dar păsările vor mai zbura încă; și dacă o singură arcă mai plutește pe deasupra cataclismului, păsările se vor așeza pe ea, vor pluti cu ea, vor asista cu ea la retragerea apelor, iar noua lume care va ieși din haosul acesta, trezindu-se, va vedea zburând deasupra ei, înaripată și vie, gândirea lumii înghițite de potop.

Și cum să te mai miri că inteligența umană a ales tiparul în locul arhitecturii, când îți dai seama că modul acesta de exprimare e nu numai cel mai conservator, dar și cel mai simplu, cel mai comod, cel mai la îndemână pentru toți; când te gândești că el nu târăște ditamai povara și nu mânuiește unelte grele; când compari gândirea, care pentru a se exprima într-un edificiu e silită să pună în mișcare patru sau cinci alte arte și tone întregi de aur, un munte întreg de pietre, o pădure întreagă de schele, un întreg popor de muncitori, când o compari așadar cu gândirea care se face carte și căreia îi e de ajuns un pic de hârtie, un pic de cerneală și o pană? Tăiați brusc albia primitivă a unui fluviu cu un canal săpat sub nivelul său, și fluviul își va părăsi albia.

De asemenea, priviți cum, începând de la descoperirea tiparului, arhitectura seacă încetul cu încetul, se atrofiază și se despoaie. Cum se mai simte că apa scade, că seva se duce, că gândul vremurilor și al popoarelor se retrage din ea! Răcirea e abia sensibilă în secolul al XV-lea, tiparnița e încă prea firavă și-i sustrage arhitecturii cel mult un prisos de viață. Dar, începând din secolul al XVI-lea, maladia arhitecturii e vizibilă; ea nu mai exprimă în mod esențial societatea, ci devine, în mod jalnic, o artă clasică; din galică, europeană, băstinașă, devine greacă și romană, din adevărată și modernă, devine pseudoantică. Decadența aceasta e ceea ce se numește Renaștere. Decadență falnică totuși, căci vechiul geniu gotic, soarele care apune

în dosul uriașei tiparnițe de la Mainz, mai răzbate încă o vreme cu ultimele lui raze prin toată hibrida îngrămădire de arcade latine și de colonade corintice.

Amurgul acesta noi îl luăm drept un răsărit.

Totuși, de îndată ce arhitectura nu mai e decât o artă ca oricare alta, de îndată ce nu mai e arta totală, arta suverană, arta tirană, ea nu mai are forța de a reține celelalte arte. Ele se emancipează deci, frâng jugul arhitecturii și pornesc fiecare pe drumul propriu. Și fiecare câștigă de pe urma despărțirii. Izolarea mărește totul. Sculptura devine statuară, zugrăveala devine pictură, canonul devine muzică. Ai zice că vezi un imperiu ce se destramă la moartea Alexandrului său și ale cărui provincii devin regate.

De aici, Rafael, Michelangelo, Jean Goujon, Palestrina, aceste splendori ale orbitorului secol al XVI-lea.

Odată cu artele, gândirea se eliberează și ea de pretutindeni. Ereticii Evului Mediu făcuseră largi spărturi în catolicism. Secolul al XVI-lea frânge unitatea religioasă, înainte de apariția tiparului, reforma n-ar fi fost decât o schismă; tiparul a făcut-o revoluție. Înlăturați tiparul, erezia va fi lipsită de vlagă. Chiar de-ar fi fatal sau providențial, Gutenberg e precursorul lui Luther.

Totuși, când soarele Evului Mediu a apus cu desăvârșire, când geniul gotic s-a stins pentru vecie la orizontul artei, arhitectura se întuneacă, se decolorează, se șterge din ce în ce. Cartea tipărită, viermele care roade clădirea, o suge și-o înghite. Aceasta se despoaie, se desfrunzește și slăbește văzând cu ochii. E meschină, săracă și mută. Nu mai exprimă nimic, nici măcar amintirea artei din alte vremuri. Redusă la ea însăși, părăsită de celelalte arte pentru că gândirea umană o părăsește, cheamă lucrători în locul artiștilor. Geamul înlocuiește vitraliul. Pietrarul ia locul sculptorului. Adio oricărei seve, oricărei originalități, oricărei vieți, oricărei inteligențe. Arhitectura se târăște jalnic, cerșind din atelier în atelier, din copie în copie. Michelangelo, care încă din secolul al XVI-lea o simțea fără îndoială cum moare, a avut o ultimă idee, o idee a disperării. Titanul acesta al artei a îngrămădit Panteon peste Parthenon și a făurit Sfântul Petru din Roma. Operă măreață, meritând să rămână unică, ultima originalitate a arhitecturii, semnătura unui artist uriaș la sfârșitul uriașei cărți de piatră care se închidea. Odată cu moartea lui Michelangelo, ce face nefericita arhitectură, care își supraviețuia ei însăși în starea de spectru și de umbră? Ia Sfântul Petru din Roma și-l copiază, îl parodiază. Curată manie. Mai mare jalea. Fiecare secol își are un Sfânt Petru din Roma al său; în secolul al XVII-lea, Val-de-Grâce, în secolul al XVIII-lea, Sainte-Geneviève. Fiecare țară își are un Sfânt Petru din Roma al ei. Londra îl are pe al său, Petersburgul pe al său, Parisul are doi sau trei. Testament neînsemnat, ultima flecăreală a

unei mari arte gârbovite de bătrânețe, care recade în copilărie înainte de a muri.

Dacă în locul monumentelor caracteristice de felul celor pe care le-am pomenit am examina aspectul general al artei din secolul al XVI-lea până în secolul al XVIII-lea, am remarca același fenomen de descreștere și de slăbire profundă. Începând de la Francise al II-lea, forma arhitecturală a edificiului se șterge din ce în ce și iese la iveală forma geometrică, așa cum unui bolnav slăbit îi iese la iveală scheletul. Frumoasele linii ale artei fac loc recilor și necruțătoarelor linii ale geometriului. O clădire nu mai e o clădire, e un poliedru. Arhitectura se zbate totuși să-și ascundă această nuditate. Iată frontonul grec care se înscrie în frontonul roman, și viceversa. Și e tot Panteonul în Parthenon, Sfântul Petru din Roma. Iată casele de cărămidă ale lui Henric al IV-lea, cu colțuri de piatră; Piața Regală, Piața Dauphiné. Iată bisericile lui Ludovic al XIII-lea, greoaie, îndesate, boltite, scunde, purtând un dom ca o cocoasă. Iată arhitectura mazarineană, urâtul pasticio italianesc al celor Patru Națiuni. Iată palatele lui Ludovic al XIV-lea, lungi cazărmi pentru curteni, țepene, glaciale, plicticoase. Iată-l, în sfârșit, pe Ludovic al XV-lea cu cicoarea și fideaua, și cu toți negii, și cu toate bubele care slutesc această veche arhitectură caducă, știrbă și cochetă. De la Francise al II-lea la Ludovic al XV-lea, răul a crescut în progresie geometrică. Arta nu mai are decât pielea pe oase. Agonizează în mod jalnic.

Între timp, ce devine tiparul? Toată viața care părăsește arhitectura trece în el. Pe măsură ce arhitectura scade, tiparul se umflă și crește. Capitalul de forțe pe care gândirea umană îl cheltuia în edificii îl cheltuiește de acum înainte în cărți. De aceea, din secolul al XVI-lea, tipografia, ridicată la nivelul arhitecturii descrescând, luptă cu aceasta și o ucide, în secolul al XVII-lea, e îndeajuns de stăpână, îndeajuns de biruitoare, îndeajuns de statornicită în victoria ei ca să dea lumii sărbătoarea unui mare secol literar. În secolul al XVIII-lea, după o îndelungată odihnă la curtea lui Ludovic al XIV-lea, apucă din nou vechea spadă a lui Luther, îl înarmează pe Voltaire și se repede, năvalnică, la atacul vechii Europe, căreia i-a și ucis expresia arhitecturală. În momentul când se încheie secolul al XVIII-lea, a nimicit tot. În al XIX-lea, va începe să reconstruiască.

Întrebăm acum: care din cele două arte reprezintă în mod real, de trei secole încoace, gândirea umană? Care o traduce? Care exprimă, nu numai maniile ei literare și scolastice, ci vasta, profunda, universală ei mișcare? Care se suprapune neconținut, fără întrerupere și fără lacună speciei umane în mers, monstrului cu o mie de picioare? Arhitectura sau tiparul?

Tiparul. Să nu ne înșelăm în privința aceasta. Arhitectura e

moartă, moartă pentru totdeauna, ucisă de cartea tipărită, ucisă pentru că ea durează mai puțin, ucisă pentru că e mai costisitoare. Orice catedrală înseamnă un miliard. Să ne închipuim acum ce sume ar trebui pentru a rescrie cartea arhitecturală, pentru a face să mișune din nou pe pământ milioanele de edificii, pentru a reveni la epocile când monumentele erau atât de numeroase, încât, după spusele unui martor ocular, „ai fi zis că lumea, scuturându-se, își aruncase de pe ea vechea îmbrăcăminte ca să se acopere cu albul veșmânt al bisericilor”. *Erat enim ut si mundus, ipse excutiendo semet, rejecta vetustate, candidam ecclesiarum vestem indueret* (GLABER RADULPHUS).

O carte se face imediat, costă atât de puțin și poate să meargă atât de departe! Cum să te miri că toată gândirea umană se scurge pe această pantă? Asta nu înseamnă că arhitectura nu va mai avea, pe ici, pe colo, câte un monument frumos, câte o capodoperă izolată. S-ar putea prea bine să mai avem încă din când în când, sub domnia tiparului, o coloană făurită, presupun, de-o armată întreagă cu tunuri topite, după cum sub domnia arhitecturii am avut *Iliade* și *Romanceros*, *Mahabharata* și *Cântece ale Nibelungilor*, făcute de-un popor întreg din rapsodii îngrămădite laolaltă și contopite. Marele accident al unui arhitect de geniu ar putea să survină în secolul XX, așa cum a survenit Dante în secolul al XIII-lea. Dar arhitectura nu va mai fi arta socială, arta colectivă, arta dominantă. Marele poem, marele edificiu, marea operă a umanității nu se va mai clădi, ci se va tipări.

Iar de acum înainte, dacă arhitectura se ridică accidental, ea nu va mai fi stăpână. Va suferi legea literaturii, care odinioară o primea pe a ei. Pozițiile respective ale celor două arte vor fi intervertite. E sigur că în epoca arhitecturii poemele, rare, e adevărat, seamănă a monumente. În India, *Vyasa* e stufos, ciudat, impenetrabil ca o pagodă. În Orientul egiptean, poezia are, ca și edificiile, măreția și liniștea liniilor; în Grecia antică, frumusețea, seninătatea, calmul; în Europa creștină, măreția catolică, naivitatea populară, bogata și luxurianta vegetație a unei epoci de reînnoire. Biblia seamănă cu Piramidele, *Iliada* cu Parthenonul, Homer cu Fidias. Dante, în secolul al XIII-lea, e ultima biserică romanică. Shakespeare, în al XVI-lea, e ultima catedrală gotică.

Astfel, pentru a rezuma ce am spus până aici, într-un fel desigur incomplet și trunchiat, neamul omenesc are două cărți, două registre, două testamente: arta clăditului și tiparul, biblia de piatră și biblia de hârtie. Nici vorbă, când privești aceste două biblii, atât de larg deschise în veacuri, ți-e îngăduit să regreți măreția vădită a scrierii de granit, giganticele alfabete formulate în colonade, în stâlpi, în obeliscuri, soiul acesta de munți omenești care acoperă lumea și trecutul, de la piramidă până la clopotniță, de la Keops la Strasbourg. Trebuie să recitești trecutul pe aceste file de marmură. Trebuie să

admiri și să răfoiești neîncetat cartea scrisă de arhitectură; dar nu trebuie să negi măreția edificiului pe care, la rândul său, îl ridică tiparul.

Edificiul acesta e colosal. Nu știu ce făcător de statistici a calculat că, punând unul peste altul toate tomurile ieșite din tipar de la Gutenberg încoace, s-ar acoperi distanța de la Pământ la Lună; dar nu despre felul acesta de mărime vrem să vorbim. Totuși, când cauți să aduni în minte o imagine totală a ansamblului produselor tiparului până în zilele noastre, ansamblul acesta nu ne apare oare ca o imensă construcție, sprijinită pe lumea întreagă, la care omenirea lucrează fără răgaz și al cărei capăt monstruos se pierde în negurile adânci ale viitorului? E furnicarul inteligenței. E stupul către care toate imaginațiile, ca niște albine aurite, își poartă mierea. Clădirea are o mie de etaje. Ici-colo se văd ivindu-se pe rampele ei peșterile întunecoase ale științei care se întretaie înăuntrul clădirii. Pretutindeni pe suprafața ei arta înveselește ochiul cu un lux de arabescuri, de ferestre în formă de roză și de dantele. Aici, fiecare operă individuală, oricât de capricioasă și de izolată ar părea, își are locul ei și iese la iveală. Armonia rezultă din întreg. De la catedrala lui Shakespeare până la moscheea lui Byron, o mie de clopotnițe mici se înghesuie de-a valma pe metropola gândirii universale. La temelia ei s-au scris din nou câteva vechi titluri ale umanității, pe care arhitectura nu le înregistrase. La stânga intrării a fost pecetluit vechiul basorelief în marmură albă al lui Homer, la dreapta Biblia poliglotă își înalță cele șapte capete ale sale. Hidra *Romancero-ului* se zburlește ceva mai încolo, împreună cu alte câteva forme hibride, *Vedele* și *Nibelungii*. De altfel, uimitorul edificiu rămâne veșnic neterminat. Tiparul, această mașină uriașă care pompează neconținut toată seva intelectuală a societății, varsă neîncetat noi materiale pentru opera sa. Întregul neam omenesc e pe schelărie. Minteă fiecareia e zidar. Cel mai umil își astupă locul care îi revine sau își pune piatra. Rétif de la Bretonne își aduce și el coșulețul cu moloz. În fiecare zi se ridică o nouă temelie. Independent de aportul original și individual al fiecărui scriitor, există contingente colective. Secolul al XVIII-lea dă *Enciclopedia*, Revoluția dă *Monitorul*. Sigur, și aici e o construcție care crește și se îngrămădește în spirale fără sfârșit; și aici există o încurcătură a limbilor, activitate neîntreruptă, trudă neobosită, muncă înverșunată a întregii omeniri, adăpost făgăduit inteligenței împotriva unui nou potop, împotriva unei invazii a barbarilor. E al doilea Turn Babei al neamului omenesc.

Cartea a șasea

1. Scurtă privire imparțială asupra vechii magistraturi

În anul Domnului 1482, nobilul Robert d'Estouteville, cavaler, senior de Beyne, baron d'Yvry și Saint-Andry în Marche, consilier și șambelan al regelui și comandant al pazei Parisului, era un preafecit personaj. Se împliniseră aproape șaptesprezece ani de când primise de la rege, în ziua de 7 noiembrie 1465, anul cometei, frumoasa sarcină de *prévôt* al Parisului, socotită mai mult rang decât slujbă, *dignitas*, cum spunea Joannes Loemnoeus, *quae cum non exigua potestate politiam concernente, atque prae-rogativis multis et juribus conjuncta est*⁽⁶⁵⁾. În '82 era minunat lucru pentru un gentilom să aibă numire din partea regelui și decrete care-i stabileau rangul încă de pe vremea căsătoriei fiicei nelegitime a lui Ludovic al XI-lea cu Domnul bastard de Bourbon. În aceeași zi în care Robert d'Estouteville îl înlocuise pe Jacques de Villiers la paza Parisului, jupân Jehan Dauvet îl înlocuia pe *messire* Hélye de Thorrettes la prima președinție a curții parlamentului, Jehan Jouvenel des Ursins lua locul lui Pierre de Morvilliers în slujba de cancelar al Franței, Regnault des Dormans îi lua lui Pierre Puy funcția de raportor al casei regale în consiliul de stat. Și pe câte capete nu se plimbaseră președinția, cancelaria și funcția de raportor de când Robert d'Estouteville era *prévôt* al Parisului! Funcția îi fusese încredințată în pază, spuneau decretele de numire; și, firește, el o păzea bine. Se lipise de ea, se făcuse trup și suflet, se identificase cu ea. Într-atâta, încât scăpase de furia schimbărilor care îl stăpâneau pe Ludovic al XI-lea, rege bănuitor, cicălit și activ, care ținea să-și întrețină, prin numiri și destituiri dese, elasticitatea puterii. Ceva mai mult chiar, bravul cavaler obținuse pentru fiul său succesiunea funcției, și se și împliniseră doi ani de când numele nobilului Jacques d'Estouteville, scutier, figura lângă numele tatălui său în fruntea registrului slujbașilor pazei Parisului. Rară, nici vorbă, și prețioasă favoare! E adevărat că Robert d'Estouteville era un bun ostaș, că ridicase cu sinceritate steagul împotriva ligii binelui public și că-i dăruise reginei un minunat cerb făcut din zaharicale, în ziua intrării ei în Paris în 14... în plus, se mai bucura și de prietenia lui *messire* Tristan l'Hermite, *prévôt* al mareșalilor casei regale. Ducea deci un prea dulce și plăcut trai *messire* Robert. Mai întâi, leafă grasă, la care se adăugau și atârnav, ca niște

ciorchini în plus la vița lui, veniturile grefelor civile și criminale depinzând de el, plus veniturile civile și criminale ale sălii de audiere Embas din Châtelet, fără să mai socotim câteva mărunte vămuri la podul din Mantes și din Corbeil, și câștigurile provenite de pe urma măcinatului în Paris, a măsurării lemnului pus în vânzare și a sării. Adăugați la acestea plăcerea de a expune, când trecea călare prin oraș, și de a face să iasă la iveală, printre robele jumătate roșii, jumătate castanii ale consilierilor municipali și ale ofițerilor de pază mai mici în grad, frumoasa lui ținută de război, pe care o mai puteți admira și astăzi sculptată pe mormântul său, la abația Valmont în Normandia, și coiful cu marginile ridicate, care primise atâtea lovituri la Monthéry. Și-apoi, e puțin lucru să fii mai mare peste sergenții din garda Parisului, peste portarul și paza de la Châtelet, peste cei doi auditori de la Châtelet, *auditores Castelleti*, peste cei șaisprezece comisari ai celor șaisprezece cartiere, peste temnicerul de la Châtelet, peste cei patru sergenți înzestrați cu fiefuri, peste cei o sută douăzeci de sergenți având sarcina de a prețui bunurile puse în vânzare, peste cavalerul cu străjerii, substrăjerii, contrastrăjerii și arierstrăjerii lui? E puțin lucru să ai dreptul de a judeca pricinile mari și mici, de a pune pe roată, de a spânzura și de a aplica supliciul târâtului, fără să mai socotim jurisdicțiile mărunte, de primă instanță (*in prima instantia*, cum spun legiuirile), asupra vicomitatului Paris, atât de glorios înzestrat cu șapte nobile tribunale? Se poate închipui ceva mai plăcut decât să dai sentințe și hotărâri, cum făcea zilnic *messire* Robert d'Estouteville în Grand-Châtelet, sub ogivele largi și turtite ale lui Filip-August? Și te duci, așa cum obișnuia el, seară de seară, în fermecătoarea casă de pe strada Galilée, în incinta Palatului Regal, casă primită ca zestre de la soția lui, doamna Ambroisine de Loré, să te odihnești acolo după oboseala pricinuită de trimiterea vreunui nenorocit să-și petreacă, la rândul lui, noaptea în „odăița de pe strada Escorcherie, unde judecătorii și consilierii municipali voiau să-și facă închisoarea lor, care odăiță era lungă de unsprezece picioare, lată de șapte picioare și patru degete și înaltă de unsprezece picioare”.

Dar *messire* Robert d'Estouteville avea nu numai justiția sa particulară de *prévôt* și viconte de Paris, dar se mai bucura și de dreptul de a asista și de a se amesteca în marea justiție a regelui. Nu exista cap ceva mai înalt care să nu fi trecut prin mâinile lui înainte de a cădea în mâinile călăului. El fusese cel care se dusesse la Bastille Saint-Antoine să-l ia pe domnul de Nemours, ca să-l ducă în Piața Halelor; și tot el se dusesse să-l ia, ca să-l ducă în Piața Grève, pe domnul de Saint-Pol, care nu se lăsa deloc și striga, spre marea bucurie a domnului *prévôt*, căruia nu-i era câtuși de puțin drag domnul conetabil.

Iată, desigur, mai mult decât ai avea nevoie ca să duci o viață

fericită și ilustră și ca să meriți într-o bună zi o pagină de seamă în interesanta istorie a celor care au îndeplinit funcția de *prévôt* al Parisului, din care se poate afla că Oudard de Villeneuve avea o casă pe strada Măcelăriilor, că Guillaume de Hangast a cumpărat marea și mica Savoie, că Guillaume Thiboust a dăruit maicilor de la Sainte-Geneviève casele sale de pe strada Clopin, că Hugues Aubriot locuia la palatul Porc-Epic, precum și alte mărunțișuri.

Totuși, deși avea atâtea motive să privească viața pașnic și voios, *messire* Robert d'Estouteville se trezi în dimineața de 7 ianuarie 1482 foarte posac și prost dispus. De ce era atât de prost dispus? Nici el n-ar fi putut să spună. Să fi fost oare pentru că cerul era cenușiu? Sau pentru că paftaua vechiului său centiron de la Montlhéry era prost prinsă și-i strângea prea militărește osânza de *prévôt*! Să fi fost oare pentru că văzuse trecând pe sub fereastra sa niște ticăloși care îl sfidaseră, mergând câte patru laolaltă, în tunică fără cămașă, cu pălării fără fund, cu desaga și clondirul pe-un șold? Să fi fost din pricina presimțirii vagi a celor trei sute șaptezeci de livre, șaisprezece soli și opt dinari pe care viitorul rege Carol al VIII-lea avea să-i taie, în anul viitor, din veniturile funcției? Cititorul n-are decât să aleagă; cât despre noi, înclinăm să credem că era prost dispus pentru că era prost dispus.

De altfel, era a doua zi după o sărbătoare, zi de plictiseală pentru toată lumea și, mai ales, pentru magistratul însărcinat să măture toate gunoaietele, la propriu și la figurat, pe care le lasă o sărbătoare la Paris. Și-apoi trebuia să judece la Grand-Châtelet. Și s-a observat că judecătorii se aranjează de obicei în așa fel, încât ziua lor de procese să le fie și zi de proastă dispoziție, ca să aibă totdeauna pe câte cineva asupra căruia să-și descarce comod nervii, în numele regelui, al legii și al justiției.

Între timp, judecata începuse fără el. Locotenenții lui pentru pricinile civile, criminale și particulare își făceau meseria după obicei și, de la ora opt dimineața, câteva zeci de orășeni și orășence, înghesuți și împinși într-un ungher întunecat al sălii de audiere Embas de la Châtelet, între o barieră solidă de stejar și peretele sălii, asistau nespus de fericiți la spectacolul variat și înveselitor al justiției civile și criminale împărțite de jupân Florian Barbedienne, magistrat la Châtelet, locotenent al domnului *prévôt*, cam alandala și cu totul la întâmplare.

Sala era mică, joasă, boltită. În fundul ei se afla o masă împodobită cu crinul regal, din jilț din lemn de stejar sculptat pentru domnul *prévôt*, deci gol acum, și un scaun fără spătar, la stânga, pentru auditor, jupân Florian. Dedesubt stătea grefierul, mângăind de zor. În față se afla mulțimea; atât ușa, cât și masa erau păzite de numeroși sergenți îmbrăcați în tunici de postav gros, violet, cu cruci

albe. Doi sergenți de la Vorbitorul Cetățenilor, îmbrăcați în jachete până la genunchi, jumătate roșii, jumătate albastre, făceau de pază în fața unei uși scunde și închise ce se zărea în fund, în spatele mesei. O singură fereastră în ogivă, tăiată îngust în zidul gros, lumina cu o firavă rază de ianuarie două figuri grotești: capriciosul demon de piatră sculptat în *cul-de-lampe* în arca bolții, și judele așezat în fundul sălii pe flori de crin.

Într-adevăr, închipuiți-vi-l pe jupân Florian Barbedienne, auditor la Châtelet, stând la masa justiției, între două teancuri de acte, sprijinit în coate, cu picioarele pe trena robei sale de postav castaniu uni, cu fața vârată în blana albă de miel din care sprâncenele păreau că-i sunt desprinse, roșu, ursuz, clipind din ochi, purtându-și cu măreție grăsimia obrazilor adunați sub bărbie.

Auditorul era surd. Defect fără mare importanță pentru un auditor și care nu-l împiedica pe jupân Florian să judece fără apel și în toată regula. E sigur că un jude trebuie doar să pară că ascultă; și venerabilul auditor îndeplinea cu atât mai bine această condiție, singura esențială pentru o justiție adevărată, cu cât atenția nu-i putea fi tulburată de niciun zgomot.

De altfel, în public, judele avea un nemilos controlor al faptelor și gesturilor sale în persoana prietenului nostru Jehan Frolo du Moulin, studentașul de ieri, acest pieton pe care puteai fi sigur că-l întâlnești pretutindeni în Paris, exceptând locurile din fața catedrei profesorilor.

— Asta-i bună!, îi șoptea el prietenului său Robin Poussepain, care-i rânjea alături pe când el comenta scenele desfășurate sub ochii lor. Uite-o pe Jehanneton din Tufiș. Frumoasa fată a hingherului din Piața Nouă! Pe sufletul meu, o condamnă moșul! Vasăzică și-a pierdut nu numai auzul, ci și văzul. Cincisprezece soli și patru dinari parizieni, fiindcă a purtat două *pater noster*! E cam scump. *Lex duri carminis*. Asta cine mai e? Robin Chief-de-Ville, care face zale! Fiindcă a devenit meșter și a fost primit ca atare în sus-zisa breaslă? E plata lui de intrare. Hei! Doi gentilomi printre pușlamalele astea: Aiglet de Soins, Hutin de Mailly! Doi scutieri, *corpus Christi*! Aha, au jucat zaruri! Când o să-l văd aici pe rectorul nostru? O sută de livre pariziene amendă, pentru rege! Barbediennul lovește ca un surd ce e! Să mă vezi ca pe frate-meu arhidiaconul, dacă n-o să joc mereu, dacă n-o să joc ziua, dacă n-o să joc noaptea, dacă n-o să trăiesc la joc, să mor la joc, să-mi joc sufletul după ce mi-am jucat cămașa de pe mine! Sfântă Fecioară, ce de fete! Alta la rând, oițele mele! Ambroise Lacuyare! Isabeau la Paynette, Bérarde Gironin! Le cunosc pe toate, pe Dumnezeuul meu! La amendă! La amendă! Asta o să vă învețe minte să mai purtați cordoane aurite! Zece taleri parizieni! Cochetelor! Oh! Animal bătrân, surd și tâmpit! Oh! Florian bădăranul! Oh! Barbedienne moșic! Uite-l la masă cum înghite împričinați, cum mănâncă procese, înghite,

rumegă, se îndoaie, se umflă. Amenzi, bunuri fără stăpâni cunoscute, taxe, cheltuieli, suprataxe pe imobile, lefuri, despăgubiri și interese, gheenă, temniță și carceră, și butuci, cu cheltuieli de judecată cu tot, le înghite ca pe carnații de Crăciun și ca pe pricomigdale! Uită-te la el, porcul! Aha! Bun! Încă o vânzătoare de amor! Thibaud la Thibaude, nici mai mult, nici mai puțin! Fiindcă a ieșit de pe strada Glatigny! Cine-i flăcăul ăsta? Gieffroy Mabonne, ostaș cu arbaletă de mână. A defăimat numele Domnului. La amendă, Thibaude! La amendă, Gieffroy! La amendă, amândoi! Surdul bătrân! Pesemne că a încurcat cele două procese! Pariez că o pune pe fată să plătească pentru defăimare și pe arbaletier pentru dragoste! Atenție, Robin Poussepain! Pe cine au să aducă? Ce de sergenți! Pe Jupiter! Toți copoii din haită sunt aici.

Pesemne că e un vânat de soi. Vreun mistreț. Chiar e unu'. Robin! Chiar e unu'?! Și încă ce mistreț! Hercle! E prințul nostru de ieri, papa nebunilor, clopotarul nostru, chiorul nostru, ghebosul nostru, slujenia noastră. E Quasimodo!...

Și chiar așa era.

Fusese adus Quasimodo, legat burduf, prins în chingi, în funii, strâns în iavașale și sub pază bună. Căprăria de jandarmi care îl înconjură era însoțită de cavalerul pazei în persoană, purtând brodată stema Franței pe piept și stema orașului pe spate. Altminteri, Quasimodo n-avea, în afară de slujenie, nimic în el care să justifice alaiul acesta de halebarde și de archebuze. Era întunecat, tăcut și liniștit. Singurul lui ochi abia-abia dacă arunca din când în când câte o privire vicleană și mânioasă spre legăturile care îl împovărau.

Cocoșatul plimbă aceeași privire în jurul său, dar atât de stinsă și de adormită, încât femeile nu și-l arătau cu degetul decât ca să râdă de el.

Între timp, jupân Florian, judele, răsfoi atent dosarul plângerii împotriva lui Quasimodo, pe care i-l întinsese grefierul și, după această scurtă cercetare, păru să cugete o clipă. Datorită măsurii acesteia de precauție pe care avea totdeauna grijă s-o ia în momentul când începea un interogatoriu, judele știa dinainte numele, calitatea, delictul acuzatului, alcătuia replicile prevăzute la răspunsurile prevăzute și izbutea să iasă la liman din toate meandrele interogatoriului, fără a lăsa să i se bănuiască prea mult surzenia. Pentru el, dosarul procesului era câinele orbului. Dacă se întâmpla să i se trădeze ici-colo infirmitatea prin câteva cuvinte fără noimă sau vreo întrebare de neînțeles, aceasta trecea drept subtilitate pentru unii și drept tâmpenie pentru alții. În ambele cazuri, onoarea magistraturii rămânea neatinsă; căci e mai bine ca un jude să treacă drept tâmpit sau subtil decât drept surd. Jupân Florian avea deci mare grijă să-și ascundă surzenia față de toți și izbutea de obicei atât de bine, încât

ajunsesse să-și creeze și lui iluzia. Ceea ce, de altfel, e mai ușor decât să ar crede. Toți gheboșii merg cu capul sus, toți bâlbâiții vorbesc mult și cu emfază, toți surzii vorbesc încet. Cât despre el, cel mult dacă se socotea nițeluș tare de urechi. Iată singura concesie pe care o făcea opiniei publice în privința aceasta, în clipele lui de sinceritate și de examen al conștiinței!

Rumegând deci bine afacerea Quasimodo, judele își dădu capul pe spate și închise ochii, ca să pară mai măreț și mai imparțial, așa încât deveni în momentul acela și surd, și orb totodată. Dublă condiție, fără de care nu există judecător desăvârșit. Și, în poziția aceasta magistrală, își începu interogatoriul.

— Numele dumitale?

Dar iată un caz care nu fusese „prevăzut de lege”, acela când un surd ia interogatoriul unui alt surd.

Quasimodo, care n-avea cum să știe ce fusese întrebat, continuă să-l privească ținând pe judecător și nu-i răspunse. Judele, surd și neavând de unde să știe că acuzatul era surd, crezu că-i răspunsesse, cum făceau în genere toți acuzații, drept care continuă, cu siguranța lui mecanică și stupidă.

— Bine. Ce vârstă ai?

Quasimodo nu răspunse nici la întrebarea aceasta. Judecătorul crezu că a răspuns și urmă:

— Acum, ocupația.

Mereu aceeași tăcere. Între timp, cei de față începură să șușotească și să se uite unii la alții.

— Destul!, reluă judele, netulburat, când socoti că acuzatul își terminase al treilea răspuns. Ești acuzat în fața noastră: primo, pentru scandal nocturn; secundo, de violență necuviincioasă asupra unei femei nebune, în *praejudicium meretricis*; tertio, de răzvrătire și neascultare față de arcașii din garda stăpânului nostru, regele. Explică-te în privința tuturor acestor puncte. Grefier, ai scris ce-a spus acuzatul până acum?

La întrebarea aceasta nefericită, un hohot de râs izbucni, de la grefier până la public, atât de puternic, atât de nestăpânit, atât de molipsitor și de general, încât cei doi surzi fură siliți să-și dea seama de el. Quasimodo se întoarse cu spatele, săltându-și ghebul cu dispreț, pe când jupân Florian, mirat ca și el și bănuind că râsetele spectatorilor fuseseră provocate de vreun răspuns nerespectuos de-al acuzatului care i se păru vădit în clipa când cocoșatul ridică din umeri, îl apostrofă cu indignare:

— Pentru răspunsul pe care l-ai dat acum, ticălosule, ai merita ștreangul! Știi cu cine vorbești?

Ieșirea aceasta nu avu darul să oprească explozia de veselie generală. Ea li se păru atât de ciudată și de prostească, încât un râs

nestăvilit îi cuprinse și pe sergenții de la Vorbitorul Cetățenilor, un soi de valeți de pică la care nerozia făcea parte din uniformă. Doar Quasimodo își păstra seriozitatea pentru simplul motiv că nu înțelegea nimic din ce se petrecea în jurul lui. Judele din ce în ce mai iritat crezu că trebuie să continue pe același ton, sperând să vâre în acuzat o spaimă care să se răsfrângă asupra publicului și să-l readucă la respect.

— Vasăzică, tâlhar, depravat și hoț ce ești, îți permiți să fii obraznic față de judele de la Châtelet, față de magistratul însărcinat cu poliția populară a Parisului, cu cercetarea crimelor, a delictelor și a purtărilor rele, însărcinat să controleze toate meseriile și să interzică monopolul, să întrețină pavajele, să împiedice specula cu găini, cu orătării de curte și vâdate, să conducă măsurarea buștenilor și a altor soiuri de lemne, să curețe orașul de noroaie și aerul de molime, într-un cuvânt să se ocupe neconținut de toate treburile obștești, fără simbrerie și fără nădejde de plată! Știi, oare, că mă numesc Florian Barbedienne, că sunt locțiitorul domnului *prévôt* și, în plus, comisar anchetator, controlor și examinator cu egală putere în toate tribunalele?!

Nu există motiv pentru ca un surd care vorbește altui surd să se oprească. Dumnezeu știe unde și când s-ar fi oprit maestrul Florian, lansat astfel din plin în înalta elocvență, dacă ușa cea scundă din fundul sălii nu s-ar fi deschis deodată și n-ar fi lăsat să intre pe domnul *prévôt* în persoană.

La intrarea acestuia, maestrul Florian nu-și curmă vorba, ci, răsucindu-se pe călcâie și îndreptând asupra șefului său cuvântarea cu care îl fulgerase pe Quasimodo o clipă mai înainte, spuse:

— Monsenior, cer orice pedeapsă veți voi împotriva acuzatului aici de față, pentru gravă și umilitoare lipsă de respect față de justiție.

Și se așeză abia suflând, ștergându-și picăturile mari de sudoare care îi cădeau de pe frunte și înmuiau ca niște lacrimi pergamentele întinse în fața lui. *Messire* Robert d'Estouteville încruntă din sprâncene și-i făcu lui Quasimodo un semn atât de poruncitor și de semnificativ, vrând să-i atragă luarea-aminte, încât surdul îl înțelese întrucâtva.

Domnul *prévôt* îi vorbi sever:

— Ce-ai săvârșit de te afli aici, ticălosule?

Bietul cocoșat, crezând că-l întreabă cum îl cheamă, rupse tăcerea pe care o păstra de obicei și spuse cu o voce răgușită și guturală:

— Quasimodo.

Răspunsul se potrivea atât de puțin cu întrebarea, încât hohotele de râs începură din nou să circule, iar *messire* Robert strigă, roșu de mânie:

— Îți bați joc de mine, ticălos spurcat!

— Clopotar la Notre-Dame, răspunse Quasimodo, crezând că

trebuia să-i explice judeului cine era.

— Clopotar!, continuă domnul *prévôt*, care se trezise dimineața, după cum am spus, destul de prost dispus pentru ca mânia să nu mai aibă nevoie a-i fi ațâțată cu răspunsuri atât de ciudate. Clopotar! Am să pun să ți se tragă pe spinare un clopot întreg de vergi, la răspântiile Parisului. Auzi, ticălosule?

— Dacă vreți să-mi știți vârsta, spuse Quasimodo, cred că împlinesc douăzeci de ani la Sfântul Martin.

De data aceasta, măsura fusese întrecută. Domnul *prévôt* nu se mai putu stăpâni:

— Ah, sfidezi justiția, nemernicule! Domnilor sergenți, o să mi-l duceți pe ticălosul asta la stâlpul infamiei din Piața Grève și-o să-l bateți, și o să-l întoarceți timp de-o oră. O să-mi plătească el, afurisitul! Și vreau să se facă strigare despre prezenta judecată de către patru trâmbițași oficiali, în cele șapte fiefuri ale vicecomitatului Parisului.

Grefierul începu să redacteze imediat sentința.

— Pastele și grijania! Grozavă judecată!, exclamă din colțul său studențășul Jehan Frollo du Moulin.

Șeful justiției se întoarse și-și aținti din nou asupra lui Quasimodo ochii scânteietori:

— Cred că nemernicul a spus Pastele și grijania! Grefier, adaugă doisprezece dinari parizieni, amendă pentru luarea în deșert a celor sfinte, și jumătate din ei să fie dați bisericii Saint-Eustache. Am deosebită credință în Sfântul Eustache.

În câteva minute, sentința fu scrisă. Conținutul era simplu și scurt. Legiuirea tribunalelor din vicomitatul Parisului nu fusese încă prelucrată de președintele Thibaud Baillet și Roger Barmne, avocat al regelui. Nu era încă îmbâcsită de toate șicanele și procedurile pe care i le-au introdus cei doi jurisconsulți la începutul secolului al XVI-lea. Totul era clar, expeditiv, explicit. Se mergea drept la țintă și se vedea imediat la capătul fiecărei poteci, fără tufișuri și fără ocoluri, roata, spânzurătoarea sau stâlpul infamiei. Știai cel puțin încotro mergi.

Grefierul îi prezentă sentința domnului *prévôt*, care își puse pecetea pe ea și ieși să-și continue vizita în celelalte săli, cu o stare de spirit care pesemne că a umplut în ziua aceea toate temnițele Parisului. Jehan Frollo du Moulin și Robin Poussepain râdeau pe furiș. Quasimodo privea totul cu un aer indiferent și mirat.

Totuși, în momentul când maestrul Florian Barbedienne citi și el sentința pentru a o semna, grefierul simți că-l cuprinde mila față de bietul osândit și, în nădejdea că va obține vreo micșorare a pedepsei, se apropie cât putu mai mult de urechea judeului și-i spuse, arătându-i-l pe Quasimodo:

— Omul acesta e surd.

Spera ca prin similitudinea acestei infirmități să trezească mila maestrului Florian față de acuzat. Dar, mai întâi, am putut observa ca jupân Florian nu ținea deloc ca cineva să-și dea seama de surzenia lui. Și-apoi era atât de tare de urechi, încât nu auzi o iotă din spusele grefierului; totuși, vrând să pară că a înțeles, îi răspunse:

— A, atunci să se schimbe lucrurile... Asta n-o știam. Atunci, o oră în plus la stâlpul infamiei.

Și semnă sentința astfel modificată.

— Bine i-a făcut, spuse Robin Poussepain, care-i mai purta încă pică lui Quasimodo. Asta o să-l învețe minte să nu mai bruftuluiască oamenii.

2. Gaura cu șobolani

Să ne îngăduie cititorul să-l readucem în Piața Grève, pe care am părăsit-o ieri, împreună cu Gringoire, ca s-o urmărim pe Esmeralda.

E ora zece dimineața. În toate se simte ziua de după sărbătoare. Caldărâmul e acoperit cu tot felul de rămășițe, panglicuțe, cârpe, pene de pană, picături de ceară de la lumânări, firimituri de la chefel public. Ici-colo, numeroși gură-cască, cum spunem noi, răscolind cu piciorul tăciunii stinși ai focului de sărbătoare, extaziindu-se în fața Casei cu Stâlpi, la amintirea frumoaselor drapaje din ajun, și privind acum cuiele, ultima plăcere. Vânzătorii de cidru și de bere își rostogolesc butoaiile printre grupuri. Câțiva trecători ocupați se duc și vin. Negustorii vorbesc între ei și se strigă din pragul prăvăliilor. Serbarea, solii flamanzi, Coppenole, papa nebunilor se află pe toate buzele. Toți se întrec să defăimeze și să râdă. Și, între timp, patru sergenți călări care s-au postat în cele patru colțuri ale stâlpului infamiei au și strâns în jurul lor o bună parte din gloata risipită prin piață, care se osândește la nemișcare și la plictiseală în speranța unei mici execuții.

Acum, dacă cititorul, după ce a privit scena aceasta vie și zgomotoasă ce se joacă în toate punctele pieței, își îndreaptă privirea spre străvechea casă pe jumătate gotică, pe jumătate romanică de la Tour Roland, care face colțul cheiului spre apus, el va putea să observe la colțul fațadei o mare carte de rugăciuni publică, împodobită cu numeroase figuri colorate, apărută de ploaie printr-o mică streășină și de hoți printr-un grilaj care permite totuși să fie răsfoită. Alături de cartea de rugăciuni se află un ochi de geam îngust, în ogivă, zăbrelit cu doi drugi de fier așezați cruciș și care dă spre piață; ferestruica aceasta e singura deschizătură ce lasă să intre un pic de aer și lumină într-o chilioară fără ușă, săpată în partea de jos a clădirii, în grosimea zidului vechii case, și plină de-o liniște cu atât mai adâncă, de-o tăcere cu atât mai mohorâtă, cu cât o piață publică, cea mai populată și mai zgomotoasă din Paris, mișună și latră în jurul ei.

Chilia aceasta era faimoasă în Paris de aproape trei veacuri, de când doamna Rolande de la Tour-Roland, îndoliată după taică-său, mort în cruciadă, pusese să-i fie săpată în zidul propriei sale case, spre a se închide pentru totdeauna acolo, nepăstrând din palat decât locuința aceasta cu ușa zidită și cu ochiul de geam deschis și vara, și iarna. Deznădăjduită, după ce dăruise totul săracilor și lui Dumnezeu, domnița așteptase într-adevăr douăzeci de ani moartea în mormântul acesta anticipat, rugându-se zi și noapte pentru sufletul răposatului ei tată, dormind în cenușă, fără să aibă măcar o piatră la căpătâi,

înveșmântată într-un sac negru și netrăind decât cu pâinea și cu apa depuse de mila trecătorilor pe marginea lucarnei, primind astfel milostenia, după ce o făcuse. La moartea ei, în momentul când trecu în celălalt mormânt, îl lăsă pe acesta ca moștenire veșnică acelor femei mâhnite, mame, văduve sau fiice care ar fi dorit să se roage mult pentru alții sau pentru ele și care ar fi vrut să se îngroape de vii într-o mare durere sau într-o mare penitență. Săracii de pe vremea ei îi făcuseră o înmormântare bogată în lacrimi și binecuvântări; dar, spre marea lor părere de rău, cuvioasa fiică nu putuse fi trecută în rândul sfințelor, neavând protecție. Unii dintre ei, care erau un pic nelegiuți, speraseră că lucrul acesta se va face în paradis mai lesne decât la Roma și se rugaseră, pur și simplu, lui Dumnezeu pentru răposată, dacă papa n-o făcuse. Cei mai mulți se mulțumiseră să socotească sfințită amintirea lui Rolande și să facă moaște din zdrențele ei. Orașul, la rândul său, așezase, în cinstea domniței, o carte publică de rugăciuni, pecetluită lângă fereastra chiliei, pentru ca trecătorii să se oprească din când în când acolo, măcar ca să se roage, iar rugăciunea să-i îndemne să se gândească la milostenie, ca bietele schimnice, moștenitoare ale cavoului doamnei Rolande, să nu piară cu totul de foame și date uitării.

Altminteri, felul acesta de mormânt nu era lucru prea rar în Evul Mediu. Adesea, pe strada cea mai frecventată, în piața cea mai împestrită și mai asurzitoare, chiar în mijloc, sub copitele cailor, oarecum sub roțile căruțelor, întâlneai un beci, o gură de fântână, o chilioară zidită și zăbreliță, în fundul căreia se ruga zi și noapte o făptură omenească, închinată de bunăvoie vreunui bocet veșnic, vreunei mari ispășiri. Și toate gândurile pe care astăzi le-ar trezi în noi spectacolul acesta ciudat, chilia aceasta groaznică, un soi de verigă intermediară între casă și mormânt, între cimitir și oraș, făptura aceasta vie scoasă din obștea omenească și socotită de-acum înaintea morții, opaițul acesta arzându-și în întuneric ultima picătură de ulei, restul acesta de viață tremurând într-o groapă, suflul, vocea, rugăciunea eternă într-o cutie de piatră, fața întoarsă pentru totdeauna spre lumea cealaltă, ochiul pe care îl luminează un alt soare, urechea lipită de pereții mormântului, sufletul prizonier al trupului, trupul prizonier al unei carcere și, sub acest dublu înveliș de carne și de granit, zumzetul unui suflet chinuit, nimic din toate acestea nu înfiora mulțimea. Pietatea, nu prea rațională și nu prea subtilă de pe atunci, nu vedea atâtea fațete într-un act de credință. Ea lua lucrurile în mare și cinstea, venera, sfințea la nevoie sacrificiul, dar nu-i analiza chinurile și nu prea se înduioșa de ele. Ea aducea din când în când ceva de mâncare bietului penitent, se uita prin gaură dacă mai trăiește, nu-i cunoștea numele, abia dacă știa de câți ani începuse să moară, iar străinilor care întrebau despre scheletul viu

supus putrezirii în beciul acela, vecinii le răspundeau simplu, dacă era bărbat: „E pustnicul”, iar dacă era femeie: „E pustnica”.

Așa era privit totul pe atunci, fără metafizică, fără exagerare, fără lupă care să mărească, numai cu ochiul. Microscopul nu fusese încă inventat, nici pentru lucrurile materiale, nici pentru cele spirituale.

De altfel, deși nu se prea mira nimeni, exemple ale acestui fel de schimnicie în mijlocul orașelor erau, într-adevăr, dese, după cum spuneam mai adineauri. În Paris existau destule asemenea chilii pentru rugăciune și pocăință; ele erau aproape toate ocupate. E adevărat că preoțimea se îngrijea să nu le lase goale, ceea ce ar fi dus la o slăbire a credinței, și avea grijă să fie vârați în ele leproși atunci când nu se găseau penitenți. În afara chilioarei din Piața Grève, mai era una la Montfaucon, una la Osuarul din Cimitirul Inocenților, alta nu mai știu unde, la casa Clichon, cred. Și altele, în multe locuri unde li se află urmele în tradiții, din lipsă de monumente. Universitatea își avea și ea chilia ei. Pe colina Sainte-Geneviève, un fel de Iov al Evului Mediu a cântat vreme de treizeci de ani cei șapte psalmi ai pocăinței, pe-o grămadă de bălegar, în fundul unei haznale cu apă, luându-i de la capăt când îi isprăvea, psalmodiind mai tare noaptea, *magna voce per umbras*, iar iubitorului de antichități i se pare și astăzi că-i aude vocea când intră în strada *Fântânii-care-vorbește*.

Ca să rămânem la chilia de la Tour-Roland, trebuie să spunem că ea n-a dus niciodată lipsă de schimnice. De la moartea doamnei Rolande, a fost rareori goală un an sau doi. Multe femei au venit aici să-și plângă, până la moarte, părinții, ibovnicii, păcatele. Spiritul răutăcios al parizienilor, care se amestecă în toate, chiar și în lucrurile care îi privesc cel mai puțin, pretindea că fuseseră văzute puține văduve în chilie.

O inscripție latinească scrisă pe zid, după moda epocii, îi arăta trecătorului știutor de carte destinația pioasă a chiliei. Obiceiul de-a explica o clădire printr-o scurtă inscripție pusă deasupra porții s-a păstrat până în secolul al XVI-lea. Astfel, se mai poate citi încă în Franța, deasupra porțiței de la temnița seniorială din Tourville: *Sileto et spera*{67}; în Irlanda, sub blazonul de deasupra porții castelului Fortescue: *Forte scutum, salus ducum*{68}; în Anglia, deasupra intrării principale a ospitalierului conac al conților Cowper: *Tuum est*{69}. Fiindcă pe atunci orice edificiu era o gândire.

Cum nu exista ușă la chilia zidită de la Tour-Roland, fuseseră gravate cu litere mari, latine, deasupra ferestrei, aceste două cuvinte:

TU, ORA{70}.

Ceea ce făcuse ca poporul, al cărui bun-simț nu pune atâta finețe în lucruri și traduce bucuros Ludovico Magno prin Poarta Saint-Denis, să dea acestei cavități negre, întunecate și umede numele de *Trou aux rats*, adică Gaura cu șobolani. Explicație poate mai puțin sublimă

decât cealaltă, dar, în schimb, mai pitorească.

3. Povestea unei plăcinte din aluat de mălai

Pe vremea când se petreceau cele povestite aici, chilia de la Tour-Roland era ocupată. Dacă cititorul dorește să știe de cine, n-are decât să asculte convorbirea celor trei cumetre care, în momentul când ne-am fixat atenția asupra Găurii cu șobolani, tocmai se îndreptau într-acolo, urcând de la Châtelet spre Grève de-a lungul apei.

Două dintre femeile acestea erau îmbrăcate ca niște adevărate pariziene destul de înstărite. Jabourile lor fine și albe, fustele din lână amestecată cu bumbac, în dungi roșii și albastre, ciorapii de bumbac alb, împlețiți, cu margini brodate în culori și bine trași pe picior, pantofii pătrați de piele roșcată, cu pingele negre, și mai ales ceea ce purtau pe cap, adică soiul acela de corn din material lucios, încărcat cu panglicuțe și dantele, pe care femeile din Champagne, concurând cu grenadirii din garda imperială rusă, le mai poartă încă și astăzi, arătau că ele aparțin clasei negustoreselor bogate, situate la mijloc, între ceea ce slugile numesc o femeie și o cucoană. Ele nu purtau nici inele, nici cruci de aur și era lesne de văzut că făceau asta nu din pricina sărăciei, ci numai de frica amenzii. Însoțitoarea lor era gătită cam la fel, dar avea în ținută și în înfățișare acel nu știu ce care o arată pe soția notarului de provincie. După cordonul ridicat deasupra șoldurilor se vedea cât de colo că nu era de prea multă vreme la Paris. Mai adăugați la aceasta și un jabou plisat și niște noduri de panglicuță la pantofi, și faptul că dungile fustei erau în lățime și nu în lungime și o mie de alte enormități care indignau bunul-gust.

Primele două mergeau cu pasul acela caracteristic parizienelor care le arată provinciile Parisul. Provinciala ținea de mână un băiat gras, care ținea în mână o bucată mare de plăcintă.

Ne e neplăcut să adăugăm că, dată fiind asprimea anotimpului, băiatul își folosea limba drept batistă.

Copilul se lăsa târât, *non passibus aequis*⁽⁷¹⁾ cum spune Vergiliu, și se poticnea la fiecare pas spre marea indignare a mamei. E drept că se uita mai mult la plăcintă decât la caldarâm. Fără doar și poate că vreun motiv serios îl împiedica să muște din ea (din plăcintă), căci se mulțumea doar s-o privească drăgăstos. Ar fi trebuit însă ca mama să țină plăcinta, căci însemna o adevărată cruzime să-l supui pe grăsun la chinul lui Tantal.

În acest timp, cele trei jupâne (căci numele de doamne era rezervat femeilor nobile) vorbeau toate odată.

— Să ne grăbim, jupâneasă Mahiette, îi spunea provincialei cea mai tânără dintre ele, care era totodată și cea mai grasă. Tare mă tem să n-ajungem prea târziu. La Châtelet ni s-a spus că au să-l aducă

îndată la stâlpul infamiei.

— Na-ți-o bună! Ce tot vorbești, jupâneasă Oudarde Musnier!, răspundea cealaltă pariziancă.

— O să rămână două ore la stâlp. Avem tot timpul.

— Ai văzut vreodată un om pus la stâlpul infamiei, draga mea Mahiette?

— Da, zise provinciala, am văzut la Reims.

— Na-ți-o bună! Ce poate să fie și stâlpul vostru din Reims? O cușcă păcătoasă în care sunt numai țărani. Mare lucru!

— Numai țărani!, exclamă Mahiette. La târgul de Pânzeturi?! La Reims?! Ba am văzut acolo ucigași sadea, care își omorâseră tatăl și mama! Țărani! Drept cine ne iei, Gervaise?

De bună seamă că provinciala era cât pe ce să se supere pentru onoarea stâlpului infamiei din Reims. Din fericire, discreta jupâneasă Oudarde Musnier schimbă vorba la timp.

— Fiindcă veni vorba, jupâneasa Mahiette, ce zici de solii noștri flamanzi? Aveți și la Reims soli la fel de chipeși?

— Recunosc, răspunse Mahiette, că numai la Paris poți vedea flamanzi ca ăștia.

— L-ai văzut printre ei pe marele ambasador, care e ciorăpar?, întrebă Oudarde.

— Da, spuse Mahiette. Parc-ar fi un Saturn.

— Dar pe grăsanul a cărui față seamănă cu un pânțec gol? Continuă Gervaise. Și pe mărunțelul cu ochii tiviți cu pleoape roșii, țepoase și zdrențuite ca un cap de scaiete?

— Caii lor sunt tare frumoși, gătiți așa, după moda de la ei, spuse Oudarde.

— Ah, draga mea, o întrerupse provinciala Mahiette, luân-du-și la rândul ei un aer de superioritate, ce-ai fi zis dacă ai fi văzut în '61, la încoronarea de la Reims, acum optsprezece ani, caii prinților din compania regelui! Aveau pe ei tot felul de învelitori și de valtrapuri; unele din postav de Damasc, țesute cu fir de aur, îmblănite cu samur, altele încărcate cu argintării și cu ciucuri mari de aur și de argint! Și ce de bani au costat toate astea! Și ce paji frumoși erau pe cai!

— Asta nu înseamnă că flamanzii n-au avut și ei cai foarte frumoși, răspunse sec jupâneasa Oudarde, și că n-au luat ieri-seară o cină minunată la domnul staroste al negustorilor, la Primărie, unde li s-au servit drajeuri, hypocras, plante aromatice și alte rarități.

— Ce tot vorbești, vecină?, exclamă Gervaise. Flamanzii au cinat la Petit-Bourbon, la domnul cardinal.

— Ba nu. La Primărie!

— Da de unde! La Petit-Bourbon!

— Ba la Primărie, continuă Oudarde cu glas acru. Fiindcă doctorul Scourable le-a ținut o cuvântare pe latinește, de care au

rămas foarte mulțumiți. Mi-a spus bărbatu-meu, care e bibliotecar oficial.

— Ba la Petit-Bourbon, răspunse Gervaise fără să se lase mai prejos, fiindcă iată ce le-a oferit procurorul domnului cardinal: douăsprezece vedre duble cu hypocras alb, roze și roșu; douăzeci și patru lădițe cu pricomigdale duble, de Lyon; tot atâtea făclii de două livre bucata și șase butoiașe cu vin de Beaune, alb și rozé, cel mai bun care s-a putut găsi. Sper că astea nu sunt minciuni. Le știu de la bărbatul meu, care comandă cincizeci de oameni la Vorbitorul Cetățenilor și care făcea azi-dimineață comparație între solii flămânzi și cei ai papei Ioan și ai împăratului Trebizondei, care au venit din Mesopotamia, la Paris, pe vremea ultimului rege, care purtau inele în urechi.

— Ba e atât de adevărat că au cinat la Primărie, răspunse Oudarde, puțin emoționată de atâtea amănunte, pe cât e de adevărat că nu s-a mai pomenit asemenea belșug de mâncăruri și zaharicale.

— Și eu îți spun că au fost serviți de Le Sec, sergent al Orașului, la palatul Petit-Bourbon, și că din cauza asta te înșeli.

— Îți spun că la Primărie!

— La Petit-Bourbon, draga mea! Dovadă că luminaseră în sticle magice cuvântul Speranță, care e scris la intrarea cea mare.

— La Primărie! Dovadă că Husson Le Voir le-a cântat din flaut! A

— Îți spun că nu!

— Eu îți spun că da!

— Eu îți spun că nu!

Buna și dolofana Oudarde se pregătea tocmai să răspundă, și cearta ar fi ajuns poate la păruială, dacă Mahiette n-ar fi strigat pe neașteptare:

— Ce de oameni s-au adunat colo, la capătul podului! În mijlocul lor e ceva la care se uită.

— Într-adevăr, spuse Gervaise, aud sunete de tamburină. Cred că e mica Esmeralda, care-și face figurile cu capra. Hai repede, Mahiette, iuștește pasul și trage-ți băiatul. Ai venit aici ca să vizitezi curiozitățile Parisului. Ieri i-ai văzut pe flamanzi, astăzi ai s-o vezi pe țigancă.

— Pe țigancă?!, spuse Mahiette, făcând imediat cale-ntoarsă și strângând cu putere mâna copilului. Ferească sfântul! O să-mi fure copilul! Vino, Eustache!

Și începu să alerge pe chei, spre Grève, până ce ajunse dincolo de pod. Între timp, copilul, pe care îl târa după ea, căzu în genunchi; mama se opri gâfâind. Oudarde și Gervaise o ajunseră din urmă.

— Țigancă asta să-ți fure copilul?!, zise Gervaise. Ce-ți trăsnește prin minte?

Mahiette clătină din cap, gânditoare.

— Ce-i ciudat, observă Oudarde, e că pustnica are aceleași idei

despre țigănci.

— Care pustnică?, întrebă Mahiette.

— Ei!, făcu Oudarde. Sora Gudule.

— Care soră Gudule?, întrebă iar Mahiette.

— Se vede că ești din Reims, dacă nici atâta lucru nu știi!, răspunse Oudarde. Pustnica din Gaura cu șobolani.

— Cum?, întrebă Mahiette. Biata femeie căreia îi ducem plăcintă?
Oudarde încuviință din cap:

— Chiar ea. O s-o vezi îndată la fereștră dînspre Piața Grève. Ea gîndește la fel ca dumneata despre țiganii vagabonzi care cîntă din tamburină și le ghicesc oamenilor norocul. Nu se știe de unde i se trage sila asta față de țigani și de egiptieni. Dar dumneata, Mahiette, de ce fugi așa numai cînd îi vezi?

— Oh, spuse Mahiette, apucînd în palme capul blond al copilului, nu vreau să mi se întîmple ce i s-a întîmplat lui Pâquette la Chantefleurie.

— Ah, asta trebuie să ne-o povestești, dragă Mahiette, zise Gervaise, luînd-o de braț.

— Cum să nu, răspunse Mahiette, dar se vede că trebuie să fiți din Parisul vostru ca să nu știți atâta lucru! Am să vă spun deci – dar nu e nevoie să ne oprim din drum ca să vă povestesc – că Pâquette la Chantefleurie era o fată frumoasă, de optsprezece ani, pe cînd eu eram la fel ca ea, adică acum optsprezece ani, și că ea e de vină dacă astăzi nu mai e la fel ca mine, colea, de treizeci și șase de ani, cu bărbat și copil. De altfel, de la vîrsta de paisprezece ani, slabă nădejde să mai fie! Era deci fiica lui Guybertaut, lăutar pe corăbii la Reims, același care a cîntat în fața regelui Carol al VII-lea, la încoronare, cînd a coborât pe râul nostru Vesle, de la Sillery pînă la Muison, și chiar și doamna Fecioară{72} se afla în corabie. Bătrînul tată a murit cînd Pâquette era încă mică de tot; n-o mai avea deci decît pe maicăsa, soră cu domnul Mathieu Pradon, care a murit anul trecut, meșter alămar și cîldărar la Paris, pe strada Parin-Garlin. Vedeți că era fată de familie. Mama – o femeie de treabă, din nenorocire n-a învățat-o pe Pâquette decît să îndeplinească găitane din fire și mătase și să facă mici jucărele, ceea ce n-a împiedicat-o pe micuță să crească înaltă și să rămîna foarte săracă. Locuiau amîndouă la Reims, pe malul râului, pe strada Marii Dureri. Fiți atente la asta: aud că de-aici i s-a tras năpasta bieteii Pâquette. În '61, anul încoronării regelui nostru Ludovic al XI-lea, Domnul aibă-l în pază, Pâquette era atît de vioaie și de drăguță, încît peste tot o strigau numai Chantefleurie. Biata fată! Avea dinți frumoși și-i plăcea să rîdă ca să și-i arate. Dar fata căreia îi place să rîdă se îndreaptă spre plîns; dinții frumoși duc la pierzare ochii frumoși. Așa era deci Chantefleurie. Ea și maicăsa își câștigau anevoie traiul. Ajunseseră destul de rău, de la moartea lăutarului. Găitanele nu

le aduceau mai mult de șase dinari pe săptămână, ceea ce nu face nici măcar două monede cu vulturi. Unde erau vremurile când moș Guybertaut câștiga câte doisprezece soli parizieni la o singură încoronare, cu un cântec? Într-o iarnă – era chiar în anul ‘61 – când cele două femei n-aveau nici butuci, nici vreascuri și când era grozav de frig, lipsa asta îi dădu lui Chantefleurie culori atât de frumoase, încât bărbații o strigau: Pâquette, dar și mai mulți o numiră Pâquerette{73}. Și fata a fost pierdută. Eustache, să te prind numai că muști din plăcintă! Am văzut imediat că era pierdută: într-o duminică a venit la biserică cu o cruce de aur la gât. La paisprezece ani! Vă dați seama! Primul a fost tânărul viconte de Cormontreuil, care își are locul de baștină la trei sferturi de leghe de Reims; apoi *messire* Henric de Triancourt, călăreț al regelui, apoi unul de rang mai mic, Chiart de Beaulion, sergent în armată, apoi decăzând mereu, Guery Aubergeron, valet la masa regelui, apoi Macé de Frépus, bărbier al Delfinului, apoi Thévenin le Moine, bucătar regal; și mereu așa, de la mai puțini tineri la mai puțini nobili, fata a ajuns la Guillaume Racine, cântăreț cu viola, și la Thierry de Mer, lampagiu. Atunci, biata Chantefleurie a fost a tuturor.

Ajunsese la ultima lețcaie din piesa ei de aur. Ce să vă mai spun, jupâneselor! La încoronare, în același an ‘61, ea a făcut patul regelui vagabonzilor! În același an!, suspină Mahiette și-și șterse lacrima care-i apăruse în ochi.

— Povestea nu mi se pare deloc neobișnuită, spuse Gervaise, și nu văd în ea nici ȝigani și nici copii.

— Răbdare!, continuă Mahiette. O să vezi imediat și copil, în ‘66 – luna asta de Sfânta Paula or să se împlinească șaisprezece ani – Pâquette a născut o fetiță. Nefericita de ea s-a bucurat din toată inima. De multă vreme își dorea un copil. Maică-sa, femeie de treabă, care nu știuse decât să închidă ochii, murise. Pâquette nu mai avea pe nimeni pe lume ca să iubească, pe nimeni ca s-o iubească. De cinci ani, de când greșise, biata Chantefleurie ajunsese vai de capul ei. Era sin-gură-singură în viața asta, arătată cu degetul, ocărâtă pe străzi, bătută de sergenți, batjocorită de băietanii în zdrențe. Și-apoi, douăzeci de ani sosiseră; și douăzeci de ani înseamnă bătrânețea pentru vânzătoarele de dragoste. Dezmățul începea să nu-i mai aducă mai mult decât îi adusesese pe vremuri împletitul găitanelor; cu fiecare zbârcitură, mai pierdea un ban; iarna o ducea iar greu, lemnele i se răreau iar în vatră și pâinea în paner. Chantefleurie nu mai putea să muncească, fiindcă, devenind iubeață, se făcuse leneșă, și suferea și mai mult pentru că, făcându-se leneșă, devenise iubeață. Așa cel puțin explică părintele de la Saint-Rémy de ce femeile acestea suferă de frig și de foame mai mult decât alte calice, atunci când îmbătrânesc.

— Da, observă Gervaise, dar ȝiganii?

— Așteaptă o clipă, Gervaise!, spuse Oudarde, care era mai puțin nerăbdătoare de felul ei. Ce-ar mai rămâne la sfârșit dacă ar fi totul la început? Continuă, te rog, Mahiette. Sărmana Chantefleurie!

Mahiette continuă.

— Biata nenorocită era deci tare tristă și-și strica obrajii plângând. Dar în rușinea, în nebunia și în părăsirea ei, i se părea că ar fi mai puțin de ocară, mai puțin nebună și mai puțin părăsită dacă ar fi existat ceva sau cineva în lume pe care să-l poată iubi și de care să fie iubită. Și trebuia ca făptura aceea să fie un copil, căci numai un copil putea fi destul de neprihănit ca s-o iubească. Chantefleurie își dăduse seama de asta după ce încercase să iubească un hoț, singurul bărbat care ar fi putut s-o dorească; dar, după puțină vreme, observă că tâlharul o disprețuia. Femeilor acestora care-și vând dragostea le trebuie ibovnic și copil ca să le umple inima. Altminteri, sunt tare nefericite. Neputând să aibă ibovnic, își dori din toată inima un copil și cum tot mai era credincioasă, își îndreptă veșnica rugă spre bunul Dumnezeu. Bunul Dumnezeu se îndură de ea și-i dăruie o fetiță. Despre bucuria bieteii nefericite, ce să mai vorbesc! A fost un potop de lacrimi, de mângâieri și de sărutări. Chantefleurie își alăpta singură copilul, îi făcu scutece din velința ei, singura pe care o avea pe pat, și nu mai simți nici frigul și nici foamea. În scurtă vreme redeveni iar frumoasă. Fata bătrână face mama tânără. Vechea viață reîncepu, bărbații veneau din nou la Chantefleurie, ea găsi iar clienți pentru ce vindea, și din toate grozăviile acestea făcu cămășuțe, scufițe și bărbite, pieptărașe de dantelă și bonetele de atlaz, fără să se gândească măcar să-și cumpere ceva cu care să se învelească. Domnule Eustache, ți-am mai spus să nu muști din plăcintă! Nici vorbă că micuța Agnès (acesta era numele copilului, nume de botez, căci nume de familie de multă vreme nu mai avea Chantefleurie), nici vorbă că micuța era mai înfășată în panglici și în broderii decât prințesa prințeselor! Ba, printre altele, avea și o pereche de pantofiori cum nici regele Ludovic al XI-lea n-a avut! Maică-sa îi cususe și-i brodase ea însăși și pusese în ei toate finețurile unei găitanărese și toți fluturașii unei rochii de-a Sfintei Fecioare. Erau, într-adevăr, cei mai drăguți pantofiori roz care s-au putut vedea vreodată. Mici cât degetul ăsta al meu, trebuia să vezi cum ies din ei piciorușele ca să crezi că putuseră să intre. E adevărat că și piciorușele erau atât de mici, atât de drăguțe, atât de roze! Mai roze decât atlazul pantofiorilor. Când o să ai copii Oudarde, o să-ți dai seama că nu există nimic mai frumos decât piciorușele și mânuțele lor.

— Eu asta și doresc, spuse Oudarde, oftând, dar aștept la bunul plac al domnului Audry Musnier.

— De altfel, continuă Mahiette, fetița lui Pâquette n-avea numai piciorușe frumoase. Am văzut-o când număra doar patru luni. Era o

minune. Avea ochi mai mari decât gura. Și cel mai încântător perișor negru, care i se și cârlionțase. La șaisprezece ani ar fi ajuns o mândrețe de brunetă. Maică-sa era, pe zi ce trecea, tot mai topită după ea. O mângâia, o săruta, o gâdila, o spăla, o dichisea, o mânca din ochi. Era nebună după fetiță și-i mulțumea lui Dumnezeu că i-o dăruise. Piciorușele ei, mai ales, erau pentru ea o nesfârșită uimire, un delir de bucurie! Maică-sa nu-și mai dezlipea buzele de pe ele și nu-i venea să-și creadă ochilor, văzându-le atât de micuțe. I le vâra în pantofiori, i le scotea din ei, i le admira, se minuna, privea lumina prin transparența lor, se înduioșa încercând să le facă să meargă pe pat și și-ar fi petrecut bucuroasă toată viața în genunchi, încălțând și descălțând piciorușele astea, ca pe ale Pruncului Iisus.

— Povestea e frumoasă, spuse Gervaise cu glas scăzut, dar unde sunt țigani în toate astea?

— Iată, răspunse Mahiette. Într-o bună zi sosiră la Reims niște cavaleri foarte ciudați. Erau cerșetori și haimanale care hoinăreau prin țară, conduși de ducii și de conții lor. Erau oacheși, cu părul creț și purtau inele de argint în urechi. Femeile erau mai slute decât bărbații. Aveau fețele mai negre și veșnic descoperite, purtau pe ele niște scurte păcătoase, o zdreanță de pânză țesută din sfori și prinsă pe umeri, și-și legau părul în coadă de cal. Copiii care li se tăvăleau printre picioare ar fi speriat și maimuțele. O ceată de păcătoși, afurisiți de biserică. Veneau direct din Egiptul de Jos, la Reims, prin Polonia. Se spunea că papa îi spovedise și că le dăduse canon să umble șapte ani de-a rândul pe jos prin lume, fără să se culce în paturi. De aceea, ei își ziceau pocăiți și puțeau. Se pare că pe vremuri au fost sarazini, din care pricină credeau în Jupiter și cereau câte zece livre de Tours de la toți arhiepiscopii, episcopii și abații cu cârjă și cu mitră. Asta, de pe urma unei bule de-a papei. La Reims veneau să ghicească, în numele regelui din Alger și al împăratului Germaniei. Vă închipuiți că toate astea au fost de ajuns ca să li se interzică intrarea în oraș. Atunci, întreaga ceată poposi, de bunăvoie lângă Poarta Braine, pe colina unde e o moară, lângă groapa fostelor cariere de cretă. Iar cei din Reims se repeziră care mai de care să-i vadă. Ei ți se uitau în palmă și-ți făceau profeții minunate. Erau în stare să-i prezică lui Iuda că o să fie papă. În privința lor umblau totuși niște zvonuri urâte, cum că ar fura copii, că ar tăia pungile de la brâu și că nu s-ar da înapoi să mănânce carne de om. Oamenii cu mintea la cap le spuneau nebunilor: „Nu vă duceți la ei”, și se duceau ei înșiși pe ascuns. Era deci o adevărată nebunie. Fapt e că noii sosiți spuneau niște lucruri de-ar fi uimit și un cardinal. Femeile nu-și mai încăpeau în piele; fălindu-se cu copiii lor de când țigani le citiseră în palmă tot soiul de minunății scrise în limba păgânească și în turcă. Una avea un împărat, alta un papă; alta un căpitan de oști. Biata Chantefleurie, împinsă de curiozitate, vru să știe

și ea ce are și dacă nu cumva micuța ei Agnès avea să ajungă într-o bună zi împărăteasă a Armeniei sau altceva. O duse deci la țigani; și țigăncile se întrecură să-i admire copila, s-o mângâie, s-o pupe cu gurile lor negre și să se minuneze de mânușițele ei. Vai, spre marea bucurie a mamei! Ele îi lăudară mai ales piciorușele și pantofiorii atât de frumoși. Copila n-avea încă un an pe-atunci. Dar începuse să bâiguie câteva cuvinte; râdea la maică-sa ca o nebunică, era dolofană și rotunjoară și făcea sumedenie de gesturi mici și încântătoare, ca ale îngerilor din paradis. Țigăncile o speriară foarte tare, din care pricină se porni pe plâns. Dar maică-sa o sărută și mai tare și plecă încântată de viitorul pe care ghicitoarele i-l preziseră lui Agnès. Fetița avea să devină o frumusețe, o virtute, o regină. Chantefleurie se întoarse deci în cocioaba ei de pe strada Marii Dureri, mândră că duce acolo o regină. A doua zi, profitând de-un moment când copila dormea pe pat, căci o culca întotdeauna cu ea, lăsă binișor ușa crăpată și dădu fuga să-i povestească vecinei de pe strada Uscătoriei că într-o bună zi, fiică-sa, Agnès o să fie servită la masă de regele Angliei și de arhiducele Etiopiei și o mulțime de alte minunății. La întoarcere, neauzind scâncete pe când urca scara, își spuse: „Bun! Fetița mai doarme încă”. Ușa o găsi mai larg deschisă decât o lăsase ea; biata mamă intră și dădu fuga la pat... Fetița nu se mai afla acolo, locul era gol. Nu mai rămăsese nimic de-al copilei, în afară de unul din pantofiorii ei cei mai frumoși. Chantefleurie se repezi afară din odaie, se aruncă pe scări în jos și începu să se dea cu capul de pereți, strigând: „Copilul meu! Unde mi-e copilul? Cine mi-a luat copilul?”. Strada era pustie, casa izolată; nimeni nu putu să-i spună nimic. Chantefleurie porni prin oraș, scotoci toate străzile, alergă de colo-colo ziulica întreagă, înnebunită, rătăcită, îngrozită, adulmecând pe la porți și pe la geamuri, ca o fiară care și-a pierdut puii. Gâfâia, era despletită, înfricoșătoare și avea în ochi un foc care îi usca lacrimile. Oprea trecătorii și le striga: „Fetița mea! Fetița mea! Fetița mea frumoasă! Celui ce-o să-mi dea fetița înapoi, am să-i fiu slugă, am să fiu sluga câinelui său și-o să-mi mănânce inima dacă vrea”. În drum îl întâlni pe parohul de la Saint-Rémy și-i spuse: „Părinte, am să ar pământul cu unghiile, numai dați-mi copilul înapoi!”. Era ceva sfâșietor, dragă Oudarde; și-am văzut cu ochii mei un om cu inima tare, pe jupân Ponce Lacabre, procurorul, cum plângea. Ah, biata mamă! Seara se întorsese acasă. În lipsa ei, o vecină văzuse două țigănci urcându-se acolo pe furiș, cu un pachet în brațe, apoi coborând, după ce închiseseră ușa, și fugind în grabă. După plecarea lor, se auzeau în odaia lui Pâquette un fel de scâncete de copil. Mama râse în hohote, urcă scara de parcă ar fi avut aripă, împinse ușa de parcă ar fi izbit-o cu o ghiulea și intră... îngrozitor lucru, Oudarde! În locul micuței și dragălașei Agnès, atât de rumenă și de proaspătă, care

era un dar de la bunul Dumnezeu, un fel de mic monstru, hidos, șchiop, chior, pocit se târa pe dușumea, țipând. Chantefleurie își acoperi ochii cu groază. „Vai!, strigă ea. Oare vrăjitoarele mi-au preschimbato fetița în animalul ăsta înspăimântător?” Vecinii se grăbiră să-l ia pe micul șchiop de-acolo. Altfel, ar fi înnebunit-o. Era un copil monstruos al vreunei țigănci dăruită diavolului. Părea să aibă vreo patru ani și vorbea o limbă neomenească: scotea niște cuvinte imposibile. Chantefleurie se aruncase asupra pantofiorului, singurul lucru care-i mai rămăsese din tot ce iubise. Și stătu atât de mult acolo ca împietrită, mută, fără să răsuflă măcar, încât toți o crezură moartă. Deodată, tremurând din tot trupul, acoperi pantofiorul cu sărutări furioase și începu să suspine de parcă i-ar fi plesnit inima. Vă asigur că și noi, toate, plângem. Spunea: „Oh, fetița mea! Fetița mea frumoasă, unde ești?”. Și asta ne sfășia măruntaiele: îmi vine să plâng și-acum numai când mă gândesc. Copiii, știți, sunt măduva oaselor noastre: Bietul meu Eustache! Tu ești așa de frumos! Dacă ați ști cât e de drăguț! Ieri îmi spunea: „Eu vreau să mă fac jandarm”. Oh, Eustache al meu! Dacă te-aș pierde! Chantefleurie se ridică deodată și începu să alerge prin Reims, strigând: „La șatra țiganilor! La șatra țiganilor! Chemați sergenții să le ardă pe vrăjitoare!”. Dar țiganii plecaseră. Se lăsase bezna. Și n-au putut fi urmăriți. A doua zi, la două leghe de Reims, într-un tufiș între Gueux și Tilloy, fură găsite resturile unui foc mare; câteva panglicuțe care aparținuseră copilei lui Pâquette; picături de sânge și murdărie de țap. Noaptea care trecuse fusese tocmai într-o sâmbătă. Și nu se îndoia nimeni că țiganii serbaseră sabbatul în tufișul acela și că mâncaseră copilul împreună cu Belzebut, așa cum se obișnuiește la mahomedani. Când Chantefleurie află lucrurile acestea groaznice nu plânse, ci doar își mușcă buzele și dădu să vorbească, dar nu putu. A doua zi, părul îi albise. După o zi, dispăru.

— Iată, într-adevăr, o poveste înfricoșătoare, care l-ar face să plângă și pe-un burgund!, spuse Oudarde.

— Nu mă mai mir că te temi atâta de țigani, adăugă Gervaise.

— Și-ai făcut cu atât mai bine, continuă Oudarde, că ai fugit adineauri cu Eustache al dumitale, mai ales că ăștia sunt egiptieni din Polonia.

— Da de unde!, spuse Gervaise. ăștia se spune că vin din Spania și din Catalonia.

— Din Catalonia? Tot ce se poate, zise Oudarde. Polonia, Catalonia, Valonia, eu amestec mereu ținuturile astea trei. Lucru sigur e că sunt egiptieni.

— Și cu siguranță că au dinți destul de lungi ca să mănânce copilași, adăugă Gervaise. Și n-aș fi deloc mirată dacă Esmeralda ar mânca și ea puținel din ei, strâmbându-și gurița. Capra ei albă face scamatorii prea istețe, ca să nu fie ceva necurat la mijloc.

Mahiette mergea tăcută. Era cufundată în reveria aceea care e oarecum prelungirea unei povestiri dureroase și care nu se încheie decât după ce și-a propagat cutremurarea, din vibrație în vibrație, până la ultimele fibre ale inimii. Totuși, Gervaise o întrebă:

— Și nu s-a putut afla ce s-a ales de Chantefleurie?

Mahiette nu răspunse. Gervaise repetă întrebarea, scuturând-o de braț și chemând-o pe nume. Mahiette păru că se trezește din gânduri.

— Ce s-a ales de Chantefleurie?, repetă ea, fără să-și dea seama, vorbele de curând auzite; apoi, făcând un efort ca să-și îndrepte atenția spre sensul acestor cuvinte, continuă repede: Ah, nu s-a știut niciodată. Iar după o pauză, adăugă: Unii spun că au văzut-o ieșind din Reims, pe înserat, prin Poarta Fléchembault; alții, în zori, prin vechea Poartă Basée. Un sărac i-a găsit crucea de aur agățată de crucea de piatră, în arătura unde se ține bâlciul. Giuvaierul ăsta a dus-o la pierzanie în '61. Era un dar al frumosului viconte de Cormontreuil, primul ei ibovnic. Pâquette nu s-ar fi despărțit de crucea asta, oricât de nenorocită ar fi fost. Ținea la ea ca la ochii din cap. De aceea, când am văzut că lepădase crucea, ne-am gândit toți că era moartă. Totuși, niște oameni de la cârciuma de lângă Vantes spun că au văzut-o trecând pe drumul Parisului, desculță, pe pietriș. Dar atunci ar fi trebuit să iasă prin Poarta Vesle, și lucrurile nu se potrivesc. Sau, mai bine zis, eu cred într-adevăr c-a ieșit prin Poarta Vesle, dar a ieșit din lumea asta.

— Nu te-nțeleg, spuse Gervaise.

— Vesle, răspunse Mahiette, zâmbind cu melancolie, e râul.

— Biata Chantefleurie!, zise Oudarde, străbătută de un fior. Îneacă!

— Îneacă!, continuă Mahiette. S-ar fi gândit oare bunul Guybertaut când trecea pe sub podul din Tinqueux, pe firul apei, cântând în luntre, că, într-o bună zi, micuța lui Pâquette o să treacă și ea pe sub podul ăla, dar fără cântec și fără luntre?

— Dar pantofiorul?, întrebă Gervaise.

— Dispărut, odată cu mama, răspunse Mahiette.

— Bietul pantofior!, exclamă Oudarde.

Oudarde, femeie grasă și simțitoare, s-ar fi mulțumit să ofteze împreună cu Mahiette. Dar Gervaise, mai curioasă, nu-și terminase încă întrebările.

— Și monstrul?, o întrebă ea deodată pe Mahiette.

— Care monstru?, se miră aceasta.

— Micul monstru egiptian lăsat de vrăjitoare la Chantefleurie în schimbul fetei? Ce-ați făcut cu el? Trag nădejde că l-ați înecat și pe el.

— Asta nu, răspunse Mahiette.

— Cum! Atunci l-ați ars? De fapt, așa e mai drept. Un copil

vrăjitor.

— Niciuna, nici alta, Gervaise. Domnul arhiepiscop s-a interesat de copilul din Egipt, i-a citit slujba cuvenită, l-a binecuvântat, i-a alungat cu grijă diavolul din trup și l-a trimis la Paris ca să fie expus pe patul de lemn de la Notre-Dame, ca fiind copil găsit.

— Episcopii ăștia!, bombăni Gervaise. Pentru că sunt savanți, nu fac nimic ca toți oamenii. Auzi dumneata, Oudarde, să-l pui pe diavol pe patul copiilor găsiți! Căci, nici vorbă, monstrul ăla mic era diavolul. Bine, Mahiette, și ce-au făcut cu el la Paris? Îmi închipui că nu l-a vrut nicio ființă miloasă.

— Nu știi, răspunse Mahiette. Pe vremea aceea, bărbatu-meu tocmai cumpărase funcția de notar la Beru, la două leghe de oraș, și nu ne-am mai ocupat de povestea asta; unde mai pui că în fața satului Beru sunt cele două dealuri de la Cernay, care te împiedică să mai vezi clopotnițele catedralei din Reims.

Tot sporovăind așa, cele trei vrednice cetățene ajunseseră în Piața Grève. Preocupate de discuție, trecuseră fără să se oprească prin fața cărții publice de rugăciuni de la Tour-Roland și se îndreptau, fără să-și dea seama, spre stâlpul infamiei în jurul căruia mulțimea sporea clipă de clipă. Pesemne că spectacolul care atrăgea în momentul acela toate privirile într-acolo le-ar fi făcut să uite cu totul de Gaura cu șobolani și de popasul pe care și-l propuseseră să-l facă, dacă grăsunul Eustache, cel de șase ani, pe care Mahiette îl târa după ea, nu le-ar fi amintit brusc de el.

— Mămico, întrebă Eustache, de parcă vreun instinct l-ar fi înștiințat că Gaura cu șobolani rămăsese în urma lui, acum pot să mănânc plăcinta?

Dacă Eustache ar fi fost mai isteț, adică mai puțin pofticios, ar mai fi așteptat puțin, și numai la întoarcere, în cartierul Universității, acasă la jupân Audry Musnier, pe strada Madame-la-Valence, când între Gaura cu șobolani și plăcintă s-ar fi aflat cele două brațe ale Senei și cele șase poduri ale insulei Cité, ar fi riscat întrebarea aceasta timidă: „Mămico, acum pot să mănânc plăcinta?”.

Aceeași întrebare, imprudentă în clipa când o puse Eustache, trezi atenția lui Mahiette.

— Așa e!, exclamă ea. Am uitat de pustnică. Arătați-mi Gaura cu șobolani, să-i duc plăcinta.

— Îndată, spuse Oudarde. Îți faci o pomană. Dar Eustache nu era de aceeași părere.

— E plăcinta mea!, zise el, plecându-și capul când pe un umăr, când pe celălalt, ceea ce, într-un asemenea caz, era semnul suprem al nemulțumirii.

Cele trei femei se întoarseră din drum și ajungând lângă casa Turnului Roland, Oudarde le spuse celorlalte două:

— Nu trebuie să ne uităm toate trei odată înăuntru, ca să n-o speriem pe pustnică. Voi două faceți-vă că citiți dominus în cartea de rugăciuni cât timp îmi țin eu nasul în lucarnă. Pustnica mă cunoaște un pic. Am să vă spun când puteți veni.

Și se duse singură la lucarnă. În clipa când privi înăuntru, o milă adâncă i se zugrăvi pe chip și fața ei tare veselă și deschisă își schimbă atât de brusc expresia și culoarea, de parcă ar fi trecut de la o rază de soare la o rază de lună. Ochii i se umeziră, gura i se strânse, ca și cum s-ar fi ținut să nu plângă. O clipă mai târziu, își puse degetul pe buze și-i făcu semn lui Mahiette să vină să vadă.

Emoționată, Mahiette veni în tăcere și pe vârful picioarelor, ca atunci când te apropii de căpătâiul unui muribund.

Într-adevăr, era tristă priveliștea care se oferea ochilor celor două femei, pe când ele priveau fără să se miște și fără să răsuflă prin lucarna zăbrelită a Gaurei cu șobolani.

Chilia era strâmtă, mai mult lată decât lungă, boltită în ogivă, și văzută din interior semăna destul de bine cu alveola unei mari tiare de episcop. Într-un ungher, pe lespezile goale care formau pardoseala, stătea așezată, sau mai degrabă chircită, o femeie cu bărbia sprijinită pe genunchi, cu brațele încrucișate și strânse tare la piept. Astfel ghemuită, înveșmântată într-un sac cafeniu care o acoperea pe de-a întregul făcând cute largi, cu părul ei lung și cărunț acoperindu-i fața și căzându-i până sub tălpi, femeia nu părea, la prima vedere, decât o formă ciudată, decupată pe fondul întunecos al chiliei, un fel de triunghi negricios, pe care lumina zilei venită prin lucarnă îl tăia fără milă în două nuanțe, una întunecată, alta luminată. Era unul dintre spectrele acelea, jumătate umbră, jumătate lumină, cum apar în vise sau în lucrările neobișnuite ale lui Goya, palide, imobile, sinistre, ghemuite pe vreun mormânt sau rezemate de zăbrelele vreunei celule de temniță. Nu era nici femeie, nici bărbat, nici ființă vie, nici formă definită; era o formă, un fel de viziune în care se întretăiau fantasticul și realul, ca întunericul și lumina. Sub păru-i despletit și revărsat până la pământ abia se deslușea un profil slab și sever; rochia ei abia lăsa să treacă degetele unui picior gol, crispate pe lespedele tare și rece. Vaga formă omenească întrezărită sub acoperământul acela de doliu te înfiora.

Forma aceea, ținută parcă în pardoseala de piatră, părea că nici nu mișcă, nici nu gândește, nici nu respiră. Sub sacul subțire de pânză, în ianuarie, zăcând de-a dreptul pe o pardoseală de granit, fără foc, în întunericul unei temnițe a cărei lucarnă oblică lăsa să intre de afară numai vântul de gheață și niciodată soarele, ea părea că nu suferă, părea chiar că nu simte. Ai fi zis că se prefăcuse în stană de piatră ca piatra celulei, gheață ca gheața iernii. Stătea cu palmele împreunate, cu privirea fixă! La prima vedere ai fi luat-o drept un spectru, la a

doua drept o statuie.

Totuși, din când în când, buzele vinete i se deschideau ușor la suflul respirației și tremurau, dar la fel de moarte și de inconștiente ca frunzele purtate de vânt.

Totuși, din ochii ei întunecați scăpa o privire, o privire de nedescris, o privire profundă, lugubră, netulburată, mereu ațintită spre un colț al celulei ce nu putea fi văzut de afară; o privire ce părea că leagă de nu știu ce obiect misterios toate gândurile întunecate ale acestui suflet chinuit.

Așa arăta făptura care, după locuința ei, era numită pustnica, iar după îmbrăcămintea ei era numită la *sachette* {74}.

Cele trei femei, căci Gervaise venise și ea lângă Mahiette și Oudarde, priveau prin lucarnă. Capetele lor opreau slaba lumină a chiliei, fără ca nefericita pe care o lipseau astfel de ea să pară a le da vreo atenție.

— Să n-o tulburăm, spuse Oudarde în șoaptă, e în extaz, se roagă.

Dar Mahiette privea din ce în ce mai neliniștită chipul ființei aceleia, slăbită, ofilită, cu părul despletit, și ochii i se umpleau de lacrimi.

— Ar fi tare ciudat, murmură ea.

Și, vârându-și capul printre gratiile lucarnei, izbuti să ajungă cu privirea până în colțul unde nefericita își ținea mereu ochii ațintiți. Când își scoase capul afară, fața îi era udă de lacrimi.

— Cum îi spuneți femeii acesteia?, o întrebă ea pe Oudarde.

Oudarde îi răspunse:

— Îi spunem sora Gudule.

— Iar eu, zise Mahiette, eu îi spun Pâquette la Chantefleurie.

Apoi, punându-și un deget pe buze, îi făcu semn lui Oudarde, care rămăsese înmărmurită, să-și vâre capul prin lucarnă și să privească.

Oudarde privi și văzu, în colțul spre care ochii pustnicei erau ațintiți cu extazul acela întunecat, un pantofior de atlaz roz, brodat cu mii de fluturași de aur și argint.

Gervaise privi după Oudarde, apoi toate cele trei femei cu ochii la nefericita mamă, se porniră pe plâns.

Dar nici privirile și nici planșetele lor nu izbutiră să atragă atenția pustnicei. Palmele ei rămaseră împreunate, buzele mute, ochii ficși, și celui care îi cunoștea povestea, pantofiorul astfel privit îi sfâșia inima.

Cele trei femei nu scoaseră niciun cuvânt; nu mai îndrăzneau să vorbească nici măcar pe șoptite. Tăcerea aceasta adâncă, durerea aceasta mare, uitarea aceasta în care totul, în afară de-un singur lucru, pierise le dădeau impresia unui altar în ziua de Paști sau de Crăciun. Cele trei femei tăceau, se reculegeau, erau gata să îngenuncheze. Aveau impresia că intraseră într-o biserică în săptămâna mare.

În sfârșit, Gervaise, cea mai curioasă dintre ele și deci și cea mai

puțin sensibilă, încercă s-o facă pe pustnică să vorbească:

— Soră! Soră Gudule!

Și repetă chemarea aceasta de trei ori, ridicând glasul de fiecare dată. Pustnica nu se clinti. Niciun cuvânt, nicio privire, niciun suspin, niciun semn de viață.

La rândul ei, Oudarde rosti cu voce mai dulce și mai mângâietoare:

— Soră! Soră Sainte-Gudule!

Aceeași tăcere, aceeași nemișcare.

— Ciudată femeie!, exclamă Gervaise. N-ai clinti-o nici dacă ai trage cu bombarde în jurul ei.

— Poate că e surdă, spuse Oudarde, oftând.

— Poate că e oarbă, adăugă Gervaise.

— Poate că e moartă, spuse și Mahiette.

Sigur că e, dacă nu părăsise încă trupul acesta inert, adormit, letargic, sufletul se ascunsese la adâncimi unde cele percepute de simțurile exterioare nu puteau ajunge.

— O să trebuiască deci să-i lăsăm plăcinta pe fereastră. Și-o s-o ia vreun băiat. Cum să facem s-o trezim?

Eustache, până în clipa aceea atent la o trăsurică trasă de un câine mare, care tocmai trecuse, își dădu seama deodată că cele trei călăuze ale lui priveau ceva prin ochiul de geam și, împins și el de curiozitate, se urcă pe-un bolovan, se săltă pe vârful picioarelor, își lipi fața îmbujorată de lucarnă și strigă:

— Mămico, uite că văd și eu. La vocea aceasta de copil, limpede, proaspătă, sonoră, pustnica tresări și-și întoarse capul cu mișcarea seacă și bruscă a unui arc de oțel; palmele ei lungi și descărnate dădură la o parte părul de pe frunte, și ochii-i mirați, plini de mâhnire, deznădăjduiți se ațintiră asupra copilului. Privirea aceasta ținu doar o secundă.

— Doamne!, strigă ea deodată, ascunzându-și fața în poală, și se părea că vocea răgușită îi sfâșie pieptul. Doamne, cel puțin nu mi-i arăta pe-ai altora!

— Bună ziua, doamnă, zise copilul, cu multă seriozitate. Totuși, zguduirea aceasta o trezise, ca să zicem așa, pe pustnică. Un lung fior îi străbătu corpul din creștet până-n tălpi, dinții îi clănțaniră, și, ridicând un pic capul, spuse, lipindu-și coatele de coapse și luându-și tălpile în palme spre a și le încălzi:

— Oh! Ce ger!

— Sărmana femeie, zise Oudarde, cuprinsă de milă, vrei puțin foc?

Ea clătină din cap în semn de refuz.

— Atunci, continuă Oudarde, întinzându-i sticluța, iată puțin hypocras care te va încălzi. Bea.

Clătină iar din cap, o privi fix pe Oudarde și răspunse:

— Apă.

Oudarde stăruie.

— Nu, soră, apa nu-i băutură de iarnă. Trebuie să bei un pic de hypocras și să mănânci plăcinta asta din aluat de porumb pe care am copt-o pentru dumneata.

Respinse plăcinta întinsă de Mahiette și spuse:

— Pâine neagră.

— Hai, zise Gervaise, năpădită la rândul ei de milă și desfăcându-și pelerina de lână, iată un veșmânt ceva mai călduros decât al dumitale. Puneți-l pe umeri.

Pustnica refuză și pelerina, cum refuzase și sticluța, și plăcinta, și răspunse:

— Un sac.

— Dar trebuie, trebuie să te bucuri și dumneata un pic de faptul că ieri a fost sărbătoare, zise buna Oudarde.

— Mă bucur, răspunse pustnica. De două zile n-am apă în urcior. Și adăugă, după o clipă de tăcere: Când e zi de sărbătoare, lumea mă uită. Și bine face. De ce s-ar gândi la mine, care nu mă gândesc la ea? Dintr-un tăciune stins, te-alegi cu cenușă rece.

Apoi, obosită parcă de-atâta vorbă, lăsă iar să-i cadă capul pe genunchi. Naiva și miloasa Oudarde, care crezu că prin ultimele ei cuvinte pustnica se văitase tot de frig, o întrebă:

— Atunci, vrei puțin foc?

— Foc!, rosti pustnica, cu un glas ciudat. Și o să-i faceți puțin foc și sărmanei fetițe, care zace în pământ de cincisprezece ani?

Îi tremura tot trupul, glasul îi vibra, ochii îi străluceau și se ridică în genunchi. Apoi, întinzând deodată mâna-i albă și slabă spre copilul care o privea cu ochi mirați, strigă:

— Duceți copilul de aici! O să treacă țiganca!

Și căzu cu fața la pământ, iar fruntea ei se izbi de pardoseală, sunând ca piatră lovită de altă piatră. Cele trei femei crezură că a murit. Dar, după câteva clipe, se mișcă și o văzură târându-se pe genunchi și pe coate până în colțul unde se afla pantofiorul. Și-atunci nu mai îndrăzniră s-o privească, n-o mai văzură, dar auziră miile de sărutări și miile de suspine, amestecate cu țipete sfâșietoare și zgomote surde ca ale unui cap care se lovește de pereți. Apoi, după una din loviturile acestea, atât de puternică încât se clătinară toate trei, nu mai auziră nimic.

— Să se fi omorât?, zise Gervaise, îndrăznind să-și vâre capul prin lucarnă. Soră! Soră Gudule!

— Soră Gudule!, repetă Oudarde.

— Ah! Doamne! Nu mai mișcă!, continuă Gervaise. Să fie oare moartă? Gudule! Gudule!

Mahiette, într-atât de tulburată, încât își pierduse graiul, făcu un efort.

— Stați!, spuse ea. Apoi, aplecându-se spre lucarnă, strigă încetișor: Pâquette! Pâquette la Chantefleurie!

Nici copilul care suflă cu nevinovăție peste fitilul neaprins bine al unei petarde și-o face să-i explodeze în ochi nu poate fi mai înspăimântat decât fu Mahiette de efectul acestui nume răsunând brusc în chilia surorii Gudule.

Pustnica tresări din tot trupul, se ridică în picioare, desculță, și se repezi la fereastră cu ochi atât de scăpărători, încât Mahiette, Oudarde, cealaltă femeie și copilul se traseră înapoi până la parapetul cheiului.

Între timp, fața sinistră a pustnicei se ivi lipită de gratiile lucarnei.

— Oh! Oh!, strigă ea cu un râs înfricoșător. Mă cheamă țiganca!

În clipa aceea, o scenă care se petrecea la stâlpul infamiei îi reținu privirile rătăcite. Fruntea i se încreți de groază. Pustnica își întinse afară din chilie brațele-i scheletice și strigă cu o voce care semăna a horcăit:

— Așadar, tot tu ești, fiică a Egiptului! Tu mă strigi, hoată de copii! Ei bine! Fii blestemată! Blestemată! Blestemată! Blestemată!...

4. O lacrimă pentru o picătură de apă

Cuvintele acestea, erau, dacă putem spune așa, punctul de legătură între cele două întâmplări desfășurate până acum paralel, în același timp, fiecare pe scena ei, una descrisă mai sus, în Gaura cu șobolani, cealaltă, care urmează, pe treapta stâlpului infamiei. Prima nu avusese alți martori în afara celor trei femei, cunoscute acum cititorului; a doua avea ca spectatori întregul public pe care l-am văzut mai adineauri înghesuindu-se în Piața Grève, în jurul stâlpului infamiei și al spânzurătorii.

Mulțimea aceasta, pe care cei patru sergenți postați de la nouă dimineața în cele patru colțuri ale stâlpului o făcuseră să spere într-o execuție oarecare, nu o spânzurare, firește, ci o biciuire, o tăiere a urechilor, ceva, în sfârșit, mulțimea aceasta sporise atât de repede, încât cei patru sergenți, împresurați prea îndeaproape, fuseseră de câteva ori nevoiți s-o strângă, cum se spunea pe-atunci, lovind-o cu o bâta de lemn sau împingând-o cu crupele cailor.

Gloata, disciplinată când era vorba să aștepte vreo execuție publică, nu se arăta prea nerăbdătoare, ci se distra privind stâlpul infamiei, un fel de construcție foarte simplă, alcătuită dintr-un cub de zidărie înalt de vreo zece picioare și gol pe dinăuntru. O treaptă țeapănă, din piatră grosolană, și căreia i se spunea de obicei scara, ducea la platforma de sus, pe care se vedea o roată orizontală din lemn de stejar solid. Osânditul era legat de roata aceasta, în genunchi, cu mâinile la spate. O osie de lemn pusă în mișcare de-un scripete ascuns în interiorul micului edificiu învârtea roata încet-încet, menținând-o mereu în plan orizontal, astfel că fața osânditului se arăta, rând pe rând, spre toate punctele pieței. Asta se numea a întoarce un criminal.

După cum se vede, stâlpul infamiei din Piața Grève era departe de-a oferi toate plăcerile stâlpului infamiei de la Hale. Nimic arhitectural. Nimic monumental. Nici acoperiș cu cruce de fier, nici turlă octogonală ajurată, nici colonete gingașe înflorind spre marginea acoperișului în capiteli de acante, nici jgheaburi himerice și monstruoase, nici lemnărie cizelată, nici sculptură fină, adânc scobită în piatră.

Trebuia să te mulțumești doar cu cei patru pereți de piatră, cu două rezemătoare de gresie, și cu spânzurătoarea păcătoasă, tot din piatră, rece și goală, aflată alături.

Amatorii de arhitectură gotică n-ar fi găsit aici prilej de desfătare. E adevărat că bravii gură-cască din Evul Mediu nu prea se sinchiseau de arhitectură și că lor puțin le păsa de frumusețea unui stâlp al infamiei.

Osânditul sosi, în sfârșit, legat de dricul unei căruțe; când fu suit pe platformă, când putu să fie văzut din toate punctele pieței, legat cu funii și curele de roata stâlpului, un val de huiduieli nemaipomenite, amestecate cu râsete și urale, izbucni în toată piața. Mulțimea îl recunoscuse pe Quasimodo.

Într-adevăr, el era. Schimbarea sorții se dovedea ciudată. Să fii legat la stâlp, acolo unde în ajun ai fost salutat, aclamat și proclamat papă și prinț al nebunilor, în alai cu ducele de Egipt, cu regele Thunes și cu împăratul Galileii! De bună seamă însă că în mulțime nu exista nicio minte, nici chiar a lui, a celui sărbătorit și apoi osândit, care, cu limpezime, să facă această asociere. Gringoire și filosofia lui lipseau de la spectacol.

Curând, Michel Noiret, trâmbițaș oficial al regelui, stăpânitorul nostru, sili gloata să tacă și citi sentința, potrivit rânduielii și poruncii domnului *prévôt*. Apoi trecu în dosul căruței, împreună cu oamenii săi îmbrăcați în uniforme.

Quasimodo, nepăsător, nici nu clipea măcar. Orice împotrivire din partea lui fusese făcută imposibilă prin ceea ce se numea pe-atunci, în stilul cancelariei judecătorești, tăria și siguranța legăturilor, ceea ce voia să însemne că toate curelele și verigile îi intraseră pesemne în carne. De altfel, tradiția aceasta a pușcăriilor și a ocnelor nu s-a pierdut, iar cătușele o mai păstrează încă aida la noi, popor civilizat, blând și uman (punând în paranteză ocna și ghilotina).

Osânditul se lăsase dus, împins, purtat, suit, legat și răzlegat. Pe fața lui nu se putea citi decât o mirare de sălbatic sau de cretin. Lumea îl știa surd; acum ai fi zis că e și orb.

Îl puseră în genunchi pe platforma circulară și el nu se împotrivi. Îi scoaseră haina și cămașa, dezgolindu-l până la brâu, și el îi lăsă. Îl înhămară într-un nou sistem de curele și de catarama, iar el îngădui să fie încătărămat și legat. Doar din când în când răsufla zgomotos ca un vițel al cărui cap atârână și se bălângăne pe marginea căruței măcelarului.

— Vita!, spuse Jehan Frollo du Moulin către prietenul său Robin Poussepain (căci amândoi studenții îl urmaseră pe osândit, așa cum se cuvine). Înțelege și el cât un cărăbuș închis într-o cutie!

Când mulțimea văzu cocoașa lui Quasimodo dezgolită, când îi văzu pieptul de cămilă și umerii lui învârtoșați și păroși, izbucni în hohote bune de râs. În toiul veseliei, un bărbat purtând uniforma orașului, mărunț, dar voinic, se urcă pe platformă și se așeză lângă osândit. Numele lui trecu repede din gură în gură. Era jupân Pierrat Torterue, schingiuitor oficial al închisorii Châtelet.

Acesta începu prin a pune într-un colț al stâlpului infamiei o clepsidră neagră a cărei parte de sus era plină de nisip roșu ce se scurgea spre partea de jos; apoi își scoase tunică bicolă și mulțimea

văzu atârând în mâna lui dreaptă un bici subțire și șfichiuitor făcut din curele lungi, albe, lucioase, înnodate, împletite, întărite cu gheare de metal. Iar cu mâna stângă își suflecă nepăsător cămașa în jurul brațului drept până la subsuoară.

În acest timp, Jehan Frolo striga înălțându-și capul blond și buclat pe deasupra mulțimii (pentru asta se urcase pe umerii lui Robin Poussepain):

— Priviți, domnilor și doamnelor! Iată că va fi biciuit zdravăn jupân Quasimodo, clopotarul fratelui meu, domnul arhidiacon de Josas, un soi de jalnică arhitectură orientală, cu spinarea clădită în chip de dom și cu picioarele în coloane spiralete.

Iar mulțimea, mai ales copiii și fetele, se prăpădeau de râs.

În sfârșit, schingiuitorul izbi cu piciorul în podea. Roata începu să se învântească. Quasimodo se clătină, prins în chingi. Uluirea zugrăvită brusc pe fața lui diformă stârni și mai vârtos hohotele de râs din preajmă.

Deodată, în clipa când roata, învârtindu-se, aduse în fața lui jupân Pierrat spinarea monstruoasă a lui Quasimodo, jupân schingiuitorul ridică brațul, șfichiuirile subțiri șuierară ascuțit prin văzduh ca un ghem de năpârci și se abătură cu furie pe spinarea nefericitului.

Quasimodo zvâcni dureros, ca trezit pe neașteptate din somn. Începea să înțeleagă. Se zvârcoli în legături; o strâmbătură de mirare și de durere îi schimonosi mușchii feței, dar nu scoase niciun suspin. Întoarse doar capul, mai întâi înapoi, spre dreapta, apoi spre stânga, clătinându-l, cum face taurul când e pișcat în coastă de un tăun.

Urmă o a doua lovitură, apoi a treia, și încă una, și încă una, fără încetare. Roata se învârtea mereu și loviturile curgeau întruna. Curând țâșni sângele; mulțimea îl văzu șiroind în mii de firișoare pe umerii negri ai cocoșatului, iar șfichiuirile subțiri, în rotația lor care sfâșia aerul, îl împrăștiară în stropi peste cei de față.

Quasimodo își reluase, măcar în aparență, nepăsarea de la început. Încercase mai întâi, pe ascuns și fără eforturi prea vădite, să-și rupă legăturile. Oamenii văzuseră cum ochii lui prind să scapere, cum mușchii i se împietresc, iar membrele i se încordează, văzuseră curelele și verigile întinzându-se. Efortul era puternic, uluitor, disperat, dar străvechile unelte de caznă ale justiției rezistară, plesnind doar pe alocuri, și-atâta tot. Quasimodo recăzu, istovit. Pe chipul său, uluirea făcu loc unui sentiment de descurajare amară și adâncă. Închizându-și unicul ochi, cocoșatul își lăsă capul pe piept și făcu pe mortul.

Din clipa aceea nu se mai clinti. Nimic nu-l putu face să se mai miște. Nici sângele care-i șiroia întruna, nici loviturile date cu furie sporită, nici mânia schingiuitorului, care se ațâța singur și se îmbăta de plăcerea de a aplica pedeapsa, nici zgomotul cumplitelor șfichiuii,

mai ascuțite și mai șuierătoare decât limbile unor vipere.

În sfârșit, un aprod de la Châtelet îmbrăcat în negru, călare pe un cal negru, aflat lângă scară de la începutul executării osândeii, întinse varga de abanos spre ceasul de nisip. Schingiuitorul se opri. Roata se opri. Ochiul lui Quasimodo se redeschise încet.

Biciuirea se sfârșise. Două ajutoare ale schingiuitorului spălară umerii însângerați ai osânditului, îl frecară cu nu știu ce alifie care închise pe loc toate rănilile și-i aruncară pe spate un fel de șorț galben croit ca un patrafir. Între timp, Pierrat Torterue pusese să i se stoarcă pe pavaj șfichiurile biciului, înroșite și ude de sânge.

Dar pentru Quasimodo încă nu se sfârșise totul. Mai trebuia să îndure ceasul acela la stâlpul infamiei, pe care jupân Florian Barbedienne îl adăugase atât de chibzuit la sentința lui *messire* Robert d'Estouteville; totul, spre marea slavă a vechiului joc de cuvinte, fiziologic și psihologic, al lui Jean de Cumène: *Surdus absurdus* {75}.

Ceasul de nisip fu deci răsturnat, iar cocoșatul fu lăsat pe platformă, legat cum era, pentru ca justiția să fie împlinită până la capăt.

Norodul, în Evul Mediu mai ales, e în societate cum e copilul în familie. Cât timp rămâne în starea lui de primă ignoranță, de copilărie morală și intelectuală, se poate spune despre el ca despre un copil:

Această vârstă este fără milă.

Am văzut că, în general, Quasimodo era urât de oameni, pentru mai multe motive, ce-i drept. În toată mulțimea din piață abia dacă exista vreun spectator care să n-aibă motive să se plângă împotriva răutăciosului cocoșat de la Notre-Dame. De aceea se bucurau toți văzându-l la stâlpul infamiei, iar aspra osândă pe care o îndurase și jalnica stare în care fusese lăsat, departe de a-i mișca pe oameni, le înrăise ura, înarmând-o cu un pic de veselie.

De aceea, vindicta publică odată satisfăcută, după cum se mai exprimă și astăzi bonetele pătrate în pășăreasca lor, veni rândul miilor de răzbunări particulare. Aici, ca și în Sala Mare, izbucniră mai ales femeile. Toate aveau câte ceva împotriva cocoșatului, unele din pricina răutății, altele din pricina slujeniei lui. Acestea din urmă erau cele mai furioase.

— Oh! Mască a lui Antichrist!, spunea una.

— Călăreț pe coada măturii!, striga alta.

— Frumoasă strâmbătură tragică!, urla o a treia. Te-ar face papă al nebunilor, dacă azi ar fi ieri!

— Bun!, adăugă o bătrână. Iată strâmbătura de la stâlpul infamiei. Când o s-o vedem și pe cea de la spânzurătoare?

— Când au să te vâre sub clopotul mare, la o sută de picioare sub pământ, clopotar afurisit?

— Și totuși, diavolul ăsta sună Angelus!

— Oh! Surdul! Chiorul! Ghebosul! Monstrul!

— Are o mutră, c-ar face o femeie să lepede mai degrabă decât cu toate leacurile și medicamentele.

Iar cei doi studenți, Jehan du Moulin și Robin Poussepain, cântau cât îi ținea gura vechiul cântec popular:

*O spânzurătoare
Pentru tâlhăroi,
Un rug cât mai mare
Pentru maimuțoi.*

Ploua cu ocări, cu huiduieli, cu blesteme, cu râsete și, pe alocuri, chiar cu pietre.

Quasimodo era surd, dar vedea clar, iar furia mulțimii era la fel de bine zugrăvită pe fețe ca și în cuvinte. De altfel, pietrele aruncate explicau hohotele de râs.

La început, cocoșatul se stăpâni. Dar încet-încet, răbdarea lui, care înfruntase biciul schingiuitului, cedă și se lasă învinsă de pișcăturile acestea de insecte. Taurul Asturiei, care nu s-a prea speriat de asalturile picadorului, e scos din sărite de câini și de fluturarea fâșiilor de pânză colorată.

Quasimodo aruncă mai întâi o privire lentă și amenințătoare asupra mulțimii. Dar, legat cum era, privirea nu-i ajută să alunge muștele care-i pișcau rana. Atunci se zbatu în legături și zvâcnirile lui furioase făcură să scârțâie din temelii vechea roată a stâlpului infamiei. Drept urmare, batjocurile și huiduielile se întetiră.

Atunci, nefericitul, neputând să-și sfarme zgarda de fiară sălbatică prinsă în lanț, se liniști. Doar din când în când, câte un geamăt de furie îi scutura pieptul. Fața nu i se roșise și nu se vedeau semnele rușinii pe ea. Cocoșatul era prea departe de civilizație și prea aproape de natură ca să știe ce e rușinea. De altfel, în halul lui de sluțenie, mai putea fi simțitor la ocară? Dar mânia, ura, deznădejdea aduceau încet pe fața lui hidoasă un nor din ce în ce mai mohorât, din ce în ce mai încărcat cu o electricitate care scapără mii de fulgere în unicul ochi al ciclopului.

Totuși, norul se luminează o clipă la trecerea unui catâr, care străbătea mulțimea purtând în spinare un preot. De îndată ce zări în depărtare catârul și preotul, fața bietului osândit se îmblânzi. În locul furiei care o schimonosea, se ivi un zâmbet ciudat, plin de-o blândețe, de-o bunătate, de-o duioșie de nedescris. Pe măsură ce preotul se apropia, zâmbetul devenea mai limpede, mai deslușit, mai radios. Era ca și cum nefericitul saluta venirea unui salvator. Totuși, când catârul ajunsese destul de aproape de stâlp pentru ca osânditul să poată fi recunoscut de preot, acesta din urmă își coborî privirea, schimbă brusc

direcția și dădu pîteni animalului, de parcă s-ar fi grăbit să scape de niște chemări înjositoare și n-ar fi ținut deloc să fie salutat și recunoscut de-un păcătos aflat într-o asemenea situație.

Preotul acela era arhiepiscopul dom Claude Frollo.

Norul se lăsă din nou, și mai întunecat, pe fruntea lui Quasimodo. Zâmbetul mai stăruia un timp amestecat în el, dar descurajat, amar, de-o tristețe profundă.

Vremea trecea. Cocoșatul se afla acolo de cel puțin o oră și jumătate, sfâșiat, schingiuit, ocărât întruna și aproape ucis de loviturile pietrelor.

Deodată se zbătu din nou în lanțuri cu și mai multă disperare, făcând să tremure toată lemnăria pe care se afla, și rupând tăcerea păstrată cu încăpățănare până atunci, strigă cu o voce răgușită și furioasă, care semăna mai mult a lătrat decât a strigăt omenesc și care acoperi zarva huiduielilor:

— Apă!

Strigătul acesta deznădăjduit, departe de a stârni mila, oferi încă un prilej de distracție bunului popor parizian ce se afla în jurul scării și care, trebuie să spunem, luat de-a valma și ca mulțime, nu era deloc mai puțin crud și mai puțin abrutizat decât vagabonzii din Curtea Miracolelor, unde l-am condus mai înainte pe cititor, și care erau, pur și simplu, pătura cea mai de jos a gloatei. În jurul nefericitului osândit nu se ridică niciun glas în afară de cele care își băteau joc de setea lui. Fără îndoială că în clipa aceea, cu fața lui împurpurată și nădușită, cu ochiul năuc, cu gura spumegând de mânie și de durere și cu limba pe jumătate scoasă, el părea mai degrabă grotesc și respingător decât vrednic de plâns. Și mai trebuie spus că, chiar de s-ar fi aflat în mulțime vreo inimă miloasă de bărbat sau de femeie care să se simtă ispitită să aducă un pahar cu apă nenorocitei făpturi chinuite, în jurul scârnavelor trepte ale stîlpului infamiei domnea o asemenea prejudecată față de rușine și de înjosire, încât era de ajuns ca să-l alunge pe bunul samaritean.

Peste câteva minute, Quasimodo își îndreptă spre mulțime privirea disperată și repetă cu un glas și mai sfâșietor:

— Apă!

Și toți râseră iar:

— Bea asta!, îi strigă Robin Poussepain, aruncându-i în obraz un burete îmbibat în șanțul cu lături. Ține, surd ticălos! Îți eram dator.

O femeie îi azvârli o piatră în cap:

— Să te-nveți minte să ne mai trezești noaptea cu dangătele tale, blestematule!

— Hei, flăcăule, urla un olog, căznindu-se să-l atingă cu cârja, o să ne mai faci farmece de sus, din turlele de la Notre-Dame?

— Uite un blid, ca să bei!, strigă un bărbat, aruncându-i în piept

un urcior spart. Tu ești ăla care doar ai trecut prin fața neveste-mii și-ai și făcut-o să nască un copil cu două capete!

— Și pisica mea a fătat un pisoai cu șase labe!, latră o babă, aruncând în el cu o țigla.

— Apă!, repetă pentru a treia oară Quasimodo, gâfâind din greu.

În clipa aceea, văzu cum gloata se dă în lături. O fată îmbrăcată ciudat ieși din mulțime. Fata era însoțită de o căpriță albă, cu coarnezle poleite, și ținea în mână o tamburină.

Ochiul lui Quasimodo scânteia. Era țigancă pe care încercase s-o răpească noaptea trecută, din care pricină osânditul simțea vag că ispășea acum, lucru, de altminteri, cu totul neadevărat, căci pedeapsa se datora faptului că era surd și că fusese judecat de un alt surd. Quasimodo nu se îndoi nicio clipă că țigancă venea și ea să se răzbune și să-i tragă o lovitură ca toți ceilalți.

Și chiar o văzu urcând repede scara. Mânia și ciuda îl sufocau. Ar fi vrut să poată dăruia stâlpul și dacă fulgerul din ochiul lui ar fi putut trăsni, țigancă s-ar fi pomenit preschimbată în pulbere înainte de a ajunge pe platformă.

Fără să spună un cuvânt, ea se apropie de osânditul care se zvârcolea zadarnic, încercând să scape și, desprinzându-și plosca de la brâu, o duse cu blândețe la buzele arse ale nefericitului. Atunci, din ochiul acela, până mai adineauri atât de uscat și de aprins, se văzu rostogolindu-se o lacrimă mare, care curse încet de-a lungul obrazului diform și-atâta timp schimonosit de deznădejde. Era poate prima lacrimă pe care o vărsase vreodată nefericitul cocoșat.

Cu toate acestea, nefericitul uită să bea. Nerăbdătoare, țigancă făcu mutrișoara ei și ținu, zâmbind, plosca la gura colțată a lui Quasimodo. Care bău cu înghițituri prelungi. Îl ardea setea.

Când isprăvi, își întinse buzele negre, fără doar și poate ca să sărute mâna frumoasă care îl ajutase. Dar fata care, poate, era de felul ei neîncrezătoare și-și mai amintea și de încercarea de atac din noaptea trecută, își trase mâna cu gestul caracteristic al unui copil ce se teme să nu fie mușcat de un animal.

Atunci, bietul surd își aținti asupra ei privirea dojenitoare și nespus de tristă.

Oriunde, priveliștea aceasta a unei fete atât de frumoasă, de proaspătă, de pură, de încântătoare și de firavă totodată, care alergase plină de milă să ajute atâta nenorocire, slujenie și răutate, ar fi fost înduioșătoare. La un stâlp al infamiei însă, priveliștea era sublimă.

Întreaga mulțime simți acest lucru și începu să bată din palme și să strige: „Bravo! Bravo!”.

În clipa aceea, de la lucarna chilie, pustnica zări țigancă lângă stâlpul infamiei și-i aruncă sinistrul ei blestem:

— Fii blestemată, fiică a Egiptului! Blestemată! Blestemată!

5. Sfârșitul poveștii cu plăcinta

Esmeralda păli și coborî, clătinându-se, de pe platformă. Vocea pustnicei o urmări și-atunci:

— Coboară! Coboară! Hoață din Egipt, o să te urci tu iar acolo!

— Au apucat-o furiile pe pustnică, se mulțumi să șușotească gloata. Și atâta tot.

Căci femeile acestea erau temute, drept care nimeni nu se atingea de ele. Pe-atunci, nimeni nu se lega fără pricină de cineva care se ruga zi și noapte.

Sosise ceasul când Quasimodo trebuia dus de acolo. De aceea, fu dezlegat, iar mulțimea se împrăștie.

Lângă Grand-Pont, Mahiette, care se îndrepta spre casă împreună cu prietenele ei, se opri brusc.

— Ia spune, Eustache, ce-ai făcut cu plăcinta?

— Mamă, spuse copilul, pe când voi vorbeați cu doamna aia din gaură a trecut un câine mare și-a mușcat din plăcintă. Atunci am mâncat și eu din ea.

— Cum, domnule, zise Mahiette, ai mâncat-o pe toată?

— Câinele e de vină, mamă! I-am spus și n-a vrut să m-asculte. Atunci am mușcat și eu, na!

— Grozav copil!, exclamă mama, zâmbind și dojenindu-l totodată. Știi, Oudarde, el singur e în stare de pe acum să mănânce toate cireșele din livada noastră de la Charlerange. De-aia spune bunică-su că o să ajungă căpitan. Să te mai prind eu numai, domnule Eustache! Hai, leule!

Cartea a șaptea

1. Pericolul de a-ți încredința taina unei capre

Trecuseră mai multe săptămâni de când se întâmplaseră cele povestite mai sus.

Era în primele zile ale lui martie. Soarele, pe care Dubartas, clasicul strămoș al perifrazei, nu-l numise încă marele duce al lumânărilor, nu era mai puțin vesel și strălucitor din pricina asta. Era una din zilele acelea de primăvară atât de bune și de frumoase, încât întregul Paris, risipit prin piețe și promenade, le sărbătorește ca pe niște duminici. În asemenea zile de lumină, căldură și seninătate, există un anumit moment când trebuie admirat portalul catedralei Notre-Dame; momentul când soarele, pornit spre amurg, privește aproape în față catedrala. Razele lui, apropiindu-se de orizontală, se retrag agale de pe caldarâmul pieței și urcă de-a lungul fațadei verticale a bisericii, scoțându-i în relief, prin umbrele lor, miile de sculpturi, pe când marea fereastră centrală în formă de roză scânteiază ca un ochi de ciclop aprins, la răsfângerea focului din vatra faurului.

Era deci tocmai momentul acela.

Peste drum de înalta catedrală învăpăiată de amurg, pe balconul de piatră clădit deasupra porticului unei bogate case gotice care forma colțul pieței și al străzii Pieței, câteva fete tinere și frumoase râdeau și vorbeau între ele, făcând tot felul de grații și de mici nebunii. După lungimea vălului care, pornind din vârful cornetului de pe cap, ascuțit și brodat cu mărgele, le cădea până la călcâie, după finețea bluzelor brodate ce le acopereau umerii, lăsând să li se zărească potrivit ispititoare mode de pe atunci, începutul frumoșilor sâni feciorelnici, după bogăția jupelor purtate pe dedesubt, dar mai prețioase decât veșmintele de deasupra (minunat rafinament!), după voalul, mătasea, catifeaua din care erau făcute toate acestea și, mai ales, după albeața mâinilor care arată lipsă de griji și lenevie, puteai lesne să ghicești în fetele acelea pe moștenitoarele unor familii nobile și bogate. Și într-adevăr, se aflau acolo domnița Fleur-de-Lys de Gondelaurier împreună cu Diane de Christeuil, Amelotte de Montmichel, Colombe de Gaillefontaine și micuța de Champchevrier, toate fete de neam mare, adunate în momentul acela la doamna văduvă de Gondelaurier, din pricina monseniorului de Beaujeu și a doamnei soției sale, care urmau să vină în luna aprilie la Paris și să aleagă însoțitoare de onoare pentru prințesa moștenitoare Marguerite, când aveau să meargă la Picardiaspre a o primi din mâinile flamanșilor. Toți nobilii din

împrejurimi, cale de treizeci de leghe, râvneau la cinstea aceasta pentru fiicele lor și mulți dintre ei și le și adunaseră sau și le trimiseseră la Paris. Cele despre care vorbim fuseseră încredințate de părinți pazei discrete și venerabile a doamnei Aloïse de Gondelaurier, văduva unui fost ofițer de arbaletieri ai regelui, retrasă cu singura ei fiică în casa din piața catedralei Notre-Dame, la Paris.

Balconul în care se aflau fetele dădea într-o cameră bogat tapițată cu piele de Flandra de culoare roșcată și având încrustate frunze de aur. Grinzile care tăiau paralel tavanul încântau ochii prin miile lor de sculpturi ciudate, vopsite și poleite. Ici-colo, pe scrinuri cizelate, licăreau splendide obiecte smălțuite; un cap de mistreț din faianță încununa o minunată poliță pentru vase cu două rafturi care arătau că stăpâna casei era soția sau văduva unui ofițer de grad mare. În fund, lângă un șemineu înalt, plin de sus până jos cu steme și armorii, stătea, într-un bogat fotoliu de catifea roșie, doamna de Gondelaurier, căreia cei cincizeci și doi de ani câți avea i se puteau citi și pe chip, și pe îmbrăcămintă. Lângă ea, în picioare, se afla un tânăr destul de arătos, deși cam încrezut și fanfaron, unul dintre flăcăii aceia chipeși care plac tuturor femeilor, deși bărbații serioși și fizionomiștii ridică din umeri când vine vorba despre ei. Tânărul cavalier purta strălucitoarea uniformă a arcașilor din escorta regelui, care semăna prea mult cu costumele lui Jupiter, admirat în prima parte a povestirii noastre, ca să-l mai necăjim pe cititor cu încă o descriere.

Domnițele erau așezate parte în cameră, parte pe balcon, unele pe pernițe de catifea de Utrecht cu ciucuri de fir, altele pe scaune fără spătar, din stejar sculptat cu flori și figuri. Fiecare ținea pe genunchi marginea unei uriașe tapiserii de mână, la care lucrau toate și din care o bună bucată atârna pe împletitura ce acoperea podeaua. Și vorbeau între ele cu voci șoptite și cu râsetele înfundate pe care le auzi atunci când stau de vorbă mai multe fete în mijlocul cărora se află un tânăr. Tânărul, a cărui prezență era de ajuns ca să pună în mișcare amorurile-proprii femeiești, părea că nu prea le ia în seamă și, pe când fetele se întreceau să-i capteze atenția, el părea preocupat mai ales să-și lustruiască cu mânușa din piele de căprioară catarama centironului.

Din când în când, bătrâna doamnă i se adresa în șoptă, iar el îi răspundea cum putea mai bine, cu un fel de politețe stângace și silită. După zâmbetele, după micile semne de înțelegere ale doamnei Aloïse, după privirile aruncate de ea spre fiică-sa Fleur-de-Lys pe când i se adresa în șoptă căpitanului, se putea ghici lesne că era vorba de-o logodnă gata făcută, de-o căsătorie apropiată, fără doar și poate, a tânărului cu Fleur-de-Lys. Iar după răceala stânjenită a ofițerului, se putea lesne ghici că, din partea lui măcar, nu mai era vorba de dragoste. Întreaga lui înfățișare exprima o jenă și un plictis pe care sublocotenenții noștri l-ar traduce admirabil astăzi prin: „Afurisită

corvoadă!”.

Buna doamnă, foarte preocupată de fiică-sa, ca o biată mamă ce era, nu observa lipsa de entuziasm a ofițerului și se căznea în șoaptă să-l facă să vadă iscusința nemaipomenită cu care Fleur-de-Lys împungea cu acul sau își depăna sculul.

— Iată, verișorul, îi spunea ea tânărului, trăgându-l de mânecă pentru a-i vorbi la ureche. Privește-o! Uite-o că se apleacă.

— Într-adevăr, răspundea tânărul din nou și recădea iar în muțenia lui distrată și glacială.

După o clipă trebuia să se aplece din nou, și doamna Aloïse îi spunea:

— Ai mai văzut vreodată un chip mai drăgălaș și mai vesel decât al logodnicei dumitale? Există pe lume vreo fată mai albă și mai blondă? Mânulele ei nu sunt oare desăvârșite? Și gâtul nu seamănă grozav cu un gât de lebădă? Cât te invidiez uneori! Ce fericire să fii bărbat, desfrânatule urât ce ești! Nu-i așa că Fleur-de-Lys a mea merită să fie adorată pentru frumusețea ei și că ești nebun după ea?

— Fără doar și poate, îi răspundea el, cu gândul în altă parte.

— Hai, vorbește-i!, îi spuse deodată doamna Aloïse, împingându-l de umăr. Spune-i ceva! Te-ai făcut grozav de timid.

Îl putem asigura pe cititor că timiditatea nu era nici calitatea și nici defectul căpitanului, care încercă totuși să facă ce i se cerea.

— Dragă verișoară, zise el, apropiindu-se de Fleur-de-Lys, ce subiect are tapiseria pe care o lucrați?

— Dragă vere, răspunse Fleur-de-Lys cu ciudă în glas, ți-am mai spus până acum de trei ori. E peștera lui Neptunus.

Vădit lucru, Fleur-de-Lys înțelegea mult mai limpede decât maică-sa felul de a se purta, rece și distant, al căpitanului. Acesta simți că trebuie să mai stea de vorbă un pic.

— Și pentru cine e toată neptuneria asta?

— Pentru mănăstirea Saint-Antoine des Champas, spuse Fleur-de-Lys fără să ridice privirea.

Căpitanul apucă un colț al tapiseriei.

— Cine e, dragă verișoară, jandarmul ăsta gras care suflă cât poate într-o trâmbiță?

— E Triton, răspunse ea.

În răspunsurile scurte ale frumoasei Fleur-de-Lys stăruia mereu o nuanță de îmbufnare. Tânărul înțelese că trebuia neapărat să-i spună ceva la ureche, un nimic, o vorbă galantă, orice. Se aplecă deci, dar nu putu să găsească în imaginație nimic mai duios și mai intim decât:

— De ce mama dumitale poartă mereu o rochie cu steme, ca bunicile noastre de pe vremea lui Carol al VII-lea? Spune-i, dragă verișoară, că s-a schimbat moda și că balamaua și laurul {76} brodate în blazon pe rochia ei o fac să pară partea de sus a unui cămin care a

plecat la plimbare. Zău, nimeni nu mai stă așa, pe propria lui stemă, ți-o jur.

Fleur-de-Lys își ridică spre el frumoșii ei ochi dojenitori:

— Asta e tot ce ai să-mi spui?, șopti ea.

Între timp, buna doamnă Aloïse, încântată că-i vede astfel, aplecați unul spre altul și vorbindu-și în șoaptă, spunea jucându-se cu cheutoarea cărții de rugăciuni:

— Înduioșător tablou de dragoste!

Căpitanul, din ce în ce mai jenat, aduse iar vorba despre tapiserie.

— E, într-adevăr, un lucru încântător!, exclamă el.

La cuvintele acestea, Colombe de Gaillefontaine, o altă blondă frumoasă și cu pielea albă, bine prinsă în damasc albastru, riscă timidă o vorbă spre Fleur-de-Lys, cu speranța că frumosul căpitan îi va răspunde:

— Draga mea Gondelaurier, ai văzut tapiseriile din palatul Roche-Guyon?

— Nu cumva palatul în care e cuprinsă grădina Lenjeresei de la Luvru?, întreabă râzând Diane de Christeuil, care avea dinți frumoși, drept care râdea la orice cuvânt.

— Și unde se află turnul cel mare și vechi din fostul zid al Parisului, adăugă Amelotte de Montmichel, o brună frumoasă, bucălată și vioaie, care avea obiceiul să suspine, așa cum cealaltă râdea, fără să știe de ce.

— Draga mea Colombe, interveni doamna Aloïse, vorbești despre palatul care era al domnului de Bacqueville, sub regele Carol al VI-lea? Acolo, într-adevăr, se află tapiserii superbe, țesute vertical.

— Carol al VI-lea?! Regele Carol al VI-lea?!, mormăi tânărul căpitan, răsucindu-și mustața. Dumnezeu! Ce bine își amintește doamna de lucruri străvechi!

Doamna de Gondelaurier continuă:

— Frumoase tapiserii, într-adevăr. Și atât de prețioase, încât trec drept rarități.

În clipa aceea, Bérange de Champchevrier, o fetiță zveltă de vreo șapte anișori, care privea în piață prin treflele balconului, exclamă:

— Oh, ia te uită, dragă nașă Fleur-de-Lys, ce frumoasă e dansatoarea care joacă pe caldarâm și bate în tamburină, în mijlocul unor oameni de rând!

Într-adevăr, se auzea vibrația sonoră a unei tamburine cu clopoței.

— E vreo țigancă nomadă, spuse Fleur-de-Lys întorcându-se cu nepăsare spre piață.

— Să vedem! Să vedem!, strigară voioase celelalte fete și se repeziră toate la marginea balconului, pe când Fleur-de-Lys, cu gândul

la răceala logodnicului ei, le urma agale, iar acesta simțindu-se ușurat de faptul că întâmplarea pune capăt unei convorbiri plicticoase, porni spre fundul încăperii, cu aerul mulțumit al unui ostaș ieșit din serviciu.

Și totuși, să te afli la ordinele frumoasei Fleur-de-Lys era un lucru încântător și drăgălaș, cel puțin așa i se păruse lui altădată; dar, încetul cu încetul, căpitanul se plictisise; perspectiva unei apropiate căsătorii îl lăsa tot mai rece, cu fiecare zi ce trecea. De altfel, căpitanul avea o fire nestatornică și, trebuie să spunem, un gust cam vulgar. Deși de obârșie foarte nobilă, adunase sub haina militară cam multe apucături de răcan. Îndrăgea crâșma și toate cele ale ei. Nu se simțea în largul lui decât folosind cuvinte grosolane, făcând glume ostășești, printre femeile ușoare și succese ușoare. Și totuși, primise în familie o brumă de educație și oarecare maniere; dar cutureierase prea de tânăr țara, se înrolase prea de tânăr în armată și lustrul de gentilom se ștergea zi de zi sub aspra frecătură a centurii lui de jandarm. Deși dintr-un rest de respect omenesc, o mai vizita din când în când pe Fleur-de-Lys, căpitanul se simțea, din două motive, stingherit în casa ei; mai întâi, pentru că, risipindu-și întruna dragostea prin tot felul de locuri, mai păstrase foarte puțină pentru ea; apoi, pentru că în mijlocul atâtor femei mândre, îngrijite și decente, tremura neîncetat ca nu cumva gura lui obișnuită cu sudălmile să nu-și dea drumul pe neașteptate și să scape vreo vorbă de cârciumă. Vă închipuiți ce s-ar fi întâmplat atunci!

Altminteri, toate acestea se amestecau la el cu mari pretenții de eleganță în gesturi, în îmbrăcăminte și în ținută. Puneți-le laolaltă cum veți putea. Eu nu sunt decât povestitor.

Căpitanul stătea deci de câteva minute, gândind sau negândind, rezemat de pervazul sculptat al căminului, când Fleur-de-Lys se întoarse pe neașteptate spre el și-i vorbi. La urma urmei, biata fată nu era cu totul supărată pe el.

— Dragă vere, nu ne-ai vorbit dumneata despre o țigăncușă pe care ai salvat-o din mâinile a vreo doisprezece tâlhari, acum două luni, pe când patrulai noaptea?

— Cred că da, dragă verișoară, răspunse căpitanul.

— Poate că ea e țigăncușă care dansează în fața catedralei, continuă Fleur-de-Lys. Hai să vezi dacă o recunoști, dragă vere Phoebus!

În drăgălașa ei invitație de-a veni lângă ea și în grija de a-i rosti numele străbătea o tainică dorință de împăcare. Căpitanul Phoebus de Châteaupers (căci pe el îl are cititorul în fața ochilor de la începutul acestui capitol) se apropie agale de balcon.

— Iată, îi spuse Fleur-de-Lys, punându-și cu duioșie mâna pe brațul lui, privește-o pe micuța care dansează colo, în mijlocul

cercului aceluia! E țiganka dumitale?

Phoebus privi și spuse:

— Da, o recunosc după capră.

— Oh, ce căpriță drăguță!, exclamă Amelotte, împreunându-și palmele de admirație.

— O fi având coarnele din aur adevărat?, întrebă Bérangère. Fără să se miște din jilțul ei, doamna Aloïse luă cuvântul:

— Nu cumva e una din țigăncile sosite anul trecut prin Poarta Gibard?

— Mamă, spuse cu blândețe Fleur-de-Lys, poarta se numește acum Poarta Infernului.

Domnișoara de Gondelaurier știa cât de neplăcut îi era căpitanului felul învechit de a vorbi al maică-sii. Într-adevăr, acesta începuse să rânjească, mormăind printre dinți:

— Poarta Gibard! Poarta Gibard! Ca să-l treacă pe-acolo pe regele Carol al VI-lea!

— Nașă, exclamă Bérangère, ai cărei ochi veșnic neastâmpărați se înălțaseră deodată spre vârful turlelor catedralei Notre-Dame, cine o fi bărbatul acela înveșmântat în negru care se află colo sus?

Toate fetele ridicară ochii. Într-adevăr, un bărbat stătea rezemat de ultima balustradă a turlei dinspre nord, care dă spre Piața Grève. Era un preot. I se deslușeau clar veșmântul și fața rezemată în palme. De altfel, bărbatul stătea nemișcat ca o statuie, cu privirea ațintită spre piață. Avea în el ceva din neclintirea unui uhu care a descoperit un cuib de vrăbii și îl privește.

— E domnul arhidiacon de Josas, spuse Fleur-de-Lys.

— Ai ochi buni dacă îl recunoști de-aici!, observă tânăra Gailfontaine.

— Cum se mai uită la mica dansatoare!, adăugă Diane de Christeuil.

— Să se ferească țiganka, spuse Fleur-de-Lys, căci el nu iubește Egiptul.

— Păcat că omul ăsta o privește așa, adăugă Amelotte de Montmichel, căci fata dansează minunat.

— Dragă vere Phoebus, spuse deodată Fleur-de-Lys, fiindcă o cunoști pe țigăncușă, fă-i semn să urce aici. O să ne amuze.

— Da, da!, se bucurară fetele, bătând din palme.

— Dar e curată nebunie, răspunse Phoebus. Ea m-a uitat, fără doar și poate, iar eu nu știu măcar cum o cheamă. Totuși, domnițelor, fiindcă doriți, am să încerc.

Și aplecându-se peste balustrada balconului, începu să strige: „Fetițo!”.

În clipa aceea, dansatoarea nu bătea în tamburină. Întoarse capul spre locul de unde venea chemarea. Privirea ei strălucitoare se aținti

asupra lui Phoebus. Fata se opri brusc.

— Fetițo!, repetă căpitanul și-i făcu semn cu degetul să vină. Fata îl mai privi o clipă, apoi se înroși ca și cum o flacăară i s-ar fi urcat în obraji și, luându-și tamburina sub braț, porni, printre spectatorii mirați, spre poarta casei unde o chema Phoebus. Mergea cu pași înceți, clătinându-se și cu privirea tulbure a unei păsări care se supune fascinației unui șarpe.

Câteva clipe mai târziu, tapiseria de la ușă se ridică și țigancă se ivi în pragul camerei, roșie, zăpăcită, abia suflând, cu ochii ei mari privind în podea și neîndrăznind să facă un pas.

Bérangère bătu din palme.

În acest timp, dansatoarea stătea nemișcată în pragul ușii. Apariția ei produse un efect ciudat asupra grupului de fete. Nu încapă îndoială că un vag și nedeslușit instinct de a plăcea frumosului ofițer le însuflețea pe toate deodată, că splendida uniformă era ținta tuturor cochetăriilor și că, de când se afla el de față, exista între ele o oarecare rivalitate secretă, înăbușită, pe care abia dacă și-o mărturiseau în sinea lor, dar care izbucnea totuși în fiecare clipă în gesturile și în cuvintele lor. Cu toate acestea, cum fetele erau toate cam la fel de frumoase, luptau cu arme egale și fiecare putea să spere că va învinge. Sosirea țigăncii rupsesse brusc echilibrul acesta. Fata era de-o frumusețe neobișnuită, încât în clipa când se ivi în pragul încăperii păru că răspândește acolo un fel de lumină proprie. În spațiul mai restrâns al camerei, în cadrul sever al draperiilor și al pereților îmbrăcați în lemn, țigancă era cu mult mai frumoasă și mai strălucitoare decât în piața publică. Părea o flacăară adusă de la lumină în întuneric. Nobilele domnișoare fură uluite, fără voia lor. Și fiecare se simți, într-un fel, lovită în frumusețea ei. De aceea, frontul lor de luptă – să ni se ierte expresia – se schimbă imediat, fără să-și spună un cuvânt una alteia. Domnișoarele se înțelegeau de minune. Instinctele femeilor se întâlnesc și răspund mai repede decât inteligența bărbaților. Sosise o dușmancă: toate simțeau asta și se uneau între ele. O picătură de vin e de ajuns ca să înroșească un pahar plin cu apă; pentru ca un întreg grup de femei frumoase să fie stăpânit de o anumită stare de spirit e de ajuns să sosească în mijlocul lor o femeie și mai frumoasă, mai ales când se află acolo un bărbat.

De aceea, primirea făcută țigăncii fu uimitor de rece. Fetele o priviră de sus până jos, apoi se priviră, și-atâta fu de ajuns. Se înțeleseseră între ele. Între timp, noua venită aștepta să i se vorbească și era atât de emoționată, încât nu îndrăzneă să-și ridice ochii.

Căpitanul rupse primul tăcerea.

— Pe cuvântul meu, exclamă el cu înfumurarea-i prostească, iată o ființă încântătoare! Ce părere ai, dragă verișoară?

Observația aceasta, pe care un admirator mai delicat ar fi făcut-o

măcar în șoaptă, nu era menită să împrăștie geloziile femeiești aflate la pândă în fața țigăncii.

Cu o dulceagă afectare plină de dispreț, Fleur-de-Lys îi răspunse căpitanului:

— Nu-i urâtă.

Celelalte fete sușoteau între ele.

În sfârșit, doamna Aloïse, la fel de geloasă și ea, fiindcă era geloasă pentru fiica ei, îi spuse dansatoarei:

— Apropie-te, fetiço.

— Apropie-te, fetiço, repetă cu o comică demnitate Bérangère, care-i ajungea până la șold.

Țiganca înainta spre nobila doamnă.

— Frumoasă copilă, rosti Phoebus cu emfază, făcând și el câțiva pași spre ea, nu știu dacă am suprema fericire de a fi recunoscut de dumneata...

Ea îl întrerupse cu un zâmbet și o privire nespus de dulce și-i spuse:

— Oh, da...

— Are memorie bună, observă Fleur-de-Lys.

— Nu zău, continuă Phoebus, ai șters-o repede în seara aceea. Nu cumva te sperii de mine?

— Oh, nu!, zise țiganca.

În tonul cu care acest „oh, nu!” fusese rostit după „oh, da!” exista ceva de nedescris, care o jigni pe Fleur-de-Lys.

— În locul dumatăle, frumoasa mea, mi-ai lăsat un tâlhar destul de urât, chior și cocoșat, un clopotar al episcopului, mi se pare, continuă căpitanul, a cărui limbă se dezlega când vorbea cu o fată de pe stradă. Mi s-a spus că ar fi bastardul unui arhidiacon și diavol prin născare. Are un nume hazliu, îl cheamă Quatre-Temps, Pâques-Fleuries, Mardi-Gras sau mai știu eu cum! Numele unei sărbători la care se trag clopotele, în sfârșit! Vasăzică îndrăznește să te fure, ca și cum ai fi fost făcută pentru paracliseri! Asta e prea de tot! Ce naiba avea cu dumneata cucuveaua aia? Hai, spune!

— Nu știu, răspunse ea.

— Auzi neobrăzare! Un clopotar să fure o fată, ca un viconte! Un mojișcă să vâneze pe-ascuns vânatul gentilomilor! Asta-i ceva rar. Altminteri, a plătit-o scump. Jupân Pierrat Torterue e cel mai aspru rânđaș din câți au țeșălat vreodată un bădăran și ți-aș spune, dacă poate să te bucure, că pielea clopotarului dumatăle i-a trecut frumușel de tot prin mâini.

— Bietul om!, spuse fata, în mintea căreia cuvintele acestea reînviau scena de la stălpul infamiei.

Căpitanul izbucni în râs.

— Pe toți dracii! Iată o dovadă de milă la fel de nelalocul ei pe

cât e o pană sub coada unui porc! Să fiu burtos ca un papă, dacă... (Dar se opri brusc.) Iertați-mă domnițelor! Cred că era să scap o prostie.

— Vai, domnule!, făcu Gaillefontaine.

— Ii vorbește pe limba ei ființei acesteia!, adăugă cu glas scăzut Fleur-de-Lys, a cărei ciudă creștea tot mai mult.

Și ciuda nu i se domoli deloc când îl văzu pe căpitan, încântat de țigancă și, mai ales, de sine însuși, răsucindu-se pe călcâie și repetând cu o galanterie grosolană, naivă și soldățească:

— Frumoasă fată, pe sufletul meu!

— E îmbrăcată destul de sălbatic, spuse Diane de Christeuil, râzând ca să-și arate dinții.

Părerea aceasta fu ca o rază de lumină pentru celelalte: le arăta punctul slab al țigăncii. Neputând să se lege de frumusețe, domnișoarele se năpustiseră asupra îmbrăcăminții ei.

— Adevărat, fetițo, zise domnișoara de Montmichel. De unde ai învățat să vânturi așa străzile, cu umerii goi și fără jabou?

— Are o fustă scurtă de te sperie, adăugă domnișoara de Gaillefontaine.

— Draga mea, continuă Fleur-de-Lys, destul de înțepată, au să te ia sergenții pentru cordonul dumatăle aurit.

— Fetițo, fetițo, urmă domnișoara de Christeuil, cu un zâmbet necruțător dacă ți-ai pune cuviincios niște mâneci peste brațe, soarele ți le-ar arde mai puțin.

Era, într-adevăr, un spectacol demn de-un spectator mai inteligent decât Phoebus, să vezi cum fetele acelea frumoase, cu limbile lor înveninate și iritate, șerpuiau, lunecau și se zvârcoleau în jurul dansatoarei străzilor. Toate erau necruțătoare și grațioase. Și toate îi scotoceau și-i scormoneau, pline de răutate, cu ajutorul cuvintelor, sărmana și neobișnuita îmbrăcămintă făcută din paiete și zorzoane. Răsetele, ironiile, umilințele nu se mai isprăveau. Batjocurile, bunăvoința disprețuitoare și privirile pline de răutate plouau peste țigancă. Ai fi zis că ai în față câteva tinere doamne romane care se distrau înfigând ace de aur în sânul vreunei slave frumoase. Ai fi zis că vezi niște elegante ogarce dând târcoale cu nările larg deschise și ochii sclipitori, vreunei biete căprioare din pădure, pe care privirea stăpânului le împiedică s-o sfâșie.

Căci, la urma urmei, ce putea însemna pentru fetele acestea de neam o biată dansatoare din piață? Ele nu păreau deloc să țină seama că se afla și ea acolo; și în fața ei, adresându-se chiar ei, vorbeau despre ea cu glas tare ca despre ceva destul de murdar, destul de josnic și destul de drăguț.

Țigancă nu era nesimțitoare la înțepăturile acestea de ac. Din când în când, o roșeață de rușine, un fulger de mânie îi aprindeau

ochii și obraji; un cuvânt de dispreț părea că-i șovăie pe buze și, disprețuitoare, făcea mutrișoara pe care cititorul i-o cunoaște; dar tăcea. Neclintită, își ațintise asupra lui Phoebus privirea-i resemnată, tristă și blândă. Iar în privirea aceasta se mai afla și fericire, și duioșie. Ai fi zis că țigancă se stăpânea ca să nu fie alungată.

Cât despre Phoebus, el râdea și-i ținea parte țigăncii, cu un amestec de obraznicie și de milă.

— Lasă-le să vorbească, fetițo!, repeta el, sunându-și pintenii de aur. Nici vorbă, rochia ta e cam neobișnuită și cam sălbatică, dar, încântătoare cum ești, ce-ți pasă?!

— Doamne!, exclamă blonda Gaillefontaine, înălțându-și gâtul de lebădă și zâmbind amar. Văd că domnii arcași din escorta regelui se aprind ușor după ochii frumoși ai țigăncilor.

— De ce nu?, spuse Phoebus.

La răspunsul acesta, aruncat cu nepăsare de căpitan ca o piatră pierdută la care nici nu te uiți măcar cum cade, Colombe începu să râdă, ca și Diane, ca și Amelotte, ca și Fleur-de-Lys, căreia i se ivi totodată o lacrimă în ochi.

La cuvintele lui Colombe de Gaillefontaine, țigancă își coborâse privirea în pământ, dar auzindu-l pe Phoebus, și-o ridică strălucind de bucurie și de mândrie și-o aținti din nou asupra lui. În clipa aceea era nespus de frumoasă.

Bătrâna doamnă, care privea scena, se simți ofensată și nu pricepu nimic.

— Sfântă Fecioară!, strigă el deodată. Ce se mișcă acolo, la picioare? Ah, dobitoc afurisit!

Era capra, care, venită în căutarea stăpânei și repezindu-se spre ea, își încurcase mai întâi coarnele în maldărul de stofa pe care veșmintele nobilei doamne îl grămădea peste picioarele domniei sale când stătea jos.

Întâmplarea întrerupse discuția de până atunci. Fără să spună un cuvânt, țigancă își liberă capra.

— Oh, iată căprița cu copite de aur!, strigă Bérangère, sărind în sus de bucurie.

Țigancă se lăsă în genunchi și-și rezemă obrazul de capul cu blăniță mângâietoare al căpriței. Ai fi zis că-i cerea iertare că o părăsise așa.

Între timp, Diane se plecase la urechea lui Colombe.

— Ei, Doamne! Cum de nu m-am gândit mai devreme? E țigăncușă cu capra. Se zice că e vrăjitoare, iar despre capră se spune că știe să facă niște năzbâtii de-a dreptul minunate.

— Atunci, spuse Colombe, să ne distreze și capra, la rândul ei, și să facă vreo minune.

Diane și Colombe se adresară cu însuflețire țigăncii:

— Hai, fetiço, pune-ți capra să facă vreo minune.

— Nu vă înțeleg, răspunse dansatoarea.

— Un miracol, ceva de magie, o vrăjitorie, în sfârșit.

— Nu mă pricep. Și începu să mângâie căprița dragălașă, repetând: Djali! Djali!

În clipa aceea, Fleur-de-Lys observă o punguță de piele brodată, prinsă la gâtul caprei.

— Ce-i asta?, o întrebă ea pe țigancă.

Țigancă își ridică ochii mari spre ea și răspunse cât se poate de serioasă:

— E taina mea.

„Tare aș vrea să știu care ți-o fi taina”, gândi Fleur-de-Lys.

În acest timp, bătrâna doamnă se ridică, prost dispusă:

— Ascultă, țiganco, dacă nici tu, nici capra n-aveți de gând să ne dansați, ce mai căutați aici?

Fără să-i răspundă, țigancă se îndreptă încet spre ușă. Dar, cu cât se apropia de ușă, cu atât își încetineea pasul. Părea că o forță invincibilă o reține acolo. Deodată, își întoarse spre Phoebus ochii scăldați în lacrimi și se opri.

— Pe Dumnezeuul meu!, exclamă căpitanul. Nu se pleacă așa. Întoarce-te și dansează-ne ceva! Ascultă, frumoaso, cum te cheamă?

— Esmeralda, spuse dansatoarea fără să-și ia ochii de la el.

La auzul acestui nume ciudat, un hohot de râs izbucni în rândul tinerelor fete.

— Grozav nume pentru o domnișoară!, exclamă Diane.

— Vezi bine că-i vrăjitoare, sări și Amelotte.

— Draga mea, nu cumva ți-au pescuit părinții numele acesta în cazanul de botez?, spuse solemn doamna Aloïse.

Între timp, de câteva minute, fără să fie observată, Bérangère atrăsese căprița, cu o pricomigdală, într-un colț al încăperii. Cât ai clipi, se împrieteniseră la toartă amândouă. Curioasă, fetița desprinsese săculețul de la gâtul caprei, îl deschisese și golise pe covor conținutul: un alfabet, cu fiecare literă scrisă separat, pe o plăcuță de lemn de merișor. De îndată ce jucărelele acestea se aflară pe covor, copila văzu cu mirare cum capra, care săvârșea fără doar și poate una dintre minunile ei, începu să tragă cu copita de aur anumite litere și să le aranjeze, împingându-le ușurel într-o anumită ordine. După scurt timp, se ivi un cuvânt pe care căprița părea învățată să-l scrie, într-atât de puțin șovăi la alcătuirea lui. Iar Bérangère exclamă deodată, împreunându-și palmele de admirație:

— Nașă Fleur-de-Lys, uite ce-a făcut capra! Fleur-de-Lys dădu fuga acolo și tresări. Literele aranjate pe podea formau cuvântul:

— Capra a scris asta?, întrebă ea cu glas schimbat.

— Da, nașă, răspunse Bérangère.

Cu neputință să te îndoiești: copila nu știa să scrie.

„Iată-i taina!”, gândi Fleur-de-Lys.

Între timp, la strigătul fetei, toată lumea alergase într-acolo, și mama, și fetele, și țiganca, și ofițerul.

Țiganca văzu nerozia făcută de capră. Mai întâi, se înroși, apoi pâli și începu să tremure ca vinovată în fața căpitanului, care o privea cu zâmbet satisfăcut și mirat.

— Phoebus!, şușoteau fetele, uimite. E numele căpitanului!

— Ai o memorie nemaipomenită!, îi spuse Fleur-de-Lys țigăncii, care rămăsese împietrită. Apoi izbucni în plâns. Oh, bâgui ea îndurerată, ascuzându-și fața în frumoasele-i palme. E o vrăjitoare!

Dar un glas și mai amar încă îi mai spunea din adâncul inimii: „E o rivală!”.

Apoi se prăbuși pe podea, leșinată.

— Fata mea! Fata mea!, strigă îngrozită doamna Aloïse. Pleacă de-aici, țigancă afurisită!

Esmeralda își adună cât ai clipi nenorocoasele litere, îi făcu semn lui Djali și ieși printr-o ușă, în timp ce Fleur-de-Lys era dusă prin alta.

Rămas singur, căpitanul Phoebus șovăi o clipă între cele două uși, apoi porni după țigancă.

2. Din care se vede că un preot și un filosof sunt două ființe deosebite

Preotul pe care fetele îl văzuseră sus în turla dinspre nord, aplecat către piață și privind atent dansul țigăncii, era într-adevăr arhidiaconul Claude Frollo.

Cititorii n-au uitat chilia misterioasă pe care arhidiaconul și-o rezervase în turla aceea. (În treacăt fie spus, nu știu dacă nu e cumva aceeași chilie al cărei interior mai poate fi văzut și astăzi printr-o mică lucarnă pătrată, deschisă spre răsărit, la înălțimea unui stat de om, pe platforma de unde se înalță turlele: o chichineată, acum goală, pustie și dărăpănată, ai cărei pereți prost tencuiți sunt astăzi împodobiți ici-colo cu câteva gravuri proaste și îngălbenite înfățișând niște fațade de catedrale. Presupun că chichineată asta e locuință de lilieci și de păianjeni laolaltă și că, prin urmare, în ea se duce un dublu război de exterminare a muștelor.)

În fiecare zi, cu un ceas înainte de apusul soarelui, arhidiaconul urca scara turlei și se închidea în chilie, unde petrecea uneori nopți întregi. În ziua aceea, tocmai când, ajuns în fața ușii scunde a chichineței, vâra în broască cheia complicată pe care o purta totdeauna la el într-o pungă de piele atârnată de șold, un sunet de tamburină și de castaniete îi izbi auzul. Sunetul venea din piața catedralei. Chilia, după cum am mai spus, nu avea decât o lucarnă spre partea din spate a bisericii. Claude Frollo scoase grăbit cheia și, o clipă mai târziu, se afla în vârful turlei, în poziția sumbră și reculeasă în care îl zăriseră domnițele.

Stătea acolo, grav, neclintit, privind absorbit și gânditor. Avea la picioare întregul Paris, cu miile de săgeți ale clădirilor și cu orizontul lui circular de coline domoale, cu fluviul care șerpuiește pe sub poduri și cu mulțimea care unduiește pe străzi, cu norul de fum ieșit din hornuri, cu lanțul acoperișurilor care strânge catedrala Notre-Dame în ochiurile lui dese de năvod. Dar în tot orașul acesta, arhidiaconul nu privea decât un punct al caldarâmului: piața din fața catedralei; iar în toată mulțimea aceasta, nu privea decât un chip: pe cel al țigăncii.

Ar fi fost greu de spus ce fel de privire era aceasta și de unde izvora flacăra care țâșnea dintr-însa. Era o privire fixă și totuși plină de tulburare și de tumult. Iar după desăvârșita imobilitate a întregului său corp, abia scuturat când și când de-un fior involuntar, ca un copac în vânt, după înțepeneala coatelor sale, ce păreau a fi de marmură ca balustrada de care se rezema, după zâmbetul împietrit care îi schimonosea obrazul, ai fi zis că în Claude Frollo numai ochii mai erau vii.

Țiganca dansa. Își răsucea tamburina cu vârful degetelor, o

arunca în aer dansând sarabande provenșale, sprintenă, ușoară, voioasă, fără să simtă greutatea privirii cumplite ce i se prăvălea de-a dreptul în creștet.

În jurul ei mișuna mulțimea: din când în când, un bărbat gătit cu o cazacă galbenă și roșie silea spectatorii să se așeze în cerc, apoi se instala pe-un scaun la câțiva pași de dansatoare și lua capul caprei pe genunchi. Bărbatul acesta părea să fie însoțitorul țigăncii. De la înălțimea unde se afla, Claude Frollo nu putea să-i distingă trăsăturile.

Din clipa când arhidiaconul dădu cu ochii de necunoscut, atenția păru că i se împarte între dansatoare și el, iar fața i se întunecă și mai mult. Deodată, Claude Frollo se ridică și un tremur îi străbătu tot trupul.

— Ce-i cu bărbatul ăsta?, rosti el printre dinți. Doar am văzut-o totdeauna singură!

Apoi se afundă în bolta întortocheată a scării în spirală și coborî. Trecând prin fața ușii de la camera clopotelor, văzu un lucru care îl uimi: îl văzu pe Quasimodo, care, aplecat la una din deschiderile streșinilor de ardezie ce seamănă cu niște enorme jaluzele, privea și el în piață. Cocoșatul era adâncit într-o contemplare atât de profundă, încât nu observă trecerea tatălui său adoptiv. Ochiul lui sălbatic avea o expresie neobișnuită. Privirea îi era fermecată și blândă.

— Ciudat lucru!, murmură Claude. Oare pe țigancă o privește așa?

Și continuă să coboare. După câteva minute, îngrijoratul arhidiacon ieși în piață prin ușa din josul turlei.

— Unde-i țigancă?, întrebă el, amestecându-se într-un grup de spectatori adunați la sunetul tamburinei.

— Habar n-am, îi răspunse unul din vecini. A dispărut. Cred că s-a dus să danseze un fandango în casa din față, unde a fost chemată.

În locul țigăncii, pe același covor ale cărui arabescuri dispăreau mai adineauri sub desenul capricios al dansului, arhidiaconul nu-l văzu decât pe omul roșu și galben, care, pentru a-și aduna și el câțiva gologani, se plimba în jurul cercului cu coatele lipite de șolduri, cu capul dat pe spate, cu fața roșie, cu gâtul întins și ținând un scaun între dinți. De scaun, legase o pisică împrumutată de o vecină și care miorlăia groaznic.

— Sfântă Fecioară!, exclamă arhidiaconul în momentul când saltimbancul, learcă de sudoare, trecu pe dinaintea lui, cu piramida formată de scaun și de pisică. Ce face acolo maestrul Pierre Gringoire?

Vocea aspră a arhidiaconului îl emoționa într-adevăr pe bietul om, încât îl făcu să-și piardă echilibrul, cu piramidă cu tot, iar scaunul și pisica se prăbușiră de-a valma peste spectatori, în mijlocul unor huiduieli nesfârșite.

Probabil că maestrul Pierre Gringoire (căci el era) ar fi trebuit să

dea socoteală, deloc plăcută, vecinei cu pisica, precum și tuturor fețelor lovite și zgâriate din preajmă, dacă nu s-ar fi grăbit să profite de învâlmășeală ca să se refugieze în catedrală, unde Claude Frollo îi făcuse semn să-l urmeze.

Catedrala era sumbră și pustie. Zidurile navei se cufundaseră în beznă, iar candelarele capelilor păreau a fi stele, într-atât se întunecaseră bolțile. Numai fereastra cea mare în formă de roză, de pe fațadă, ale cărei mii de culori erau scăldate de-o rază orizontală de soare, strălucea în întuneric ca un amestec de diamante și-și răsfrânge la celălalt capăt al navei spectrul ei orbitor.

După ce făcură câțiva pași înăuntrul catedralei, dom Claude se rezemă de un stâlp și-l privi fix pe Gringoire. Dar nu de privirea aceasta se temea Gringoire, rușinat că fusese surprins de un om serios și savant într-un costum de paiață. Căutătura preotului n-avea nimic batjocoritor sau ironic; era gravă, liniștită și pătrunzătoare. Arhidiaconul rupse cel dintâi tăcerea.

— Vino aici, maestre Pierre. Ai să-mi explici o mulțime de lucruri. Mai întâi, cum se face că n-ai mai fost văzut de vreo două luni și că te găsește omul la răspântii, într-o ținută grozavă, zău așa, pe jumătate galbenă, pe jumătate roșie, ca un măr de Caudebec?

— *Messire*, spuse jalnic Gringoire, îmbrăcăminteă mea e, într-adevăr, de răs și mă vedeți în ea mai rușinat decât ar fi o mătă cu o tiugă în cap. Nu e deloc bine, îmi dau seama, să-i expun pe domnii sergenți la a lovi cu bastoanele, sub bluza asta, humerusul unui filosof pitagoreic. Dar ce vreți, cucernice maestre? De vină e vechiul meu surtuc, care la începutul iernii m-a părăsit ca un laș, sub pretext că nu mai ține și că are nevoie să se odihnească în coșul vreunui culegător de zdrențe. Ce să fac? Civilizația n-a ajuns încă până acolo, încât să poți umbla gol pușcă, așa cum dorea bătrânul Diogene. Mai adăugați și faptul că bătea un vânt ca de gheață și că în luna ianuarie poți încerca cu succes să îndemni omenirea către pasul acesta nou. Și-atunci mi s-a înfățișat bluza asta. Am luat-o și-am lepădat vechea mea boarfă neagră, care, pentru un hermetic ca mine, era foarte puțin ermetic închisă. Iată-mă deci în veșminte de saltimbanc, ca Sfântul Genest. Ce vreți? E o eclipsă. Doar și Apolo a păzit porcii lui Admet.

— Frumoasă meserie ți-ai luat!, spuse arhidiaconul.

— Recunosc, maestre, că e mai bine să filosofezi și să poetizezi, să suflă flacăra în cuptor sau s-o primești din cer, decât să ții pisici în echilibru. De aceea, când mi-ați vorbit, am fost la fel de nătâng ca un măgar în fața unei frigări. Dar ce vreți, maestre? Trebuie să trăiești în fiecare zi și, pentru un flămând, o bucată de pânză de Brie prețuiește mai mult decât cele mai frumoase versuri alexandrine. Iar eu am făcut pentru prințesa Marguerite de Flandra vestitul epitalam pe care îl știți, și orașul nu mi-l plătește, sub cuvânt că nu era grozav, ca și cum ai

putea să dai pentru doi gologani o tragedie de Sofocle. Așa că era să crap de foame. Din fericire, am fost ceva mai tare în ceea ce privește falca, și i-am spus fălcii ăsteia: „Fă tururi de forță și de echilibru, hrănește-te singură. *Ale te ipsam*”. Câțiva calici care mi-au devenit prieteni buni m-au învățat zeci de feluri de tururi herculeene și-acum, în fiecare seară, le dau dinților mei pâinea pe care și-au câștigat-o în timpul zilei, cu sudoarea frunții mele. La urma urmei, *concedo*, recunosc și eu că e o tristă întrebuintare a facultăților mele intelectuale și că omul nu e făcut să-și trăiască viața bătând în tamburină și mușcând scaune. Dar, cucernice maestre, nu ajunge numai să-ți trăiești viața, trebuie s-o și câștigi.

Dom Claude asculta cu tăcere. Deodată, ochii lui înfundați în orbite căpătară o expresie atât de ageră și de pătrunzătoare, încât Gringoire se simți, ca să zicem așa, scotocit până în fundul sufletului de privirea aceasta.

— Foarte bine, maestre Pierre, dar cum se face că ești acum în tovărășia dansatoarei acesteia din Egipt?

— Pe legea mea!, spuse Gringoire. Păi, ea e nevasta mea și eu sunt bărbatul ei.

Privirea întunecată a preotului se aprinse.

— Ai făcut asta, nenorocitul?, strigă el, apucând cu furie brațul lui Gringoire. Te-a uitat Dumnezeu până într-atât, încât să pui mâna pe fata asta?

— Pe locul meu din rai, monseniore, răspunse Gringoire, tremurând din tot trupul, vă jur că nu m-am atins niciodată de ea, dacă asta vă neliniștește.

— Atunci ce tot vorbești de bărbat și de nevastă?, întrebă preotul.

Gringoire se grăbi să-i înșire cât mai pe scurt cu putință tot ce cititorul știe, aventura de la Curtea Miracolelor și căsătoria cu ulciorul spart. De altfel, căsătoria aceasta părea că nu avusese încă niciun rezultat și că, în fiecare seară, țiganca îl lipsea de noaptea nunții, ca și în prima zi.

— E un necaz, încheie el, dar de vină e faptul că am avut ghinionul să mă însor cu o fecioară.

— Ce vrei să spui?, întrebă arhidiaconul, care se liniștise treptat în timpul povestirii.

— E destul de greu de explicat, răspunse poetul. E o superstiție. După câte mi-a spus un tâlhar bătrân, care la noi e numit ducele de Egipt, nevastă-mea e copil găsit sau pierdut, ceea ce e totuna. Poartă la gât o amuletă care, pe cât se spune, o s-o ajute într-o bună zi să-și găsească părinții, dar care și-ar pierde virtutea dacă fata și-ar pierde-o și ea pe-a ei. Așa se face că rămânem amândoi foarte virtuoși.

— Deci, întrebă Claude, a cărui frunte se însenina din ce în ce, dumneata, maestre Pierre, crezi că niciun bărbat nu s-a apropiat de

făptura aceasta?

— Păi, dom Claude, ce vreți să-i facă un bărbat unei superstiții? Ea asta are în cap. Eu socot că e lucru rar, fără doar și poate, cumințenia ei de călugăriță, păstrată cu îndârjire printre țigăncușe, care sunt atât de ușor de momit. Dar fata e ocrotită de trei lucruri: de ducele de Egipt, care a luat-o în paza lui, sperând, poate, s-o vândă; de întregul ei trib, care o respectă nemaipomenit, ca pe o Sfântă Fecioară, și de un anume pumnal mititel purtat totdeauna de tâlhărită la ea, în vreun colțișor, în ciuda ordinelor justiției, și pe care-l scoate la iveală de cum o strângi de mijloc. E o adevărată viespe, zău așa!

Arhidiaconul nu-l mai slăbi pe Gringoire cu întrebările.

După părerea lui Gringoire, Esmeralda era o ființă inofensivă și fermecătoare, frumoasă, în afară de mutrișoara aceea pe care obișnuia s-o facă; o fată naivă și pasionată, necunoscând încă nimic și entuziasmându-se de orice, necunoscând încă deosebirea dintre un bărbat și o femeie, nici chiar în vis; nebună de felul ei, mai ales după dans, zgomot și aer liber; un fel de femeie-albină, cu aripi invizibile la picioare și trăind într-un vârtej neîntrerupt. Firea acesta și-o datora vieții rătăcitoare pe care o dusesese dintotdeauna. Gringoire izbutise să afle că, de mic copil, străbătuse Spania și Catalonia, până în Sicilia; ba chiar credea că fusese dusă, de șatra țiganilor din care făcea parte, în regatul Algerului, țară situată în Ahaia, care Ahaia se mărginește pe de o parte cu mica Albanie și cu Grecia, și pe de alta cu Marea Siciliilor, care e drumul spre Constantinopol. Țiganii, spunea Gringoire, erau vasalii regelui Algeriei, în calitatea lui de șef al nației maurilor albi. Lucru sigur e că Esmeralda venise în Franța pe când era încă foarte mică, prin Ungaria. Din toate țările acestea, fata adusese frânturi de dialecte ciudate, de cântece și de idei stranii, care făceau ca limbajul să-i fie la fel de împestrițat ca și costumul pe jumătate parizian, pe jumătate african. De altfel, locuitorii cartierelor prin care colinda o iubeau pentru veselia, pentru drăgălășenia, pentru vioiciunea, pentru dansurile și pentru cântecele ei. Fata era încredințată că în tot orașul o urăsc doar două persoane, despre care vorbea deseori cu groază: pustnica de la Tour-Roland, o pustnică bătrână, care nu știa ce avea împotriva țiganilor și care o blestema pe biata dansatoare de câte ori trecea pe sub fereastra chiliei, și-un preot, care, de câte ori o întâlnea, îi arunca priviri și cuvinte îngrozitoare. Faptul acesta de pe urmă îl tulbură pe arhidiacon, dar Gringoire nu prea dădu atenție tulburării lui, într-atât cele două luni fuseseră suficiente ca să-l facă pe ușuraticul poet să uite amănuntele neobișnuite ale serii când o întâlnise pe țigancă și amestecul arhidiaconului în toate acestea. În rest, mica dansatoare nu se temea de nimic; nu ghicea viitorul, și asta o ferea de procesele de magie, atât de des intentate țigăncilor. Și-apoi, Gringoire îi ținea loc de frate, dacă nu de soț. La urma urmei, filosoful

suporta foarte răbdător căsătoria aceasta platonică. Oricum, avea zilnic un adăpost și-o pâine, în fiecare dimineață, pleca dintre vagabonzi, cel mai adesea cu țigancă, și-o ajuta să-și adune pe la răspântii recolta de gologănași; și, în fiecare seară, reintra cu ea sub același acoperiș, o lăsa să se încuie în odăița ei și dormea somnul dreptilor. La urma urmei, își spunea el, ducea o viață foarte plăcută și foarte prielnică reveriei. Și-apoi, în sinea lui, filosoful nu prea era sigur că ar fi fost tare îndrăgostit de țigancă. Capra îi era aproape la fel de dragă. Capra era un animal încântător, blând, inteligent, spiritual; era o capră dresată. Nimic mai obișnuit în Evul Mediu decât animalele acestea dresate, de care lumea se minuna grozav și din pricina cărora, adesea, stăpânii lor ajungeau să fie arși pe rug. Totuși, vrăjitoriile caprei cu copite aurite erau mici șotii nevinovate. Gringoire i le explică arhidiaconului, pe care amănuntele acestea păreau că-l interesează nespus de mult. În majoritatea cazurilor, era de ajuns să-i întinzi caprei tamburina într-un anumit fel ca să obții de la ea giumbușlucul dorit. Căprița fusese dresată de țigancă, al cărei talent pentru asemenea minunății era atât de mare, încât avusese nevoie doar de două luni ca s-o învețe să scrie cu litere mobile cuvântul Phoebus.

— Phoebus!, spuse preotul. De ce Phoebus?

— Habar n-am, răspunse Gringoire. O fi vreun cuvânt pe care ea îl crede înzestrat cu vreo tainică virtute magică. Fata îl repetă adesea în șoaptă, când se crede singură.

— Ești sigur că e un cuvânt, și nu un nume?, întrebă Claude, străpungându-l cu privirea.

— Numele cui?, spuse poetul.

— Știu și eu?, replică preotul.

— Iată ce-mi închipui eu, *messire*: țiganii ăștia cred nițeluș în Zoroastru și adoră soarele. De aici, Phoebus...

— Nu mi se pare chiar atât de limpede ca dumitale, maestre Pierre.

— La urma urmei, ce importanță are? N-are decât să și-l mormăie cât vrea pe Phoebus al ei. Lucru sigur e că Djali mă iubește aproape la fel de mult cât o iubește pe ea.

— Cine-i Djali?

— Capra.

Arhidiaconul își duse mâna la bărbie și păru că se gândește o clipă. Deodată se întoarse brusc spre Gringoire:

— Și îmi juri că nu te-ai atins de ea?

— De cine?, întrebă Gringoire. De capră?

— Nu, de femeie.

— De nevastă-mea? Vă jur că nu!

— Rămâi deseori singur cu ea?

— În fiecare seară, câte o oră întreagă.

Don Claude se încruntă.

— *Oh! Oh! Solus cum sola non cogitabuntur orare Pater noster* {77}.

— Pe sufletul meu, aş putea să spun şi Pater, şi Ave Maria, şi Credo în Deum Patrem omnipotentem, fără ea să-mi dea mai multă atenţie decât o găină unei biserici.

— Jură-mi pe pântelele mamei tale, repetă arhidiaconul cu violenţă, că n-ai atins făptura asta nici cu vârful degetului!

— Aş putea jura şi pe capul tatălui meu, căci cele două lucruri au multe raporturi între ele. Dar, cucernice maestre, daţi-mi voie să pun şi eu o întrebare.

— Vorbeşte domnule.

— De ce vă interesează toate astea?

Faţa palidă a arhidiaconului se făcu roşie ca obrazii unei fete. Dom Claude rămase o clipă tăcut, apoi răspunse, vădit încurcat:

— Ascultă, maestre Pierre Gringoire. După câte ştiu, nu eşti încă afurisit de biserică. Eu mă interesez de dumneata şi-ţi vreau binele. Dar cel mai mic contact cu ȕiganca asta a diavolului te-ar face sluga Satanei. Ştii că totdeauna trupul duce sufletul la pierzanie. Nenorocire ȕie, dacă te apropii de femeia asta! Asta-i tot.

— Am încercat odată, spuse Gringoire, scărpinându-se la ureche. Era în prima zi, dar m-am înȕepat.

— Ai avut atâta neobrăzare, maestre Pierre?

Şi fruntea preotului se întunecă iar.

— Altă dată, continuă poetul zâmbind, am privit prin gaura cheii, înainte de-a mă culca, şi-am văzut cea mai delicioasă femeie în cămaşă care a făcut vreodată să scârȕăie chingile vreunui pat sub piciorul ei gol.

— Du-te dracului!, strigă preotul cu o privire cumplită, şi împingându-l de umeri pe Gringoire, care îl privea uimit, se afundă cu paşi mari sub cele mai întunecate arcade ale catedralei.

3. Clopotele

În dimineața aceea petrecută la stâlpul infamiei, vecinilor catedralei începu să li se pară că înflăcărarea cu care Quasimodo suna clopotele se răcise foarte mult. Mai înainte, auzeai clopotele cu orice prilej, lungi cântări care țineau de la prima slujbă până la ultima parte a vecerniei, game bogate plimbate pe clopotele mici, pentru vreo cununie, pentru vreun botez, și amestecându-se în aer ca o broderie din toate felurile de sunete fermecătoare. Bătrâna catedrală, vibrantă și sonoră, trăia într-o neîntreruptă veselie a clopotelor. Simțeau neîncetat în ea prezența unui duh al zgomotului și al toanei care cânta prin toate gurile acelea de aramă. Acum, duhul parcă pierise; catedrala părea mohorâtă și ai fi zis că prefera să tacă. Sărbătorile și înmormântările își aveau dangătul lor simplu, uscat și gol, doar cât cerea ritualul, nimic mai mult. Din zgomotul dublu pe care îl face o biserică, orga înăuntru, clopotul în afară, rămânea numai orga. Ai fi zis că nu mai există muzician în clopotnițe. Și totuși, Quasimodo se mai afla acolo. Ce se petrecuse în el? Rușinea și deznădejdea stâlpului infamiei îi mai dănuiau oare în fundul inimii, loviturile de bici ale schingiuitorului i se mai răsfrângeau neconținut în suflet, tristețea unei asemenea purtări față de el stinsese oare totul, până și patima pentru clopote? Sau Sfânta Fecioară își găsisse o rivală în inima clopotarului de la Notre-Dame, iar clopotul cel mare împreună cu cei paisprezece frățiori ai lui erau neglijăți pentru ceva mai plăcut și mai frumos?

În acel binecuvântat an 1482, se nimeri ca Buna Vestire să cadă într-o marți 25 martie. În ziua aceea, aerul era atât de pur și de ușor, încât Quasimodo simți că-i mai revine puțin dragostea pentru clopote. Se urcă deci în turla dinspre nord, pe când, jos, paracliserul deschidea larg ușile catedralei, care erau pe-atunci niște uriașe panouri de lemn trainic acoperite cu piele, ținute cu ghinturi mari de fier aurit și încadrate cu sculpturi „prea nefiresc alcătuite”.

Ajuns în cușca de sus a clopotelor, Quasimodo privi un timp, clătînând trist din cap, cele șase clopotnițe, ca și cum l-ar fi supărat ceva străin care i s-ar fi strecurat în inimă, între ele și el. Dar când le puse în mișcare, când simți ciorchinele de clopote mișcându-se sub mâna lui, când văzu, căci nu auzea, octava palpitantă urcând și coborând pe scara aceasta sonoră, ca o pasăre care saltă din creangă în creangă, când diavolul-muzică, demonul care scutură un mănunchi strălucitor de strette, de triluri, și de arpegii, puse stăpânire pe bietul surd, atunci se simți iar fericit, uită totul și inima care îi creștea de bucurie făcu să-i înflorească obrazul.

Quasimodo se mișca de colo-colo, bătea din palme, alerga de la o

funie la alta, îi însuflețea cu vocea și cu gestul pe cei șase cântăreți, ca un dirijor care dă ghes unor virtuozii inteligenți.

— Hai, spunea el, hai, Gabrielle! Revarsă-ți sunetul în piață! Azi e zi de sărbătoare. Thibault, nu fii leneș! Încetinești bătaia. Hai, hai, mișcă-te! Ai ruginit, leneșule? Așa-i bine! Repede, repede, să nu se vadă limba. Surzește-i, ca pe mine. Așa, Thibault, dă-i înainte! Guillaume! Guillaume! Tu ești cel mai mare și Pasquier e cel mai mic, dar Pasquier merge cel mai bine. Pun rămășag că cine ascultă îl aude mai bine decât pe tine. Bine, bine, Gabrielle, draga mea! Tare, mai tare! Hei, ce faceți acolo, sus, voi amândouă, Vrabiiilor? Nu vă văd iscând nici cel mai mic zgomot. Ce-i cu ciocurile alea de aramă care parcă ar căsca, atunci când trebuie să cânte? La lucru! Azi e Buna Vestire. Afară e un soare frumos. Și clopotele trebuie să sune frumos. Sărmane Guillaume! Ai obosit de tot, dragul meu!

Quasimodo era ocupat să-și îndemne clopotele, care săltau toate șase pe întrecute și-și clătinau crupele lucioase ca niște catărce spaniole puse la ham și îmboldite când și când de îndemnurile surugiului.

Deodată, lăsând privirea să-i alunece printre solzii cei mari de ardezie care acoperă la o anumită înălțime zidul perpendicular al clopotniței, văzu în piață o fată gătită ciudat, care se oprise și întindea pe jos un covoraș; văzu o capră care se așează pe covoraș; văzu apoi un grup de spectatori făcând cerc în jurul fetei. Priveliștea aceasta îi schimbă brusc firul gândurilor și-i împietri elanul muzical, așa cum un suflu de aer împietrește rășina topită. Quasimodo se opri, se întoarse cu spatele la clopote și se ghemui după streășină de ardezie, ațintindu-și asupra dansatoarei privirea aceea visătoare, duioasă și blândă care îl mirase odată pe arhidiacon. În acest timp, clopotele uitate se stinseră brusc toate deodată, spre marea dezamăgire a iubitorilor de dangăte care ascultau cu evlavie, de pe Pont-au-Change, clopotele și care plecară uimiți, cum pleacă un câine căruia îi arăți un os și-i dai o piatră.

4. ΑΝΑΓΚΗ

Într-o frumoasă dimineață a aceleiași luni martie, cred că sâmbătă 29, în ziua Sfântului Eustațiu, pe când se îmbrăca, tânărul nostru prieten, studentul Jehan Frolo du Moulin, observă că pantalonii, care conțineau punga, nu mai scoteau niciun sunet metalic:

— Biată pungă!, spuse el, scoțând-o din buzunar. Cum, niciun gologan?! Zarurile, ulcelele cu bere și Venus ți-au spintecat burta fără milă! Cât ești de goală, de zbârcită și de moale! Parcă ai fi sânul unei furii! Vă întreb, *messer Cicero* și *messer Seneca*, ale căror cărți scorojite le văd zăcând pe lespezile pardoselii, la ce-mi folosește că știu, mai bine decât un șef al monetăriei sau decât un jidov de pe Pont-au-Changeurs, că un scud de aur cu coroană valorează treizeci și cinci de monede a douăzeci de soli și opt dinari parizieni fiecare, și că un scud cu semilună valorează treizeci și șase de monede a douăzeci și cinci de soli și șase dinari de Tours fiecare, dacă n-am o para chioară s-o joc pe-un șase-șase! Oh, consule Cicero, dintr-o asemenea pacoste nu poți ieși cu perifraze, cu *quemadmodum*{78}și cu *verum enim vero*{79}!

Și se îmbracă, mâhnit. Dar, pe când își lega încălțăminte, îi veni o idee pe care mai întâi o respinse; totuși, ideea îi reveni, și Jehan își îmbracă jiletca pe dos, semn vădit al unei puternice lupte lăuntrice. În sfârșit, își trânti fără milă boneta de pământ și exclamă:

— N-are decât! Fie ce-o fi! O să mă duc la frate-meu. O să m-aleg cu o praftură, dar și cu un taler.

Apoi își îmbracă grăbit haina cu umerii îmblăniți, își culese boneta de pe jos și ieși ca un disperat.

Peste câteva clipe, mergea în jos pe strada Harpe, spre Cité. Trecând prin fața străzii Huchette, mireasma frigăruilor admirabile, care se învâртеau întruna, îi gâdilă aparatul olfactiv și-l făcu să dăruiască o privire drăgăstoasă ciclopicului birt cu grătar, care i-a smuls într-o bună zi cizmarului Calatagirone patetica exclamație: *Veramente, queste rôtisserie sono cosa stupenda*{80}! Dar Jehan n-avea cu ce lua masa și, oftând adânc, se înfundă sub gangul de la Petit-Châtelet, uriașă dublă treflă de turnuri masive care păzea intrarea în Cité.

Și nu zăbovi măcar să arunce o piatră, în treacăt, cum era obiceiul, în nefericita statuie a lui Périnet Leclerc, cel ce dăduse pe mâna englezilor Parisul lui Carol al VI-lea, crimă pe care efigia lui, cu fața strivită de bolovani și mânjită de noroi, a ispășit-o vreme de trei veacuri în colțul străzilor Harpe și Buci, ca la un etern stâlp al infamiei.

După ce traversă Petit-Pont și străbătu strada Neuve-Sainte-Geneviève, Jehan de Molendino se pomeni în fața catedralei Notre-

Dame. Și-atunci îl cuprinse iar șovăiala, făcându-l să se plimbe câteva clipe în jurul statuii domnului Légris, repetându-și cu adâncă neliniște: „Praftura e sigură, talerul e îndoielnic!”.

Oprind un paracliser care tocmai ieșea din mănăstire, îl întrebă:

— Unde e domnul arhidiacon de Josas?

— Cred că e în chilia sa din turlă, spuse paracliserul, și nu vă sfătuiesc să-l deranjați acolo, dacă nu veniți cumva din partea cuiva de rangul papei sau al maiestății sale regale.

Jehan își plesni palmele:

— Drace! Iată un prilej minunat să văd faimoasa chilie cu vrăjitorii!

Îndemnat de gândul acesta, trecu hotărât pe sub porțița neagră și începu să urce scara în spirală a Sfântului Gilles, care duce la etajele superioare ale turlei. „Am să văd!”, își spunea el în drum. „Pe coșulețele Sfintei Fecioare! Ciudată mai trebuie să fie chilia asta, pe care cucernicul meu frate o tănuiește ca pe *pudendum*⁽⁸¹⁾-ul său! Se zice că aprinde în ea cuptoare diavolești și că arde la foc mare piatra filosofală. La dracu! Mă doare-n cot de piatra filosofală și mi-ar plăcea mai mult să găsesc pe plita lui o omletă din ouă de Paști cu slănină, decât cea mai mare piatră filosofală din lume!”

Ajuns pe galeria coloanelor, Jehan stătu să răsuflă o clipă și înjură scara nesfârșită, pomenind mii de căruțe cu diavoli, apoi începu iar să urce, trecând prin ușa îngustă a turlei dinspre nord, astăzi interzisă publicului. La câțeva vreme după ce depășise cușca clopotelor, dădu peste un mic palier așezat într-o întăritură laterală a zidului, iar sub boltă văzu o ușă joasă, în ogivă, căreia meterezul scobit în față, în peretele circular al scării, lăsa să i se vadă broasca uriașă și puternica armătură de fier. Cei care ar avea astăzi curiozitatea să viziteze ușa aceasta o pot recunoaște după următoarea inscripție, săpată în litere albe pe zidul negru: O ADOR PE CORALIE, 1829. SEMNAT UGÈNE. „Semnat” face parte din text.

— Uf!, exclamă studentul. Fără îndoială că-i aici.

Cheia se afla în broască. Ușa era la un pas. O împinse încetișor și-și vârî capul prin deschizătură.

Cititorul a răsfoit admirabilele lucrări ale lui Rembrandt, acest Shakespeare al picturii. Printre atâtea gravuri minunate, există mai ales o acvaforte care îl înfățișează, după cum se presupune, pe doctorul Faust, și pe care nu poți s-o privești fără să rămâi uimit. Gravura reprezintă o chilie întunecoasă, în mijlocul ei se află o masă cu niște obiecte respingătoare, capete de mort, sfere, alambicuri, compasuri, pergamente hieroglifice. Doctorul stă în fața mesei, îmbrăcat în mantia lui largă, fără mâneci; pe cap poartă o bonetă îmblănită, trasă până la sprâncene. Nu i se vede decât jumătate din trup. Aproape ridicat în jilțul său uriaș, sprijinindu-și de masă pumnii

crispați, doctorul Faust privește cu spaimă și curiozitate un mare cerc luminos, format din litere magice, care strălucește pe peretele din fund ca spectrul solar în camera neagră. Soarele acesta cabalistic pare că tremură în fața ochilor și umple semiobscuritatea chiliei cu scânteierea lui misterioasă. Priveliștea e îngrozitoare și frumoasă.

Ceva destul de asemănător chiliei lui Faust se înfățișă și privirii lui Jehan când își vârî capul prin ușa întredeschisă. Și aici se afla o odăiță întunecoasă și abia luminată. Se aflau și aici un fotoliu mare, o masă mare, compasuri, alambicuri, schelete de animale spânzurate de tavan, o sferă rostogolindu-se pe podea, hipocefali de-a valma cu borcane în care tremurau foițe de aur, capete de mort puse pe pergamente împeștrite cu figuri și litere, manuscrise mari, îngrămădite și deschise fără pic de milă pentru colțurile fragile ale pergamentelor, în sfârșit toate gunoaiile științei și pretutindeni, peste harababura aceasta, praf și pânze de păianjen; dar nu exista niciun cerc luminos, niciun doctor în extaz privind strălucitoarea viziune, așa cum vulturul privește soarele.

Cu toate acestea, chilia nu era pustie. Așezat într-un jilț și aplecat peste masă, stătea un bărbat. Jehan, către care bărbatul se afla întors cu spatele, nu putea să-i vadă decât umerii și partea dinapoi a craniului, dar nu-i fu greu să recunoască țeasta cheală, căreia natura îi făcuse tonsura veșnică, de parcă ar fi vrut să marcheze printr-un simbol exterior irezistibila vocație clericală a arhidiaconului.

Jehan își recunoscuse deci fratele. Dar ușa se deschisese atât de încet, încât dom Claude nu-i simți prezența. Curiosul student profită de faptul acesta ca să poată examina în voie chilia. La stânga jilțului, sub lucarnă, se afla un cuptor larg, pe care nu-l observase de la prima ochire. Raza de lumină intrată prin lucarnă străbătea o pânză de păianjen rotundă, care își desena cu mult gust vitraliul în ogiva ochiului de geam, iar în centrul lui stătea neclintită insecta-arhitect, ca un butuc al roții aceleia de dantelă. Pe cuptor erau îngrămădite de-a valma tot felul de vase, de fiole, vase de gresie, retorte de sticlă și serpentine de alambic. Oftând, Jehan observă că printre ele nu se afla nicio tigaie de gătit. „Frumoasă colecție de cratițe!”, gândi el.

De altfel, în cuptor nu era foc, și părea chiar că nu mai fusese încins de multă vreme. Într-un ungher, printre ustensilele de alchimie, Jehan observă o mască de sticlă, pe care, fără îndoială, o folosea arhidiaconul ca să-și ferească fața când prepara vreo substanță periculoasă. Alături zăceau niște foaie la fel de prăfuite, a căror parte de sus purta încrustate în aramă cuvintele acestea: SPIRA, SPERA.

După moda hermeticilor, pe pereți se mai aflau numeroase alte inscripții, unele scrise cu cerneală, altele zgâriate cu un vârf de metal. Altminteri, litere gotice, ebraice, grecești și latine, amestecate de-a valma, inscripțiile întinzându-se la întâmplare unele peste altele, cele

mai proaspete ștergându-le pe cele mai vechi, și toate încurcate unele în altele ca firele unui măcăniș, ca sulile într-o bătlăie. Se afla acolo, într-adevăr, un amestec destul de confuz al tuturor filosofiilor, al tuturor gândurilor, al tuturor înțelepciunilor omenești. Ici-colo, câte una ieșea la iveală printre celelalte, cum iese drapelul printre lănci. Cel mai adesea vedeai scurte devize latinești sau grecești, așa cum le formula atât de bine Evul Mediu: Unde? Inde? *Homo homini monstrum*. *Astra, castra, nomen, numen*{82}. *Meya βιβλιον μεγαλαχρον*{83}, *Sapere aude*{84}, *Flat ubi vult*{85}etc; uneori câte un cuvânt lipsit de orice sens aparent: *Αναγχοφαια* care ascundea poate vreo aluzie amară la viața de mănăstire, alteori o simplă maximă de disciplină clerică formulată într-un hexamtru reglementar: *Coelestem domi-num, terrestrem dicitio domnum*{86}. Se mai aflau, de asemenea *passim*{87}grimoare ebraice, din care Jehan, destul de slab și la greacă, nu înțelegea nimic; pretutindeni totul era străbătut de stele, de chipuri de oameni sau de animale și de triumfiuri ce se întretăiau, ceea ce făcea ca pereții mângăliți ai chiliei să semene mai mult cu niște foi de hârtie pe care o maimuță ar fi plimbat o pană plină cu cerneală.

De altfel, întreaga chilie avea un aspect general de părăsire și dărăpănare, iar starea proastă a ustensilelor lăsa să se bănuiască faptul că alte preocupări îl distrăgeau încă de multă vreme pe maestru de la lucrările lui.

Totuși, maestrul, aplecat peste un manuscris enorm, împodobit cu picturi ciudate, părea frământat de o idee care-i tulbura mereu meditațiile. Cel puțin așa socoti Jehan, auzindu-l cum exclamă, cu pauzele unui visător care gândește cu glas tare.

— Da, Manu spune și Zoroastru ne învață că soarele se naște din foc și luna din soare. Focul e sufletul marelui tot. Atomii lui elementari se revarsă și curg neîncetat asupra lumii în curenți nesfârșiți. La punctul unde curenții aceștia se întretaie pe cer se produce lumina; la punctele de întretăiere în pământ, ei produc aur. Lumina, aurul, același lucru. Foc în stare concretă. Diferența de la vizibil la palpabil, de la fluid la solid, pentru aceeași substanță, de la abur la gheață, și nimic mai mult. Acestea nu sunt vise, sunt legea generală a naturii. Dar cum faci ca să sustragi din știință taina acestei legi generale? Cum? Lumina aceasta care îmi inundă palma e aur! Aceiași atomi dilatați după o anumită lege, trebuie doar să-i condensezi după o altă lege anumită! Cum să faci? Unii s-au gândit să îngroape în pământ o rază de soare. Averroes, da, Averroes este, Averroes a îngropat una sub primul stâlp din stânga al sanctuarului Coranului, în marea moschee din Corboda, dar cavoul nu va putea fi deschis ca să se constate dacă a reușit operația decât peste opt mii de ani.

„Drace!, își spuse Jehan. Cam mult de așteptat pentru un taler!”

— ...Alții au gândit că ar fi mai bine să opereze asupra unei raze venite din Sirius, continuă arhidiaconul, pierdut în gânduri. Dar e tare greu să obții raza aceasta pură, din cauza prezenței simultane a altor stele care se amestecă și ele în ea. Flamel socotește că e mai simplu să operezi asupra focului terestru. Flamel! Ce nume predestinat, Flamma! Da, focul. Iată tot. Diamantul e în cărbune, aurul în foc. Dar cum să-l scoți de-acolo? Magistrii afirmă că există anumite nume femeiești care au un farmec atât de dulce și de misterios, încât e de ajuns să le rostești în timpul operației... Să citim ce spune Manu: „Acolo unde femeile sunt onorate, divinitățile sunt vesele, iar acolo unde sunt disprețuite, zadarnic te mai rogi lui Dumnezeu. Gura unei femei e întotdeauna neprihănită; e ca o apă curgătoare, o rază de soare. Numele unei femei trebuie să fie plăcut, dulce, imaterial, să se termine cu vocale lungi și să se asemene cuvintelor de binecuvântare”... Da, înțeleptul are dreptate; într-adevăr, Maria, Sofia, Esmeral... Blestem! Mereu! Mereu gândul acesta! Și închise cartea, cu violență.

Arhidiaconul își trecu mâna peste frunte ca să alunge parcă gândul care îl obseda. Apoi luă de pe masă un cui și un ciocănaș pe a cărui coadă erau pictate ciudat niște litere cabalistice.

— De câtăva vreme, spuse el zâmbind amar, dau greș în toate experiențele mele! Ideea fixă mă stăpânește și-mi pângărește creierul ca o treflă de foc. N-am putut nici măcar să descopăr taina lui Cassiodor, a cărui lampă ardea fără fitil și fără ulei. Și e un lucru simplu totuși.

— Drace!, își șopti Jehan în barbă.

— ...O singură și nefericită idee, continuă preotul, e de ajuns deci să-l faci pe un om slab și nebun! Oh, cum ar mai râde de mine Claude Pernelle, ea care n-a putut nicio clipă să-l abată pe Nicolas Flamel de la marea lui operă! Cum? Țin în mână ciocanul lui Zechiel! La fiecare lovitură pe care temutul rabin, în fundul chiliei lui, o dădea în cuiul acesta, cu ciocanul acesta, unul dintre dușmanii osândiți de el, de s-ar fi aflat și la două mii deleghe, se înfunda de-un cot în pământul care îl înghițea. Însuși regele Franței a intrat până la genunchi în pavajul Parisului, fiindcă a ciocănit prostește, într-o seară, la ușa taumaturgului. Astea s-au petrecut acum aproape trei veacuri. Ei bine, eu am ciocanul și cuiul și în mâinile mele sunt amândouă, niște unelte la fel de obișnuite ca un ciocan în mâna unui fierar. Și totuși, nu trebuie decât să regăsesc cuvântul magic pe care îl rostea Zechiel când lovea în cuiul lui.

„O nimica toată!”, gândi Jehan.

— Hai să încercăm, continuă arhidiaconul cu însuflețire. Dacă reușesc, am să văd scânteia albastră țâșnind din capătul cuiului. *Emen hetan! Emen hetan!* Nu e asta. *Sigeani! Sigeani!* Deschidă cuiul acesta mormânt pentru oricine poartă numele de Phoebus!... Blestem!

Mereu, din nou, veșnic aceeași idee!...

Și aruncă mânios ciocanul. Apoi se prăbuși în așa fel în jilț și pe masă, încât Jehan nu-l mai putu vedea de după uriașul spătar. Timp de câteva minute, studentul nu-i mai zări decât pumnul crispăt convulsiv pe o carte. Deodată, dom Claude se ridică, luă un compas și săpă tăcut pe perete, în litere capitale, acest cuvânt grecesc:

ΑΝΑΓΚΗ

„Frate-meu e nebun, își spuse Jehan în sinea lui. Ar fi fost mult mai simplu să scrie *Fatum*»88}. Doar nu e toată lumea obligată să știe grecește.”

Arhidiaconul se așeză din nou în jilț și-și prinse fruntea în palme, ca un bolnav care își simte capul greu și înfierbântat.

Studentul își privi cu mirare fratele. El, care își deschidea inima tuturor, el, care nu respecta pe lume decât legea cea bună a naturii, el, care lăsa patimile să i se scurgă prin înclinații și la care lacul marilor emoții era totdeauna secăt, într-atât de vajnic îi croia în fiecare dimineață noi șanțuri de scurgere, el nu știa cu câtă furie dospește și fierbe marea aceasta a patimilor omenesti când i se refuză orice ieșire, nu știa cum se adună, cum se umflă, cum se revarsă, cum sapă inima, cum izbucnește în gemete lăuntrice și în cutremurări tainice, până când își năruie digurile și își sparge albia. Învelișul auster și glacial al lui Claude Frollo, suprafața aceasta rece a virtuții povărnite și inaccesibile îl înșelase totdeauna pe Jehan. Voiosul student nu se gândise niciodată la toată lava clocotitoare, furioasă și profundă aflată sub fruntea de zăpadă a Etnei.

Nu știm dacă Jehan își dădu pe loc seama de toate acestea, dar, oricât de ușuratic era, înțelese că văzuse ceea ce n-ar fi trebuit să vadă, că surprinsese sufletul fratelui său mai mare într-una din atitudinile lui cele mai secrete și că nu trebuia ca arhidiaconul să-și dea seama de asta. Văzând că dom Claude stă la fel de încremenit ca la început, Jehan își trase încetișor capul și făcu puțin zgomot îndărătul ușii, ca un om care sosește și-și anunță sosirea.

— Intră!, strigă din chilie arhidiaconul. Te așteptam. Am lăsat dinadins cheia în ușă. Intră, maestre Jacques.

Studentul intră, curajos. Arhidiaconul, căruia o asemenea vizită nu-i era plăcută în locul acela, tresări în jilț.

— Cum! Tu ești, Jehan?

— Numele meu începe tot cu J, spuse studentul, arătându-și fața roșie, obraznică și veselă.

Pe chipul lui dom Claude se așternu o expresie severă:

— Ce cauți aici?

— Frate, răspunse studentul, silindu-se să ia o înfățișare

cuviincioasă, cucernică și modestă și răsucindu-și boneta în mâini, cu un aer de nevinovăție, am venit să-ți cer...

— Ce?

— Câteva sfaturi, de care am mare nevoie.

Jehan nu îndrăzni să adauge cu glas tare: „Și câțiva bani, de care am și mai mare nevoie”. Sfârșitul acesta al frazei rămase nerostit.

— Domnule, spuse arhidiaconul cu un ton rece, sunt foarte nemulțumit de dumneata.

— Vai!, suspină studentul.

Dom Claude făcu un sfert de rotire cu jilțul și-l privi țință pe Jehan:

— Îmi pare bine că te văd.

Începutul era de temut. Jehan se pregăti pentru o lovitură tare.

— Jehan, primesc zilnic plângeri împotriva ta. Ce înseamnă încăierarea în care l-ai bătut cu ciomagul pe micul viconte Albert de Romonchamp?...

— Oh!, zise Jehan. O nimica toată! Un ticălos de paj care se distra gonindu-și calul prin băltoace ca să-i strophească cu noroi pe studenți!

— Și ce-i cu Mahiet Fargel, căruia i-ai sfâșiat roba?, continuă arhidiaconul. *Tunicam dechiraverunt* cum sună plângerea.

— Ei! Făcu Jehan. O biată pelerinută de Montaigu! Ce importanță are!

— Plângerea spune *tunicam* și nu *cappettam*. Știi latinește?

Jehan nu răspunse.

— Da, urmă preotul, clătinând din cap, iată unde au ajuns studiile și literele în ziua de azi. Limba latină abia dacă e înțeleasă, limba siriacă e necunoscută, limba greacă e atât de nesuferită, încât nu-i socotit drept ignoranță pentru cei mai savanți dacă sar un cuvânt grecesc fără să-l citească, și se spune: *Graecum est, non legitur* (89). Studentul ridică cu hotărâre privirea.

— Domnule frate, îmi dai voie să-ți tălmăcesc în franceză curată cuvântul grecesc scris pe perete?

— Care cuvânt?

— ΑΝΑΓΚΗ.

O ușoară roșeață înflori pe obrajii palizi ai arhidiaconului, ca rotocoalele de fum care vestesc tainicele zguduiri ale vulcanului. Studentul abia dacă o observă.

— Ei bine, Jehan, băigui fratele mai mare, căznindu-se să vorbească, ce înseamnă cuvântul acesta?

— FATALITATE.

Dom Claude, redeveni palid și studentul urmă cu nepăsare:

— Iar cuvântul care se află deasupra, scris de aceeași mână, cuvântul grecesc înseamnă impuritate. Vezi că știm grecește?

Arhidiaconul continuă să tacă. Lecția aceasta de greacă îl făcuse

gânditor. Micul Jehan, care cunoștea toate șiretlicurile unui copil răsfățat, socoti momentul favorabil ca să-și riște cererea.

Deci, cu un ton nespus de blând, începu:

— Bunul meu frate, mă urăști oare într-atât, încât să mă privești crunt pentru câteva ticăloase de palme și pumni împărțiți în luptă dreaptă câtorva băieți și puștani, *quibusdam marmosetis*? Vezi, frățioare Claude, că știm latinește?

Dar toată ipocrizia aceasta alintătoare nu avu efectul obișnuit asupra fratelui mai vârstnic. Cerberul nu mușcă din turta de miere. Fruntea arhidiaconului nu se descreți deloc.

— Unde vrei să ajungi?, întrebă el pe un ton sec.

— Ei bine, să-ți spun de-a dreptul. Iată!, răspunse Jehan curajos. Am nevoie de bani.

La declarația aceasta nerușinată, fața arhidiaconului luă pe deplin o expresie pedagogică și paternă.

— Știi, domnule Jehan, că fieful nostru de la Tirechappe nu aduce, punând laolaltă activitatea de peste an și renta celor douăzeci și una de case, decât treizeci și nouă de livre, unsprezece *sous* și șase dinari parizieni. E cu jumătate mai mult decât pe vremea fraților Paclet, dar nu e mult.

— Eu am nevoie de bani, spuse Jehan cu stoicism.

— Știi că tribunalul a hotărât ca acele douăzeci și una de case să fie în plin fief al episcopiei și că nu vom putea răscumpăra omagiul acesta decât plătindu-i părintelui episcop două mărci de argint aurit în preț de șase livre pariziene. Iar aceste două mărci încă n-am izbutit să le agonisesc. Știi doar.

— Știu că am nevoie de bani, repetă Jehan pentru a treia oară.

— Și ce-ai vrea să faci cu ei?

Întrebarea aceasta făcu să licărească o rază de speranță în ochii lui Jehan, care își reluă expresia pisicească și dulceagă.

— Zău, dragă frate Claude, nu m-aș adresa dumitale cu intenții rele. Nu-i vorba să fac pe craiul prin cârciumi cu gologanii dumitale și nici nu mă plimb pe străzile Parisului gătit în brocart de fir, cu lacheul meu, *cum meo laquasio*. Nu, frate, îmi trebuie bani pentru o faptă bună.

— Ce faptă bună?, întrebă Claude, oarecum mirat.

— Doi prieteni de-ai mei vor să cumpere scutece și îmbrăcăminte pentru copilul unei sărmane văduve care s-a călugărit. E vorba de-o milostenie. Totul o să coste trei florini, și-aș vrea să dau și eu partea mea.

— Cum îi cheamă pe cei doi prieteni ai tăi?

— Pierre l'Assommeur și Baptiste Croque-Oison{90}.

— Hm!, făcu arhidiaconul. Iată două nume care se potrivesc cu o faptă bună pe cât s-ar potrivi o bombardă pe-un altar.

Nici vorbă că Jehan alesese cât se poate de prost numele celor doi prieteni. Dar își dădu prea târziu seama de asta.

— Și-apoi, continuă pătrunzătorul Claude, ce fel de îmbrăcăminte de copil e aceea care trebuie să coste trei florini? Și asta pentru copilul unei călugărițe? De când văduvele-călugărițe au copilași încă în fașă?

Jehan sparse încă o dată gheața:

— Ei bine, da! Am nevoie de bani astă-seară ca să mă duc s-o văd pe Isabeau la Thierrye, la Val-d'Amour!

— Ticălos spurcat!, strigă preotul.

— Αναγνεια, spuse Jehan.

Citatul, pe care studentul îl împrumutase, poate din răutate, de pe peretele chiliei, avu un efect ciudat asupra preotului. El își mușcă buzele și mânia îi pieri sub roșeață.

— Pleacă de-aici!, îi spuse el apoi lui Jehan. Aștept pe cineva.

Studentul mai încercă să facă un efort:

— Frate Claude, dă-mi măcar un franc, să mănânc.

— Unde ai ajuns la decretalele lui Gratian?, îl întrebă dom Claude.

— Mi-am pierdut caietele.

— Unde ai ajuns cu literatura latină?

— Mi s-a furat exemplarul lui Horațiu.

— Unde ai ajuns la Aristotel?

— Pe legea mea, frate! Care dintre părinții Bisericii au spus că rătăcirile ereticilor au avut dintotdeauna ca punct de reper mărcinii metafizicii lui Aristotel? La naiba cu Aristotel! Nu vreau să-mi sfâșii credința în metafizica lui.

— Tinere, vorbi iar arhidiaconul, la ultima intrare a regelui exista un gentilom, pe nume Philippe de Comines, care-și purta deviza brodată pe valtrapul calului; aș vrea să cugeti puțin la deviza aceasta: *Qui non laborat non manducet*^[91].

Studentul rămase o clipă tăcut, cu degetul la ureche, cu privirea ațintită în podea și cu o mutră cât se poate de necăjită. Deodată, se întoarse spre Claude, cu vioiciunea unei codobaturi.

— Așadar, bunul meu frate, nu vrei să-mi dai un franc parizian, să-mi cumpăr o coajă de pâine de la un butrar?

— *Qui non laborat non manducet*.

La răspunsul acesta al neînduplecatului arhidiacon, Jehan își ascunse fața în palme, ca o femeie care plânge, și strigă cu o expresie de deznădejde:

— Οτοτοτοτοτοτοϊ!

— Ce înseamnă asta, domnule?, întrebă Claude, mirat de năzbâția lui.

— Ce să însemne?, răspunse studentul, ridicând spre Claude ochii săi obraznici în care își vârâse pumnii ca să le împrumute roșeața

plânsului. E pe grecește! Un anapest de Eschil, care exprimă perfect durerea.

Și spunând acestea, izbucni într-un hohot de râs atât de caraghios și de nestăpânit, încât îl făcu să zâmbească și pe arhidiacon. De vină era Claude, nici vorbă: de ce-l răsfățase atâta pe băiat?

— Oh, bunul meu frate Claude, începu iar Jehan, încurajat de zâmbet, privește-mi încălțăminteaa găurită! Există oare pe lume coturni mai tragici decât încălțăminteaa a cărei pingea scoate limba?

Arhidiaconul își redobândi numaidecât asprimea dintâi.

— Am să-ți trimit încălțări noi. Dar nu bani.

— Măcar un frăncuț parizian, frate, continuă Jehan, rugător. Am să-l învăț pe de rost pe Gratian, am să cred sincer în Dumnezeu, am să fiu un adevărat Pitagora în știință și virtute. Dar dă-mi un frănculeț, rogu-te! Vrei să mă muște foamea, cu gura ei care se află aici, căscată în fața mea, mai neagră, mai plină de miasme, mai adâncă decât Tartarul sau decât nasul unui călugăr?

Dom Claude își clătină fruntea zbârcită:

— *Qui non laborat...*

Jehan nu-l lăsa să termine.

— Ei bine, strigă el, ducă-se naibii! Trăiască veselie! Am să mă bețivesc, am să mă bat, am să sparg ulcelele și-am să mă duc la femei!

Și zicând acestea, dădu cu boneta de-a zvârlită în zid și pocni din degete ca din castaniete.

Arhidiaconul îl privi cu un aer întunecat.

— Jehan, n-ai pic de suflet.

— În acest caz, după Epicurus, sunt lipsit de-un nu știu ce alcătuit din ceva care n-are nume.

— Jehan, trebuie să te gândești serios să te îndrepti.

— Nu, zău, strigă studentul, privind când spre frate-său, când spre alambicurile cuptorului, vasăzică totul are coarne aici, și ideile, și sticlele!

— Jehan, te afli pe o pantă foarte alunecoasă. Știi încotro mergi?

— La cârciumă!, spuse Jehan.

— Cârciuma duce la stâlpul infamiei.

— E și el un felinar ca oricare altul, și poate că cu ăsta Diogene și-ar fi găsit omul.

— Stâlpul infamiei duce la spânzurătoare.

— Spânzurătoarea e o cumpănă, cu un om la un capăt și tot pământul la celălalt capăt. E frumos să fii om.

— Spânzurătoarea duce la iad.

— Iadul e un foc grozav.

— Jehan, Jehan, o s-o sfârșești rău.

— Dar am început-o bine.

În clipa aceea, pe scară se auzi zgomot de pași.

— Tăcere!, spuse arhidiaconul, ducându-și degetul la buze. Iată-l pe maestrul Jacques. Ascultă, Jehan, adăugă el cu voce înceată, ferește-te să vorbești vreodată despre ce ai să vezi și ai să auzi aici. Ascunde-te repede sub cuptor și nu sufla.

Studentul se ghemui sub cuptor. Acolo îi veni o idee fericită.

— Ascultă, frate Claude, dă un florin ca să nu suflu.

— Tăcere! Ți-l făgăduiesc.

— Trebuie să mi-l dai.

— Atunci ia-l!, spuse arhidiaconul, aruncându-i mânios punga.

Jehan se piti sub cuptor și ușa se deschise.

5. Cei doi bărbați înveșmântați în negru

Personajul care intră avea o robă neagră și o înfățișare mohorâtă. Ceea ce-l izbi mai întâi pe prietenul nostru Jehan (care, după cum ne putem închipui, se aranjase în ungherul său în așa fel, încât să poată vedea și auzi totul, după bunul său plac) fu desăvârșita tristețe a veșmântului și a chipului acestui nou-venit. Și totuși, pe fața lui stăruia o oarecare blândețe, dar o blândețe de pisică sau de judecător, o blândețe dulceagă. Omul era cărunț, zbârcit, în vârstă cam de vreo șaizeci de ani, clipea din ochi, avea sprâncene albe, buza atârând în jos și palme mari. Când Jehan văzu că nu era decât atâta, adică pesemne vreun medic sau vreun magistrat, și că omul avea nasul foarte depărtat de gură, semn de prostie, se ghemui din nou în cotlonul lui, supărat că avea să stea vreme îndelungată într-o poziție atât de neplăcută și cu niște oameni deloc atrăgători.

În acest timp, arhidiaconul nici nu se ridicase măcar să-și privească oaspetele. Îi făcuse semn să se așeze pe-un scăunel aflat lângă ușă și, după câteva clipe de tăcere ce păreau să continue o meditație anterioară, îi spuse cu un ton oarecum ocrotitor:

— Bună ziua, maestre Jacques.

— Salut, maestre!, răspunse omul negru.

În cele două feluri de a rosti pe de o parte acel maestre Jacques, pe de altă parte acest maestre, prin excelență, exista diferența dintre monseniore și domnule, dintre *domine* și *domne*. Era vădit o întâlnire între un doctor și un discipol.

— Ei bine, întrebă arhidiaconul după o nouă tăcere pe care maestrul Jacques se feri s-o tulbure, ai reușit?

— Vai, maestre, spuse celălalt cu un zâmbet trist, suflu mereu. Cenușă, câtă vrei. Dar niciun fir de aur.

Dom Claude făcu un gest de nerăbdare.

— Nu despre asta îți vorbesc, maestre Jacques Charmolue, ci despre procesul vrăjitorului dumitale. Nu se numește oare Marc Cenaine, chelar la Curtea de conturi? Și-a recunoscut magia? Ți-a reușit interogatoriul?

— Vai, nu!, răspunse maestrul Jacques cu același zâmbet trist. N-avem mângâierea asta. Omul e ca de piatră. Chiar dacă l-am fierbe la Târgul Porceilor, tot n-ar mărturisi. Totuși, nu cruțăm nimic ca să ajungem la adevăr. E scos din balamale de pe acum. Folosim toate ierburile Sfântului Ioan, cum spune bătrânul comic Plautus:

*Adversum stimulos, laminas, crucesque, compedesque,
Nervos, catenas, carceres, numellas, pedicas, boias*{92}.

Dar nimic nu ajută. Omul ăsta e teribil. Nu mai știu ce să fac.

— N-ai găsit nimic nou în casa lui?

— Ba da, maestre; scotocindu-i chimirul, am găsit pergamentul acesta. Sunt scrise pe el niște cuvinte pe care nu le înțelegem. Domnul procuror civil Philippe Lheulier știe totuși un pic de ebraică, pe care a învățat-o în procesul jidovilor de pe strada Kantersten, la Bruxelles.

Vorbind astfel, maestrul Jacques desfășură un pergament.

— Dă-mi-l, spuse arhidiaconul.

Și aruncându-și privirea pe el, exclamă:

— Magie curată, maestre Jacques! *Emen hetan* e strigătul strigoilor când sosesc la sabat. *Per ipsum, et cum ipso, et în ipso*⁽⁹³⁾ e porunca prin care diavolul poate fi din nou zăvorât în iad. *Hax pax, max*, e o formulă de medicină. O formulă împotriva mușcăturii de câine turbat. Maestre Jacques, dumneata ești procuror al regelui la curtea bisericii; pergamentul acesta e ceva groaznic!

— O să punem din nou omul la tortură. Iată ce-am mai găsit la Marc Cenaine, adăugă maestrul Jacques, scotocind din nou în geantă.

Și scoase un vas de felul celor care acopereau cuptorul lui dom Claude.

— Ah!, exclamă arhidiaconul. Un creuzet de alchimie.

— Mărturisesc, spuse maestrul Jacques, zâmbind timid și stângaci, că l-am încercat pe cuptor, dar n-am izbutit mai mult decât cu al meu.

Arhidiaconul începu să cerceteze vasul.

— Ce-i gravat aici? *Och! Och!* Cuvântul care alungă puricii. Marc Cenaine e un ignorant! Cred și eu că n-o să facă aur cu asta! E bun de pus în dormitorul de vară, și-atâta tot!

— Fiindcă veni vorba de greșeli, zise procurorul regelui, tocmai am studiat portalul de jos, înainte de a intra. Sfinția voastră e sigură că începutul lucrării de fizică figurează acolo, în partea dinspre Hôtel-Dieu, și că, din cele șapte siluete goale aflate la picioarele Sfintei Fecioare, aceea care are aripi la călcâie e Mercur?

— Da, răspunse preotul. Așa scrie Augustin Nypho, doctorul italian; iar el avea un demon bărbos, care îl învăța orice. De altfel, o să coboram împreună și-am să-ți explic asta pe text.

— Mulțumesc, maestre, spuse Charmolue, înclinându-se până la pământ. Ah, uitam! Când doriți să pun mâna pe mica vrăjitoare?

— Care vrăjitoare?

— Țiganca pe care o știți prea bine, cea care vine zilnic să danseze în piața din fața catedralei, cu toată opreliștea tribunalului! Are o capră posedată de necuratul, cu coarne de diavol, care citește, scrie, știe matematici ca Picatrix, și ne-ar fi de-ajuns numai ea ca să spânzurăm toată țigănia. Procesul e pregătit. O să fie gata curând,

zău așa! E frumoasă dansatoarea, pe sufletul meu! Și are cei mai frumoși ochi negri din câți s-au văzut! Două nestemate de Egipt! Când începem?

Arhidiaconul se făcuse nespus de palid.

— Am să-ți spun eu, băigui el, cu glas abia auzit. Apoi continuă, după un efort:

— Ocupă-te de Marc Cenaine.

— Fiți liniștit!, zâmbi Charmolue. O să pun să fie iar legat la patul de piele, când mă întorc. Dar e un afurisit. Îi istovește până și pe Pierrat Torterue, ale cărui mâini sunt mai zdravene decât ale mele. Cum spune bunul Plautus:

Nudus victus, centum pondo, es quando pendes per pedes{94}.

Interogatoriul la trolu! E tot ce-aveam mai bun. O să treacă și pe acolo.

Dom Claude părea adâncit în gânduri sumbre. Și se întoarse spre Charmolue:

— Maestre Pierrat... maestre Jacques, vreau să zic, ocupă-te de Marc Cenaine!

— Da, da, dom Claude. Bietul om! O să sufere ca Mummol. Ce idee, să se ducă la sabat! Un chelar de la Curtea de conturi, care ar trebui să cunoască textul lui Carol cel Mare, *Stryga vel masca!*{95}În privința fetei, Smeralda, cum îi zic ei, o să aștept porunca domniei voastre. Ah, când o să trecem sub portal, o să-mi explicați și ce înseamnă grădinarul prost zugrăvit, care se vede cum intri în biserică. Nu-i cumva Semănătorul? Ei, maestre, la ce vă gândiți?

Cufundat în gânduri, dom Claude nu-l mai asculta. Urmărindu-i privirea, Charmolue văzu că ochii arhidiaconului se ațintiseră fără voie pe o pânză mare de păianjen care tapisa lucarna. În clipa aceea, o muscă amorțită, căutând soarele de martie, se aruncă în pânză și se prinse acolo. La clătinarea pânzei, un păianjen uriaș făcu o mișcare bruscă în afara celulei centrale, apoi, dintr-un salt, se repezi la muscă pe care o îndoi cu cele două picioare dinainte, pe când trompa lui hidoasă îi scotocea capul.

— Biata muscă!, spuse procurorul regelui la curtea bisericii și ridică mâna cu gând s-o salveze.

Dar arhidiaconul, trezit parcă pe neașteptate, îi reținu brațul cu o violență convulsivă.

— Maestre Jacques, strigă el, lasă fatalitatea să-și urmeze cursul!

Procurorul se întoarse speriat. I se părea că un clește de fier i-a prins brațul. Privirea preotului era fixă, rătăcită, aprinsă și nu se dezlipea de micul grup oribil al muștei și al păianjenului.

— Oh, da, rosti preotul, cu un glas care ai fi zis că-i iese din

măruntaie, iată un simbol al totului. Ea zboară, e voioasă, abia s-a născut și caută primăvara, aerul, libertatea. Oh, da, dar se lovește de fereastra fatală, păianjenul iese de-acolo, păianjenul hidos! Biata dansatoare! Biata muscă predestinată! Maestre Jacques, dă-le pace! E fatalitatea! Vai, Claude, tu ești păianjenul. Claude, și tot tu ești și musca. Zburai spre știință, spre lumină, spre soare, n-aveai altă grijă decât să ajungi la aer liber, la marea lumină a adevărului veșnic; dar, repezindu-te spre fereastra strălucitoare care dă spre cealaltă lume, spre lumea clarității, a înțelepciunii și a științei, muscă oarbă, doctor nesăbuit, n-ai văzut subtila pânză de păianjen întinsă de soartă între lumină și tine și te-ai aruncat orbește în ea, biet nebun, și-acum te zbați, cu capul spart și cu aripile smulse, între ghearele de fier ale fatalității! Maestre Jacques! Maestre Jacques! Dă pace păianjenului!

— Vă asigur că nu m-ating de el, spuse Charmolue, care îl privea fără să priceapă. Dar lăsați-mi brațul, vă rog, maestre! Aveți o mână ca un clește.

Arhidiaconul nu-l auzi.

— Oh, nesăbuitule!, continuă el fără să slăbească din ochi lucarna. Și chiar dacă ai fi putut să rupi pânza asta cumplită cu aripile tale de musculiță, crezi că ai fi putut ajunge la lumină? Vai! Geamul aflat ceva mai încolo, obstacolul acesta străveziu, zidul de cristal mai tare ca bronzul, care separă toate filosofii de adevăr, cum l-ai fi trecut? O, deșertăciune a științei! Câți înțelepți nu vin zburând, de departe, ca să-și zdrobească fruntea de el! Câte sisteme, amestecate de-a valma, se ciocnesc bâzâind de sticla aceasta veșnică!

Arhidiaconul tăcu. Ultimele idei, care îl readuseră pe nesimțite de la el însuși la știință, păreau că-l calmaseră. Jacques Charmolue îl făcu să-și recapete pe neașteptate sentimentul realității, punându-i întrebarea aceasta:

— Nu zău, maestre, când veniți să mă ajutați să fac aur? Abia aștept să izbutesc.

Arhidiaconul clătină din cap, zâmbind amar:

— Maestre Jacques, citește-l pe Michel Psellus, *Dialogus de energia et operatione demonum*. Ce facem noi nu-i tocmai curat.

— Mai încet, maestre! Și eu cred la fel, spuse Charmolue. Dar trebuie să faci puțină știință hermetică dacă ești un biet procuror al regelui la curtea bisericii, cu treizeci de taleri de Tours pe an. Numai să vorbim încet.

În clipa aceea, un zgomot de fălci care mestecau venind de sub cuptor izbi auzul neliniștit al lui Charmolue.

— Ce-i asta?, întreabă el.

Era studentul, care, stând foarte prost și plictisindu-se foarte în ascunzătoarea lui, izbutise să descopere acolo o coajă de pâine uscată și o bucată de brânză mucegăită și se apucase să le înfulece fără

mofturi, drept consolare și prânz. Cum foamea îl scurma vârtos, și zgomotul era vârtos, subliniind puternic fiecă îmbucătură, ceea ce dăduse de veste și-l alarmase pe procuror.

— E o pisică de-a mea, spuse grăbit arhidiaconul. Înfulecă vreun șoarece.

Explicația aceasta îl satisfăcu pe Charmolue.

— Într-adevăr, maestre, răspunse acesta cu un zâmbet respectuos, toți marii filosofi și-au avut animalul lor. Știți ce spune Servius: *Nullus enim locus sine genio es*⁽⁹⁶⁾.

Dar dom Claude, care se temea de vreo nouă poznă de-a lui Jehan, îi aminti discipolului său că aveau de studiat împreună câteva figuri de pe portal și ieșiră amândoi din chilie, spre marea ușurare a studentului, care începea să se teamă de-a binelea că genunchiul o să-i capete amprenta bărbiei.

6. Efectul pe care îl pot produce șapte înjurături în aer liber

— *Te Deum laudamus*^{97}, exclamă jupân Jehan, ieșind din cotlonul lui. Bine că s-au cărat cei doi huhurezi. *Och! Och! Hax Pax! Max!* Purici! Câini turbați! Diavolul! M-am săturat de discuția lor! Îmi vâjâie capul ca un clopot. Și, pe deasupra, brânză mucegăită! Haide să coboram, să luăm chimirul fratelui mai mare și să preschimbăm toți gologanii în băutură!

Jehan aruncă o privire duioasă și admirativă în prețioasa pungă cu bani, își aranja ținuta, își lustrui încălțăminte, își scutură bielele mâneci îmblănite pline de cenușă, fluieră un cântec; se răsuci pe călcâie, se uită dacă nu mai era ceva de luat din chilie, ciuguli ici-colo, de pe cuptor, câteva amulete de sticlă, bune de a fi dăruite în loc de giuvaieruri frumoasei Isabeau la Thierrye, apoi, în sfârșit, împinse ușa pe care frate-său o lăsase deschisă, cu un ultim semn de bunăvoință, și pe care el o lăsă tot deschisă, ca pe-o ultimă răutate, și coborî scara circulară, ținându-și capul de păsărică.

În bezna scării spiralate se ciocni de ceva care se dădu la o parte bombănind și bănuî că era Quasimodo; lucrul acesta i se păru atât de hazliu, încât coborî restul scării ținându-se de burtă și râzând. Când ieși în piață, tot mai râdea.

Afară, când dădu de pământ, izbi cu piciorul în el.

— Oh, exclamă tânărul, caldarâm al Parisului bun și cinstit! Blestemată scară, care i-ar face să gâfâie și pe îngerii de pe scara lui Iacob! Unde mi-a fost capul de m-am dus să mă vâr în sfredelul ăsta de piatră care străpunge cerul, doar ca să mănânc niște brânză mucegăită și să văd clopotnițele Parisului printr-un ochi de geam?

Jehan făcu câțiva pași și-i zări pe cei doi huhurezi, adică pe dom Claude și pe maestrul Jacques Charmolue, contemplând o sculptură a portalului. Apropiindu-se de ei în vârful picioarelor, îl auzi pe arhidiacon spunându-i încet lui Charmolue:

— Guillaume de Paris a pus să fie gravat un Iov pe piatra asta de culoare lapis-lazuli, aurită pe margini. Iov figurează pe piatra filosofală, care și ea trebuie încercată și chinuită, ca să devină desăvârșită, cum spune Raymond Lulle: *Sub conservatione formae specificae salva anima*^{98}.

„Puțin îmi pasă, gândi Jehan, punga-i la mine.” În clipa aceea, se auzi o voce puternică și sonoră rostind în spatele lui o serie nemaipomenită de înjurături.

— Fir-ar afurisit sângele lui Dumnezeu! Și pânțele lui Dumnezeu! Și măruntaiele! Și trupul lui Dumnezeu! Afurisit buricul lui Belzebut! Și numele papei! Coarne și tunete!

— Pe sufletul meu!, exclamă Jehan. Asta nu poate să fie decât prietenul meu, căpitanul Phoebus!

Cuvântul Phoebus ajunsese la urechile arhidiaconului tocmai în clipa când îi explica procurorului regal dragonul care își ascunde coada într-o cadă din care se vedea ieșind fum și un cap de rege. Dom Claude tresări, se întrerupse, spre marea uimire a lui Charmolue, se întoarse și-l văzu pe frate-său Jehan întâlnindu-se cu un zdrahon de ofițer la poarta locuinței familiei Gondelaurier.

Era, într-adevăr, domnul căpitan Phoebus de Châteaupers. Se rezemase de colțul casei logodnicei și înjura ca un păgân.

— Pe legea mea, căpitane Phoebus, spuse Jehan, apucându-l de mână, înjuri cu o vervă nemaipomenită.

— Coarne și tunete!, răspunse căpitanul.

— Coarne și tunete dumitale!, i-o întoarse studentul. Nu zău, frumosule căpitan, de unde ți se trage potopul ăsta de cuvinte alese?

— Iartă-mă, camarade Jehan!, strigă Phoebus, scuturându-i mâna. Calul pornit în galop nu se oprește brusc. Și eu înjuram la mare galop. Vin de la mironosițele astea și, când ies de-aici, gâtlejul mi-e totdeauna plin de înjurături; trebuie să le scui, altminteri mă înăbuș, pânțe și tunete!

— Nu vrei să bem ceva?, întreabă studentul.

Propunerea aceasta îl potoli pe căpitan:

— Cum să nu vreau, dar n-am gologani.

— Am eu!

— Ei! Să-i vedem!

Jehan puse punga sub ochii căpitanului, cu măreție și simplitate. Între timp, arhidiaconul, care-l lăsase buimac pe Charmolue, se apropiase de ei și se opri la câțiva pași, privindu-i atent pe amândoi, fără ca tinerii să-și dea seama, într-atât îi absorbea contemplarea pungii cu bani.

Phoebus exclamă:

— O pungă în buzunarul tău, Jehan, e ca luna într-o găleată cu apă! O vezi, fără să fie. Nu e decât umbra ei. Pe legea mea! Pun rămășag că-i plină de pietricele!

Jehan răspunse rece:

— Iată pietricelele cu care îmi garnisesc punga.

Și fără să mai adauge un cuvânt, goli punga pe-un bolovan alături, cu gestul unui roman care își salvează patria.

— Doamne!, mormăi Phoebus. Scuzi, arginți mari, arginți mici, mărunțiș de aramă, dinari parizieni, gologani cu vultur veritabili! Să-ți ia ochii, nu alta!

Jehan stătea demn și nepăsător. Câțiva gologani se rostogoliseră în noroi; în entuziasmul său, căpitanul se aplecă să-i ridice. Jehan îl reținu.

— Vai, căpitane Phoebus de Châteaupers!

Phoebus numără banii și, întorcându-se solemn spre Jehan:

— Știi, Jehan, sunt douăzeci și trei de franci parizieni! Pe cine ai prădat azi-noapte, pe strada Taie Bot?

Jehan își dădu pe spate capul blond și cârlionțat și spuse, mijindu-și ochii disprețuitor:

— Avem un frate arhidiacon și tâmpit.

— Pe cornul lui Dumnezeu!, exclamă Phoebus. De treabă om!

— Hai să bem!, spuse Jehan.

— Unde mergem?, întrebă Phoebus. La *Mărul Evei*?

— Nu, căpitane. Hai la o bătrână care taie cu fierăstrăul un mânier^[99]. E un rebus. Mie îmi place.

— Dă-l încolo de rebus, Jehan! Vinul e mai bun la *Mărul Evei*. Și-apoi, lângă ușa, e o viță bătută de soare care mă înveselește când beau.

— Bine! Fie și Eva, și mărul ei, zise studentul și, luându-l de braț pe Phoebus, urmă: Ascultă, dragă căpitane, ai spus mai adineauri strada Taie Bot. E un fel de-a vorbi foarte urât. Doar astăzi nu mai suntem atât de barbari. Acum se zice strada Taie Beregata.

Cei doi prieteni porniră la drum spre *Mărul Evei*. Inutil să spunem că mai întâi adunară banii căzuți și că arhidiaconul îi urmărea.

Arhidiaconul îi urmărea, posomorât și cu mintea rătăcită. Îl avea oare în față pe Phoebus, al cărui nume blestemat, după întâlnirea cu Gringoire, nu-i mai dădea pace? Nu știa sigur, dar, oricum era un Phoebus, și numele acesta magic era de ajuns ca arhidiaconul să-i urmărească cu pași de lup pe cei doi prieteni nepăsători, ascultând ce vorbesc și observându-le cele mai mici gesturi cu o neliniște adâncă și atentă. De altfel, nimic mai lesne decât să auzi ce spuneau, căci ei vorbeau în gura mare, fără să le pese că trecătorii află jumătate din ce-și povestesc. Vorbeau despre dueluri, despre femei, despre băutură, despre trăsni.

La cotul unei străzi le ajunse la urechi zgomotul unei tamburine venind dinspre o răspântie vecină. Dom Claude îl auzi pe ofițer spunându-i studentului:

— Mii de trăsnete! Să întindem pasul.

— De ce, Phoebus?

— Mă tem să nu mă vadă țiganca.

— Țiganca?

— Fata cu capra.

— Smeralda?

— Întocmai, Jehan. Îi uit mereu afurisitul de nume. Să ne grăbim, să nu mă recunoască. N-aș vrea ca fata asta să-mi vorbească pe stradă.

— O cunoști, Phoebus?

Aici, arhidiaconul îl văzu pe Phoebus rânjind, aplecându-se la

urechea lui Jehan și spunându-i câteva cuvinte în șoaptă. Apoi, Phoebus izbucni în râs și scutură din cap cu aer triumfător.

— Adevărat?, întrebă Jehan.

— Pe sufletul meu!, spuse Phoebus.

— Astă-seară?

— Astă-seară.

— Ești sigur că o să vină?

— Ce, ești nebun, Jehan? Te mai îndoiești de asta?

— Căpitane Phoebus, ești un jandarm fericit!

Arhidiaconul auzi întreaga conversație. Dinții îi clănțăniră.

Un tremur vizibil îi străbătu tot corpul. Se opri o clipă, se sprijini de-un stâlp, ca un om beat, apoi o porni iar pe urmele celor doi pehlivani.

Când îi ajunse, ei vorbeau despre altceva. Îi auzi cântând cât îi ținea gura vechiul cântec:

Calicii străzii, deocheați,

Mor ca vițeei spânzurați.

7. Călugărul-ursuz

Vestita cârciumă la *Mărul Evei* era situată în cartierul Universității, în colțul străzii de la Rondelle cu strada du Bâtonnier. O sală mare, la parter, destul de încăpătoare și foarte joasă, cu o boltă al cărei arc central se rezema pe-un stâlp gros de lemn, vopsit în galben; pretutindeni, mese; câni lucioase, de cositor, agățate pe pereți; băutori cu duiumul, nelipsiți; fete, din belșug; un geamlâc spre stradă, o viță la intrare și, deasupra intrării, o tablă scârțâitoare, pictată cu un măr și cu o femeie, ruginită de ploi și răsucindu-se după vânt pe-un fel de ax de fier. Soiul acesta de morișcă privind spre caldarâm era firma.

Se înnopta. Răspântia era întunecată. Crâșma, plină de lumânări, strălucea de departe ca un atelier de fierărie în beznă. Se auzeau clinchete de pahare, chiote de chef, înjurături și certuri scăpate prin ferestrele sparte. Dincolo de aburul pe care căldura sălii îl împrăștia pe sticla geamlâcului, se vedeau mișunând zeci de figuri nedeslușite și, din timp în timp, un hohot de râs răsunător răzbătea dintr-acolo. Trecătorii care mergeau la treburile lor treceau pe lângă geamul zgomotos fără să se uite înăuntru. Dar, din când în când, vreun băiețaș în zdrențe se ridica pe vârful picioarelor până la pervazul geamlâcului și le striga celor din cârciumă vechea huiduială batjocoritoare cu care erau urmăriți pe atunci bețivii:

— La bețe, bețe, bețe, bețivanii!

Cu toate acestea, un om se plimba netulburat pe dinaintea zgomotoasei cârciumi, privind mereu înăuntru și fără a se depărta mai mult decât se depărtează o santinelă de ghereta ei. Omul purta o mantie care îl acoperea până sub nas. Mantia aceasta atunci și-o cumpărase de la telalul de lângă *Mărul Evei*, probabil ca să se apere de răcoarea nopților de martie și, poate, ca să-și ascundă veșmintele. Din timp în timp, se oprea în fața geamlâcului aburit și prins într-o rețea de plumb, asculta, privea și bătea din picior.

În sfârșit, ușa cârciumii se deschise. Omul chiar asta părea că așteaptă. Doi mușterii ieșiră în stradă. Fâșia de lumină ce scăpa prin ușă le împurpura o clipă fețele voioase. Omul cu mantie își schimbă postul de observație, trecând sub arcada unei porți de peste drum.

— Coarne și tunete!, exclamă unul din cei doi băutori. O să bată de șapte. E ora când am întâlnire.

— Îți spun, îl întrerupse celălalt, cu limba împleticită, îți spun că nu locuiesc pe strada Vorbelor Urâte, *indignus qui inter mala verba habitat*^[100]. Locuința mea e pe strada Jean-Pain-Mollet, în *vico Johannis-Pain-Mollet*. Dacă mă contrazici, ești mai încornorat decât un unicorn. Se știe că cine încalecă o dată pe un urs nu se mai teme niciodată de nimic, dar dumneata ai nasul întors spre lăcomie, ca

Sfântul Jacques de l'Hôpital.

— Jehan dragă, ești beat turtă!, zise celălalt. Jehan răspunse clătinându-se:

— Așa spui tu, Phoebus, dar e lucru dovedit că Platon semăna din profil cu un câine de vânătoare.

Fără îndoială că cititorul i-a și recunoscut pe cei doi bravi prieteni ai noștri, căpitanul și studentul. Se pare că omul care îi pândea din umbră îi recunoscuse și el, căci urmărirea cu pași înceteți zigzagurile pe care studentul îl silea pe căpitan să le facă; acesta din urmă, mai rezistent la băutură, își păstrase cumpătul. Ascultându-i cu atenție, omul în mantie putu să prindă în întregime interesanta conversație pe care o redăm și noi:

— Ce dracu'! Încearcă odată să mergi drept, domnule bacalaureat. Știi că trebuie să te las. S-a făcut șapte. Am întâlnire cu o femeie.

— Atunci lasă-mă! Văd stele și lănci de foc. Iar dumneata semeni cu fortăreața de la Dampmartin, care crapă de răs.

— Pe negii mamei-mari, Jehan, prea aiurezi! Ascultă, Jehan, ce gologani ți-au mai rămas?

— Domnule rector, nu e nicio greșeală, mica măcelărie, *parva boucheria*.

— Jehan, dragă Jehan! Știi că am întâlnire cu mititica la capul podului Saint-Michel, că nu pot s-o duc decât la Falourdel, codoașa podului, și că va trebui să plătesc odaia. Bătrâna, desfrânata cu mustăți albe, n-o să mă lase pe datorie. Jehan! Te rog! Am băut oare toată punga popii? Nu ți-a mai rămas niciun franc?

— Conștiința de a-ți fi cheltuit bine celelalte ore e un drept și un condiment plăcut la masă.

— Burtă și mațe! Isprăvește cu prostiile! Spune-mi, Jehan, afurisitele, ți-a mai rămas vreun franc? Dă-mi, fir-ai să fii, sau te scotocesc, chiar de-ai fi lepros ca Iov și râios ca Cezar!

— Domnule, strada Galiache e o stradă cu un capăt în strada Sticlăriei și cu celălalt în strada Țesătoriei.

— Ei, da, Jehan, dragul meu Jehan, bietul meu prieten, strada Galiache, bine, foarte bine. Dar, în numele cerului, vino-ți în fire. Nu mi trebuie decât un franc parizian, pentru ora șapte.

— Liniște împrejur și atenție la cântec:

*Când șoarecii pisica vor mânca,
Va fi și regele senior d'Arras;
Când marea, care-i mare și e lată,
Va fi, în plină vară, înghețată.
Atuncea peste gheața-î vom vedea
Cum ies din locul lor cei din Arras.*

— Ei bine, student al Antichristului, fir-ai tu să fii spânzurat cu mațele mamei tale!, înjură Phoebus și-l îmbrânci pe studentul beat, care alunecă de-a lungul zidului și căzu moale pe caldarâmul lui Filip-August.

Dintr-un rest de milă frățească, milă care nu-i părăsește niciodată pe băutori, Phoebus îl rostogoli cu piciorul pe Jehan pe una din pernele săracului pe care providența le ține gata pregătite la colțul tuturor pietrelor indicatoare din Paris, iar cei bogați le pângăresc, numindu-le cu dispreț *grămezi de gunoi*. Căpitanul așează capul lui Jehan pe o pantă de coceni de varză și într-o clipă studentul începu să sforăie scoțând sunete de bas profund. Totuși, ciuda mai stăruia încă în inima căpitanului.

— Dacă te-o lua căruța diavolului, în trecere pe-aici, nu-i nicio pagubă!, îi spuse el bietului învățăcel adormit, și plecă.

Omul în mantie, care îl urmărea mereu, se opri o clipă în fața studentului lungit jos, ca și cum ar fi șovăit; apoi, oftând adânc, porni iar pe urmele căpitanului.

Îl vom lăsa și noi, ca și ei, pe Jehan să doarmă sub privirea binevoitoare a stelelor și-i vom urmări pe cei doi, dacă cititorul dorește.

Când ieși în strada Saint-André-des-Arcs, căpitanul Phoebus observă că e urmărit. Întorcându-și din întâmplare privirea, văzu un fel de umbră care se târa în urma lui, de-a lungul zidurilor. Când se opri, umbra se opri și ea. Când porni din nou, umbra porni și ea. Lucrul acesta nu-l neliniști prea tare. „Puțin îmi pasă”, gândi el. „N-am un ban în pungă.”

În fața colegiului d'Autun, căpitanul se opri. În colegiul acesta își încropise el ceea ce numea „studii” și, dintr-o veche obișnuință de școlar dat naibii, pe care și-o mai păstrase, nu trecea niciodată pe dinaintea fațadei fără să-i aducă statuii cardinalului Pierre Bertrand, sculptată la dreapta intrării, ocară de care se plânge cu atâta amar Priap în satira lui Horațiu: *Olim truncus eram ficulnus*⁽¹⁰¹⁾. Și făcea asta cu atâta îndârjire, încât aproape că ștersese inscripția *Eduensis episcopus*⁽¹⁰²⁾. Căpitanul se opri deci în fața statuii, ca de obicei. Strada era cu desăvârșire pustie. În momentul când își încheia cu nepăsare șnururile nădragilor, stând cu nasul în vânt, văzu umbra apropiindu-se de el cu pași înceți, atât de înceți încât avu tot timpul să observe că ea purta mantie și pălărie. Ajungând lângă el, umbra se opri și rămase mai neclintită decât statuia cardinalului Bertrand. Totuși, își ațintise asupra lui Phoebus ochii săi, plini de lumina aceea tulbure care țâșnește noaptea din pupilele pisicilor.

Căpitanul era curajos și puțin i-ar fi păsat de-un tâlhar cu spada în mână. Dar statuia aceasta care mergea, omul acesta pietrificat îl îngheță. Pe-atunci umblau prin lume tot felul de povești despre

călugărul-ursuz, hoinar nocturn pe străzile Parisului, care îi veniră vag în minte. Căpitanul rămase deci câteva clipe încremenit, apoi rupse în sfârșit tăcerea, forțându-se să râdă.

— Domnule, dacă ești un hoț, după cum trag nădejde, ai nimerit-o ca un cocostârc care se dă la o coajă de nucă. Sunt fiul unei familii scăpătate, dragul meu. Adresează-te alături. În capela colegiului ăstuia există lemn din crucea adevărată, pusă în argintărie.

Mâna umbrei ieși de sub mantie și se lăsă pe brațul lui Phoebus cu încheștarea unei gheare de vultur. În același timp, umbra vorbi:

— Căpitane Phoebus de Châteaupers!

— Cum naiba!, se miră Phoebus. Îmi știi numele?

— Nu-ți știu numai numele, continuă omul în mantie cu o voce ca de mormânt. Ai o întâlnire în seara asta.

— Da, răspunse Phoebus, încremenit.

— La ora șapte.

— Peste un sfert de ceas.

— La Falourdel.

— Întocmai.

— La codoașa de pe podul Sfântul Mihail.

— Al Sfântului Arhanghel Mihail, cum spune rugăciunea.

— Nelegiuitule!, mormăi aspectul. Cu o femeie?

— *Confiteor*{103}.

— Pe care o cheamă...

— Smeralda, spuse Phoebus, voios.

Încetul cu încetul, își redobândise nepăsarea-i firească. La auzul acestui nume, gheara scutură furioasă brațul lui Phoebus.

— Căpitane Phoebus de Châteaupers, minți!

Cine ar fi putut să vadă în clipa aceea fața aprinsă a căpitanului, saltul pe care el îl făcu înapoi cu atâta violență, încât se desprinsă din cleștele care îl apucase, gestul trufaș cu care își duse mâna la garda spadei, iar în fața acestei mâini, mohorâta neclintire a omului în mantie, cine ar fi putut să vadă toate acestea s-ar fi îngrozit. Era în ele ceva din lupta lui don Juan cu statuia.

— Crist și Satan!, strigă căpitanul. Iată un cuvânt pe care rar îl aud urechile unui Châteaupers! N-ai îndrăzni să-l mai repeți!

— Minți, spuse nepăsătoare umbra.

Căpitanul scrâșni din dinți. În momentul acela uită și de călugărul-ursuz, și de fantome, și de superstiții, uită de toate. Nu mai vedea decât un bărbat și o insultă.

— Ah! Vasăzică așa!, bâigui el, sufocat de mânie.

Și-și trase spada din teacă; apoi, bâlbâindu-se, căci de furie tremuri ca și de spaimă, începu să strige:

— Aici! Chiar acum! Haide! Săbiile! Săbiile! Să curgă sânge pe pavajul ăsta!

Totuși, celălalt nu se clintea. Când își văzu adversarul în gardă și gata să fandeze, spuse cu un glas în care vibra amărăciunea:

— Căpitane Phoebus, uiți că ai o întâlnire.

Furiile unor oameni ca Phoebus sunt ca laptele fiert pe care o picătură de apă rece îl dezumflă. Cuvintele rostite fură de ajuns ca să aplece spada ce scânteia în mâna căpitanului.

— Căpitane, continuă omul, mâine, poimâine, peste o lună, peste zece ani, mă vei găsi gata să-ți tai gâtulejul; dar, mai întâi, du-te la întâlnire.

— Într-adevăr, zise Phoebus, ca și cum ar fi căutat să capituleze față de sine însuși, la o întâlnire poți da peste două lucruri plăcute: o spadă și o fată, dar nu vād de ce m-aș lipsi de unul pentru celălalt când le-aș putea avea pe amândouă.

Și își vârî spada în teacă.

— Du-te la întâlnire, spuse din nou omul.

— Domnule, răspunse Phoebus oarecum încurcat, îți foarte mulțumesc pentru politețea dumitale. De fapt, o s-avem timp și mâine să ne ciopârțim haina de la taica Adam. Îți sunt recunoscător că-mi îngădui să mai petrec un sfert de ceas plăcut. Trăgeam nădejde să te culc în șanț și să mai și ajung la vreme lângă frumoasa mea, cu atât mai mult cu cât e bine să faci femeile să te aștepte în asemenea împrejurări. Dar dumneata pari destul de voinic, și-i mai sigur să amân partida pe mâine. Mă duc deci la întâlnire. La ora șapte, după cum știi. Aici, Phoebus își scarpină urechea. Ei drăcie, era să uit! N-am un ban ca să plătesc pentru cocioabă și bătrâna codoașă o să vrea banii înainte. N-are încredere în mine.

— Iată bani pentru plată.

Phoebus simți mâna rece a necunoscutului strecurându-i în palmă o monedă mare. Și nu se putu împiedica să nu ia banul și să nu strângă mâna care i-l da.

— Pe cinstea mea!, exclamă el. Ești un băiat de treabă!

— Cu o condiție, zise omul. Dovedește-mi că m-am înșelat și că dumneata ai spus adevărul. Ascunde-mă în vreun colț de unde să pot vedea dacă femeia e, într-adevăr, aceea al cărei nume l-ai rostit.

— Oh, răspunse Phoebus, n-am nimic împotriva. O să luăm odaia Sfânta Marta. Din cușca de-alături o să poți privi în voie.

— Atunci să mergem, spuse umbra.

— La ordinele dumitale, spuse căpitanul. Nu știi dacă n-oi fi cumva messer Diabolus în persoană. Dar astă-seară, să fim prieteni! Mâine am să-ți plătesc toate datoriile, și de spadă, și de pungă.

Porniră amândoi cu pași grăbiți. După câteva minute, zgomotul apei le dădu de veste că se aflau pe podul Saint-Michel, pe-atunci plin de case.

— Mai întâi te duc pe dumneata înăuntru, îi spuse Phoebus

însoțitorului său, și-apoi mă duc să-mi caut frumoasa, care trebuie că m-așteaptă lângă Petit-Châtelet.

Însoțitorul nu-i răspunse. De când mergeau alături, nu scosese un cuvânt. Phoebus se opri în fața unei uși joase și bătu cu putere. O lumină se ivi în crăpăturile ușii.

— Cine-i acolo?, strigă un glas fonfăit.

— Corpul lui Dumnezeu! Capul lui Dumnezeu! Burta lui Dumnezeu!, răspunse căpitanul.

Ușa se deschise îndată, îngăduind celor doi drumeți să vadă o femeie bătrână și o lampă veche, care tremurau amândouă. Bătrâna, încovoiată din șale, îmbrăcată în zdrențe, bâțându-și capul străpuns de doi ochi mici, purta peste păr o otreapă și era zbârcită toată, și mâinile și fața, și gâtul; buzele îi intrau sub gingii, iar în jurul gurii avea smocuri de fire albe din care pricină semăna cu un bot caraghios de pisică. Interiorul cocioabei era la fel de dărăpănat ca și bătrâna. Pereți văruiți, grinzi negre în tavan, o vatră ca vai de ea, pânze de păianjen prin toate colțurile, în mijloc o turmă clătinătoare de mese și de scaune șchioape, un copil murdar, în cămașă, iar în fund o scară, sau mai degrabă o scăriță de lemn care ducea la un chepeng din tavan. Pătrunzând în bojdeuca aceasta, misteriosul însoțitor al lui Phoebus își ridică mantia până sub ochi. În acest timp căpitanul, înjurând ca un sarazin, se grăbi să facă să lucească soarele într-un taler de aur, cum spune admirabilul nostru Régnier.

— Odaia Sfânta Marta, spusese el.

Bătrâna îl numi monseniore și vârî talerul într-un sertar. Era piesa pe care omul cu mantia i-o dăduse lui Phoebus. Pe când bătrâna stătea cu spatele, băiețașul pletos și zdrențaros care se juca în cenușă se apropie cu dibăcie de sertar, luă talerul și puse în locul lui o frunză uscată, ruptă dintr-o legătură de vreascuri.

Bătrâna le făcu semn s-o urmeze celor doi gentilomi, cum îi numea ea, și urcă scara din față. Ajunsă la etajul de sus, își puse lampa pe-o ladă și Phoebus, ca un obișnuit al casei ce era, deschise o ușă care dădea într-un fel de coteț întunecat.

— Intră aici, dragul meu, i se adresă el însoțitorului său. Omul cu mantia se supuse fără să-i răspundă un cuvânt.

Ușa se închise în urma lui. Îl auzi apoi pe Phoebus trăgând zăvorul și, după o clipă, coborând scara împreună cu bătrâna. Lumina dispăruse.

8. Utilitatea ferestrelor care dau spre fluviu

Claude Frollo (căci bănuim că cititorul, mai inteligent decât Phoebus, n-a văzut în toată aventura aceasta niciun alt călugăr ursuz în afară de arhidiacon), Claude Frollo orbecăi câteva clipe prin cotlonul întunecos în care îl zăvorâse căpitanul. Era unul din ungherele acelea tănuite pe care arhitecții le fac uneori la punctul de întâlnire al acoperișului cu peretele de sprijin. Secțiunea verticală a acestei cuști, cum bine o numise Phoebus, ar fi dat un triunghi. În rest, nu exista acolo nici fereastră, nici lucarnă, iar panta acoperișului nu te lăsa să stai în picioare. Claude se ghemui deci în praful și în molozul care se fărâma sub el. Tâmpilele îi ardeau. Pipăind cu mâinile în preajmă, găsi pe jos o bucată de geam spart pe care și-o lipi de frunte și a cărei răceală îi făcu bine.

Ce se petrecea în clipa aceea în sufletul întunecat al arhidiaconului? Numai el și Dumnezeu ar fi putut ști.

După care ordine fatală și-i rânduia în minte pe Esmeralda, pe Phoebus, pe Jacques Charmolue, pe tânărul său frate atât de drag și lăsat să zacă în noroi, sutana de arhidiacon, poate chiar bunul lui nume, târât la Falourdel, toate imaginile, toate întâmplările acestea? N-aș putea spune. Dar e sigur că ele alcătuiau în mintea lui un grup îngrozitor.

Arhidiaconul aștepta de-un sfert de oră; i se părea că îmbătrânise cu un veac. Deodată, auzi scârțâitul treptelor scării de lemn. Cineva urca. Chepengul se deschise și se ivi o lumină. În ușa răpănoasă a cuștii exista o crăpătură destul de largă. Claude își lipi fața de ea. În felul acesta, putea să vadă tot ce se petrece în odaia vecină. Mai întâi ieși din gaura chepengului bătrâna cu mutră de pisică, ținând lampa în mână; după ea, se ivi Phoebus, răsucindu-și mustața; apoi o a treia persoană, frumoasa și grațioasa Esmeralda. Preotul o văzu ieșind ca din pământ, ca o apariție strălucitoare, și începu să tremure. Un nor îi împăienjeni vederea, tâmpilele începură să i se zbată puternic, totul vâjâia și se învârtea în jurul lui. Apoi nu mai văzu și nu mai auzi nimic.

Când își veni în fire, Phoebus și Esmeralda erau singuri, așezați pe lada de lemn, lângă lampa datorită căreia arhidiaconul putu să vadă din plin chipurile lor tinere și patul zdrențăros din fundul cocioabei.

Lângă pat se afla o fereastră al cărei geam, spart ca o pânză de păianjen ciuruită de ploaie, lăsa să se zărească prin ochiurile-i sfărâmate un colț de cer și luna culcată în zare pe o plapumă moale de nori.

Esmeralda era roșie, buimăcită și tremura toată de emoție. Lungile ei gene plecate îi umbreau obrajii de purpură. Ofițerul, spre

care ea nu îndrăznea să-și ridice privirea, radia de bucurie. Fără să-și dea seama și cu un gest de-o stângăcie fermecătoare, fata desena cu vârful degetului, pe ladă, linii fără niciun sens și-și privea degetul. Picioarele nu i se vedeau, căci capra se ghemuise peste ele.

Căpitanul era îmbrăcat cât se poate de cochet; la guler și la manșete avea o mulțime de panglici de mare eleganță pe-atunci.

Prin vâjăitul sângelui care îi zvâcnea în tâmple, dom Claude abia izbuti să audă ce-și spuneau.

(Nimic mai banal decât o conversație între doi îndrăgostiți. Un fel de „te iubesc” neconținut. Frază muzicală, foarte stearpă și insipidă pentru indiferenții care ascultă, când nu e împodobită cu câteva *fiorituri*^[104]. Dar Claude nu asculta ca un indiferent.)

— Oh!, spunea fata fără să-și ridice privirea. Nu mă disprețuiți, monseniore Phoebus. Simt că ceea ce fac e rău.

— Să te disprețuiesc, frumoasă copilă?, răspundea ofițerul cu un aer de galanterie superioară și distinsă. Eu să te disprețuiesc? Doamne! Și pentru ce?

— Pentru că v-am urmat.

— În privința asta, frumoasa mea, nu ne înțelegem. Ar trebui nu să te disprețuiesc, ci să te urăsc.

Fata îl privi speriată:

— Să mă urăți?! Dar ce-am făcut?

— Pentru că te-ai lăsat rugată atâta.

— Vai!, spuse ea. Venind aici, îmi calc un jurământ... N-o să-mi mai găsesc părinții... Amuleta o să-și piardă puterea. Dar ce importanță are? Ce nevoie mai am acum de tată și de mamă?

Și, vorbind astfel, își aținti asupra căpitanului privirea ochilor mari, negri și umezi de bucurie și de duioșie.

— Să mă ia dracu' dacă te-nțeleg!, exclamă Phoebus.

Esmeralda rămase tăcută o clipă, apoi o lacrimă îi pică din ochi, un suspin îi ieși de pe buze și zise:

— Vai, monseniore, vă iubesc.

În jurul fetei plutea o asemenea mireasmă de castitate, o asemenea vrajă de virtute, încât Phoebus nu se simți tocmai în largul lui alături de ea. Totuși, ultimele ei cuvinte îi dădură curaj.

— Mă iubești!, rosti el cu mare emoție în glas și-și aruncă brațul pe după talia țigăncii, căci nu aștepta decât prilejul acesta.

Preotul îl văzu și încercă cu vârful degetului ascuțișul unui pumnal pe care îl ținea ascuns în sân.

— Phoebus, continuă țiganka, desprinzându-și încetișor mijlocul din mâinile tenace ale căpitanului, ești bun, ești generos, ești frumos. Dumneata m-ai salvat pe mine, care nu sunt decât o biată copilă pierdută printre țigani. De multă vreme visez un ofițer care să-mi salveze viața. Pe dumneata te visam, înainte de a te cunoaște, Phoebus

al meu. Visul meu avea o uniformă frumoasă, ca a dumitale, o ținută măreață, o spadă. Te numești Phoebus; ai un nume frumos. Îți iubesc numele, îți iubesc spada. Scoate-o din teacă, Phoebus, ca s-o văd.

— Copilă!, spuse căpitanul și, zâmbind, trase din teacă spada-lungă.

Țiganca privi mânerul, lama, cercetă cu adorabilă curiozitate cifrul gărzii și sărută spada, zicând:

— Ești spada unui viteaz. Îmi iubesc căpitanul. Phoebus profită și de acest prilej ca să depună pe frumosul ei gât aplecat o sărutare care o făcu pe fată să se ridice, roșie ca o cireașă. În beznă, preotul scrâșni din dinți.

— Phoebus, spuse țiganca, lasă-mă să-ți vorbesc. Plimbă-te un pic, ca să te văd cât ești de înalt și să-ți aud pintenii sunând. Ce frumos ești!

Căpitanul se ridică în picioare ca să-i facă pe plac, dojenind-o cu un zâmbet de satisfacție.

— Copilă mai ești! Nu, zău, frumoaso, m-ai văzut în mare ținută?

— Vai, nu!, răspunse ea.

— Atunci să vezi frumusețe!

Phoebus se așeză iar lângă ea, dar mult mai aproape decât înainte.

— Ascultă, draga mea ...

Țiganca îl lovi de câteva ori, ușurel, cu mâna ei frumoasă peste gură, copilăroasă și nebunatică, plină de grație și de veselie.

— Nu, nu, n-am să te-ascult. Mă iubești? Vreau să-mi spui dacă mă iubești.

— Mă mai întrebi dacă te iubesc, îngerul vieții mele!, exclamă căpitanul, îngenunchind cu un picior. Trupul meu, sângele meu, sufletul meu, toate sunt ale tale, totul e pentru tine. Te iubesc și niciodată n-am iubit altă femeie în afară de tine.

Căpitanul repetase de-atâtea ori fraza asta, în atâtea împrejurări asemănătoare, încât o rosti pe nerăsuflăte, fără să uite o silabă măcar. La declarația lui pătimașă, țiganca își înălță privirea-i plină de-o fericire îngerească spre tavanul murdar care ținea loc de cer.

— Oh!, murmură ea. Iată, în clipa asta mi-ar plăcea să mor! Phoebus găsi „clipa” nimerită să-i fure un nou sărut, care porni să-l chinuiască în colțul său pe nefericitul arhidiacon.

— Să mori!, exclamă căpitanul. Ce tot spui, îngerășul meu? Dacă tocmai acum nu-i cazul să trăiești, atunci Jupiter nu-i decât o haimana! Să mori când începe ceva atât de plăcut! La naiba! Ce glumă! Să nu te mai aud vorbind așa. Ascultă, draga mea Similar... Esmeralda... Iartă-mă, dar ai un nume atât de sarazin, încât mă încurc mereu în el. E ca un măcăciniș care mă ținutuește locului.

— Doamne, rosti biata fată, și eu care credeam că numele meu e

frumos, tocmai fiindcă e neobișnuit! Dar dacă nu-ți place, aș vrea să-mi spui Goton.

— Ah, să nu plângem pentru atâta lucru, frumoasa mea! E un nume cu care trebuie să se deprindă omul și-atâta tot. Când o să-l știu pe de rost, o să meargă de la sine. Ascultă deci, draga mea Similar, te iubesc cu patimă. Te iubesc cu adevărat, încât e o minune. Cunosoc o mititică ce moare de ciudă din pricina asta...

Geloasă, fata îl întrerupse:

— Cine e?

— Ce ne pasă?, spuse Phoebus. Mă iubești?

— Oh!... exclamă ea.

— Ei bine, asta-i tot. Ai să vezi cum te iubesc și eu. Să mă ia Neptunus, tartorul dracilor, dacă n-o să te fac cea mai fericită ființă de pe lume. O s-avem o casuță drăguță, a noastră, undeva... Și-am să-mi pun arcașii să-ți defileze pe sub ferestre. Toți sunt călări și îi sfidează pe arcașii căpitanului Mignon. Am printre ei unii înarmați cu lănci pentru cosit picioarele cailor dușmani; unii au arbalete cu cric de mână, alții au mici bombarde. O să te duc la marile parăzi ale parizienilor, la hambarele lui Rully. E ceva măreț. Optzeci de mii de capete înarmate; treizeci de mii de armuri albe, veste și cămăși de zale; șaizeci și șapte de steaguri ale breslelor; stindardele parlamentului, ale camerei de conturi, ale vistiriei birurilor generale, ale ajutoarelor monetăriei. O bogăție, ce mai! Am să te duc să vezi lei de la Palatul Regelui, care sunt fiare sălbatice. Toate femeile sunt moarte după ei.

De câteva clipe, fata, absorbită de fermecătoarele ei gânduri, visa la sunetul glasului iubit, fără să mai asculte sensul cuvintelor.

— O, ai să fii fericită!, continuă căpitanul, și, în același timp, deschise binișor brăul țigăncii.

— Ce faci?, sări ea.

Violența gestului o trezise din visare.

— Nimic, răspunse Phoebus. Spuneam doar că va trebui să lepezi toaleta asta de nebunatică și de colț de stradă când vei fi cu mine.

— Când voi fi cu tine, Phoebus al meu!, spuse fata cu duioșie.

Și redeveni tăcută și visătoare.

Încurajat de blândețea ei, căpitanul o prinse de talie, fără ca ea să se mai împotrivească, apoi începu să descheie încetișor corsajul bieteii copile, și-i smuci atât de tare bluzița, încât preotul, găfâind, văzu cum se ivește de sub voal umărul gol al țigăncii, frumos, rotund și oacheș, ca luna când se ivește în ceața zării.

Fata îl lăsa pe Phoebus să facă ce voia. Părea că nici nu-i observă mișcărilor. Ochii îndrăznețului căpitan scânteiau.

Deodată, copila se întoarse spre el și-i spuse cu o expresie de nesfârșită dragoste:

— Phoebus, fă-mă să cunosc religia ta.

— Religia mea!, exclamă căpitanul, izbucnind în râs. Eu să te învăț religia mea! Coarne și tunete! La ce-ți folosește religia mea?

— Pentru căsătoria noastră, răspunse fata.

Pe fața căpitanului se așternu o expresie de mirare, amestecată cu dispreț, nepăsare și patimă desfrânată.

— Ei, asta-i, făcu el. Dar cine vorbește de căsătorie?

Țiganka păli și coborî fruntea, tristă.

— Frumoasa mea iubită, continuă Phoebus duios, ce sunt toate prostiile astea? Parcă e mare lucru căsătoria! Devine cineva mai iubitor dacă scuipă latinește în dugheana unui popă?

Vorbind așa, cu vocea lui cea mai dulce, se apropie tot mai mult de țigancă, mâinile lui mângâietoare își reluaseră locul în jurul taliei atât de subțiri și de mlădioase a fetei, privirea i se aprindea din ce în ce mai mult și totul arăta că domnul Phoebus se apropie vădit de momentul acela când însuși Jupiter face atâtea prostii, încât bunul Homer e nevoit să cheme un nor în ajutorul lui.

În acest timp, dom Claude vedea tot. Ușa era făcută din doage de butoi pe de-a-ntregul putrezite, care se căscau larg, îngăduind privirii lui de pasăre de pradă să răzbată dincolo. Preotul acesta cu pielea oacheșă și cu umerii largi, osândit până acum la aspra castitate monahală, tremura și fierbea în fața scenei de dragoste, de noapte și de voluptate. Tânăra și frumoasa fată lăsată în voia înflăcăratului căpitan îl făcu să-i curgă plumb topit prin vine. În el se petrecură niște lucruri cu totul neobișnuite. Privirile i se înfundau, cu o gelozie lascivă, sub toate copcile desfăcute ale corsajului fetei. Cine ar fi zărit în momentul acela chipul nefericitului arhidiacon lipit de doagele răpănoase ar fi fost încredințat că vede un tigru privind din fundul unei cuști cum un șacal sfâșie o gazelă. Prin crăpăturile ușii, ochii îi licăreau ca niște lumânări.

Deodată, Phoebus smulse cu un gest fulgerător bluzița țigăncii. Biata copilă, care stătea palidă și visătoare, se trezi brusc. Apoi se depărta iute de îndrăznețul ofițer, privindu-și sânii și umerii goi; roșie, năucită și mută de rușine, își acoperi sânii cu brațele, încercând să și-i ascundă. Fără flacăra care învăpăia obrajii, ai fi zis, văzând-o atât de tăcută și de nemișcată, că e o statuie a pudorii. Pleoapele și le ținea tot plecate.

Gestul căpitanului scoase la iveală amuleta misterioasă pe care fata o purta la gât.

— Ce-i asta?, întrebă Phoebus, socotind că a găsit pretextul nimerit să se apropie iar de frumoasa ființă pe care o speriașe.

— N-o atinge!, strigă ea cu însuflețire. E păzitoarea mea. Ea mă va ajuta să-mi găsesc familia, dacă voi rămâne vrednică de asta. Oh, lasă-mă, domnule căpitan! Mama! Sărmana mea mamă! Mamă, unde

ești? Ajutor! Fie-ți milă, Phoebus! Dă-mi bluzița!

Phoebus se trase înapoi și-i spuse rece:

— O, domnișoară, văd bine că nu mă iubești!

— Nu-l iubesc?!, strigă nefericita copilă și, în același timp, se atârna cu brațele de gâtul căpitanului, silindu-l să se așeze lângă ea. Eu nu te iubesc, Phoebus al meu? Răule, vorbești așa ca să-mi sfâșii inima! Hai, ia-mă, ia-mă toată! Fă ce vrei cu mine! Sunt a ta. Nu-mi pasă de amuletă! Nu-mi pasă de mama! Tu îmi ești mamă, fiindcă te iubesc! Phoebus, Phoebus, iubite, mă vrei? Eu sunt, privește-mă. E micuța pe care nu vrei s-o alungi, care vine, care vine singură să te caute. Sufletul meu, viața mea, trupul meu, ființa mea, toate îți aparțin, căpitanul meu. Ei bine, nu! Să nu ne căsătorim, dacă nu-ți e pe plac. Și-apoi, cine sunt eu? O biată fată de pe stradă, pe când tu, Phoebus al meu, tu ești gentilom. Frumos lucru, într-adevăr! O dansatoare să se mărite cu un ofițer! Am fost nebună. Nu, Phoebus, nu, am să fiu ibovnica ta, jucăria ta, plăcerea ta, când vei voi, o fată care va fi a ta, căci numai pentru asta sunt făcută; să fiu pângărită, disprețuită, dezonorată, dar puțin îmi pasă, fiindcă am să fiu iubită. Am să fiu cea mai mândră și mai veselă dintre femei. Și când voi fi bătrână sau urâtă, Phoebus, când n-o să mai fiu bună să te iubesc, monseniore, ai să mă rabzi și-atunci, ca să te slujesc. Altele îți vor broda eșarfe. Eu, slujnica, o să ți le îngrijesc. Ai să mă lași să-ți lustruiesc pintenii, să-ți perii tunica, să-ți curăț cizmele de călărie. Nu-i așa, Phoebus, că o să-ți fie milă de mine? Până atunci, ia-mă! Iată, Phoebus, tot ce vrei e al tău, numai iubește-mă! Nouă, țiğăncilor, nu ne trebuie decât atât, aerul și dragostea.

Vorbind astfel, își aruncă brațele în jurul gâtului lui Phoebus și-l privea de jos în sus, rugătoare, cu un frumos surâs înecat în lacrimi; sânii ei gingași se frecau de tunica de postav și de găitanele aspre; își răsucea pe genunchii lui frumosul trup pe jumătate gol. Amețit, căpitanul își lipi buzele arzătoare de minunații ei umeri africani. Cu privirea pierdută în tavan, răsturnată pe spate, fata se înfiora fremătând toată sub sărutul lui.

Deodată, deasupra capului lui Phoebus, ea văzu un alt cap, o figură lividă, verde, convulsivă, cu o privire ca de iad. Lângă chipul acesta mai văzu o mână care ținea un pumnal. Erau chipul și mâna preotului, care spărsese ușa și se afla acolo. Phoebus nu putea să-l vadă. La vederea înfricoșătoarei apariții, fata rămase încremenită, înghețată, mută, ca o porumbiță care-și înalță privirea în clipa când vulturul se uită în cuibul ei, cu ochii lui rotunzi.

Și nu izbuti să scoată măcar un țipăt. Văzu pumnalul coborând spre Phoebus, apoi ridicându-se însângerat.

— Blestem!, gemu căpitanul și se prăbuși. Fata leșină.

În clipa când ochii i se închideau, când își pierduse aproape cu

totul cunoștința, i se păru că simte întipăririndu-i-se pe buze o atingere de foc, un sărut mai arzător decât fierul înroșit al călăului.

Când își veni în simțuri, era înconjurată de soldații din strajă. Câțiva dintre ei îl duceau de-acolo pe căpitan, scăldat în sânge. Preotul dispăruse. Fereastra din fundul odăii, care dădea spre apă, era larg deschisă și soldații tocmai luau de-acolo o mantie care se bănuia că fusese a ofițerului.

Fata auzi vorbindu-se în jurul ei:

— E o vrăjitoare care l-a înjunghiat pe căpitan.

Cartea a opta

1. Talerul preschimbat în frunză uscată

Gringoire și întreaga Curte a Miracolelor erau cuprinși de o neliniște de moarte. De-o lună de zile nu mai știa nimic despre Esmeralda, lucru care îl mâhnea pe ducele de Egipt și pe prietenii săi vagabonzi, și nici despre capră, ceea ce îi sporea durerea lui Gringoire. Țiganca dispăruse într-o seară, și de-atunci nu mai dăduse niciun semn de viață. Toate cercetările fuseseră zadarnice. Câțiva falși epileptici îi spuneau lui Gringoire, ca să-i facă în ciudă, că o întâlniseră în seara aceea pe lângă Pont-Michel, cu un ofițer; dar soțul acesta după moda țigănească era un filosof neîncredător și, de altfel, știa mai bine ca oricine cât de pură era soția lui. Putuse să-și dea seama ce pudoare de neclintit rezulta din cele două virtuți combinate, a talismanului și a țigăncii, și calculase matematic rezistența acestei castități la pătrat. În privința aceasta era deci liniștit.

De aceea nu putea să-și explice dispariția Esmeraldei, care îl îndurera adânc. Gringoire ar fi slăbit din pricina ei, dacă i-ar fi fost posibil. Din pricina dispariției uitase de toate, până și de gusturile lui literare, până și de marea lui lucrare *De figuribus regularibus et irregularibus* pe care socotea s-o tipărească de îndată ce avea să facă rost de bani. (Căci trăncănea întruna despre tipar de când văzuse *Didascalon-ul* lui Hugues de Saint-Victor imprimat cu faimoasele caractere ale lui Vindelin de Spire.)

Într-o zi, pe când trecea mâhnit prin fața turnulețului justiției criminale, Gringoire văzu lume adunată la una din ușile Palatului de Justiție.

— Ce se petrece înăuntru?, îl întrebă pe un tânăr care tocmai ieșea.

— Habar n-am, domnule, răspunse tânărul. Cică e judecată o femeie care a ucis un jandarm. Fiindcă se pare că ar fi și o vrăjitorie la mijloc, episcopul și tribunalul bisericesc au intervenit în proces, iar frate-meu, care e arhidiacon de Josas, nu mai iese de-acolo. Doream să-i vorbesc, dar n-am putut pătrunde până la el, din cauza mulțimii, ceea ce mă necăjește grozav, căci am nevoie de bani.

— Vai, domnule, zise Gringoire, tare aș vrea să vi-i pot împrumuta eu, dar dacă nădragii mi-s găuriți, nu banii sunt de vină.

Poetul nu îndrăzni să-i spună tânărului că-l cunoștea pe frate-său arhidiaconul, pe la care nu mai trecuse de când cu scena din biserică, neglijență care îl stânjenea.

Studentul își văzu de drum și Gringoire se luă după mulțimea care urca scara Sălii Mari. Era convins că nu există nimic mai bun ca să-i alunge tristețea decât un proces criminal, într-atât sunt judecătorii, de obicei, de-o prostie care stârnește veselia. Mulțimea în care se amestecase mergea și se înghiontea în tăcere. După un tropăit lent și insipid printr-un lung culoar mohorât care șerpua prin palat ca și cum ar fi fost canalul intestinal al vechii clădiri, Gringoire ajunse lângă o ușă joasă ce dădea într-o sală, unde statura lui înaltă îi îngădui să vadă peste capetele în neconținută mișcare ale gloatei.

Sala era vastă și întunecoasă, ceea ce o făcea să pară și mai vastă. Amurgea, și ferestrele lungi, ogivale, nu mai lăsau să pătrundă decât o rază palidă ce se stingea înainte de-a atinge bolta, enorm amestec de lemn sculptat ale cărui mii de figuri păreau că se mișcă nedeslușit în întuneric. Ici-colo, pe mese, fuseseră aprinse câteva lumânări care își răsfârgeau razele pe capetele grefierilor îngropați în hârțoage. Partea din față a sălii era ocupată de mulțime; la dreapta și la stânga se aflau magistrații, așezați la mese; în fund, pe o estradă, se aflau deja numeroși judecători cu fețe împietrite și sinistre, ale căror ultime rânduri se pierdeau în beznă. Pereții erau presărați cu nenumărate flori de crin. Deasupra judecătorilor se deslușea vag un crucifix mare și se vedeau pretutindeni sulite și halebarde pe vârfurile cărora pâlpâirea lumânărilor punea puncte de foc.

— Domnule, îl întreabă Gringoire pe un om de lângă el, cine sunt persoanele acelea rânduite colo, ca episcopii în sobor?

— Domnule, spuse vecinul, la dreapta se află consilierii Sălii Mari, iar la stânga consilierii de anchetă; cei în robe negre sunt maestri, cei în robe roșii *messiri*.

— Și colo, deasupra lor, continuă Gringoire, cine e grăsanul ăla roșcovan care asudă?

— E domnul președinte.

— Și oile alea din spatele lui?, urmă Gringoire, care, după cum am mai spus, nu îndrăgea deloc magistratura, poate din pricina ciudei păstrate împotriva Palatului de Justiție de când cu dramatica lui pățanie.

— Sunt domnii raportori ai Casei Regelui.

— Și maimuțoiul din fața lui?

— E domnul grefier al curții parlamentului.

— Și la dreapta, crocodilul ăla?

— E maestrul Philippe Lheulier, avocat extraordinar al regelui.

— Și la stânga, cotoiul ăla negru?

— E maestrul Jacques Charmolue, procuror al regelui la curtea bisericii, cu domnii din tribunalul bisericesc.

— Nu zău, domnule, spuse Gringoire, și ce fac toți oamenii ăștia aici?

— Judecă.

— Pe cine judecă? Nu văd niciun acuzat.

— Judecă o femeie, domnule. Deocamdată nu poți s-o vezi, fiindcă-i întoarsă cu spatele spre noi și ne e ascunsă de mulțime. Uite-o colo, unde vezi un grup de halebarde.

— Ce au cu femeia?, întrebă Gringoire. Știi cum o cheamă?

— Nu, domnule. Abia am sosit și eu. Bănuiesc doar că e vorba de vrăjitorie, fiindcă asistă la proces tribunalul bisericesc.

— Nu zău!, spuse filosoful nostru. O să-i vedem pe toți magistrații mâncând carne de om. E și ăsta un spectacol ca oricare altul.

— Domnule, observă vecinul, nu găsiți că maestrul Jacques Charmolue pare foarte blând?

— Hm!, răspunse Gringoire. Nu mă încred într-o blândețe cu nările lipite și cu buzele subțiri.

Aici, ceilalți vecini îi siliră să tacă pe cei doi vorbăreți. Se asculta o mărturie importantă.

— Monseniorilor, spunea în mijlocul sălii o bătrână a cărei față dispărea într-atâta sub veșminte, încât ai fi zis că-i un morman de zdrențe în mișcare, monseniorilor, lucrul e adevărat, pe cât e de adevărat că eu sunt Falourdel, care locuiesc de patruzeci de ani pe podul Saint-Michel și plătesc la timp chiria și birurile, cu ușa peste drum de casa lui Tassin-Caillart, vopsitorul, care vine în susul apei. Sunt o biată babă acum, dar am fost fată frumoasă la vremea mea, monseniorilor! Și de câteva zile mi se tot spunea: „Falourdel, nu mai toarce atâta seara, că diavolului îi place să scarmene cu coarnele lui fuiorul babelor. Călugărul-ursuz, care anul trecut sălășluia spre Temple, nu încapă îndoială că anul ăsta dă târcoale prin Cité. Falourdel ia seama să nu-ți bată la ușă”. Într-o seară, pe când torceam, bate cineva la ușă. Întreb cine e. Intră doi bărbați, un negru și un ofițer frumos. Negrului nu i se vedeau decât ochii ca doi tăciuni aprinși. Restul, numai mantie și pălărie. Și-mi zic ei: „Odaia Sfintei Marta”. Asta e odaia mea de sus, domnilor, cea mai curată din câte am. Și-mi dau un taler. Eu pun talerul în sertar și zic: „O să-mi cumpăr cu el burtă de la zahanaua Gloriette”. Urcăm. Când ajungem în odaia de sus, pe când eu mă întorceam cu spatele, omul negru a pierit. Asta m-a cam mirat. Ofițerul, care era chipeș ca un boier de viță, coboară cu mine. Și iese. Dar n-apuc bine să torc un fel de scul, când se întoarce cu o fată frumoasă, o păpușă care ar fi strălucit ca soarele dacă ar fi fost frezată. Fata avea cu ea un țap, un țap mare, negru sau alb, nu mai știu. Asta mă pune pe gânduri. Fata, nu-i treaba mea, dar țapul... Nu-mi plac animalele astea, fiindcă au barbă și coarne. Seamănă a om și miroase a sâmbătă. Totuși nu zic nimic. Aveam talerul! E drept, nu-i așa, domnule judecător? Duc fata și căpitanul în odaia de sus și-i las singuri, adică cu țapul. Cobor și mă apuc iar de

tors. Casa mea, trebuie să vă spun, are un parter și-un etaj, și că pe din dos dă spre fluviu, ca toate casele de pe pod, iar fereastra de la etaj, ca și cea de jos, se deschide spre apă. Așadar, m-am apucat să torc. Și nu știu de ce mă tot gândeam la călugărul-ursuz pe care țăpul mi-l tot amintea, și-apoi fata cea frumoasă era înțolită cam sălbatic. Deodată, aud de sus cum țipă cineva, cum cade ceva pe podea și cum fereastra se deschide. Dau fuga la fereastra mea, care e dedesubt, și văd cum îmi trece pe dinaintea ochilor ceva negru care pică în apă. Era o stafie îmbrăcată în preot. La lumina lunii am văzut-o cât se poate de bine. Înota spre Cité. Atunci, tremurând toată, am chemat straja. Domnii din patrulă intră și chiar din prima clipă, fără să știe despre ce-i vorba, cum erau cam cu chef, m-au bătut. Le-am explicat. Urcăm, și ce găsim? Biata mea odaie plină de sânge, căpitanul întins cât era de lung, cu un pumnal în gât, fata făcând pe moarta și țăpul speriat. „Bun, mi-am zis eu, două săptămâni o să tot frec la podea. Și-o să trebuiască s-o răcăi, și-o să fie greu de tot.” L-au dus de-acolo pe ofițer, bietul băiat! Și pe fată, mototolită ca vai de ea. Dar stați. Cel mai rău e că a doua zi, când am vrut să-mi iau talerul ca să-mi cumpăr burtă, am găsit în locul lui o frunză uscată.

Bătrâna tăcu. Un murmur de groază trecu prin public.

— Stafia, țăpul, toate astea miros a vrăjitorie, spuse un vecin deal lui Gringoire.

— Și frunza uscată!, adăugă altul.

— Fără doar și poate că e o vrăjitorie care are legături cu călugărul-ursuz, ca să-i prade pe ofițeri, vorbi un al treilea.

Cât despre Gringoire, nici el nu era departe de a socoti totul laolaltă ca fiind înspăimântător și vrednic de crezare.

— Femeie Falourdel, rosti măreț domnul președinte, nu mai ai nimic de spus justiției?

— Nu, monseniore, răspunse bătrâna, doar că în raport casa mea a fost numită cocioabă strâmbă și împutită, ceea ce e o ocară. Casele de pe pod nu arată prea grozav, fiindcă sunt înțesate de lume, dar cu toate astea măcelarii țin să locuiască în ele, ei care sunt oameni bogați și au neveste frumoase, foarte curate.

Magistratul pe care Gringoire îl asemuise cu un crocodil se ridică:

— Liniște!, ceru el. Îi rog pe domnii să nu piardă din vedere că asupra acuzatei s-a găsit un pumnal. Femeie Falourdel, ai adus frunza uscată în care s-a transformat talerul dat de diavol?

— Da, domnule, spuse ea, am găsit-o. Iat-o!

Un aprod îi înmâna frunza uscată crocodilului, care făcu un semn lugubru din cap și o trecu președintelui, care o trimise procurorului regal la curtea bisericii, în așa fel încât frunza făcu ocolul sălii.

— E o frunză de mesteacăn, spuse maestrul Jacques Charmolue. O nouă dovadă de vrăjitorie.

Un consilier luă cuvântul.

— Martoră, doi bărbați au urcat odată cu dumneata. Omul negru, pe care l-ai văzut mai întâi pierind și apoi înotând în Sena, îmbrăcat în veșminte preoțești, și ofițerul. Care din doi ți-a dat talerul?

Bătrâna se gândi o clipă și spuse:

— Ofițerul.

În rândurile publicului se stârni rumoare. „Ah!”, gândi Gringoire. „Asta îmi clatină convingerea.” În acest timp, maestrul Philippe Lheulier, avocat extraordinar al regelui, interveni din nou:

— Vă reamintesc, domnilor, că în depoziția luată la căpătâiul său, ofițerul asasinat, declarând că, în momentul când omul negru îl acostase, lui îi trecuse vag prin minte că s-ar putea foarte bine să fie călugărul-ursuz, mai adăugă că stafia l-a îndemnat stăruitor să se întâlnească cu acuzata și, la observația lui, a căpitanului, că n-are bani, i-a dat un taler numitului ofițer ca să-i plătească femeii Falourdel. Deci talerul e o monedă a diavolului.

Observația aceasta concludentă păru să risipească toate îndoielile lui Gringoire și a altor sceptici din public.

— Domnii au dosarul pieselor, adăugă avocatul regelui, așezându-se, și pot consulta spusele lui Phoebus de Châteaupers.

La auzul acestui nume, acuzata se ridică. Pe deasupra mulțimii i se zărea capul. Gringoire, înspăimântat, o recunoscă pe Esmeralda.

Țigancă era palidă; părul ei, altădată atât de grațios împletit și împodobit cu țechini, îi cădea răvășit pe umeri; buzele îi erau vinete; ochii, înfundați în orbite, te înspăimântau.

— Phoebus!, rosti ea, rătăcită. Unde e? O, domnilor! Înainte de a mă ucide, fie-vă milă, spuneți-mi dacă mai trăiește!

— Taci, femeie!, răspunse președintele. Asta nu-i treaba noastră.

— Oh! Fie-vă milă, spuneți-mi dacă mai e viu!, continuă țigancă, împreunându-și frumoasele ei mâini slăbite; și se auziră lanțurile tremurând de-a lungul rochiei.

— Ei bine, zise avocatul regelui, e pe moarte. Ești mulțumită? Nefericita recăzu pe scăunelul ei, fără glas, fără lacrimi, albă ca ceara.

Președintele se aplecă spre un om aflat la picioarele lui, care purta o bonetă aurie și-o robă neagră, un lanț de gât și o varga în mână.

— Aprod, introdu a doua acuzată.

Toate privirile se întoarseră spre o ușiță care, spre marea emoție a lui Gringoire, se deschise și lăsă să intre o capră frumoasă, cu coarnele și copitele poleite. Elegantul animal se opri o clipă în prag, întinzând gâtul ca și cum s-ar fi aflat pe vârful unei stânci și-ar fi avut în față zărea nesfârșită. Deodată o zări pe țigancă și, sărind peste masa și peste capul unui grefier, ajunse din două salturi la genunchii ei. Apoi se așeză grațioasă pe picioarele stăpânei, cerșindu-i un cuvânt sau o

mângâiere; dar acuzată rămase nemișcată și biata Djali n-avu parte nici măcar de-o privire.

— Ia te uită, e chiar ticălosul de animal!, zise bătrâna Falourdel. Le recunosc prea bine pe-amândouă!

Jacques Charmolue interveni:

— Dacă domnii doresc, vom proceda la interogatoriul caprei, într-adevăr, Djali era a doua acuzată. Nimic mai firesc pe-atunci decât un proces de vrăjitorie intentat unui animal. În dările de seamă ale justiției din anul 1466 se găsește, printre altele, un amănunt curios cu privire la cheltuielile procesului intentat lui Brillet-Soulart și scroafei sale, executați pentru nelegiuirea lor, la Corbeil. Totul se afla înscris acolo, costul gropilor pentru scroafa, cele cinci sute de brațe de vreascuri luate din Port-Morsant, cele trei ocale de vin și de pâine, hrana de pe urmă a osânditei, împărțită frățeste cu călăul, ba chiar și cele unsprezece zile de pază și de hrană a scroafei, a câte opt dinari parizieni fiecare. Uneori se mergea și mai departe, dincolo de animale. Capitularele lui Carol cel Mare și ale lui Ludovic cel Bun aplicau pedepse grave fantomelor învăpăiate care își permitau să apară în văzduh.

Între timp, procurorul curții bisericești strigase:

— Dacă demonul care posedă această capră și care a rezistat la toate slujbele pentru alungare stăruie în vrăjile lui, dacă înspăimântă cu ele tribunalul, îl prevenim că vom fi siliți să cerem împotriva-i ștreangul sau rugul.

Gringoire simți fruntea acoperindu-i-se de o sudoare rece. Charmolue luă de pe masă tamburina cu clopoței a țigăncii și, întinzând-o într-un anumit fel, întrebă capra:

— Cât e ceasul?

Djali îl privi cu ochi inteligenți, ridică piciorul poleit și lovi cu el de șapte ori în podea. Era într-adevăr ora șapte. Un fior de spaimă străbătu mulțimea.

Gringoire nu se mai putu stăpâni.

— Se nenorocește!, strigă el cu glas tare. Vedeți bine că nu știe ce face.

— Tăcere, gloată din fundul sălii!, spuse acru aprodul. Jacques Charmolue, mânuind în același fel tamburina, o făcu pe capră să execute multe alte năzbâtii, cu privire la zi, lună și an etc., la care cititorul a mai fost martor. Și, printr-o iluzie optică proprie debaterilor judiciare, aceiași spectatori care poate că aplaudaseră nu o dată pe la răspântii nevinovatele jocuri ale căpriței Djali, aici, sub bolțile Palatului de Justiție, se înspăimântau de ele. Hotărât lucru, capra era diavolul.

Lucrurile se înrăutățiră și mai abitir când procurorul regelui, golind pe podea un anumit săculeț de piele plin cu litere mobile, pe

care capra îl avea la gât, Djali fu văzută scoțând cu copita din alfabetul amestecat numele fatal: Phoebus. Vrajile cărora le căzuse pradă căpitanul păreau neîndoielnic demonstrate și, în ochii tuturor, țiganka, încântătoarea dansatoare care uimise de-atâtea ori trecătorii cu grația ei, nu mai era acum decât un vampir înspăimântător.

De altfel, ea nu dădea niciun semn de viață. Nici drăgălașele năzbâtii ale sărmanei Djali, nici amenințările tribunalului, nici blestemele înăbușite ale publicului nu mai ajungeau până la ea.

Ca s-o trezească, trebui ca un sergent să o zgâlțâie fără milă, iar președintele să ridice solemn glasul.

— Fată, ești de neam țigănesc, dedată vrăjitoriei. În complicitate cu capra vrăjită, implicată în proces, în noaptea de 29 martie a acestui an ai lovit și înjunghiat cu pumnalul, în înțelegere cu puterile întunericului, cu ajutorul vrăjilor și al descântecelor, un căpitan de arcași din escorta regelui, Phoebus de Châteaupers. Tot nu vrei să recunoști?

— E îngrozitor!, strigă fata, ascuzându-și obrazul în palme. Phoebus, dragul meu! Oh! E un iad!

— Tot nu vrei să recunoști?, întrebă rece procurorul.

— Mă mai și întrebați!, spuse ea cu glas cumplit și se ridică, iar ochii îi scânteiau.

Președintele continuă direct:

— Atunci cum explici faptele de care ești acuzată? Ea răspunse cu glasul frânt:

— Am mai spus-o. Nu știu. Este un preot. Un preot pe care nu-l cunosc. Un preot infernal care mă urmărește!

— Întocmai, zise judele. Călugărul-ursuz.

— O, domnilor! Fie-vă milă! Nu sunt decât o biată fiică...

— A Egiptului, completă judele.

Maestrul Jacques Charmolue luă cuvântul, cu blândețe: – Dată fiind încăpățânarea dureroasă a acuzatei, cer punerea ei la tortură.

— Se admite, spuse președintele.

Nefericita se cutremură. Dar se ridică totuși la porunca halebardierilor și porni cu pași destul de hotărâți, precedată de Charmolue și de preoții tribunalului bisericesc, între două rânduri de halebarde, spre o ușă de mărime mijlocie care se deschise brusc și se închise în urma ei, ceea ce îi făcu mâhnitului Gringoire impresia unei guri oribile care o înghițiise.

După dispariția țigăncii, se auzi un behăit jalnic. Era căprița care plângea.

Audierea fu suspendată. Unui consilier care își îngăduise să observe că domnii erau obosiți și că ar avea prea mult de așteptat până la sfârșitul torturii, președintele îi răspunse că un magistru trebuie să știe să se jertfească pentru îndatoririle sale.

— Ce neplăcută și supărătoare e nemernica asta, care te face să o supui la cazne, când noi n-am luat încă masa!, spuse un bătrân judecător.

2. Urmarea talerului preschimbat în frunză uscată

După ce urcă și coborî câteva trepte prin coridoare atât de întunecate, încât trebuia luminate cu lampa în plină zi, Esmeralda, continuând a fi înconjurată de alaiul ei lugubru, fu împinsă de sergenții palatului într-o încăpere sinistră, încăperea, de formă rotundă, ocupa parterul unuia din marile turnuri care mai străpung încă, în veacul nostru, stratul de clădiri moderne cu care noul Paris l-a acoperit pe cel vechi. Cavoul acesta n-avea nicio fereastră, nicio altă deschidere în afară de ușa joasă și închisă, alcătuită dintr-o enormă tăblie de fier. Totuși, lumina nu-i lipsea. În grosimea zidului era clădit un cuptor. Acolo ardea un foc zdravăn, care umplea cavoul cu lumina flăcărilor lui roșii, lipsind de orice strălucire o biată lumânare pusă într-un ungher. Grilajul de fier folosit pentru închiderea cuptorului era ridicat în momentul acela și nu lăsa să se vadă, la gura focarului care arunca văpăi pe zidul întunecat, decât capătul de jos al zăbrelelor, ca un șir de dinți negri, ascuțiți și rari, din care pricină întregul cuptor semăna cu botul unui balaur din basme care scuipă foc. La lumina ce se răspândea de acolo, acuzata văzu de jur-împrejurul încăperii niște unelte îngrozitoare al căror rost nu-l pricepea. La mijloc zăcea o saltea de piele pusă aproape pe jos; pe salteaua asta atârna o chingă cu cataramă, legată de-o verigă de aramă pe care o mușca un monstru cârn, sculptat în cheia de boltă. Clești, pense, fiare de plug late umpleau interiorul cuptorului și se roșeau de-a valma pe cărbuni. Lumina însângerată a focarului lumina în toată încăperea un amestec de lucruri îngrozitoare.

Iadul acesta se numea simplu camera de tortură.

Pe pat stătea întins leneș Pierrat Torterue, schingiuitorul oficial. Ajutoarele lui, doi pitici cu fețe pătrate, cu șorțuri de piele, cu nădragi de pânză mișcau fiarele pe cărbuni.

Biata fată încercase zadarnic să-și recapete curajul. Pătrunzând în camera aceasta, se cutremură de groază.

Sergenții din paza palatului se așezară de o parte, preoții tribunalului bisericesc de cealaltă parte. Un grefier, cele trebuitoare pentru scris și o masă se aflau într-un colț. Maestrul Jacques Charmolue se apropie de țigancă, cu un zâmbet foarte blând:

— Dragă copilă, stăruie deci să negi?

— Da, răspunse ea cu glas stins.

— Atunci, vorbi iar Charmolue, o să fie tare neplăcut pentru noi să te interogăm cu mai multă insistență decât am dori. Fii bună și așează-te pe patul acesta. Jupâne Pierrat, fă-i loc domnișoarei și închide ușa.

Pierrat se ridică bombănind.

— Dacă închid ușa, o să mi se stingă focul.

— Atunci las-o deschisă, dragul meu, se învoi Charmolue. În acest timp, Esmeralda rămăsese în picioare. Patul de piele pe care se zvârcoliseră atâția nenorociți o înspăimânta. Groaza îi îngheța măduva în oase. Fata stătea acolo, încremenită de spaimă. La un semn al lui Charmolue, cele două ajutoare o luară și o culcară pe pat. Ei nu-i făcură niciun rău, dar când se atinseră de ea, când pielea patului o atinse, Esmeralda simți cum îi năvălește tot sângele în inimă. Și aruncă o privire rătăcită în jurul camerei. I se părea că vede cum se mișcă și cum vin de pretutindeni spre ea, ca să i se cațere pe trup, s-o muște și s-o ciupească toate uneltele acelea diforme de tortură, care, prin feluritele instrumente văzute până atunci, i se păreau că sunt ceea ce sunt liliecii, miriapodele și păianjenii printre insecte și păsări.

— Unde e medicul?

— Aici, răspunse o robă neagră, pe care ea n-o observase până atunci.

Esmeralda se înfiora.

— Domnișoară, continuă glasul mângâietor al procurorului la curtea bisericii, te întreb pentru a treia oară: stăruie să negi faptele pentru care ești acuzată?

De data aceasta, ea nu putu decât să facă un semn cu capul. Nu mai avea glas.

— Stăruie?, spuse Jacques Charmolue. Atunci sunt tare mâhnit, dar trebuie să-mi fac datoria.

— Domnule procuror al regelui, zise brusc Pierrat, cu ce începem?

Charmolue șovăi o clipă, cu aerul nehotărât al unui poet care caută o rimă.

— Cu gheata, spuse el, în sfârșit.

Nefericita se simți atât de părăsită de Dumnezeu și de oameni, încât lăsa să-i cadă capul în piept, ca un lucru inert, lipsit de orice dram de joacă.

Schingiuitorul și medicul se apropiară de ea, amândoi odată. În același timp, cele două ajutoare începură să scotocească în hidosul lor arsenal.

La zornăitul fiarelor îngrozitoare, biata copilă tresări ca o broască moartă care ar fi fost galvanizată.

— Oh!, murmură ea atât de încet, încât nimeni n-o auzi. O, Phoebus, dragul meu!

Apoi se cufundă iar în nemișcarea și în tăcerea ei de marmură. Priveliștea aceasta ar fi sfâșiat orice inimă în afară de inimile judecătorilor. S-ar fi zis că un biet suflet păcătos e judecat de Satana, la poarta roșie a iadului. Trupul nenorocit de care avea să se prindă groaznicul furnicar al ferăstraiei, roților și scaunelor de tortură,

ființa pe care aveau s-o mănuiască brațele aspre ale călăilor și ale cleștilor era deci făptura aceasta blândă, albă și fragilă. Biet bob de mei osândit de justiția omenească să fie măcinat de înspăimântătoarele pietre ale torturii.

Între timp, mâinile aspre ale ajutoarelor lui Pierrat Torterue îi dezgoliră cu brutalitate piciorul încântător, piciorușul care de atâtea ori îi fermecase cu drăgălășenia și frumusețea lui pe trecători, la răspântiile Parisului.

— Păcat!, bombăni schingiuitorul, privind formele atât de grațioase și de delicate.

Dacă arhidiaconul ar fi fost de față, cu siguranță că și-ar fi amintit în clipa aceea de simbolul său cu păianjenul și cu musca. Apoi curând, nefericita văzu, prin norul care i se așternea peste ochi, apropiindu-se gheata; curând își văzu piciorul prins între scândurile ferecate, dispărând sub groaznicul aparat. Atunci, spaima o făcu să-și recapete puterile.

— Scoateți-mi-o!, strigă ea cu însuflețire. Și, ridicându-se despletită: Fie-vă milă!

Nefericita vru să se repeadă jos din pat, ca să se arunce la picioarele procurorului regal, dar piciorul fiindu-i prins în blocul greu făcut din stejar și fier se prăbuși peste gheață ca o albină cu plumb pe aripi.

La un semn al lui Charmolue, schingiuitorii o puseră din nou pe pat și două mâini mari potriviră peste mijlocul ei subțire cureaua care atârna din tavan.

— Te întreb pentru ultima oară: mărturisești faptele de care ești învinovățită?, spuse Charmolue, cu o netulburată blândețe.

— Sunt nevinovată.

— Atunci, domnișoară, cum explici ce ți s-a pus în seamă?

— Vai, monseniore, nu știu!

— Așadar, negi.

— Totul.

— Începeți, îi spuse Charmolue lui Pierrat.

Pierrat răsuci mânerul cricului, gheata se strânse și nefericita scoase unul din țipetele acelea cumplite care nu pot fi descrise în nicio limba omenească.

— Oprește!, îi porunci Charmolue lui Pierrat. Mărturisești?, o întreabă el pe țigancă.

— Totul!, strigă nefericita. Mărturisesc! Mărturisesc! Fie-vă milă!

Înfruntând tortura, Esmeralda nu-și calculase forțele. Biata copilă a cărei viață fusese până atunci atât de veselă, atât de suavă, atât de dulce, se pomenise doborâtă de prima durere.

— Omenia mă obligă să-ți spun, vorbi procurorul regelui, că, mărturisind, te-așteaptă moartea.

— Așa nădăjduiesc și eu, zise fata.

Și recăzu pe patul de piele, aproape moartă, frântă în două, atârând de cureaua legată peste piept.

— Sus, frumoaso, sprijină-te un pic!, spuse maestrul Pierrat, ridicând-o. Parcă ai fi oaia de aur de la gâtul domnului de Bourgogne.

Jacques Charmolue ridică glasul:

— Grefier, scrie. Tânără țigancă, mărturisești că ai luat parte la ospețe, sabaturi și blestemății ale iadului, cu larvele, mascații și vampirii? Răspunde!

— Da, spuse ea, atât de încet, încât cuvintele i se pierdură în râsuflare.

— Mărturisești că ai văzut berbecul pe care Belzebut îl face să apară în văzduh ca să adune duhurile la sabat și care nu e văzut decât de vrăjitori?

— Da.

— Mărturisești că te-ai închinat capetelor lui Bofomet, idolilor spurcați ai templierilor?

— Da.

— Că ai avut legături cu diavolul sub forma unei capre domestice, adăugată la proces?

— Da.

— În sfârșit, recunoști și mărturisești că, cu ajutorul demonului și al strigoiiului numit îndeobște călugărul-ursuz, în noaptea de douăzeci și nouă martie a acestui an ai lovit și ucis un căpitan numit Phoebus de Châteaupers?

Copila își ridică spre magistrat ochii mari și ficși și răspunse, parcă fără să știe ce spune, fără să se cutremure și fără să se înfioare:

— Da.

Era vădit că totul se frânsese în ea.

— Scrie, grefier, spuse Charmolue.

Și adresându-se schingiuitorilor:

— Deținuta să fie dezlegată și adusă la audiere.

Când deținuta fu descălțată, procurorul de la curtea bisericii îi cercetă piciorul încă amorțit de durere.

— Lasă, spuse el, nu-i cine știe ce rană. Ai țipat la timp. Ai mai putea încă să dansezi, frumoaso!

Apoi, întorcându-se spre acoliții săi din tribunalul bisericesc:

— Justiția e, în sfârșit, luminată! Asta ușurează, domnilor! Domnișoara o să dea mărturie că am lucrat cu toată blândețea posibilă.

3. Sfârșitul talerului preschimbat în frunză uscată

Când Esmeralda, palidă și schiopătând, reintră în sala de audiere, un murmur general de plăcere o întâmpină. Din partea publicului, murmurul însemna sentimentul nerăbdării satisfăcute, încercat la teatru după ultima pauză a piesei, când cortina se ridică și când, în sfârșit, piesa reîncepe. Din partea judecătorilor, însemna speranța că în curând vor putea lua masa. Căprița behăi și ea de bucurie. Și vru să alerge spre stăpână-sa, dar o prigoniră de o bancă.

Se înnoptase de-a binelea. Lumânările, al căror număr nu fusese sporit, aruncau o lumină atât de săracăcioasă, încât pereții sălii nu se mai deslușeau. Întunericul învăluia toate obiectele într-un fel de ceață din care abia dacă răsăreau câteva fețe nepăsătoare de judecători. Vizavi de ei, la capătul lungii săli, se putea vedea un punct alb și nedeslușit, detașându-se pe fondul întunecat. Era acuzata.

Țigancă se târâse până la locul ei. Charmolue, după ce se instala măreț în scaun, se ridică și spuse fără a lăsa să răzbată prea mult trufia succesului obținut:

— Acuzata a recunoscut totul.

— Fată țigancă, vorbi președintele, ți-ai recunoscut toate faptele de magie, de prostituție și de asasinat săvârșite asupra lui Phoebus de Châteaupers?

Esmeraldei i se strânse inima. Oamenii o auziră plângând în întuneric.

— Am recunoscut tot ce vreți, răspunse ea cu glas stins, dar uicideți-mă repede!

— Domnule procuror al regelui la curtea bisericii, spuse președintele, sala e gata să vă asculte rechizitoriul.

Maestrul Charmolue scoase la iveală un caiet cât toate zilele și începu să citească, cu gesturi largi și cu accentuarea exagerată a pledoariei, o cuvântare în latinește, în care toate dovezile procesului se eșafodau în perifraze ciceroniene flancate de citate din Plaut, comicul său favorit. Regretăm că nu putem oferi cititorilor bucata aceasta remarcabilă. Oratorul o debita cu o gesticulație minunată. Nici n-apucase bine să-și termine introducerea, că sudoarea îi și năpădise fruntea, iar ochii îi ieșeau din cap. Deodată, în mijlocul unei figuri de stil, procurorul se întrerupse și privirea lui, de obicei destul de blândă, ba chiar destul de nătângă, deveni fulgerătoare.

— Domnilor, strigă el (de data aceasta în franțuzește, căci n-avea cuvintele scrise în caiet), Satana e atât de amestecat în procesul acesta, încât iată-l că asistă la dezbaterile noastre și-și bate joc de măreția lor. Priviți!

Vorbind astfel, arăta cu mâna spre căpriță, care, când îl văzuse pe

Charmolue gesticulând, crezuse într-adevăr că trebuie să facă și ea la fel și se așezase în coadă, imitând cât putea mai bine, cu picioarele de dinainte și cu căpșorul ei bărbos, pantomima patetică a procurorului regal la curtea bisericii. Acesta era, după cum ne amintim, unul din talentele ei cele mai plăcute. Incidentul, ultima dovadă, avu mare efect. Picioarele căpriței fură legate, iar procurorul își reluă firul elocvenței.

Cuvântarea fu lungă, dar cu o încheiere admirabilă. Iată-i ultima frază; să i se adauge însă glasul răgușit și gestul obosit al maestrului Charmolue:

— *Idea, Domini, coram stryga demonstrata, crimine patente, intentione, criminis existente, în nomine sanctae ecclesiae Nostrae-Dominae Parisiensis, quae est în saisina habendi omniimodam altam et bassam iustitiam în illa hac intemerata Civitatis insula, tenore praesentium declaramus nos requière, primo, aliquandam pecuniariam indemnitate; secundo, amendationem honorabilem anteportalium maximum Nostrae-Dominae ecclesiae cathedralis; tertio, sententiam în virtute cujus ista stryga cum sua capella, seu în trivio vulgariter dicto la Grève, seu în insula exeunte în fluvio Sequanae, juxte pointam jardini regalis, executatae sint!*
{105}

Procurorul își puse apoi iar boneta pe cap și se așeză.

— Eheu!, oftă Gringoire, adânc mâhnit. *Bassa latinitas!* Un alt bărbat în robă neagră se ridica lângă acuzată.

Era avocatul ei. Judecătorii, flămânzi, începură să tremure.

— Avocat, fii scurt!, zise președintele.

— Domnule președinte, începu avocatul, fiindcă pârâta și-a mărturisit crima, nu mai am să le spun decât un cuvânt domniilor lor. Iată un text din legea salică: „Dacă un vampir a mâncat un om și s-a dovedit că așa este, va plăti o amendă de opt mii de dinari, care fac două sute de monede de aur. Rog tribunalul să-mi condamne clienta la amendă”.

— Text abrogat, spuse avocatul extraordinar al regelui.

— Nego, replică avocatul.

— La vot!, interveni un consilier. Crima e neîndoielnică și ora e târzie.

Se trecu la vot, chiar acolo, în sală. Judecătorii votară cu boneta, căci erau grăbiți. Li se vedeau capetele acoperite descoperindu-se unul după altul, în întuneric, la întrebarea lugubră adresată în șoaptă de președinte. Biata acuzată părea că-i privește, dar ochii ei tulburi nu mai vedeau nimic.

Apoi, nefericita auzi publicul mișcându-se, băncile ciocnindu-se și o voce ca de gheață rostind:

— Fată țigancă, în ziua aleasă de regele, stăpânul nostru, la ora amiezii, vei fi dusă într-o cotiugă, în cămașă, desculță, cu funia la gât,

dinaintea marelui portal de la Notre-Dame, și vei face mărturisire publică, cu o torță de ceară de două livre în mână; iar de-acolo vei fi dusă în Piața Grève, unde vei fi spânzurată și sugrumată la spânzurătoarea orașului; iar capra ta, așijderea; și vei plăti tribunalului trei bani de aur, ca despăgubire pentru crimele de tine săvârșite și de tine mărturisite, pentru vrăjitorie, magie, desfrânare și ucidere asupra persoanei căpitanului Phoebus de Châteaupers. Domnul să-ți țină sufletul în pază!

— Oh, visez!, murmură copila și simți cum niște mâini aspre o duceau de acolo.

4. Lasciate ogni speranza{106}

În Evul Mediu, când un edificiu era terminat, ocupa aproape tot atâta loc în pământ, cât și la suprafață. Dacă nu era cumva clădit pe piloți, ca Notre-Dame, un palat, o fortăreață, o biserică avea totdeauna un dublu fund. În catedrale, sub încăperea de sus scăldată în lumină și răsunând de orgi și de clopote ziua și noaptea, se afla, într-o oarecare măsură, o altă catedrală subterană, joasă, obscură, misterioasă, oarbă și mută: câteodată se afla acolo un mormânt, în palate, în castelele fortificate se afla o închisoare, uneori un mormânt, câteodată amândouă laolaltă. Clădirile acestea puternice, al căror mod de formare și de vegetare l-am explicat altundeva, nu aveau simple temelii, ci, ca să zicem așa, rădăcini care pătrundeau, ramificându-se în pământ, în odăi, în galerii, în scări, ca și construcția de sus. Astfel, bisericile, palatele, fortărețele aveau pământ până la jumătatea trupului. Beciurile unui edificiu formau un al doilea edificiu în care coborai în loc să urci și care își avea etajele subterane sub grămada etajelor exterioare ale monumentului, asemenea pădurilor și munților ce se văd răsturnați în apa ca oglinda unui lac, sub pădurile și munții de pe mal.

La fortăreața Saint-Antoine, la Palatul de Justiție din Paris, la Luvru, edificiile subterane erau închisori. Înfundându-se în pământ, etajele acestor închisori se îngustau și se întunecau. Și erau ca niște zone de eșalonare a nuanțelor groazei. Nici Dante n-a găsit ceva mai bun pentru infernul său. Pâlniile carcerelor duceau de obicei într-o înfundătură întunecoasă, ca un cazan, în care Dante l-a pus pe diavol, iar societatea îl pune pe osânditul la moarte. Din clipa când o ființă nefericită era îngropată acolo, adio lumină, aer, viață, *ogni speranza*. De ieșit, nu mai ieșea decât pentru spânzurătoare sau pentru rug. Câteodată, acolo putrezea. Justiția omenească numea asta a uita. Intre oameni și el, osânditul simțea cum îl apasă pe creștet o întregă îngrămădire de pietre și de temnicheri, iar închisoarea, masiva fortăreață, se preschimba într-un singur lacăt complicat, care îl zăvora în afara lumii vii.

Într-unul din fundurile acestea de cazan, în *ublietele*{107}săpate de sfântul Ludovic, în aceste *in pace de la Tournelle* fusese dusă, de frica evadării, fără doar și poate, Esmeralda, osândită la spânzurătoare, cu uriașul Palat al Justiției peste cap. Biata musculiță, care n-ar fi fost în stare să clinească nici cea mai mică piatră!

Desigur, Providența și societatea fuseseră la fel de nedrepte: ca să frângă o ființă atât de firavă, nu era nevoie de atâta belșug de nenorocire și de tortură.

Copila se afla acolo, pierdută în beznă, înmormântată, îngropată,

zidită. Cine ar fi putut s-o vadă în starea aceasta, după ce o văzuse râzând și dansând în soare, s-ar fi cutremurat. Rece ca noaptea, rece ca moartea, fără nicio adiere de vânt în păr, fără niciun zgomot omenesc în urechi, fără un fir din lumina zilei în ochi, frântă în două, strivită de lanțuri, ghemuită lângă un urcior și o pâine, pe-o mână de paie, în băltoaca formată sub ea din apa scursă de pe zidurile celei, neclintită, aproape fără să sufle, nici măcar nu mai suferea. Phoebus, soarele, amiaza, aerul liber, străzile Parisului, dansurile aplaudate, dulcile cuvinte de dragoste schimbate cu ofițerul, apoi preotul, codoașa, pumnalul, sângele, tortura, spânzurătoarea. Toate acestea îi mai treceau prin minte, când ca o viziune fermecată și aurită, când ca un coșmar diform; dar nu mai erau decât o luptă îngrozitoare și vagă, pierdută în bezne, sau o muzică depărtată, cântată sus, pe pământ, și care nu răzbătea în prăpastia unde căzuse nefericita.

De când se afla acolo, Esmeralda nici nu era trează, nici nu dormea. În nenorocirea ei, în celula ei, nu mai putea să deosebească trezia de somn, visul de realitate și nici ziua de noapte. Împrăștiat vag în mintea ei, totul era amestecat, spart, plutitor. Ea nu mai simțea, nu mai știa, nu mai gândea. Cel mult dacă visa. Niciodată, o ființă omenească nu se apropiase atât de mult de neant.

Astfel, amorțită, împietrită, Esmeralda abia dacă luase în seamă, de vreo două sau trei ori, zgomotul unui chepeng care se deschisese undeva deasupra ei, fără să lase să intre nici măcar un fir de lumină, și prin care o mână îi aruncase o coajă de pâine neagră. Vizita periodică a temnicerului era totuși singura legătură care îi mai rămăsese cu oamenii.

Un singur lucru îi izbea fără voia ei auzul: deasupra capului umezeala se filtra prin pietrele mucegăite ale bolții și, la răstimpuri egale, o picătură de apă se desprindea de acolo. Esmeralda asculta îndobitocită cum cădea picătura de apă în băltoaca de alături.

Stropul de apă căzut în băltoacă era singura mișcare existentă încă în jurul ei, singurul orologiu care marca timpul, singurul sunet ajuns până la ea din tot zgomotul iscat la suprafața pământului.

Ca să spunem totul, copila mai simțea din când în când, în cloaca aceea de noroi și de bezne, ceva rece care îi trecea ici-colo peste picior sau peste braț, și-atunci se înfiora.

De câtă vreme se afla acolo, nu știa. Își amintea de-o osândă la moarte rostită undeva, împotriva cuiva; își amintea apoi că fusese luată și că se trezise în beznă și în tăcere. Se târâse în mâini, și atunci verigile de fier îi tăiaseră glezna piciorului, iar lanțurile zornăiseră. Își dăduse seama că în jurul ei sunt numai ziduri, că sub ea se află o lespede acoperită de apă și o mână de paie. Dar nici lampă, nici geam. Și atunci se așezase pe paiele acelea, iar uneori, ca să-și mai schimbe poziția, se muta pe treapta de jos a unei scări de piatră aflată în

celulă.

Un timp, încercase să numere minutele negre pe care i le măsura picătura de apă, dar curând truda aceasta jalnică a unui creier bolnav se întrerupsese de la sine în capul său și-o lăsase ca îndobitocită.

În sfârșit, într-o zi sau într-o noapte (căci miezul nopții și amiaza aveau aceeași culoare în mormântul acesta), Esmeralda auzi deasupra ei un zgomot mai puternic decât cel pe care îl făcea de obicei temnicerul când îi aducea pâinea și urciorul. Și, ridicând capul, văzu o rază roșatică trecând prin crăpăturile spațiului ușii sau al trapei aflate în bolta celulei. În același timp, ferecătura grea scârțâi, chepengul scrâșni din balamalele lui ruginite, se roti, și copila văzu un felinar, o mână și partea de jos din trupurile a doi bărbați, căci ușa era prea scundă ca să le poată zări și capetele. Lumina îi făcu atât de rău, încât închise ochii.

Când îi redeschise, ușa era din nou închisă, felinarul fusese pus pe o treaptă a scării, un bărbat singur se afla în picioare, în fața ei. O pelerină neagră îi cădea până la călcâie, o glugă de aceeași culoare îi acoperea fața. Din făptura lui nu se vedea nimic, nici obrazul, nici mâinile. Părea un lung lințoliu negru, care stătea în picioare și sub care se simțea mișcându-se ceva. Esmeralda privi fix câteva minute soiul acesta de spectru. În acest timp, nici ea, nici el nu vorbeau. Ai fi zis că sunt două statui puse față în față. În cavou, doar două lucruri mai păreau că trăiesc: fitilul felinarului ce pâlpâia din pricina umezelii aerului și picătura de apă din bolta ce tăia pâlpâirea aceea neregulată cu plescăitul ei monoton, făcând să tremure lumina felinarului în vâlurele concentrice pe suprafața uleioasă a băltoacei.

În sfârșit, deținuta rupse tăcerea.

— Cine ești?

— Un preot.

Cuvântul, tonul, sunetul vocii o făcură să tresară. Preotul continuă, rostind înăbușit:

— Ești gata?

— Pentru ce?

— Ca să mori.

— Oh!, exclamă ea. O să fie curând?

— Măine.

Capul fetei, ridicat cu bucurie, se prăbuși iar în piept.

— Mai e atât de mult!, murmură ea. Ce pierdeau dacă ar fi fost astăzi?

— Într-atât ești de nefericită?, întrebă preotul după o clipă de tăcere.

— Mi-e tare frig, răspunse ea.

Și-și prinse tălpile în palme, gest obișnuit la nenorociții cărora le e frig și pe care noi l-am mai văzut la pustnică de la Tour-Roland.

Dinții îi clănțăniră.

Pe sub glugă, preotul părea că-și plimba privirea prin celulă.

— Fără lumină! Fără foc! Fără apă! E cumplit!

— Da, răspunse ea, cu aerul mirat pe care i-l dăduse nenorocirea.

Lumina e a tuturor. De ce mie nu mi se dă decât întuneric?

— Știi de ce te afli aici?, vorbi iar preotul, după o nouă tăcere.

— Cred că am știut, spuse fata, trecându-și degetele slabe peste sprâncene, ca pentru a-și ajuta memoria, dar nu mai știu.

Și deodată începu să plângă ca un copil.

— Aș vrea să ies de-aici, domnule. Mi-e frig, mi-e frică și sunt niște animale care-mi umblă de-a-lungul trupului.

— Atunci, urmează-mă!

Vorbind astfel, preotul o luă de braț. Nefericita era înghețată până în măduva oaselor, și totuși mâna lui i se păru rece.

— Oh, murmură ea, e mâna înghețată a morții! Cine ești? Preotul își ridică gluga. Ea privi. Și văzu chipul sinistru care o urmărea de atâta vreme, capul de diavol care îi apăruse la Falourdel deasupra capului adorat al lui Phoebus al ei, ochii pe care îi văzuse strălucind ultima oară lângă un pumnal.

Apariția aceasta, totdeauna funestă pentru ea și care o împinsese din nenorocire în nenorocire până la tortură, o trezi din amorțeală. Esmeraldei i se păru ca vâlul care se lăsase peste memoria ei se sfâșia. Toate amănuntele lugubre ale aventuri, de la scena nocturnă la Falourdel și până la osândirea ei la Tournelle, îi reveniră deodată în minte, nu vagi și confuze ca până atunci, ci deslușite, crude, limpezi, fremătătoare, cumplite. Chipul întunecat pe care-l avea în față îi reînvie amintirile pe jumătate șterse și aproape sugrumate de prea multă suferință, așa cum apropierea focului dă la iveală, proaspete, pe hârtia albă, literele invizibile scrise acolo cu cerneală simpatică. Și Esmeraldei i se păru că toate rănilor inimii i se redeschid și sângerează deodată.

— Vai!, strigă ea, acoperindu-și ochii cu palmele și tremurând din tot corpul. E preotul.

Apoi lăsa să-i cadă brațele inerte și rămase jos, cu capul plecat, cu privirea ațintită în pământ, mută și continuând să tremure.

Preotul o privea cu ochii unui uliu care s-a rotit multă vreme în înaltul cerului, urmărind biata ciocârlie pitită în grâu, îngustându-și în tăcere cercurile uimitoare ale zborului, năpustindu-se deodată, ca săgeata fulgerului, asupra prăzii, și ținând-o aproape moartă de spaimă în gheare.

Începu să murmure cu glas abia auzit.

— Sfârșește! Gata! Ultima lovitură!

Și își trase înspăimântată capul între umeri, ca mielușelul care așteaptă lovitură ucigătoare a măcelarului.

— Te îngrozesc deci?, spuse el, în sfârșit.

Ea nu răspunse.

— Ți-e groază de mine?, repetă el.

Buzele ei se strânseseră ca și cum ar fi zâmbit.

— Da, spuse ea, călăul își râde de osândit. Sunt luni de zile de când mă urmărește, mă amenință, mă înspăimântă! Fără el, Doamne, cât eram de fericită! El m-a aruncat în prăpastia asta! O, cerule! El l-a ucis... El l-a ucis! Phoebus al meu!

Apoi, izbucnind în plâns și ridicându-și ochii spre preot continuă:

— O, nelegiuitule! Cine ești? Ce ți-am făcut? Mă urăști, așadar? Vai! Ce ai cu mine?

— Te iubesc!, strigă preotul.

Lacrimile Esmeraldei conținură brusc. Îl privi năucită. Preotul căzuse în genunchi și o învăluia într-o privire înflăcărată.

— Auzi? Te iubesc!, strigă preotul din nou.

— Ce iubire!, rosti nefericita, înfiorându-se.

El vorbi iar:

— Iubirea unui suflet blestemat.

Rămaseră amândoi câteva clipe tăcuți, striviți sub greutatea emoțiilor, el înnebunit, ea năucită.

— Ascultă, spuse, în sfârșit, preotul, și un calm straniu puse iar stăpânire pe el. Ai să știi totul. Am să-ți spun ceea ce până astăzi abia dacă am îndrăznit să-mi spun mie însumi, când îmi întreb în taină conștiința, la ceasurile târzii din noapte când e atâta bezna pe lume, încât pare că nici Dumnezeu nu te mai vede. Ascultă. Înainte de a te întâlni eram fericit...

— Dar eu!, oftă ea ușor.

— Nu mă întrerupe. Da, eram fericit, credeam cel puțin că eram. Eram neprihănit, aveam sufletul plin de-o lumină senină. Niciun cap nu se înălța mai mândru și mai radios decât al meu. Preoții îmi cereau sfatul în privința castității, teologii în privința doctrinei. Da, știința era totul pentru mine. Era ca o soră pentru mine, și o soră îmi ajungea. Cu vârsta, e adevărat, mi-au mai venit și alte idei. De multe ori, trupul mi s-a înfiorat la trecerea unei forme de femeie. Puterea asta a sexului și a sângelui de bărbat, pe care, adolescent nebun, crezusem că o pot înăbuși pentru toată viața, îmi zgudui de mai multe ori lanțul jurămintelor de fier care mă țin ferecat, nenorocit, de lepezile reci ale altarului. Dar posturile, rugăciunile, studiul, nevoința monahală îmi făcură din nou sufletul stăpân peste trup. Și-apoi ocoleam femeile. De altfel, n-aveam decât să deschid o carte, pentru ca toate nălucirile spurcate ale minții să se împrăstie în fața splendorii științei. În câteva clipe, simțeam cum fug departe greoaiele lucruri pământești și mă regăseam calm, înminunat și senin, în fața luminii liniștite a adevărului veșnic. Atâta vreme cât diavolul mi-a trimis, ca să mă

atace, numai umbrele vagi ale femeilor care treceau risipite prin fața ochilor mei, în biserică, pe străzi, pe pajiști, și care abia dacă îmi reapăreau în vis, le-am învins cu ușurință. Vai, dacă n-am rămas biruitor, de vină e Dumnezeu, care n-a dat omului puteri egale cu ale diavolului. Ascultă... într-o bună zi...

Aici, preotul se opri, și osândită auzi ieșindu-i din piept gemete care păreau horcăieli și sfâșieri. Dar după un timp acesta continuă:

— ... Într-o bună zi stăteam sprijinit de pervaz la fereastra chiliei. Ce carte citeam oare? Ah, totul mi se învălmășește în cap! Citeam. Fereastra dădea spre o piață. Deodată, am auzit un zvon de tamburină și de cântec. Supărat că meditația îmi era astfel tulburată, am privit în piață. Ce-am văzut, mai vedeau și alții în afară de mine, și totuși nu era o priveliște făcută pentru ochii omenești. Acolo, în mijlocul caldarâmului – era la amiază... soare puternic – o făptură dansa. O făptură atât de frumoasă, încât Dumnezeu ar fi preferat-o Fecioarei și și-ar fi ales-o drept mamă, și-ar fi dorit să se nască din ea, dacă ea ar fi existat când el s-a făcut om! Avea ochi negri și splendizi. Câteva fire din părul negru, în care bătea soarele, luceau ca niște fire de aur. Picioarele îi dispăreau în mișcarea lor ca spițele unei roți care se învârtește cu repeziciune. În jurul capului, în cozile negre ale părului, avea plăcuțe de metal ce sclipeau în soare și-i puneau pe frunte o cunună de stele. Rochia ei presărată cu paiete avea scânteieri albăstrii și era împetrită cu mii de sclipiri, ca o noapte de vară. Brațele mlădioase și brune i se legănav în jurul mijlocului ca două eșarfe. Forma trupului ei era de o uimitoare frumusețe. Oh, strălucitorul ei chip, care se desprindea luminos chiar în lumina soarelui!... Vai, fata erai tu! Uimit, amețit, fermecat, nu mă mai săturam privindu-te. Te-am privit atât, încât deodată m-am înfiorat de spaimă: am simțit că mă pândea destinul.

Cu inima grea, preotul se mai opri o clipă. Apoi continuă:

— Fascinat de-a binelea, am încercat să mă agăț de ceva ca să-mi opresc prăbușirea. Mi-am amintit capcanele pe care Satana mi le mai întinsese până atunci. Făptura aflată în fața ochilor mei era de o frumusețe supraomenească, o frumusețe care nu poate veni decât de la cer sau de la iad. Nu era o simplă față plămădită din nițică țărână de-a noastră și abia luminată lăuntric de pâlpâitoarea rază a unui suflet femeiesc. Era un înger! Dar un înger al tenebrelor, al flăcărilor, și nu unul de lumină. În clipa când mă gândeam astfel, am văzut lângă tine o capră, o capră de sabat care mă privea rânjind. Soarele amiezii îi pune coarne de foc. Atunci am întrezărit capcana diavolului și nu m-am mai îndoit că tu veneai din iad, că veneai întru pierzania mea. Așa am crezut atunci.

Aici, preotul o privi în față pe deținută și adăugă rece:

— Și așa cred și acum. Totuși, vraja lucra încetul cu încetul,

dansul tău mi se învârtea în creier, simțeam misteriosul fapt împlinindu-se în mine, tot ce-ar fi trebuit să vegheze îmi adormea în suflet: și, asemenea celor ce mor în zăpadă, îmi plăcea să mă las cuprins de somnul acesta. Deodată ai început să cânti. Ce puteam să fac, nenorocitul de mine? Glasul îți era și mai fermecător decât dansul. Voiam să fug. Era cu neputință. Eram ținut, înrădăcinat locului. Mi se părea că marmura dalelor îmi cuprinsese genunchii. A trebuit să rămân până la capăt. Îmi înghețaseră picioarele, îmi clocoteau tâmpile. În sfârșit, poate că ți s-a făcut milă de mine: ai încetat să cânti și-ai dispărut. Răsfrângerea orbitoarei viziuni, ecoul muzicii de vrajă s-au stins încetul cu încetul în ochii și-n urechile mele. Atunci m-am prăbușit în colțul ferestrei, mai țeapăn și mai nevolnic decât o statuie desprinsă de pe soclu. M-a trezit clopotul de vecernie. M-am ridicat și am fugit: dar, vai! În mine rămăsese ceva prăbușit, ceva care nu se mai putea ridica, un lucru ivit pe neașteptate și de care nu puteam fugi.

Preotul făcu o pauză; apoi continuă:

— Da, începând din ziua aceea, în mine s-a ivit un om pe care nu-l cunoșteam. Am vrut să folosesc toate leacurile: mănăstirea, altarul, cărțile, munca. Nebunie zadarnică! Oh, cum mai suna știința a gol când se ciocnește de ea, cu deznădejde, un cap plin de patimi! Știi, fată, ce vedeam mereu între carte și mine? Pe tine, umbra ta, imaginea apariției luminoase care străbătuse într-o zi spațiul pe dinaintea mea. Dar imaginea aceasta nu mai avea aceeași culoare; era sumbră, funebră, întunecată ca văzduhul negru care stăruie multă vreme în ochii imprudentului după ce a privit fix soarele. Neputând să scap, auzindu-ți mereu cântecul care îmi zumzăia în minte, văzându-ți mereu picioarele dansând pe cartea mea de rugăciuni, simțindu-ți mereu, noaptea, în vis, forma alunecând peste trupul meu, am dorit să te revăd, să te ating, să știu cine ești, să văd dacă te voi mai regăsi asemănătoare cu imaginea ideală rămasă în mine, să-mi frâng poate visul în fața realității. În orice caz, nădăjduiam că o impresie nouă va șterge prima impresie, pe care n-o mai puteam îndura. Te căutam. Te-am revăzut. Nenorocire! Când te-am văzut de două ori, am vrut să te văd de-o mie de ori, să te văd mereu. Și-atunci – cum să te mai oprești pe panta aceasta a iadului? – atunci mi-am pierdut mințile. Celălalt capăt al firului pe care mi-l legase de aripi, diavolul îl înnodase de piciorul tău. Am devenit nestatornic și rătăcitor ca tine. Te așteptam pe sub ganguri, te spionam la colțul ulițelor, te pândeam de la înălțimea turlei mele. În fiecare seară, reintram în mine, mai fermecat, mai deznădăjduit, mai înlănțuit de vrăji, mai pierdut ca oricând!

Aflasem cine ești, o egiptiană, o țigancă, o zingară, și cum puteam oare să nu cred în farmece? Ascultă. Speram că un proces mă va scăpa de vrăji. O vrăjitoare l-a fermecat și pe Bruno d'Ast, el a trimis-o pe

rug și s-a lecuیت. Știam asta. Am vrut să încerc leacul. Mai întâi am încercat să fac în așa fel încât să nu ți se dea voie în piața din fața catedralei Notre-Dame, nădăjduind să te uit dacă n-ai mai fi venit. Dar n-ai ținut seama de opreliște. Ai venit din nou. Apoi mi-a dat prin gând să te răpesc. Într-o noapte, am încercat. Eram doi. Puseserăm mâna pe tine, când s-a amestecat ticălosul acela de ofițer. El te-a eliberat. El a deschis astfel drum nenorocirii pentru tine, pentru mine și pentru el. În sfârșit, nemaștiind ce să fac, ce cale să apuc, te-am denunțat tribunalului bisericesc. Credeam că voi fi lecuیت, ca Bruno d'Ast. Și mă gândeam nedeslușit că un proces mi te va dăruī mie, că în temniță te voi ține, te voi avea, că acolo nu vei mai putea să scapi, că trecuse destulă vreme de când mă posedai, ca să te pot posedea și eu, la rândul meu. Când faci răul, trebuie să-l faci până la capăt. În nelegiuiri, e nebunie curată să te oprești la jumătate! Ultima limită a păcatului are deliruri de bucurie! Un preot și-o vrăjitoare se pot topi de plăcere pe grămăjoara de paie dintr-o celulă! Te-am denunțat deci. Era pe vremea când te înspăimântai de câte ori mă întâlneai. Complotul pe care îl urzeam împotriva ta, furtuna pe care o îngrămădeam asupra capului tău izbucneau din mine în amenințări și în fulgere. Totuși, mai șovăiam încă. Planul meu avea unele părți înfricoșătoare, care mă făceau să dau înapoi. Poate că aș fi renunțat la el, poate că hidosul gând mi s-ar fi uscat în creier, fără să dea roade. Credeam că va depinde totdeauna de mine dacă să dau drumul sau să opresc procesul. Dar orice gând rău e necruțător și vrea să devină faptă; acolo unde mă credeam atotputernic, fatalitatea era mai puternică decât mine. Vai! Vai! Ea te-a luat și te-a vârat între cumplitele roți ale mecanismului construit de mine mișelește! Ascultă. Mă apropii de sfârșit. Într-o zi, pe-o vreme însorită, văd trecând prin fața mea un bărbat care îți rostește numele, râzând; în ochii lui am văzut desfrâul. Blestem! L-am urmărit. Restul îl știi.

Preotul tăcu. Fata nu izbuti să spună decât atât:

— O, Phoebus al meu!

— Nu rosti numele acesta!, strigă preotul, apucând-o cu violență de braț. Nu rosti numele acesta! Oh, nefericiții de noi, numele acesta ne-a pierdut! Sau, mai degrabă, ne-am pierdut unii pe alții, prin jocul de neînțeles al destinului! Tu suferi, nu-i așa? Îți e frig, întunericul te orbește, celula te învăluie, dar poate că în străfundul tău mai dăinuie vreo licărire de lumină, măcar iubirea copilărească pentru bărbatul acela neîndurător care se juca cu inima ta! Pe când eu port temnița înlăuntrul meu, înlăuntrul meu e iarnă, gheață, deznădejde, port noaptea în suflet. Știi oare ce-am îndurat? Am asistat la procesul tău. Eram pe banca tribunalului bisericesc. Da, sub una din mantiile și glugile acelea preotești se află zbuciumul unui suflet blestemat. Când te-au adus, eram acolo; când te-au interogat, eram acolo. Văgăuna de

lupi! Vedeam crima mea, spânzurătoarea mea cum ți se înalță încet pe frunte. La fiecare martor, la fiecare dovadă, la fiecare pledoarie eram acolo; am putut număra fiecare pas pe calea cea dureroasă; eram acolo și când fiara aceea... Oh, nu prevăzusem tortura! Ascultă. Te-am urmat în camera durerii. Te-am văzut dezbrăcată și prinsă, pe jumătate goală, de mâinile infame ale schingiuitorilor. Ți-am văzut piciorul, piciorul pentru care aș fi dat un imperiu numai ca să depun un singur sărut și-apoi să mor, piciorul sub care aș simți cu plăcere cum mi se strivește capul; l-am văzut strâns în oribila gheată care prefăce membrele unei ființe vii într-un noroi însângerat. O, nenorocitul de mine! Pe când vedeam asta, aveam sub veșmânt un pumnal cu care îmi brăzdam pieptul. Când ai țipat, mi l-am înfipt în carne; când ai țipat a doua oară, îmi pătrundea în inimă! Privește! Cred că rana mai sângerează încă.

Preotul își desfăcu sutana. Pieptul îi era într-adevăr sfâșiat ca de o gheară de tigr; pe coaste avea o rană destul de largă și încă deschisă.

Deținuta se dădu înapoi cu groază.

— Ah!, exclama preotul. Fată, ai milă de mine! Te crezi nenorocită, vai, și nu știi ce e nenorocirea! Oh! Să iubești o femeie! Să fii preot! Să iubești cu toată furia sufletului, să simți că ți-ai da, pentru cel mai mic zâmbet al ei, sângele, inima, bunul renume, mântuirea, nemurirea și veșnicia, viața aceasta și viața de apoi; să regreti că nu ești rege, geniu, împărat, arhanghel, zeu, ca să-i pui un sclav mai de seamă la picioare; s-o îmbrățișezi zi și noapte în visele și în gândurile tale și s-o vezi îndrăgostită de-o tunică de soldat! Și să nu-i poți oferi decât o jalnică sutană preotească de care ei să nu-i fie decât frică și scârbă! Să fii de față, cu gelozia și furia ta, când ea risipește pentru un biet fanfaron nerod comori de dragoste și de frumusețe! Să vezi trupul a cărui formă te arde, sânul care are atâta dulceață, carnea fremătând și roșindu-se sub sărutările altuia! O, cerule! Să-i iubești piciorul, brațul, umărul, să visezi la vinele ei albastre, la pielea oacheșă, zvârcolindu-te nopți întregi pe lespezile chilie, și să vezi toate mângâierile pe care le-ai visat pentru ea preschimbându-se în tortură! Să nu izbutești s-o culci decât pe patul de piele! Oh! Iată adevărații clești înroșiți în focul iadului! Fericit cel tăiat cu fierăstrăul între două scânduri sau cel sfârtecat de patru cai! Știi ce înseamnă supliciu! acesta la care te supun nopțile îndelungate în care sângele îți fierbe, inima îți plesnește, capul ți se sfarmă, dinții îți mușcă mâinile? Schingiuitori înverșunați care te răsucesc întruna ca pe-un grătar încins pe-un gând de dragoste, de gelozie și de deznădejde! Fată, fie-ți milă! Încetează o clipă! Pune un pic de cenușă peste cărbunii încinși! Șterge, rogu-te, sudoarea care îmi șiroiește pe frunte! Copilă, schingiuieste-mă cu o mână, dar mângâie-mă cu cealaltă! Fie-ți milă, fată! Fie-ți milă de mine!

Preotul se zvârcolea în apa de pe lespezi și-și izbea capul de colțurile treptelor de piatră. Fata îl asculta, îl privea. Când el tăcu, istovit și gâfâind, ea repetă cu glas stins:

— O, Phoebus al meu!

— Te implor, strigă el, dacă ai inimă, nu mă respinge! O, te iubesc! Sunt un nenorocit! Când rostești numele ăsta, nefericito, e ca și cum mi-ai strivi între dinți fibrele inimii! Fie-ți milă! Dacă vii din iad, merg cu tine acolo. Am făcut totul pentru asta. Iadul în care te vei afla tu va fi raiul meu, să te văd pe tine îmi e mai plăcut decât pe Dumnezeu! O! Spune! Nu mă vrei, așadar? În ziua când o femeie ar respinge o asemenea iubire, cred că s-ar clătina munții. A! Dacă ai vrea!... Cât de fericiți am putea fi! Am fugi, te-aș ajuta să fugi, ne-am duce undeva, am căuta locul cel mai înșorit de pe pământ, locul cu cei mai mulți arbori, cu cerul cel mai albastru. Ne-am iubi, ne-am revărsa sufletele unul într-altul și am avea o nepotolită sete de noi înșine, pe care am stinge-o împreună, neîncetat, în cupa nesecată a dragostei!

Ea îl întrerupse, izbucnind într-un hohot de râs cumplit și răsunător.

— Privește, părinte! Ai sânge pe unghii!

Preotul rămase o clipă împietrit, privindu-și mâna.

— Prea bine!, vorbi el, în sfârșit, cu o stranie blândețe. Insultă-mă, batjocorește-mă, doboară-mă! Dar vino, vino! Să ne grăbim. Măine e ziua. Spânzurătoarea din Piața Grève, știi? Întotdeauna gata. E îngrozitor! Să te văd adusă în cotiga aceea! Fie-ți milă! Niciodată n-am simțit ca acum cât de mult te iubesc. O, urmează-mă! O să ai timp să mă iubești, după ce te voi salva. O să mă urăști cât timp vei vrea. Dar vino! Măine! Măine! Spânzurătoarea! Supliciul tău! Ah! Scapă-mă! Cruță-mă!

Și, cu mintea rătăcită, îi prinse brațul, vrând s-o ducă de-acolo.

Ea îl privi ținută.

— Ce s-a întâmplat cu Phoebus al meu?

— Ah!, spuse preotul, lăsându-i brațul. Ești fără milă!

— Ce s-a întâmplat cu Phoebus?, repetă ea rece.

— E mort!, strigă preotul.

— Mort!, rosti ea, tot ca de gheață și neclintită. Atunci de ce-mi mai spui să trăiesc?

— Da, da, spuse el, ca și cum și-ar fi vorbit sieși, trebuie să fie mort. Pumnalul a pătruns adânc. Cred că i-am atins inima cu vârful. Oh, eram eu până în vârful pumnalului.

Fata se năpusti spre el ca o tigroaică înfuriată și-l împinse pe treptele scării cu o forță supraomenească:

— Pleacă, fiară ce ești! Pleacă, ucigașule! Lasă-mă să mor! Fie ca sângele nostru, al amândurora, să-ți stea ca o veșnică pată pe frunte! Să fiu ata, părinte? Niciodată, niciodată! Nimic n-o să ne unească,

nici chiar iadul! Du-te, blestematule! Niciodată!

Preotul se împiedicase de treaptă. Își trase tăcut picioarele din faldurile sutanei, luă felinarul și începu să urce încet treptele care duceau la ușă. Apoi deschise ușa și ieși.

Deodată, fata îi văzu capul reapărând. Avea o expresie înspăimântătoare. Și, din prag, preotul îi striga cu un horcăit de furie și de deznădejde:

— Îți spun că e mort!

Fata se prăbuși cu fața la pământ; și în celulă nu se mai auziră decât suspinele picăturii de apă care făceau băltoaca să tresară în beznă.

5. Mama

Nu cred să existe pe lume ceva mai plăcut decât gândurile trezite în sufletul unei mame la vederea pantofiorului copilului ei. Mai ales dacă e pantofiorul lui de sărbătoare, de duminică, de botez, pantofiorul brodat până la talpă, un pantofior cu care copilul n-a făcut încă niciun pas. Pantofiorul acesta are atâta grație și-i atât de micuț, într-atât îi este cu neputință să meargă, încât pentru mamă e ca și cum și-ar vedea copilul. Ii zâmbește, îl sărută, îi vorbește și se întreabă dacă e cu putință ca, într-adevăr, un picior să fie atât de mic; și chiar dacă copilul lipsește, pantofiorul cel drăguț e de ajuns ca să readucă sub ochii mamei dulcea și gingașa făptură. Mama își închipuie că îl vede, ba chiar îl vede întreg, viu, voios, cu mânuțele lui delicate, cu căpșorul rotund, cu buzele neprihănite, cu ochii senini al căror alb e albăstrui. Dacă e iarnă, copilul e acolo, se târăște pe covor, se suie cu greu pe un scăunel, și mama tremură să nu se apropie de foc. Dacă e vară, copilul merge de-a bușilea prin curte, prin grădină, smulge iarba dintre dale, se uită naiv la câinii cei mari, fără teamă, se joacă cu cochilii de scoici, cu flori, și-l face să bombăne pe grădinarul care găsește nisip pe brazde și pământ pe alei. Totul râde, totul strălucește, totul se joacă în preajmă, ca și el, până la adierea vântului și la raza soarelui care i se zbenguie în voie prin buclele zvâpăiate ale părului. Pantofiorul îi arată mamei toate acestea și face să i se topească inima, așa cum focul topește ceara.

Dar când copilul e pierdut, mulțimea imaginilor de veselie, de vrajă, de duioșie care se îmbulzesc în jurul pantofiorului se preschimbă în tot atâtea lucruri cumplite. Frumosul pantofior brodat nu mai e decât o unealtă de tortură care macină neîncetat inima mamei. Aceeași fibră vibrează, cea mai profundă și mai sensibilă dintre toate, dar în loc s-o mângâie un înger, o ciupește un diavol.

Într-o dimineață, pe când soarele se înalță pe un cer albastru-siniliu, așa cum îi place lui Garofalo{108} drept fundal pentru *Coborârea de pe Cruce*, pustnica de la Tour-Roland auzi un zgomot de roți, de cai și de fierăraie în Piața Grève. Nu-l prea luă în seamă; își înnodă părul peste urechi ca să nu mai audă și se așează din nou să contemple în genunchi obiectul neînsuflețit pe care îl adora astfel de cincisprezece ani. Pantofiorul acela, după cum am mai spus, era pentru ea întreg universul. Toate gândurile i se închiseseră în el și n-aveau să mai iasă de-acolo decât în clipa morții. Câte blesteme amare, câte gemete înduioșătoare, câte rugă și planșete îndreptase ea spre cer din pricina drăgălașei jucării de atlas roz, numai hruba întunecată de la Tour-Roland știa. Niciodată nu fusese revărsată mai multă deznădejde pe un lucrușor mai drăguț și mai grațios.

În dimineața aceea, durerea mamei părea că izburnește și mai năvalnic decât de obicei; de-afară, o auzai jeluindu-se cu un glas tare și monoton care-ți sfâșia inima:

— O, copila mea! Copila mea! Bietul meu copilaș scump! Așadar, n-o să te mai văd niciodată! S-a sfârșit deci! Și mie mereu mi se pare că totul s-a întâmplat ieri! Doamne, Doamne, dacă mi-ai luat-o atât de repede, mai bine nu mi-o mai dăruiai! Nu știi că pruncii sunt născuți din pânțele noastre și că o mamă care și-a pierdut copilul nu mai crede în Dumnezeu? Ah, ticăloasă am fost că am plecat în ziua aceea! Doamne! Doamne! Dacă mi-ai răpit-o așa, înseamnă că nu m-ai privit niciodată pe când o încălzeam voioasă la focul meu, când ea îmi râdea în timp ce suga la sân, când îi săltăm piciorușele pe piept, până la buzele mele! Oh, dacă ne-ai fi privit, Doamne, ți-ar fi fost milă de bucuria mea și nu mi-ai fi răpit singura dragoste care îmi rămăsese în inimă! Eram oare o ființă atât de netrebnică, Doamne, încât nu m-ai putut privi înainte de a mă osândi? Vai! Vai! Iată pantofiorul; dar unde e piciorușul? Unde e restul? Unde e copilul? Copila mea, copila mea, ce-au făcut cu tine? Doamne, dă-mi-o înapoi! Mi-am jupuit genunchii rugându-te vreme de cincisprezece ani, Doamne! Nu e oare de ajuns? Dă-mi-o înapoi, pentru o zi, pentru un ceas, pentru un minut, pentru un minut, Doamne, și-apoi aruncă-mă pe mine în iad! Ah, dacă aș ști unde atârnă un colț al veșmântului tău, m-aș prinde cu amândouă mâinile de el și te-ai vedea silit să-mi înapoiezi copilul! Oare nu ți-e milă, Doamne, de pantofiorul ei drăguț? Poți să osândești la asemenea chinuri o biată mamă timp de cincisprezece ani? Maica Domnului, Sfântă Fecioară din ceruri! Pe copilașul meu Iisus mi l-au luat, mi l-au furat, mi l-au mâncat într-o tufă, i-au băut sângele, i-au fărâmat oasele! Sfântă Fecioară, fie-ți milă de mine! Copila mea! O vreau pe copila mea! Ce mă încălzește pe mine dacă ea e în rai? Eu nu vreau un înger de-al tău, eu îmi vreau copilul! Sunt o leoaică și-mi vreau puilul! Oh! Am să mă zvârcolesc pe pământ și am să sparg piatra cu fruntea, și-am să mă blestem, și-am să te blestem, Doamne, dacă-mi ții copilul acolo! Vezi cum mi-am mușcat brațele, Doamne! Oare bunul Dumnezeu n-are milă? Oh, nu-mi da decât sare și pâine neagră, numai s-o am pe fata mea, și ea, soarele meu, să mă încălzească! Vai, Doamne, nu sunt decât o netrebnică plină de păcate, dar copila mea mă făcea cucernică. Eram plină de credință, din dragoste pentru ea; și te vedeam prin zâmbetul ei ca printr-o poartă a cerului. Oh, de-aș mai putea măcar o dată, încă o dată, o singură dată să încălț pantofiorul acesta pe piciorușul ei trandafiriu, aș muri, îndurătoare Fecioară, binecuvântându-te! Ah, cincisprezece ani! Copila mea ar fi mare acum! Nefericit copil! Cum! E adevărat deci că n-am s-o mai văd vreodată nici în cer măcar, căci eu n-am să ajung acolo. Oh, ce nenorocire, când te gândești că-i văd pantofiorul și atât!

Biata femeie se aruncase peste pantofiorul care îi era alinare și deznădejde de-atâția ani, și pieptul i se sfâșia de planșete ca în prima zi. Căci pentru o mamă care și-a pierdut copilul e întotdeauna prima zi. Durerea aceasta nu îmbătrânește. Veșmintele de doliu n-au decât să se roadă și să se albească: inima rămâne neagră.

În clipa aceea, prin fața chiliei răsunară glasuri proaspete și voioase de copii. De fiecare dată când auzea sau când vedea copii, biata mamă se repezea în colțul cel mai întunecat al mormântului ei, și-ai fi zis că vrea să-și înfunde capul în piatră ca să nu mai audă. De data aceasta însă, dimpotrivă, se ridică parcă tresărind și ascultă cu nesaț. Unul din băiețași tocmai spunea:

— Astăzi au să spânzure o țigancă.

Cu saltul brusc al păianjenului pe care l-am văzut aruncându-se asupra unei muște pe pânza tremurătoare, pustnica alergă la lucarna care dădea, după cum se știe, în Piața Grève, într-adevăr, o scară fusese ridicată lângă spânzurătoarea permanentă și un ajutor de-al călăului aranja lanțurile ruginite de ploaie. În preajmă se adunaseră câțiva oameni.

Grupul voios al copiilor se depărtase. Pustnica începu să caute cu ochii vreun trecător pe care să-l poată întreba. Chiar lângă chilie zări un preot; acesta se făcea că citește în cartea publică de rugăciuni, dar era mai puțin atent la strana cu zăbrele de fier decât la spânzurătoarea spre care arunca, din când în când, câte o privire întunecată și fioroasă. Pustnica îl recunoscuse pe domnul arhidiacon de Josas, om vrednic de respect.

— Părinte, îl întrebă ea, pe cine au să spânzure acolo?

Preotul o privi și nu-i răspunse; ea repetă întrebarea.

Atunci el zise:

— Nu știu.

— Erau pe-aici niște copii care spuneau că-i vorba de o țigancă, adăugă pustnica.

— Cred că da, adevărit preotul.

Atunci, Pâquette la Chantefleurie izbucni într-un râs de hienă.

— Soră, spuse arhidiaconul, atât de tare le urăști pe țigănci?

— Cum să nu le urăsc?!, exclamă pustnica. Sunt niște vampire, niște hoațe de copii! Ele mi-au mâncat fetița, copilul meu, singurul meu copil! Nu mai am inimă. Ele mi-au mâncat-o!

Pustnica era înspăimântătoare. Preotul o privi cu răceală.

— E una, mai ales, pe care o urăsc și pe care am blestemat-o, continuă ea. Una tânără, de vârsta pe care ar fi avut-o fetița mea, dacă maică-sa nu mi-ar fi mâncat fiica. De câte ori o văd pe vipera asta tânără trecând prin fața chiliei, îmi fierbe sângele!

— Ei bine, soră, bucură-te, zise preotul, rece ca o statuie de pe un mormânt, chiar pe ea ai s-o vezi murind.

Și, lăsându-și fruntea în piept, se depărta încet. Pustnica își frânse brațele de bucurie.

— I-am prezis că o să urce acolo! Mulțumesc, părinte!, strigă ea.

Și începu să se plimbe cu pași mari prin fața zăbrelelor lucarnei, despletită, cu ochii înflăcărați, izbindu-se cu umărul de zid, cu aerul sălbatic al unei lupoalice închise într-o cușcă, flămândă de multă vreme și care simte că se apropie ora când i se va da hrana.

6. Trei inimi de om felurit alcătuite

Totuși, Phoebus nu era mort. Oamenii de soiul lui nu mor cu una, cu două. Când maestrul Philippe Lheulier, avocat extraordinar al regelui, îi spusese Esmeraldei: „E pe moarte”, greșise sau glumise. Când arhidiaconul îi repetase osânditei: „E mort”, de fapt, nu știa nimic, dar credea așa, socotea că e așa, nu se îndoia și trăgea nădejde să fie așa. L-ar fi durut prea tare să-i dea femeii iubite vești bune despre rivalul său. În situația lui, oricine ar fi făcut la fel.

Asta nu însemna că rana lui Phoebus n-ar fi fost gravă, doar că fusese mai puțin decât se lăuda arhidiaconul. Medicul, la care soldații de strajă îl duseseră în primul moment, se temuse o săptămână pentru viața lui, și chiar i-o spusese pe latinește. Totuși, tinerețea ieșise biruitoare; și, așa cum se întâmplă deseori, în ciuda pronosticului și diagnosticului, natura se distrase salvându-l pe bolnav, peste capul medicului. Phoebus fusese supus la primele interogatorii ale maestrului Philippe Lheulier și ale anchetatorilor tribunalului bisericesc, lucru care îl plictisise cumplit. De aceea, într-o bună dimineață, simțindu-se mai bine, își lăsase pintenii de aur drept plată pentru medic și-o ștersese. Lucrul acesta, de altfel, nu tulburase cu nimic instruirea cazului. Justiției de pe atunci puțin îi păsa de claritatea și de curățenia unui proces criminal. Dacă acuzatul era spânzurat, restul nu o mai interesa. Judecătorii aveau destule dovezi împotriva Esmeraldei. Pe Phoebus îl crezuseră mort și totul fusese în regulă.

La rândul său, Phoebus nu fugise la capătul lumii. Se dusesese pur și simplu la compania lui, aflată în garnizoană la Queue-en-Brie, în Île-de-France, la câteva poște de Paris.

La drept vorbind, nu i-ar fi plăcut deloc să apară în persoană la proces. Își dădea vag seama că s-ar fi făcut de râs. Și-apoi, nici nu prea știa bine ce să creadă despre întreaga întâmplare. Necucernic și superstițios ca orice ostaș care nu e decât ostaș, când se gândea la întreaga aventură, îl cam neliniștea capra, felul ciudat în care o întâlnise pe Esmeralda, felul nu mai puțin ciudat în care ea îl lăsase să-i ghicească dragostea, calitatea ei de țigancă și, în sfârșit, călugărul-ursuz. În toată povestea aceasta întrezărea mai multă magie decât dragoste, probabil o vrăjitoare și poate că pe diavol; o comedie, în sfârșit, sau, ca să vorbim ca pe atunci, un mister foarte neplăcut în care el juca un rol cât se poate de ingrat, rolul celui care primea loviturile, rolul calului de bătaie. Căpitanul era plouat de tot. Îl încerca soiul acela de rușine pe care La Fontaine a definit-o atât de bine:

De altfel, spera ca procesul să nu facă prea mare vâlvă, iar numele lui, fiindcă el lipsea, să fie abia rostit, și, în orice caz, să nu răzbată dincolo de pereții tribunalului de la Tournelle. În privința aceasta nu se înșela, căci pe atunci nu exista o Gazetă a Tribunalului, și cum nu era săptămână care să nu-și aibă falsificatorul ei fiert, sau vrăjitoarea ei spânzurată, sau ereticul ei fiert la una din nenumăratele justiții ale Parisului, lumea era atât de obișnuită s-o vadă la toate răspântiile pe bătrâna Temis{109} feudală, cu brațele goale și cu mânecile suflecate, făcându-și meseria la furci, la scări și la stâlpii infamiei, încât aproape că n-o mai lua în seamă. Lumea bună de pe atunci abia dacă știa numele osânditului care trecea pe la colțul străzii; cu ospățurile acestea grosolane, cel mult dacă se mai desfăta gloata de rând. O execuție era un lucru la fel de obișnuit pe o uliță, ca și cuptorul brutarului sau abatorul măcelarului. Călăul nu era decât un fel de măcelar, cu o îmbrăcămintă ceva mai închisă.

Phoebus își liniști deci curând sufletul în privința vrăjitoarei Esmeralda, sau Similar, cum îi spunea el, în privința loviturii de pumnal a țigăncii sau a călugărului-ursuz (puțin îi păsa a cui) și în privința deznodământului procesului. Dar de îndată ce inima i se eliberă în direcția aceasta, chipul lui Fleur-de-Lys se ivi iar în ea. Inima căpitanului Phoebus, ca și fizica de pe atunci, avea oroare de vid.

De altfel, Queue-en-Brie era o localitate foarte anostă, un sat de potcovari și de văcărițe cu palmele crăpate, un șir lung de cocioabe și de colibe care mărgineau ambele părți ale drumului mare pe o distanță de o jumătate de leghe; o plictiseală, în sfârșit.

Fleur-de-Lys era penultima lui pasiune; o fată frumoasă, o zestre încântătoare. Într-o bună dimineată deci, complet vindecat și bănuind că, după două luni, procesul țigăncii trebuia să fi fost încheiat și uitat, îndrăgostitul cavalier sosi în ropotul calului la poarta locuinței Gondelaurier.

Phoebus nu dădu nicio atenție gloatei destul de numeroase care se înghesuia în piață, în fața portalului catedralei Notre-Dame; amintindu-și că e luna mai, își închipui că trebuie să fie vreo procesiune, niscai Rusalii sau altă sărbătoare, și își legă calul de veriga de la intrare, apoi urcă voios la frumoasa lui logodnică.

Ea era numai cu maică-sa.

Fleur-de-Lys mai avea încă la inimă scena vrăjitoarei, capra, alfabetul ei blestemat și îndelungata absență a lui Phoebus. Totuși, când își văzu căpitanul intrând, găsi că arată la fel de bine, că are o tunică atât de nouă, o diagonală atât de strălucitoare și un aer atât de pătimaș, încât roși de plăcere. Nobila domniță arăta ea însăși mai

încântătoare ca oricând. Superbul ei păr blond era împletit de minune; purta o rochie de culoarea cerului, care le prinde atât de bine pe femeile cu pielea albă, cochetărie ce se îngemăna cu tânjeala aceea amoroasă care le prinde și mai bine.

Phoebus, care în materie de frumusețe nu mai văzuse de câtăva vreme decât Țoapele din Queue-en-Brie, se simți amețit privind-o, ceea ce îl făcu să pară atât de nerăbdător și de galant, încât pacea se încheie pe dată. Nici chiar doamna de Gondelaurier, așezată matern tot în jilțul ei mare, n-avu puterea să-l dojenească. Cât despre reproșurile lui Fleur-de-Lys, ele se stinseră toate în gângureli duioase.

Fata stătea lângă fereastră, brodând tot la peștera lui Neptun. Căpitanul se sprijini de spătarul scaunului și ea îi adresă cu jumătate de glas dojenile ei mângâietoare.

— Ce-ai făcut în răstimpul celor două luni nesfârșite, răutăciosule?

— Îți jur că ești atât de frumoasă, încât ai scoate din minți și un arhiepiscop, îi răspunse Phoebus, stânjenit de întrebare.

Fata nu-și putea stăpâni zâmbetul:

— Bine, bine, domnule. Lasă-mi frumusețea și răspunde-mi. Chiar că pot să mă laud cu ea!...

— Ei bine, dragă verișoară, am fost chemat la garnizoană.

— Unde, mă rog? Și de ce n-ai venit să-ți iei rămas-bun?

— La Queue-en Brie.

Phoebus era încântat că prima întrebare îl ajutase s-o ocolească pe-a doua.

— Dar e la câțiva pași, domnule. Cum de n-ai venit să mă vezi măcar o dată?

De data asta, Phoebus se simți încurcat serios:

— Fiindcă... slujba... și-apoi, încântătoare verișoară, am fost bolnav.

— Bolnav?!, repetă ea, speriată.

— Da, rănit.

— Rănit!

Biata copilă se tulbură toată.

— Oh, nu te speria, spuse Phoebus, nepăsător, căci n-ai de ce. O ceartă, o lovitură de spadă; ce poate să-ți pese?

— Ce poate să-mi pese?, exclamă Fleur-de-Lys, ridicându-și frumoșii ochi plini de lacrimi. Ah, nu spui ce gândești când vorbești așa. Ce-i cu lovitura de spadă? Vreau să știu tot.

— Ei bine, draga mea, m-am certat cu Mahé Fédy, îl cunoști? Locotenentul de la Saint-Germain-en-Laye, și ne-am tăiat fiecare câte o bucățică de piele. Atâta tot.

Mincinosul căpitan știa foarte bine că o chestiune de onoare îl înalță totdeauna pe un bărbat în ochii unei femei. Într-adevăr, Fleur-

de-Lys îl privea în față, pierdută de spaimă, de plăcere și de admirație. Și totuși nu era pe deplin liniștită.

— Măcar de-ai fi complet vindecat, Phoebus, dragul meu!, spuse ea. Nu-l cunosc pe Mahé Fédy al dumatăle, dar e un om rău. Și din ce v-ați luat la harță?

Aici, Phoebus, a cărui imaginație creatoare lăsa mult de dorit, începu să nu mai știe cum să iasă din isprava-i vitejească.

— Oh, parcă mai știi eu?... O nimica toată, un cal, un cuvânt! Dragă verișoară, exclamă el, căutând să schimbe vorba, ce-i cu zgomotul ăsta din fața catedralei? (și se apropie de fereastră.) O, Doamne, verișoară dragă, ce de lume s-a mai adunat în piață!

— Nu știu, spuse Fleur-de-Lys, se pare că o vrăjitoare își va mărturisi păcatele în dimineața asta în fața catedralei, ca să fie apoi spânzурată.

Căpitanul era atât de convins că procesul Esmeraldei se terminase, încât nu prea se sinchisi de cuvintele fetei. Totuși, îi mai puse o întrebare, două:

— Cum o cheamă pe vrăjitoare?

— Nu știu, îi răspunse ea.

— Și ce se spune că a făcut?

Fata ridică încă o dată din umerii ei albi:

— Nu știu.

— Oh! Doamne Iisuse, se amestecă mama, există atâtia vrăjitori acum, încât sunt arși, cred, fără să li se mai știe numele. Mai degrabă ai putea să afli numele fiecărui nor de pe cer. La urma urmei, putem fi liniștiți. Le ține bunul Dumnezeu socoteala.

Aici, venerabila doamnă se opri și se duse la fereastră.

— Doamne!, spuse ea. Ai dreptate, Phoebus. E mare gloată. S-au suit, Domnul fie lăudat, până și pe acoperișuri. Știi, Phoebus? Asta îmi amintește de vremea mea! La intrarea regelui Carol al VII-lea, era lume la fel de multă. Nu mai știu în ce an. Când îți povestesc asemenea lucruri, nu-i așa, ți se pare că sunt vechi de când lumea, iar mie mi se par de ieri, de-alaltăieri. O, era mult mai multă lume decât acum. Și se urcaseră până și pe meterezele de la Poarta Saint-Antoine. Regele o avea pe regină alături, pe același cal, și după altețele lor veneau toate doamnele, călare pe aceiași cai cu nobilii. Îmi amintesc că se făcea mare haz, fiindcă lângă Amanyon de Garlande, care era foarte mărunț, se afla sir de Matefelon, un cavaler de-o statură uriașă, care ucisese o mulțime de englezi. Era într-adevăr frumos. Un alai al tuturor gentilomilor Franței, cu flamurile lor roșii fluturând în fața ochilor. Unii aveau prapuri, alții steaguri la lănci. Parcă mai știu? Sir de Calan, cu prapurul; Jean de Châteaumorant, cu steag la lance; Sir de Coucy, cu steag la lance și mai bogat în falduri decât oricare altul, în afară de-al ducelui de Bourbon... Vai, ce trist e să te gândești că

toate astea au existat și că acum nu mai sunt!

Cei doi îndrăgostiți n-o ascultau pe respectabila văduvă. Phoebus se rezemase iar de spătarul scaunului logodnicei, loc încântător de unde privirea lui desfrânată se strecura prin toate despicăturile gulerășului frumoasei Fleur-de-Lys. Bluza ei se desfăcea atât de cochet și-l lăsa să vadă atâtea lucruri delicioase și să bănuiască atâtea altele, încât Phoebus, orbit de pielea cu reflexe de mătase, își spunea în sinea lui: „Cum s-ar putea să iubești altceva decât o femeie cu pielea albă?”. Amândoi tăceau. Fleur-de-Lys își ridica din când în când spre el ochii încântați și blânzi, și părul i se învâlmășea într-o rază de soare primăvărată.

— Phoebus, șopti pe neașteptate Fleur-de-Lys, peste trei luni trebuie să ne cununăm. Jură-mi că n-ai iubit niciodată altă femeie în afară de mine.

— Îți jur, înger frumos!, răspunse Phoebus, și privirea lui pătimașă se adăugă tonului sincer al vocii, ca s-o convingă pe Fleur-de-Lys.

În clipa aceea poate că el chiar credea ce spune.

Între timp, buna mamă, încântată că-i vede pe logodnici înțelegându-se atât de bine, ieși din cameră pentru a se ocupa de vreo trebușoară de-a casei. Phoebus băgă de seamă; singurătatea îi dădu atâta curaj aventurosului căpitan, încât îi iscă în creier niște idei foarte ciudate. Fleur-de-Lys îl iubea, el îi era logodnic, ea se afla singură cu el, simțămintele nutrite odinioară pentru ea i se treziseră din nou, nu în toată prospețimea, dar cu toată înflăcărarea; la urma urmei, nu-i cine știe ce păcat să guști din poame înainte de a se coace; nu știi dacă gândurile acestea îi trecură prin minte, dar sigur e că Fleur-de-Lys se însălmăntă deodată, văzându-i expresia privirii. Fata se uită în jur și n-o mai văzu pe maică-sa.

— Doamne!, spuse Fleur-de-Lys, roșie și neliniștită. Mi-e tare cald!

— Într-adevăr, cred că amiaza nu-i departe, răspunse Phoebus. Soarele e supărător. Nu ne mai rămâne decât să tragem perdelele.

— Nu, nu, strigă biata fată, eu, dimpotrivă, am nevoie de aer. Și, ca o căprioară care simte răsuflarea haitei, se ridică, alergă la fereastră, o deschise și se repezi pe balcon.

Phoebus, destul de contrariat, o urmă.

Piața din fața catedralei Notre-Dame, spre care dădea balconul, după cum se știe, avea în momentul acela o înfățișare sinistă și neobișnuită, care schimbă brusc natura spaimei sfioasei Fleur-de-Lys.

O mulțime imensă, revărsându-se și pe străzile învecinate, umplea piața propriu-zisă. Micul zid, înalt cât să te rezemi de el și care împrejmuia tăpșanul din fața catedralei, n-ar fi fost de ajuns ca s-o mențină liberă, dacă n-ar fi fost dublat de un rând zdravăn de sergenți

de pază și de archebuzieri cu armele în mâini. Grație pădurii acesteia de lănci și de archebuze, piața era goală. Intrarea era păzită de-o ceată de halebardieri cu însemnele episcopului. Porțile largi ale catedralei erau închise, ceea ce contrasta cu nenumăratele ferestre ale pieței, care, deschise până aproape de acoperișuri, lăsau să se vadă mii de capete înghesuite, aproape ca grămezile de ghiulele într-un parc de artilerie.

Suprafața acestei gloate era cenușie, murdară și pământie. Vădit lucru, spectacolul așteptat era unul din cele care aveau darul să scoată și să atragă stratul cel mai de jos al populației. Nimic mai dezgustător decât zgomotul făcut de furnicarul de bonete galbene și de plete murdare. În mulțime erau mai multe râsete decât strigăte, mai multe femei decât bărbați.

Din când în când, câte o voce acră și pătrunzătoare străpungea vuietul general.

— Hei! Mahiet Baliffre! Acolo au s-o spânzure?

— Dobitoaco, aici se pocăiește în fața lumii, în cămașă! Și Dumnezeu o să-i strănute pe latinește în mutră! Asta se face totdeauna aici la amiază. Dacă ai chef de spânzurătoare, du-te la Grève.

— Mă duc pe urmă.

— Ia spune, Boucanbry, e-adevărat că n-a vrut duhovnic?

— Se pare că da, Bechaigne.

— Ia te uită, păgâna!

— Domnule, așa e datina. *Bailli*-ul palatului e obligat să-l predea pe răufăcător, gata judecat, pentru execuție, domnului *prévôt* al Parisului, dacă e vorba de un laic; dacă e cleric, tribunalului episcopiei.

— Vă mulțumesc, domnule.

— Oh, Doamne!, spunea Fleur-de-Lys. Biata făptură! Gândul acesta îi umplea de durere privirea, pe care o plimba pe deasupra mulțimii. Căpitanul, mult mai preocupat de ea decât de adunătura aceea de zdrențe, îi mototolea drăgăstos talia rochiei pe la spate. Ea se întoarse, zâmbind rugătoare:

— Te implor, lasă-mă, Phoebus! Dacă vine mama, are să-ți vadă mâna.

În clipa aceea, la orologiul de la Notre-Dame bătu rar amiaza. Un murmur de satisfacție izbucni în mulțime. Ultimele vibrații ale celei de a douăsprezecea bătai abia se stingeau când toate capetele unduiră ca valurile sub adierea vântului, iar pavajul, ferestrele și acoperișurile vuiră de strigăte:

— Iat-o!

Fleur-de-Lys își duse palmele la ochi, ca să nu vadă.

— Frumoaso, îi spuse Phoebus, nu vrei să intri în casă?

— Nu, răspunse ea; și ochii, pe care îi închisese de frică, i se

redeschiseră de curiozitate.

O cotigă, trasă de un cal normand gălbui și puternic și înconjurată de călăreți în uniforme violete cu cruce albă, tocmai intrase în piață prin strada Saint-Pierre-aux-Boeufs. Sergenții de pază îi deschideau cale în mulțime, cu lovituri puternice de matrace. Pe lângă cotigii călăreau câțiva ofițeri de justiție și de poliție, ușor de recunoscut după costumele lor negre și după felul stângaci de a se ține în șa. Maestrul Jacques Charmolue defila în fruntea lor.

În căruța nenorocirii se afla o fată, cu brațele legate la spate, fără preot lângă ea. Fata era în cămașă. Părul ei negru (pe atunci moda cerea să nu fie tunsă decât la picioarele spânzurătorii) cădea împrăștiindu-se pe sâni și pe umerii pe jumătate goi.

Prin părul acesta unduitor, mai lucios decât pana corbului, se vedea răsucindu-se și înnodându-se o funie groasă, cenușie și aspră, care îi jupuia claviculele gingașe și se rotea în jurul gâtului încântător al bieteii fete ca o rămă pe o floare. Sub funie strălucea o mică amuletă împodobită cu strasuri verzi, care îi fusese lăsată, fără îndoială, pentru că celor care au să moară nu li se refuză nimic. Spectatorii așezați la ferestre puteau zări în fundul cotigii picioarele goale ale fetei, pe care ea încerca să și le ascundă, mânăta parcă de un ultim instinct feminin. La picioarele ei se afla o căpřiță legată burduf. Osândită își ținea cu dinții cămașa prost prinsă. S-ar fi zis că, în nenorocirea ei, tot mai suferă că este expusă astfel, aproape goală în fața atâtor ochi. Dar vai! Nu pentru asemenea fiori ne e dată pudoarea.

— Doamne Iisuse!, strigă Fleur-de-Lys către căpitan. Ia te uită, vere dragă! E păcătoasa de țigancă cu capra!

Și, vorbind astfel, se întoarse către Phoebus. Acesta avea privirea ațintită asupra cotigii și era foarte palid.

— Care țigancă cu capra?, bâigui căpitanul.

— Cum, se miră Fleur-de-Lys, nu ți-o mai amintești?!

Phoebus o întrerupse:

— Nu știu ce vrei să spui.

Și făcu un pas, dând să intre în cameră. Dar Fleur-de-Lys, a cărei gelozie, odinioară atât de crâncen stârnită de țigancă aceasta, se trezise, îi aruncă o privire pătrunzătoare și plină de neîncredere. În clipa aceea își amintea vag că auzise vorbindu-se despre un căpitan amestecat în procesul unei vrăjitoare.

— Ce ai?, îl întrebă ea pe Phoebus. S-ar zice că femeia asta te-a tulburat.

Phoebus se sili să rânjească:

— Pe mine? Da de unde! Asta-i bună!

— Atunci rămâi, spuse ea poruncitoare, să privim până la capăt!

Nefericitul căpitan nu mai avu încotro și trebui să rămână. Îl mai liniștea un pic faptul că osândită nu-și desprindea privirea din fundul

cotigii. Era, fără nicio îndoială, Esmeralda. Ajunsă pe treapta cea mai de jos a ocarei și a nenorocirii, fata rămânea tot frumoasă; ochii ei negri păreau și mai mari din cauza obrajilor trași, profilul ei livid era pur și sublim. Esmeralda semăna cu ceea ce fusese, așa cum o Fecioară de Masaccio^{110} seamănă cu o Fecioară de Rafael: mai plăpândă, mai firavă, mai slabă.

De altminteri, totul în ea era cumva sfâșiat și, în afara pudoarei, fata lăsase totul la voia întâmplării, într-atât o doborâse uluirea și deznădejdea. La toate hopurile, trupul i se sălta din cotigă, ca un lucru neînsuflăit sau frânt. Privirea îi era întunecată și înnebunită. Sub pleoape i se mai zărea o lacrimă, dar nemișcată și, ca să zicem așa, de gheață.

Între timp, lugubrul alai străbătuse mulțimea printre strigăte de veselie și gesturi de curiozitate. Ca să facem o descriere fidelă, trebuie să spunem totodată că, văzând-o atât de frumoasă și de deznădăjduită, pe mulți, și nu dintre cei mai slabi, îi cuprinsese mila. Cotiga pătrunsese pe tăpșanul din fața catedralei.

În fața portalului central, cotiga se opri. Escorta se așeză în front de o parte și de alta. Mulțimea tăcu și, în mijlocul tăcerii pline de solemnitate și de neliniște, cele două canaturi ale ușii mari se rotiră ca de la sine pe balamalele care scârțâiră cu zgomot ascuțit. Atunci, mulțimea văzu în toată lungimea ei catedrala, sumbră, îmbrăcată în doliu, abia luminată de câteva lumânări ce pâlpâiau departe, pe altarul central, deschisă ca o gură de peșteră în mijlocul pieței orbitor de luminoase. Departe, în umbra absidei, se zărea o uriașă cruce de argint, desfășurată pe o pânză neagră ce cădea din boltă până în podea. Catedrala era pustie. Totuși, se vedeau mișcându-se nedeslușit câteva capete de preoți în stranele depărtate ale corului; iar în momentul când ușa cea mare se deschise, dinăuntru izbucni un cânt grav, sonor și monoton care arunca parcă în rafale, peste capul osânditei, fragmente de psalmi lugubri.

... *Non timebo millia populi circumdantis me: exsurge, Domine; salvum me fac, Deus!*

Salvum me fac, Deus, quoniam inraverunt aquae usque ad animam meam.

Infixus sum în limo profundî; et non est substantia. ^{111}

În același timp, un alt glas, separat de cor, intona pe treapta altarului mare melancolica rugăciune de jertfă:

Qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam et în judicium non venit; sed transit a morte în vitam. ^{112}

Cântecul, pe care câțiva bătrâni pierduți în întunericul lor îl cântau de departe pentru ființa aceasta frumoasă, plină de tinerețe și de viață, mângâiată de aerul cald al primăverii, scăldată de soare, era o slujbă a morților.

Mulțimea asculta în reculegere.

Nefericita, înspăimântată, părea că-și pierde vederea și mintea în adâncurile obscure ale catedralei. Buzele ei albe se mișcau ca pentru rugă și, când ajutorul călăului se apropie ca s-o ajute să coboare din cotigă, o auzi repetând cu voce înceată acest cuvânt: *Phoebus*.

I se dezlegară mâinile, fu coborâtă împreună cu capra, care fusese și ea dezlegată și care behăia de bucurie simțindu-se liberă; apoi, osândită fu pusă să meargă desculță pe caldarâmul tare, până la treptele portalului. Funia pe care o avea la gât se târa după ea. Ai fi zis că e un șarpe care o urmărește.

Atunci, cântecul din biserică se întrerupse. O cruce mare de aur și un șir de lumânări se mișcă în întuneric. Se auziră sunând halebardele elvețienilor îmbrăcați în veșminte împeștritate și după câteva clipe o lungă procesiune de preoți în stihare și de diaconi în patrafire, care veneau gravi psalmodiind spre osândită, se desfășură în fața ochilor ei și ai mulțimii. Dar privirea osânditei se opri asupra celui care mergea în frunte, imediat după cel ce purta crucea.

— Oh!, șopti ea încet înfiorându-se. E tot el! Preotul!

Era, într-adevăr, arhidiaconul. În stânga lui pășea subcantorul, iar la dreapta, cantorul purtând toiagul convenit slujbei. Arhidiaconul înainta cu capul dat pe spate, cu privirea fixă, cu ochii larg deschiși, cântând cu glas tare:

De ventre inferi clamavi, et exaudisti vocem meam.

Et projecisti me în profundum, în corde maris, et flumen circumdedit me. {113}

În clipa când se ivi la lumină, sub înaltul portal în ogivă, înveșmântat cu o largă mantie preotească de argint, brodată cu o cruce neagră, arhidiaconul era atât de palid, încât mulți dintre cei de față îl asemuiră cu unul dintre episcopii de marmură îngenuncheați pe lespezile de pe mormintele din catedrală, care se ridicase și venise s-o primească în pragul mormântului pe aceea ce trebuia să moară.

Ea, la fel de palidă și la fel de nemișcată ca o statuie, abia își dădu seama că i se pusese în mână o lumânare grea de ceară galbenă, aprinsă; și nu ascultă glasul chelălăitor al grefierului citind funestul text al pocăinței publice; când i se ceru să răspundă *Amen*, răspunse *Amen*. Ca să mai recapete un pic de viață și de putere, a trebuit să-l vadă pe preot cum le face semn paznicilor să se depărteze și cum vine singur spre ea. Atunci simți cum îi năvălește tot sângele în cap, și un rest de indignare se reaprinsе în sufletul ei amorțit și rece.

Arhidiaconul se apropie de ea încet. Chiar și în această culme a nenorocirii, fata îl văzu plimbându-și peste goliciunea ei o privire în care scânteiau desfrânarea, gelozia și dorința. Apoi, el îi spuse cu glas tare:

— Fată, i-ai cerut lui Dumnezeu iertare pentru păcatele și

rătăcirile tale?

Și se plecă la urechea ei, adăugând (spectatorii credeau că-i primește ultima spovedanie):

— Mă vrei? Te mai pot salva încă!

Ea îl privi fix:

— Piei, diavole, sau te denunț!

El schiță un zâmbet, un zâmbet îngrozitor:

— N-au să te creadă. N-ai să faci decât să mai adaugi un scandal la o crimă. Răspunde repede: mă vrei?

— Ce-ai făcut cu Phoebus al meu?

— E mort, spuse preotul.

În clipa aceea, nefericitul arhidiacon ridică fără să-și dea seama ochii și-l văzu la celălalt capăt al pieței, în balconul casei Gondelaurier, pe căpitan, în picioare, lângă Fleur-de-Lys. Clătinându-se, își trecu palma peste ochi, mai privi o dată, murmură un blestem, și fața i se schimonosi.

— Ei bine, mori și tu!, spuse el printre dinți. Nimeni n-o să te aibă.

Apoi, ridicând mâna asupra țișăncii, rosti cu glas tare și funebru: *I nunc, anima anceps, et sit tibi Deus misericors!*^[114]

Cu această formulă cumplită se încheiau de obicei asemenea ceremonii. Era semnalul convenit între preot și călăi. Mulțimea îngenunche.

— *Kyrie eleison!*^[115], spuseră preoții rămași sub ogiva portalului.

— *Kyrie eleison!*, repetă mulțimea, cu murmurul acela care trece pe deasupra tuturor capetelor ca freamătul unei mări agitate.

— *Amen!*, spuse arhidiaconul.

Apoi se întoarse cu spatele spre osândită; capul îi căzu în piept, mâinile i se încrucișară; arhidiaconul intră în alaiul de preoți și, după o clipă, dispăru, cu crucea, lumânările și stiharele, sub arcadele întunecate ale catedralei; iar vocea lui sonoră se stinse treptat în altar, cântând acest verset al deznădejzii:

Omnes gurgites tui er fluctus tui super me transierunt!^[116]

În același timp, sunetele intermitente ale halebardelor elvețienilor, stingându-se încetul cu încetul sub antrecolonamentele navei, păreau bătaia unui orologiu care suna ultimul ceas al osânditei.

În acest timp, porțile catedralei rămăseseră deschise, lăsând să se vadă interiorul pustiu, trist, îndoliat, fără lumânări și fără voci.

Osândită stătea neclintită la locul ei, așteptând să facă ce doreau cu ea. Trebui ca unul din sergenții de pază să-l anunțe pe maestrul Charmolue, care, în timpul acestei scene, se apucase să studieze basorelieful marelui portal reprezentând, după unii, sacrificiul lui Avraam, iar după alții, operația filosofală, figurând soarele prin înger, focul prin vreascuri, alchimistul prin Avraam.

Sergentul îl smulse destul de greu din contemplare, dar, în sfârșit, procurorul se întoarse și, la semnul lui, doi bărbați îmbrăcați în galben, ajutoare ale călăului, se apropiară de Esmeralda ca să-i lege iar mâinile.

În momentul când trebui să se urce din nou în funesta cotigă și să pornească spre ultimul popas, nefericita fu cuprinsă poate de vreo sfâșietoare părere de rău după viață, își ridică ochii înroșiți și uscați spre cer, spre soare, spre norii de argint tăiați ici-colo de trapeze și de triunghiuri albastrii, apoi și-i coborî în preajmă, pe pământ, spre mulțime, spre case. Deodată, pe când omul galben îi lega coatele, copila scoase un strigăt nemaipomenit, un strigăt de bucurie. Colo, la balcon, în colțul pieței, îl zărise pe el, pe iubitul, pe stăpânul ei, pe Phoebus, cealaltă apariție a vieții sale! Judecătorul mințise! Preotul mințise! Era chiar el, fără urmă de îndoială. Era acolo, frumos, viu, îmbrăcat în tunica lui strălucitoare, cu pana la pălărie, cu spada la sold!

— Phoebus!, strigă ea. Dragul meu Phoebus!

Și vru să-și întindă spre el brațele tremurând de dragoste și de fericire, dar brațele îi erau legate.

Atunci îl văzu pe căpitan încruntându-și sprâncenele, văzu fata frumoasă care se rezema de el privindu-l cu gura disprețuitoare și cu ochii mânioși; apoi, Phoebus rosti câteva cuvinte care nu ajunseră până la ea, și amândoi dispărură repede după geamurile balconului care se închiseră.

— Phoebus!, strigă ea, pierdută. Și tu crezi oare?

Un gând monstruos i se ivise în minte. Își amintea că fusese condamnată pentru uciderea lui Phoebus de Châteaupers.

Până acum, Esmeralda îndurase totul. Dar această ultimă lovitură fusese necruțătoare. Și biata fată se prăbuși țeapănă pe caldarâm.

— Hai, spuse Charmolue, duceți-o la cotigă și să isprăvim odată!

Nimeni nu observase până atunci, în galeria statuiilor regilor, sculptată chiar deasupra ogivelor portalului, un spectator ciudat care privise totul cu atâta neclintire, cu un gât atât de întins, cu o față atât de diformă, încât, dacă n-ar fi fost îmbrăcămintea lui pe jumătate roșie, pe jumătate violetă, l-ai fi putut lua drept unul dintre monștrii de piatră prin a căror gură se scurg de șase sute de ani lungile jgheaburi ale catedralei. Spectatorul acesta nu scăpase nimic din cele petrecute de la amiază în fața portalului catedralei Notre-Dame. Și din primele clipe, fără ca nimănui să-i dea prin gând să-l observe, legase strâns de una din colonetele galeriei o funie groasă, cu noduri, al cărei capăt se târa în jos, pe peron. După ce făcuse aceasta, privise liniștit și fluierând ori de câte ori trecea vreo mierlă prin fața lui. Deodată, în clipa când ajutoarele călăului se pregătiră să execute porunca nepăsătoare a lui Charmolue, el păși peste balustrada galeriei și apucă

frânghia cu tâlpile, cu genunchii și cu palmele; apoi, mulțimea îl văzu lunecând repede de-a lungul fațadei, ca o picătură de ploaie de-a lungul unui geam; îl văzu alunecând spre cei doi călăi cu viteza unei pisici căzute de pe un acoperiș; îl văzu doborându-i cu pumnii lui uriași, ridicând-o cu o mână pe țigancă, așa cum își ridică un copil păpușa și, dintr-un salt, ajungând în catedrală; o ținea pe față deasupra capului și striga cu un glas nemaipomenit de puternic:

— Azil!

Toate acestea se petrecuseră atât de repede, încât, dacă ar fi fost întuneric, totul ar fi putut fi văzut la lumina unui fulger.

— Azil! Azil!, repetă mulțimea, și zece mii de bătai din palme făcură să strălucească de bucurie și de mândrie unicul ochi al lui Quasimodo.

Zguduirea aceasta o făcu pe osândită să-și revină din leșin. Ridică pleoapele, îl privi pe cocoșat, apoi le închise iar brusc, speriată parcă de salvatorul ei.

Charmolue rămase buimăcit, ca și călăii și întreaga escortă, într-adevăr, în incinta catedralei Notre-Dame, osândită ar fi fost protejată. Catedrala era un loc de refugiu; în pragul ei, orice tribunal omenesc își pierdea puterea.

Quasimodo se oprise sub marele portal. Tâlpile lui late păreau, pe lespezile bisericii, la fel de solide ca și greii stâlpi romanici. Capul lui mare și pletos i se înfunda în umeri ca al leilor, care și ei au coamă și n-au gât. Cocoșatul o ținea pe față, care palpita de spaimă, ridicată în mâinile lui bătătorite, ca pe o draperie albă; dar o purta cu atâta grijă, încât ai fi zis că se teme să n-o spargă sau să n-o vatăme. Ai fi zis că o simte gingașă, delicată, prețioasă, făcută pentru alte mâini decât ale lui. Uneori părea că nu cutează s-o atingă nici cu suflarea. Apoi, deodată, o strânse cu putere în brațe, la pieptul lui colțuros, ca pe un bun al său, ca pe o comoară, cum ar fi făcut mama acestei copile; ochiul lui de pitic monstruos, coborât spre ea, o scălda în duioșie, în durere și în milă, și se ridica brusc, plin de fulgere. Atunci, femeile râdeau și plângeau, mulțimea sărea în sus de entuziasm, căci în asemenea clipe Quasimodo își avea, într-adevăr, frumusețea lui. Era frumos, el, orfanul, copilul găsit, el, cel lepădat; și se simțea măreț și puternic, privea în față societatea aceasta din care era surghiunit, în care el intervenea atât de puternic, justiția aceasta a oamenilor căreia el îi smulsese prada, toți tigrii aceștia siliți să mestece în gol, toți zbirii, toți judecătorii, toți călăii, toată puterea aceasta a regelui pe care o biruise el, un nimic, cu puterea lui Dumnezeu.

Și-apoi era emoționantă ocrotirea aceasta acordată de o ființă atât de diformă unei făpturi atât de nefericite, era mișcător ca o condamnată la moarte să fie salvată de Quasimodo. Cele două mizerii extreme, a naturii și a societății, se întâlneau și se ajutau între ele.

Apoi, după câteva clipe de triumf, Quasimodo intră brusc în catedrală, cu povara lui. Mulțimea, iubitoare de isprăvi vitejești, îl căuta din ochi sub nava întunecoasă, regretând că fugise atât de repede de aclamații. Deodată fu văzut ivindu-se iar la unul din capetele galeriei regilor Franței, traversând-o în goană, ca ieșit din minți, ridicându-și comoara în brațe și strigând:

— Azil!

Mulțimea izbucni din nou în aplauze. După ce străbătu galeria, se afundă în interiorul catedralei. O clipă mai târziu apărură pe platforma superioară tot cu țiganca în brațe, tot alergând ca un nebun și strigând întruna:

— Azil!

Iar mulțimea aplauda. În sfârșit, se ivi și a treia oară în vârful turlei clopotului mare; de acolo, părea că o arată cu trufie întregului oraș pe aceea pe care o salvase și vocea lui tunătoare, vocea lui atât de rar auzită, pe care el nu și-o auzea niciodată, repetă de trei ori, cu frenezie, până la nori:

— Azil! Azil! Azil!

— Bravo! Bravo!, striga la rândul ei mulțimea, și aclamația aceasta uriașă avea să-i uimească, pe malul celălalt, pe oamenii adunați în Piața Grève și pe pustnica de la Tour-Roland, care continuau să aștepte, cu ochii ațintiți la spânzurătoare.

Cartea a noua

1. Febră

Când fiul său adoptiv tăia atât de brusc nodul fatal în care nefericitul arhidiacon o prinsese pe țigancă și se prinsese el însuși, Claude Frollo nu se mai afla în catedrală. Reintrat în sacristie, își smulsese stiharul, stifa și stola, le aruncase pe toate pe brațele sacristanului încremenit, ieșise în fugă prin poarta secretă a mănăstirii, poruncise unui luntraș de la Terrain să-l treacă pe malul stâng al Senei și se înfundase în ulițele deluroase ale cartierului Universității, neștiind încotro merge, întâlnind la fiecare pas grupuri de bărbați și de femei care se grăbeau voioase spre podul Saint-Michel, cu speranța că vor sosi încă la timp ca să vadă cum e spânzurată vrăjitoarea, palid, răătăcit, mai tulburat, mai orb și mai speriat decât o pasăre de noapte scoasă din cuib și urmărită de-o ceată de ștregari în plină zi. Nu mai știa unde se află, ce gândește, dacă nu cumva visează. Se ducea, mergea, alerga, luând-o pe orice stradă, la întâmplare, fără să aleagă, mânat înainte numai de gândul la Piața Grève, la cumplita Piață Grève pe care o simțea vag în urma lui.

Merse astfel de-a lungul colinei Sainte-Geneviève și ieși, în sfârșit, din oraș prin Poarta Saint-Victor. De acolo continuă să fugă atâta timp cât, întorcând capul, putu să mai vadă incinta turnurilor Universității și casele rare ale foburgului; dar când, în sfârșit, o cută a terenului îi ascunse în întregime odiosul Paris, când putu să se creadă la o sută de leghe de el, în câmp, în pustiu, se opri și i se păru că începe iar să respire.

Atunci i se îngrămădiră în minte gânduri înspăimântătoare. Izbuti din nou să-și vadă clar în suflet și se înfiora. Se gândi la nenorocita de fată care îl adusese la pierzanie și pe care el o dusesese la pierzanie. Își plimbă privirea răătăcită peste dubla cale întortocheată pe care fatalitatea le călăuzise destinele până la punctul de întâlnire, unde îi împinsese fără cruțare unul împotriva altuia. Se gândi la nebunia legământului preoțesc, la zădărnicia castității, a științei, a religiei, a virtuții, la inutilitatea lui Dumnezeu. Se afundă cât putu în gândurile acestea rele și, pe măsură ce se cufunda mai adânc, simțea cum irupe în el un râs de satană.

Și sfredelindu-și astfel sufletul, râse și mai amar când văzu ce loc larg pregătise natura acolo pentru patimi. Își răscoli în străfundul inimii toată ura, toată răutatea, și recunoscă, privind cu ochiul rece al medicului care examinează un bolnav, că ura, răutatea nu erau decât

iubire viciată; că iubirea, izvorul oricărei virtuți la om, se preschimbă în lucruri dezgustătoare în sufletul unui preot și că un om de felul lui, făcându-se preot, se făcea demon. Atunci râse cumplit și deodată păli din nou privind partea cea mai sinistră a patimii lui funeste, a iubirii aceleia arzătoare, veninoase, pline de ură, nemiloase, care nu făcuse decât s-o ducă pe fată la spânzurătoare, și pe el la iad; ea, osândită, el, blestemat.

Apoi se porni iar pe râs, gândindu-se că Phoebus trăia, că, la urma urmei, căpitanul era viu, voios și mulțumit, că avea tunici mai frumoase ca oricând și o nouă ibovnică pe care o ducea să vadă cum era spânzurată cea veche. Râse și mai tare când se gândi că, dintre toate ființele vii cărora el le dorise moartea, țiganka, singura pe care n-o ura, era și singura pe care izbutise s-o ducă la moarte.

Apoi, de la căpitan se gândi la mulțime și se simți cuprins de-o gelozie uluitoare. Își zise că și mulțimea, întreaga mulțime, avusese sub ochi, în cămașă, aproape goală, femeia aceasta, pe care el o iubea. Își frânse brațele gândindu-se că femeia aceasta, ale cărei forme întrezărite în umbră numai de el ar fi însemnat fericirea supremă, fusese oferită în plină zi, în plină amiază unei întregi mulțimi, îmbrăcată ca pentru o noapte de voluptate. Și plânse de furie pentru toate aceste taine ale iubirii profanate, murdărite, despuiate, veștejite pentru totdeauna. Plânse de furie închipuindu-și câte priviri spurcate se bucuraseră la vederea cămășii prost legate, gândindu-se că fata aceea frumoasă, crin feciorelnic, cupă a pudorii și plăcerilor de care el n-ar fi îndrăznit să-și apropie buzele decât tremurând, fusese preschimbată într-un fel de strachină publică, din care cea mai josnică gloată a Parisului, hoții, cerșetorii, slugile, veniseră să soarbă de-a valma o plăcere nerușinată, spurcată și desfrânată.

Iar când căuta să-și închipuie fericirea pe care ar fi putut-o găsi pe pământ dacă ea n-ar fi fost țigancă, dacă el n-ar fi fost preot, dacă Phoebus n-ar fi existat și dacă ea l-ar fi iubit; când se gândea că pentru el ar fi fost posibilă o viață senină și plină de dragoste, când se gândea că în clipa aceea chiar existau ici-colo, pe pământ, perechi fericite, pierdute în lungi convorbiri pe sub portocali, pe malul pâraielor, în pragul amurgului, a unei nopți înstelate, și că, dacă Dumnezeu ar fi vrut, ar fi putut alcătui și el cu ea una din perechile acelea binecuvântate, inima i se topea de duiosie și de deznădejde.

Oh, ea! E vorba de ea! Ideea aceasta fixă îi revenea neîncetat, îl tortura, îi mușca creierul și-i sfâșia inima. Nu regreta, nu se pocăia; tot ce făcuse, era gata să facă iar; prefera s-o vadă în mâinile călăului decât în brațele căpitanului, dar suferea; suferea atât, încât uneori își smulgea smocuri întregi de păr, ca să vadă dacă nu încărunțise.

Și veni o clipă când îi fulgeră prin minte că poate chiar atunci lațul hidos pe care îl văzuse de dimineață își strângea nodul de fier în

jurul gâtului ei atât de plăpând și de grațios. La gândul acesta, sudoarea îi năpădi prin toți porii.

Veni apoi altă clipă când, râzând drăcește de sine însuși, și-o închipui în același timp pe Esmeralda așa cum o văzuse în prima zi, vie, senină, voioasă, gătită, dansând, înaripată, armonioasă, și pe Esmeralda din ultima zi, în cămașă, cu ștreangul de gât, urcând încet, desculță, scara colțuroasă a spânzurătorii; și-și făuri în minte acest dublu tablou în așa fel, încât scoase un țipăt înspăimântător.

Pe când uraganul acesta de disperare îl bântuia, îi spărgea, îi smulgea, îi înduioșa, îi dezhădăcina totul din suflet, arhidiaconul privi natura din preajmă. La picioarele lui, câteva găini scormoneau tufele, ciugulind; cărăbușii de smalt se jucau în soare; deasupra capului, câteva cete de nori vineții goneau pe-un cer albastru; în zare, turla ascuțită a abației Saint-Victor străpungea cu obeliscul ei de ardezie curba colinei, iar morarul de pe dealul Copeaux privea fluierând cum se învârtesc aripile harnice ale morii. Toată viața aceea activă, organizată, liniștită, reproducă în mii de forme în jurul lui, îi făcu rău. Și începu iar să alege.

Bătu, așa, coclaurii până către seară. Fuga lui de natură, de viață, de sine însuși, de om, de Dumnezeu, de tot dură întreaga zi. Uneori se trântea cu fața la pământ și smulgea cu unghiile grăul tânăr. Alteori se oprea pe vreo uliță de sat pustie, și gândurile îi erau atât de chinuitoare, încât își prindea cu amândouă mâinile capul, încercând să și-l smulgă din umeri ca să și-l spargă de bolovani.

Pe la ceasul când soarele începe să coboare, arhidiaconul se cercetă din nou și se găsi aproape nebun. Furtuna care dăinuia în el din clipa în care pierduse speranța și voința de-a o salva pe țigancă nu-i mai lăsase în conștiință nicio idee sănătoasă, niciun gând întreg. În furtuna aceasta îi zăcea rațiunea, nimicită aproape cu desăvârșire. Nu mai avea în minte decât două imagini clare: Esmeralda și spânzurătoarea. În rest, totul era beznă. Aceste două imagini puse una lângă alta îi înfățișau un grup înfiorător, și cu cât își concentra asupra lor bruma de atenție și de gândire ce-i mai rămăsese, cu atât le vedea crescând într-o progresie fantastică, pe una în grație, în farmec, în frumusețe, pe cealaltă în grozăvie; astfel încât, până la urmă, Esmeralda îi apărea ca o stea, iar spânzurătoarea ca un imens braț descărnat.

Demn de remarcat e faptul că, în tot timpul torturii acesteia, nu-veni deloc ideea serioasă de a muri. Nefericitul așa era făcut. Ținea la viață. Poate că dincolo de ea vedea într-adevăr iadul.

Între timp, lumina continua să scadă. Ființa vie care mai exista în el se gândi vag să se întoarcă. Se credea departe de Paris, dar, orientându-se, văzu că nu făcuse decât să dea ocol incintei Universității. Săgeata de la Saint-Suplice și cele trei ace înalte de la

Saint-Germain-des-Prés depășeau orizontul spre dreapta. Se îndreptă într-acolo. Când îi auzi pe ostașii abatelui cerând parola în jurul redutei crenelate de la Saint-Germain, se întoarse, apucă pe o potecă bătătorită între moara abației și leprozeria orașului, și peste câteva secunde se pomeni pe liziera de la Pré-aux-Clercs. Pajiștea era faimoasă pentru gălăgia care domnea acolo zi și noapte: era hidra bieților călugări de la Saint-Germain, *quod mona-chis Sandi Germani pratensis hydra* *fuit, clericis nova semper dissidionum capita suscitantibus* {117}. Arhidiaconul se temea să nu se întâlnească cu vreunul dintre ei acolo; se temea de orice față omenească; ocolise Universitatea, burgul Saint-Germain și voia să intre pe străzi cât mai târziu cu putință. O ținu deci pe lângă Pré-aux-Clercs, apucă pe cărarea pustie care îl despărțea de Dieu-Neuf și ajunsese în sfârșit la malul apei. Acolo, dom Claude găsi un luntraș care, pentru câțiva dinari parizieni, îl duse pe Sena în sus, până la capătul insulei Cité, și-l lăsa pe limba aceea de pământ părăsită unde cititorul l-a mai văzut pe Gringoire visând, și care se prelungea dincolo de grădinile regelui, paralel cu insula Podarului Vacilor.

Legănarea monotonă a luntrei și clipocitul apei îl amortiseră pe nefericitul Claude. Când luntrașul se depărta, el rămase în picioare, ca prost, pe prundișul malului, privind înainte și nemaizărand obiectele decât prin oscilațiile măritoare pe care i le pricinuia un fel de delir fantasmagoric. Se întâmplă destul de des ca istovirea pricinuită de o mare durere să aibă efectul acesta asupra minții.

Soarele se ascunsese după înaltul Turn Nesle. Sosise clipa amurgului. Cerul era alb, apa fluviului tot albă. Între aceste două întinderi alburii, malul stâng al Senei, pe care el își ațintise privirea, își proiecta masa întunecoasă și, subțiat din ce în ce de perspectivă, se pierdea în negurile zării, ca o săgeată neagră. Malul era ticsit de clădiri cărora nu li se deslușea decât silueta sumbră, puternic reliefată de bezne pe fundalul clar al cerului și al apei. Ici-colo, câteva ferestre începeau să scânteieze ca niște guri de jăritic. Obeliscul acesta negru și imens, izolat astfel între cele două fâșii albe ale cerului și apei, foarte lată în locul acela, îi făcu lui dom Claude o impresie ciudată, asemănătoare cu impresia pe care ar încerca-o un om care, culcat pe spate la poalele clopotniței din Strasbourg, ar privi enorma turlă ascuțită înfigându-se deasupra capului său în penumbrele amurgului. Doar că aici dom Claude era în picioare, iar obeliscul culcat; dar cum fluviul, oglindind cerul, prelungea abisul dedesubtul lui, imensul promontoriu părea că țâșnește în gol la fel de cutezător ca orice turlă de catedrală; iar impresia era aceeași, ba avea în ea ceva ciudat și profund, faptul că era chiar clopotnița din Strasbourg înaltă de două leghe, lucru uluitor, gigantic, de nemăsurat, un edificiu cum niciun ochi omenesc n-a mai văzut, un turn al lui Babei. Coșurile caselor,

crenelurile zidurilor, crestele tăiate în acoperișuri, săgeata de la Augustini, Turnul Nesle, toate proeminențele acestea care știrbeau profilul colosalului obelisc sporeau iluzia, făcând să joace ciudat în fața ochilor contururile unei sculpturi stufoase și fantastice. În starea de halucinație în care se afla, Claude crezu că vede cu ochii lui vii clopotnița iadului; miile de lumini împrăștiate pe toată înălțimea înfricoșătorului turn i se părură tot atâtea guri ale imensului cuptor dinăuntru; vocile și zgomotele care scăpau prin ele i se părură țipete și horcăieli. Și atunci i se făcu frică, își astupă urechile cu palmele ca să nu mai audă, se întoarse cu spatele ca să nu mai vadă și se depărta cu pași mari de înfricoșătoarea viziune. Dar viziunea se afla în el.

Când ajunse iar pe străzi, trecătorii care se îmbulzeau la luminile din fața prăvăliilor i se părură un neconținut du-te-vino al spectrelor în jurul lui. În urechi îi bubuiau zgomote ciudate și năprasnice. Mintea îi era tulburată de fanteziile cele mai neobișnuite. Nu mai vedea nici casele, nici pavajul, nici căruțele, nici bărbații și nici femeile, ci un haos de obiecte nedeslușite care se contopeau la margini unele cu altele. La colțul străzii Barillerie se afla dugheana unui băcan, a cărei parte de deasupra ușii era, după străvechea datină, împodobită de jur-împrejur cu acele cercuri de tinichea de care atârână un cerc făcut din bucăți de lemn puse vertical, ce se ciocnesc în bătaia vântului pocnind ca niște castaniete. Lui Claude i se păru că aude ciocnindu-se în întuneric șirurile de schelete de la Montfaucon.

— Oh!, șopti el. Vântul nopții le împinge pe unele împotriva altora și amestecă zgomotul lanțurilor cu zgomotul oaselor! Și ea poate că e acolo, printre ele!

Năucit, nu mai știa încotro merge. După câțiva pași se pomeni pe podul Saint-Michel. Acolo, la o fereastră de la parter, ardea o lumină. Dom Claude se apropie. Printr-un geamlâc crăpat văzu o încăpere murdară, care-i trezi în minte o amintire confuză. În încăperea aceea prost luminată de-o lampă chioară, un tânăr blond și rumen, cu fața voioasă, săruta hohotind de râs o fată gătită cu multă nerușinare. Iar lângă lampă se afla o babă care torcea și cânta cu o voce behăitoare. Cum tânărul nu râdea tot timpul, fragmente din cântecul babei ajungeau din când în când la urechea lui dom Claude. Era ceva de neînțeles și groaznic:

Grève, latră, Grève, dă zor!

Toarce furcă, hai, fuior!

Fă-i călăului de-afară

Ștreangul lui de cânepioară.

Grève, latră, Grève, dă zor!

Ștreang de cânepă frumos!

*Semănați spre Vanvra-n jos
Lan de cânepă bogat.
Hoțul, hoțul n-a furat
Ștreangul ăsta minunat.*

*Latră, Grève, și dă-i zor mare
Ca s-o vezi pe târfa noastră
Pusă în spânzurătoare.
Ochii toți sunt la fereastră
Latră, Grève, și dă-i zor mare!*

Aici, tânărul râdea și-o mângâia pe fată. Baba era bătrâna Falourdel; fata, o târfa de pe stradă; tânărul, fratele lui, Jehan.

Dom Claude continuă să privească. Era și acesta un spectacol ca oricare altul.

Și-l văzu pe Jehan ducându-se la o fereastră din fundul încăperii, deschizând-o, aruncând o privire spre cheiul unde luceau, departe, mii de geamuri luminate, apoi îl auzi spunând, pe când închidea fereastra:

— Pe sufletul meu! Iată că se înnoptează. Oamenii își aprind opaițele și bunul Dumnezeu stelele.

Apoi, Jehan se întoarse lângă târfă și sparse sticla aflată pe masă, strigând:

— S-a golit, a naibii! Și nu mai am gologani! Isabeau, viața mea, n-o să mai fiu mulțumit de Jupiter, decât atunci când ți-o preschimba țâțele tale albe în două butelci negre din care să sug zi și noapte vin de Beaune.

Gluma aceasta grozavă o făcu pe fată să râdă, iar Jehan ieși.

Dom Claude abia dacă avu timp să se arunce la pământ ca să nu fie întâlnit, privit în față și recunoscut de fratele său. Din fericire, ulița era întunecoasă și studentul beat. Îl zări totuși pe arhidiaconul întins pe jos, în noroi.

— Oh, exclamă el, iată unul care a chefuit strașnic astăzi! Și-l mișcă cu piciorul pe dom Claude, care-și ținu răsuflarea.

— Beat mort, continuă Jehan, zău, e turtă. O adevărată lipitoare desprinsă de pe un butoi. E chel, adăugă el, aplecându-se, e un bătrân.
Fortunate senex!{118}

Apoi, dom Claude îl auzi depărtându-se și zicând:

— Oricum, rațiunea e lucru bun, și frate-meu, arhidiaconul, e tare fericit că e înțelept și că are gologani.

Arhidiaconul se ridică și alergă cât putu spre Notre-Dame, ale cărei turle uriașe le vedea țâșnind în întuneric pe deasupra caselor.

În clipa când sosi, abia suflând, în piața din fața catedralei, se dădu înapoi și nu îndrăzni să ridice ochii spre funesta clădire.

— Oh!, spuse el încet. Așadar, e adevărat că un asemenea lucru s-

a petrecut aici, astăzi, azi-dimineață chiar!

Totuși, avu curajul să privească biserica. Fațada era întunecată. În dosul ei, cerul scânteia de stele. Cornul lunii, care tocmai se înălțase la orizont, se oprise în clipa aceea pe vârful turlei din dreapta și părea cocoțat, ca o pasăre luminoasă, pe marginea balustradei decupate cu trefle negre.

Poarta mănăstirii era încuiată. Dar arhidiaconul avea totdeauna la el cheia turlei în care își instalase laboratorul. Și se folosi de ea ca să pătrundă în catedrală.

În biserică găsi o beznă și o liniște de cavernă. După umbrele imense care cădeau de pretutindeni în fâșii largi, își dădu seama că doliul ceremoniei de dimineață nu fusese încă ridicat. Marea cruce de argint sclipea în adâncul beznei, presărată cu câteva puncte scânteietoare, ca o Cale Lactee a acestei nopți de mormânt. Ferestrele lungi ale corului își arătau, pe deasupra draperiei negre, marginea de sus a ogivelor, ale căror vitralii, străbătute de o rază de lună, nu mai aveau decât culorile îndoielnice ale nopții, un fel de violet, de alb și de albastru, nuanță ce nu poate fi întâlnită decât pe fețele morților. Zărind de jur-împrejurul corului vârfurile acestea gălbejite ale ogivelor, arhidiaconului i se păru că vede mitrele episcopilor damnați, închise ochii și, când îi deschise iar, crezu că vede un cerc de fețe pale care îl priveau.

Și o luă la fugă de-a lungul bisericii. Atunci i se năzări că și biserica se clatină, se mișcă, se însuflețește, trăiește, că fiecare coloană mare se preschimbă într-un picior de uriaș care bate pământul cu laba lui lată de piatră și că imensa catedrală e doar un fel de elefant nemaipomenit, care suflă și umblă având stâlpii drept picioare, cele două turle drept trompe, iar imensa pânză neagră drept cioltar.

Astfel, febra sau nebunia atinse un asemenea grad, încât pentru nefericitul arhidiacon lumea exterioară nu mai era decât un fel de apocalips vizibil, tangibil, înspăimântător.

O clipă se simți ușurat. Înfundându-se pe sub părțile laterale ale bisericii, zări în dosul unei îngrămădiri de stâlpi o licărire roșiatică. Și alergă într-acolo ca spre o stea. Dar nu era decât biata candelă care lumina zi și noapte cartea publică de rugăciuni a catedralei, sub zăbrelele ei de fier. Arhidiaconul se aruncă cu nesaț spre sfânta carte, nădăjduind să afle în ea mângâiere sau îmbărbătare. Cartea era deschisă la pagina aceasta din Iov, peste care el își plimbă privirea fixă: „Și un duh trecu pe dinaintea feței mele și auzii o răsuflare slabă, iar perii trupului mi se zburliară”.

Citind rândurile acestea lugubre, încercă senzația orbului când îl înțepă toiagul pe care l-a ridicat de jos. Genunchii i se muiară, și dom Claude se prăbuși pe dale, gândindu-se la fata care murise în ziua aceea. Simțea trecându-i și învolburându-i-se în creier fumuri

monstruoase, încât i se părea că, în loc de cap, are unul din hornurile iadului.

Se pare că arhidiaconul rămase multă vreme în poziția aceasta, fără să mai gândească, prăbușit și fără vlagă în mâna diavolului. În sfârșit, oarecari puteri îi mai reveniră și se gândi să-și caute un refugiu în turn, lângă credinciosul său Quasimodo. Se ridică și, pentru că îi era frică, luă candela de la cartea de rugăciuni, ca să-și lumineze calea. Săvârșea un sacrilegiu, dar nu se mai uita la lucruri atât de mărunte.

Arhidiaconul urcă încet scara turlor, cuprins de-o spaimă tainică, pe care misterioasa lumină a candelai lui urcând atât de târziu, din meterez în meterez, în susul clopotniței, pesemne că o transmitea și rarilor trecători din piața catedralei.

Deodată simți un aer proaspăt pe obraji și se pomeni la ușa celei mai de sus galerii. Aerul era rece; cerul își plimba norii ale căror valuri largi și albe se revărsau unele peste altele, strivindu-se la colțuri și semănând cu dezghețul unui fluviu iarna. Cornul lunii, naufragiat în mijlocul norilor, părea o navă cerească prinsă în ghețurile văzduhului.

Arhidiaconul coborî privirea și contemplă o clipă, prin grilajul colonetelor care unește cele două turle, departe, printr-un vâl de cețuri și de aburi, mulțimea tăcută a acoperișurilor Parisului, ascuțite, nenumărate, înghesuite și mici ca valurile unei mări liniștite într-o noapte de vară.

Luna arunca o rază slabă care împrumuta cerului și pământului o culoare ca de cenușă.

În clipa aceea, orologiul își înălță glasul său pițigăiat și spart. Bătea miezul nopții. Preotul se gândi la ora amiezii. Aceleași douăsprezece băți se întorceau.

— Oh!, își spuse el abia auzit. Ea trebuie să fie rece acum!

Deodată, o pală de vânt îi stinse candela și aproape în același timp văzu apărând în colțul opus al turlei o umbră, ceva alb, o formă, o femeie. Arhidiaconul tresări. Lângă femeia aceea se afla o căpriță, care își unea behăitul cu ultimul sunet al orologiului.

Dom Claude avu tăria s-o privească. Era ea.

Era palidă, era întunecată. Părul i se revărsa pe umeri, ca și azi-dimineață. Dar nu mai avea ștreangul de gât și nici mâinile legate. Era liberă, era moartă.

Era înveșmântată în alb și avea un vâl alb pe cap.

Venea spre el încet, privind cerul. Capra supranaturală o urma. Arhidiaconul împietri, își simți trupul prea greu ca să poată fugi. La fiecare pas al ei făcut înainte, el se dădea un pas înapoi și atâta tot. Astfel, dom Claude intră sub bolta întunecată a scării. Îl îngheta gândul că și ea ar fi putut să intre acolo; dacă arătarea ar fi făcut asta, el ar fi murit de groază.

Ea ajunsese, în sfârșit, în fața ușii scării, se opri câteva clipe, privi țintă în întuneric, dar fără să pară că-l vede pe preot, și trecu mai departe. Lui i se păru că era ceva mai înaltă decât fusese pe când trăia; văzu luna prin transparența rochiei ei albe; îi auzi respirația.

După ce ea trecu, el începu să coboare din nou scara cu aceeași încetineală ca a spectrului, crezându-se și el spectru, cu ochii rătăciți, cu părul zburlit, ținând încă în mână candela stinsă; și, pe când cobora treptele în spirală, auzi limpede un glas care-i râdea în urechi și-i repeta:

„Și un duh trecu pe dinaintea feței mele și auzii o răsuflare slabă, iar perii trupului mi se zburliară”.

2. Cocoșat, chior, șchiop

În Evul Mediu și până la Ludovic al XI-lea, orice oraș avea locurile sale de azil. Aceste locuri de azil, în mijlocul potopului de legi penale și de jurisdicții barbare care înecau cetatea, erau un fel de insule înălțate deasupra nivelului justiției umane. Orice criminal care ajungea pe ele era salvat. Într-un cartier mărginaș se aflau aproape tot atâtea locuri de azil câte locuri de spânzurătoare. Era abuzul de impunitate lângă abuzul de suplicii, două rele care încercau să se corijeze una pe alta. Palatele regelui, locuințele prinților și, mai ales, bisericile aveau drept de azil. Uneori, dintr-un oraș întreg care trebuia repopulat, se făcea vremelnic loc de refugiu. Ludovic al XI-lea a făcut Parisul azil în 1467.

Odată ce punea piciorul în azil, criminalul era invulnerabil, dar trebuia să se ferească să iasă de acolo. Un pas în afara sanctuarului îl arunca din nou în apă. Roata, spânzurătoarea, estrapada făceau pază bună în jurul locului de refugiu și-și pândeau neîncetat prada ca rechinii în jurul navelor. Au fost văzuți osândiți care încăruneau astfel în vreo mănăstire, pe scara vreunui palat, în grădina vreunei abații, sub porticul vreunei biserici; în felul acesta, azilul era o închisoare ca oricare alta. Se întâmpla uneori ca vreun decret solemn al parlamentului să violeze refugiul și să redea osânditul pe mâna călăului; dar lucrul acesta se întâmpla rar. Parlamentele se speriau de episcopi, și când aceste două feluri de robe ajungeau să se atingă, roba magistraților se dovedea mai slabă decât sutana. Câteodată totuși, ca în afacerea asasinatelor lui Petit Jean, călău al Parisului, în aceea a lui Emery Rousseau, ucigașul lui Jean Valleret, justiția trecea peste Biserică și proceda la executarea verdictelor sale; dar, în afară de cazul când exista vreun ordin al parlamentului, vai de cel ce viola cu brațul înarmat un loc de azil! Se știe de ce moarte a avut parte Robert de Clermont, mareșal al Franței, și Jean de Chalons, mareșal de Champagne; și totuși nu era vorba decât de-un oarecare Perrin Marc, băiatul unui zaraf, un ucigaș nemernic; însă cei doi mareșali au spart porțile de la Saint-Mery. Într-asta a stat grozăvia.

În privința locurilor de refugiu exista atâta respect, încât, după spusele tradiției, uneori se bucurau de el până și animalele. Aymoin povestește că un cerb, hăituit de regele Dagobert, s-a refugiat lângă mormântul Sfântului Denis, iar haita s-a oprit brusc locului, lătrând.

De obicei, bisericile aveau o chilioară pregătită să-i primească pe cei care cereau azil. În 1407, Nicolas Flamel puse să se clădească pentru ei, sub bolțile bisericii Saint-Jacques-de-la-Boucherie, o odaie care îl costă patru livre, șase soli, șaisprezece dinari parizieni.

La Notre-Dame exista în acest scop o chilie clădită imediat sub

acoperișul părților laterale, sub bolțile exterioare de susținere, cum te uiți dinspre mănăstire, exact în locul unde soția actualului portar al turelor și-a făcut o grădină, care, față de grădinile suspendate ale Babilonului, e ca o lăptucă pe lângă un palmier, ca o portăreasă pe lângă Semiramida.

Aici o depusese Quasimodo pe Esmeralda, după cursa lui dezlănțuită și triumfală prin turla și galerii. Cât timp durase cursa, fata nu-și revenise în simțiri; pe jumătate adormită, pe jumătate trează, nu mai simțea decât că urcă în văzduh, că plutește, că zboară, că e ridicată de ceva deasupra pământului. Din când în când, râsul zgomotos și glasul sonor al lui Quasimodo îi răsunau în urechi; Esmeralda deschidea un pic ochii și vedea sub ea, nedeșluit, Parisul cu miile lui de acoperișuri de ardezie și țigle, ca un mozaic roșu și albastru, iar deasupra capului fața înspăimântătoare și voioasă a lui Quasimodo. Atunci, pleoapele i se închideau iar; copila credea că totul se sfârșise, că fusese executată în timpul leșinului și că duhul diform care îi călăuzise soarta o luase în primire și o ducea. Și, neîndrăznind să-l privească, nu i se împotriva. Dar când clopotarul, zburlit și gâfâind, o depuse în chilia de refugiu, când mâinile lui mari îi dezlegară binișor funia care îi strivea brațele, ea încercă zguduirea aceea care îi trezește brusc pe pasagerii unei nave izbite de-o stâncă în miezul nopții întunecoase. Gândurile i se treziră și ele și-i reveniră unul câte unul. Văzu că se afla la Notre-Dame, își aminti că fusese smulsă din mâinile călăului, că Phoebus era viu, că Phoebus n-o mai iubea; fiindcă aceste două idei, din care una revărsa atâta amărăciune asupra celeilalte, i se înfățișară laolaltă sărmanei osândite, și se întoarse spre Quasimodo, care stătea în picioare în fața ei, și de care îi era frică, și-i zise:

— De ce m-ai salvat?

El o privi cu neliniște, căutând parcă să ghicească ce-i spune. Fata repetă întrebarea. Atunci, el îi aruncă o privire nespuse de tristă și fugi din chilie.

Ea rămase mirată.

După câteva clipe, Quasimodo se întoarse aducând un pachet pe care i-l aruncă la picioare. Erau veșminte depuse de femeile miloase, pentru ea, pe pragul catedralei. Atunci, Esmeralda se privi, văzu că era aproape goală și roși. Revenea la viață.

Quasimodo păru că simte și el ceva din pudoarea aceea și, acoperindu-și ochii cu palma lui mare, se depărta pentru a doua oară, dar fără să mai fugă.

Esmeralda se grăbi să se îmbrace. Avea o rochie albă cu un văl alb. Un veșmânt de novice de la Hotel-Dieu.

Abia terminase, când îl văzu pe Quasimodo revenind cu un coș sub un braț și cu o saltea sub celălalt braț. În coș se afla o sticlă, pâine

și câteva merinde. Cocoșatul puse jos coșul și spuse: „Mănâncă”. Întinse salteaua pe dale și spuse: „Dormi”, îi adusese propria lui hrană, propriul lui așternut.

Țiganca ridică ochii spre el, cu gândul să-i mulțumească, dar nu putu să rostească niciun cuvânt. Bietul om era într-adevăr oribil. Și-atunci își lăsă capul în piept, cu o tresărire de spaimă.

Quasimodo spuse:

— Te înspăimânt. Sunt tare slut, nu-i așa? Nu mă privi. Ascultă-mă numai. Ziua vei rămâne aici, noaptea vei putea să te plimbi prin toată biserica. Dar să nu ieși din biserică nici ziua, nici noaptea. Vei fi pierdută. Te-ar ucide și eu aș muri.

Mișcată, fata ridică din nou privirea ca să-i răspundă. Dar el dispăruse. Și se pomeni iar singură, gândindu-se la cuvintele ciudate ale acestei ființe aproape monstruoase, și izbită de sunetul vocii lui atât de răgușită și totuși atât de blândă.

Apoi își cercetă chilia. Era o odăiță de vreo patru metri pătrați, cu o mică lucarnă și o ușă pe planul ușor înclinat al acoperișului făcut din pietre turtite. Numeroase jgheaburi cu chipuri de animale păreau că se pleacă în jurul ei și că întind gâturile ca s-o privească prin lucarnă. La marginea acoperișului, zări partea de sus a mii și mii de hornuri pe unde se înălța sub ochii ei fumul tuturor focurilor din Paris. Tristă priveliște pentru o biată țigancă, pentru un copil găsit, pentru o condamnată la moarte, pentru o ființă nefericită, fără patrie, fără familie, fără cămin.

În clipa când gândurile i se păreau, astfel, mai dureroase ca oricând, simți un cap bărbos și păros atingându-i palmele și genunchii. Tresări (acum o înspăimânta orice) și privi în jur. Era biata căpriță, sprintena Djali, care scăpase, alergând după ea, în momentul când Quasimodo îi împrăștiase pe oamenii lui Charmolue, și care de vreo oră se alinta la picioarele ei fără să se aleagă cu o privire măcar. Țiganca o acoperi cu sărutări.

— Oh, Djali!, exclamă ea. Cum te-am uitat! Așadar, tu tot te gândești la mine! Oh, tu nu ești nerecunoscătoare.

Și în același timp, ca și cum o mână invizibilă i-ar fi înlăturat greutatea care de atâta vreme îi înăbușea lacrimile din inimă, copila începu să plângă și, pe măsură ce lacrimile îi curgeau, simțea cum, odată cu ele, se scurgea și ce era mai apăsător și mai amar în durerea ei.

Când se însera, cerul întunecat i se păru atât de frumos, luna atât de blândă, încât făcu ocolul galeriei de sus, care înconjoară biserica. Și de la înălțimea aceea, pământul i se păru atât de calm, încât se simți oarecum mai ușurată.

3. Surd

A doua zi dimineată, trezindu-se, Esmeralda își dădu seama că adormise. Lucrul acesta ciudat o miră. Trecuse atâta vreme de când se dezobișnuise să mai doarmă! O rază veselă a soarelui, care tocmai răsărea, intră prin lucarnă și veni să-i atingă fața. Odată cu soarele însă, văzu la lucarnă și ceva care o înspăimântă; nefericitul chip al lui Quasimodo. Involuntar, Esmeralda închise ochii, dar zadarnic, i se părea că tot mai vede, prin transparența pleoapelor ei trandafirii, masca aceea de pitic chior și știrb. Atunci, ținându-și ochii în continuare închiși, auzi o voce aspră care îi spunea cu multă blândețe:

— Nu te teme. Îți sunt prieten. Venisem să te văd dormind. Nu-ți fac niciun rău, nu-i așa, dacă vin să te văd dormind? Ce poate să-ți pese că sunt aici, când ai ochii închiși? Acum am să mă duc. Uite, m-am dat după zid. Poți să deschizi ochii.

Exista ceva și mai jalnic decât cuvintele acestea, exista tonul cu care fuseseră rostite. Mișcată, țiganca deschise ochii, într-adevăr, monstrul nu se mai afla la lucarnă. Esmeralda se duse acolo și-l văzu pe bietul cocoșat, ghemuit într-un colț al zidului, într-o atitudine dureroasă și resemnată. Și făcu un efort ca să-și poată învinge dezgustul profund pe care el i-l trezea.

— Vino, îi spuse ea, cu glas blând.

După mișcările buzelor, Quasimodo crezu că țiganca îl alungă, atunci se ridică și se retrase șchiopătând, încet, cu capul plecat, fără a îndrăzni măcar să-și ridice privirea deznădăjduită.

— Hai, vino!, îl strigă ea.

Dar el continua să se depărteze. Atunci, fata se năpusti afară din chilie, alergă după el și-l luă de braț. Simțind atingerea ei, Quasimodo tresări din tot trupul. Își ridică ochiul rugător și, văzând că Esmeralda îl trage după ea, întreaga față îi străluci de bucurie și de duioșie. Vru să-l silească să intre în chilie, dar el se încapățâna să rămână în prag.

— Nu, nu, spuse el, bufnița nu intră în cuibul ciocârliei. Atunci, copila se ghemui grațioasă pe așternut, cu capra la picioare, și rămaseră amândoi nemișcați câteva clipe, privind tăcuți, el atâta grație, ea atâta urâtenie. În fiecare clipă, Esmeralda descoperea la Quasimodo vreo diformitate în plus. Privirea i se plimba de la genunchii suciți la spinarea gheboasă, la singurul lui ochi. Nu-i venea să creadă că exista o făptură atât de prost alcătuită. Și totuși, din întreaga lui ființă se degaja atâta tristețe și atâta blândețe, încât fata începu să se deprindă cu el.

Cocoșatul rupse primul tăcerea:

— Așadar, îmi ziceai să mă-ntorc?

— Da.

Quasimodo înțelese semnul făcut cu capul.

— Vai!... continuă el, șovăind parcă să termine. Știi că... sunt surd.

— Bietul om!, exclamă Esmeralda, cu o expresie de milă binevoitoare.

Zâmbi dureros:

— Găsești că numai asta îmi mai lipsea, nu-i așa? Da, sunt surd. Așa sunt eu făcut. E groaznic, nu? Dumneata ești atât de frumoasă!

În glasul nefericitului exista un sentiment al propriei nenorociri atât de adânci, încât fata nu avu putere să-i spună niciun cuvânt. Dealtfel, nici n-ar fi auzit-o. Cocoșatul continuă:

— Niciodată nu mi-am văzut slujenia ca acum. Când mă compar cu dumneata, mi-e tare milă de mine, biet monstru nefericit ce sunt! Pesemne că-ți par un animal, nu-i așa? Dumneata ești o rază de soare, o picătură de rouă, un cântec de pasăre! Eu sunt ceva îngrozitor, nici om, nici animal, un nu știu ce mai aspru, mai călcat în picioare și mai diform decât o piatră!

Apoi începu să râdă, și râsul lui era tot ce putea fi mai sfâșietor pe lume.

— Da, sunt surd. Dar dumneata îmi vei vorbi prin gesturi, prin semne, am un stăpân care îmi vorbește așa. Și-apoi voi ști repede ce dorești, după mișcarea buzelor, după privire.

— Ei bine, zâmbi Esmeralda, spune-mi de ce m-ai salvat.

Quasimodo o privi atent pe când vorbea:

— Am înțeles, răspunse el. Mă întrebi de ce te-am salvat. Ai uitat de ticălosul care a încercat să te răpească într-o noapte, un ticălos căruia chiar a doua zi i-ai dat ajutor la josnicul lor stâlp al infamiei? Un strop de apă și un pic de milă, iată ce n-aș putea plăti de mi-aș da toată viața. Dumneata l-ai uitat pe ticălosul acela, dar el și-a amintit.

Îl asculta, adânc înduioșată. O lacrimă se ivi în ochiul clopotarului, dar nu pică. Acesta păru că-și face un punct de onoare, împiedicând-o să se prelingă.

— Ascultă, continuă Quasimodo când nu se mai temu că lacrima o să-i pice, avem aici turlă înalte de tot, dacă ar cădea un om de acolo, ar muri înainte de a atinge pământul; când vei dori ca eu să cad de pe ele, nu va fi nevoie să-mi spui niciun cuvânt, o privire îmi va fi de ajuns.

Apoi se ridică. Oricât de nefericită ar fi fost țiganka, făptura aceasta bizară tot mai trezea în ea o oarecare compătimire. De aceea îi făcu semn să mai stea.

— Nu, nu spuse el. Nu trebuie să rămân prea mult timp. Nu mă simt în largul meu când mă privești. Numai din milă nu-ți întorci ochii. Mă duc undeva de unde am să te văd fără să mă vezi. O să fie mai bine așa.

Quasimodo scoase din buzunar un mic fluier de metal.

— Ia-l, spuse el, când vei avea nevoie de mine, când vei vrea să vin, când nu-ți va fi prea silă să mă vezi, suflă în el. Sunetul lui îl aud.

Apoi puse fluierașul pe podea și fugi.

4. Gresie și cristal

Zilele se scurgeau una după alta.

În sufletul Esmeraldei, liniștea revenea încetul cu încetul. Prea multă suferință, ca și prea multă bucurie, întrece măsura și durează puțin. Inima omului nu poate să rămână multă vreme la o extremă. Țiganka suferise atât, încât nu-i mai rămânea de pe urma suferinței decât mirarea.

Odată cu siguranța, îi revenise și nădejdea. Acum se afla în afara societății, în afara vieții, dar simțea vag că poate n-ar fi cu neputință să reintre în ele. Era ca o moartă care ar păstra ca rezervă cheia mormântului său.

Imaginile cumplite ce-o obsedaseră atâta vreme le simțea depărtându-se încetul cu încetul de ea. Toate arătările hidoase, Pierrat Torterue, Jacques Charmolue, i se ștergeau din minte, toate, până și preotul.

Și-apoi, Phoebus trăia, era sigură de asta, îl văzuse. Viața lui Phoebus însemna totul. După șirul de zguduiri funeste care făcuseră ca totul să se prăbușească în ea, nu-și mai regăsise dăinuind în suflet decât un lucru, un simțământ: dragostea ei pentru căpitan. Căci dragostea e ca un arbore, crește de la sine, își înfinge rădăcini adânci în toată ființa noastră și continuă să înverzească pe o inimă distrusă.

Și de neînțeles e că, cu cât patima aceasta e mai oarbă, cu atât e mai tenace. Nu e niciodată mai trainică decât atunci când n-are niciun motiv să fie așa.

Nici vorbă că Esmeralda nu se gândea fără amărăciune la căpitan. Nici vorbă că era groaznic faptul că și el fusese înșelat, că și el crezuse lucrul acela cumplit, că putea să conceapă o lovitură de pumnal venită de la aceea care și-ar fi dat o mie de vieți pentru el. Dar, în sfârșit, nu trebuia să fie prea supărată pe el pentru asta: oare nu-și mărturisise chiar ea „crima”? Nu cedase ea ca o femeie slabă, în fața torturii? Toată vina era a ei. Ar fi trebuit mai degrabă să lase să i se smulgă unghiile decât asemenea cuvinte. În sfârșit, dacă l-ar fi putut vedea pe Phoebus o singură dată, un singur minut, nu i-ar fi trebuit decât un cuvânt, o privire ca să-i dezvăluie adevărul, ca să-l readucă la ea. Esmeralda nu se îndoia de asta. Și o mai zăpăceau o sumedenie de lucruri ciudate, legate de faptul că Phoebus fusese de față în ziua pocăinței publice, alături de acea tânără fată. Fără doar și poate era sora lui. Explicație lipsită de rațiune, dar cu care ea se mulțumea, pentru că avea nevoie să creadă că Phoebus continua să o iubească și că n-o iubea decât pe ea. Nu-i jurase el oare? Ce-i trebuia mai mult, naivă și credulă cum era? Și apoi, în toată întâmplarea aceasta, aparențele nu erau mai degrabă împotriva ei decât a lui? Esmeralda

aștepta deci. Și spera.

Să mai adăugăm că biserica, această biserică uriașă care o învăluia din toate părțile, care o păzea, o salva, era ea însăși un calmant neîntrecut. Liniile solemne ale arhitecturii, atitudinea religioasă a tuturor lucrurilor care o înconjurau pe tânăra fată, gândurile pioase și senine ce se desprindeau, ca să zicem așa, din toți porii pietrei aceleia acționau fără voie asupra ei.

Catedrala avea și zgomote, atât de binecuvântate și de mărețe, încât făceau să ațipească bietul ei suflet bolnav. Cântecul monoton al celor ce oficiau slujbele, răspunsurile date de credincioși preoților, uneori nearticulate, câteodată tunătoare, armonioasa vibrație a vitraliilor, orga izbucnind ca o sută de trâmbițe, cele trei clopotnițe zumzăind ca stupii unor albine uriașe, toată orchestra aceasta peste care o gamă gigantică sălta, urca și cobora, de la o mulțime de clopote la unul singur, îi surzeau memoria, imaginația, suferința. Clopotele, mai ales, o legănau. Exercitau asupra ei un fel de magnetism puternic, venind în valuri largi.

De aceea, fiecare dimineață o găsea mai liniștită, respirând mai în voie, mai puțin palidă. Pe măsură ce rănile lăuntrice i se tămăduiau, grația și frumusețea îi înfloreau din nou pe chip, dar mai senine și mai odihnite. Esmeralda își redobândea firea de altădată, odată cu ceva din voioșia de odinioară, cu strâmbătura ei drăgălașă, cu dragostea pentru căpriță, cu plăcerea de a cânta, cu pudoarea de odinioară. Dimineața, avea grijă să se îmbrace în colțul chilioarei, de teamă ca nu cumva vreun om din podurile vecine s-o vadă prin lucarnă.

Când gândul la Phoebus îi dădea răgaz, se gândea uneori la Quasimodo. El era singura legătură, singurul raport pe care îl mai avea cu oamenii, cu cei vii. Nefericita! Ea se afla mai în afara lumii decât Quasimodo! Și nu înțelegea nimic din ciudatul prieten dăruit de soartă. Adesea se mostra singură că nu nutrea o recunoștință care să șteargă ceea ce ochii ei vedeau, dar, hotărât lucru, nu putea să se deprindă cu bietul clopotar. Prea era slut.

Esmeralda lăsase pe jos fluierul dăruit de el. Aceasta nu-l împiedică pe Quasimodo să reapară din când în când, în primele zile. Fata se străduia din răputeri să nu se întoarcă cu prea multă silă când el venea să-i aducă panerul cu provizii sau urciorul cu apă, dar clopotarul observa totdeauna cea mai ușoară tresărire de acest fel și pleca mâhnit.

Odată, se ivi tocmai când Esmeralda o mângâia pe Djali. Și rămase câteva clipe gânditor în fața acestui grup grațios alcătuit de căpriță și de țigancă. În sfârșit, spuse clătănându-și capul greoi și prost întocmit:

— Nenorocirea mea e că tot semăn prea mult a om. Aș fi vrut să fiu și eu o lighioană, cum e căprița asta.

Ea îl privi mirată.

El răspunse privirii sale.

— Oh, știu eu prea bine de ce! Și plecă.

Altă dată, cocoșatul se înfățișă la ușa chiliei (unde nu intra niciodată) în momentul când Esmeralda cânta o veche baladă spaniolă, ale cărei cuvinte nu le înțelegea, dar care îi rămăsese în urechi pentru că țigăncile o legănaseră cu ea pe când era mică. La vederea chipului slut ce se ivise pe neașteptate la mijlocul cântecului, fata se întrerupse, cu un gest de spaimă involuntară. Nenorocitul clopotar căzu în genunchi pe prag și-și împreună, cu un aer rugător, palmele mari și diforme.

— Oh!, exclamă el, îndurerat. Te implor, continuă și nu mă alunga.

Nu voi să-l mâhnească și, tremurând toată, își reluă cântecul. Treptat, spaima i se risipi și se lăsă cu totul prinsă de melodia melancolică și tărăgănată pe care o cânta. Quasimodo rămăsese în genunchi, cu palmele împreunate a rugă, atent, abia respirând, cu privirea ațintită în ochii strălucitori ai Esmeraldei. S-ar fi zis că-i auzea cântecul în ochi.

Altă dată, cocoșatul veni la ea cu un aer stingher și sfios.

— Ascultă, zise el anevoie, am să-ți spun ceva.

Ea îi făcu semn că-l ascultă. Atunci începu să ofteze, deschise gura, păru o clipă gata să-i vorbească, apoi o privi, clătină din cap și se retrase încet, cu fruntea în palme, lăsând-o pe țigancă uluită.

Printre personajele groțești sculptate în zid se afla unul pe care el îl îndrăgea îndeosebi și cu care părea adesea că schimbă priviri frățești. Odată, țiganca îl auzi spunându-i:

— Ah, de ce nu sunt și eu de piatră ca tine!

Într-o dimineață, Esmeralda înaintase până la marginea acoperișului și privea de acolo în piață, pe deasupra acoperișului ascuțit de la Saint-Jean-le-Rond. Quasimodo se afla în spatele ei. Se așeza de bunăvoie astfel, ca s-o cruțe cât mai mult pe fată de neplăcerea de a-l vedea. Deodată, țiganca tresări, o lacrimă și un fulger de bucurie îi luciră în același timp în ochi și, îngenunchind pe marginea acoperișului, își întinse cu spaimă brațele spre piață, strigând:

— Phoebus! Phoebus! Phoebus! Vino! Vino!

Vocea, fața, gestul, întreaga ei ființă aveau expresia sfâșietoare a unui naufragiat care face un semn deznădăjduit spre voioasa navă zărită departe, la orizont, într-o rază de soare.

Quasimodo se plecă spre piață și văzu că obiectul acestei duioase și delirante rugi era un bărbat tânăr, un căpitan, un frumos călăreț strălucind de arme și de podoabe, care trecea jucându-și calul în josul pieței și saluta o frumoasă și zâmbitoare doamnă așezată la un balcon.

De altfel, ofițerul n-o auzea pe nefericita care îl striga, căci se afla prea departe.

Dar bietul surd auzea. Un geamăt adânc îi umflă pieptul. Și se întoarse. Inima îi era plină de toate lacrimile pe care și le înăbușea; pumnii crispați i se izbiră de cap, iar când și-i retrase, în fiecare dintre ei avea câte un smoc de păr roșcat.

Țiganca nici nu-l vedea măcar. Cu voce înceată, scrâșnind din dinți, nefericitul spunea:

— Blestem! Iată deci cum trebuie să fii! Nu-i nevoie decât să fii frumos pe dinafară.

Între timp, Esmeralda rămăsese în genunchi și striga, cuprinsă de o agitație neobișnuită:

— Oh, iată-l că descăleca! O să intre în casa aceea, Phoebus! Nu mă aude! Phoebus! Cât e de rea femeia aceea, dacă îi vorbește în același timp cu mine! Phoebus! Phoebus!

Surdul o privea. Ii înțelegea pantomima. Ochiul bietului clopotar se umplea de lacrimi, dar el nu lăsa să-i scape niciuna. Deodată, Quasimodo o apucă binișor de mânecă. Ea se întoarse. Cocoșatul voia să pară liniștit. Și-i spuse:

— Vrei să mă duc să ți-l caut?

Esmeralda scoase un strigăt de bucurie:

— O, du-te, du-te! Dă fuga! Repede! Căpitanul acela! Căpitanul! Adu-mi-l! Am să te iubesc!

Și îi îmbrățișa genunchii.

Quasimodo nu se putu împiedica să nu clatine îndurerat din cap.

— Am să ți-l aduc, îi șopti cu glas stins.

Și întorcându-se, se năpusti cu pași mari pe scară, sufocat de plâns.

Când ajunse în piață, nu mai văzu decât calul cel frumos legat la poarta familiei Gondelaurier. Căpitanul tocmai intrase în casă.

Quasimodo își ridică privirea spre acoperișul catedralei. Esmeralda se afla acolo, în același loc, în aceeași poziție. El îi făcu un semn trist cu capul și se rezemă de-o piatră de la intrarea casei Gondelaurier, hotărât să aștepte ieșirea căpitanului.

În casa Gondelaurier era una din zilele acelea de gală care precedă nunțile. Quasimodo văzu intrând multă lume și nu văzu ieșind pe nimeni. Din când în când privea spre acoperiș. Ca și el, țiganca nu se clintea. Un rândaș veni să dezlege calul și-l duse în grajdul casei.

Întreaga zi se scurse astfel, cu Quasimodo lângă stâlp, cu Esmeralda pe acoperiș, cu Phoebus, fără doar și poate, la picioarele frumoasei Fleur-de-Lys.

În sfârșit, veni și noaptea; o noapte fără lună, o noapte întunecoasă. Quasimodo își aținti zadarnic privirea spre Esmeralda: curând nu mai zări decât o umbră în amurg, apoi nimic. Totul se

șterse, totul era negru.

Quasimodo văzu luminându-se de sus în jos, pe fațadă, ferestrele casei Gondelaurier. Văzu luminându-se una după alta și celelalte ferestre din piață; și le văzu, de asemenea, stingându-se până la ultima. Căci rămase toată seara la postul său. Dar ofițerul nu ieșea. Când ultimii trecători se întoarseră la casele lor, când toate ferestrele celorlalte case se întunecară, Quasimodo rămase absolut singur, cu desăvârșire în beznă. Pe atunci, tăpșanul din fața catedralei Notre-Dame nu era luminat.

Totuși, ferestrele casei Gondelaurier rămaseră luminate chiar după miezul nopții. Nemișcat și atent, Quasimodo văzu profilându-se pe vitraliile în mii de culori o mulțime de umbre vii care dansau. Dacă n-ar fi fost surd, pe măsură ce zgomotele Parisului adormit se stingeau, ar fi auzit din ce în ce mai clar, venind din interiorul casei Gondelaurier, un zgomot de petrecere, râsete și muzică.

Pe la ora unu din noapte, oaspeții începură să plece, învăluit în beznă, Quasimodo îi privea pe toți trecând pe sub bolta intrării luminate de torțe. Niciunul dintre ei nu era căpitanul.

Cocoșatul era năpădit de gânduri triste. Uneori privea în gol, asemeni celor care se plictisesc. Nori negri, mari, grei, sfâșiați, crăpați atârnav ca niște hamacuri de voal negru sub arcada înstelată a nopții. Ai fi zis că-s pânzele de păianjen ale bolții cerești.

Într-unul din momentele acelea, Quasimodo văzu deschizându-se tainic ușa balconului a cărui balustradă de piatră se contura deasupra capului său. Fragila ușă de sticlă lăsă să treacă două persoane, apoi se închise fără zgomot în urma lor. Erau un bărbat și o femeie. Cu mare greutate, Quasimodo izbuti să recunoască în bărbat pe frumosul căpitan și în femeie, pe tânăra doamnă pe care o văzuse dimineață urându-i bun sosir ofițerului, de la înălțimea aceluiași balcon. Locul era complet întunecat și o dublă perdea roșie, căzută peste ușă în clipa când se închisese, nu lăsa pe balcon niciun fir de lumină din interiorul casei.

Tânărul și tânăra, pe cât putea să-și dea seama surdul nostru, care nu auzea niciunul din cuvintele lor, păreau cuprinși de farmecul unei foarte dragăstoase intimități. Fata s-ar fi zis că-i îngăduise ofițerului să-i cuprindă mijlocul cu brațele și se împotrivea slab unui sărut.

De jos, Quasimodo asista la o scenă cu atât mai plăcută s-o privești, cu cât era făcută a fi privită. El contempla fericirea, frumusețea aceasta, cu inima amară. La urma urmei, natura nu rămăsese fără glas în bietul cocoșat, iar coloana lui vertebrală oricât de urât răsucită ar fi fost, fremăta la fel ca a oricărui alt om. Quasimodo se gândea la partea nenorocită pe care i-o hărăzise lui providența, se gândea că femeia, dragostea, voluptatea îi vor trece veșnic pe sub ochi și că el nu va face altceva decât să se uite la

fericirea altora. Dar ceea ce îi sfâșia și mai mult sufletul privind scena aceasta, ceea ce-l indigna și-l îneciuda totodată era gândul la suferința pe care ar îndura-o țiganka dacă ar vedea și ea. Ce-i drept, noaptea era foarte întunecoasă, iar Esmeralda, dacă rămăsese la locul ei (și Quasimodo nu se îndoia de asta), se afla prea departe, și-abia putea el să-i zărească pe cei doi îndrăgostiți din balcon. Asta îl consola.

Între timp, convorbirea celor doi se însuflețea din ce în ce. Fata părea că-l roagă pe ofițer să nu-i ceară nimic mai mult. Quasimodo nu deslușea din toate acestea decât frumoasele ei palme împreunate, zâmbetele amestecate cu lacrimi, privirile fetei ridicate spre stele, ochii căpitanului coborâți cu ardoare asupra ei.

Din fericire, căci fata începuse să nu mai lupte decât slab de tot, ușa balconului se deschise brusc, o doamnă în vârstă se ivi, frumoasa păru încurcată, ofițerul luă un aer înciudat și toți trei intrară în casă.

Câteva minute mai târziu, un cal tropoti sub bolta intrării și strălucitorul ofițer, învăluit în mantia lui de noapte, trecu fulgerător prin fața lui Quasimodo.

Clopotarul îl lăasă să ajungă la colțul străzii, apoi începu să alerge după el cu sprinteneala lui de maimuță, strigând:

— Hei, căpitane!

Căpitanul se opri.

— Ce vrea cu mine ticălosul ăsta?, spuse el, zărind în întuneric silueta deșelată care alerga șchiopătând.

Între timp, Quasimodo sosise lângă el și apucase cu îndrăzneală frâul calului:

— Urmează-mă, căpitane, e cineva aici care vrea să-ți vorbească.

— Pe cornul lui Mahomed!, bombăni Phoebus. Iată o pasăre slută și zburlită pe care mi se pare c-am mai văzut-o undeva. Hei, jupâne, n-ai de gând să lași frâul calului?

— Căpitane, răspunse surdul, nu mă întrebi cine?

— Îți zic să dai drumul calului, se răsti Phoebus, pierzându-și răbdarea. Ce vrea nemernicul ăsta care se agață de surgiucul bidiviului meu? Nu cumva iei calul meu drept o spânzurătoare?

Depart de a lăsa frâul, Quasimodo se pregătea să-l silească pe ofițer să se întoarcă din drum. Neputând să înțeleagă de ce se împotriva căpitanul, se grăbi să spună:

— Vino, căpitane, o femeie te-așteaptă. Și adăugă anevoie: O femeie care te iubește.

— Ascultă, secătură, mă crezi obligat să merg la toate femeile care mă iubesc sau pretind numai că mă iubesc?, se stropși căpitanul. Și dacă, din întâmplare, ea seamănă cu tine, mutră de huhurez? Spune-i celei care te-a trimis că eu mă însor, iar ea să se ducă dracului!

— Ascultă, strigă Quasimodo, crezând că va înfrânge cu un

cuvânt ultima șovăire, vino, monseniore! E țiganca pe care o știi!

Cuvântul acesta făcu o adâncă impresie asupra lui Phoebus, dar nu impresia pe care o aștepta surdul. Ne amintim că Phoebus se retrăsese împreună cu Fleur-de Lys cu câteva clipe înainte de-a o salva Quasimodo pe osândită din mâinile lui Charmolue. De atunci, cu prilejul tuturor vizitelor făcute la familia Gondelaurier, el se ferise să mai aducă vorba despre țiganca a cărei amintire, la urma urmei, îi era foarte neplăcută, iar Fleur-de-Lys, la rândul ei, chibzuise că-i mai înțelept să nu-i spună că țiganca trăia. Deci Phoebus o credea pe biata Similar moartă, mai bine de o lună sau două. Mai adăugăm că, de câteva clipe, căpitanul se gândea la întunericul profund al nopții, la slutenia nefirească, la vocea ca din mormânt a ciudatului mesager, se gândea că miezul nopții trecuse, că strada era pustie ca în seara când fusese acostat de călugărul-ursuz și că bidiviul lui sforăia când dădea cu ochii de Quasimodo.

— Țiganca!, exclamă el, aproape speriat. Ascultă, nu cumva vii de pe lumea cealaltă?

Și-și duse mâna la mânerul spadei.

— Repede, repede!, spuse surdul, căutând să tragă calul. Pe aici.

Phoebus îl lovi din răsputeri cu cizma în piept.

Ochiul lui Quasimodo scânteie. Cocoșatul făcu o mișcare ca pentru a se arunca asupra căpitanului. Apoi zise, stăpânindu-se să nu se năpustească:

— Ah, ferice de dumneata că e cineva care te iubește! (Și apăsă pe cuvântul cineva, lăsând frâul din mâini.) Pleacă!

Phoebus dădu piteni calului, înjurând. Quasimodo îl privi pierzându-se în bezna străzii.

— Oh!, își spunea bietul surd. Să refuzi asta!

Apoi se întoarse la Notre-Dame, își aprinse felinarul și urcă în turlă. Așa cum gândise el, țiganca nu se clintise din loc. De cum îl zări, Esmeralda se repezi spre el.

— Singur!, exclamă ea, împreunându-și îndurerată frumoasele-i mâini.

— N-am izbutit să-l mai găsesc, spuse cu răceală Quasimodo.

— Trebuia să-l aștepți toată noaptea!, continuă fata, pornită. Clopotarul îi văzu gestul de mânie, îi înțelese dojana și zise, plecându-și fruntea:

— Altă dată am să-l pândesc mai bine.

— Pleacă!, îi spuse.

Quasimodo plecă. Esmeralda era nemulțumită de el. Quasimodo preferase să-l chinuiască ea decât s-o mâhnească el. Toată durerea și-o păstrase pentru sine.

Din ziua aceea, țiganca nu-l mai văzu. Cocoșatul nu mai venea în chilia ei. Cel mult dacă-i mai zărea în vârful turlei chipul ațintit cu

melancolie spre ea. Dar de îndată ce dădea cu ochii de el, Quasimodo dispărea.

Trebuie spus că pe fată nu prea o mâhnea lipsa aceasta voită a bietului cocoșat. În fundul inimii, chiar îi mulțumea, în privința asta, Quasimodo nu-și făcea iluzii.

Esmeralda nu-l mai vedea, dar simțea în jurul ei prezența unui duh ocrotitor. Proviziile îi erau împrăștiate de-o mână invizibilă în timp ce dormea. Într-o dimineață, găsi la fereastră o colivie cu păsărele. Deasupra chilioi se afla o sculptură care o înfricoșa. Esmeralda își arătase spaima de câteva ori, de față cu Quasimodo. Într-o dimineață (căci toate lucrurile acestea se făceau în timpul nopții), fata n-o mai văzu. Sculptura fusese spartă. Cel care se urcase până acolo își primejdise viața.

Uneori, seara, auzea un glas ascuns sub streășină clopotniței cântând, ca pentru a o adormi, un cântec trist și ciudat. Versurile erau fără rimă, așa cum le poate făuri un surd:

Nu-mi privi fața.

Tânără fată, inima privește-mi.

Adesea, inima flăcăului frumos e slută,

Există inimi care nu păstrează dragostea.

Tânără fată, bradul nu-i frumos,

El nu-i frumos ca plopul,

Dar își păstrează frunzele și iarna.

Vai! La ce bun s-o spun?

Ce nu-i frumos greșește că există,

Căci frumusețea cere frumusețe.

April cu spatele stă la ianuarie.

Desăvârșită este frumusețea,

Desăvârșită și atotputernică,

Ea e unicul lucru care nu poate exista decât întreg.

Toți corbii zboară numai ziua,

Iar bufnițele zboară numai noaptea,

Dar lebedele zboară zi și noapte.

Într-o dimineață, trezindu-se, Esmeralda văzu două vase pline cu flori pe fereastră. Unul era de cristal, foarte frumos și foarte strălucitor, dar crăpat. Vasul lăsase să se scurgă apa cu care fusese umplut și florile din el se veștejiseră. Celălalt, o ulcică de gresie, grosolană și comună, păstrase toată apa, iar florile din el erau

proaspete și rumene.

Nu știu dacă Esmeralda a făcut-o cu intenție, dar luă buchetul ofilit și-l purtă toată ziua la sân.

În ziua aceea, nu mai auzi glasul din turn cântând.

Dar fetei puțin îi păsa de asta. Își petrecea zilele alintând-o pe Djali, pândind poarta casei Gondelaurier, discutând în șoaptă cu Phoebus și fărâmițându-și pâinea ca s-o dea rândunelelor.

De altfel, nu-l mai vedea și nu-l mai auzea deloc pe Quasimodo. Bietul clopotar părea că dispăruse din biserică. Totuși, într-o noapte, pe când Esmeralda nu dormea și se gândea la frumosul căpitan, îl auzi pe cocoșat suspinând în apropierea chiliei. Speriată, fata se ridică și, la lumina lunii, văzu o grămadă informă, culcată dinaintea pragului ei. Era Quasimodo, care dormea acolo, pe piatră.

5. Cheia de la Poarta Roșie

Între timp, zvonurile îi aduseră la cunoștință arhidiaconului felul miraculos în care fusese salvată țiganca. Aflând aceasta, nu-și mai dădu seama de simțămintele sale. Cu moartea Esmeraldei se obișnuise, își recăpătase liniștea, atinsese maximum de durere posibilă. Inima omenească (dom Claude cugetase la asemenea lucruri) nu poate cuprinde decât o anumită cantitate de deznădejde. Când buretele e îmbibat, marea trece pe deasupra lui fără ca nicio lacrimă să mai poată intra. Cu moartea Esmeraldei, buretele fusese îmbibat, totul se sfârșise pentru dom Claude pe lumea aceasta. Dar știind-o vie și pe ea, și pe Phoebus, reîncepeau torturile, zbuciumul, frământările, viața. Și Claude era sătul de ele.

Când află noutatea, se încuie în chilia din mănăstire. Nu se mai arată nici la conferințele capitulare, nici la slujbe, închise ușa tuturor, chiar și episcopului. Și rămase astfel zăvorât timp de câteva săptămâni. Ceilalți îl socoteau bolnav. Și chiar era bolnav.

Ce făcea arhidiaconul închis în chilie? Cu ce gânduri se zbătea, nefericitul? Dădea oare o ultimă luptă cu temuta lui patimă? Făurea un plan de moarte pentru fată și de pierzanie pentru căpitan?

Jehan, fratele lui drag, copilul lui răsfățat, veni odată la ușă, bătut, înjură, se rugă, își spuse de zece ori numele. Claude nu deschise.

Își petrecea zile întregi cu fața lipită de geamurile ferestrei. De la fereastra aceea, situată în mănăstire, vedea chilioara Esmeraldei, o vedea adesea chiar pe ea cu căprița, câteodată cu Quasimodo. Dom Claude remarcă micile atenții ale pocitaniei surde, ascultarea lui, felul lui delicat și supus de a se purta cu țiganca. Și își aminti, căci avea memorie bună, iar memoria e chinul geloșilor, își aminti privirea ciudată a clopotarului aruncată dansatoarei într-o anumită seară. Se întreba ce motiv putuse să-l împingă pe Quasimodo s-o salveze. Fu martorul miilor de scene mărunte petrecute între țigancă și surd, a cărui pantomimă, văzută de departe și comentată prin patima lui, i se păru foarte tandră. Dom Claude se temea de ciudățenia femeilor. Și atunci simți trezindu-se vag în el o gelozie la care nu s-ar fi așteptat niciodată, o gelozie care îl făcu să roșească de rușine și de indignare. „Căpitanul, mai treacă-meargă, dar ăsta?!” Gândul acesta îl tulbura nespus.

Noaptele erau cumplite. De când o știa pe țigancă vie, ideile reci ale spectrului și ale mormântului care îl obsedaseră o zi întreagă se destrămară, și trupul îl îmboldea din nou. Arhidiaconul se zvârcolea în pat, simțind-o atât de aproape pe fata oacheșă și tânără.

În fiecare noapte, imaginația lui delirantă i-o înfățișa pe Esmeralda în toate atitudinile care făcuseră să-i fiarbă cel mai mult

sângele în vine. O vedea întinsă peste căpitanul înjunghiat, cu ochii închiși, cu frumosul ei sân acoperit de sângele lui Phoebus, în clipa aceea de negrăită plăcere când el îi pecetluise buzele cu sărutul pe care nefericita, deși pe jumătate moartă, îl simțise cum o arde. O vedea despuiată de mâinile sălbatice ale schingiuitorilor, lăsând să-i fie dezgolite și vârâte în gheata cu șurub de fier piciorușul, glezna fină și rotundă, genunchiul suplu și alb. îi vedea aieveya genunchiul ca de fildeș rămas singur în afara oribilului aparat al lui Torterue. Și-o închipuia, în sfârșit, pe tânăra fată în cămașă, cu ștreangul de gât, cu umerii goi, desculță, aproape goală, așa cum o văzuse în ultima zi. Imaginile acestea de voluptate îl făceau să-și crispeze pumnii și-l trecea un fior de-a lungul spinării.

Într-o noapte, printre altele, imaginile acestea îi înfierbântară atât de cumplit în artere sângele de bărbat neprihănit și de preot, încât dom Claude își mușcă perna, sări jos din pat, își aruncă un stihar peste cămașă și ieși din chilie, cu lampa în mână, pe jumătate gol, cu ochii înflăcărați.

Arhidiaconul știa unde poate găsi cheia de la Poarta Roșie, care făcea legătura între mănăstire și biserică, și avea totdeauna la el, după cum se știe, o cheie a scării turlor.

6. Urmare la cheia de la Poarta Roșie

În noaptea aceea, Esmeralda adormise în chilioara ei, dând totul uitării, plină de speranțe și de gânduri dulci. Dormea de câțeva vreme, visându-l ca totdeauna pe Phoebus, când i se păru că aude un zgomot în apropierea ei. Fata avea somnul ușor și neliniștit ca al păsărilor. Orice nimic o deștepta. De aceea deschise ochii. Noaptea era foarte întunecoasă. Totuși, văzu la lucarnă o figură care o privea. O lampă lumina apariția aceea. În clipa când își dădu seama că Esmeralda o vede, năluca stinse lampa. Cu toate acestea, fata avu timp s-o zărească. Pleoapele i se închiseră iar de groază.

— Oh!, exclamă ea cu glas stins. E preotul!

Toată nenorocirea trecută îi reveni în minte ca un fulger. Esmeralda se prăbuși pe pat, înghețată.

O clipă mai târziu, simți de-a lungul trupului o atingere care o cutremură într-atât, încât o făcu să se ridice trează și furioasă în așternut.

Preotul tocmai se strecura lângă ea și-o cuprindea cu brațele. Ea vru să ție, dar nu putu.

— Pleacă, monstrule! Pleacă, ucigașule!, rosti fata cu glas tremurător și înăbușit de mânie și de spaimă.

— Fie-ți milă! Te rog!, șopti preotul, lipindu-și buzele de umerii ei.

Îi apucă țeasta pleșuvă cu amândouă mâinile, îl apucă de puținul păr pe care îl mai avea și se căzni să-i îndepărteze sărutările, ca și cum ar fi fost mușcături.

— Fie-ți milă!, repetă nefericitul. Dacă ai ști ce e dragostea mea pentru tine! E foc, plumb topit, o mie de cuțite în inima mea!

Și-i încheșta brațele cu o forță supraomenească. Fata strigă pierdută:

— Dă-mi drumul sau te scuipe în obraz!

Îi dădu drumul.

— Înjosește-mă, lovește-mă, fii rea! Fă ce vrei! Dar fie-ți milă! Iubește-mă!

Atunci îl lovi cu o furie ca de copil. Își încorda frumoasele ei mâini ca să-i strivească fața.

— Pleacă, diavole!

— Iubește-mă! Iubește-mă! Ai milă!, striga bietul preot, tăvălindu-se peste ea și răspunzându-i cu mângâieri la lovituri.

Deodată, Esmeralda îl simți mai puternic decât ea.

— Trebuie să sfârșim odată!, scrâșni el printre dinți.

Ea era subjugată, tremura frântă în brațele lui, la voia lui. Simțea o mână lascivă rătăcindu-i de-a lungul trupului. Și, cu o ultimă

sforțare, începu să strige:

— Ajutor! Săriți! Un vampir!

Dar nu venea nimeni. Doar Djali se trezise și behăia neliniștită.

— Taci!, spuse preotul, gâfâind.

Deodată, zbătându-se, tăvălindu-se pe jos, mâna țigăncii întâlni ceva rece și metalic. Era fluierul lui Quasimodo. Îl apucă și, cu o zvârcolire de speranță, îl duse la buze și suflă în el cu toată puterea care îi mai rămăsese. Fluierul scoase un sunet clar, ascuțit, pătrunzător.

— Ce-i asta?, întreabă preotul.

Aproape în aceeași clipă, se simți ridicat de un braț viguros; chilia era întunecoasă și dom Claude nu putea să vadă cine îl ținea așa, dar auzi niște dinți clănțănind de furie, iar în întuneric dăinuia atâta lumină cât să-i îngăduie să zărească lucindu-i deasupra capului lama lată a unui cuțit uriaș.

Preotului i se păru că zărește silueta lui Quasimodo. Bănuî că nu putea fi decât el. Își aminti că atunci când intrase se împiedicase de-un soi de pachet întins afară, dinaintea ușii. Totuși, cum nou-venitul nu scotea niciun cuvânt nu știa ce să creadă. Și se aruncă asupra brațului care ținea cuțitul, strigând:

— Quasimodo!

În clipa aceea de deznădejde, uită că acesta e surd.

Cât ai clipi, preotul fu doborât la pământ și simți un genunchi ca de plumb apăsându-i pieptul. După forma colțuroasă a genunchiului, îl recunosc pe cocoșat. Dar ce putea face? Cum să fie și el, la rândul lui, recunoscut? Fiind noapte, surdul devenise și orb.

Dom Claude era pierdut. Fata, fără milă, ca o tigroaică înfuriată, nu mișca un deget ca să-l salveze. Cuțitul se apropie de creștetul lui. Momentul era critic. Deodată, adversarul păru că șovăie.

— Să nu cadă sânge asupra ei!, mormăi el, înăbușit.

Era într-adevăr glasul lui Quasimodo. Preotul simți mâinile mari ale acestuia târându-l de picior afară din chilie. Acolo trebuia să moară. Din fericire pentru el, de câteva clipe luna tocmai răsărise.

Când cei doi trecură pragul chiliei, lumina lunii căzu pe chipul preotului. Quasimodo îl privi pe preot în față, începu să tremure, îi dădu drumul și se trase câțiva pași înapoi.

Țiganca, venită și ea în pragul chiliei, văzu cu mirare schimbarea bruscă a rolurilor. Acum, preotul amenința, iar Quasimodo se ruga.

Copleșindu-l pe surd cu gesturi de mânie și de muștrare, furios, preotul îi făcu semn să se retragă. Surdul își plecă fruntea, apoi se așeză în genunchi în fața ușii țigăncii.

— Monsenior, rosti el cu voce gravă și resemnată, după aceea veți face ce vă place, dar mai întâi ucideți-mă.

Vorbind astfel, îi întinse preotului cuțitul. Scos din fire, preotul se

repezi să-l ia, dar fata fu mai sprintenă decât el. Smulse cuțitul din mâinile lui Quasimodo și începu să râdă ca o nebună.

— Apropie-te!, îi strigă preotului:

Cum ținea lama ridicată, dom Claude rămase nehotărât. Cu siguranță că fata l-ar fi lovit.

— N-o să îndrăznești să te apropii, lașule!, îi strigă ea. Apoi adăugă cu o expresie necruțătoare și știind bine că avea să străpungă cu mii de fiare înroșite inima preotului.

— Ah, știi că Phoebus nu e mort!

Cu o lovitură de picior, preotul îl doborî pe Quasimodo la pământ, apoi se afundă tremurând de furie sub bolta scării.

După plecarea lui, Quasimodo ridică fluierașul care o salvase pe țigancă.

— Se ruginea, îi spuse el, dându-i-l. Apoi o lăasă singură.

Adânc tulburată de scena aceasta violentă, fata căzu istovită pe pat și începu să plângă cu hohote. Perspectiva devenea sinistă.

La rândul său, preotul se întoarse pe dibuite în chilia lui.

Lucrul se împlinise! Dom Claude era gelos pe Quasimodo!

Și-și repetă cu un aer gânditor funestul legământ:

— N-o s-o aibă nimeni.

Cartea a zecea

1. Lui Gringoire îi vin mai multe idei bune, la rând, pe strada Bernardinilor

De când văzuse ce întorsătură luau lucrurile și că, pentru principalele personaje ale comediei acesteia va fi vorba neapărat de ștreang, de spânzurătoare și de alte neplăceri, Gringoire nu mai ținea deloc să se amestece în ea. Vagabonzii, printre care rămăsese, socotind că, la urma urmei, ei constituiau cea mai bună tagmă a Parisului, vagabonzii continuaseră să se intereseze de țigancă. Gringoire găsea asta foarte firesc din partea unor oameni care, ca și ea, n-aveau altă perspectivă decât Charmolue și Torterue și care nu călăreau, ca el, prin ținuturi imaginare, între cele două aripi ale Pegasului. Din vorbele lor aflase că soția sa, nuntită cu urciorul spart, se refugiase în Notre-Dame și era foarte mulțumit. Dar nu se simțea deloc ispitit să se ducă s-o vadă. Se gândea uneori la căpriță, și atâta tot. În rest, ziua făcea scamatorii ca să-și câștige hrana, iar noaptea născocea de zor frazele unui memoriu împotriva episcopului de Paris, căci își amintea că fusese udat până la piele de roțile morilor acestuia și-i purta pică. De asemenea, se mai ocupa de comentarea unei frumoase lucrări a lui Baudry le Rouge, episcop de Noyon și de Tournay, de Cupa Petrarum, ceea ce îi deschisese o mare poftă pentru arhitectură; înclinația aceasta înlocuise în inima lui patima pentru hermetism, al cărui cavalier firesc era, de altminteri, căci exista o intimă legătură între hermetică și arta clăditului. Gringoire trecuse de la dragostea pentru o idee la dragostea pentru forma ei.

Într-o zi, se opri lângă biserica Saint-Germain l'Auxerrois, la colțul unei case numite For-l'Evêque, aflată în fața unei alte case numite For-le-Roi. La For-l'Evêque se afla o încântătoare capelă din secolul al XIV-lea, al cărei capăt dădea în stradă. Poetul se afla într-unui din momentele acelea de plăcere egoistă, exclusivă, supremă, în care artistul nu vede altceva pe lume decât arta, iar lumea o vede în artă. Deodată simți o mână punându-i-se grav pe umăr și se întoarse. Era fostul său prieten, fostul său maestru, arhidiaconul.

Gringoire rămase mirat. Nu-l mai văzuse de mult pe arhidiacon, și dom Claude era unul dintre oamenii aceia solemni și pasionați a căror întâlnire tulbură totdeauna echilibrul unui filosof sceptic.

Arhidiaconul păstră câteva clipe de tăcere, în care Gringoire putu să-l privească în voie. Dom Claude i se păru tare schimbat, palid ca o

dimineată de iarnă, cu ochii în fundul capului, cu părul aproape alb. Preotul puse în sfârșit capăt tăcerii, spunând pe un ton liniștit, dar rece:

— Cum te mai simți, maestre Gringoire?

— Cu sănătatea?, răspunse Gringoire. De! S-ar putea zice așa și așa. Totuși, în general, bine. Nu fac abuz de nimic. Știți, maestre, secretul sănătății, după Hippocrat, *id est cibi, potus, somni, Venus, omnia moderata sint.* {119}

— Așadar n-ai niciun necaz, maestre Pierre?, continuă arhidiaconul, privindu-l fix pe Gringoire.

— Pe legea mea că nu.

— Și ce faci acum?

— Cum vedeți, maestre. Examinez tăietura pietrei acesteia și felul în care e prelucrat basorelieful.

Preotul începu să zâmbească, cu zâmbetul acela amar care nu clintește decât un colț al gurii.

— Și-ți face plăcere?

— Raiul pe pământ, nu alta!, exclamă Gringoire. Și aplecându-se spre sculpturi, cu aerul vrăjit al unuia care demonstrează fenomene vii: Nu găsiți, oare, de pildă, că metamorfoza asta de bassetaille este executată cu multă iscusință, gingășie și răbdare? Priviți coloneta aceasta. În jurul cărui capitel ați mai văzut vreodată frunze mai gingașe și mai frumos mângâiate de daltă? Iată trei rondes-bosses de Jean Maillevin. Nu sunt cele bune opere ale acestui mare geniu. Totuși, naivitatea, blândețea fețelor, voioșia atitudinilor și a drapajului și hazul inexplicabil amestecat în toate efectele fac ca figurinele să fie grozav de vesele și de delicate, poate chiar cam prea mult. Nu găsiți că e plăcut?

— Ba da, spuse preotul.

— Și dacă ați vedea interiorul capelei!, continua poetul, cu entuziasmul său vorbăreț. Pretutindeni sculpturi. Stufos ca un miez de varză! Absida aparține unui gen atât de pios și de deosebit, cum n-am mai văzut altundeva!

Dom Claude îl întrerupse:

— Așadar, ești fericit?

— Da, pe cinstea mea! Mai întâi am iubit femeile, apoi animalele. Acum iubesc pietrele. Care sunt la fel de plăcute ca animalele și ca femeile, dar sunt mai puțin perfide.

Preotul își duse mâna la frunte. Era gestul lui obișnuit.

— Așa e!

— Iată ce plăceri!, spuse Gringoire.

Și, luându-l de mână pe preotul care se lăsă în voia lui, îl duse sub foșorul scării de la For-l'Evêque.

— Lata o scară! De câte ori o văd, sunt fericit. E scara cea mai

simplă și mai aleasă din Paris. Toate treptele îi sunt tăiate oblic pe dedesubt. Frumusețea și simplitatea ei constă în părțile orizontale ale uneia și ale alteia, late cam de un picior sau așa ceva, împletite una cu alta, îmbucate, încheștate, înlănțuite, încastrate, întretăiate una de alta și prinse într-un fel cu adevărat trainic și plăcut.

— Și nu dorești nimic?

— Nu.

— Și nu regreti nimic?

— Nici nu regret, nici nu doresc. Mi-am rânduit viața.

— Ceea ce oamenii rânduiesc e tulburat de lucruri, spuse dom Claude.

— Eu sunt filosof pyronian{120} și țin totul în echilibru, răspunse Gringoire.

— Și cum îți câștigi hrana?

— Mai fac încă, pe ici, pe colo, epopei și tragedii; dar ce-mi aduce mai mult e meseria pe care mi-o cunoașteți, maestre. Duc în dinți piramide de scaune.

— Meserie grosolană pentru un filosof.

— Și acolo e vorba tot de echilibru, spuse Gringoire. Când te bântuie o idee, o regăsești pretutindeni.

— Știu, răspunse arhidiaconul.

Apoi, după câteva clipe de tăcere, dom Claude vorbi iar:

— Totuși, ești destul de sărac.

— Sărac, da, dar nefericit, nu.

În clipa aceea se auzi un ropot de copite și cei doi interlocutori văzură defilând la capătul străzii o companie de arcași din garda regelui, cu lăncile ridicate și cu ofițerul în frunte. Cavalcada era strălucitoare și făcea să răsunе caldarâmul.

— Cum îl mai priviți pe ofițerul acela!, îi spuse Gringoire arhidiaconului.

— Fiindcă mi se pare că-l recunosc.

— Cum îl cheamă?

— Cred că Phoebus de Châteaupers, spuse Claude.

— Phoebus! Un nume rar. Mai există un Phoebus, conte de Foix. Îmi amintesc că am cunoscut o fată care se prăpădea după un Phoebus.

— Vino cu mine, spuse preotul. Am ceva de vorbit cu dumneata.

Din clipa când trecuseră ostașii, o oarecare agitație răzbătea de sub învelișul glacial al arhidiaconului. Claude porni. Gringoire îl urmă, obișnuit să i se supună; ca oricine avusese vreodată de-a face cu omul acesta autoritar. Ajunseră în tăcere până la strada Bernardinilor, care era destul de pustie. Acolo, dom Claude se opri.

— Ce aveți să-mi spuneți, maestre?, îl întreabă Gringoire.

— Nu găsești că îmbrăcămintea călăreților pe care i-am văzut

adineauri e mai frumoasă decât a dumitale și a mea? Întrebă arhidiaconul, părând adâncit în gânduri.

Gringoire clătină din cap:

— Pe legea mea! Prefer să port haina mea galbenă și roșie decât solzii aceia de fier și de oțel. Grozavă plăcere trebuie să fie, când mergi, să te-auzi huruind de parcă ai fi Cheiul Fierăriei la vreme de cutremur!

— Așadar, Gringoire, nu i-ai invidiat niciodată pe flăcăii ăștia chipeși, îmbrăcați de război?

— Pentru ce să-i invidiez, monseniore arhidiacon? Pentru forța, pentru armura și pentru disciplina lor? Filosofia și independența în zdrențe mi se par de-o mie de ori mai bune. Mai bine să fiu cap de muscă, decât coadă de leu.

— Asta e ciudat, spuse preotul gânditor. O uniformă frumoasă e totuși frumoasă.

Văzându-l pe gânduri, Gringoire îl lăasă și se duse să admire intrarea unei case vecine. De acolo se întoarse bătând din palme:

— Dacă ați fi mai puțin preocupat de veșmintele frumoase ale războinicilor, domnule arhidiacon, v-aș ruga să vedeți poarta de colo. Am spus totdeauna că locuința seniorului Aubry are cea mai frumoasă intrare din lume,

— Pierre Gringoire, zise arhidiaconul. Ce-ai făcut cu mica dansatoare țigancă?

— Cu Esmeralda? Ce brusc schimbați vorba!

— Nu era soția dumitale?

— Era, prin mijlocirea unui urcior spart. Suntem însurați pe patru ani. Fiindcă veni vorba, adaugă Gringoire, privindu-l pe arhidiacon cu un aer pe jumătate ironic, tot vă mai gândiți la ea?

— Și dumneata, domnule, nu te mai gândești?

— Un pic. Am atâtea de făcut!... Doamne, drăguță mai era căprița!

— Țiganca asta ți-a salvat oare viața?

— Adevărat, pe Dumnezeuul meu!

— Ei bine, ce s-a ales de ea? Ce-ai făcut cu ea?

— De unde să știu eu? Cred că au spânzurat-o.

— Crezi?

— Nu sunt sigur. Când am văzut că aveau de gând să spânzure oameni, m-am dat la o parte.

— Asta e tot ce știi despre ea?

— Stați puțin. Mi s-a spus că s-a refugiat la Notre-Dame și că acolo e în siguranță; asta mă bucură, dar n-am putut să aflu dacă și căprița a scăpat odată cu ea, asta-i tot ce știu.

— Am să-ți spun eu mai mult!, strigă dom Claude, iar glasul lui, până atunci șusotit, rar și aproape înăbușit, deveni tunător. S-a

refugiat la Notre-Dame. Dar peste trei zile justiția o s-o ia de-acolo și-o să fie spânzurată la Grève. Există un ordin al parlamentului în privința aceasta.

— Neplăcută veste!, spuse Gringoire.

Cât ai clipi din ochi, preotul redeveni rece și calm.

— Și cine naiba s-o fi distrat cerând o asemenea sentință? Nu putea să lase în pace parlamentul? Ce-i rău dacă o biată fată se adăpostește sub bolțile catedralei, lângă cuiburile rândunelelor?

— Există și diavoli pe lume, răspunse arhidiaconul.

— Treaba asta e aranjată drăcește, observă Gringoire. După o clipă de tăcere, arhidiaconul vorbi din nou.

— Așadar, ea ți-a salvat viața?

— La bunii mei prieteni, vagabonzii. Era cât pe-acți să fiu spânzurat. Astăzi, lucrul ăsta i-ar mâhni.

— Și nu vrei să faci nimic pentru ea?

— Cum să nu vreau, dom Claude! Dar dacă dau de bucluc?

— Ce-ți pasă?

— Da, ce-mi pasă! Tare mai sunteți bun, maestre! Numai că eu am două lucrări mari începute.

Preotul se izbi peste frunte. Deși ținea să pară calm, câte un gest violent îi trăda din când în când zbuciumul lăuntric.

— Cum poate fi salvată? Gringoire îi spuse:

— Maestre, am să vă răspund: *Il padelt*, ceea ce înseamnă pe turcește: „Dumnezeu e nădejdea noastră”.

— Cum poate fi salvată?, repetă Claude, gânditor.

La rândul său, Gringoire se izbi peste frunte.

— Ascultați, maestre. Eu am imaginație. Am să găsesc soluția. Dacă i s-ar cere regelui grațierea?

— Să i se ceară o grațiere lui Ludovic al XI-lea?

— De ce nu?

— E ca și cum ai vrea să iei osul din gheara unui tigru. Gringoire începu să caute alte soluții:

— Ei bine, iată! Vreți să le adresez o cerere moașelor, cu declarația că fata e însărcinată?

La această propunere, ochii înfundați în orbite ai preotului scânteiară.

— Însărcinată? Ticălosule! Știi ceva în privința asta?

Înfățișarea lui îl sperie pe Gringoire, care se grăbi să-i spună:

— Vai! Nu, eu! Căsătoria noastră a fost un adevărat *foris maritagium*^{121}. Eu am rămas pe dinafară. Dar, în sfârșit, așa s-ar putea obține o amânare.

— Nebunie! Ticăloșie! Taci!

— N-aveți dreptate să vă supărați!, bombăni Gringoire. Se obține o amânare, asta nu dăunează nimănui și, de pe urma ei, se aleg cu

patruzeți de dinari parizieni moașele, niște biete femei sărace.

Preotul nu-l mai asculta.

— Trebuie totuși ca țiganca să iasă de acolo!, murmură el. Ordinul va fi executoriu în trei zile! De altfel, chiar dacă n-ar exista ordinul, mai e Quasimodo! Femeile au gusturi tare ciudate! Apoi ridică glasul: Maestre Pierre, m-am gândit bine, nu există decât o cale de salvare pentru ea.

— Care? Eu nu văd.

— Ascultă, maestre Pierre, adu-ți aminte că îi datorezi viața. Am să-ți spun deschis ce gândesc. Biserica e păzită zi și noapte. Nu sunt lăsați să iasă din ea decât cei ce au fost văzuți intrând. Vei putea deci să intri. Vei veni. Am să te duc la ea. Îți vei schimba îmbrăcămintea cu a ei. Fata o să ia costumul dumatilă, dumneata o să-i iei rochia.

— Până aici merge, observă filosoful. Și-apoi?

— Apoi? Ea o să iasă cu hainele dumatilă, dumneata ai să rămâi acolo cu ale ei. Poate că au să te spânzure, dar ea va fi salvată. Gringoire își scarpină urechea, cu un aer foarte serios.

— Nu zău!, făcu el. O asemenea idee nu mi-ar fi venit niciodată de la sine.

La propunerea neașteptată a lui dom Claude, chipul deschis și blajin al poetului se întunecase brusc, asemenea unei surâzătoare priveliști din Italia când o rafală nenorocită de vânt strivește un nor în fața soarelui.

— Ei bine, Gringoire! Ce spui de calea aceasta?

— Spun, maestre, că nu-i vorba că poate au să mă spânzure, ci că au să mă spânzure sigur.

— Asta nu te privește.

— Ei, drăcie!, făcu Gringoire.

— Fata ți-a salvat viața. Îți plătești o datorie.

— Mai sunt și multe altele pe care nu le plătim! Arhidiaconul vorbea autoritar.

— Nu zău, dom Claude, răspunse poetul, mâhnit, țineți la ideea asta și n-aveți dreptate. Nu văd de ce m-aș lăsa spânzurat în locul altuia.

— Ce te leagă atât de viață?

— Ah! O mie de motive!

— Și care, mă rog?

— Care? Aerul, cerul, dimineața, seara, clarul de lună, bunii mei prieteni, vagabonzii, râsetele noastre cu târfele, studiarea frumoaselor clădiri ale Parisului, trei cărți groase de scris, din care una împotriva episcopului și a morilor lui, știu și eu? Anaxagora spunea că trăiește pe lume ca să admire soarele. Și-apoi, eu am norocul să-mi petrec toate zilele, din zori și până-n noapte, cu un om de geniu, adică cu mine, ceea ce e foarte plăcut.

— Minte neserioasă!, bombăni arhidiaconul. Ia spune, viața asta pe care ți-o faci atât de încântătoare, cine ți-a păstrat-o? Cui îi datorezi faptul că respiri aerul, că vezi cerul și că poți încă să-ți păstrezi mintea de ciocârlie plină de năzbâtii și de nebunii? Unde ai fi acum, de n-ar fi fost ea? Vrei așadar să moară fata căreia îi datorezi viața? Să moară ea, păpușa asta frumoasă, blândă, adorabilă, necesară pentru lumina lumii, mai sfântă decât însuși Dumnezeu?! Iar tu, pe jumătate înțelept și pe jumătate țicnit, tu, o schiță nereușită a nu știu cărui lucru, tu, un soi de vegetală care umblă și crede că gândește, tu să continui să trăiești, cu viața pe care i-ai furat-o, la fel de inutil ca o lumânare în plină amiază? Hai, fie-ți milă, Gringoire! Fii și tu mărinimos! Începutul l-a făcut ea.

Preotul vorbea înflăcărat. Gringoire îl ascultă mai întâi cu un aer nehotărât, apoi se înduioșă și sfârși prin a face o strâmbătură tragică, întocmai ca un prunc când îl doare burta.

— Sunteți patetic, spuse el, ștergându-și o lacrimă. Ei bine! Am să chibzuiesc. Ciudată idee v-a mai venit! La urma urmei, continuă el după o clipă de tăcere, cine știe? Poate că n-au s-o spânzure. Încercarea moarte n-are. Când au să dea de mine în chilioara aia, gătit atât de caraghios, cu fustă și cu scufie, poate că au să izbucnească în râs. Și-apoi, dacă mă spânzură, ei bine, moartea prin ștreang e și ea o moarte ca oricare alta sau, mai bine zis, nu-i o moarte ca oricare alta. E o moarte demnă de înțeleptul care a oscilat toată viața lui, e o moarte care nu-i nici laie, nici bălaie, ca spiritul adevăratului sceptic, o moarte pecetluită din plin cu pyronism și șovăire, o moarte care ți-e calea de mijloc între cer și pământ și te lasă în suspensie. E o moarte de filosof, și poate că eu sunt hărăzit de soartă s-o îndur. E măreț să mori așa cum ai trăit. Preotul interveni.

— Ne-am înțeles?

— Ce e moartea, la urma urmei?, continuă Gringoire cu exaltare. O clipă grea, o vămă, trecerea de la puțin la nimic. Când cineva l-a întrebat pe Cercidas, megalopolitanul, dacă ar muri de bunăvoie, el răspunse: „De ce nu?! Căci după moarte îi voi vedea pe oamenii de seamă, pe Pitagora, printre filosofi, pe Hecataeus, printre istorici, pe Homer, printre poeți, pe Olimp, printre muzicieni”.

Arhidiaconul îi întinse mâna.

— Așadar, s-a făcut! Ai să vii mâine?

Gestul acesta îl readuse pe Gringoire la realitate.

— Ah, pe legea mea, nu!, rosti el cu tonul unui om care se trezește. Să fii spânzurat! E prea absurd. Nu vreau.

— Atunci, adio! Și arhidiaconul adăugă printre dinți: Mai dau eu de tine!

„Nu vreau ca diavolul ăsta de om să mă găsească”, gândi Gringoire și alergă după dom Claude.

— Știți, domnule arhidiacon, fără supărare, ca între prieteni vechi! Dumneavoastră vă interesați de fata asta, adică de nevastă-mea, și e foarte frumos. Ați făurit un plan ca s-o scoateți cu bine din Notre-Dame, dar calea aleasă de dumneavoastră e grozav de neplăcută pentru mine, Gringoire. Dacă aș avea eu un alt plan! Vă anunț că mi-a venit chiar acum o idee grozavă. Ce-ați zice dacă aș avea un plan ca s-o scot din impas fără amenințarea că gâtul meu o să fie atins nici măcar de umbra vreunui ștreang? Nu v-ar fi de ajuns? E absolut necesar să fiu eu spânzurat, ca să fiți dumneavoastră mulțumit?

De nerăbdare, preotul își chinuia nasturii de la sutană.

— Gârlă de cuvinte! Ce plan ai?

— Da, continuă Gringoire, vorbindu-și singur și atingându-și nasul cu degetul arătător, în semn de cugetare. Vagabonzii sunt flăcăi viteji. Tribul Egiptului o iubește. Ei au să se ridice la primul cuvânt. Nimic mai ușor! O lovitură. La adăpostul scandalului, o să fie răpită. Chiar mâine seară... Abia așteaptă.

— Planul! Spune-l!, strigă preotul, zgâlțâindu-l.

Gringoire se întoarse măreț spre el.

— Dați-mi pace! Vedeți bine că-l caut! Apoi cugetă câteva clipe, după care începu să-și aplaude ideea strigând: Admirabilă! Reușită sigură!

— Planul!, repetă Claude cu mânie. Gringoire era radios.

— Aproiați-vă, vă voi spune totul în șoaptă. E o contralovitură într-adevăr îndrăzneță și care o să ne scoată pe toți din încurcătură. Pe Dumnezeu meu! Trebuie să recunoașteți că nu sunt prost. Apoi se întrerupse: Uitasem! Căprița e și ea cu fata?

— Da. Să te ia dracu'!

— Și pe ea ar fi spânzurat-o, nu-i așa?

— Ce-mi pasă mie?

— Da, ar fi spânzurat-o, doar au mai spânzurat o scroafă luna trecută. Drăguțului de călău îi face plăcere, fiindcă, la sfârșit, mănâncă el carnea. S-o spânzure pe draga mea Djali! Pe biata mielușea!

— Blestem!, strigă dom Claude. Tu ești călăul. Ce plan de salvare ai găsit, ticălosule? Trebuie să-ți scot ideea din cap cu cleștele!

— Încetișor, maestre! Iat-o.

Gringoire se aplecă la urechea arhidiaconului și-i vorbi foarte încet, aruncând priviri neliniștite de la un capăt la altul al străzii pe care nu trecea totuși nimeni. Când isprăvi, dom Claude îi apucă mâna și-i spuse rece:

— Bine. Pe mâine.

— Pe mâine, repetă Gringoire.

Și pe când arhidiaconul se depărta într-o direcție, el porni în cealaltă, spunându-și cu glas scăzut: „Afurisită treabă, domnule Pierre Gringoire! Dar n-are a face. Doar nu-i scris, fiindcă ești mic, să te

sperii de-o ispravă mare. Biton a cărat în spinare un taur cât toate zilele: codobaturile, pitulicele și mărăcinarii sunt în stare să treacă oceanul în zbor”.

2. Fă-te vagabond!

Când intră în mănăstire, arhidiaconul îl găsi la ușa chiliei pe frate-său, Jehan du Moulin, care îl aștepta și care își alungase plictiseala așteptării desenând cu un cărbune pe zid profilul fratelui său mai mare, îmbogățit cu un nas enorm.

Dom Claude abia dacă îl privi. Alte lucruri îi umblau prin cap. Fața aceasta voioasă de derbedeu, a cărei strălucire înseninase de atâtea ori întunecatul chip al preotului, nu mai putea acum să împrăstie ceața care se îngroșa zi de zi peste sufletul lui stricat, viciat și râncezit.

— Am venit să te văd, frate, spuse Jehan, timid. Arhidiaconul nici nu se uita la el.

— Ei, și?

— Frate, continuă ipocritul, ești atât de bun cu mine și-mi dai sfaturi atât de bune, încât mă întorc mereu la dumneata.

— Și-apoi?

— Vai, frate, câtă dreptate aveai când îmi spuneai: „Jehan! Jehan! *Cessât doctorum doctrina, discipulorum disciplina* {122}. Jehan, fii înțelept, fii savant. Jehan, nu-ți pierde nopțile în afara colegiului, fără motiv serios și fără învoirea dascălului. Nu bate picarzii, *noli, Johannes, verberare picardos*. Nu putrezi ca un măgar analfabet, *quasi asinus illitteratus*, pe paiele școlii. Jehan, lasă-te pedepsit după voia dascălilor. Jehan, du-te în fiecare seară la biserică și cântă acolo un antifon cu verset și rugă către stăpâna noastră, preaslăvită Fecioară Maria”. Vai, ce sfaturi minunate erau acestea!

— Și-apoi?

— Frate, ai în față un om vinovat, un criminal, un ticălos, un desfrânat, un om nemaipomenit! Dragă frate, Jehan a făcut din sfaturile dumatile paie și bălegar de călcat în picioare. Sunt pedepsit așa cum se cuvine pentru asta, și bunul Dumnezeu e grozav de drept. Cât timp am avut bani, am chefuit, mi-am făcut de cap și m-am veselit. Oh, desfrânarea, care e atât de plăcută când o privești din față, cât e de urâtă și de respingătoare când o privești din spate! Acum nu mai am un franc chior, mi-am vândut fața de masă, cămașa, prosopul, adio viață veselă! S-a stins frumoasa candelă și nu mai am decât scârbosul fitil de seu care îmi fumegă în nas. Fetele râd de mine. Beau apă. Sunt chinuit de remușcări și de datornici.

— Atât?, spuse arhidiaconul.

— Vai, frate scump, tare aș dori să încep o viață mai bună. Vin la dumneata plin de căință. Sunt pocăit. Vin la spovedanie, îmi trag pumni zdraveni în piept. Aveai multă dreptate când doreai să devin într-o bună zi licențiat și submonitor la colegiul Torchi. Iată, acum

simt o măreață chemare pentru profesia asta, dar nu mai am cerneală și trebuie să-mi cumpăr; nu mai am pene, și trebuie să-mi cumpăr; nu mai am hârtie, nu mai am cărți, trebuie să le cumpăr din nou. Pentru asta am nevoie de câțiva gologani. Și vin la dumneata, frate, cu inima plină de căință.

— Asta-i tot?

— Da, spune studentul. Câțiva bani.

— N-am.

Studentul zise atunci cu un aer grav și totodată hotărât:

— Ei bine, frate, îmi pare rău, dar trebuie să-ți spun că, pe de altă parte, mi s-au făcut oferte și propuneri foarte frumoase. Nu vrei să-mi dai bani? Nu. În cazul ăsta am să mă fac vagabond.

Rostindu-și monstruoasele cuvinte, Jehan luă expresia unui Ajax care așteaptă să vadă fulgerul căzându-i în cap. Arhidiaconul îi spuse rece:

— Fă-te vagabond!

Jehan îl salută cu o plecăciune adâncă și porni fluierând pe scara mănăstirii.

În clipa când trecea prin curtea mănăstirii, pe sub geamul chiliei fratelui său, auzi fereastra deschizându-se, ridică nasul și văzu ivindu-se capul sever al arhidiaconului.

— Dracu' să te ia!, îi strigă dom Claude, iată ultimii bani pe care îi mai capeți de la mine.

Și în același timp îi aruncă lui Jehan o pungă, care îi făcu studentului ditamai cucuiul în frunte și din pricina căreia Jehan porni supărat și mulțumit, totodată, ca un câine lovit cu oase pline de măduvă.

3. Trăiască veselia

Cititorul n-a uitat, poate, că o parte din Curtea Miracolelor era împrejmuată de vechiul zid de apărare al oraşului, căruiua începuseră să i se păraginească încă de pe atunci o mulţime de turnuri. Unul din turnurile acestea fusese preschimbat în local de plăceri de către vagabonzi. O cârciumă se afla în beci, iar restul, la etajele de deasupra. Turnul era punctul cel mai însufleţit şi deci cel mai hidos din întreg teritoriul vagabonzilor.

Zi şi noapte zumzăia acolo un fel de stup monstruos. Noaptea, când prisosul calicimii dormea, când nu mai exista nicio fereastră luminată pe faţadele murdare ale pieţei, când nu mai răzbătea niciun strigăt din aglomerările acestea de oameni, din furnicările acestea de hoţi, de târfe şi de copii furaţi sau născuţi din flori, turnul veseliei era uşor de recunoscut după zgomotul pe care îl făcea, după lumina roşcată care, sclipind în acelaşi timp şi la gurile beciului, şi la ferestre, şi la crăpăturile zidurilor roase de vreme, îi ţâşnea, ca să zicem aşa, prin toţi porii.

Beciul era deci cârciumă. Acolo coborai printr-o uşă groasă şi pe o scară la fel de ţeapănă ca un alexandrin clasic. Pe uşă, în loc de firmă se afla o minunată mângălitură înfăţişând nişte bani noi şi nişte pui tăiaţi şi având sub ei următorul calambur: La sunătorii pentru răposai.

Într-o seară, pe când se suna stingerea la toate turnurile de veghe ale Parisului, dacă sergenţilor de stradă le-ar fi fost dat să intre în temuta Curte a Miracolelor, ar fi băgat de seamă că în curtea vagabonzilor gălăgia era mai mare decât de obicei, că se bea mai temeinic şi se înjura mai vârtos. Afară, în piaţă, grupuri mari discutau în şoaptă, ca atunci când se pune la cale ceva important. Ici-colo, câte un golan ghemuit pe vine ascutea pe caldarâm vreo lamă veche de fier.

Totuşi, în cârciumă, vinul şi jocul izbuteau să-i distragă pe vagabonzi în aşa măsură de la ideile care îi preocupau în seara aceea, încât, după cuvintele băutorilor, cu greu ai fi putut ghici despre ce era vorba. Atâta doar că toţi aveau un aer mai vesel decât de obicei şi că lângă picioarele fiecăruia se vedea lucind câte o armă, fie un cosor, fie o secure, fie o spadă cu două tăişuri sau o veche archebuză cu cârlig.

Încăperea, de formă rotundă, era foarte mare, dar mesele erau atât de înghesuite şi băutorii atât de numeroşi, încât tot ce se afla în cârciumă, bărbaţi, femei, bănci, stacane de bere, cei ce beau, cei ce dormeau, cei ce jucau, cei sănătoşi, schilozii păreau înghesuiţi de-a valma într-o ordine la fel de armonioasă câtă găseşti într-un maldăr de cochilii de stridii. Pe mese ardeau câteva lumânări de seu; dar

adevărata sursă de lumină a cârciumii, cel care împlinea rolul candelabrului din sălile de spectacol, era focul. Beciul era atât de umed, încât niciodată nu era lăsat să se stingă focul din cămin, nici chiar în toiul verii. În căminul imens, cu partea din afară sculptată, plin tot de lanțuri grele de fier și de unelte de bucătărie, ardea, așadar, unul din focurile acelea zdravene obținute dintr-un amestec de lemne și de turbă, care, noaptea, pe ulițele satelor, fac să se ivească pe pereții fațadei vreunei fierării spectrul atât de roșu al ferestrelor. Un „dulău”, stând grav în cenușă, învârtea în fața cărbunilor încinși o frigare plină de cărnăraie.

Cu toată învâlmășeala, dacă priveai mai atent, puteai desluși în mulțimea aceea trei grupuri principale care se înghesuiau în jurul a trei personaje cunoscute cititorului. Unul din personajele acestea, înțolit într-un fel ciudat, în zdrențele orientale, era Mathias Hungadi Spicali, duce de Egipt și de Boemia. Tâlharul stătea pe o masă, cu picioarele încrucișate, cu un deget de la mână ridicat, și-și împărtășea cu glas tare cunoștințele de magie albă și neagră mulțimii de gură-cască din jur. Un alt ciorchine se înghesuia în jurul vechiului nostru prieten, viteazul rege de Thunes, înarmat până-n dinți.

Clopin Trouillefou, cu un aer foarte serios și cu voce înceată, rânduia golirea unei uriașe butii pline cu arme, larg deschisă în fața lui, din care se revărsau, ca merele și strugurii din cornul abundenței, mulțime de securi, spade, coifuri, cămăși de zale, platoșe, vârfuri de lănci și de sulițe, săgeți pentru arcuri și arbalette. Și fiecare lua din grămadă, care un coif, care o spadă lungă, care o sabie cu mânerul în cruce. Până și copiii se înarmau. Puteai să vezi chiar și câțiva cerșetori cu desăvârșire ologi, ferecați în platoșe, strecurându-se printre picioarele băutorilor ca niște cărăbuși gigantici.

În sfârșit, un al treilea grup, cel mai gălăgios, cel mai vesel și mai numeros, acoperea băncile și mesele în mijlocul cărora perora și înjura un glas pițigăiat, ieșit de sub o armură strivitoare, completată cu cască și cu pinteni. Individul care își înșurubase astfel o panoplie peste trup dispărea într-atât sub veșmântul lui de război, încât nu i se mai zăreau decât nasul obraznic, bârligat, o șuviță de păr blond, o gură roză și doi ochi îndrăzneți. Cingătoarea îi era ticsită de pumnale lungi și scurte, o spadă mare îi atârna la șold, o arbaletă ruginită zăcea la stânga, iar un urcior mare, cu vin, în fața lui, fără să mai punem la socoteală o femeie grasă și aproape goală, aflată la dreapta. Toate gurile din jurul lui râdeau, înjurau și beau.

Să mai adăugăm alte zeci de grupuri mai mici, plus fetele și flăcăii care serveau alergând cu stacanele pe cap, plus jucătorii aplecați peste bile peste țintar, peste zaruri, peste table, peste jocul pasionat de cărți; să mai adăugăm certurile dintr-un colț, sărutările din altul și vom avea o oarecare idee despre ansamblul acesta peste

care tremura lumina flăcărilor mari ce făceau să danseze pe pereții cârciumii mii de umbre imense și grotești.

Cât despre zgomot, ai fi zis că te afli într-un clopot care bătea din rășputeri.

Tigaia în care sfârâia o ploaie de grăsime umplea cu sfârâitul ei neîntrerupt intervalele miilor de dialoguri ce se încrucișau de la un capăt la altul al încăperii.

În tot vacarmul acesta, în fundul cârciumii, pe banca interioară a căminului, se afla un filosof care cugeta, cu picioarele în cenușă și cu ochii la tăciuni. Filosoful acesta era Pierre Gringoire.

— Haide, repede! Dați zor, să ne înarmăm! Peste un ceas pornim!, le spunea Clopin Trouillefou argotierilor săi.

O fată fredona:

*Noapte bună, tată, noapte bună, mamă!
Cei din urmă focul vor acoperi.*

Doi jucători de cărți se certau.

— Valet!, striga cel mai roșu la față dintre ei, arătându-i celui alt pumnul. O să te tai cu trefla. O să poți înlocui valetul de treflă în jocul de cărți al monseniorului rege.

— Uf!, urla un normand, ușor de recunoscut fiindcă vorbea pe nas. Stăm înghesuiți aici ca sfinții din Caillouville!

— Fiii mei!, le spunea alor săi ducele de Egipt, vorbind în falset. Vrăjitoarele din Franța se duc la sabat fără mătură, fără să se ungă și fără cai, numai cu ajutorul câtorva cuvinte magice. Vrăjitoarele din Italia au întotdeauna un țap care așteaptă la ușă. Toate sunt obligate să iasă pe horn.

Glusul tinerei pușlamale înarmate din creștet până în tălpi acoperea vacarmul.

— Bravo! Bravo!, striga el. Astăzi mă lupt pentru prima oară! Vagabond! Pe pântecele lui Hrist, sunt vagabond! Turnați-mi să beau! Prieteni, mă numesc Jehan Frolo du Moulin și sunt gentilom. Părerea mea e că, dacă Dumnezeu n-ar fi jandarm, s-ar face tâlhar. Fraților, o să fie o expediție grozavă! Suntem niște viteji. Să asediem biserica, să spargem porțile, s-o scoatem de-acolo pe fata cea frumoasă, s-o scăpăm de judecători, s-o scăpăm de preoți, să dărâmăm mănăstirea, să-i dăm foc episcopului în episcopie; o să le săvârșim pe toate în mai puțin timp decât îi trebuie unui burgmaistru ca să înghită o lingură de supă! II vom spânzura pe Quasimodo. Îl cunoașteți pe Quasimodo, domnițelor? L-ați văzut gâfâind pe clopotul cel mare în ziua de Rusalii? Pe cornul Tatălui! E nemaipomenit de frumos! Parcă-ar fi un diavol călare pe un dobitoc. Prieteni, ascultați-mă, sunt vagabond până în adâncul inimii, sunt argotier în suflet, sunt haimana din

naștere. Am fost foarte bogat și mi-am păpat averea. Mama voia să mă facă ofițer, tata, subdiacon, mătușa mea consilier la anchete, bunică-mea pronotar al regelui, sora bunicii, vistiernic la magistratură. Eu m-am făcut vagabond. I-am spus asta tatii, care mi-a scuipat blestemul lui în obraz, mamei, care s-a pornit, babornița, să plângă și să se smiorcăie ca buturuga asta pe grătarul vetrei. Trăiască veselie! Sunt un adevărat nebun! Crășmăriță dragă, adu alt vin! Mai am încă gologani să plătesc. Nu mai vreau vin de Suresnes. Îmi face rău la gâtiță. Decât să beau din el, mai bine fac gargară cu un coș de nuiele.

În acest timp, gloata îl aplauda hohotind de râs și studentul striga:

— Oh! Frumoase fructele! Apoi începu să cante, cu privirea pierdută parcă în extaz, cu glasul unui canonic care intonează vecernii: *Quae cantica! Quae organa! Quae cantilenae! Quae melodiae hic sine fine decantatur! Sonant melliflua hymnorum organa, suavissima angelorum melodia, cantica canticorum mira...*^{123} Și se întrerupse: Hangița dracului, dă-mi să mănânc!

Urmă un moment de oarecare liniște în care timp se auzi, la rândul ei, vocea pițigăiată a ducelui de Egipt, dăscălându-și țișanii:

— ...Nevăstuica se numește Aduine; vulpea, Picior Albastru sau Alergătorul Pădurilor; lupul, Picior Cenușiu sau Picior Aurit; ursul, Bătrânul sau Tata Mare. Scufa unui spiriduș te face nevăzut și te ajută să vezi lucrurile nevăzute. Orice broască râioasă, ca să fie botezată, trebuie îmbrăcată în catifea roșie sau neagră, cu un clopoțel la gât și cu un clopoțel la picioare. Nașul o ține de cap, nașa de partea dinapoi. Demonul Sidragasum are puterea de a face fetele să danseze goalepușcă.

— Pe sfânta liturghie!, îl întrerupse Jehan. Aș vrea să fiu demonul Sidragasum.

Între timp, la celălalt capăt al cârciumii, vagabonzii continuau să se înarmeze, șușotind între ei:

— Biata Esmeralda!, spunea un țișan.

— E sora noastră. Trebuie s-o scăpăm de-acolo.

— Tot la Notre-Dame e?, întrebă un fals negustor ruinat, cu figură de evreu.

— Da, fir-ar să fie!

— Atunci, fraților, strigă falsul negustor, la Notre-Dame! Cu atât mai mult cu cât la altarul Sfinților Féréol și Ferrution există două statuete, una a Sfântului Ioan Botezătorul, alta a Sfântului Anton, cu totul de aur, făcând împreună șaptesprezece mărci de aur și cincisprezece sterline, iar pedestalele de argint aurit șaptesprezece mărci și cinci uncii. Știu asta, căci sunt giuvaiergiu.

În clipa aceea i se aduse lui Jehan mâncarea cerută. Iar el strigă, lăsându-se pe pieptul fetei de alături:

— Pe sfântul Voulte-de-Luques, numit de norod Sfântul Goguelu,

sunt pe deplin fericit! Am în față un dobitoc care mă privește cu o mutră spână de arhiduce. Uite unul la stânga mea, care are dinții atât de lungi, încât îi acoperă bărbia. Și apoi sunt ca mareșalul Gié la asediul Pontoisei: îmi țin mâna dreaptă rezemată de un mamelon. Pe pânțele lui Mahon, prietene, ai o mutră de negustor de mingi și vii să te-asezi lângă mine! Eu sunt nobil, amice. Negoțul nu se potrivește cu noblețea. Cară-te de aici! Hei! Voi de colo! Nu vă mai bateți! Cum, Baptiste Crapă Gâște, tu, care ai un nas atât de frumos, vrei să riști, împotriva pumnului cât toate zilele moicului ăluia? Dobitocule! *Non cuiquam datum est habere nasum*^{124}. Ești într-adevăr divină, Jacqueline Roade-Urechi! Păcat că n-ai păr. Hei, mă numesc Jehan Frollo și frate-meu e arhidiacon. Să-l ia dracu'! Tot ce vă spun e adevărat. Făcându-mă vagabond, am renunțat cu dragă inimă la jumătate dintr-o casă din paradis, făgăduită de frate-meu. *Dimidiam domum în paradiso*. Vă citez textul. Am un fief pe strada Tirechappe, și toate femeile sunt amorezate de mine: asta e adevărat pe cât e de adevărat că Sfântul Eloy era un giuvaiergiu de mâna întâi, că cele cinci meserii ale bunului oraș Paris sunt tăbăcarii, argășitorii, curelarii, făcătorii de pungi și cizmarii, și că sfântul Laurențiu a fost ars cu coji de ouă. Vă jur, fraților,

*Că dacă vă spun vreo minciună
N-o să mai beau un an și-o lună!*

Frumoasa mea, e clar de lună, uită-te pe colo, prin fereastra beciului, cum mototoleşte vântul norii! Așa fac și eu cu bluza ta. Fetelor, luați mucii copiilor și ai lumânărilor. Crist și Mahom! Ce mănânc aici, Jupiter? Hei, codoașo! Părul care lipsește de pe capul târfelor tale mi l-ai pus mie în omletă. Babo, mie îmi place omleta cheală, face-te-ar dracu' cârnă. Grozav han al lui Belzebut, unde târfele se piaptănă cu furculițele!

Acestea fiind zise, Jehan își sparse de pardoseală farfuria și începu să cânte cât îl ținea gura:

*Și iacă, eu
Vă jur că n-am
Credință și nici lege
Nici foc, nici loc,
Nici Dumnezeu,
Nici rege!*

Între timp, Clopin Troullefou terminase împărțirea armelor. Se apropie de Gringoire, care părea pierdut într-o adâncă meditație, cu picioarele pe grătarul vetrei.

— Amice Pierre, spuse regele de Thunes, la ce naiba te gândești? Gringoire se întoarce spre el, cu un zâmbet melancolic.

— Îmi place focul, seniore dragă. Nu pentru josnicul motiv că ne încălzește picioarele sau că ne fierbe ciorba, ci pentru că are scânteii. Câteodată petrec ore întregi așa, privind scânteile. Și descopăr mii de lucruri în steluțele astea risipite pe fundul negru al vetrei. Sunt niște adevărate lumi.

— Să mă ia naiba dacă te-nțeleg!, spuse vagabondul. Știi cumva cât e ceasul?

— Habar n-am, răspunse Gringoire.

Clopin se apropie atunci de ducele de Egipt.

— Camarade Mathias, momentul e prielnic. Se zice că regele Ludovic al XI-lea e la Paris.

— Un motiv în plus ca să i-o smulgem pe surioara noastră din gheare, răspunse bătrânul țigan.

— Vorbești ca un adevărat bărbat, Mathias, spuse regele de Thunes. De altfel, lucrăm repede. În biserică n-avem a ne teme de împotrivire. Canonicii sunt niște iepuri, iar noi suntem mulți. Măine, când vor veni s-o ia oamenii parlamentului, au să rămână cu buzele umflate. Pe burta papei! Nu vreau s-o spânzure pe fata cea frumoasă.

Clopin ieși din cârciumă.

În acest timp, Jehan zbiera cu glas răgușit:

— Beau, mănânc, sunt beat, sunt Jupiter! Hei, Pierre Ucigașul, dacă te mai holbezi așa la mine, îți scutur nasul cu bobârnace.

La rândul lui, Gringoire, smuls din visare, privea scena aprigă și gălăgioasă din preajmă, murmurând printre dinți:

— *Luxuriosa res vinum et tumultuosa ebrietas*^{125}. Vai, câtă dreptate am că nu beau și cât de bine spune Sfântul Benedict: *Vinum apostatare facit etiam sapientes.*^{126}

În clipa aceea, Clopin intră și strigă cu glas sonor:

— E miezul nopții!

La cuvântul acesta, care avu efectul ordinului dat unui regiment în repaus de a încăleca pe cai, toți vagabonzii, bărbați, femei, copii, se năpustiră grămadă afară din cârciumă, stârnind un zgomet nemaipomenit de arme și de fiare.

Luna intrase în nori.

Curtea Miracolelor era întunecată. Nu se mai zărea nicio lumină acolo. Și totuși era departe de a fi pustie. Se putea desluși mulțime de bărbați și femei care vorbeau în șoaptă. Li se auzea zumzetul și se vedeau lucind în beznă tot felul de arme. Clopin se urcă pe un bolovan:

— Încolonarea, supuși ai argoului! Încolonarea, Egipt! Încolonarea, Galileea!

În cepură să se miște în întuneric. Imensa mulțime părea că se

așază în coloană. După câteva minute, regele de Thunes ridică iar glasul:

— Acum, tăcere, ca să traversăm Parisul! Parola e: „Cerșetorii la petrecere!” Torțele să nu fie aprinse decât la Notre-Dame. Înainte, marș!...

Zece minute mai târziu, călăreții de strajă fugeau înspăimântați din fața unei lungi procesiuni de oameni negri și tăcuți care coborau spre Pont-au-Change, prin ulițele întortocheate care străbat în toate direcțiile masivul cartier al Halelor.

4. Un prieten neîndemânatic

În noaptea aceea, Quasimodo nu dormea. Tocmai își făcuse ultimul rond prin biserică. În momentul când închisese porțile, nu observase că arhidiaconul trecuse pe lângă el, părând oarecum supărat că-l vede zăvorând și punând cu atâta grijă lacătele la uriașa armătură de fier ce dădea canaturilor largi soliditatea unui zid. Dom Claude părea și mai preocupat decât de obicei. Altminteri, de la întâmplarea nocturnă din chilie, se purta întruna urât cu Quasimodo, dar degeaba îl bruftuluia, ba chiar îl lovise uneori, căci nimic nu clintea supunerea, răbdarea, resemnarea devotată a credinciosului clopotar. De la arhidiacon, cocoșatul îndura orice, ocări, amenințări, lovituri, fără un cuvânt de reproș, fără să crâcnească. Cel mult dacă îl urmărea neliniștit cu privirea când dom Claude urca scara turlei, dar arhidiaconul se ferise el însuși să se mai arate în fața țigăncii.

În noaptea aceea așadar, după ce aruncă o privire bietelor lui clopote atât de părăsite, Jacquelinei, Măriei, lui Thibault, Quasimodo se urcă până în vârful turlei dinspre nord, și acolo, punându-și felinarul bine închis pe plumbul acoperișului, începu să privească Parisul. Noaptea, după cum am mai spus, era foarte întunecoasă. Parisul, care, ca să zicem așa, nu era luminat pe vremea aceea, înfățișa ochilor o îngrămădire confuză de imense mormane negre, tăiată pe alocuri de curba albicioasă a Senei. Quasimodo nu mai vedea lumină decât la fereastra unei clădiri depărtate, al cărei profil vag și sumbru se înălța cu mult deasupra acoperișurilor, spre Poarta Saint-Antoine. Și acolo se afla cineva care stătea de strajă.

Lăsând să plutească spre zarea aceasta plămădită din ceață și întuneric privirea singurului său ochi, clopotarul simțea o neliniște lăuntrică de neexprimat. De câteva zile era foarte atent. Vedea mereu oameni cu mutre sinistre dând târcoale bisericii, cu ochii ațintiți spre locul de refugiu al tinerei fete. Quasimodo socotea că poate se urzește vreun complot împotriva nefericitei refugiate. Își închipuia că lumea nutrește vreun simțământ de ură împotriva ei, așa cum nutrea împotriva lui, și că s-ar fi putut curând să se întâmple ceva. De aceea se aținea pe clopotnița lui, la pândă, visând în odaia lui de vise, cum spune Rabelais, cu ochiul când la chilie, când la Paris, făcând pază sigură, ca un câine credincios, cu mii de bănuieli în minte.

Deodată, pe când scruta marele oraș cu ochiul căruia natura, printr-un soi de compensație, îi hărăzise atâta agerime, încât aproape că putea înlocui celelalte simțuri care îi lipseau, lui Quasimodo i se păru că silueta cheiului de la Vieille-Pelleterie are ceva neobișnuit, că există acolo o anumită mișcare, că linia parapetului, profilându-se

neagră pe luciul apei, nu mai e dreaptă și liniștită, ca linia celorlalte cheiuri, ci se unduiește asemenea valurilor unui fluviu sau capetelor unei mulțimi în mers.

Lucrul acesta i se păru ciudat. Quasimodo deveni și mai atent. Mișcarea părea că se îndreaptă spre Cité. Altminteri, nicio lumină. Ea dăinui câtva timp pe chei, apoi se scurse cu încetul, ca și cum cei ce treceau ar fi pătruns pe insulă, apoi conținu de tot, și linia cheiului redeveni dreaptă și nemișcată.

Tocmai când Quasimodo își bătea capul să înțeleagă ce se petrece, i se păru că mișcarea se ivește iar pe strada Tăpșanului, care se prelungea în Cité perpendicular cu fațada de la Notre-Dame. În sfârșit, oricât de deasă era bezna, clopotarul zări un cap de coloană ieșind din strada aceea și, cât ai clipi, în piață se ivi o mulțime din care, în beznă, nu puteai desluși decât că era o mulțime.

Priveliștea avea ceva de spaimă. Pesemne că procesiunea aceasta neobișnuită, care părea că ține atâta să se ascundă în întunericul cel mai profund, păstra o tăcere la fel de profundă. Cu toate acestea, un oarecare zgomot, măcar un tropăit de picioare, nu se putea să nu iște. Dar un astfel de zgomot n-avea cum să ajungă până la bietul nostru surd. Iar mulțimea imensă, pe care el abia o zărea, fără să audă nimic, se mișca și mergea totuși atât de aproape de el, încât îi făcea impresia unei gloate de morți, mută, impalpabilă, pierdută într-un abur. I se părea că vede înaintând o ceață în care mișună oameni, că vede mișcându-se niște umbre în umbră.

Atunci, temerile îl cuprinseseră din nou, gândul unei uneltiri împotriva țigăncii îi încolți în minte. Quasimodo simțea nedeslușit că se apropie o izbucnire violentă. În momentul acesta critic, chibzuia cu o logică mai bună și mai rapidă decât te-ai fi putut aștepta de la un creier atât de prost alcătuit. Trebuia oare s-o trezească? S-o ajute să evadeze? Pe unde? Străzile erau împresurate, biserica era mărginită de fluviu. Nicio luntre! Nicio ieșire! Nu-i rămânea decât o cale: să se lase ucis pe pragul catedralei, să reziste măcar până ce va sosi vreun ajutor, dacă avea să sosească, și să nu tulbure somnul Esmeraldei. Nefericita tot avea să fie trezită destul de curând, ca să moară. După ce luă hotărârea aceasta, Quasimodo începu să-și cerceteze ceva mai liniștit „inamicul”.

Mulțimea părea că sporește clipă de clipă pe Tăpșanul Catedralei. Quasimodo bănuia doar că, pesemne, ea făcea foarte puțin zgomot, deoarece ferestrele caselor de pe străzi și din piață rămâneau închise. Deodată, o lumină licări și, într-o secundă, șapte sau opt torțe aprinse fură plimbate pe deasupra capetelor, scuturându-și în întuneric mănunchiurile de flăcări. Atunci, Quasimodo văzu clar că în piață mișuna o înfricoșătoare turmă de bărbați și de femei în zdrențe, înarmați cu coase, sulite, baltage, ale căror mii de vârfuri scânteiau.

Ici-colo, s-ar fi zis că furcile negre pun coarne unor fețe hidoase. Clopotarul își reaminti vag de tot norodul acesta și i se păru că recunoaște toate capetele, care, cu câteva luni în urmă, îl salutaseră ca papă al nebunilor. Un bărbat cu o torță într-o mână și cu o bătă în cealaltă se urcă pe o piatră și părea că ține un discurs. În același timp, ciudata oaste execută câteva manevre, ca și cum și-ar fi instalat posturi în jurul catedralei. Quasimodo își luă felinarul și coborî pe platforma dintre turle ca să vadă mai îndeaproape și să chibzuiască la mijloacele de apărare.

Ajuns în fața marelui portal de la Notre-Dame, Clopin Trouillefou își rânduise oastea în ordine de bătaie. Deși nu se aștepta la niciun fel de împotrivire, ținea, ca un general prevăzător, să păstreze o ordine care să-i permită să facă față, la nevoie, unui atac neprevăzut din partea străjilor sau a jandarmilor, își desfășurase așadar în așa fel brigada, încât, văzută de sus și de la distanță, ai fi zis că e triumhiul roman al băătăiei de la Ecnome, capul de porc al lui Alexandru sau faimoasa pană a lui Gustav Adolf. Baza triumhiului se sprijinea pe fundul pieței, în așa fel încât să blocheze strada Tăpșanului; una din laturi era îndreptată spre Hôtel-Dieu, cealaltă spre strada Saint-Pierre-aux-Boeufs. Clopin Trouillefou se așezase în frunte cu ducele de Egipt, cu amicul nostru, Jehan, și cu cei mai curajoși dintre cerșetorii simulanți.

În orașele Evului Mediu, un atac de felul celui încercat acum de vagabonzi asupra catedralei Notre-Dame nu era deloc ceva rar. Pe atunci nu exista ceea ce numim astăzi „poliție”, în cetățile cu populație numeroasă, în capitale, mai ales, nu exista o putere centrală unică și care să rânduiască totul. Feudalitatea construisese într-un fel ciudat marile comune. O cetate însemna reunirea unei sumedenii de seniorii, care o împărțeau în compartimente de toate formele și de toate mărimile. De aici, o sumedenie de poliții contradictorii, adică niciun fel de poliție. La Paris, de pildă, independent de cele o sută patruzeci și una de seniorii cu drept de dijmă, mai existau încă patruzeci și cinci cu drept de justiție și de dijmă, de la episcopul Parisului, care avea o sută cinci străzi, până la starețul de la Notre-Dame des Champs, care avea patru. Toți acești împărțitori ai dreptății feudale nu recunoșteau decât nominal suzeranitatea regelui. Toți aveau drept asupra drumurilor. Toți erau stăpâni în casele lor. Ludovic al XI-lea, neobositul lucrător care a început din plin dărâmarea edificiului feudal, continuată de Richelieu și de Ludovic al XIV-lea în folosul regalității, și terminată de Mirabeau în folosul poporului, Ludovic al XI-lea, deci, încercase zadarnic să rupă rețeaua aceasta de seniorii care acoperea Parisul, aruncând cu violență de-a curmezișul ei două sau trei ordine de poliție generală. Astfel, în 1465 dăduse ordin ca, la căderea nopții, să aprindă lumini la ferestre și să închidă câinii,

pedepsindu-i cu spânzurătoarea pe nesupuși; în același an poruncise ca seara ulițele să fie închise cu lanțuri de fier și nimeni să nu poarte arme ofensive la vreme de noapte pe străzi. Dar, după scurt timp, toate aceste încercări de legislație comunală au fost date uitării. Cetățenii lăsară vântul să stingă luminile de la ferestre și câinii să hoinărească în voie; lanțurile de fier nu fură întinse decât în stare de asediu; opreliștea de a purta pumnale nu aduse alte schimbări decât aceea a numelui străzii Taie Botul în strada Taie Gâtul, ceea ce e un progres evident. Vechiul eșafodaj al jurisdicțiilor feudale rămăsese în picioare; o imensă îngrămădire de *bailliaages*^[127] și de seniorii care se încrucișau peste oraș, stingherindu-se, încălcându-se, împletindu-se strâmb, încrucișându-se unele cu altele; de aici, un inutil desiș de străji, substrăji și contrastrăji prin care treceau, cu mâna înarmată, jaful, tâlhăria și răzvrătirea. În neorânduiala aceasta, lovitura dată de o parte a calicimii asupra unui palat, a unei locuințe, a unei case, în cartierele cele mai populate, nu era un eveniment neobișnuit. În majoritatea cazurilor, vecinii nu se amestecau decât dacă jaful ajungea până la ei. Cei mai mulți își astupau urechile la împușcăturile muschetelor, trăgeau obloanele la ferestre, își baricadau porțile, lăsau lucrurile să se desfășoare cu sau fără strajă și a doua zi se spunea în Paris: „Azi-noapte, Etienne Barnette a fost călcat”, „Mareșalul de Clermont a fost luat ostatic” etc. De aceea, nu numai reședințele regale, Luvrul, Palatul regal, Bastilia, Tournelles, ci și simplele reședințe senioriale, le Petit-Bourbon, l’Hôtel de Sens, l’Hôtel d’Angoulême etc., aveau ziduri crenelate și foișoare de strajă deasupra porților. Bisericile se apărau cu sfințenia lor. Câte unele totuși, printre care se număra și Notre-Dame, erau fortificate. Abatele de la Saint-Germain-des-Près își fortificase reședința ca un baron și prăpădea mai multă aramă pe bombarde decât pe clopote. Fortăreața lui se mai putea vedea încă în 1610. Astăzi, abia dacă a mai rămas biserica.

Dar să ne întoarcem la Notre-Dame.

Când primele măsuri fură îndeplinite, și trebuie spus, spre cinstea disciplinei vagabonzilor, că ordinele lui Clopin au fost executate în liniște și cu o precizie admirabilă, vrednicul șef al bandei se urcă pe parapetul Tăpșanului și-și înălță glasul răgușit și aspru, stând cu fața spre Notre-Dame și agitându-și torța a cărei lumină, frământată de vânt și mai tot timpul acoperită de propriul ei fum, făcea să apară și să dispară dinaintea ochilor fațada roșcată a catedralei.

— Îți vorbesc ție, Louis de Beaumont, episcop al Parisului, consilier la curtea parlamentului, eu, Clopin de Trouillefou, rege de Thunes, mare *coësre*, prinț al dragonului, episcop al nebunilor, și-ți zic: sora noastră, pe nedrept osândită pentru vrăjitorie, s-a refugiat în biserica ta, tu i-ai dat azil și scăpare; dar curtea parlamentului vrea s-o ia de acolo și tu te învoiești la asta; astfel încât ea ar fi spânzurată

măine la Grève dacă Dumnezeu și vagabonzii n-ar fi aici. Venim, aşadar, la tine, episcopule! Dacă biserica ta e sacră, sora noastră e şi ea sacră! Dacă sora noastră nu e sacră, nici biserica ta nu e. De aceea venim să ne dai fata, dacă vrei să-ţi salvezi biserica, sau ne vom lua fata şi-ţi vom jefui biserica. Şi asta va fi cu dreptate. Drept care îmi împlânt aici stindardul şi Domnul să te aibă în pază, episcop al Parisului!

Din nefericire, Quasimodo nu putu să audă cuvintele acestea rostite cu un fel de măreţie sumbră şi sălbatică. Un vagabond îi aduse lui Clopin stindardul, iar el îl împlântă solemn între doi bolovani ai pavajului. Era o furcă de ai cărei dinţi spânzura, însângărată, o halcă de carne.

Acestea fiind săvârşite, regele de Thunes îşi plimbă privirea peste oastea sa, gloată barbară ai cărei ochi străluceau aproape tot la fel ca şi sulitele. Iar după ce tăcu o clipă, strigă:

— Înainte, flăcăi! Fărămătorii, la lucru!

Treizeci de bărbaţi robuşti, cu muşchi puternici, cu feţe de lăcătuşi, ieşiră din rânduri, cu ciocane, cleşti şi răngi de fier pe umeri. Se îndreptară spre uşa principală a catedralei, urcară treptele şi curând fură văzuţi ghemuiţi sub ogivă, meşterind la uşă cu cleşti şi cu pârghii. O mulţime de vagabonzi îi urma, să-i ajute sau să-i privească. Cele unsprezece trepte ale portalului erau ticsite.

Totuşi, uşa rezista.

— Drace! E solidă şi încăpăţânată!, spunea unul.

— E bătrână şi are zgârciurile tari, spunea altul.

— Curaj, fraţilor!, strigă Clopin. Pun rămăşag pe capul meu contra unui papuc: o să deschideţi uşa, o să luaţi fata şi o să despuiaţi altarul înainte de-a apuca să se trezească vreun paracliser. Iată, cred că broasca începe să se desfacă.

Clopin fu întrerupt de-un zgomot înspăimântător care răsună în spatele lui. Se întoarse. O bârnă uriaşă picase din cer şi strivise o duzină de vagabonzi pe treptele catedralei, apoi sărise pe pavaj cu un bubuit de tun, frângând ici-colo câteva picioare în mulţimea cerşetorilor, care se depărtau ţipând de spaimă. Cât ai clipi, incinta rezervată a Tăpşanului se goli. Fărămătorii, deşi apăraţi de adânciturile portalului, părăsiră uşa, iar Clopin însuşi se retrase la o distanţă respectabilă de biserică.

— Mare noroc am avut să scap!, strigă Jehan. I-am simţit adierea, fir-ar să fie. Dar Pierre Ucigaşul a fost ucis.

E cu neputinţă de spus ce uimire amestecată cu spaimă se abătu, odată cu bârna, peste tâlhari. Timp de câteva minute aceştia rămaseră cu ochii aţintiţi în aer, mai speriaţi de bucata asta de lemn decât de douăzeci de mii de arcaşi ai regelui.

— Satana!, bombăni ducele de Egipt. Asta miroase a vrăjitorie.

— Luna ne-a aruncat bușteanul, spuse Andry Roșcatul.

— Unde mai pui, vorbi François Chanteprune, că luna, după cum se zice, e prietena Fecioarei.

— Pe-o mie de papi!, strigă Clopin. Sunteți toți niște dobitoci!

Dar nici el nu știa cum să-și explice căderea bârnei.

Totuși, nu se zărea nimic pe fațada până la al cărei vârf lumina torțelor nu ajungea. Grinda cea groasă zăcea în mijlocul Tăpșanului; se auzeau gemetele nenorociților care primiseră prima lovitură și ale căror pânțe fuseseră spintecate de colțurile treptelor de piatră.

După primul moment de uimire, regele de Thunes găsi, în sfârșit, o explicație, care li se păru plauzibilă alor săi.

— Pe botul lui Dumnezeu! Oare se apără canonicii? Atunci, să prădăm! Să prădăm!

— Să prădăm!, repetă gloata, strigând înfuriată „ura”.

Și în fațada catedralei se descărcară nenumărate arbalete, și archebuze.

La detunătura lor, pașnicii locuitori ai caselor învecinate se treziră; fură văzute deschizându-se mai multe ferestre în cadrul cărora se iviră scufe de noapte și mâini cu lumânări aprinse.

— Trageți în ferestre!, strigă Clopin.

Ferestrele se închiseră ca prin farmec, iar bieții cetățeni care abia avuseseră timp să arunce o privire speriată asupra acestei scene plină de lumini și zarvă, se întoarseră galbeni de spaimă lângă nevestele lor, întrebându-se dacă sabatul se ținea acum în fața catedralei Notre-Dame sau dacă avea loc un asalt al burgunzilor, ca în '64. Bărbații se gândeau la furt, femeile la viol, și toți tremurau.

— Să prădăm!, repetau argotierii.

Dar nu îndrăzneau să se apropie. Priveau biserica, priveau grinda căzută. Grinda nu se mișca. Biserica își păstra înfățișarea calmă și pustie, dar ceva neștiut îi îngheța pe vagabonzi.

— La lucru, fărâmətori!, strigă Trouillefou. Să fie spartă ușa.

Nimeni nu se clinti din loc.

— Barbă și burtă!, ocări Clopin. Iată niște bărbați care se tem de o grindă.

Un bătrân fărâmətor vorbi:

— Șefule, nu grinda ne dă de furcă, ci ușa care e prea împănată cu drugi de fier. Cleștii n-ajută la nimic.

— Și ce v-ar trebui ca s-o spargeți?, întrebă Clopin.

— Ne-ar trebui un berbec.

Regele de Thunes alergă curajos la formidabilul buștean și puse piciorul pe el.

— Iată unul!, strigă el. Canonicii ni l-au trimis. Și făcând o plecăciune ironică spre biserică, adăugă: Mulțumescu-vă, canonicilor!

Bravada aceasta avu un efect minunat, vraja grinzii fu ruptă.

Vagabonzii își recăpătară curajul; curând, grinda cea grea, ridicată ca un fulg de două sute de brațe zdravene, începu să lovească cu furie ușa cea mare, pe care încercaseră s-o clintescă din loc. Văzută astfel, la lumina slabă împrăștiată în piață de rarele torțe ale vagabonzilor, uriașa bârnă mânăuită de-o mulțime de bărbați care o repezeau din goană în biserică părea un animal monstruos cu o mie de picioare, atacând cu capul plecat gigantul de piatră.

La izbitura grinzii, ușa pe jumătate metalică răsună ca o tobă imensă; nu se crăpă, dar întreaga catedrală tresări, iar adâncurile edificiului bubuiră surd. În aceeași clipă, o ploaie de pietre mari începu să cadă de pe fațadă peste asediatori.

— Drace!, strigă Jehan. Turlele își scutură oare balustradele peste noi?

Dar oamenii erau plini de zel, regele de Thunes dădea pildă; hotărât lucru, episcopul se apăra; ușa fu izbită cu și mai multă furie, în ciuda pietrelor ce zdrobeau țestele în dreapta și în stânga.

De remarcat că pietrele se prăvăleau una câte una, dar se urmau îndeaproape. Vagabonzii simțeau câte două odată: una peste picioare, alta peste cap. Puțini dintre ei rămaseră teferi, iar un lung șir de morți și de răniți sângerau și abia respirau sub tălpile asediatorilor, care, furioși, își reînnoiau neîncetat rândurile. Bușteanul cel lung izbea ușa la răstimpuri egale, ca limba unui clopot, pietrele ploau cu nemiluita, ușa bubuia. Cititorul a ghicit, fără doar și poate, că împotrivirea aceasta neașteptată, care îi scoase din sărite pe vagabonzi, venea din partea lui Quasimodo.

Din nenorocire, întâmplarea îl ajutase pe vrednicul surd.

Când coborâse pe platforma dintre turle, lui Quasimodo i se învălmășeau gândurile în cap. Clopotarul alergase câteva minute de-a lungul galeriei, de colo-colo, ca un nebun, văzând de sus mulțimea compactă a vagabonzilor gata să năpustească asupra catedralei și cerându-i diavolului sau lui Dumnezeu s-o salveze pe țișgancă.

O clipă se gândise să se urce în turla de veghe dinspre amiază și să tragă clopotul de alarmă; dar până ar fi putut să pună clopotul în mișcare, până când glasul Măriei ar fi izbutit să scoată un singur vaier, n-ar fi avut oare timp asediatorii să spargă de zece ori ușa catedralei? Era tocmai în clipa în care fărâșătorii înaintau spre ea cu uneltele lor. Ce putea să facă?

Deodată își aminti că zidarii lucraseră toată ziua la repararea zidului, a schelăriei și a acoperișului turlei meridionale. Gândul acesta fu ca o lumină în mintea lui. Zidul era de piatră, acoperișul, de plumb, schelăria, de lemn. O schelărie uluitoare, atât de deasă, încât i se spunea „pădurea”.

Quasimodo alergă la turla aceea. Într-adevăr, încăperile de jos erau pline de materiale. Se aflau acolo grămezi de pietre pentru

zidărie, foi de plumb în rulouri, vrafuri de scânduri, grinzi solide trecute prin joagăr, grămezi de moloz. Un întreg arsenal.

Timpul dădea ghes. Jos, cleștii și ciocanele lucrau de zor. Cu o putere înzecită de simțământul primejdiei, Quasimodo ridică una din grinzi, cea mai grea, cea mai lungă, o scoase printr-o lucarnă, apoi, apucând-o de capătul ce ieșea în afara turlei, o lăsă să lunece pe colțul balustradei care înconjoară platforma și-i dădu drumul în gol. În căderea lui de la o sută șaizeci de picioare, uriașul buștean, zgâriind zidul, spărgând sculpturile, se învârti de mai multe ori, ca o aripă de moară care ar porni-o singură prin văzduh. În sfârșit, atinse pământul, strigătul cumplit se înălță, și bușteanul negru săltă pe caldarâm, semănând cu un șarpe care sare.

Quasimodo îi văzu pe vagabonzi împrăștiindu-se la căderea bușteanului, cum se împrăștie cenușa când suflă un copil în ea. Și, profitând de spaima lor, pe când ei își îndreptau privirile pline de spaimă spre bârna picată din cer și-i orbeau pe sfinții de piatră cu salve de săgeți și de alice, Quasimodo îngrămădi tăcut bucăți de moloz, bolovani, piatră de zidărie, până și sacii cu uneltele zidarilor, pe marginea balustradei de unde se năpustise grinda.

De aceea, când atacatorii începură să izbească ușa cea mare, de sus se porni să cadă grindina de moloz, de li se păru că se dărâmă biserica peste ei.

Cine l-ar fi putut vedea în momentul acela pe Quasimodo s-ar fi îngrozit. În afară de proiectilele înghesuite pe balustradă, mai cărase pe platformă și un morman de pietre. De îndată ce bucățile de moloz îngrămădite pe marginea din afară se isprăviră, luă din grămadă. Se apleca și se ridica întruna, cu o hărnicie de necrezut. Capul lui mare, de pitic monstruos, se pleca deasupra balustradei; o piatră enormă cădea, apoi încă una, și încă una. Din când în când, clopotarul urmărea cu privirea câte o piatră mai deosebită, și când aceasta ucidă din plin, el mormăia: – Ha!

Totuși, vagabonzii nu se descurajau. Ușa cea groasă, împotriva căreia se îndârjeau, se clătinase până acum de nenumărate ori sub greutatea berbecului de stejar sporită cu forța a o sută de oameni. Panourile crăpau, cizelurile zburau în țândări, balamalele se săltau pe axuri la fiecare zguduire, scândurile se desfăceau, lemnul se prefăcea în pulbere printre nervurile fierului. Din fericire pentru Quasimodo, acolo se afla mai mult fier decât lemn.

Cocoșatul simțea totuși că ușa cea mare se clatină. Deși nu auzea, fiecare lovitură de berbece se repercuta în același timp în cavitățile bisericii și în măruntaiele lui. De sus, vedea vagabonzii triumfători și furioși, arătându-și pumnii spre fațada întunecoasă, și ar fi dorit să aibă, pentru el și pentru țigancă, aripile bufnițelor care fugeau zburând în stoluri pe deasupra capului său.

Ploaia de moloz nu ajungea ca să-i respingă pe atacatori.

În momentul acela de spaimă, Quasimodo zări ceva mai jos de balustrada de pe care îi strivea pe argotieri, două jgheaburi lungi de piatră, cu gura chiar deasupra uşii mari. Golul interior al acestor jgheaburi răspundea în pardoseala de piatră a platformei. Atunci, cocoşatului îi veni o idee. Aduse în goană nişte surcele din cotlonul lui de clopotar, puse peste ele numeroase legături de scânduri şi rulouri de plumb, muniţie pe care n-o folosisese încă, şi, după ce aranja cum trebuie rugul acesta în faţa gurilor celor două jgheaburi, îi dădu foc cu felinarul.

În acest timp, fiindcă pietrele nu mai cădeau, vagabonzii încetaseră să mai privească în sus. Gâfâind ca o haită care atacă mistreţul în vizuina lui, tâlharii se înghesuiau gălăgioşi în jurul uşii mari, strâmbată de berbece, dar rămasă încă în picioare, şi aşteptau tremurând marea lovitură care avea s-o spintece. Se întreceau care mai de care să se aţină mai aproape, ca să se poată năpusti primii când uşa avea să se deschidă în bogata catedrală, vast rezervor în care se îngrămădiseră vreme de trei secole atâtea bogăţii. Cu râsete de bucurie şi de poftă, îşi aminteau unii altora frumoasele cruci de argint, frumoasele stoffe de brocart, frumoasele morminte de argint aurit, măreţele podoabe ale altarului, serbările uluitoare, Crăciunurile strălucind de torţe, Paştile însoriţi, toate solemnităţile acestea splendide, când raclele, candelabrele, anaforniţele, tabernaculele, raclele cu moaşte acopereau altarele cu un înveliş de aur şi de diamante. Nici vorbă, în clipa aceea fericită, dascălii cerşitului şi cei cu plăgi false, savanţii întru cerşit şi tâlharii care puneau foc la tălpile victimelor se gândeau mai puţin la eliberarea ţigăncii decât la jefuirea catedralei. Ba, mai degrabă, am crede chiar că, pentru mulţi dintre ei, Esmeralda nu era decât un pretext, dacă hoţii ar avea nevoie de pretexte.

Deodată, în clipa când se grupau pentru un ultim asalt în jurul berbecelui, ţinându-şi fiecare răsuflarea şi încordându-şi muşchii ca să poată da cu toată puterea lovitura hotărâtoare, un urlet şi mai înspăimântător decât cel izbucnit şi stins sub grindă se ridică din mijlocul lor. Cei care nu ţipau, cei care mai trăiau încă priveau. Două şuvoaie de plumb topit cădeau din susul clădirii acolo unde gloata era mai deasă. Marea aceasta de oameni se prăbuşise sub metalul clocotitor care făcuse în mulţime, în cele două locuri unde se prăvălise, două găuri negre şi fumegânde, aşa cum face apa fierbinte pe zăpadă. Acolo se vedeau muribunzi pe jumătate arşi şi răcnind de durere. Cele două şuvoaie principale împrôşcau stropi din ploaia aceasta cumplită, răspândindu-se peste atacatori şi pătrunzând în ţeste ca nişte burghie de flăcări. Un fel de foc atot nimicitor îi ciurua cu mii de ace pe ticăloşi.

Se auziră țipete sfâșietoare. Vagabonzii, și cei mai curajoși, și cei mai timizi, fugiră de-a valma, aruncând bușteanul peste cadavre. Tăpșanul se goli pentru a doua oară.

Toți ochii se ridicară spre înaltul catedralei. Ceea ce vedeau era extraordinar. Pe creștetul celei mai înalte galerii, mai sus decât vitraliul în formă de roză din mijlocul fațadei, ardea o flacără imensă care urca în vârtejuri de scânteii printre cele două clopotnițe, o flacără imensă, dezordonată și furioasă, din care vântul smulgea din când în când câte o fâșie odată cu fumul. Sub flacăra aceasta, sub întunecata balustradă cu trefle de jăratice, două jgheaburi cu capete de monștri vărsau neîncetat ploaia arzătoare, al cărei șuvoi argintat se desprindea pe fațada inferioară învăluită în beznă. Pe măsură ce se apropiau de pământ, cele două șuvoaie de plumb lichid se lăteau în jerbe, ca apa care țâșnește din mulțimea de găuri a unei stropitori. Deasupra flăcării, turlele enorme, cărora li se puteau vedea două fațade foarte distincte, una complet neagră, cealaltă roșie de tot, păreau și mai mari din pricina umbrei uriașe pe care o proiectau până la cer. Nenumăratele lor sculpturi cu diavoli și dragoni aveau un aspect lugubru. Lumina neliniștită a văpăii le făcea să se miște în fața ochilor. Puteai să vezi șerpi fantastici care păreau că râd, himere ce păreau că latră, salamandre care suflau în foc, iazme care strănutau în fum. Și printre monștrii pe care văpaia și zgomotul îl trezeau astfel din somnul lor de piatră, se afla unul care umbla și care era văzut din când în când trecând pe dinaintea rugului încins, ca un liliac prin fața unui opaiț.

Fără îndoială că farul acesta uriaș putea să-l trezească, în depărtări, pe pădurarul colinelor de la Bicêtre, înspăimântat că vede clătinându-se peste tufele lui umbra gigantică a turlelor de la Notre-Dame.

Printre vagabonzi se așternu o tăcere plină de spaimă, în timpul căreia nu se auziseră decât strigătele de alarmă ale canonicilor închiși în mănăstirea lor, mai neliniștiți decât caii dintr-un grajd în flăcări, zgomotul furiș al ferestrelor repede deschise și repede închise, agitația interioară din case și de la Hôtel-Dieu, vântul printre flăcări, ultimul horcăit al muribunzilor și plescăitul neîntrerupt al ploii de plumb pe caldarâm.

Între timp, vagabonzii mai de seamă se retrăseseră în gangul de la intrarea casei Gondelaurier și țineau sfat. Așezat pe o piatră, ducele de Egipt privea cu spaimă religioasă rugul supranatural care strălucea în aer la două sute de picioare înălțime. Clopin Trouillefou își mușca furios pumnii uriași.

— Cu neputință de pătruns!, spunea el printre dinți.

— O biserică veche și vrăjită!, bombănea bătrânul țigan Mathias Hungadi Spicali.

— Pe mustățile papei!, striga un cerșetor cărunt care fusese pe vremuri ostaș. Iată niște jgheaburi de catedrală care-ți scuipează plumb topit mai dihai ca meterezele de la Lectoure.

— Îl vedeți pe demonul care se plimbă de colo-colo, prin fața focului?, întrebă ducele de Egipt.

— Ei, drăcie!, exclamă Clopin. E blestematul de clopotar, e Quasimodo.

Țiganul clătină din cap.

— Vă spun eu că e duhul lui Sabnac, marele marchiz, demonul fortificațiilor; are înfățișare de ostaș înarmat și cap de leu. Uneori călărește pe-un cal hidos. El îi preschimbă pe oameni în pietre și-și clădește din ei turnuri. Are sub comanda lui cincizeci de legiuni. El e. Îl cunosc. Câteodată e îmbrăcat într-un veșmânt frumos de aur, croit după moda turcească.

— Unde-i Bellevigne de l'Étoile!, întrebă Clopin.

— E mort, răspunse o vagabondă. Andry cel Roșcat râse cu un râs idiot.

— Notre-Dame dă de lucru spitalului Hôtel-Dieu!

— Vasăzică nu-i chip să spargem ușa?, strigă regele de Thunes, bătând din picior.

Ducele de Egipt îi arată trist cele două șuvoaie de plumb clocotit care brăzdau întruna fațada neagră, ca două lungi caiere de fosfor.

— S-au văzut biserici care se apărau singure, observă el, oftând. Sfânta Sofia din Constantinopol, acum patruzeci de ani, a aruncat la pământ de trei ori la rând semiluna lui Mahom, scuturându-și cupolele, care sunt capetele sale. Guillaume de Paris, care a clădit catedrala asta, era vrăjitor.

— Oare trebuie să ne cărăm jalnic, ca niște slugi de rând?, spuse Clopin. S-o lășăm acolo pe sora noastră, ca s-o spânzure mâine lupii ăștia acoperiți cu glugi?

— Și sacristia în care zac căruțe întregi de aur, adăugă un vagabond, căruia ne pare rău că nu-i știm numele.

— Pe barba lui Mahom!, strigă Trouillefou.

— Să mai încercăm o dată, vorbi vagabondul. Mathias Hungadi clătină din cap.

— Pe ușă n-o să intrăm. Trebuie să dibuim locurile unde armura vrăjitoarei e mai slabă. O gaură, o poartă tainică, o încheietură oarecare.

— Cine merge cu mine?, întrebă Clopin. Mă întorc acolo. Dar ia ascultați, unde o fi studentașul Jehan, care era atât de ferecat în armura lui?

— E mort, fără îndoială, răspunse cineva. Nu i se mai aude râsul. Regele de Thunes se încruntă.

— Foarte rău! Sub toată fierăria aia bătea o inimă vitează. Dar

maestrul Pierre Gringoire?

— Căpitane Clopin, spuse Andry cel Roșcat, a șters-o pe când ne aflam abia la Podul Zarafilor.

Clopin bătu din picior.

— Ei, drăcie! El ne împinge încoace și tot el o șterge când se încurcă treaba! Guraliv laș, cu un papuc în loc de cască!

— Căpitane Clopin!, strigă Andry cel Roșcat, care privea spre ulița din fața catedralei. Iată-l pe studentaș.

— Pluto fie laudat!, exclamă Clopin. Dar ce naiba târăște după el?

Într-adevăr, era Jehan, care alerga atât cât îi îngăduiau grelele veșminte de viteaz și scara lungă pe care o târa voinicește pe caldarâm, mai ostenit decât o furnică înhămată la un fir de iarbă de douăzeci de ori mai lungă decât ea.

— Victorie! *Te Deum!*, strigă studentul. Iată scara hamalilor din portul Saint-Landry.

Clopin se apropie de el.

— Copile, ce-ai de gând să faci, fir-ar să fie, cu scara asta?

— Am găsit-o, răspunse Jehan, gâfâind. Știam unde e: sub șopronul casei locotenentului. E acolo o fată pe care o cunosc și care găsește că sunt frumos ca un Cupidon. M-am folosit de ea ca să capăt scara, și uite că am scara. Pastele lui Mahom! Biata fată a venit să-mi deschidă, numai în cămașă.

— Bine, spuse Clopin, dar ce vrei să faci cu scara? Jehan îl privi cu un aer isteț și atotștiutor și-și pocni degetele ca pe niște castaniete. În clipa aceea era sublim. Pe cap purta unul din acele coifuri supraîncărcate din veacul al XV-lea, care îi înspăimântau pe dușmani cu podoabele lor himerice. Al lui era împodobit cu zece ciocuri de fier, așa încât Jehan ar fi putut să pretindă pentru sine temutul epitet de *dexembolos* dat corăbiilor homerice ale lui Nestor.

— Ce vreau să fac cu ea, mărite rege de Thunes? Vezi șirul acela de statui cu mutre de imbecili, acolo, deasupra celor trei portaluri?

— Da. Ei, și?

— Aia e galeria regilor Franței.

— Și ce mă interesează?, spuse Clopin.

— Așteaptă puțin! La capătul galeriei există o ușă care nu-i niciodată închisă decât cu un ivăr. Cu scara asta mă urc acolo și sunt în biserică.

— Copile, lasă-mă pe mine să mă urc primul.

— Nu se poate, camarade, scara e a mea. Vino, ai să fii al doilea!

— Sugruma-te-ar Belzebut!, zise morocănosul Clopin. Eu nu vreau să fiu după nimeni.

— Atunci, Clopin, caută-ți o scară!

Jehan începu să alerge prin piață, trăgând scara și strigând:

— La mine, flăcăi!

Cât ai clipi, scara fu ridicată și rezemată de balustrada galeriei inferioare, deasupra unuia dintre portalurile laterale. Cu urale puternice, mulțimea vagabonzilor se înghesui la picioarele ei ca să se urce. Dar Jehan se menținu în față și puse primul piciorul pe fusc. Drumul era destul de lung. Galeria regilor Franței se află astăzi cam la șaizeci de picioare deasupra pavajului. Cele unsprezece trepte o înălțau și mai mult. Jehan urca încet, destul de stânjenit de armura lui grea, ținând cu o mână scara și în cealaltă o arbaletă. Când ajunse la mijlocul scării, aruncă o privire melancolică asupra bieților vagabonzi morți care umpleau peronul.

— Vai!, exclamă el. Iată o grămadă de leșuri vrednice de-al cincilea cânt al Iliadei!

Apoi continuă să urce. Vagabonzii îl urmară. Pe fiecare fusc se afla câte unul. Privind cum se înalță unduindu-se șirul acela de spinări acoperite cu platoșe, ai fi zis că-i un șarpe cu solzi de oțel pornit să se ridice lipit de zidul bisericii. Jehan, care îi forma capul şuierător, completa iluzia.

Studentul ajunse în sfârșit la balconul galeriei și sări peste el destul de sprinten, în aplauzele tuturor vagabonzilor. Astfel, stăpân pe fortăreață, Jehan scose un strigăt de bucurie, apoi se opri deodată ca împietrit. În dosul statuii unui rege îl zărise pe Quasimodo, ascuns în întuneric, cu ochii scânteietori.

Mai înainte ca un al doilea atacator să pună piciorul în galerie, formidabilul cocoșat sări în fața scării, prinse fără a scoate o vorbă, cu mâinile lui puternice, cele două capete, le săltă în aer, le depărta de zid, balansa un moment, în mijlocul urletelor de groază, scara lungă și mlădioasă ticsită de sus până jos de vagabonzi și, deodată, cu o forță supraomenească, aruncă ciorchinele acela de oameni înapoi în piață. O clipă, cei mai curajoși dintre bărbați simțiră cum li se strânge inima. Scara, zvârlită înapoi, rămase un moment dreaptă, în picioare, păru că șovăie, apoi oscilă și, brusc, descriind un înfricoșător arc de cerc cu raza de optzeci de picioare, se prăbuși la pământ cu încărcătura ei de tâlhari, mai repede decât un pod mișcător căruia i s-ar rupe lanțurile. Urmă un imens blestem, apoi totul se stinse și câțiva nefericiți mutilați ieșiră târându-se de sub mormanul de morți.

Un vuiet de durere și de uimire urmă după primele strigăte de triumf ale asediatorilor. Quasimodo, netulburat, cu amândouă coatele rezemate de balustradă, privea, părând un bătrân rege pletos la ferestrele palatului său.

Jehan Frollo se găsea într-o situație critică. Se afla în galerie, singur cu temutul clopotar, despărțit de-ai săi printr-un zid vertical de optzeci de picioare. Cât timp Quasimodo se ocupase de scară, studentul alergase la ușa secretă pe care o credea deschisă, dar pe care n-o găsi așa. Intrând în galerie, surdul o încuiase în urma lui. Atunci,

Jehan se ascunse în dosul unui rege de piatră, nemaîndrăznind să răsufle și ațintindu-și spre monstruosul cocoșat fața înspăimântată, ca bărbatul acela care, făcând curte nevestei paznicului unei menajerii, s-a dus într-o seară la o întâlnire amoroasă, a sărit din greșeală alt zid și s-a pomenit față în față cu un urs alb!

În primele clipe, surdul nu-i dădu nicio atenție, dar până la urmă întoarse capul și-și încorda deodată spinarea. Îi zărise pe student.

Jehan se pregăti pentru o lovitură zdravănă, dar surdul rămase neclintit; se întoarse doar spre student și-l privi.

— Ho! Ho!, făcu Jehan. Ce ai de te uiți așa la mine cu ochiul ăla chior și melancolic? (Pe când vorbea astfel, nemernicul tânăr își pregătea pe ascuns arbaleta.)

— Quasimodo, strigă el. Am să-ți schimb porecla: o să ți se zică orbul.

Lovitura porni. Săgeata cu pană șuieră și se înfipse în brațul stâng al cocoșatului. Quasimodo nu se sinchisi nici cât s-ar fi sinchisit regele Faramond de-o zgârietură. Duse mâna la săgeată, o smulse din braț și o frânse liniștit pe genunchiul său ciolănos. Apoi, mai mult lăsa să cadă decât aruncă la pământ cele două frânturi. Dar Jehan nu mai avu timp să tragă a doua oară. După ce frânse săgeata, Quasimodo răsufă zgomotos, sări ca o lăcustă și căzu peste studentul a cărui armură se turti imediat de zid.

Atunci, în semiîntunericul în care plutea lumina torțelor, se zări ceva îngrozitor.

Quasimodo apucase cu stânga brațele lui Jehan, care nu se mai zbătea, într-atât se simțea de pierdut. Cu dreapta, surdul îi desprindea una după alta, în tăcere, cu o încetineală sinistră, toate piesele armurii, spada, pumnalele, casca, platoșa, acoperitoarele brațelor. Ai fi zis că e o maimuță care dezghioacă o nucă. Quasimodo arunca la picioare, bucată cu bucată, cochilia de fier a studentului.

Când se văzu dezarmat, despuiat, slab și gol în mâinile acestea cumplite, studentul nu încercă să-i vorbească surdului, ci începu să-i râdă în obraz cu nerușinare și să cânte, cu îndrăzneală lui nepăsare de băiat de șaisprezece ani, cântecul pe atunci popular:

*Frumos gătit mai e
Acest oraș Cambrai,
Marafin l-a jefuit...*

Dar nu apucă să sfârșească. Cei de jos îl văzură pe Quasimodo în picioare pe parapetul galeriei ținându-l cu o singură mână de picioare pe băiat și învărtindu-l deasupra hăului ca pe o praștie. Apoi se auzi un zgomot ca de țeastă pocnită de un zid și se văzu căzând ceva, care se opri la o treime din drum, prins de-o ieșitură a peretelui. Trupul

care rămase agăţat acolo, frânt în două, cu şalele rupte, cu ţeasta golită, era mort.

Un ţipăt de groază se ridică printre vagabonzi.

— Răzbunare!, strigă Clopin.

— La jaf!, răspunse mulţimea. La asalt! La asalt!

Apoi urmă un urlet înfiorător în care se amestecau toate limbile, toate dialectele, toate accentele. Moartea bietului student stârni o mânie plină de patimă în mulţimea care se simţea ruşinată şi furioasă că fusese ţinută în şah atâta vreme, în faţa unei biserici, de un cocoşat. Furia descoperi scări, înmulţi torţele şi, peste câteva minute, Quasimodo, înnebunit, văzu înspăimântătorul furnicar urcând de pretutindeni la asaltul catedralei. Cei care n-aveau scări aveau funii cu noduri; cei care n-aveau funii se căţărau pe reliefurile sculpturilor şi se prindeau unii de zdrenţele altora. Cu neputinţă să te împotriveşti valului de feţe înspăimântătoare. Furia făcea să scânteieze chipurile fioroase ale atacatorilor; frunţile lor pământii şiroiau de sudoare; ochii fulgerau. Toate strâmbăturile, toate sluţeniile îl împresurau pe Quasimodo. Ai fi zis că o altă biserică îşi trimisese gorgonele, câinii uriaşi, himerele, demonii, sculpturile cele mai fantastice să ia cu asalt Notre-Dame. Părea că un strat de monştri vii s-ar fi urcat peste monştrii de piatră ai faţadei.

Între timp, în piaţă se aprinseseră mii de torţe. Scena aceasta haotică, ascunsă până atunci în întuneric, se luminase brusc. Tăpşanul strălucea şi-şi arunca lumina până la cer. Rugul aprins pe platforma înaltă ardea întruna, iluminând până departe oraşul. Gigantica siluetă a celor două turle, desfăşurată sus, peste acoperişurile Parisului, scobeia o largă pată de umbră în lumina aceasta. Oraşul părea că se trezise. Departe sunau clopotele de alarmă: vagabonzii urlau, gâfâiau, înjurau, urcau, iar Quasimodo, neputincios împotriva atâtor duşmani, tremura de grija ţigăncii, văzând feţele furioase apropiindu-se din ce în ce mai mult de galerie, cerea cerului să săvârşească o minune, frângându-şi mâinile deznădăjduit.

5. Odaia retrasă în care își face rugăciunile domnul Ludovic al Franței

Cititorul poate n-a uitat că, înainte de-a zări ceata nocturnă a vagabonzilor, Quasimodo, cercetând Parisul de la înălțimea turlei sale, nu văzuse lucind decât o lumină care înstela un geam la etajul cel mai de sus al unei clădiri înalte și întunecate de lângă Poarta Saint-Antoine. Clădirea aceea era Bastilia. Steaua era lumânarea lui Ludovic al XI-lea, care se afla de două zile la Paris, urmând să plece peste alte două zile la citadela lui din Montilz-les-Tours. Căci făcea totdeauna numai rare și scurte apariții în frumosul oraș Paris, unde nu simțea în jurul lui destule trepte, spânzurători și arcași scoțieni.

În ziua aceea, regele venise să se culce la Bastilia. Marea lui odaie de la Luvru, lungă de vreo zece metri, în care se aflau marele cămin împodobit cu douăsprezece lighioane și treisprezece profeți și marele lui pat de unsprezece picioare pe douăsprezece, nu prea îi plăcea. Bunul rege se cam pierdea în toate mărimile acestea și prefera Bastilia, cu o odăiță și un pat simplu. Și-apoi, Bastilia era mai întărită decât Luvrul.

Odăița pe care regele și-o rezervase în faimoasa închisoare de stat era destul de încăpătoare și ocupa etajul cel mai de sus al unei turle făcând parte din turnul mare. Încăperea era rotundă și tapisată cu rogojini de pai lucios; tavanul avea bârne împodobite cu flori de crin din carton aurit, cu spații colorate între ele; pereții erau căptușiți până la jumătate cu lemnărie lucrată artistic, presărată cu rozete de cositor alb și pictată într-o nuanță de vernil, obținută din sulfura de arsenic și indigo fin.

Odăița n-avea decât o fereastră, o lungă ogivă zăbreilită cu sârmă de aramă și cu drugi de fier, dar întunecată de niște frumoase vitralii colorate, cu stemele regelui și ale reginei, care costau douăzeci și doi de soli.

Nu exista acolo decât o intrare, o ușă modernă, cu boltă joasă, împodobită pe dinăuntru cu o tapiserie, iar pe dinafară cu unul din acele panouri din lemn de Irlanda, lucrare fragilă de dulgherie, curios executată, cum se mai vedeau încă cu duiumul acum o sută cincizeci de ani prin casele vechi. „Deși urătesc și încurcă locul, spune Sauvai cu disperare, totuși, bătrânii nobili nu vor să se despartă de ele și le păstrează în ciuda tuturor.”

În camera aceasta nu vedeai nimic din mobila apartamentelor obișnuite, nici bănci, nici scânduri puse pe capre, nici scaune, nici scăunele obișnuite în formă de lăzi, nici scăunele frumoase susținute de stâlpișori a patru *sous*1 bucata. Nu se vedea decât un jilț pliant, cu brațe, foarte măreț; lemnul jilțului era pictat cu trandafiri pe fond

roșu; partea de piele roșie era garnisită cu ciucuri lungi de mătase și punctată cu mii de ținte de aur. Singurătatea acestui jilț dădea de înțeles că o singură persoană avea dreptul să șadă jos în odaie. Lângă jilț și foarte aproape de fereastră se afla o masă acoperită cu un covor lucrat cu chipuri de păsărele. Pe masă, o mapă murdărită de cerneală, câteva pergamente, câteva pene și o cupă mare de argint cizelat. Ceva mai încolo, un încălzitor, un scaun pentru rugăciuni din catifea roșie, împodobit cu bumbi de aur. În sfârșit, în fundul odăitei, un pat simplu din damasc galben și stacojiu, fără nimic lucios și fără găitane, doar cu ciucuri. Patul acesta, faimos fiindcă adăpostise somnul sau insomnia lui Ludovic al XI-lea, mai putea fi încă privit acum două sute de ani la un consilier de stat, unde a fost văzut de bătrâna doamnă Pilou, celebră în Cyrus sub numele de Arricidie și de Morala vie.

Așa arăta camera numită „odaia retrasă în care își face rugăciunile domnul Ludovic al Franței”.

În clipa în care l-am introdus pe cititor în ea, odaia era foarte întunecată. Stingerea sunase de o oră, se înnoptase și, în toată încăperea, nu se afla, ca să le lumineze pe cele cinci personaje diferite grupate, decât o lumânare de ceară cu flacăra pâlpâitoare, pusă pe-o masă.

Primul personaj asupra căruia cădea lumina era un senior, superb înveșmântat, cu pantaloni până la genunchi, cu o haină strâmtă și lungă de culoare roșie în dungi argintii și cu o bluză cu umeri largi de postav de aur, cu desene negre. Acest splendid costum, pe care juca lumina, părea că reflectă razele în toate cutele lui. Bărbatul care îl purta își avea pe piept armoriile brodate în culori vii: un pui de căprioară însoțit, în partea de jos, de-o căprioară în mers; herbul avea în dreapta o ramură de măslin, în stânga un corn de cerb. Bărbatul purta la brâu o spadă bogată al cărei mâner de argint aurit era cizelat ca o creastă de coif, având în vârf o coroană de conte. Părea rău din fire, trufaș și-și ținea capul sus.

La prima privire i se citea pe față trufia; la a doua, șiretenia.

Personajul acesta, cu capul descoperit, cu un caiet lung în mână, stătea în picioare în spatele jilțului; pe jilț, într-o poziție dizgrațioasă, încovoiat, cu genunchii unul peste altul, cu cotul pe masă, ședea un personaj foarte prost îmbrăcat, într-adevăr, închipuiți-vă pe jilțul bogat, din piele de Cordoba, doi genunchi colțuroși, două coapse slabe, îmbrăcate sărăcăcios, într-o țesătură de lână neagră, un bust acoperit cu un surtuc de barhet și având o blană căreia i se vedea mai mult pielea decât părul; în sfârșit, ca să încununeze totul, o pălărie veche și unsuroasă din cel mai prost postav negru, bordată cu un cordon circular făcut din mici figurine de plumb. Dacă mai adăugăm și calota soioasă care abia dacă lăsa să scape un fir de păr, am descris tot ce se putea desluși din personajul așezat în jilț. Personajul își ținea

fruntea atât de aplecată în piept, încât nu i se zărea nimic din fața umbrită în afară de vârful nasului, pe care cădea o rază de lumină și care, de bună seamă, era lung. După slăbiciunea mâinii lui zbârcite se ghicea că personajul e bătrân. Acesta era Ludovic al XI-lea.

La câțiva pași înapoia celor doi discutau în șoaptă doi bărbați îmbrăcați după moda flamandă; aceștia nu erau atât de pierduți în umbră, încât spectatorii de la reprezentația misterului lui Gringoire să nu poată recunoaște în ei pe cei doi principali soli flamanzi, pe Guillaume Rym, agerul pensionar al orașului Gand, și pe Jacques Coppenole, popularul ciorăpar. Ne amintim că amândoi erau amestecați în politica secretă a lui Ludovic al XI-lea.

În sfârșit, în fund de tot, lângă ușă, stătea în picioare în întuneric, nemișcat ca o statuie, un bărbat voinic și îndesat, încins militărește, cu steme pe bluză, și a cărui față pătrată, străpunsă de doi ochi holbați, tăiată de-o gură imensă, ascunzându-și urechile sub două lungi streșini de păr lins, fără frunte, semăna totodată și a dulău, și a tigru.

Toți erau cu capetele descoperite, în afară de rege.

Seniorul aflat lângă rege dădea citire unui soi de memoriu nesfârșit, pe care maiestatea sa părea că-l ascultă cu atenție. Cei doi flamanzi sușoteau între ei.

— Pe cinstea mea!, bombănea Coppenole. Am obosit tot stând în picioare. Oare nu-i niciun scaun pe-aici?

Rym răspunse cu un gest negativ, însoțit de un zâmbet neliniștit.

— Pe cinstea mea!, începu iar Coppenole, foarte necăjit că trebuie să vorbească atât de încet. Tare am chef să m-așez pe jos, turcește, așa cum fac în prăvălia mea.

— Ferește-te s-o faci, jupâne Jacques!

— Mda, jupâne Guillaume! Deci aici nu se poate sta decât în picioare!

— Sau în genunchi, spuse Rym.

În clipa aceea se auzi glasul regelui. Amândoi tăcură.

— Cincizeci de *sous* robele valetilor noștri și douăsprezece livre hainele slujbașilor coroanei noastre! Ei, aș! Arunci aurul cu tonele. Ești nebun, Olivier?

Vorbind astfel, bătrânul ridicase capul. La gât i se vedea lucind cochilia de aur a colierului Sfântul Mihail. Lumânarea îi lumina din plin profilul descărnăt și posac. Regele smulse hârtiile din mâinile celui alt.

— Ne ruinezi!, strigă el, plimbându-și peste caiet ochii înfundați în orbite. Ce sunt toate astea? Ce-avem nevoie de-o casă atât de luxoasă? Doi capelani plătiți cu câte zece livre lunar fiecare și un paracliser cu o sută de *sous*! Un valet cu nouăzeci de livre pe an! Patru slujitori care servesc la masă, cu câte o sută douăzeci de livre anual fiecare! Un grătargiu, un ciorbagiu, un specialist în sosuri, un bucătar,

un om cu aprovizionarea, două slugi pentru vitele care cară proviziile, cu câte zece livre lunar fiecare! Doi băieți la bucătărie, cu câte opt livre! Un portar, un cofetar, un brutar, doi căruțași, fiecare cu câte șaizeci de livre pe an! Și potcovarul, o sută douăzeci de livre. Și vistiernicul banilor noștri, o mie două sute de livre, și controlorul, cinci sute! Ce să spun? E o adevărată nebulie! Lefurile slugilor noastre jefuiesc Franța! Toate bogățiile Luvrului se vor topi în focul acestor cheltuieli. O să ne vindem și blidele-n care mâncăm. Și la anul, dacă Dumnezeu și Sfânta Fecioară (aici își scoase pălăria) ne mai dăruiesc zile, o să ne bem infuzia într-o cană de cositor!

Spunând acestea, regele își aruncă privirea spre cupa de argint care strălucea pe masă. Apoi, după ce tuși, continuă:

— Jupâne Olivier, prinții, care domnesc ca regi și împărați peste seniorii întinse, nu trebuie să lase risipa luxului să le intre în casă; căci de-aici focul acesta va cuprinde întreaga țară. Așadar, jupâne Olivier, ia seama la ce ți-am spus. Cheltuielile noastre cresc an de an. Lucrul acesta ne displace. Până în 79, cum naiba de n-au trecut de treizeci și șase de mii de livre? În '80 au atins patruzeci și trei de mii șase sute nouăsprezece livre – țin minte cifra – în '81, șaizeci și șase de mii șase sute optzeci de livre, iar anul ăsta, pe legea mea, au să atingă optzeci de mii de livre! Dublate în patru ani! E monstruos!

Regele se opri gâfâind, apoi continuă cu mânie:

— Nu văd în jurul meu decât oameni care se îngrașă din slăbiciunea mea! Îmi sugeți talerii prin toți porii!

Toți tăceau. Era una din mâniile acelea care sunt lăsate să treacă. Regele continuă:

— La fel și cu cererea asta în latină a seniorilor Franței, pentru restabilirea de către noi a ceea ce ei numesc marile sarcini ale coroanei. Adevărat că-s sarcini! Sarcini care strivesc! Ah, domnilor, spuneți că nu suntem rege ca să domnim *dapifero nullo, buticulario nullo!*{128} O să vă arătăm noi, fir-ar să fie, dacă suntem rege sau nu!

Aici zâmbi, plin de simțământul puterii sale; proasta dispoziție i se mai domoli; regele se întoarse spre flamanzi:

— Vezi, cumetre Guillaume? Marele pitar, marele cupar, marele șambelan, marele seneșal nu fac nici cât cel mai mărunț valet. Reține asta, cumetre Coppenole: ei nu folosesc la nimic. Cum stau așa, fără folos, în preajma regelui, mi se pare că ar fi cei patru evangheliști din jurul cadranului de la marele orologiu al palatului, pe care Philippe Brille l-a făcut ca nou. Sunt auriți, dar nu arată ora! Iar acul se poate lipsi de ei.

Regele căzu pe gânduri o clipă, apoi adăugă clătînându-și capul bătrân:

— Ho, ho! Pe Sfânta Fecioară, eu nu sunt Philippe Brille și n-am să-i auresc iar pe marii vasali. Sunt de aceeași părere cu regele

Eduard: „Salvați norodul și ucideți-i pe seniori”. Continuă, Olivier.

Personajul astfel numit luă iar caietul în mână și începu să citească cu glas tare.

— ...,„Lui Adam Tenon, slujbaş la paza sigiliilor de la căpitănia Parisului, pentru argintul, modelul și gravatul sus-numitelor sigilii care au fost făcute din nou, pentru că cele de mai înainte, din pricina vechimii și a șubrezeniei lor, nu mai puteau sluji cum se cuvine, douăsprezece livre pariziene. Lui Guillaume Frère, suma de patru livre, patru *sous* parizieni, pentru osteneală și ca plată fiindcă a hrănit și alimentat porumbeii celor două hulubării de la Hôtel des Tournelles, în lunile ianuarie, februarie și martie ale acestui an; și fiindcă a dat pentru asta șapte sesterți de ovăz. Unui călugăr cordelier, pentru spovedania unui ucigaș, patru *sous* parizieni.”

Regele asculta în tăcere. Din când în când tușea. Atunci își ducea cupa la gură și bea, strâmbându-se, câte o înghițitură.

— „Iar în acest an au fost făcute, prin ordonanță a justiției, cu sunet de trâmbiță la răspântiile Parisului, cincizeci și șase de strigări. Socoteala nefăcută încă. Pentru scotocitul și căutatul în anumite locuri, atât în Paris, cât și-n alte părți, a banilor care se zicea că ar fi fost ascunși acolo, dar nu s-a aflat nimic, patruzeci și cinci de livre pariziene.”

— Să îngropi un taler ca să scoți un gologan!, spuse regele.

— ...,„Fiindcă a reparat, la Hôtel des Tournelles, șase panouri de sticlă albă în locul unde e cușca de fier, treisprezece *sous*. Fiindcă a făcut și livrat, din porunca regelui, în ziua monștrilor, patru blazoane cu armele sus-numitului senior, împodobite de jur-împrejur cu trandafiri, șase livre. Pentru două mâneci la tunica veche a regelui, douăzeci de *sous*. Pentru o cutie cu unsoare de uns cizmele regelui, cincisprezece dinari. Un coteț nou pentru purceii negri ai regelui, treizeci de livre pariziene. Un număr de pereți despărțitori, podele și chepenguri făcute pentru a închide leiile de lângă Saint-Paul, douăzeci și două de livre.”

— Iată niște animale care costă scump, spuse Ludovic al XI-lea. Dar asta nu contează! E o cheltuială demnă de un rege. Am acolo un leu mare și roșcat care mi-e drag pentru drăgălășeniile lui. L-ai văzut, jupâne Guillaume? Prinții trebuie să aibă animale din acestea mirifice. Nouă, regilor, câinii trebuie să ne fie lei, și pisicile tigri. Coroanei i se potrivește ce e mare. Încă de pe vremea păgânilor, a lui Jupiter, când poporul dăruia templelor o sută de boi și o sută de mioare, împărații dăruiau o sută de lei și o sută de vulturi. Lucrul acesta era sălbatic, dar și tare frumos. Regii Franței au avut dintotdeauna asemenea răgete în jurul tronului. Totuși mi se va recunoaște că eu cheltuiesc mai puțin decât ei și că sunt mai modest în privința leilor, a urșilor și a leoparzilor. Zău, jupâne Olivier, țineam să le spunem asta prietenilor

noștri flamanzi.

Guillaume Rym făcu o plecăciune adâncă, pe când Coppenole, cu înfățișarea lui ursuză, părea unul din urșii pomeniți de maiestatea sa. Regele însă nu băgă de seamă lucrul acesta. Tocmai își muiase buzele în cupă și scuipa băutura spunând:

— Puah! Afurisită infuzie!

Olivier continuă să citească:

— „Pentru hrana unui derbedeu de rând, închis de șase luni în chilia abatorului, până se va hotărî ce să se facă cu el, șase livre, patru sous”

— Ce-i asta?, îl întrerupse regele. Să hrănești ce trebuie spânzurat! Pe Dumnezeu! N-o să mai dau un ban pentru hrana lui. Olivier, înțelege-te în privința asta cu domnul d'Estouteville și faceți, începând chiar de astă-seară, pregătirile pentru cununia amorezului cu o spânzurătoare. Continuă!

Olivier făcu un semn cu degetul mare la paragraful derbedeu de rând și trecu mai departe.

— „Luihenriet Cousin, maestru-călău al justiției Parisului, suma de șaizeci de sous parizieni, fixată și ordonată pentru el de monseniorul *prévôt* al Parisului fiindcă a cumpărat, din porunca suszizului senior *prévôt*, o spadă mare, servind la executarea persoanelor osândite de justiție pentru vinile lor, pe care spadă a întregit-o cu teacă și cu toate cele trebuitoare; și, de asemenea, a pus să fie dreasă și călită din nou spada cea veche, care se plesnise la execuția lui *messire* Ludovic de Luxemburg, după cum s-a putut constata...”

Regele îl întrerupse.

— De ajuns. Aprob suma cu dragă inimă. La asemenea cheltuieli nu mă uit. Banii ăștia nu i-am regretat niciodată. Continuă!

— „Pentru facerea unei cuști noi...”

— Ah!, spuse regele, apucându-se cu amândouă mâinile de brațele jilțului. Știam eu că am venit pentru ceva la Bastilia. Așteaptă, jupâne Olivier. Vreau să văd eu însumi cușca. O să-mi citești cât a costat în timp ce eu o voi examina. Domnilor flamanzi, veniți s-o vedeți. E ceva deosebit.

Apoi se ridică, se rezemă de brațul celui cu care vorbise, îi făcu semn celui care stătuse ca un mut în picioare, în fața ușii, să pornească înaintea lui, iar celor doi flamanzi să-l urmeze, și ieși din încăpere.

La ușa odăiței, grupul regal se completează cu ostași îmbrăcați în armuri grele de fier și cu paji subțiri care purtau făclii, și merse câțva timp în interiorul turnului întunecat, străpuns de scări și de coridoare până și în grosimea zidurilor. Căpitanul Bastiliei se afla în frunte și făcea să se deschidă ușile în fața regelui bolnav și adus de spate, care pășea tușind.

La fiecare ușiță, toate capetele erau nevoite să se plece, în afară de cel al bătrânului încovoiat de vârstă.

— Hm!, spunea el printre gingii, căci nu mai avea dinți. Suntem gata pentru ușa mormântului. La ușă joasă, trecător încovoiat.

În sfârșit, după ce trecură printr-o ultimă ușiță atât de încărcată cu lacăte și zăvoare, încât fu nevoie de un sfert de ceas ca să fie deschisă, intrară într-o sală în ogivă, înaltă și încăpătoare, înăuntrul căreia, la lumina făcliilor, se zărea un cub mare și masiv de zid, fier și lemn. Interiorul cubului era gol. Aceasta era una din faimoasele cuști pentru deținuții de stat, denumite fetițele regelui. În pereții ei se aflau două sau trei mici ferestre, atât de des zăbrelete cu gratii groase de fier, încât geamul nu se mai vedea. În loc de ușă, avea o lespede mare și turtită, ca la morminte, o poartă din acelea care nu folosesc decât ca să intri. Numai că, aici, mortul era un om viu.

Regele începu să se plimbe cu pași rari în jurul micii construcții, cercetând-o cu grijă, pe când jupân Olivier îl urma citind cu glas tare memoriul.

— „Pentru facerea unei cuști mari de lemn, din bârne groase, lemnărie pentru pereți și grinzi pentru căpriori, lungă de nouă picioare, lată de opt și înaltă de șapte picioare între cele două pardoseli, netezite și nituite cu nituri groase de fier, care a fost așezată într-o încăpere aflată într-unui din turnurile fortăreței Saint-Antoine, în care cușcă e pus un deținut, din porunca regelui, seniorul nostru, un prizonier care locuia mai înainte într-o cușcă veche, șubredă și dărăpănată. Au fost folosite, la sus-numita cușcă nouă, nouăzeci și șase de bârne orizontale și cincizeci și două de bârne în picioare, zece grinzi pentru căpriori a șaptesprezece picioare lungime; și au fost folosiți nouăsprezece dulgheri pentru a curăți, a fasona și a potrivi sus-zisul lemn în curtea Bastiliei timp de douăzeci de zile...”

— Inimă de stejar destul de frumoasă, spuse regele, izbind cu pumnul în lemnărie.

— ...„În cușca aceasta au intrat, continuă celălalt, două sute douăzeci de nituri mari de fier, de nouă picioare și de opt, plus unele de mărime mijlocie, cu rotile, plăcuțe găurite și opritori servind sus-ziselor nituri, cântărind tot sus-zisul fier trei mii șapte sute treizeci și cinci de livre; în afară de opt colțari mari de fier servind la atașarea sus-zisei cuști, cu scoabe și cuie cântărind împreună două sute optsprezece livre de fier, fără să mai socotim fierul gratiilor de la ferestrele camerei în care a fost pusă cușca, drugii de fier de la ușa camerei și alte lucruri...”

— Atâta fier, exclamă regele, ca să cuprindă ușurința unei minți!

— ...„Totul face trei sute șaptesprezece livre, cinci soli și șapte dinari.”

— Paști și Dumnezei!, exclamă regele.

La înjurătura aceasta favorită a lui Ludovic al XI-lea, ceva păru că se trezește în interiorul cuștii; se auziră lanțuri care răcâiau cu zgomot podeaua și o voce slabă, ieșită ca din mormânt.

— Sire! Sire! Iertare!

Cel care vorbise astfel nu putea fi văzut.

— Trei sute șaptesprezece livre, cinci soli și șapte dinari! Repetă regele.

Jalnicul glas ieșit din cușcă îi înghețase pe toți cei de față, chiar și pe jupânul Olivier. Numai regele părea că nu-l auzise. La porunca lui, jupân Olivier începu din nou să citească, iar maiestatea sa continuă să inspecteze cu răceală cușca.

— ...„În afară de aceasta, s-a plătit unui zidar care a făcut găurile pentru pus gratiile la ferestre și podea în încăperea unde se afla cușca, pentru că podeaua n-ar fi putut ține cușca din cauza greutatei ei, douăzeci și șapte de livre, paisprezece *sous* parizieni...”

Glasul începu iar să geamă.

— Iertare, sire! Vă jur că domnul cardinal d'Angers a săvârșit trădarea, nu eu.

— Zidarul e scump!, spuse regele. Continuă, Olivier!

Olivier continuă:

— ...„Unui dulgher, pentru ferestre, culcuș, scaun găurit și alte lucruri, douăzeci de livre, doi *sous* parizieni...”

Glasul continua și el:

— Vai, sire! Nu mă ascultați? Vă jur că nu eu am scris lucrul acela monseniorului de Guyenne, ci monseniorul cardinal Balue!

— Dulgherul e scump!, observă regele. Asta-i tot?

— Nu, sire. „Unui geamgiu, pentru geamurile sus-zisei încăperi, patruzeci și șase soli, opt dinari parizieni...”

— Fie-vă milă de mine, sire! Nu-i de ajuns că toate bunurile mele au fost date judecătorilor, vesela mea domnului de Torcy, biblioteca mea maestrului Pierre Dariolle, tapiseriile mele guvernatorului din Roussillon? Sunt nevinovat. De paisprezece ani dărdâi într-o cușcă de fier. Fie-vă milă, sire! Veți regăsi toate astea în cer.

— Cât e totalul, jupâne Olivier?, întreabă regele.

— Trei sute șaiszeci și șapte de livre, opt *sous* și trei dinari parizieni.

— Sfântă Fecioară!, exclamă regele. Iată o cușcă de ocară! Și, smulgând caietul din mâinile jupânului Olivier, începu să socotească el însuși pe degete, cercetând când hârtia, când cușca. În acest timp se auzeau hohotele de plâns ale deținutului, în întuneric, glasul lui suna lugubru și cei de față se priveau pâlind.

— Paisprezece ani, sire! Sunt paisprezece ani! Din aprilie 1469. În numele sfintei Maici a lui Dumnezeu, sire, ascultați-mă! În tot acest timp v-ați bucurat de căldura soarelui. Oare eu, păcătosul, n-o să mai

văd niciodată lumina zilei? Iertare, sire! Fiți milostiv! Îndurarea e un minunat har regesc și ea frânge imboldurile mâniei. Maiestatea voastră crede cumva că, la ceasul de pe urmă, e o mare mulțumire pentru un rege să nu fi lăsat nicio ofensă nepedepsită? De altfel, sire, nu eu am trădat-o pe maiestatea voastră, ci domnul d'Angers. Am la picior un lanț greu, cu o ghiulea mare de fier la capăt, mult mai grea decât ar fi nevoie. Vai, sire! Fie-vă milă de mine!

— Olivier, spuse regele, clătinând din cap, observ că mi se pun la socoteală douăzeci de *sous* banița de ipsos, care nu costă decât doisprezece. Ai să refaci memoriul.

Și, întorcându-se cu spatele spre cușcă, dădu să iasă din cameră. După lumina tot mai slabă a făcliilor și după zgomotul pașilor, nefericitul deținut își dădu seama că regele pleca și începu să strige deznădăjduit:

— Sire! Sire!

Dar ușa se închise și el nu mai văzu nimic și nu mai auzi decât vocea răgușită a paznicului, care îi fredona în urechi cântecul:

Jupân Jean Balue

Nu mai are nici

O episcopie.

Domnul de Verdun

Nici el nu mai are:

Au zburat aici

Care mai de care.

Regele urca tăcut spre odaia de rugăciuni și alaiul îl urma, îngrozit de ultimele gemete ale osânditului. Deodată, maiestatea sa se întoarse spre guvernatorul Bastiliei.

— Ascultă, spuse el, era cineva în cușca aceea?

— Vai, sire!, făcu guvernatorul, uimit de întrebare.

— Cine?

— Domnul episcop de Verdun.

Regele știa mai bine decât oricare altul. Dar avea o manie.

— Ah!, exclamă el cu un aer naiv, de parcă atunci s-ar fi gândit prima dată la lucrul acesta. Guillaume de Harancourt, prietenul domnului cardinal de Balue. Un drac de episcop!

După câteva clipe, ușa odăiței se redeschise, apoi se închise iar după cele cinci personaje pe care cititorul le-a văzut înăuntru la începutul acestui capitol și care își reluară locurile, discuțiile cu glas scăzut și pozițiile.

Cât lipsise regele, pe masă fuseseră puse câteva misive, cărora el le rupea peceteile. Apoi se apucă să le citească în grabă, una după alta, și-i făcu semn jupânului Olivier, care părea că îndeplinește pe lângă el

funcția de ministru, să ia o pană și, fără a-i împărtăși conținutul misivelor, începu să-i dicteze în șoaptă răspunsurile, pe care acesta le scria, îngenuncheat destul de incomod în fața mesei.

Guillaume Rym privea.

Regele vorbea atât de încet, încât flamanzii nu înțelegeau nimic din cele ce dicta, în afară de unele frânturi, ici-colo, izolate și puțin inteligibile, ca de pildă: ...Să întrețină locurile rodnice prin negoț și cele sterpe prin manufacturi... Arătați-le monseniorilor englezi cele patru bombarde ale noastre, Londra, Brabant, Bourg-en-Bresse, Saint-Omer... Artileria e cauza pentru care războiul se face acum mai cu chibzuință... Domnului de Bressuire, prietenul nostru... Ostile nu se întrețin fără tributuri... etc.

Într-un rând, regele ridică glasul:

— Paști și Dumnezei! Domnul rege al Siciliei își pecetluiește scrisorile cu ceară galbenă, ca un rege al Franței. Poate că greșim îngăduindu-i asta. Nobilul meu văr de Bourgogne nu îngăduia să se folosească armorii pe fond roșu. Măreția dinastiilor se asigură păstrând integritatea prerogativelor. Notează asta, cumetre Olivier.

Altă dată:

— Oh!, făcu el. Mare mesaj! Ce ne cere fratele nostru împăratul? Apoi, parcurgând cu ochii scrisoarea și întrerupându-și cititul cu exclamații: Sigur! Germaniile sunt atât de mari și de puternice, încât abia îți vine să crezi. Dar noi nu uităm vechea zicală: „Cel mai frumos comitat e Flandra; cel mai frumos ducat e Milanul; cel mai frumos regat e Franța”. Nu-i așa, domnilor flamanzi?

De data aceasta, Coppenole se înclină împreună cu Guillaume Rym. Patriotismul ciorăparului era satisfăcut. O ultimă misivă îl făcu pe Ludovic al XI-lea să se încrunte.

— Ce-i asta?, strigă el. Plângeri și reclamații împotriva garnizoanelor noastre din Picardia? Olivier, scrie-i imediat domnului mareșal de Rouault. Că disciplina a slăbit. Că jandarmii de gardă, nobilii vasali, arcașii liberi și elvețienii fac nenumărate rele norodului. Că ostașul, nemulțumindu-se cu bunurile aflate în casele plugarilor, îi silește, lovindu-i aprig cu ciomegele sau cu baltagele, să se ducă la oraș după vin, după pește, după târguieli de băcănie, și mai fac și alte silnicii. Că regele știe asta. Că noi înțelegem să ne ferim norodul de neplăceri, furturi și jafuri. Că asta e voința noastră, pe Sfânta Fecioară! Că, printre altele, nu ne e deloc plăcut ca vreun lăutar, bărbier sau valet de război să fie îmbrăcat ca un prinț, în catifele și mătăsurii, și să poarte inele de aur. Că deșertăciunile acestea îi sunt urâte lui Dumnezeu. Că noi ne mulțumim, noi care suntem gentilom, cu o tunică de postav de șaisprezece *sous* cotul de Paris. Că domnii mârlandi pot foarte bine să se coboare și ei până acolo. Cereți și porunciți. Domnului de Rouault, prietenul nostru. Bine.

Regele dictă scrisoarea aceasta cu glas tare, cu ton hotărât și frază cu frază. În momentul când isprăvi, ușa se deschise și lăsă să intre un nou personaj care se năpusti înspăimântat în odaie, strigând:

— Sire! Sire! O răzmeriță a poporului în Paris! Chipul grav al lui Ludovic al XI-lea se contractă, dar ceea ce era vizibil în emoția lui trecu ca un fulger. Regele se stăpâni și spuse cu o severitate calmă:

— Cumetre Jacques, intri foarte brusc.

— Sire! Sire! E o răzcoală!, începu iar cumătrul Jacques gâfâind.

Regele, care se ridicase, îl înhață zdravăn de braț și-i spuse la ureche, în așa fel încât să nu-l audă decât el, cu o mânie stăpânită și privind pieziș spre flamanzi:

— Taci sau vorbește mai încet!

Nou-venitul înțelese și începu să-i povestească înspăimântat, pe când regele îl asculta calm; în acest timp, Guillaume Rym îl făcea atent pe Coppenole, îndemnându-l să observe chipul și îmbrăcămintea nou-venitului, capișonul lui îmblănit, *caputia forrata*, epitoga{129} lui scurtă, *epitogia curta*, roba lui de catifea neagră, care arătau că e președinte al Curții de conturi.

Abia apucase personajul acesta să-i dea regelui câteva lămuriri, că Ludovic al XI-lea exclamă hohotind de râs:

— Nu, zău! Vorbește tare, cumetre Coictier! De ce vorbești așa de încet? Sfânta Fecioară știe că noi n-avem nimic de ascuns față de bunii noștri prieteni flamanzi.

— Dar, sire...

— Vorbește tare!

„Cumătrul Coictier” amuți de mirare.

— Așadar, continuă regele, vorbește, domnule, s-a iscat o tulburare în sânul gloatei din bunul nostru oraș Paris?

— Da, sire.

— Îndreptată, după cum spui, împotriva domnului *bailli* al Palatului de Justiție?

— Așa se pare, sire, răspunse cumătrul, care se bâlbâia, uimit însă de brusca și inexplicabila schimbare survenită în gândurile regelui.

Ludovic al XI-lea urmă:

— Unde i-a întâlnit straja pe răzvrățiți?

— În drum de la Curtea Miracolelor spre Podul Zarafilor. I-am întâlnit eu însumi pe când veneam aici, la porunca maiestății voastre. I-am auzit pe unii strigând: „Jos *bailli*-ul palatului!”.

— Și ce învinuire îi aduc?

— Ah, zise cumătrul Jacques, învinuirea că e senior.

— I-auzi!

— Da, sire. Sunt tâlhari de la Curtea Miracolelor. E mult de când se tot plâng de *bailli*-ul Palatului de Justiție, căruia îi sunt vasali. Nu mai vor să-l recunoască nici ca împărțitor al dreptății, nici ca mai-

mare al drumurilor.

— Da, da, făcu regele, cu un zâmbet de satisfacție pe care se căznea zadarnic să și-l ascundă.

— În toate jalbele lor către parlament, continuă cumătrul Jacques, ei pretind că n-au decât doi stăpâni, pe maiestatea voastră și pe Dumnezeu lor, care este, cred, diavolul.

— Ha! Ha!, izbucni regele.

Și începu să-și frece mâinile, râzând cu râsul acela lăuntric care face să strălucească obrajii. Nu putea să-și ascundă bucuria, deși încerca uneori. Nimeni nu mai înțelegea nimic, nici chiar „jupân Olivier”. Apoi, regele rămase o clipă tăcut, cu un aer gânditor, dar mulțumit.

— Sunt mulți?, întrebă el deodată.

— Da, sigur, sire, răspunse cumătrul Jacques.

— Câți?

— Cel puțin șase mii.

Regele nu se putu împiedica să nu spună:

— Bun! Și continuă: sunt înarmați?

— Cu coase, sulite, archebuze, cazmale. Tot felul de arme foarte violente.

Regele nu păru deloc neliniștit de toată înșiruirea aceasta. Cumătrul Jacques se crezu dator să mai adauge:

— Dacă maiestatea voastră nu trimite imediat ajutor, *bailli*-ul e pierdut.

— Vom trimite, răspunse regele cu falsă seriozitate. Bun! Sigur că vom trimite. Domnia sa e prietenul nostru. Șase mii! Dârzi mai sunt ticăloșii ăștia! E o îndrăzneală nemaipomenită și suntem foarte mâniați din pricina asta. Dar avem oameni puțini, noaptea asta, în jurul nostru. O să fie timp mâine-dimineață.

Cumătrul Jacques exclamă din nou:

— Imediat, sire! Până mâine, feuda *bailli*-ului poate fi de zeci de ori jefuită, senioria violată și *bailli*-ul spânzurat. Pentru Dumnezeu, sire! Nu amânați pe mâine-dimineață!

Regele îl privi în față.

— Ți-am spus mâine-dimineață.

Era una din privirile la care nu se putea replica.

După o nouă tăcere, Ludovic al XI-lea spuse iar cu glas tare:

— Cumetre Jacques, dumneata trebuie să știi: care era... Regele se corectă: Care este jurisdicția feudală a *bailli*-ului?

— Sire, *bailli*-ul palatului are strada Calandre până la strada de l'Herberie, Piața Saint-Michel și locurile îndeobște numite les Mureaux, aflate lângă biserica Notre-Dame des Champs (aici, Ludovic al XI-lea își săltă borul pălăriei), care clădiri sunt în număr de treisprezece, plus Curtea Miracolelor, plus Leprozeria denumită

Banlieu, plus întreaga șosea care începe la Leprozerie și se sfârșește la Poarta Saint-Jacques. Peste toate aceste locuri diferite, el are drept de stăpânire a drumurilor, drept de justiție înaltă, mijlocie și joasă în chip de senior deplin.

— Mda!, mormăi regele, scărpinându-și urechea stângă cu mâna dreaptă. Asta face o bucată din orașul meu! Ah, domnul *bailli* era rege peste toate acestea!

De data asta, Ludovic al XI-lea nu se mai corectă, ci continuă gânditor, ca și cum ar fi vorbit cu sine însuși:

— Mai ușurel, domnule *bailli*! Țineți între dinți o frumoasă bucățică din Parisul nostru! Deodată izbucni: Paști și Dumnezei! Ce-i cu toți oamenii ăștia care se pretind stăpâni ai drumurilor, împărțitori ai dreptății, seniori și stăpâni în casa noastră, care scot bani de pe urma oricărui drum și au tribunal și călău la fiecare răspântie în mijlocul poporului nostru, în așa fel încât, după cum grecul credea că are atâția zei câte fântâni, iar persanul câte stele vedea pe cer, francezul socotește că are atâția regi câte spânzurători vede. Pe Dumnezeul cel viu! Lucrul acesta e rău și confuzia îmi displace. Tare aș vrea să știu dacă, prin grația lui Dumnezeu, mai există la Paris vreun alt stăpân al drumurilor în afară de rege, o altă justiție în afară de cea a parlamentului nostru, un alt împărat în afară de noi în împărăția aceasta? Pe legea sufletului meu! Va trebui să vină ziua când nu va mai exista în Franța decât un rege, un senior, un judecător, un tăietor de capete, după cum în Rai există numai un Dumnezeu.

Regele își săltă și mai mult pălăria și continuă, tot gânditor, cu aerul și tonul unui vânător care își ațâță și-si îndeamnă haita:

— Bine, poporul meu! Curaj! Frânge-i pe falșii seniori! Fă-ți treaba! Pe ei! Pe ei! Jefuiește-i! Spânzură-i! Pradă-i!... Ah! Vreți să fiți regi, boierilor! Înainte, popor! Înainte!

Aici se întrerupse brusc, își mușcă buza ca pentru a-și retrage gândurile pe jumătate scăpate, își aținti pe rând privirea pătrunzătoare asupra fiecăruia dintre cele cinci personaje care îl înconjurau, apoi, apucându-și deodată cu amândouă mâinile pălăria și privind-o îndeaproape, spuse:

— Oh! Te-aș arde, dacă ai ști ce se află în capul meu!

Pe urmă, plimbându-și iar de jur-împrejur privirea atentă și neliniștită, ca a unei vulpi care intră pe furiș în vizuină, adăugă:

— N-are a face! Îl vom ajuta pe domnul *bailli*. Din păcate n-avem decât puțină oaste aici, ca să țină piept la atâta norod. Trebuie să așteptăm până mâine-dimineață. Se va face ordine în Cité și vor fi spânzurați fără cruțare toți cei ce vor fi prinși.

— Fiindcă veni vorba, sire, de zăpăceala primelor momente am uitat să vă spun că straja a prins doi din șleahță, rămași în urmă, spuse cumătrul Coictier. Dacă maiestatea voastră dorește să-i vadă, sunt aici.

— Dacă vreau să-i văd?, exclamă regele. Cum?! Paști și Dumnezei! Uiți asemenea lucru? Dă fuga, tu, Olivier! Du-te de-i adu!

Jupân Olivier ieși și se întoarse aproape imediat cu cei doi prinși, înconjuțați de arcași din gardă. Primul, beat și nedumerit, cu o față mare și idioată, era îmbrăcat în zdrențe și mergea îndoindu-și genunchiul și târându-și piciorul. Al doilea avea o față gălbejită și zâmbitoare pe care cititorul o cunoaște.

Regele îi examina o clipă fără să scoată un cuvânt, apoi i se adresă brusc celui dintâi.

— Cum te cheamă?

— Gieffroy Pincebourde.

— Meseria.

— Vagabond.

— Ce căutai în răzmerița asta blestemată? Vagabondul îl privi pe rege și-și legănă brațele cu un aer năuc. Avea unul din capetele acelea prost alcătuite în care inteligența stă aproape la fel de bine ca lumina sub mucarniță.

— Habar n-am, spuse el. Ei mergeau și mergeam și eu.

— Nu vă duceți să-l atacați și să-l prădați ca niște nelegiuiți pe seniorul vostru, *bailli*-ul palatului?

— Știu că mergeau ca să ia ceva de la cineva. Atâta tot.

Un soldat îi arată regelui un cosor luat de la vagabond.

— Recunoști arma asta?, întrebă regele.

— Da, e cosorul meu. Sunt cultivator de viță-de-vie.

— Și-l recunoști pe omul acesta drept tovarășul tău? Adăugă Ludovic al XI-lea, arătându-i pe celălalt prins.

— Nu. Nu-l cunosc.

— De ajuns, zise regele. Și făcându-i un semn cu degetul personajului tăcut, despre care i-am spus cititorului că stătea neclintit lângă ușă, urmă: Cumetre Tristan, iată un om pentru dumneata.

Tristan l'Hermite se înclină, apoi dădu o poruncă pe șoptite la doi arcași, care îl luară de acolo pe bietul vagabond.

Între timp, regele se apropiase de al doilea prizonier, pe care îl treceau toate căldurile.

— Cum te cheamă?

— Pierre Gringoire, sire.

— Meseria?

— Filosof, sire.

— Cum îți permiți, coate-goale, să te duci să-l împresori pe prietenul nostru, domnul *bailli* al palatului, și ce-ai de spus despre răzmerița asta populară?

— Nu luam parte la ea, sire.

— Ascultă, tâlharule, n-ai fost prins de strajă împreună cu ticăloșii ceilalți?

— Nu, sire, e o greșeală. E un ghinion. Eu fac tragedii, sire. Rog pe maiestatea voastră să m-asculte. Eu sunt poet. Melancolia oamenilor din breasla mea mă împinge să umblu noaptea pe străzi. Astă-seară tocmai treceam pe-acolo. Absolut din întâmplare. M-au arestat din greșeală. În ceea ce privește vijelia aceasta obștească, n-am nicio vină. Maiestatea voastră vede că vagabondul nu m-a recunoscut. Vă implor, maiestate...

— Taci!, porunci regele între două înghițituri de infuzie. Ne impui capul.

Tristan l'Hermite se apropie și, arătându-l cu degetul pe Gringoire, spuse:

— Putem să-l spânzurăm și pe el, sire?

Erau primele cuvinte pe care le rostea.

— Da!, încuviință regele, nepăsător. Nu văd nimic rău în asta.

În clipa aceea, filosoful nostru era mai verde decât o măslină. După aerul rece și indiferent al regelui, văzu că nu mai există scăpare decât în ceva deosebit de patetic și se prăbuși la picioarele lui Ludovic al XI-lea, strigând și gesticulând cu disperare:

— Sire, binevoiască maiestatea voastră să mă asculte. Sire, nu izbucniți în tunete pentru o făptură atât de neînsemnată ca mine. Trăsnetul cel mare al lui Dumnezeu nu se abate pe-o lăptucă. Sire, sunteți un monarh august, atotputernic, aveți milă de-un biet om cinstit și căruia i-ar fi mai greu să stârnească o răskoală, decât unei bucăți de gheață să scoată scântei! Preamilostiv monarh, blândețea e virtutea leului și a regelui. Vai! Asprimea nu izbutește decât să înspăimânte mințile, rafalele puternice ale crivățului nu-l pot face pe trecător să-și lepede haina; soarele, dăruindu-i razele lui încetul cu încetul, îl încinge în așa fel, încât îl silește să se dezbrace până la cămașă. Sire, măria voastră e soarele. Vă jur, suveranul meu, stăpân și senior, că nu fac parte dintre vagabonzi, hoți și nelegiuți. Răscoala și jafurile nu fac parte din alaiul lui Apollo. Nu eu sunt acela care s-ar repezi spre norii ce se sparg în larma răzmeriței. Eu sunt un vasal credincios al maiestății voastre. Aceași grijă pe care o are bărbatul pentru cinstea nevestei, același simțământ pe care îl are fiul pentru dragostea tatălui, trebuie s-o aibă un bun vasal pentru gloria regelui său; el trebuie să trudească întru gloria seniorului, să-și dea sufletul slujindu-l. Orice altă patimă l-ar cuprinde n-ar fi decât furie nesăbuită. Iată, sire, maximele potrivite situației mele. Deci nu mă socotiți răzvrătit și tâlhar fiindcă am veșmintele roase în coate. Dacă sunteți îndurător cu mine, sire, o să-mi rod pantalonii la genunchi rugându-mă lui Dumnezeu, seara și dimineața, pentru maiestatea voastră. Vai! Nu sunt foarte bogat, e drept. Ba chiar sunt cam sărac. Dar asta nu mă face să fiu păcătos. Știe oricine că averile mari nu se dobândesc prin scrieri și că cei mai pricepuți scriitori de cărți bune n-au totdeauna un

foc ca lumea la vreme de iarnă. Avocația mea ia toate grăunțele și nu lasă decât paie pentru celelalte meserii științifice. Despre mantia găurită a filosofilor există patruzeci de proverbe neîntrecute. Oh, sire! Îndurarea e singura flacăra care poate lumina înlăuntrul unui suflet mare. Îndurarea stă în fruntea tuturor celorlalte virtuți. Fără ea, am fi niște orbi care îl caută orbecăind pe Dumnezeu. Milostivirea, care e totuna cu îndurarea, aduce dragostea supușilor, cea mai puternică pază a domnitorului. Ce vă poate supăra pe maiestatea voastră, la care toată lumea se uită ca la o lumină orbitoare, că mai există pe pământ un biet filosof nenorocit, bălăcindu-se în beznele năpăstuirii, cu buzunărașul gol lovindu-i pântecul scobit? De altfel, sire, eu sunt cărturar. Marii suverani și-au făcut o perlă la coroană din ocrotirea cărturarilor. Hercule nu disprețuia titlul de Musaget. Matias Corvin îl sprijinea pe Jean de Montroyal, podoaba matematicilor. Și nu se potrivește deloc să ocrotești cartea și să-i spânzuri pe cărturari. Ce pată ar fi însemnat pentru Alexandru dacă ar fi poruncit să fie spânzurat Aristotel! Fapta asta n-ar fi fost o aluniță care să-i înfrumusețeze obrazul faimei, ci o bubă rea care i l-ar fi slujit. Sire, eu am compus un foarte oportun epitalam pentru prințesa de Flandra și pentru preamăritul monsenior, prințul moștenitor. Asta n-ar face-o unul care îndeamnă la răzvrătire. Maiestatea voastră vede că nu sunt un învățacel de rând, că am studiat foarte mult și că sunt înzestrat cu multă elocvență firească. Fiți îndurător cu mine, sire! Făcând asta, veți săvârși o faptă plăcută Sfintei Fecioare și vă jur că gândul la spânzurătoare mă înspăimântă cumplit!

Vorbind astfel, deznădăjduitul Gringoire săruta picioarele regelui, pe când Guillaume Rym îi spunea încet lui Coppenole:

— Face bine că se târăște. Regii sunt ca Jupiter din Creta: n-au urechi decât la picioare.

Iar ciorăparul, fără să-i pese de Jupiter din Creta, îi răspunse cu un zâmbet fățiș, cu ochii țintă la Gringoire:

— Oh, ce bine e! Parcă-l aud pe cancelarul Hugonet cerându-mi îndurare.

Gringoire se opri, în sfârșit, nemaiputând să răsufle, și-și înălță tremurând capul spre rege, care își curăța cu unghia o pată de pe genunchi. Apoi, maiestatea sa începu să bea din cupa cu infuzie. Altminteri, regele nu scotea o vorbă și tăcerea lui îl tortura pe Gringoire. În sfârșit, Ludovic al XI-lea îl privi.

— Ce mai gură-spartă!, spuse el. Apoi, întorcându-se spre Tristan l'Hermite, adăugă: Dă-i drumul!

Gringoire căzu pe spate, înspăimântat de bucurie.

— Liber!, mormăi Tristan. Maiestatea voastră n-ar vrea să-l țin un pic în colivie?

— Cumetre, spuse Ludovic al XI-lea, crezi oare că pentru

asemenea păsări facem noi colivii de trei sute șazeci și șapte de livre, opt *sous* și trei dinari? Dă-i drumul chiar acum lui coate-goale ăsta (Ludovic al XI-lea avea o slăbiciune pentru expresia coate-goale care, împreună cu Paști și Dumnezei, alcătua fondul voioșiei sale) și dați-l afară cu câțiva ghionti zdraveni!

— Uf!, suspină Gringoire. Mare e regele nostru!

Și, de teama unui contraordin, se năpusti spre ușa pe care Tristan i-o deschise cu destulă neplăcere. Ostașii ieșiră cu el, împingându-l înaintea cu lovituri zdrene de pumni, ceea ce Gringoire îndură ca un adevărat filosof stoic.

De când fusese anunțată răzmerița împotriva *bailli-ului*, buna dispoziție a regelui se vădea în toate. Milostenia aceasta neobișnuită era un semn evident. În colțul său, Tristan l'Hermite părea un dulău posomorât care a văzut, dar n-a căpătat nimic.

În acest timp, regele bătea voios cu degetul în brațul jilțului marșul de la Pont-Audemer. Ludovic al XI-lea era un domnitor prefăcut, dar se pricepea mai bine să-și ascundă necazul decât bucuria. Manifestările exterioare de bucurie la orice veste bună îl duceau uneori foarte departe; astfel, la moartea lui Carol Temerarul, l-au dus până la a dăruii balustrade de argint bisericii Saint-Martin de Tours, iar la urcarea sa pe tron, până la a uita să poruncească înmormântarea tatălui său.

— Sire!, exclamă deodată Coictier. Ce se aude cu criza acută a bolii pentru care maiestatea voastră a trimis după mine?

— Oh, spuse regele, într-adevăr, sufăr mult, cumetre. Îmi țiue urechile și niște greble de foc îmi zgârie pieptul.

Coictier apucă mâna regelui și începu să-i pipăie pulsul, cu o expresie de om priceput.

— Privește, Coppenole, spuse Rym în șoaptă. Iată-l între Coictier și Tristan. Asta îi e toată curtea. Un medic pentru el și un călău pentru ceilalți.

Pipăind pulsul regelui, Coictier își lua un aer din ce în ce mai alarmat. Ludovic al XI-lea îl privea cu oarecare neliniște. Coictier se întuneca văzând cu ochii. Singura moșioară a bietului om era sănătatea șubredă a regelui. Și-o storcea cât putea.

— Oh! E, într-adevăr, grav.

— Nu-i așa? Făcu regele, neliniștit.

— *Pulsus, creber, anhelans, crepitans, irregularis* {130}, continuă medicul.

— Paști și Dumnezei!

— În trei zile, asta ar putea curăța un om.

— Sfântă Fecioară!, exclamă regele. Și leacul, cumetre?

— Mă gândesc la el, sire.

Coictier îl puse pe Ludovic al XI-lea să scoată limba, clătină din

cap, se strâmbă și, deodată, în mijlocul acestor schimonoseli, spuse:

— Pe Dumnezeu cel viu, sire, trebuie să vă spun că există o slujbă de încasator al drepturilor regale, care e liberă, și că eu am un nepot.

— Îi dăruiesc slujba aceasta nepotului tău, cumetre Jacques, răspunse regele, numai scoate-mi focul din piept.

— Maiestatea voastră, care e atât de milostivă, continuă medicul, n-o să refuze să mă ajute la clăditul casei mele din strada Saint-André-des-Arcs.

— Hm!, făcu regele.

— Nu mai am un ban, continuă medicul, și-ar fi într-adevăr păcat să-mi rămână casa fără acoperiș. Nu pentru casă, care e simplă și obișnuită, ci pentru picturile lui Jehan Fourbault, care îi acoperă pereții. E acolo o Diană zburdând prin aer, atât de bine făcută, atât de duioasă și gingașă, cu mișcări atât de nevinovate, cu capul pieptănat atât de frumos și împodobit cu

O semilună, cu carnea atât de albă, încât îi ispitește pe cei care o privesc cu prea multă curiozitate. Și mai e și o Ceres. Și ea e o zeiță frumoasă. Stă pe niște snopi de grâu și e gătită cu o ghirlandă grațioasă din spice împletite cu barba-caprei și cu alte floricele. Nu există pe lume ceva mai plin de dragoste decât ochii ei, mai rotund decât picioarele ei, mai nobil decât aerul ei, mai bine drapat decât veșmântul ei. E una din frumusețile cele mai nevinovate și mai desăvârșite din câte a făurit penelul.

— Călăule!, bombăni Ludovic al XI-lea. Unde vrei să ajungi?

— Îmi trebuie un acoperiș peste picturile acestea, sire, și, cu toate că nu costă cine știe ce, nu mai am bani.

— Și cât costă acoperișul tău?

— Păi... un acoperiș de aramă împodobit cu figuri și poleit cu aur costă două mii de livre, cel mult...

— Ah! Ucigașul!, strigă regele. Nu-mi smulge niciun dinte care să nu fie un diamant.

— Am acoperișul?, întrebă Coictier.

— Da! Du-te dracului, dar vindecă-mă.

Jacques Coictier făcu o plecăciune adâncă și spuse:

— Sire, am un leac anume, care vă va salva. Vă voi aplica pe șale marele apărător, compus din alifie de ceară, untdelemn și migdale, humă colorată, albuș de ou, ulei și oțet. Veți continua cu infuzia și răspundem pentru maiestatea voastră.

O lumânare aprinsă poate atrage în jurul ei mai multe musculițe. Văzându-l pe rege dispus la dărnicie și socotind momentul prielnic, jupân Olivier se apropie de el:

— Sire...

— Ce mai e?, întrebă Ludovic al XI-lea.

— Sire, știe maiestatea voastră că maestrul Simon Radin a murit?

— Ei, și?

— Păi era consilierul care se ocupa cu treburile de justiție ale visteriei.

— Ei, și?

— Sire, locul lui e vacant.

Vorbind astfel, de pe chipul trufaș al jupânului Olivier pieri expresia de mândrie pentru a face loc uneia de josnică umilință. Sunt singurele expresii ce se pot întipări pe fața unui curtean. Regele îl privi drept în ochi și spuse cu un ton sec:

— Înțeleg. Apoi continuă: Jupâne Olivier, mareșalul de Boucicaut avea o vorbă: „Darul numai de la rege poate veni, pescuitul numai în mare se poate face”. Văd că împărtășești părerea domnului de Boucicaut. Și-acum, ascultă aici. Noi avem memorie bună. În ‘68 te-am făcut valetul nostru personal; în ‘69, comandant al castelului de la Podul Saint-Cloud, cu leafa de o sută de livre de Tours (dumneata le voiai pariziene). În noiembrie ‘73, prin hrisoave către Georgeole, te-am numit șef al pazei pădurii de la Vincennes, în locul lui Gilbert Acle, scutier; în ‘75, mai-mare peste pădurea din Rouvray-les-Saint-Cloud, în locul lui Jacques Le Maire; în ‘78 am avut mărinimia să-ți dăruiesc, prin scrisori sigilate cu dublă pecete de ceară verde, o rentă de zece livre pariziene, pentru dumneata și soția dumitale, rentă asigurată de piața negustorilor de la școala Saint-Germain; în ‘79, te-am făcut mai-marele pădurii Sénart, în locul bietului Jehan Daiz; apoi căpitan al castelului din Loche; apoi guvernator la Saint-Quentin; apoi căpitan al Podului de la Meulan, de unde ai primit dreptul de a te numi conte. Din cinci *sous*, amendă plătită de orice bărbier care rade în zi de sărbătoare, trei sunt ai dumitale, iar restul îmi revine mie. Am binevoit să-ți schimb numele din *Le Mauvais*¹, care semăna prea mult cu înfățișarea dumitale. În ‘74, ți-am dăruit, spre marea neplăcere a nobilimii noastre, armoriile în mii de culori, care îți fac pieptul ca de păun. Paști și Dumnezei! Tot nu ești sătul? Pescuitul tot nu ți se pare destul de frumos și de miraculos? Și nu te temi cumva că s-ar putea ca un somn în plus să-ți răstoarne luntrea? Trufia o să te piardă, cumetre. Pe urma trufiei pășesc totdeauna ruina și ocara. Gândește-te la asta și taci.

Cuvintele regelui, rostite cu asprime, aduseră din nou obrăznicia pe chipul înciudat al lui jupân Olivier.

— Bun, murmură el aproape tare, se vede cât de colo că regele e bolnav astăzi, fiindcă îi dă tot medicului.

Departe de a se mânia de necuviința aceasta, Ludovic al XI-lea adăugă cu oarecare blândețe:

— Știi, uitasem că te-am mai făcut și ambasador la Gand, pe lângă Doamna Marie. Da, domnilor, continuă regele, întorcându-se spre flamanzi, dumnealui a fost ambasadorul meu. Hai, cumetre, spuse

el, adresându-se jupânului Olivier, să nu ne supărăm, că doar suntem prieteni vechi. Iată că e târziu. Ne-am terminat treburile. Bărbierește-mă.

Cititorii noștri cu siguranță că au recunoscut mai de mult în jupân Olivier pe cumplitul Figaro pe care providența, mare autoare a atâtor drame, l-a amestecat cu atâta artă în lunga și sângeroasă comedie a lui Ludovic al XI-lea. Nu e aici locul potrivit pentru a înfățișa pe larg figura aceasta ciudată. Bărbierul regelui avea trei nume. La curte i se spunea politicoș Olivier le Daim; în popor, Olivier Diavolul. Adevăratul său nume era Olivier le Mauvais.

Olivier le Mauvais rămase deci neclintit, îmbufnat pe rege și privindu-l pieziș pe Jacques Coictier.

— Da, da, medicul!, spunea el printre dinți.

— Ei da, medicul, continuă Ludovic al XI-lea cu o bunăvoință neobișnuită, medicul are mai multă trecere decât tine. E simplu. A pus stăpânire pe noi fiindcă are tot corpul nostru, iar tu ne ții numai de bărbie. Hai, bietul meu bărbier, se va ivi alt prilej. Ce-ai zice tu și ce s-ar fi ales din slujba ta dacă eram un rege ca Hilpéric, care obișnuia să-și țină barba cu o mână? Hai, cumetre, fă-ți meseria. Bărbierește-mă. Du-te și adu ce-ți trebuie.

Văzând că regele lua lucrurile în glumă și că nu era chip măcar să-l supere, Olivier ieși bombănind să-i execute poruncile.

Regele se ridică, se apropie de fereastră și, deodată, deschi-zând-o cu o agitație neobișnuită, exclamă bătând din palme:

— Da, iată o vâlvătaie pe cer, în Cité. Arde *bailli*-ul. Nu poate să fie altceva. Ah, bunul meu popor, iată că m-ajută, în sfârșit, la dărâmarea senioriilor! Apoi întorcându-se spre flamanzi: Domnilor, veniți să vedeți. Nu-i lumină de foc?

Cei doi din Gand se apropiară.

— E un foc mare, spuse Guillaume Rym.

— Oho!, adăugă Coppenole, ai cărui ochi scânteiară deodată. Asta îmi amintește de arderea casei lui Hymbercourt. Trebuie să fie răskoală serioasă acolo.

— Crezi, jupâne Coppenole? (Și privirea lui Ludovic al XI-lea era aproape la fel de veselă ca a ciorăparului.) Nu-i așa că o să fie greu să-i facem față?

— Pe crucea lui Dumnezeu, sire! Maiestatea voastră își va știrbi multe companii de războinici pentru asta.

— A, pentru mine e altceva, spuse regele. Dacă aş voi... Ciorăparul răspunse cu îndrăzneală:

— Dacă răskoala asta e ce bănuiesc eu, degeaba ați voi, sire!

— Cumetre, spuse Ludovic al XI-lea, cu două companii din garda mea și cu o salvă de bombarde nu-i greu să birui o gloată de oameni de rând.

Cu toate semnele pe care i le făcea Guillaume Rym, ciorăparul părea hotărât să-i țină piept regelui:

— Sire, și elvețienii erau oameni de rând. Domnul duce de Burgundia era un mare gentilom și puțin îi păsa de gloată. La bătălia de la Grandson, sire, el striga: „Ostași de la tunuri, trageți în topârlani!”. Și se jura pe Sfântul Gheorghe. Dar judele Scharnachtal se năpusti asupra frumosului duce cu măciuca și cu norodul său și, la ciocnirea cu țăranii îmbrăcați în piei de bivol, strălucitoarea armată burgundă se sparse ca un geam izbit de-o piatră. Au fost acolo sumedenie de cavaleri uciși de mojici; iar domnul de Château-Guyon, cel mai mare senior din Burgundia, a fost găsit mort, cu bidiviul lui sur, într-o mică pajiște mlăștinoasă.

— Prietene, începu regele, dumneata vorbești de-o bătălie. Aici e vorba de-o răzmeriță. Și-o să-i vin de hac oricând voi avea chef să-mi încrunt sprânceana.

Celălalt îi răspunse nepăsător:

— Se prea poate, sire. În cazul ăsta, înseamnă că n-a sosit încă ceasul poporului.

Guillaume Rym socoti că e de datoria lui să intervină:

— Jupâne Coppenole, îi vorbești unui rege puternic.

— Știu, răspunse grav ciorăparul.

— Lasă-l să vorbească, prietene Rym, spuse regele. Îmi place felul acesta deschis de a vorbi. Tatăl meu, Carol al VII-lea, zicea că adevărul e bolnav, iar eu credeam că e mort și că nu-și găsește duhovnic. Jupân Coppenole îmi arată că greșeam. Apoi, punând prietenește o mână pe umărul lui Coppenole: Așadar, ce ziceai, jupâne Jacques?...

— Zic, sire, că poate aveți dreptate, fiindcă ceasul poporului n-a sosit încă la voi.

Ludovic al XI-lea îl privi cu ochii săi pătrunzători:

— Și când va sosi ceasul acela, jupâne?

— Îl veți auzi bătând.

— La care orologiu, dacă nu-i cu supărare?

Cu gesturile lui liniștite și rustice, Jacques Coppenole îl făcu pe rege să se apropie de fereastră.

— Ascultați, sire. Există aici un turn de pază, un clopot de alarmă, turnuri, oameni din popor, ostași. Când clopotul de alarmă va suna, când tunurile vor bubui, când turnul se va prăbuși cu mare vuiet, când mulțimea și ostașii vor răcni și se vor ucide între ei, înseamnă că va bate ceasul acela.

Fața lui Ludovic al XI-lea deveni sumbră și gânditoare. Regele rămase o clipă tăcut, apoi lovi ușurel cu palma, ca atunci când mângâi crupa calului de luptă, zidul gros al turnului de pază.

— Ba deloc!, spuse el. Nu-i așa că n-o să te prăbușești ușor, buna

mea Bastilie? Și întorcându-se cu o mișcare bruscă spre îndrăznețul flamand: Ai văzut vreodată o răscoală, jupâne Jacques?

— Am și făcut, spuse ciorăparul.

— Cum faci ca să stârnești o răscoală?, întrebă regele.

— De!, răspunse Coppenole. Nu-i prea greu. Există o sută de feluri. Mai întâi trebuie să fie o nemulțumire în oraș. Lucrul acesta nu-i deloc rar. Și-apoi, mai e și firea locuitorilor. Cei din Gand sunt ușor de răzvrătit. Ei îl îndrăgesc totdeauna pe fiul prințului, și niciodată pe prinț. Ei bine, într-o dimineață, să zicem, intră cineva în prăvălia mea și-mi spune: „Moș Coppenole, uite așa și pe dincolo, principesa de Flandra vrea să-și salveze ministrii, marele *bailli* dublează birul” sau altceva, ce doriți. Eu îmi las lucrul, ies din ciorăpărie, mă duc în stradă și strig: „La jaf!”. Totdeauna se găsește pe-aproape vreun butoi spart. Mă urc pe el și strig primele cuvinte care îmi vin pe limbă, ce am pe inimă; și când ești din popor, sire, totdeauna ai ceva pe inimă. Atunci, gloata se adună, încep strigătele, sună clopotul de alarmă, norodul e înarmat prin dezarmarea ostașilor, oamenii din piață li se alătură și se pornește!... Și-o să fie totdeauna așa, cât timp vor exista seniori în seniorii, orașeni în orașe, țărani la țară.

— Și împotriva cui vă răzvrățiți voi astfel?, întrebă regele, împotriva *bailli*-ilor? Împotriva seniorilor voștri?

— Uneori. Depinde. Câteodată și împotriva ducelui.

Ludovic al XI-lea se duse să se așeze în jilț și spuse zâmbind:

— Aici n-au ajuns decât la *bailli*!

În clipa aceea, Olivier le Daim intră în încăpere. Era urmat de doi paji care purtau uneltele de bărbierit ale regelui; dar pe Ludovic al XI-lea îl izbi faptul că Olivier venise însoțit, între alții, de domnul *prévôt* al Parisului și de cavalerul pazei, care păreau consternați. Hainul bărbier avea și el un aer de mâhnire, deși era mulțumit în sinea lui. El luă cuvântul:

— Sire, cer iertare maiestății voastre pentru vestea foarte tristă pe care i-o aduc.

În torcându-se brusc, regele râcăi rogojina de pe jos cu picioarele jilțului:

— Ce vrei să spui?

— Sire, continuă Olivier le Daim, cu expresia răutăcioasă a omului care se bucură că va da o lovitură cruntă, răscoala nu e pornită împotriva *bailli*-ului palatului.

— Atunci împotriva cui?

— Împotriva voastră, sire.

Bătrânul rege se ridică în picioare, drept ca un tânăr.

— Explică-te, Olivier! Explică-te! Și ține-ți bine capul, cumetre, căci îți jur pe crucea Sfântului Lo că, dacă mă minți cumva, sabia care a tăiat gâtul domnului de Luxemburg nu-i atât de slabă încât să nu ți-l

rețete și pe-al tău!

Jurământul era cu totul neobișnuit. Ludovic al XI-lea jurase numai de două ori în viața lui pe crucea Sfântului Lo. Olivier deschise gura să răspundă:

— Sire...

— În genunchi!, îl întrerupse regele cu violență. Tristan, veghează asupra omului acestuia!

Olivier îngenunche și spuse rece:

— Sire, o vrăjitoare a fost osândită la moarte de curtea parlamentului vostru. Ea s-a refugiat la Notre-Dame. Poporul vrea s-o scoată de-acolo cu forța. Domnul *prévôt* și domnul cavaler al pazei, care vin de la răscoală, sunt de față ca să dezmință, dacă eu nu spun adevărul. Poporul asediază Notre-Dame.

— Așa!, rosti regele încet, palid și tremurând de mânie. Notre-Dame! O asediază în catedrala ei pe Sfânta Fecioară, pe buna mea stăpână? Ridică-te, Olivier. Ai dreptate. Ți dau funcția lui Simon Radin. Ai dreptate. Pe mine mă atacă. Vrăjitoarea e sub ocrotirea bisericii, biserica e sub ocrotirea mea. Și eu care credeam că e vorba de *bailli*! Răscoala e împotriva mea.

Atunci, reîntinerit de mânie, regele începu să umble cu pași mari. Nu mai râdea, era cumplit, se plimba de colo-colo, vulpea se preschimbase în hienă. Ludovic al XI-lea părea atât de sufocat, încât nu mai putea să vorbească. Buzele i se mișcau și pumnii i se crispau. Deodată își ridică fața: ochii lui duși în fundul capului păreau plini de lumină, iar vocea îi răsună ca o trâmbiță.

— Pune mâna pe ei, Tristan! Pune mâna pe tâlharii ăștia! Du-te, Tristan, prietene! Ucide! Ucide!

Când mânia i se mai potoli, regele se așază iar în jilț și spuse cu o furie rece și concentrată:

— Vin' aici, Tristan! Lângă noi, în această Bastilie, se află cele cincizeci de pâlcuri ale vicontelui de Gif, ceea ce face trei sute de cai. Îi vei lua. De asemenea, mai e compania arcașilor aflată la ordinele noastre de sub comanda domnului de Châteaupers. O vei lua. Ești *prévôt* al mareșalilor, ai oamenii cuveniți, îi vei lua. La Hôtel Saint-Paul vei găsi patruzeci de arcași din noua gardă a domnului prinț moștenitor. Îi vei lua, și cu toți ăștia vei alerga la Notre-Dame. Ah, domnilor golani din Paris, vă aruncați așa, împotriva coroanei Franței, împotriva Sfintei Fecioare și liniștii țării! Nimicește, Tristan! Nimicește și să nu-ți scape unul, decât pentru spânzurătoarea din Montfaucon!

Tristan se înclină.

— Prea bine, sire! Apoi adăugă, după o clipă de tăcere: Cu vrăjitoarea ce să fac?

Întrebarea aceasta îi dădu de gândit regelui.

— Ah!, exclamă el. Vrăjitoarea? Domnule d'Estouteville, poporul

ce vrea să-i facă?

— Sire, răspunse *prévôt*-ul Parisului, îmi închipui că, de vreme ce poporul vrea s-o smulgă pe vrăjitoare din Notre-Dame, înseamnă că impunitatea ei îl supără și că vrea s-o spânzure.

Regele păru că se gândește adânc, apoi i se adresă lui Tristan l'Hermite:

— Ei bine, cumetre, nimicește poporul și spânzur-o pe vrăjitoare.

— Asta e, îi șopti Rym lui Coppenole. Pedepsești poporul fiindcă vrea și faci ce vrea el.

— Am înțeleș sire, răspunse Tristan. Dacă vrăjitoarea mai e la Notre-Dame, s-o iau, în ciuda dreptului de azil?

— Paști și Dumnezei! Drept de azil?, spuse regele, scărpînându-și urechea. Trebuie totuși ca femeia asta să fie spânzurată.

Apoi, împins parcă de o idee subită, se prăbuși în genunchi în fața jilțului, își scoase pălăria, o puse pe jilț și, privind cucernic una din amuletele de plumb care o împodobeau, spuse, cu palmele împreunate:

— Notre-Dame de Paris, buna mea stăpână, iartă-mă. N-am să fac decât de data asta. Trebuie s-o pedepsesc pe criminală. Te asigur, Maică Fecioară, buna mea stăpână, că e o vrăjitoare nevrednică de binevoitoarea ta ocrotire. Știi, Maica Domnului, că mulți prinți preacucernici au încălcat privilegiul bisericilor, întru slava lui Dumnezeu și nevoile statului. Sfântul Hugues, episcop de Englitera, i-a îngăduit regelui Eduard să ia un vrăjitor din biserică. Sfântul Ludovic al Franței, stăpânul meu, a încălcat pentru același lucru biserica Sfântului Pavel, iar domnul Alfons, fiu al regelui Ierusalimului, a încălcat chiar biserica Sfântului Mormânt. Iartă-mă deci de data aceasta, ! N-o să mai fac altă dată și-o să-ți dăruiesc o statuie frumoasă, de argint, asemănătoare cu cea pe care am dăruit-o anul trecut pentru Notre-Dame d'Ecouys. Amin!

Regele se înclină, se ridică, își puse pălăria pe cap și-i spuse lui Tristan:

— Grăbește-te, cumetre. Ia-l pe domnul de Châteaupers cu dumneata. Pune să sune clopotul de alarmă. Strivește răscoala. Spânzur-o pe vrăjitoare. Am zis. Și aștept ca urmărirea executării să fie făcută de dumneata! Îmi vei da raportul. Hai, Olivier, în noaptea asta n-am să mă mai culc. Rade-mă.

Tristan l'Hermite se înclină și ieși. Atunci, regele, concediindu-i cu un gest pe Rym și pe Coppenole, le spuse:

— Domnul să vă aibă în pază, bunii mei prieteni flamanzi. Duceți-vă de vă odihniți puțin. Noaptea e înaintată, suntem mai aproape de zori decât de seară.

Cei doi flamanzi se retraseră; când ajunseră în odăile lor, conduși de comandantul Bastiliei, Coppenole îi spuse lui Guillaume Rym:

— Hm! M-am săturat de regele ăsta care tot tușește! L-am văzut pe Carol de Burgundia beat și era mai puțin rău decât Ludovic al XI-lea bolnav.

— Jupâne Jacques, răspunse Rym, asta fiindcă pe regi vinul îi înrăiește mai puțin decât infuzia.

6. Cerșetorii la petrecere

Ieșind de la Bastilia, Gringoire coborî pe strada Saint-Antoine cu viteza unui cal scăpat din grajd. Ajuns la Poarta Boudoyer, se îndreptă glonț spre crucea de piatră care se înălța în mijlocul pieței, ca și cum ar fi putut desluși în întunerice chipul omului îmbrăcat în negru și cu glugă pe cap care stătea pe treptele din fața crucii.

— Dumneavoastră sunteți, maestre?, întrebă Gringoire.

Personajul negru se ridică.

— Moarte și patimă! Mă faci să fierb, Gringoire! Straja de pe turnul Saint-Gervais a strigat ora unu și jumătate după miezul nopții.

— Oh, vorbi Gringoire, nu-i vina mea, ci a străzii și a regelui! Abia am scăpat de-o mare primejdie; era cât pe ce să fiu spânzurat. Par predestinat pentru asta.

— Dai greș în toate, spuse celălalt. Dar hai, repede! Ai parola?

— Închipuiți-vă, maestre, că l-am văzut pe rege. De la el vin. Poartă nădragi de dimie. E o întreagă aventură.

— Oh! Gârlă de cuvinte! Ce mă privește pe mine aventura ta? Ai parola de trecere a vagabonzilor?

— O am. Fiți liniștit. „Cerșetorii la petrecere”.

— Bine. Altfel n-am putea pătrunde până la biserică. Vagabonzii barează străzile. Din fericire, se pare că au dat de împotrivire. Poate că vom mai ajunge încă la timp.

— Da, maestre. Dar cum intrăm în Notre-Dame?

— Am cheia turlor.

— Și cum ieșim de acolo?

— În spatele mănăstirii există o porțiță care dă în Terrain și de acolo, pe apă. Azi-dimineață am luat cheia și am legat o luntre la mal.

— Cât pe-aci să fiu spânzurat, începu iar Gringoire.

— Hai repede, să mergem!, spuse celălalt.

Și coborâră amândoi, cu pași mari, spre Cité.

7. Châteaupers în ajutor!

Cititorul își amintește poate situația critică în care l-am lăsat pe Quasimodo. Bravul surd, asaltat din toate părțile, pierduse, dacă nu orice curaj, cel puțin orice speranță de scăpare, nu pentru el însuși, căci nu se gândea deloc la el, ci pentru țigancă. Și alerga înnebunit pe galerie. Notre-Dame avea să fie cucerită de vagabonzi. Deodată, un ropot puternic de copite umplu străzile vecine și, împreună cu un lung șir de torțe și cu o coloană deasă de călăreți cu lăncile și frâiele în voie, zgomotele acestea furioase năvăliră în piață ca un uragan:

— Franța! Franța! Ucideți calicimea! Châteaupers în ajutor! Comandamentul! Comandamentul! Franța! Vagabonzii înspăimântați se întoarseră pe loc. Quasimodo, care nu auzea, văzu săbiile goale, torțele, vârful lăncilor, toată călărimea aceea în fruntea căreia îl recunosc pe căpitanul Phoebus, văzu impasul vagabonzilor, spaima unora, tulburarea celor mai buni dintre ei, și recapătă de pe urma acestui ajutor neașteptat atâta forță, încât îi aruncă afară din biserică pe primii asediatori care pătrunseseră în galerie, într-adevăr, trupele regelui soseau.

Vagabonzii se luptară vitejește. Se apărară cu disperare. Prinși din flanc, de pe strada Saint-Pierre-aux-Boeufs, și din spate, de pe strada cu Tăpșanul, înghesuiți spre catedrală, pe care o mai asediau încă și pe care o apăra Quasimodo, asediatori și asediați totodată se aflau în situația neobișnuită în care s-a aflat apoi, la faimosul asediu al orașului Torino, în 1640, între prințul Toma de Savoia, pe care îl asedia, și marchizul de Leganez, care îl bloca, contele Henri d'Harecourt, *Taurinum obsessor idem et obsessus*,^{131} după cum spune epitaful său.

Lupta fu cumplită. La carne de lup, dinte de câine, cum spune părintele Mathieu. Călăreții regelui, în mijlocul cărora Phoebus de Châteaupers se lupta vitejește, erau fără cruțare, și ce scăpa de spadă, cădea sub junghere. Vagabonzii, slab înarmați, spumegau și mușcau. Bărbați, femei, copii se aruncau pe crupele și la pieptul cailor, se agățau de ei ca niște pisici, cu dinții și cu ghearele de la mâini și picioare. Alții izbeau cu torțele în capetele arcașilor. Alții înțepau cu cângi de fier gâturile călăreților și-i trăgeau spre ei. Iar pe cei ce cădeau, îi făceau bucăți.

Printre ei putea fi văzut mai ales unul cu o coasă lată și lucioasă, care cosi multă vreme picioarele cailor. Omul era înfricoșător. Cânta pe nas un cântec și-și mișca neîncetat coasa înainte și înapoi. La fiecare lovitură, lăsa în jurul lui un cerc uriaș de picioare retezate. Cosașul acesta se vâra unde era călărimea mai deasă, încet, liniștit, legănându-și capul și gâfâind sacadat, întocmai ca un cosaș pornit de-a

lungul unui lan. Cosașul era Clopin Trouillefou. O salvă de arcebuze îl doborî la pământ.

Între timp, ferestrele se deschiseseră din nou. Auzind strigătele de luptă ale oamenilor regelui, vecinii amestecară și ei și de la ferestrele etajelor ploua cu gloanțe asupra vagabonzilor. Piața Catedralei era plină de un fum gros, brăzdat de focurile muschetelor. Prin fumul acesta se deslușea vag fațada bisericii Notre-Dame și a spitalului Hôtel-Dieu, dărăpănat, cu câțiva bolnavi palizi și slăbănogi care priveau de la înălțimea acoperișului plin de lucarne.

În sfârșit, vagabonzii se dădură bătuți. Oboseala, lipsa armelor bune, spaima surprinderii, focurile de muschete de la ferestre, asaltul brav al oamenilor regelui, toate îi doborâra și, forțând liniile asediatorilor, o rupseră la fugă în toate direcțiile, lăsând mormane de morți pe Tăpșan.

Când Quasimodo, care nu încetase nicio clipă lupta, văzu înfrângerea aceasta, căzu în genunchi și înălță brațele spre cer; apoi, amețit de bucurie, porni în goană și urcă zburând parcă spre chilia pe care o apăraseră cu atâta vitejie. Acum nu mai avea decât un gând: să îngenuncheze în fața aceleia căreia îi salvase pentru a doua oară viața. Dar când urcă, găsi chilia goală.

Cartea a unsprezecea

1. Pantofiorul

În clipa când vagabonzii asaltaseră biserica, Esmeralda dormea. Curând, zarva din ce în ce mai mare din jurul catedralei și behăitul neliniștit al căpriței trezite înaintea ei o deșteptară din somn. Esmeralda se ridicase în așternut, ascultase, privise, apoi, înspăimântată de licăririle torțelor și de zgomot, se repezise afară din chilie și se dusesse să vadă ce se întâmplă, înfățișarea pieței, vederea mulțimii care se agita acolo, haosul atacului nocturn, gloata hidoasă ce sălta ca un cârd de broaște, doar pe jumătate zărită în beznă, orăcăitul mulțimii răgușite, cele câteva torțe roșii care alergau și se încrucișau în întuneric ca focurile de noapte pe fața cețoasă a mlaștinilor, toată această priveliște îi făcu impresia unei misterioase bătălii duse între fantomele sabatului și monștrii de piatră ai bisericii. Îmbuibată încă din copilărie cu superstițiile tribului țigănesc, primul ei gând fu că surprinsese ființele stranii ale nopții săvârșind maleficii. Și atunci fugi înspăimântată să se ascundă în chilia ei, cerându-i culcușului un coșmar mai puțin groaznic.

Încetul cu încetul, primele valuri ale spaimei se împrăștiară totuși; după zgomotul din ce în ce mai puternic și după multe alte semne reale, copila se simți împresurată nu de spectre, ci de ființe omenești. Atunci, spaima, fără a-i spori, i se preschimbă. Esmeralda se gândi la posibilitatea unei răscoale populare în scopul de a o smulge din locul de refugiu. Ideea de a-și pierde încă o dată viața, speranța, pe Phoebus, idee întrevăzută mereu în viitor, adâncul neant al slăbiciunii ei, imposibilitatea de a fugi, lipsa de sprijin, părăsirea și izolarea în care se afla, toate gândurile acestea și multe altele încă o năpădiră. Esmeralda căzu în genunchi, cu capul pe așternut, cu palmele împreunate pe cap, înfiorată de neliniște și, cu toate că era țigancă, idolatră și păgână, începu să plângă cu hohote, cerând îndurare bunului Dumnezeu al creștinilor, și să se roage Maicii Domnului, care o găzduia. Căci, chiar dacă nu crezi în nimic, există clipe în viață când împărtășești totdeauna religia templului aflat cel mai la îndemână.

Esmeralda rămase multă vreme astfel prosternată, mai mult tremurând, e-adevărat, decât rugându-se, înghețată de suflul din ce în ce mai apropiat al mulțimii furioase, neînțelegând nimic din dezlănțuirea de afară, ignorând ce se urzea, ce se făcea, ce se urmărea, dar presimțind un sfârșit înfricoșător.

Și iată că în mijlocul neliniștii, auzi pași apropiindu-se de ea.

Esmeralda se întoarce. Doi bărbați, dintre care unul purta un felinar, intrară în chilie. Fata scoase un țipăt slab.

— Nu te teme, spuse un glas care nu-i era necunoscut, sunt eu.

— Care eu?, întrebă ea.

— Pierre Gringoire.

Numele acesta o liniști. Esmeralda ridică privirea și îl recunoscă într-adevăr pe poet. Dar lângă el se afla un personaj negru și acoperit din creștet până în tălpi, a cărui tăcere o izbi.

— Ah, continuă Gringoire pe un ton de reproș, Djali m-a recunoscut înaintea dumatăle!

Într-adevăr, căprița nu așteptase ca Gringoire să-și spună numele. Îndată ce poetul intrase, ea și începuse să se frece drăgăstos de genunchii lui, acoperindu-l cu mângâieri și cu fire albe, căci era tocmai la vremea năpârlitului. Gringoire o mângâie și el.

— Cine e cu dumneata?, întrebă țiganca încet.

— Fii liniștită, răspunse Gringoire, e un prieten de-al meu. Apoi, punând felinarul jos, filosoful se ghemui pe podea și strigă entuziasmat, strângând-o pe Djali în brațe:

— Oh, e un animal drăguț, cu siguranță mai remarcabil prin curățenie decât prin mărime, dar isteț, subtil și învățat ca un grămătic! Ia să vedem, Djali, n-ai uitat niciunul din frumoasele tale numere? Cum face jupân Jacques Charmolue?...

Omul negru nu-l lăsa să termine, ci, apropiindu-se de Gringoire, îl împinse cu asprime de umăr. Gringoire se ridică:

— Adevărat, spuse el, am uitat că suntem grăbiți. Dar asta nu-i un motiv, maestre, să zoriți așa oamenii. Draga mea copilă, viața ta e în primejdie, ca și a lui Djali. Vor să vă ia de-aici. Noi vă suntem prieteni și am venit să vă salvăm. Urmați-ne.

— Adevărat?, exclamă ea, nespuse de tulburată.

— Da, foarte adevărat. Vino repede!

— Foarte bine, băgău fata. Dar prietenul dumatăle de ce nu vorbește?

— Eh!, zise Gringoire. Fiindcă taică-său și maică-sa au fost oameni ciudați și l-au făcut tăcut din fire.

Esmeralda trebui să se mulțumească cu explicația aceasta. Gringoire o luă de mână, omul negru apucă felinarul și porni înainte. Fata se lăsa dusă. Capra îi urmă zburdând, atât de veselă că-l revăzuse pe Gringoire, încât îl făcea mereu să se împiedice împungându-i picioarele cu coarnele.

— Așa-i viața, spunea filosoful de fiecare dată când era cât pe-aci să se răstoarne, deseori cei mai buni prieteni ne fac să cădem!

Fugarii coborâră repede scara turlor, străbătură biserica năpădită de întuneric și de singurătate și răsunând toată de vuietul de afară, ceea ce însemna un contrast înfricoșător, și ieșiră în curtea

mănăstirii prin Poarta Roșie. Mănăstirea fusese părăsită, canonicii se refugiaseră la episcopie ca să se roage laolaltă; curtea era goală, câteva slugi înspăimântate se ghemuiau prin ungherele întunecoase. Fugarii se îndreptară spre poarta care dădea, din curte, în Terrain. Omul negru o deschise cu cheia pe care o avea la el. Cititorii știu că locul numit Terrain era o limbă de pământ împrejmuată de un zid în partea dinspre Cité și că ținea de Notre-Dame; cu limba aceasta de pământ se termina insula spre răsărit, în spatele catedralei. Fugarii găsiră locul acesta cu desăvârșire pustiu. Acolo, și zarva se auzea mai puțin. Vuietul asaltului vagabonzilor ajungea la ei mai învălmășit și mai scăzut. Vântul răcoritor care urmează firul apei clătina cu un zgomot destul de deslușit frunzele singurului copac plantat pe Terrain. Și totuși se aflau încă foarte aproape de pericol. Clădirile cele mai apropiate erau episcopia și biserica. În episcopie, vădit lucru, domnea o mare neorânduială. Imensa clădire întunecată era brăzdată de lumini care alergau de la o fereastră la alta, ca într-un morman de hârtie arsă în a cărui cenușă mohorâtă scânteile vii mai fac încă mii de salturi ciudate. Alături, uriașele turle ale catedralei, văzute astfel din spate, cu lungă navă pe care se înălțau, profilându-se negre în lumina roșie și vastă ce umplea piața din fața lor, semănau cu proptelele grătarelor gigantice de la focul unor ciclopi.

Ceea ce se vedea din Paris dănuia în fața ochilor, de pretutindeni, într-un amestec de umbră și de lumină. Rembrandt are asemenea fundaluri de tablou.

Omul cu felinarul se îndreptă spre capătul limbii de pământ. Acolo, lângă malul apei, se aflau resturile roase de cari ale unei uluci din bârne zăbrelite cu șipci, de care o viță joasă își agăța câteva joarde, firave și răschirate ca degetele unei mâini întinse. Înapoia ei, în umbra acestui grilaj, era ascunsă o mică luntre. Omul le făcu semn lui Gringoire și fetei să se urce în luntre. Capra îi urmă. Omul coborî ultimul, apoi tăie priponul, împinse luntrea de la mal cu o prăjină și, apucând două vâsle, se așeză în partea dinainte, vâslind din răputeri spre larg. Sena curgea foarte repede în locul acela și omul avu de furcă până să se depărteze de capătul insulei.

Când se urcă în luntre, prima grijă a lui Gringoire fu să-și pună capra pe genunchi. El se așeză în partea dinapoi, iar fata, căreia necunoscutul îi inspira o neliniște de neînțeles, se așeză strâns lipită de poet.

Când filosoful nostru simți luntrea clătinându-se, bătu din palme și o sărută pe Djali între coarne.

— Oh!, exclamă el. Iată-ne pe toți patru salvați. Și adăugă cu o expresie de gânditor profund: Câteodată, lucrurile mari sunt duse la bun sfârșit datorită fie sorții, fie șireteniei.

Luntrea plutea încet spre țărmul drept. Fata îl privea cu o spaimă

tainică pe necunoscutul care acoperise cu grijă lumina felinarului. Îl zărea în întuneric, la capătul luntrei, ca pe un spectru. Gluga, mereu trasă peste ochi, era ca o mască și de fiecare dată când, vâslind, depărta brațele de care atârnau niște mâneci largi și negre ai fi zis că vezi două aripi mari de liliac. Altminteri, necunoscutul nu scosese o vorbă, aproape că nu respirase. În luntre nu se isca niciun zgomot în afară de cel al mișcării vâslelor, amestecat cu clipocitul nenumăratelor cute ale apei de-a lungul ambarcației.

— Pe sufletul meu!, exclamă deodată Gringoire. Suntem sprinteni ca niște ascalafi! Păstrăm o tăcere de pitagoreici sau de pești! Paști și Dumnezei, prieteni, tare aș vrea să-mi vorbească cineva. Glasul omului e o muzică pentru urechea omenească. Nu eu am spus asta, ci Dydim din Alexandria, și sunt cuvinte ilustre. Sigur, Dydim din Alexandria nu-i un filosof oarecare. O vorbuliță, copila mea, spune-mi, rogu-te,

O vorbuliță. Nu, zău, știai să faci o mutrișoara drăguță și neobișnuită; o mai faci și acum? Știi, draga mea, că parlamentul are toate drepturile asupra locurilor de azil și că te păștea o mare primejdie în chilioara dumitale de la Notre-Dame? Vai, micuța colibri își făcuse cuibul în botul crocodilului. Maestre, iată că iese iar luna. De nu ne-ar zări cineva! Salvând-o pe domnișoara, facem o faptă lăudabilă, și totuși am fi spânzurați în numele regelui, dacă ne-ar prinde. Vai! Faptele omenești pot fi privite în două feluri. Sunt înfierat eu pentru că ești lăudat tu. Cutare îl admiră pe Cezar și-l defăimează pe Catilina. Nu-i așa, maestre? Ce spuneți de filosofia asta? Eu am filosofia instinctului, a naturii, *ut apes geometriam*^[132]. Nu, zău! Nu-mi răspunde nimeni? Morocănoși mai sunteți amândoi. Sunt nevoit să vorbesc singur. În tragedie, numim asta monolog. Paști și Dumnezei! Vă anunț că l-am văzut pe regele Ludovic al XI-lea și că am reținut de la el înjurătura asta! Paști și Dumnezei, deci! Din Cité se aud întruna răcnete îngrozitoare. Avem un rege bătrân, urât și rău și acoperit tot cu blănuri. Îmi e dator gologanii pentru epitalamul meu, și era cât p-aci să pună să mă spânzure astă-seară, ceea ce m-ar fi supărat grozav. E zgârcit cu oamenii talentați. Ar trebui să citească cele patru cărți ale lui Salvien de Cologne, *Adversus avaritiam*^[133]. Într-adevăr, e un rege încuiat față de cărturari și săvârșește cruzimi foarte barbare. E un burete care sughe bani, așezat peste popor. Agoniseala lui e splinișoara care se umflă din slăbiciunea celorlalte membre. De aceea plângerile împotriva vremurilor grele devin murmure împotriva regelui. Sub domnia acestui blând și cucernic domnitor, furcile crapă de spânzurați, butucii putrezesc de-atâta sânge, pușcăriile plesnesc ca burțile prea pline. Regele ăsta are o mână care ia și una care spânzură. E procurorul monseniorului Bir și al domniței Spânzurătoare. Cei mari sunt despuiți de demnitățile lor, iar cei mici sunt mereu copleșiți de noi apăsări. E un prinț care întrece măsura. Mie nu-mi place monarhul

ăsta. Dar dumneavoastră, maestre?

Omul negru îl lăsa să trângănească pe guralivul poet, continuând să lupte împotriva curentului puternic și îngust care desparte prora cartierului Cité de pupa insulei Notre-Dame, numită astăzi insula Sfântul Ludovic.

— Fiindcă veni vorba, maestre, începu iar Gringoire pe neașteptate, când am ajuns la Piața Catedralei, prin mulțimea aceea de vagabonzi turbați, cuvioșia-voastră l-a observat cumva pe bietul omuleț, căruia surdul tocmai îi strivea creierii de rampa galeriei regilor? Eu nu văd bine de departe și nu l-am putut recunoaște. Nu știți cumva dumneavoastră cine putea să fie?

Necunoscutul nu răspunse niciun cuvânt. Dar încetă brusc să vâslească, brațele îi căzură ca frânte, fruntea i se plecă în piept și Esmeralda îl auzi gemând amarnic. La rândul ei, țiganca tresări. Mai auzise cândva gemete ca acestea.

Luntrea, lăsată în voie, se abătu câteva clipe, dusă de apă. Dar omul negru își reveni, în sfârșit, apucă iar lopețile și începu să vâslească în contra curentului. După ce trecu de cotul insulei Notre-Dame, luntrea se îndreptă spre debarcaderul de la Port-au-Foin.

— Ah!, spuse Gringoire. Iată colo palatul Barbeau. Iată, maestre, priviți grupul de acoperișuri negre care fac unghiuri ciudate colo, deasupra grămezii de nori joși, mângăliți, murdari și ațoși, unde luna e strivită de tot și împrăștiată ca gălbenușul unui ou cu coaja spartă. E un palat frumos. Acolo se află o capelă încununată cu o mică boltă plină de podoabe bine tăiate. Deasupra puteți vedea clopotnița, găurită cu mare finețe. Și mai e și o grădină plăcută, formată dintr-un eleșteu, un loc pentru păsărele, un loc cu ecou, o alee cu ulmi, un labirint, un adăpost pentru fiarele sălbatice, și o sumedenie de alei stufoase, foarte dragi lui Venus. Și mai e un pezevenghi de copac căruia i se spune „desfrânatul”, fiindcă a slujit plăcerilor unei prințese vestite, cu un conetabil de Franța, galant și rafinat. Vai, noi, ăștia, bieții filosofi, suntem, pe lângă un conetabil, cam ce e o brazdă de verze și de ridichi pe lângă grădina Luvrului. Dar ce-are a face, la urma urmei! Viața omenească, și pentru cei mari și pentru noi, e alcătuită din bine și rău. Durerea se află veșnic lângă bucurie, spondeul lângă dactil. Maestre, trebuie să vă spun povestea asta a palatului Barbeau. S-a sfârșit într-un mod tragic. Era în 1319, sub domnia lui Filip al V-lea, cea mai lungă din câte va fi avut vreun rege al Franței. Morala istoriei arată că ispitele trupești sunt vătămătoare și rele. Să nu ne uităm prea mult la femeia vecinului, oricât de gâdiloase ne-ar fi simțurile față de frumusețea ei. Preacurvia e un gând foarte desfrânat. Adulterul înseamnă curiozitate față de plăcerea altuia... Oho! Iată că acolo s-a dublat zarva!

Într-adevăr, zgomotul din jurul catedralei creștea. Fugarii

ascultară. Se auzeau destul de limpede strigăte de victorie. Deodată, o sută de făclii, care făceau să scânteieze căștile ostașilor, se împrăștiară pe fațada bisericii, la toate înălțimile, pe turlle, pe galerii, pe sub stâlpii de susținere. Făcliile păreau că sunt în căutarea cuiva; curând ajunseră până la fugari strigătele depărtate:

— Țiganca! Vrăjitoarea! La moarte cu țiganca!

Nefericita își lăsă fruntea în palmă și necunoscutul începu să vâslească cu furie spre mal. În acest timp, filosoful nostru cugeta, strângând capra în brațe și depărtându-se încetișor de lângă țigancă, pe când ea se strângea tot mai tare lângă el, ca lângă singurul adăpost care îi mai rămăsese.

De bună seamă că Gringoire se simțea într-o încurcătură cumplită. Se gândea că și capra, după legile în vigoare, ar fi spânzurată, dacă ar fi prinsă, și că ar fi mare păcat, biata Djali! Că două osândite agățate astfel de el însemnau cam mult, că, în sfârșit, însoțitorul lui abia aștepta ca țiganca să-i rămână în grijă. Între gândurile acestea se dădea o puternică luptă, în care, ca Jupiter din Iliada, Gringoire cumpănea rând pe rând țiganca și capra: și le privea când pe una, când pe alta, cu ochii umezi de lacrimi, spunând printre dinți:

— Nu pot totuși să vă salvez pe-amândouă.

O smucitură îi dădu de veste că luntrea ajunsese la mal. Vuietul sinistru umplea în continuare cartierul Cité. Necunoscutul se ridică, se apropie de țigancă și vru să-i ia brațul, ca s-o ajute să coboare. Ea îl respinse și se agăță de mâneca lui Gringoire, care, la rândul lui, preocupat de capră, aproape că o respinse. Atunci, Esmeralda sări singură din luntre. Era atât de tulburată, încât nu mai știa ce face, nu mai știa unde să se ducă. Și rămase o clipă încremenită, privind curgerea apei. Când își mai reveni puțin, văzu că se afla singură în port, cu necunoscutul. Se pare că Gringoire se folosise de momentul debarcării ca s-o șteargă cu capra, în grămada de case a străzii Grenier-sur-l'eau.

Biata țigancă se cutremură văzându-se singură cu omul acela. Vru să vorbească, să strige, să-l cheme pe Gringoire, dar limba îi înțepenise în gură și niciun sunet nu-i scăpă de pe buze. Deodată simți mâna necunoscutului cuprinzând-o pe a ei. Era o mână rece și puternică. Dinții îi clănțăniră, fața i se făcu mai palidă decât raza lunii care o lumina. Necunoscutul nu spuse un cuvânt, ci începu să urce cu pași mari spre Piața Grève, ținând-o de mână. În clipa aceea, Esmeralda simți vag că destinul e o forță irezistibilă. Cum nu mai avea puteri, se lăsă dusă, mai mult alergând decât mergând. În locul acela, cheiul urca. Fetei i se părea totuși că se coboară pe un povârniș.

Esmeralda privi în toate părțile. Niciun trecător. Cheiul era cu desăvârșire pustiu. Copila nu mai auzea niciun zgomot, nu mai simțea

oameni mișcându-se decât în tumultuosul și învâpăiatul cartier Cité, de care n-o despărteau decât un braț al Senei și unde își auzea numele laolaltă cu strigătele de moarte. Restul Parisului se afla răspândit în jurul ei prin mari blocuri de întuneric.

În acest timp, necunoscutul o ducea întruna, păstrând aceeași tăcere și cu aceeași iuțeală. Esmeralda nu regăsi în memorie niciunul din locurile pe care le străbătea. Trecând prin fața unei ferestre luminate, făcu un efort, se încorda brusc și strigă:

— Ajutor!

Omul care locuia acolo deschise fereastra, se ivi în cămașă, cu o lampă în mână, se uită pe chei cu un aer buimac, rosti câteva cuvinte pe care fata nu le auzi și trase oblonul. Era ultima licărire de speranță care se stingea.

Necunoscutul nu scoase un sunet; o ținea strâns și începu să meargă și mai repede. Ea nu i se împotrivi și-l urmă, frântă.

Din când în când, Esmeralda își mai aduna un pic puterile și spunea cu o voce întretăiată de zdruncinăturile drumului și de oboseala goanei:

— Cine ești? Cine ești? Dar el nu-i răspunde.

Astfel, ținând-o mereu de-a lungul cheiului, ajunseră într-o piață mare, slab luminată de lună. Era Piața Grève, în mijlocul ei se zărea un fel de cruce neagră, în picioare. Era spânzurătoarea. Fata o recunoscuse și-și dădu seama unde se afla. Omul se apropie, se întoarse spre ea și-și ridică gluga.

— Oh!, bâigui ea, împietrică. Știam prea bine că tot el e! Era preotul, care, datorită unui efect de lumină a lunii, părea fantoma lui. La lumina aceasta se pare că nu vezi decât spectrele lucrurilor.

— Ascultă, îi spuse el, și fata se cutremură la auzul vocii funeste, pe care n-o mai auzise de multă vreme.

Preotul continuă să vorbească. Rostea cuvintele scurt, sacadat, găfâitor, cu glas tremurat, ceea ce vădea un profund zbucium lăuntric.

— Ascultă. Suntem aici. Asta e Piața Grève. Am ajuns la capăt. Am să-ți vorbesc. Destinul ne hărăzește unul altuia. Eu am să hotărâsc în privința vieții tale; tu, în privința sufletului meu. Iată o piață și un întuneric dincolo de care nu se vede nimic. Ascultă-mă, așadar... Dar mai întâi nu-mi mai pomeni de Phoebus al tău.

Spunând acestea, preotul umbla de colo-colo, ca un om care nu poate sta locului, și-o târa după el.

— Să nu-mi pomeniști de el! Vezi? Dacă îi rostești numele, nu știu ce-am să fac, dar va fi cumplit.

Zicând acestea, preotul rămase ținut locului, ca un corp care își regăsește centrul de gravitate. Dar cuvintele lui dovedeau aceeași adâncă frământare. Glasul îi era din ce în ce mai șoptit.

— Nu întoarce capul! Ascultă-mă. E un lucru serios. Mai întâi,

iată ce s-a petrecut. N-o să râdă nimeni de asta, îți jur. Dar ce-ți spuneam? Adu-mi aminte. Ah! Există un ordin al parlamentului care te redă eșafodului. Te-am scăpat din mâinile lor. Dar iată-i că te urmăresc. Privește.

Preotul își întinse brațul spre Cité. Perchezițiile păreau, într-adevăr, că continuă. Larma se apropia. Turnul casei locotenentului, situat peste drum de Grève, răsuna de zgomote și era înțesat de lumini; se vedeau soldați cu torțe pe malul opus, alergând și strigând:

— Țiganca! Unde e țiganca? Moarte! Moarte!

— Vezi bine că ei te urmăresc și că eu nu mint. Eu te iubesc. Nu deschide gura, mai degrabă nu-mi vorbi, dacă ai de gând să-mi spui că mă urăști. Sunt hotărât să nu mai aud asta. Acum te-am salvat. Lasă-mă întâi să termin. Pot să te salvez pentru totdeauna. Am pregătit totul. Rămâne doar să vrei tu. Cum vei voi așa voi putea.

Se întrerupse brusc.

— Nu, nu asta trebuie spus.

Apoi alergând și silind-o și pe ea să alerge, căci nu-i dădea deloc drumul, merse glonț spre spânzurătoare și, arătându-i cu degetul, îi spuse rece:

— Alege între noi doi.

Esmeralda se smulse din mâinile lui și căzu la picioarele spânzurătorii, îmbrățișând reazemul acesta funebru. Apoi își întoarse pe jumătate frumosul ei cap și-l privi peste umăr pe preot. S-ar fi zis că-i o Sfântă Fecioară la picioarele Crucii. Preotul rămase nemișcat, cu degetul tot ridicat spre spânzurătoare, păstrându-și gestul, ca o statuie.

În sfârșit, țiganca îi spuse:

— De ea îmi e mai puțin groază decât de dumneata. Atunci, preotul își lăsă brațele să-i cadă încet și privi în pământ, zdrobit de mâhnire.

— Dacă pietrele astea ar putea vorbi, șopti el, ar spune: „Iată un om tare nefericit”.

Apoi vorbi din nou. Fata, ingenuncheată în fața spânzurătorii și înecată în lungul ei păr, îl lăsă să vorbească fără a-l întrerupe. Vocea îi era tânguitoare și blândă, contrastând dureros cu asprimea disprețuitoare a trăsăturilor feței:

— Eu te iubesc. Ah! Asta e totuși foarte adevărat. Așadar, nu se vede nimic din focul care îmi arde inima, vai, fată, zi și noapte, da, zi și noapte! Oare asta nu merită niciun pic de milă? E o dragoste de zi și noapte, îți spun, e o tortură. Ah, prea sufăr mult, biata mea copilă! E un lucru vrednic de milă, te asigur. Vezi că-ți vorbesc blând. Tare aș vrea să nu-ți fie silă de mine. În sfârșit, un bărbat n-are nicio vină dacă iubește o femeie. Oh, Doamne! Cum! N-o să mă ierți, prin urmare, niciodată? Ai să mă urăști totdeauna?! Așadar, s-a sfârșit! Asta mă face rău, vezi tu, și cumplit față de mine însumi. Nici măcar nu te uiți la

mine! Poate că te gândești la altceva, pe când eu îți vorbesc în picioare și înfiorat la hotarul veșniciei noastre, a amândurora! Nu care cumva să-mi vorbești de ofițer! Cum?! Eu m-aș arunca la genunchii tăi, ți-aș săruta nu picioarele, căci n-ai vrea, ci pământul de sub tălpi, aș plânge ca un copil, mi-aș smulge din piept nu cuvinte, ci inima și măruntaiele, ca să-ți spun că te iubesc, și totul ar fi zadarnic, totul! Și totuși n-ai în suflet decât duioșie și bunătate, răspândești cea mai minunată blândețe, ești pe de-a-ntregul suavă, bună, milostivă și fermecătoare. Vai, nu ești rea decât cu mine. Ah, ce soartă!

Preotul își ascunse fața în palme. Esmeralda îl auzea plângând. Pentru prima oară. Astfel, în picioare și zguduit de plâns, era mai nenorocit și mai rugător decât în genunchi. După ce plânse așa un timp, după ce se zvântară primele lacrimi, preotul continuă:

— Văd! Nu-mi mai găsesc cuvintele. Și mă gândisem bine totuși la ce aveam să-ți spun. Acum tremur și mă înfior, mă pierd în clipa hotărâtoare, simt ceva suprem care mă învăluie și mă bâlbâi. Oh, am să mă prăbușesc pe caldarâm dacă nu ți-e milă de mine, milă de tine. Nu ne osândi pe amândoi. Dacă ai ști cât te iubesc! Ce inimă am și eu! Ah, toate virtuțile m-au părăsit, ce lepădare disperată de mine însumi! Sunt doctor și batjocoresc știința; sunt gentilom și-mi sfâșii numele; sunt preot și-mi fac din cartea de rugăciuni pernă pentru desfrâu, scuipe în obrazul Dumnezeului meu! Toate astea pentru tine, care m-ai vrăjit! Ca să fiu mai vrednic de iadul tău! Și tu, care nu-l vrei pe cel blestemat! Oh! Să-ți spun tot, și mai mult încă, ceva cât se poate de groaznic. Oh! Cât se poate de groaznic!...

Rostind cuvintele din urmă, avea un aer cu desăvârșire rătăcit. Preotul tăcu o clipă, apoi vorbi rar, parcă pentru sine, și cu voce puternică:

— Cain, ce-ai făcut cu fratele tău?

Din nou tăcere. Apoi, preotul continuă:

— Ce-am făcut, Doamne? L-am adăpostit, l-am crescut, l-am hrănit, l-am iubit, l-am adorat și l-am ucis! Da, Doamne, iată că țeasta i-a fost strivită în fața mea, fiind izbită de lăcașul tău, și eu sunt de vină, din pricina femeii acesteia, din pricina ei...

Privea cu ochi rătăciți. Vocea începu să i se stingă. Preotul mai repetă de câteva ori, fără să-și dea seama, cu pauze destul de lungi, ca un clopot care își prelungește ultima vibrație:

— Din pricina ei... Din pricina ei...

Apoi limba nu mai articula niciun sunet perceptibil, dar buzele continuau să i se miște. Deodată căzu din picioare, ca un lucru care se dărâmă, și rămase jos, încremenit, cu capul pe genunchi.

O ușoară atingere a fetei, care își retrăgea piciorul de sub el, îl trezi. Preotul își trecu încet palma peste obrajii scofâlciți și își privi câteva clipe cu mirare degetele ude.

— Cum?!, murmură el. Am plâns!

Apoi, întorcându-se deodată spre țigancă, îi spuse cu o tulburare de nedescris:

— M-ai privit cu nepăsare cum plâng! Copilă, știi că lacrimile acestea sunt lavă? E adevărat așadar că omul pe care-l urăști nu te mișcă defel. Dacă m-ai vedea murind, tu ai râde. Ah! Eu însă nu vreau să te văd murind. Un cuvânt! Un singur cuvânt de iertare! Nu-mi spune că mă iubești, spune-mi numai că vrei, atâta îmi va fi de ajuns și te voi salva. Dacă nu... ah, vremea trece! Te implor pe tot ce e sfânt, nu aștepta să redevin de piatră, ca spânzurătoarea care te cere și ea. Gândește-te că țin în mână amândouă destinele noastre, că sunt nebun, ceea ce e cumplit, că pot lăsa totul să cadă și că sub noi e o prăpastie fără fund, nefericito, în care prăbușirea mea o va urmări pe a ta o veșnicie întreagă! Un cuvânt bun, spune-mi numai un cuvânt, numai un cuvânt!

Esmeralda deschise gura să-i răspundă. El se repezi la genunchii ei ca să-i culeagă cu adorație cuvântul, poate înduioșat, pe care avea să-l rostească. Fata îi spuse:

— Ești un ucigaș!

Preotul o luă în brațe cu furie și începu să râdă cu un râs îngrozitor:

— Da, sunt un ucigaș, spuse el, și te voi avea! Nu mă vrei sclav, mă vei avea stăpân. Te voi avea! Am o vizuină unde te voi târî. Mă vei urma, va trebui să mă urmezi, altminteri te dau pe mâna lor! Trebuie sau să mori, frumoaso, sau să fii a mea, să fii a preotului apostat, a ucigașului! Și încă din noaptea asta, auzi? Hai, fii veselă! Sărută-mă, nebuno! Mormântul sau patul meu!

Ochii îi scânteiau de poftă desfrânate și de furie. Gura lui lascivă înroșea gâtul fetei. Ea i se zbătea în brațe. El o acoperea de sărutări pătimășe.

— Nu mă mușca, monstrule!, strigă ea. Oh, călugăr fioros și spurcat! Lasă-mă! Am să-ți smulg părul murdar și cărunț și-am să ți-l arunc smocuri-smocuri în obraz.

El roși, pâli, apoi îi dădu drumul și o privi ca un aer sumbru. Fata se crezu învingătoare și continuă:

— Îți spun că sunt a lui Phoebus al meu, că pe Phoebus îl iubesc, că Phoebus e frumos! Tu, preotule, ești bătrân, ești urât! Cară-te de aici!

Preotul scoase un răcnet cumplit, ca nenorocitul căruia i se aplică fierul roșu.

— Atunci mori!, spuse el, scrâșnind.

Copila îi văzu privirea înfricoșătoare și vru să fugă. El o prinse iar, o zgâlțâi, o aruncă la pământ și porni cu pași mari spre colțul de la Tour-Roland, târând-o după el pe pavaj de mâinile ei frumoase.

Ajuns acolo, se întoarse spre ea:

— Te întreb pentru ultima oară dacă vrei să fii a mea!

Fata îi răspunse hotărât:

— Nu!

Atunci, el strigă cu glas puternic:

— Gudule! Gudule! Iată țiganca! Răzbună-te!

Fata se simți brusc înhățată de cot și privi: un braț descărnat ieșise dintr-o lucarnă scobită în zid și o ținea cu o mână de fier.

— Ține-o bine!, spuse preotul. E țiganca fugită. Nu-i da drumul. Mă duc să caut sergenții. Ai să vezi cum au s-o spânzure.

Dinlăuntru zidului, un răs gutural răspunse acestor cuvinte crude:

— Ha! Ha! Ha!

Țiganca îl văzu pe preot depărtându-se în fugă spre podul Notre-Dame. Dintr-acolo se auzeau tropote de cai.

Fata o recunoscuse pe pustnica cea rea. Gâfâind de groază, încercă să scape; se răsuci, făcu mai multe mișcări bruște, de agonie și de disperare, dar cealaltă o ținea cu o putere de necrezut. Degetele osoase și slabe o învinețeau, i se înfingeau în carne și-i cuprindeau brațul. Ai fi zis că mâna pustnicei se lipise de mâna ei. Era mai mult decât un laț, mai mult decât un ștreang, mai mult decât un inel de fier: era un clește înzestrat cu gândire și viață, care ieșea dintr-un zid.

Istovită, țiganca se prăbuși lângă perete, și atunci spaima de moarte o cuprinse. Se gândi la frumusețea vieții, la tinerețea ei, la priveliștea cerului, a naturii, la dragoste, la Phoebus, la tot ce se depărta și la tot ce se apropia, la preotul care o denunța, la călăul care avea să vină, la spânzurătoarea aflată acolo. Atunci simți spaima urcându-i-se până în creștetul capului și auzi râsul lugubru al pustnicei care îi spunea încet:

— Ha! Ha! Ha! Ai să fii spânzurată!

Aproape moartă, Esmeralda se întoarse spre lucarnă și văzu printre gratii chipul de fiară al celeilalte.

— Ce ți-am făcut?, întrebă ea aproape fără simțire. Pustnica nu-i răspunse, ci începu să mormăie cu o intonație mânioasă și batjocoritoare:

— Fiică a Egiptului! Fiică a Egiptului! Fiică a Egiptului!

Nefericita Esmeralda lăsă să-i cadă capul în piept, înțelegând că n-avea a face cu o ființă omenească.

Deodată, pustnica exclamă, ca și cum avusese nevoie de tot acest timp pentru ca întrebarea țigăncii să-i ajungă la creier:

— Ce mi-ai făcut, zici? Ah, ce mi-ai făcut tu, țiganco! Ascultă! Aveam și eu un copil. Auzi? Aveam un copil! Un copil îți spun. O fetiță dragălașă. Agnès a mea, continuă ea rătăcită și sărutând ceva în întuneric. Ei bine, auzi, fiică a Egiptului? Mi-au luat copilul, mi-au

furat copilul, mi l-au mâncat. Iată ce mi-au făcut.

Fata răspunse ca mielul din fabulă:

— Vai, pe vremea aceea eu poate că nici nu eram născută!

— Ba da, continuă pustnica, trebuie să fi fost născută. Erai. Ea ar avea vârsta ta acum! Așa! De cincisprezece ani sunt aici, de cincisprezece ani sufăr, de cincisprezece ani mă rog, de cincisprezece ani mă dau cu capul de pereți. Îți spun că țigăncile mi-au furat-o, înțelegi? Și că au mâncat-o cu dinții lor. Ai inimă? Atunci închipuiește-ți ce înseamnă un prunc care se joacă, sugă, doarme! O ființă nevinovată! Ei bine, asta mi-au luat, asta mi-au ucis! Dumnezeu o știe prea bine! Astăzi e rândul meu, vreau să mănânc o țigancă. Oh, ce-aș mai mușca din tine, dacă nu m-ar împiedica gratiile. Am capul prea mare. Biata micuță! În timp ce dormea. Și dacă ele au trezit-o pe când o luau, degeaba o fi strigat, eu nu eram acolo! Ah, mamelor țigănci, voi mi-ați mâncat copilul! Veniți să-l vedeți pe-al vostru.

Pustnica începu să râdă sau să scrâșnească din dinți, căci amândouă aceste lucruri erau asemănătoare pe fața ei furioasă, începeau să se ivească zorile. O rază cenușie lumina vag scena aceasta și spânzurătoarea din piață se deslușea tot mai limpede. De cealaltă parte, dinspre podul Notre-Dame, bieteii osândite i se părea că aude apropiindu-se tropotul călăreților.

— Doamnă, strigă ea, împreunându-și palmele și căzând în genunchi, despletită, pierdută, înnebunită de groază, doamnă, fie-vă milă! Auziți-i că vin. Eu nu v-am făcut nimic! Vreți să mă vedeți murind de moartea aceasta îngrozitoare, sub ochii dumneavoastră? Sunt sigură că puteți avea milă. E prea groaznic. Lăsați-mă să fug. Dați-mi drumul!! Nu vreau să mor așa! Fie-vă milă

— Dă-mi înapoi copilul!, spuse pustnica.

— Milă! Fie-vă milă!

— Dă-mi înapoi copilul!

— În numele cerului, dați-mi drumul!

— Dă-mi înapoi copilul!

Și, de data aceasta, fata se prăbuși, istovită, frântă, cu privirea sticloasă, ca de mort.

— Vai!, bâigui ea. Vă căutați copilul, iar eu îmi caut părinții.

— Dă-mi-o înapoi pe micuța Agnès!, continuă Gudule. Nu știi unde e? Atunci mori! Am să-ți spun. Eram o prostituată, aveam un copil, mi-au luat copilul. Țigăncile mi l-au luat. Vezi bine că trebuie să mori. Când maică-ta va veni să te ceară, eu am să-i spun: „Mamă, uită-te la spânzurătoare! Sau dă-mi înapoi copilul”. Știi unde e fetița mea? Stai să-ți arăt ceva. Uite-i pantofiorul, tot ce mi-a mai rămas de la ea. Știi unde îi e perechea? Dacă știi, spune-mi și chiar dacă se află la celălalt capăt al lumii, am să mă duc să-l caut, mergând în genunchi.

Vorbind astfel, pustnica îi arată țigăncii, cu celălalt braț scos prin

lucarnă, pantofiorul brodat. Se luminase îndeajuns ca să poți desluși forma și culorile obiectului acelaia.

— Arată-mi pantofiorul, spuse ȝiganca, tremurând. Doamne! Doamne!

Și în același timp, cu mâna pe care o avea liberă, desfăcu repede săculețul împodobit cu pietre false, verzi, pe care îl purta la gât.

— Hai, bombăni Gudule, scotocește-ți talismanul drăcesc!

Dar deodată se întrerupse, începu să tremure din tot trupul și strigă cu un glas venit din străfundul inimii:

— Fiica mea!

ȝiganca scosese din punguță un pantofior absolut la fel cu celălalt. De pantofiorul acesta era legat un pergament pe care stătea scris:

*Perechea când îi vei găsi,
Măicuța-n brațe te-o primi*

În mai puțin de-o clipă, pustnica izbuti să confrunte cei doi pantofiori și să citească inscripția, apoi își lipi de gratiile lucarnei fața strălucind de-o bucurie cerească și strigă:

— Fiica mea! Fiica mea!

— Mamă!, răspunse ȝiganca.

Aici, renunțăm să mai zugrăvim scena.

Între ele se aflau zidul și gratiile de fier.

— Oh! Zidul!, strigă pustnica. Oh, s-o văd și să n-o pot îmbrățișa! Dă-mi mâna ta! Mâna ta!

Fata își trecu brațul prin lucarnă, pustnica se repezi și-și lipi buzele de el, rămânând astfel prăbușită în sărut, fără alt semn de viață decât hohotul de plâns care îi scutura din când în când trupul. Șiroaie de lacrimi îi curgeau din ochi, în tăcere, în întuneric, ca o ploaie de noapte. Biata mamă își revărsa în valuri, pe mâna adorată, neagra și adâncă fântână a lacrimilor aflate în ea, și în care toată durerea i se scursese, picătură cu picătură, vreme de cincisprezece ani.

Deodată se ridică, își înlătură de pe frunte lungile șuvițe încărunțite și, fără să spună un cuvânt, începu să zguduie cu amândouă mâinile gratiile chiliei, mai furioasă decât o leoaică. Gratiile rezistau însă. Atunci, pustnica se duse să ia dintr-un ungher al chiliei un bolovan care îi servea drept pernă și-l aruncă cu atâta putere, încât una din gratii se frânse scoțând mii de scântei. O a doua lovitură dărmă de-a binelea vechea cruce de fier care baricada lucarna. Apoi, cu amândouă mâinile, pustnica rupse până la capăt și îndepărtă rămășițele ruginite ale gratiilor. Sunt clipe când mâinile unei femei capătă o putere supraomenească.

După ce-și croi drum liber, îi trebui mai puțin de un minut ca să-

și prindă fata de mijloc și s-o tragă în chilie.

— Vino! Să te readuc din abis!, murmură ea.

Când fiica ei se află în chilie, pustnica o așează încetișor jos, apoi o ridică iar și, purtând-o în brațe ca și cum ar fi fost micuța ei Agnès, începu să umble de colo-colo prin odăița îngustă, beată de fericire, turbată, veselă, strigând, cântând, sărutându-și fata, vorbindu-i, izbucnind în râs, izbucnind în lacrimi, toate deodată și nebunește.

— Fata mea! Fata mea!, spunea mama. Fata mea e lângă mine! Iat-o! Bunul Dumnezeu mi-a adus-o. Hei, oameni buni! Veniți cu toți încoace! E careva pe aici să vadă că fata mea e lângă mine? Doamne Iisuse, cât e de frumoasă! Cincisprezece ani m-ai făcut să aștept, Doamne, dar ca să mi-o redai frumoasă. Așadar n-au mâncat-o țișăncile! Cine a spus asta? Fetița mea! Fetița mea! Sărută-mă! Ce bune sunt țișăncile! Tare îmi sunt dragi! Ești chiar tu. De asta-mi tresărea inima de câte ori treceai. Și eu credeam că de ură! Iartă-mă, Agnès a mea, iartă-mă. Ai găsit că-s foarte rea, nu-i așa? Te iubesc. Mai ai micuțul semn de pe gât? Să vedem. Îl mai are. O, ce frumoasă ești! De la mine ai moștenit ochiiăștia mari, domnișoară. Sărută-mă. Te iubesc, îmi e totuna dacă și alte mame au copii, puțin îmi pasă de ele acum. N-au decât să vină. Iată copila mea! Iată-i gâtul, ochii, părul, mâinile! Găsiți-mi ceva mai frumos, dacă există! Oh, mă pun chezașă că sumedenie de flăcăi or să se îndrăgostească de ea! Am plâns cincisprezece ani. Toată frumusețea mi s-a dus și a trecut la ea. Sărută-mă!

Îi spunea mii de alte cuvinte nebunești a căror frumusețe consta în tonul cu care erau rostite, răvășea veșmintele bieteifete până la a o face să se rușineze, îi mângâia părul mătăsos cu palma, îi săruta piciorul, genunchiul, fruntea, ochii, se extazia de toate. Fata o lăsa în voie, repetând doar din când în când foarte încet și cu o blândețe de nedescris:

— Mamă!

— Știi, fetița mea, continuă pustnica, întretăindu-și toate cuvintele cu sărutări, am să te iubesc nespus de mult. Plecăm de aici. Și o să fim tare fericite. Am moștenit ceva la Reims, de unde ne tragem. Cunoști Reimsul? Ah, nu-l cunoști, erai prea micuță! Dacă ai ști ce frumoasă erai la patru luni! Aveai niște piciorușe, că veneau oamenii să le vadă, din curiozitate, de la Epernay, care se află la șapte leghe! O s-avem un ogor, o căsuță. Am să te culc în patul meu. Doamne! Doamne! Cine ar fi crezut una ca asta? Fata mea e lângă mine.

— Mamă, zise fata, găsimd în sfârșit puterea de a vorbi în emoția ei, lucrulășta mi-l spusese țiganka. Era o țigancă bună, dintre ai noștri, care a murit anul trecut și care m-a îngrijit totdeauna ca o doică. Ea mi-a pus săculețul de gât. Și-mi spunea mereu: „Fetiço,

păzește bine giuvaierul ăsta. E o comoară. O să te ajute să-ți găsești mama. O porți pe maică-ta la gât”. Așa mi-a prorocit țiganca!

Pustnica își strânse din nou fata în brațe.

— Vino să te sărut. Povestești atât de frumos! Când vom fi la noi acasă, o să încălțăm o statuie a pruncului Iisus cu pantoforii. Îi datorăm asta bunei Fecioare. Doamne! Ce glas frumos ai! Adineauri, când îmi vorbeai, parcă era o muzică. Ah, stăpâne Doamne! Mi-am regăsit copilul! E oare de crezut povestea asta? Omul nu mai moare niciodată, dacă n-am murit eu de bucurie

Apoi începu iar să bată din palme, să râdă și să strige:

— O să fim fericite!

În clipa aceea, în chilioară răzbătu zăngănit de arme și ropot de copite ce păreau că vin dinspre podul Notre-Dame și că se apropie din ce în ce pe chei. Țiganca se aruncă înspăimântată în brațele pustnicei:

— Scapă-mă! Scapă-mă, mamă! Iată-i că vin! Pustnica pâli.

— O, cerule, ce spui? Uitasem. Te urmăresc? Ce-ai făcut?

— Nu știu, răspunse nefericita copilă. Sunt osândită la moarte.

— Să mori!, spuse Gudule, ca lovită de trăsnet. Să mori!, repetă ea încet, privind-și ținta fata.

— Da, mamă, spuse Esmeralda, înspăimântată. Vor să mă ucidă. Iată că vin să mă ia. Spânzurătoarea de colo e pentru mine. Scapă-mă, scapă-mă, scapă-mă! Auzi-i că vin! Scapă-mă!

Pustnica rămase câțeva vreme nemișcată ca o stană de piatră, apoi clătină din cap în semn de îndoială și deodată începu să râdă, dar cu râsul ei înfricoșător, de altădată:

— Ha! Ha! Nu! E un vis tot ce-mi spui. Ah, da!... Să o pierd și durerea să dureze cincisprezece ani, apoi să o regăsesc și fericirea să dureze doar un minut! Și mi-ar lua-o iar! Tocmai acum când e frumoasă, când e mare, când îmi vorbește, când mă iubește, acum vor veni să mi-o mănânce, sub ochii mei, care îi sunt mamă! Ah, nu! Asemenea lucruri nu sunt cu puțință. Bunul Dumnezeu nu ar îngădui.

În clipa aceea, cavalcada păru că se oprește și se auzi un glas depărtat care spunea:

— Pe aici, *messire* Tristan! Preotul ne-a spus că o vom găsi la Gaura cu șobolani.

Tropotul răsună iar.

Pustnica se ridică în picioare, cu un strigăt disperat:

— Fugi, copila mea! Îmi amintesc totul. Ai dreptate. Vor să te omoare. E înspăimântător! Blestem! Fugi!

Apoi își vârî capul prin lucarnă, dar îl trase repede înapoi.

— Rămâi, spuse ea cu glas încet, repezit și lugubru, strângând convulsiv mâna țigăncii, mai mult moartă decât vie. Stai aici. Nu sufla o vorbă! Soldații mișună peste tot. Nu poți să ieși. E prea multă lumină.

Ochii îi erau uscați și arzători. O clipă, nu scoase o vorbă. Mergea doar cu pași mari prin chilioară și se oprea din când în când să-și smulgă câte un smoc de păr cărunț, pe care îl rupea imediat între dinți. Deodată spuse:

— Se apropie. Am să vorbesc cu ei. Ascunde-te în colțul de colo! N-au să te vadă. Am să le spun că ai fugit, că ți-am dat drumul, pe legea mea!

Își duse fata, căci o ținuse tot timpul în brațe, într-un ungher al chiliei care nu se vedea de afară. O ghemui acolo, o ascunse cu grijă, în așa fel încât nici mâinile, nici picioarele să nu-i iasă la iveală, îi desfăcu părul negru, împrăștiindu-l peste rochia albă, ca s-o acopere, puse în fața ei urciorul și bolovanul, singurele mobile pe care le avea, închipuindu-și că ele o ascundeau. Iar când isprăvi, îngenunche ceva mai liniștită și începu să se roage. Zorile, abia ivite, lăsau încă destul întuneric în Gaura de șobolani.

În clipa aceea, vocea preotului, infernala lui voce, trecu foarte aproape de chilie, strigând:

— Pe aici, căpitane Phoebus de Châteaupers.

La auzul numelui, al vocii aceleia, Esmeralda, ghemuită în colțul ei, făcu o mișcare.

— Nu te clinti!, spuse Gudule.

Abia apucase pustnica să rostească vorbele acestea, când o zarvă de oameni, de spade și de cai se opri în jurul chiliei. Mama se ridică repede și se duse să se posteze în fața lucarnei, ca s-o astupe. Văzu o ceată numeroasă de oameni înarmați, pe jos și călări, încolonați în piață. Cel care îi comanda descăleca și veni spre ea.

— Babo, i se adresă bărbatul acela cu mutră firoasă, căutăm o vrăjitoare ca s-o spânzurăm; ni s-a spus că era la tine.

Biata mamă se prefăcu nepăsătoare, cât putu mai bine, și răspunse:

— Nu prea știu ce vreți să spuneți.

Bărbatul vorbi iar:

— La naiba! Ce tot cântă smintitul ăla de arhidiacon? Unde-i?

— Monsenior, spuse un soldat, a dispărut.

— Ascultă, babă nebună, începu iar comandantul, nu cumva mă minți? Ți s-a dat în pază o vrăjitoare. Ce-ai făcut cu ea?

Pustnica nu voi să tăgăduiască chiar totul, de teamă să nu trezească bănuieli, și răspunse pe un ton sincer și ursuz:

— Dacă vorbiți despre o fată înaltă care mi-a fost agățată de mână mai adineauri, am să vă spun că m-a mușcat și că i-am dat drumul. Asta e. Lăsați-mă-n pace!

Comandantul se strâmbă dezamăgit.

— Nu cumva să mă minți, hârcă bătrână, vorbi el. Pe mine mă cheamă Tristan l'Hermite și sunt cumătrul regelui. Tristan l'Hermite,

auzi? Apoi adăugă, privind Piața Grève: E un nume care are ecou aici.

— Chiar dacă ai fi Satan l’Hermite, răspunse Gudule, care începea să nădăjduiască, și tot nu ți-aș fi spus altceva decât ce ți-am spus și nu m-aș teme de dumneata.

— La naiba!, exclamă Tristan. Ce mai cumătră! Aha! Fata vrăjitoare a fugit. Și pe unde a luat-o?

Gudule răspunse nepăsătoare:

— Cred că pe strada Mouton.

Tristan întoarse capul și făcu semn trupei să se pregătească de drum. Pustnica răsuflă ușurată.

— Monsenior, spuse deodată un ostaș, ia întrebați-o pe baborniță de ce gratiile lucarnei sunt sfărâmate așa.

Întrebarea vârî din nou spaima în inima bieteii mame. Dar ea nu-și pierdu de tot cumpătul și bâigui:

— Totdeauna au fost așa.

— Da de unde!, făcu arcașul. Ieri mai alcătuiau încă o frumoasă cruce neagră care te îndemna la evlavie.

Tristan se uită pieziș la pustnică:

— Cumătră mi se pare că e tulburată!

Nefericita simți că totul depinde de puterea ei de a se stăpâni și, cu moartea în suflet, începu să rânjească. Mamele au asemenea puteri.

— Da de unde, răspunse ea, omul ăsta e beat. E mai mult de un an de când o căruță cu piatră a lovit cu spatele în lucarna mea și i-a spart gratiile. Ba chiar l-am și ocărât pe căruțaș!

— Așa e, spuse un alt arcaș, eram și eu de față. Oameni care au văzut totul se găsesc pretutindeni. Mărturia aceasta nesperată a arcașului o reînsufleți pe biata mamă, pe care interogatoriul o făcea să treacă peste o prăpastie pe-o muchie de cuțit. Dar era osândită să nădăjduiască și să se înpăimânte rând pe rând.

— Dacă o căruță a făcut asta, începu din nou primul soldat, resturile gratiilor ar trebui să fie împinse înăuntru, pe când ele sunt împinse în afară.

— Ehe, îi zise Tristan soldatului, ești bun de anchetator le Châtelet. Răspunde la întrebare, babo!

— Doamne!, exclamă ea, simțindu-se pierdută și cu glasul plin de lacrimi, fără voia ei. Vă jur, monsenior, că o căruță mi-a spart gratiile. Ați auzit că omul acela a fost de față. Și apoi, ce legătură are asta cu țiganka voastră?

— Hm!, bombăni Tristan.

— Drace, urmă soldatul, măgulit de lauda comandantului. Spărturile fierului sunt proaspete de tot!

Tristan încuviință din cap. Pustnica păli.

— Cât timp zici că e de la întâmplarea cu căruța?

— O lună, poate două săptămâni, monsenior. Nu mai știu.

— Mai adineauri spuneai că un an, observă soldatul.

— E ceva necurat la mijloc!, spuse comandantul.

— Monsenior, strigă ea, lipită de lucarnă și tremurând de teamă ca bănuiala să nu-i îndemne să intre în chilie, monsenior, vă jur că o căruță mi-a spart gratiile. Vă jur pe sfinții îngeri din rai. Dacă n-a fost o căruță, să fiu blestemată în veci, căci ar însemna că mă lepăd de Dumnezeu.

— Pui prea mult foc în jurămintele astea, spuse Tristan, privind-o cu ochii lui de inchiizitor.

Biata femeie simțea că-și pierde din ce în ce stăpânirea de sine. Ajunsese să facă stângăcii și înțelegea cu groază că nu spunea ce ar fi trebuit să spună.

În clipa aceea, un soldat sosi strigând:

— Monsenior, babornița minte! Vrajitoarea n-a fugit prin strada Mouton. Lanțul străzii a rămas întins toată noaptea, iar paznicul n-a văzut pe nimeni trecând.

Tristan, al cărui chip devenea din ce în ce mai sinistru, o întrebă pe pustnică:

— Ce-ai de spus la asta?

Ea încercă să scape și-acum din încurcătură.

— Că nu știu, monsenior, că poate m-am înșelat. Cred că fata a trecut apa, zău așa.

— Apa e în partea cealaltă, spuse Tristan. Nu-i de crezut totuși ca vrăjitoarea să fi vrut să se-ntoarcă iar în Cité, unde era urmărită. Minți, babo!

— Și-apoi, adăugă primul soldat, nu-i nici urmă de luntre, nici pe-un mal, nici pe celălalt.

— O fi trecut înot, zise bătrâna, apărând terenul pas cu pas.

— Oare femeile înoată?, spuse soldatul.

— Pe naiba, babo! Minți! Minți!, izbucni Tristan, mânios. Tare așa avea chef s-o las încolo de vrăjitoare și să te iau pe tine. Un sfert de oră de caznă ți-ar scoate adevărul din gușă. Hai! O să ne urmezi.

Ea sorbi cuvintele acestea cu nesaț.

— Cum vreți, monsenior. Faceți cum vreți. Fie chiar și tortura. Duceți-mă. Repede, repede, să plecăm numaidecât.

În acest timp se gândea: „Fiică-mea o să poată fugi”.

— La naiba!, zise comandantul. Ce chef are de tortură! N-o înțeleg deloc pe nebuna asta.

Un bătrân sergent din strajă, cu capul cărunt, ieși din rânduri și se adresă comandantului:

— E nebună de-a binelea, monsenior! Dacă i-a dat drumul țigăncii, nu-i vina ei, căci ea nu le iubește deloc pe țigănci. De cincisprezece ani fac de strajă și-o aud seară de seară ocărându-le pe țigănci cu o scârbă nemaipomenită. Dacă cea pe care o urmărim e,

după cum îmi închipui, mica dansatoare cu capra, apoi pe ea, mai ales, o urăște cel mai tare.

Gudule făcu un efort și spuse:

— Pe ea, mai ales.

Mărturia tuturor oamenilor de strajă îi confirmă comandantului cuvintele bătrânului sergent. Nemaisperând să poată scoate ceva de la pustnică, Tristan l'Hermite îi întoarse spatele și ea îl văzu cu nespusă neliniște îndreptându-se agale spre cal.

— Hai, rosti el printre dinți, la drum, să ne vedem de cercetări. Nu mă culc, până când țiganca n-o să fie spânzurată.

Totuși mai șovăi un timp înainte de a încăleca. Văzându-l cum își plimbă în jurul pieței privirea neliniștită de copoi care adulmecă pe aproape vizuina vânatului și nu vrea să se depărteze, Gudule tremura, între viață și moarte. Inima ei atât de îngrozitor pusă la încercare se mai ușura; și spuse încet, aruncând o privire spre fiică-sa, pe care nu îndrăzneă s-o privească de când ei se aflau acolo:

— Salvată!

În tot acest timp, biata copilă rămăsese în ungherul ei, fără să răsuflă, fără să se miște, cu chipul morții în față.

Nu-i scăpase nimic din scena dintre Gudule și Tristan, și fiecare dintre spaimile maică-sii găsisese ecou în inima fetei.

Auzise rând pe rând pârâiturile firului care o ținea suspendată deasupra prăpastiei, de zeci de ori fusese încredințată că-l vede rupându-se, și acum începuse, în sfârșit, să respire și să se simtă mai în siguranță. În momentul acela, auzi un glas care îi spunea comandantului:

— Corn de bou! Domnule comandant, nu-i treaba mea, care sunt ostaș, să spânzur vrăjitoarele. Răzmerița s-a terminat. Vă las să vă descurcați singur. Nu vă supărați dacă mă duc după compania mea, rămasă fără căpitan.

Glasul acesta era al lui Phoebus de Châteaupers.

Ceea ce se petrecu în Esmeralda nu se poate descrie. Phoebus al ei, prietenul, ocrotitorul, sprijinul, adăpostul ei se afla, așadar, acolo! Se ridică și, până să o poată împiedica maică-sa, se și repezi la lucarnă, strigând:

— Phoebus! Ajutor! Phoebus al meu!

Dar Phoebus nu mai era acolo. Tocmai cotise la galop colțul Străzii Cuțităriei. Tristan însă nu plecase încă. Pustnica se năpusti urlând la fată, o trase cu putere înapoi și-i înfipse unghiile în gât. O tigroaică nu se sfiește să se poarte astfel cu puiul ei. Tristan văzuse.

— Hei!, făcu el, izbucnind într-un râs care îi descoperi toți dinții, din care pricină fața lui semăna cu un bot de lup. Doi șoareci în cursă!

— Bănuiam eu, spuse soldatul.

Tristan îl bătu pe umăr.

— Ești o pisică de soi! Hai, adăugă el, unde e Henriet Cousin?

Un bărbat care nu semăna a ostaș, nici după veșminte, nici după înfățișare, ieși din rânduri. Bărbatul purta o îmbrăcămintă jumătate gri, jumătate cafenie, avea părul lins, mâneci de piele și o legătură de funii în mâinile lui mari. El îl însoțea totdeauna pe Tristan l'Hermite, care îl însoțea totdeauna pe Ludovic al XI-lea.

— Prietene, spuse Tristan l'Hermite, bănuiesc că am dat de vrăjitoarea pe care o căutam. O să mi-o spânzuri. Ai scara?

— E una sub șopronul Casei cu Stâlpi, răspunse omul. Acolo o să facem treaba?, continuă el, arătând cu degetul spânzurătoarea de piatră.

— Da.

— Ha! Ha!, izbucni omul, râzând tare, cu un răs și mai bestial decât al comandantului. N-o s-avem prea mult de mers.

— Dă-i zor!, îl grăbi Tristan. O să răzi pe urmă.

În acest timp, din clipa când Tristan o văzuse pe fiică-sa și orice speranță era pierdută, pustnica nu mai rostise un cuvânt. O aruncase pe biata țigancă, pe jumătate moartă, în colțul chiliei, și se așezase iar la lucarnă, cu amândouă mâinile rezemate de pervaz, ca două gheare. O vedeau stând astfel și plimbându-și curajoasă, asupra tuturor soldaților, privirea în care se citea iar expresia ca de fiară și de nebună. În momentul când Henriet Cousin se apropie de chilie, înfățișarea ei era atât de sălbatică, încât gâdele se dădu înapoi.

— Monsenior, întrebă Cousin, întorcându-se lângă comandant, pe care trebuie s-o iau?

— Pe cea tânără.

— Cu atât mai bine, căci bătrâna pare anevoie de clintit.

— Biata dansatoare cu capra!, spuse bătrânul sergent din strajă.

Henriet Cousin se apropie din nou de lucarnă. Privirea mamei îl făcu să lase ochii în jos.

— Doamnă..., începu el destul de timid.

Ea îl întrerupse cu o voce foarte înecată și furioasă.

— Ce dorești?

— Nu pe dumneavoastră, pe cealaltă.

— Care cealaltă?

— Cea tânără.

Pustnica începu să scuture din cap, strigând:

— Nu-i nimeni aici! Nu-i nimeni! Nu-i nimeni!

— Ba e, spuse călăul, știi foarte bine că e. Lasă-mă să iau fata. Dumitale nu vreau să-ți fac niciun rău.

Pustnica spuse, cu un rânjet ciudat:

— Aha! Nu vrei să-mi faci niciun rău mie!

— Dă-mi-o pe cealaltă, doamnă! O vrea domnul comandant.

Bătrâna repetă înnebunită:

— Nu e nimeni aici.

— Vă spun că este, răspunse călăul. Am văzut toți că sunteți două.

Călăul privi unghiile mamei și nu îndrăzni.

— Grăbește-te!, strigă Tristan, care tocmai își aranjase trupa roată în jurul Găurii cu șobolani și stătea pe cal lângă spânzurătoare.

Henriet veni încă o dată la el, grozav de stingherit. Își lăsase funia jos și-și învărtea pălăria în mâini cu un aer stângaci.

— Monsenior, întreabă el, pe unde să intru?

— Pe ușă.

— Nu există ușă.

— Pe fereastră.

— E prea îngustă.

— Lărgește-o, spuse Tristan cu mânie. N-ai cazmale?

Din adâncul cotlonului ei, mama, gata să se repeadă, privea. Acum nu mai nădăjduia nimic, nu mai știa ce voia, dar nu voia să i se ia fiica.

Henriet Cousin se duse să-și ia lada cu unelte de călău de sub șopronul Casei cu Stâlpi. Tot de acolo scoase și o scară dublă, pe care o rezemă imediat de spânzurătoare. Cinci sau șase oameni de-ai lui Tristan l'hermite se înarmară cu cazmale și drugi, iar Tristan se îndreptă împreună cu ei spre lucarnă.

— Babo, spuse comandantul cu glas sever, dă-ne fata de bunăvoie.

Ea îl privi ca atunci când nu înțelege nimic.

— Pe Dumnezeu!, continuă Tristan. Ce ai de n-o lași pe vrăjitoarea asta să fie spânzurată după cum dorește regele?

Nefericita începu să râdă cu râsul ei sălbatic:

— Ce am?! E fiica mea.

Tonul cu care rosti cuvintele acestea îl făcu să se înfioare până și pe Henriet Cousin.

— Îmi pare rău, începu comandantul, dar așa dorește regele. Femeia răcni, hohotind și mai și, cu râsul ei cumplit:

— Ce-mi pasă mie de regele tău? Îți spun că e fiica mea!

— Spargeți peretele!, porunci Tristan.

Ca să se facă o deschizătură destul de largă, era de-ajuns să fie desprins un temei de piatră de sub lucarnă. Când mama auzi cazmalele și drugii dărâmându-i fortăreața, scoase un strigăt înspăimântător, apoi începu să se rotească cu o viteză de necrezut în jurul chilie, ca o fiară în cușcă. Nu mai spunea nimic, dar ochii ei aruncau flăcări. Soldații simțeau că le îngheață inima.

Deodată, pustnica luă pietre de jos, rase și le aruncă cu amândouă mâinile în cei care lucrau. Pietrele, prost azvârlite, căci femeii îi tremurau mâinile, nu atinseră pe nimeni și se opriră la picioarele

calului lui Tristan. Pustnica scrâșni din dinți.

Între timp, deși soarele nu se înălțase încă de tot, se făcuse ziuă de-a binelea și o frumoasă lumină trandafirie înveselea vechile hornuri roșii ale Casei cu Stâlpi. Era ora când ferestrele cele mai matinale ale marelui oraș se deschid voioase pe acoperișuri. Câțiva oameni de rând, câțiva zarzavagii îndreptându-se spre piață călări pe măgari traversau Piața Grève și, oprindu-se din drum în fața grupului de soldați îngrămădiți în jurul Găurii cu șobolani, priveau mirați, apoi plecau mai departe.

Pustnica se așezase lângă fiica ei, acoperind-o cu trupul, privind fix și ascultând-o pe biata copilă, care nu se mișca, ci doar murmură cu glas stins un singur cuvânt:

— Phoebus! Phoebus!

Pe măsură ce munca dărmătorilor părea că înaintează, mama se dădea înapoi fără voie și-și înghesuia tot mai mult fiica lângă perete. Deodată, pustnica văzu piatra (căci ea stătea la pândă și n-o slăbea din ochi) clătinându-se și auzi glasul lui Tristan, care îi încuraja pe cei ce lucrau. Atunci, ieșind din amorțeala în care căzuse de câteva clipe, începu să strige; și pe când striga, vocea ei sfâșia urechile ca un fierăstrău sau bâiguia, de parcă toate blestemele i s-ar fi năpustit pe buze ca să izbucnească deodată.

— Ho! Ho! Ho! E îngrozitor! Sunteți niște tâlhari! Oare o să-mi luați cu adevărat fiica? V-am spus că e fata mea! Oh, lașilor! Oh, slugi ale călăului! Ucigași nenorociți și josnici! Ajutor! Ajutor! Foc! Au să-mi ia oare copilul așa? Cine mai zice că Dumnezeu e bun?

Apoi, adresându-se lui Tristan, spumegând, cu privirea rătăcită, în patru labe ca o panteră, zburlită toată:

— Încearcă să te apropii și să-mi iei fiica! Nu înțelegi oare că o femeie îți spune că e fiica ei? Știi ce înseamnă un copil pe care îl ai? Hei! Lup de pădure, n-ai locuit niciodată cu lupoanca ta? N-ai avut niciodată pui? Și dacă ai pui, când îi auzi urlând, n-ai nimic în tine care să tresară?

— Dați jos piatra, spuse Tristan. Nu mai ține. Drugii săltară bolovanul cel greu care era, după cum am spus, ultimul meterez al mamei. Aceasta se aruncă peste el, vru să-l țină în loc, îl zgârie cu unghiile, dar bolovanul masiv, pus în mișcare de șase oameni, îi scăpă din mâini și alunecă încetișor până la pământ, de-a lungul drugilor de fier.

Văzând intrarea făcută, mama căzu de-a curmezișul ei, baricadând spărtura cu propriul său trup, frângându-și mâinile, izbindu-și capul de lespezile pardoselii și strigând cu un glas răgușit de oboseală, care abia se mai auzea:

— Ajutor! Ajutor! Foc!

— Acum luați fata!, porunci Tristan, la fel de nepăsător. Mama îi

privi pe soldați într-un fel atât de cumplit, încât aceștia doriră mai degrabă să dea înapoi decât să înainteze.

— Hai odată!, spuse comandantul. Henriet Cousin, tu! Nimeni nu făcu niciun pas înainte.

Comandantul se înfurie.

— Pe capul lui Crist! Țștia sunt războinicii mei?! Se sperie de-o femeie?

— Monsenior, întrebă Henriet, asta e femeie?

— Are o coamă de leu, zise altul.

— Hai, porunci comandantul, spărtura e destul de largă. Intrați câte trei odată, ca prin spărtura zidului de la Pontoise. Să isprăvim odată, pe moartea lui Mahomed! Primul care dă înapoi, îl spintec în două!

Aflându-se între comandant și mamă, amândoi amenințători, soldații șovăiră o clipă, apoi, hotărându-se, înaintară spre Gaura cu șobolani.

Când văzu asta, pustnica se ridică brusc în genunchi, își dădu la o parte părul de pe obraz, apoi lăsă să-i cadă de-a lungul pulpelor mâinile slabe și jupuite. Lacrimi mari îi țâșniră una câte una din ochi, lunecându-i printr-o zbârcitură de-a lungul obrajilor, ca un torent prin albia pe care și-a săpat-o. În același timp, începu să vorbească, dar cu o voce atât de rugătoare, atât de blândă, atât de supusă și de sfâșietoare, încât în jurul lui Tristan mulți ostași bătrâni, în stare să mănânce carne de om, își ștergeau ochii:

— Seniorilor! Domnilor sergenți, o vorbă doar! E un lucru pe care trebuie să vi-l spun. E fiica mea, vedeți dumneavoastră! Scumpa mea, fetița pe care o pierdusem! Ascultați. E o poveste întreagă. Închipuiți-vă că eu îi cunosc foarte bine pe domnii sergenți. Au fost întotdeauna buni cu mine pe vremuri, când puștii mă loveau cu pietre fiindcă trăiam vânzându-mi trupul. Vedeți? Când o să știți tot, o să-mi lăsați copilul. Sunt o biată fată de stradă. Țigăncile mi-au furat-o. Eu i-am păstrat cincisprezece ani pantofiorul. Iată, priviți-! Așa era piciorușul ei. La Reims! Chantefleurie! Strada Folle-Peine! Poate că o știți. Eu eram. În tinerețea dumneavoastră, pe-atunci, erau vremuri bune. Petreceai ceasuri plăcute. O s-aveți milă de mine, nu-i așa, seniorilor? Țigăncile mi-au furat-o și mi-au ascuns-o timp de cincisprezece ani. Eu o credeam moartă. Și am petrecut cincisprezece ani aici, în beciul ăsta, fără foc iarna. A fost tare greu. Bietul, scumpul pantofior! Am strigat atât, încât bunul Dumnezeu m-a auzit. Și în noaptea asta mi-a redat fiica. E o minune a lui Dumnezeu. Copila nu era moartă. N-o să mi-o luați, sunt sigură. Dacă ar fi vorba de mine, n-aș zice ba, dar ea, o copilă de șaisprezece ani! Dați-i răgaz să vadă soarele! Ce v-a făcut ea? Absolut nimic. Și nici eu. Dacă ați ști că n-o am decât pe ea, că sunt bătrână, că e o binecuvântare trimisă de Sfânta Fecioară! Și-apoi,

dumneavoastră sunteți toți atât de buni! Nu știți că e fiica mea. Acuma știți. Oh! Cât o iubesc! Domnule comandant, mai degrabă aș dori să mi se facă mie o rană în pânțele, decât o zgârietură la degetul ei! Dumneavoastră aveți înfățișarea unui senior bun! Ce vă spun lămurește lucrurile, nu-i așa? Oh, dacă ați avut o mamă, monseniore! Dumneavoastră sunteți căpetenia, lăsați-mi copilul! Vedeți că vă rog în genunchi, ca pe Iisus Hristos! Nu cer nimic de la nimeni, sunt din Reims, seniorilor, am un mic locșor de la unchiu-meu, Mahiet Pradon. Nu sunt o cerșetoare. Nu vreau nimic, dar îmi vreau copilul! Ah, vreau să-mi păstrez copilul. Bunul Dumnezeu, care ne e stăpân, nu mi l-a dat degeaba! Regele! Vorbiți de rege! Nici lui n-o să-i facă prea multă plăcere că-mi omorâți fetița! Și-apoi, regele e bun! E fiica mea, a mea! Nu-i a regelui! Nu-i a domniilor voastre! Vreau să plec de-aici! Vreau să plecăm de-aici! În sfârșit, două femei care trec, o mamă și-o fiică, sunt lăsate să treacă! Noi suntem din Reims. Oh, sunteți tare buni, domnilor sergenți, și-mi sunteți toți dragi. N-o să-mi luați micuța și scumpa mea copilă, e cu neputință! Nu-i așa că e cu neputință? Copila mea! Copila mea!

N-o să încercăm să dăm o idee despre gesturile ei, despre tonul ei, despre lacrimile pe care le sorbea vorbind, despre mâinile pe care și le împreuna și apoi le frângea, despre zâmbetele sfâșietoare, despre privirile înecate în plâns, despre gemetele, suspinele, țipetele nefericite și străpungătoare pe care le amesteca printre cuvintele-i dezordonate, fără noimă, fără șir. Când mama tăcu, Tristan l'Hermite se încruntă, dar ca să-și ascundă lacrima ce se ivise în ochiul lui de tigru. Apoi, învingându-și totuși clipa aceasta de slăbiciune, rosti scurt:

— Regele o vrea.

Și aplecându-se la urechea lui Henriet Cousin, îi spuse încet de tot:

— Sfârșește repede!

Temutul comandant simțea poate că și lui i se muia inima.

Călăul și sergenții intrară în chilioară. Mama nu se mai împotrivi, ci doar se târî spre fiică-sa și se aruncă în neștire peste ea. Țiganca văzu soldații apropiindu-se. Groaza morții o însufleți iarăși.

— Mamă!, strigă ea cu negrăită deznădejde. Mamă! Vin! Apără-mă!

— Da, dragostea mea, te apăr!, răspunse mama cu glas stins.

Și ținând-o strâns în brațe, o acoperi cu sărutări. Astfel culcate pe jos, mama deasupra fetei, ofereau o priveliște demnă de milă.

Henriet Cousin o apucă pe fată de mijloc, pe după umerii ei frumoși. Când ea îi simți mâna, scoase un „Ah!” și leșină. Călăul, lăsând să-i curgă, una câte una, lacrimi mari peste copilă, vru s-o ridice în brațe. Și încercă s-o desprindă de mama care își înnodase, ca

să zicem așa, brațele pe după mijlocul fetei; dar mama se ținea atât de strâns de copila ei, încât îi fu imposibil să le despartă. Atunci, Henriet Cousin o târî pe față afară din chilioară, cu mama după ea. Mama stătea și ea cu ochii închiși.

În momentul acela răsărea soarele, iar în piață se adunase destulă lume, care privea de departe ce târa așa călăul pe caldarâmul spânzurătorii. Căci Tristan avea obiceiul să nu-i lase pe curioși să se apropie de locul de execuție.

Pe la ferestre nu se afla nimeni. Se vedeau doar departe, în vârful uneia din turlile de la Notre-Dame ce domină Piața Grève, doi oameni profilându-se negri pe cerul clar al dimineții, care păreau că privesc.

Henriet Cousin se apropie de picioarele scării fatale târându-le pe cele două femei și, abia respirând, într-atât îl copleșise mila, trecu ștreangul pe după gâtul adorabilei fete. Nefericita copilă simți strânsoarea nesuferită a cânepei. Își ridică pleoapele și văzu brațul descărnat al spânzurătorii, întins deasupra capului ei. Atunci se cutremură și strigă cu glas tare și sfâșietor:

— Nu! Nu! Nu vreau!

Mama, al cărei cap era vârat și pierdut printre veșmintele fetei, nu scoase un cuvânt; cei de față îi văzură doar trupul fremătând și-o auziră cum își sărută din ce în ce mai des copila. Călăul folosi momentul acesta ca să desprindă cu putere brațul cu care ea o înlănțuise pe osândită. Fie pentru că era istovită, fie din deznădejde, pustnica nu se mai împotrivi. Atunci, călăul luă fata pe sus, iar încântătoarea făptură căzu îndoită grațios peste umărul lui mare. Apoi, el puse piciorul pe scară, să urce. În clipa aceea, mama, ghemuită la pământ, deschise ochii. Fără să scoată un strigăt, se ridică cu o expresie cumplită, apoi, ca o fiară de pradă, se repezi la mâinile călăului și-l mușcă. Totul se petrecu într-o secundă. Călăul răcni de durere.

Soldații alergară spre el și-i scoaseră cu greu mâna însângерată dintre dinții mamei. Care păstra o tăcere adâncă. Soldații o împinseră destul de brutal; femeia se prăbuși greoi, cu capul pe caldarâm. Soldații o ridicară. Ea se prăbuși din nou. Era moartă.

Călăul, care n-o scăpase pe față din mâini, începu să urce iar treptele.

2. La creatura bella bianco vestita{134}

(Dante)

Când Quasimodo văzu că era goală chilia, că țiganka nu se mai află acolo, că, în timp ce el o apăra, ea fusese răpită, se apucă cu mâinile de păr și bătu din picioare de uimire și de durere. Apoi începu să alerge prin toată catedrala, căutându-și țiganka, scoțând strigăte stranii prin toate ungherele, semănând pe jos suvițe de păr roșu. Era tocmai clipa când arcașii regelui intrau victorioși în catedrală, căutând-o și ei pe țigancă. Quasimodo fu de ajutor, fără să bănuiască, bietul surd, funestelor lor intenții; își închipuia că dușmanii țigăncii erau vagabonzii. Și-l duse el însuși pe Tristan l'Hermite la toate ascunzătorile posibile, îi deschise ușile secrete, fundul dublu al altarelor, locurile din spatele sacristiilor. Dacă nefericita s-ar mai fi aflat acolo, el ar fi fost cel care ar fi predat-o. Când Tristan, care nu se dădea bătut cu una, cu două, renunță, pricepând că nu va găsi nimic, Quasimodo continuă să caute singur. Făcu de zece, de o sută de ori înconjurul bisericii, o străbătu în lung și în lat, de sus în jos, urcând, coborând, alergând, chemând, strigând, adulmecând, scormonind, vârandu-se cu capul prin toate cotloanele, împingând lumina făcliei pe sub toate bolțile, deznădăjduit, nebun. Un mascul care și-ar fi pierdut femela n-ar fi răcnit și n-ar fi fost mai rătăcit decât el. În sfârșit, când fu sigur, foarte sigur că ea nu se mai află acolo, că totul se sfârșise, că îi fusese furată, urcă încet scara turelor, scara pe care o urcase cu atâta însuflețire și triumf în ziua când o salvase pe țigancă. Trecu din nou prin aceleași locuri, cu capul plecat, fără glas, fără lacrimi, aproape fără suflare. Biserica era iar pustie și adâncită în tăcerea ei. Arcașii o părăsiseră ca s-o hăituiască pe vrăjitoare în Cité. Rămas singur în catedrala până mai adineauri asediată și plină de zgomote, Quasimodo porni iar spre chilia în care țiganka dormise atâtea săptămâni sub paza lui. Apropiindu-se de odăiță, își închipui că poate o s-o regăsească acolo. La cotul galeriei care dă spre acoperișurile marginale, când zări chilioara îngustă cu ușa ei pitită sub o arcadă mare, ca un cuib de păsărică sub o creangă, bietul om simți că leșină și se sprijini de un stâlp ca să nu cadă. Își închipuia că Esmeralda se întorsese poate acolo, că fără îndoială un duh bun o adusese înapoi, căci odăița era prea liniștită, prea sigură și prea plăcută pentru ca fata să nu se afle înăuntru; și nu mai îndrăzni să facă un pas, de teamă să nu-și spulbere iluzia.

„Da, își spuse, poate că fata doarme sau se roagă. Să n-o

tulburăm.”

În sfârșit, își adună tot curajul, înainta pe vârful picioarelor, privi, intră. Nimeni! Chilia era tot goală. Bietul surd îi dădu ocol cu pași înceți, ridică culcușul și se uită sub el, ca și cum fata ar fi putut să fie ascunsă între saltea și podea, apoi clătină din cap și rămase buimăcit. Deodată își strivi furios torța cu picioarele și, fără să spună o vorbă, fără să scoată un geamăt, se izbi cât putu mai tare de perete și se prăbuși leșinat.

Când își reveni în simțiri, se aruncă pe așternut și se rostogoli acolo, sărută cu frenezie locul călduț încă, unde copila dormise și rămase câteva clipe nemișcat, ca și cum ar fi fost gata să-și dea sufletul, apoi se ridică, șiroind de sudoare, gâfâind, cu mintea rătăcită, și începu să-și izbească iar capul de pereți, cu înspăimântătoarea regularitate a unei limbi de clopot și cu dârzenia omului care vrea să și-l spargă. În sfârșit, căzu pentru a doua oară istovit; se târî în genunchi afară din odăiță și se ghemui în fața ușii, într-o atitudine de uimire. Și rămase astfel mai mult de un ceas, fără să facă o mișcare, cu ochii ațintiți spre chilia pustie, mai posomorât și mai gânditor decât o mamă aflată între un leagăn gol și un sicriu. Nu rostea un cuvânt; doar din când în când, un hohot de plâns îi zguduia tot corpul, dar un hohot fără lacrimi, ca fulgerele de vară care nu fac zgomot.

Și se pare că atunci, căutându-l în străfundul gândurilor lui deznădăjduite pe răpitorul neașteptat al țigăncii, îi veni în minte arhidiaconul. Quasimodo își aminti că numai dom Claude avea cheia scării care ducea la chilie, își aminti atacurile lui nocturne împotriva fetei, primul la care el, Quasimodo, îl ajutase, al doilea pe care îl împiedicase. Își aminti o mie de amănunte, și curând nu se mai îndoii că arhidiaconul i-o luase pe țigancă. Totuși, respectul lui față de preot era atât de mare, devotamentul, recunoștința, dragostea pentru omul acesta aveau rădăcini atât de adânci în inima lui, încât rezistau, chiar într-un asemenea moment, la ghearele geloziei și ale deznădejdiei.

Quasimodo se gândea că arhidiaconul săvârșise fapta asta, dar, fiind vorba de Claude Frollo, mânia sângeroasă și dătătoare de moarte pe care ar fi simțit-o împotriva oricărui alt om se preschimbă la bietul surd într-o durere și mai mare.

În clipa când gândul i se fixă asupra preotului, văzu în lumina zorilor care albea stâlpii bolților o siluetă la etajul de sus al catedralei, la cotul balustradei exterioare că dă ocol absidei. Silueta aceasta venea spre el. Quasimodo îl recunoscuse. Era arhidiaconul. Claude mergea cu pași gravi și rari. Mergând fără să privească înaintea lui, arhidiaconul se îndreptă spre turla nordică; dar fața o avea întoarsă spre malul drept al Senei și-și ținea capul sus, de parcă ar fi încercat să vadă pe deasupra acoperișurilor. Bufnița stă adesea în poziția aceasta piezișă. Ea zboară într-o direcție și se uită în alta. Preotul trecu astfel

pe deasupra lui Quasimodo, fără să-l vadă.

Surdul, pe care brusca apariție a arhidiaconului îl împietrise, îl văzu înfundându-se sub ușa de la scara turlei nordice. Cititorul știe că turla aceasta e cea de pe care se vede Primăria. Quasimodo se ridică și porni după arhidiacon.

Cocoșatul urcă scara turlei într-o doară, ca să afle ce-l mâna pe preot acolo. Altminteri, bietul clopotar nu mai știa ce-o să facă, ce-o să spună, ce vrea. Era cuprins de furie și de teamă. Arhidiaconul și țiganka i se ciocneau în suflet.

Când ajunse în vârful turlei, înainte de a ieși din umbra scării și de a intra pe platformă, cocoșatul căută cu grijă locul unde se afla preotul. Preotul stătea cu spatele la el. În jurul platformei clopotniței există o balustradă cu marginile ajurate. Preotul, cu privirea ațintită spre oraș, își rezemase pieptul de una din cele patru laturi ale balustradei care dă spre podul Notre-Dame.

Înaintând cu pași de lup în spatele lui, Quasimodo se duse să vadă la ce se uita așa. Preotul era atât de absorbit, încât nu-l auzi pe surd pășind în preajma lui.

În luminile proaspete ale unor zori de vară, privesc Parisul, și mai ales a Parisului de atunci, văzută din înaltul turelor de la Notre-Dame, era plină de măreție și încântare. Pesemne că era o zi de iulie, cu cerul absolut senin. Ici-colo, se stingeau câteva stele întârziate, iar una dintre ele mai strălucea, viu, spre răsărit, pe limpezimea cerului. Soarele sta să răsară. Parisul începea să se miște. O lumină foarte albă și foarte pură scotea în relief toate planurile pe care miile de case le ofereau în zare, spre răsărit. Umbra gigantică a clopotnițelor se întindea din acoperiș în acoperiș, de la un capăt la altul al marelui oraș. Unele cartiere și începuseră să vorbească și să facă zgomot. Ici, un dangăt de clopot, colo, o bătaie de ciocan, dincolo zăngănitul complicat al unei căruțe în mers. Câteva fumuri se și revărsau pe alocuri deasupra întregii suprafețe a acoperișurilor, ca din crăpăturile unei imense mine de sulf. Fluviul care își încrețea apele sub arcadele atâtor poduri, la istmurile atâtor insule, era tot vârstat de dăre argintii. În jurul orașului, dincolo de întărituri, ochiul se pierdea într-un mare cerc de aburi pufoși, prin care se deslușea vag zarea nedefinită a câmpiilor și grațioasa arcuire a dealurilor. Peste orașul pe jumătate trezit se împrăștia tot felul de zgomote plutitoare. Spre răsărit, vântul dimineții gonea de-a lungul cerului câteva bucăți de vată smulse din lâna cețurilor de pe coline.

În piața din fața catedralei, câteva gospodine cu ulcele de lapte în mână își arătau mirate una alteia ciudata vătămare a porții mari de la Notre-Dame și cele două șuvoaie de plumb încremenite între șanțurile de gresie, căci doar atât mai rămăsese din apriga frământare a nopții. Rugul aprins de Quasimodo între turla se stinsese. Tristan se grăbise să

curețe piața și aruncase morții în Sena. Regii de felul lui Ludovic al XI-lea au grijă să curețe repede locul, după un măcel.

În afara turlei, chiar sub punctul unde se opriese preotul, se afla unul din jgheburile acelea de piatră cioplite în forme fantastice, care împânzesc edificiile gotice; într-o crăpătură a jghebului, două micșunele frumos înflorite, clătinate și parcă dăruite cu viață de adierea ușoară a vântului, își făceau plecăciuni zburdalnice. Deasupra turelor, sus de tot, departe, pe cer, se auzeau ciripind păsărelele.

Dar preotul nu asculta și nu privea nimic din toate acestea. Făcea parte dintre oamenii pentru care nu există nici dimineață, nici păsărele și nici flori. În zarea care căpăta atâtea aspecte în jurul lui, privirea îi era îndreptată asupra unui singur punct.

Quasimodo ardea de nerăbdare să-l întrebe ce făcuse cu țiganka. Dar arhidiaconul părea că se află în afara lumii. Vădit lucru, trăia unul din momentele acelea violente ale vieții când nu mai simți nimic, chiar de s-ar prăbuși pământul. Cu ochii ațintiți întruna numai spre un punct anume, stătea nemișcat și tăcut; iar tăcerea și nemișcarea lui aveau în ele ceva atât de cumplit, încât sălbaticul clopotar se înfiora în fața lor și nu îndrăzni să le tulbure. Doar că, acesta era tot un fel de a-l întreba pe arhidiacon, Quasimodo urmări direcția privirii lui, și ochiul nefericitului surd se abătu peste Piața Grève.

Astfel, clopotarul văzu ce privea preotul. Lângă spânzurătoarea permanentă, scara fusese ridicată. În piață se aflau câțiva oameni și o mulțime de oșteni. Un bărbat târa după el ceva alb de care era agățat ceva negru. Bărbatul acela se opri la picioarele spânzurătorii.

Atunci se petrecu un lucru pe care Quasimodo nu-l desluși prea bine. Și nu fiindcă singurul lui ochi nu și-ar fi păstrat agerimea, nu pentru că soldații formaseră un zid care împiedica să se distingă tot. De altfel, în clipa aceea se ivi soarele, iar peste marginea orizontului se revărsa un asemenea val de lumină, încât ai fi zis că toate vârfurile Parisului, turle ascuțite, hornuri, creste, luaseră foc deodată.

În acest timp, bărbatul începu să urce pe scară. Atunci, Quasimodo îl văzu clar: purta o femeie pe umeri, o tânără fată îmbrăcată în alb. Fata avea un ștreang la gât. Quasimodo o recunoscuse. Era ea.

Bărbatul ajunsese astfel în vârful scării. Acolo potrivea nodul. În clipa aceea, preotul, ca să vadă mai bine, se urcă în genunchi pe parapet.

Deodată, bărbatul împinse brusc scara cu călcâiul și Quasimodo, care de câteva clipe nu mai respira, o văzu pe nefericita copilă balansându-se la capătul funiei, la câteva picioare deasupra caldarâmului, cu bărbatul cocoțat pe umerii ei. Funia se răsuci de câteva ori și Quasimodo văzu groaznicele zvârcoliri ale trupului țigăncii. La rândul lui, preotul, cu gâtul întins, cu ochii ieșiți din orbite, privea îngrozitorul grup al bărbatului și al femeii, al

păianjenului și al muștei.

În momentul cel mai cumplit, un râs de demon, un râs pe care nu-l poți avea decât atunci când nu mai ești om, se ivi pe fața lividă a preotului. Quasimodo nu auzi râsul, dar îl văzu. Clopotarul se trase câțiva pași înapoia arhidiaconului și, deodată, năpustindu-se cu furie, îl lovi cu mâinile lui mari și-l împinse din spate în abisul peste care dom Claude stătea aplecat.

Preotul strigă:

— Blestem!

Și se prăbuși.

Jgheabul deasupra căruia se afla îl împiedică să se rostogolească mai departe. Claude se agăță de el cu mâinile, disperat, și, în clipa când deschise gura ca să scoată un al doilea strigăt, văzu trecând pe marginea balustradei, deasupra capului, figura cumplită și răzbunătoare a lui Quasimodo. Și atunci tăcu.

Sub el se afla abisul. O cădere de la o înălțime de peste două sute de picioare și pavajul. În situația aceasta cumplită, arhidiaconul nu spuse un cuvânt, nu scoase un geamăt, ci doar se răsuci pe jgheab cu sforțări supraomenești, ca să se poată urca. Dar mâinile nu izbuteau să se prindă de granit, picioarele zgâriau zidul înnegrit, fără să se fixeze pe el. Cei care s-au urcat în turlele de la Notre-Dame știu că imediat sub balustradă se află o ieșitură de piatră. În golul de sub ea se istovea nenorocitul arhidiacon, dar n-avea de luptat cu un zid vertical, ci cu un zid care-i fugea de sub picioare.

Quasimodo n-ar fi avut decât să întindă mâna ca să-l scoată din prăpastie, dar nu se uita deloc la el. Cocoșatul privea Piața Grève. Privea spânzurătoarea. O privea pe țigancă. Se rezemase cu coatele de balustradă, în locul unde cu o clipă mai înainte stătuse arhidiaconul, și, de acolo, nedezipindu-și privirea de pe singurul lucru care mai exista pentru el pe lume în momentul acela, stătea neclintit și mut, ca un om lovit de trăsnet. Un nesecat izvor de lacrimi îi curgea în tăcere din ochiul care până atunci nu vărsase decât o singură lacrimă.

În acest timp, arhidiaconul gâfâia. Fruntea pleșuvă i se acoperise de sudoare, unghiile îi sângerau pe piatră, genunchii i se zgâriau de zid. La fiecare efort pe care îl făcea, își auzea pârâind și descusându-se sutana agățată de jgheab. Ca o culme a nenorocirii, jgheabul avea la capăt o țeava de plumb care începuse să se lase sub greutatea lui. Arhidiaconul simțea cum, încet, încet, țeava se îndoia sub el. Și își spunea, nenorocitul, că atunci când mâinile îi vor fi frânte de oboseală, când sutana îi va fi sfâșiată, când plumbul se va fi îndoit, el va trebui să cadă. Și spaima îi scormonea măruntaiele. Câteodată, Claude privea înnebunit platoul mic și îngust, format de detaliile sculpturii la vreo zece picioare mai jos, și se ruga cerului, în suflului lui deznădăjduit, să-și poată sfârși zilele pe bucățica aceea lată de

câteva palme, chiar de-ar fi trebuit să se chinuiască acolo o sută de ani. Odată privi sub el, în piață; când își trase capul, ochii i se închiseră și părul i se făcu măciucă.

În tăcerea celor doi oameni era ceva înfricoșător. Pe când arhidiaconul agoniza în felul acesta înfiorător, la câteva picioare de el, Quasimodo plângea și privea Piața Grève.

Văzând că toate eforturile nu făceau decât să-i clatine fragilul punct de sprijin care-i mai rămăsese, arhidiaconul se hotărî să nu se mai miște. Și stătea acolo, strângând în brațe jgheabul, abia respirând, fără să se clintească, fără alte mișcări decât zvâcniturile inconștiente ale pântecelui, pe care le simți în vis când ți se pare că te prăbușești. Ochii ficși i se holbaseră într-un fel bolnăvicios și mirat. Între timp, Claude pierdea teren încetul cu încetul; degetele îi alunecau pe jgheab; își simțea din ce în ce mai mult slăbiciunea brațelor și greutatea corpului; îndoitura plumbului care îl susținea se înclina mereu către prăpastie. Arhidiaconul vedea sub el, înfricoșător lucru, acoperișul de la Saint-Jean-le-Rond, mic precum o hartă împăturită. Privea rând pe rând sculpturile nepăsătoare ale turlei, suspendate ca și el deasupra prăpastiei, dar fără a fi cuprinse de groază pentru ele sau de milă pentru el. În jurul lui, totul era de piatră; în fața ochilor, monștri cu gurile căscate; sub el, jos de tot, în piață, pavajul; deasupra lui, Quasimodo care plângea.

Pe Tăpșan, câteva grupuri de curioși încercau în liniște să ghicească cine putea fi nebunul care se distra într-un fel atât de ciudat. Preotul îi auzi spunând, căci vocile ajungeau până la el, clare și pițigăiate:

— Păi, o să-și frângă gâtul!

Quasimodo plângea.

În sfârșit, spumegând de furie și de groază, arhidiaconul înțelese că totul era zadarnic. Își adună totuși ultimele puteri, pentru un ultim efort. Se înțepeni în jgheab, împinse în zid cu amândoi genunchii, se prinse cu palmele de o spărtură a pietrei și izbuti să se cațere cu un picior mai sus; dar zguduirea aceasta făcu să se înconvoaie brusc ciocul de plumb de care se sprijinea. În aceeași clipă, sutana se sfâșie. Atunci, simțind că totul fuge de sub el, nemaivând decât mâinile înțepenite și slăbite ca să se mai poată ține de ceva, nefericitul închise ochii, dădu drumul jgheabului și se prăbuși.

Quasimodo îl privi căzând.

O cădere de la asemenea înălțime e rareori perpendiculară. Arhidiaconul se prăvăli mai întâi cu capul în jos și cu ambele brațe întinse, apoi se răsuci de mai multe ori în aer. Vântul îl împinse pe acoperișul unei case, unde nefericitul se lovi înfiorător de tare. Totuși, când ajunse acolo, mai era încă viu. Clopotarul îl văzu cum încerca să se prindă cu mâinile de creastă. Dar acoperișul era prea înclinat și

arhidiaconul, care nu mai avea putere, alunecă repede pe acoperiș, ca o țiglă desprinsă, și se izbi ca o minge de pavaj. Acolo nu se mai mișcă.

Atunci, Quasimodo își ridică ochiul spre țiganca al cărei trup îl vedea atârnat de spânzurătoare, departe, fremătând sub rochia albă, cuprins de ultimii fiori ai agoniei. Apoi îl privi pe arhidiacon, care nu mai avea o formă omenească, întins la picioarele turlei. Și spuse cu un geamăt adânc care îi săltă pieptul:

— Oh, tot ce-am iubit pe lume!

3. Nunta lui Phoebus

Spre seara aceleiași zile, când oamenii episcopului veniră să ridice de pe pavajul Tăpșanului corpul făcut bucăți al arhidiaconului, Quasimodo dispăruse din Notre-Dame.

Privitor la această întâmplare se răspândi o sumedenie de zvonuri. Toată lumea fu încredințată că sosise ziua când, după înțelegerea avută, Quasimodo, adică diavolul, trebuise să-l ia pe Claude Frollo, adică pe vrăjitor. Se presupuse că el îi zdrobise trupul, luându-i sufletul, ca maimuțele care sparg coaja ca să mănânce nuca.

Iată de ce arhidiaconul nu fu îngropat în loc sfințit. Un an mai târziu, în luna august 1483, muri și Ludovic al XI-lea. Cât despre Pierre Gringoire, el izbuti să salveze capra și dobândi succese scriind tragedii. Se pare că, după ce a studiat astrologia, filosofia, arhitectura, hermetica, din toate nebuniile a revenit la tragedie, care e o nebunie mai mare decât toate. El numea asta: a face un sfârșit tragic. În legătură cu succesele lui dramatice, iată ce se poate citi, după 1483, în socotelile bugetului: Lui Jehan Marchand și Pierre Gringoire, dulgher și compozitor, care au făcut și compus misterul jucat la Châtelet, la Paris, cu prilejul intrării domnului legat al papei, au rânduit personajele, îmbrăcate și gătite după cum cere sus-zisul mister și, de asemenea, fiindcă au făcut schelăriile trebuincioase; pentru toate acestea o sută de livre.

Phoebus de Châteaupers făcu și el „un sfârșit tragic”. Se însura.

4. Nunta lui Quasimodo

Am spus ceva mai înainte că Quasimodo a dispărut din Notre-Dame în ziua când au murit țiganca și arhidiaconul. Într-adevăr, de atunci nimeni nu l-a mai văzut și nu s-a mai aflat nimic despre el.

În noaptea ce a urmat spânzurării Esmeraldei, ajutoarele călăului coborâra trupul din ștreang și-l duseră, cum era obiceiul, la groapa comună de la Montfaucon.

Montfaucon, după cum spune Sauvai, era cea mai veche și mai superbă spânzurătoare a regatului. Între foburgurile Temple și Saint-Martin, ceva mai încolo de zidurile Parisului, la câteva băți de arbaletă de Courtille, se vedea, pe vârful unei înălțimi line, domoale și destul de ridicate ca să fie zărite de la câteva leghe jur-împrejur, o construcție de formă ciudată, care semăna destul de bine a cromleह celtic și unde se făceau și sacrificii umane.

Închipuți-vă, deasupra unei movile de ghips, un mare paralelipiped de zidărie, înalt de unsprezece picioare, lat de treizeci, lung de patruzeci, având o poartă, o rampă exterioară și o platformă: pe platforma aceasta, șaisprezece stâlpi uriași de piatră grosolană, drepti, înalți de treizeci de picioare, formau o coloană în jurul a trei din cele patru părți ale movilei care îi susținea, legați între ei, la vârf, prin grinzii puternice de care atârnavă din loc în loc lanțuri; și la toate lanțurile acestea, schelete; în peisajul din preajmă, o cruce de piatră și două spânzurători secundare, care păreau niște crenguțe cu butași în jurul furcii centrale; iar deasupra tuturor acestora, pe cer, zborul neîntrerupt al corbilor. Așa arăta Montfaucon.

La sfârșitul secolului al XV-lea, formidabila spânzurătoare, care data din 1328, era foarte păraginită. Grinzile erau roase de cari, lanțurile ruginite, stâlpii înverziți de mușcări. Temeliile din piatră de construcție crăpaseră la încheieturi și iarba creștea pe platforma unde picioarele spânzuraților nu ajungeau. Silueta construcției, profilată pe cer, era oribilă, noaptea mai ales, când lumina palidă a lunii bătea peste craniile albite sau când vântul serii lovea lanțurile și scheletele, mișcându-le în întuneric. Prezența spânzurătorii acesteia era de ajuns ca să facă din toate împrejurimile niște locuri sinistre.

Masivul de piatră ce servea drept temelie odioasei construcții era gol în interior. Înăuntru se afla un beci imens, închis cu un grilaj de fier stricat, unde se aruncau nu numai rămășițele omenesci desprinse din lanțurile de la Montfaucon, ci și corpurile tuturor nenorociților executați pe la celelalte spânzurători permanente din Paris. În această groapă comună adâncă, unde au putrezit laolaltă atâtea pulbere omenească și atâtea crime, și-au adus rând pe rând oasele mulți dintre mai-marii lumii acesteia și mulți nevinovați, de la Enguerrand de

Marigny, care a făcut saftea spânzurătorii Montfaucon și care era un om drept, până la amiralul de Coligny, care a încheiat șirul celor spânzurați și care, de asemenea, era un om drept.

Cât despre misterioasa dispariție a lui Quasimodo, iată tot ce am putut descoperi.

Cam la doi ani sau la un an și jumătate după evenimentele de la sfârșitul povestirii de față, când au venit să caute în beciul de la Montfaucon leșul lui Oliver le Daim, care fusese spânzurat cu două zile mai înainte și căruia Carol al VII-lea îi acordă grația de a fi îngropat la Saint-Laurent, între morți mai de soi, oamenii au găsit, printre toate hârcile acelea hidoase, două schelete, dintre care unul îl cuprindea pe celălalt într-o ciudată îmbrățișare. Unul dintre cele două schelete, fără doar și poate al unei femei, mai avea încă pe el câteva zdrențe dintr-o rochie odinioară albă, iar în jurul gâtului un șirag de boabe de adrezarac cu o punguliță de mătase, deschisă și goală, împodobită cu pietre false, verzi. Obiectele acestea erau atât de lipsite de valoare, încât nici călăul nu râvnise la ele. Celălalt, care îl ținea strâns îmbrățișat pe acesta, era un schelet de bărbat. S-a observat că avea coloana vertebrală deviată, capul vârât între omoplați, și un picior mai scurt decât altul. Altminteri, scheletul n-avea nicio ruptură de vertebră la ceafă, și era vădit că nu fusese spânzurat. Omul căruia îi aparținuse venise deci aici și aici murise. Când au vrut să-l desprindă de scheletul pe care îl îmbrățișa, se prefăcu în pulbere.

Notă adăugată la ediția definitivă

S-a anunțat din greșeală că ediția aceasta va fi mărită cu mai multe capitole „noi”. Ar fi trebuit spus „inedite”, într-adevăr, dacă prin nou se înțelege nou făcut, capitolele adăugate la această ediție nu sunt noi. Ele au fost scrise în același timp cu restul lucrării, datează din aceeași epocă, sunt ieșite din același gând și au făcut totdeauna parte din manuscrisul *Notre-Dame de Paris*. Ceva mai mult, autorul n-ar concepe să se adauge ulterior capitole noi la o lucrare de genul acesta. Asemenea lucrări nu se pot face când dorești. După el, un roman se naște într-un fel oarecum necesar, cu toate capitolele lui; o dramă se naște cu toate scenele ei. Să nu credeți că există ceva arbitrar în numărul părților din care se compune acest tot, acest misterios microcosmos pe care îl numiți dramă sau roman. Grefa sau sudura nu se prind bine la lucruri de un asemenea gen, care trebuie să țâșnească dintr-un singur jet și să rămână așa cum sunt. Odată lucrul făcut, nu vă mai răzgândiți, nu-i mai faceți retușuri. Când cartea e publicată, când sexul ei, viril sau nu, a fost recunoscut și proclamat, când copilul a scos primul țipăt, s-a născut, iată-l; așa e el făcut, tata și mama nu mai pot schimba nimic, el aparține aerului și soarelui, lăsați-l să trăiască sau să moară așa cum e. Nu v-a reușit cartea? Atâta pagubă. Nu adăugați niciun capitol la o carte nereușită. E incompletă? Nu e viabilă? N-o să-i puteți da suflul care-i lipsește. Vi s-a născut drama șchioapă? Credeți-mă, nu-i puneți picior de lemn.

Autorul ține deci foarte mult ca publicul să știe că toate capitolele adăugate aici n-au fost scrise special pentru această retipărire. Dacă n-au fost publicate în edițiile precedente ale cărții, motivul e foarte simplu. Pe vremea când se tipărea prima ediție din *Notre-Dame*, dosarul care conținea aceste trei capitole s-a rătăcit. Trebuia deci sau să le scrie din nou, sau să treacă peste ele. Autorul a socotit că, dintre capitolele acestea, numai două ar fi avut, prin lungimea lor, o oarecare importanță; dar cum și ele erau capitole de artă și de istorie, care nu știrbeau cu nimic fondul dramei și al romanului, a socotit că publicul n-o să observe dispariția lor și că numai el, autorul, va cunoaște taina acestei lacune. S-a hotărât deci și a trecut peste ele. Și apoi, dacă tot am ajuns să facem mărturisiri, lenea lui nu s-a încumetat să rescrie trei capitole pierdute. Mai ușor i s-ar fi părut să scrie un roman nou.

Astăzi, capitolele au fost găsite și autorul folosește primul prilej ca să le pună la locul lor.

Iată, aşadar, că lucrarea lui este acum întreagă, așa cum a gândit-o, așa cum a făcut-o, bună sau rea, trainică sau fragilă, dar după cum a voit-o.

Capitolele regăsite vor avea, fără doar și poate, puțină valoare în ochii unor persoane, altminteri foarte judicioase, care n-au căutat în *Notre-Dame de Paris* decât drama, decât romanul. Dar mai există poate și alți cititori, cărora nu li s-a părut inutil să studieze gândirea estetică și filosofică ascunsă în această carte și care au binevoit, citind, să se complacă în a desluși sub roman altceva decât romanul, și să urmărească – fie-ne iertată expresia aceasta cam ambițioasă – sistemul istoricului și scopul artistului în creația, așa cum e ea, a poetului.

Pentru aceștia, mai ales, capitolele adăugate la ediția de față vor completa *Notre-Dame de Paris*, admitând că *Notre-Dame de Paris* merită osteneala de a fi completată.

În unul din cele trei capitole, tratând despre decăderea actuală a arhitecturii și despre moartea, astăzi aproape inevitabilă – după el – a acestei arte de frunte, autorul exprimă și dezvoltă o părere din nefericire bine înrădăcinată în el și bine gândită. Dar simte nevoia să spună aici că ar dori din toată inima ca viitorul să dovedească într-o bună zi că n-a avut dreptate. El știe că arta, sub toate formele ei, poate spera totul de la noile generații al căror geniu, în germene încă, îl simțim gata să țâșnească în atelierele noastre. Sămânța e în brazdă, secerișul va fi cu siguranță bogat. Autorul se teme doar, și în tomul al doilea al prezentei ediții se va putea vedea de ce, ca nu cumva să se fi retras seva din solul bătrân al arhitecturii, care a fost, vreme de secole, terenul cel mai bun al artei.

Cu toate acestea, există astăzi în rândurile tineretului artistic atâta viață, atâta forță și, ca să spunem așa, atâta predestinare, încât, în școlile noastre de arhitectură mai ales, la ora actuală, profesorii, care sunt detestabili, formează nu numai fără voia lor, dar chiar și fără să-și dea seama, elevi excelenți; cu totul invers decât elevul pomenit de Horațiu, care ar fi meritat amfore și produce cratițe: *Currit rota, urecus exit*⁽¹³⁵⁾.

Dar, în orice caz, oricare ar fi viitorul arhitecturii, oricum ar rezolva într-o bună zi tinerii noștri arhitecți problema artei lor, să le păstrăm pe cele vechi. Să inspirăm națiunii, dacă e cu putință, dragostea pentru arhitectura națională. Autorul declară că acesta este unul din țelurile principale ale cărții de față; este și unul din țelurile principale ale vieții lui.

Notre-Dame de Paris a deschis poate cândva perspectivele adevărate asupra artei Evului Mediu, asupra acestei arte minunate, până acum necunoscută de unii sau, și mai rău, neprețuită de alții. Dar autorul e departe de a socoti îndeplinită sarcina pe care și-a impus-o voluntar. El a pledat de mai multe ori cauza vechii noastre arhitecturi

și a denunțat cu glas tare multe profanări, multe dărâmături, multe impietăți. Și n-o să se dea bătut. S-a angajat să revină adesea asupra acestui subiect și va reveni. Va fi la fel de neobosit întru apărarea edificiilor noastre istorice, pe cât de înverșunați sunt iconoclaștii noștri din școli și din academii în a le ataca. Pentru că e întristător să vezi pe ce mâini a încăput arhitectura Evului Mediu și în ce fel tratează făcătorii de ghips din ziua de azi ruina acestei mari arte. Pentru noi, oamenii inteligenți, e chiar o rușine că îi vedem ce fac și ne mulțumim să-i huiduim. Și nu-i vorba aici numai despre ce se petrece în provincie, ci și despre ce se face la Paris, la ușa noastră, sub ferestrele noastre, într-un oraș mare, într-un oraș intelectual, în cetatea preseii, a cuvântului, a gândirii. În încheierea acestei note nu putem rezista nevoii de a semnală câteva din actele acestea de vandalism zilnic, proiectate, dezbătute, începute, continuate și duse liniștit la capăt sub ochii noștri, sub ochii publicului artist din Paris, față în față cu critica, pe care atâta îndrăzneală o zăpăcește. De curând, a fost dărâmată arhiepiscopia, edificiu lipsit de gust; paguba nu-i mare; dar, laolaltă cu arhiepiscopia, a fost dărâmată episcopia, rămășiță rară a secolului al XIV-lea, pe care arhitectul dărâmător n-a putut s-o deosebească de rest. El a smuls grâul odată cu neghina, căci le socotea totuna. Se vorbește despre raderea de pe pământ a admirabilei capele de la Vincennes, ca să se facă din pietrele ei nu știu ce fortificații, de care Daumesnil^{136} n-a avut totuși nevoie. În timp ce se repară cu mari cheltuieli și se restaurează o șandrama ca palatul Bourbon, vitraliile Sfintei Capele sunt lăsate în voia rafalelor de echinox. De câteva zile, o schelă se afla ridicată pe turnul Saint-Jacques-de-la-Boucherie; și într-una din diminețile acestea târnăcopul va intra și el în joc. S-a găsit un zidar care să facă o casuță albă între venerabilele turle ale Palatului de Justiție. S-a găsit un altul care să castreze Saint-Germain-des-Prés, abația feudală cu trei clopotnițe. Se va găsi un altul, fiți siguri, care să dărâme Saint-Germain-l'Auxerrois. Toți zidarii aceștia se pretind arhitecți, sunt plătiți de prefectură sau din fondurile pentru artă ale bisericii și poartă uniforme de academicieni. Tot răul pe care prostul-gust îl poate face bunului-gust ei îl fac. La ora când scriem, jalnic spectacol! Unul dintre ei are în mână Palatul Tuileries, unul dintre ei îi face o rană în plin obraz lui Philibert Delorme^{137}; și cu siguranță că faptul de a vedea cu câtă neobrăzare vine arhitectura greoaie a acestui domn să se aplice peste una din cele mai delicate fațade ale Renașterii nu constituie unul dintre cele mai mici scandaluri ale vremii noastre.

Paris, 20 octombrie 1832

- {1} Lucrare dramatică medievală în versuri.
- {2} Mare magistrat feudal, cu felurite atribuții: în text îl vom denumi uneori după funcțiile îndeplinite.
- {3} Ofițer de spadă sau de robă, care împărțea dreptatea în numele regelui sau al unui senior. Ca și în cazul *prévôt*-ului îl vom denumi uneori după funcțiile îndeplinite.
- {4} Lecornu, adică încornoratul.
- {5} Încornorat și păros (lat).
- {6} Tybalde, jucătorul (de jocuri de noroc)(lat).
- {7} Joc de cuvinte: Tybalde la zaruri (lat.).
- {8} Același joc de cuvinte, de astă-dată în limba franceză.
- {9} Iată, trimitem nucile Saturnalelor (lat.).
- {10} Joc de cuvinte de la latinescul *quod libet* (ceea ce place).
- {11} Sau împodobiți cu blănuri cenușii (lat.).
- {12} În spatele cavalerului șade grija cea neagră (lat.).
- {13} Să nu fie un zeu de față (lat.).
- {14} Evohe, Jupiter! Cetățeni, aplaudați (lat.).
- {15} Băutură tonică, făcută din vin îndulcit și scorțișoară.
- {16} A sta la mijloc (lat.).
- {17} Să bem pentru papă (lat.).
- {18} Gluga plină cu vin (lat.).
- {19} Șef al puterii executive în vremea aceea.
- {20} Phillipe de Commines (1447-1511), cronicar, autor al *Memoriilor* privind domnia lui Ludovic al XI-lea și a lui Carol al VIII-lea.
- {21} Mărgăritare înaintea porcilor (lat.).
- {22} Porci înaintea Marguerite! (lat.).
- {23} Prin mers se arată a fi cu adevărat zeiță (lat.).
- {24} Poreclă dată pustnicilor care se îmbrăcau în pânză de sac.
- {25} „Argotieri” li se spunea odinioară celor ce frecventau Curtea Miracolelor și alte locuri asemănătoare, unde se adunau vagabonzii, cerșetorii, tâlharii etc.
- {26} Salut, salut, stea a mării (lat.).
- {27} Un bacșiș bun, domnule! Un bacșiș bun! (it.).
- {28} Domnule cavaler, ca să-mi cumpăr o bucată de pâine (sp.).
- {29} Fie-vă milă (lat.).
- {30} Unde mergi, omule? (sp.).
- {31} Omule, scoate-ți pălăria (sp.).
- {32} Filosofia cuprinde totul, filosoful cuprinde totul (lat.).
- {33} E vorba de lucrarea scriitorului latin Cicero, *De Officiis* (*Despre datorii*).
- {34} Eroul și titlul unei povestiri filosofice în proză a lui Voltaire, în care doi dintre uriașii locuitori ai planetei Sirius coboară pe Terra să observe obiceiurile pământenilor.
- {35} Timpul e lacom (aici cu sensul de distrugător), omul e și mai lacom (și mai distrugător) (lat.).
- {36} Care prin masivitatea ei îi umple de spaimă pe privitori (lat.).
- {37} Un oarecare locuitor din Efes, care, vrând să devină celebru, a incendiat templul Dianei, considerat ca una din cele șapte minuni ale lumii. Indignați, locuitorii Efesului au emis un decret ce prevedea pedeapsa cu moartea pentru cel ce ar fi rostit numele incendiatorului.
- {38} Joc de cuvinte care s-ar traduce prin: “Zidul împrejmuind Parisul face Parisul să murmure” (fr.).
- {39} Fidelitatea cetățenilor față de regi, deși câteodată întreruptă de răzmerițe, a dobândit multe privilegii (lat.).
- {40} Medicul lui Ludovic al XI-lea. Crezându-l în stare să-i prelungească viața, regele îl copleșea pe Coictier cu nenumărate daruri.
- {41} Pierre Mignard (1610-1695), pictor francez; a lucrat la decorarea mănăstirii Val-de-Grâce din Paris.
- {42} Protonotar, adică arhicancelar, în Evul Mediu.
- {43} Râu în infern care, în loc de apă, rostogolea vâlvătai de foc.
- {44} A da palme și a rupe părul (lat.).
- {45} Altarul leneșilor (lat).
- {46} Păstor al unei sălbatice turme, el însuși și mai sălbatic (lat.).
- {47} Copilul robust e un copil rău (lat.).

{48} În limba franceză, *la cloche* (clopotul) este de genul feminin.

{49} Jean de Montagu (1349-1409), subintendent al finanțelor în timpul lui Carol al VI-lea, a fost decapitat din ordinul lui Ioan fără Frică.

{50} Erou al poemului eroic-comic *Orlando furioso* al scriitorului italian Ludovico Ariosto (1474-1533). Astolfo este unul dintre cei mai îndrăzneți aventurieri ai poemului.

{51} Încăierare, cea dintâi pricină: prea mult vin băut (lat.).

{52} Unde se sfârșește lumea (lat.).

{53} Fas, nefas – ceea ce este îngăduit, ceea ce nu este îngăduit (de zei) (lat.).

{54} Unele femei de neam mare, care nu pot fi oprite fără scandal (lat.).

{55} Claudius cu șchiopul (joc de cuvinte: în latină *claudus* înseamnă șchiop).

{56} Despre predestinare și liberul arbitru (lat.).

{57} Joc de cuvinte intraductibil: *abricotier* (zarzăr, fr.) – à *l'abri cotier* s-ar traduce “la adăpostul de pe coastă”.

{58} Jurisdicția unui *bailli*.

{59} Cred în Dumnezeu (lat.).

{60} Stăpânul nostru (lat.).

{61} Așa era denumită China în Evul Mediu.

{62} Greșești, prietene Claude (lat.).

{63} Abatele fericitului Martin, cu siguranță cel dintâi din Franța, are venituri mai mici decât Sfântul Venantius și trebuie să-și aibă reședința acolo unde e sediul vistieriei (lat.).

{64} Înveliș (lat.).

{65} Dregătorie foarte puternică privind poliția și legată de nenumărate prerogative și drepturi (lat.).

{66} Ornamet de tavan care seamănă cu partea inferioară a unei lămpi de biserică (fr.).

{67} Taci și nădăjduiește (lat.).

{68} Paza bună îi apără pe conducători (lat.).

{69} Al tău este (lat.).

{70} Roagă-te! (lat.).

{71} Îi erau altfel pașii (lat.).

{72} Adică Ioana d'Arc.

{73} Floarea numită bănuțel sau părăluță.

{74} De la cuvântul *sachet* – săculeț (fr.).

{75} Surdul e absurd (lat.).

{76} Joc de cuvinte care desparte numele Gondelaurier în *gond* (balama) și *laurier* (laur) (fr.).

{77} Singuri, un bărbat și o femeie nu se gândesc să rostească Tatăl nostru (lat.).

{78} Prin ce mijloc? După cum (lat.).

{79} Da, în adevăr (lat.).

{80} Într-adevăr, aceste birturi cu grătar sunt un lucru minunat (it.).

{81} Cele de care te rușinezi (lat.).

{82} De unde? De acolo? Omul e monstru față de om. Stele, tabără, nume, înclinație (lat.).

{83} Carte mare, porcărie mare (gr. veche).

{84} Cutează să gândești (lat.).

{85} Suflă unde vrea (lat.).

{86} Tatăl ceresc îl veți avea stăpân pe pământ (lat.).

{87} Ici și colo (lat.).

{88} Soartă, fatalitate (lat.).

{89} Este pe grecește, deci nu se citește (lat.).

{90} Petre Ucigașul și Baptiste Crapă-Gâște (fr.).

{91} Cine nu muncește nu mănâncă (lat.).

{92} Împotriva (vinovatului folosim) țepii, fierul roșu, răstignirea pe cruce, lanțurile, vâna de bou, butucul, temnița, jugul, cătușele, juvățul (lat.).

{93} Prin el, cu el, în el (lat.).

{94} Legat gol, cântărește o sută de livre când atârni spânzurat de picioare (lat.).

{95} Vrăjitoarea sau duhul (lat.).

{96} Fiecare loc își are zeul său protector (lat.).

{97} Lăudat fie Domnul (lat.).

{98} Păstrându-și forma specifică, își salvează sufletul (lat.).

{99} Joc de cuvinte intraductibil: *Science* – știință; *scie-anse* (*scie*: taie cu fierăstrăul – *anse*: mâner).

- {100} E nedemn cel ce stă în mijlocul vorbelor urâte (lat.).
- {101} Odinioară eram un trunchi de smochin (lat.).
- {102} Episcopul eduilor (lat.).
- {103} Mărturisesc (lat.).
- {104} Înflorituri (lat.).
- {105} Așadar, domnilor, vrăjitoria fiind dovedită, crima evidentă, intenția de crimă existentă, declarăm că, în numele sfintei biserici Notre-Dame din Paris, care are, împotriva acestei egiptiene, deplin drept de a-și exercita justiția pentru cele pământești și pentru cele cerești în această nepângărită Cité, cerem, în virtutea acestora, întâi o amendă bănească, în al doilea rând o pocăință publică în fața porții celei mari a catedralei Notre Dame; în al treilea, o hotărâre în puterea căreia această vrăjitoare, împreună cu capra ei, să fie executate, fie în piața îndeobște numită La Grève, fie în insula de pe fluviul Sena, lângă capătul grădinii regale (lat.).
- {106} Inscripție ce figurează în Infern, în *Divina Comedie* a lui Dante. Textul complet al inscripției este: *Lasciate ogni speranza voi che entrate* (Lăsați orice speranță voi care intrați).
- {107} În text *oubliettes*, de la verbul *oublier* care înseamnă „a uita”.
- {108} Benvenuto Tisi zis Garolfo, după locul nașterii, pictor italian ale cărui principale opere se află la Ferrara (1481-1559).
- {109} În antichitate, zeița dreptății era înfățișată cu o balanță în mână.
- {110} Massaccio (Tommaso di Ser) (1401-1428), pictor italian, născut la Florența, ale cărui opere se remarcă prin colorit, desen și perspectivă.
- {111} Nu mă voi teme nici de o mie de dușmani ce m-ar înconjura; vino, Doamne; mântuiește-mă, Doamne!.
- Mântuiește-mă, Doamne, căci m-au năpădit apele până în sufletul meu. Stau până la gât în mărul adânc; și niciun sprijin nu am (lat.).
- {112} Cine va asculta cuvântul meu și va crede în cel ce m-a trimis va avea viață veșnică și nu va veni la judecată, ci va trece din moarte în viață (lat.).
- {113} Din mijlocul iadului strigat-am și ascultat-ai glasul meu. Și aruncatu-m-ai în adânc, în fundul mării, și apele năpăditu-m-au (lat.).
- {114} Mergi acum, suflet chinuit, și mila Domnului fie cu tine (lat.).
- {115} Doamne miluiește (gr.).
- {116} Toate mările și toate apele tale peste mine trecut-au (lat.).
- {117} Care a fost șarpele monahilor din Saint-Germain-des-Prés, iscând întruna noi pricini de răzmerițe printre călugări (lat.).
- {118} Fericit bătrân (lat.).
- {119} Se cuvine ca hrana, somnul, plăcerile dragostei să fie toate cu măsură (lat.).
- {120} De la Pyron, filosof sceptic grec (365-275 î. Hr.).
- {121} Căsătorie de formă (lat.).
- {122} Greșește învățătura învățătorului, greșește educația elevului (lat.).
- {123} Ce cântări! Ce organe! Ce cantilene! Ce melodii se cântă aici fără sfârșit! Răsună ca mierea organul imnurilor, prea dulcea melodie îngerească, minunata cântare a cântărilor! (lat.).
- {124} Nu-i este dat oricui să aibă nas subțire (lat.).
- {125} Desfrânat lucru e băutura și mai mari tulburări face beția (lat.).
- {126} Lepădarea de vin chiar înțelepțește.
- {127} Teritorii administrate de *bailli*.
- {128} Fără stolnic, fără paharnic (lat.).
- {129} Manta ori togă la romani; bucată de stofă atârnată pe umăr la roba magistraților.
- {130} Pulsul e precipitat, gâfâitor, puternic, neregulat (lat.).
- {131} Asediatorul Turinului, el însuși asediat (lat.).
- {132} Ca albina, simțul geometriei (lat.).
- {133} Împotriva zgârceniei (lat.).
- {134} Frumoasa făptură îmbrăcată în alb (it.).
- {135} Se învârtește roata și iese din ulcior (lat.).
- {136} Pierre Daumesnil (1776-1832), general francez, supranumit "Picior de lemn" (își pierduse piciorul în bătălia de la Wagram). În 1814 a primit misiunea de a apăra fortăreața de la Vincennes. Somat de aliați să predea cetatea, el a răspuns: "Voi da Vincennes-ul când mi se va înapoi piciorul".
- {137} Philibert Delorme sau De L'Orme (1514-1570), arhitect francez, născut la Lyon. Fiind

arhitect al regelui, a construit Palatul Tuileries, a condus lucrările la Fontainebleau, a lucrat la zidirea castelelor Saint-Germain, Villers-Cotterets, Chennocaux, d'Anet, dintre care ultimul este opera sa cea mai importantă.

CUPRINS

Notă introductivă

Cartea întâi

1. Sala Mare
2. Pierre Gringoire
3. Domnul cardinal
4. Jupân Jacques Coppenole
5. Quasimodo
6. Esmeralda

Cartea a doua

1. De la Caribda la Scila
2. Piața Grève
3. Besos para golpes
4. Neplăcerile întâmpinate când urmărești o femeie frumoasă seara pe ulițe
5. Urmarea neplăcerilor
6. Urciorul spart
7. O noapte de nuntă

Cartea a treia

1. Notre-Dame
2. Parisul văzut de sus

Cartea a patra

1. Suflute bune
2. Claude Frollo
3. Immanis pecoris custos, immanior ipse
4. Câinele și stăpânul său
5. Urmare la Claude Frollo
6. Nepopularitate

Cartea a cincea

1. Abbas beati Martini
2. Aceasta o va ucide pe aceea

Cartea a șasea

1. Scurtă privire imparțială asupra vechii magistraturi
2. Gaura cu șobolani
3. Povestea unei plăcinte din aluat de mălai
4. O lacrimă pentru o picătură de apă
5. Sfârșitul poveștii cu plăcinta

Cartea a șaptea

1. Pericolul de a-ți încredința taina unei capre
2. Din care se vede că un preot și un filosof sunt două ființe deosebite
3. Clopotele

4. ÁNÁFKH
5. Cei doi bărbați înveșmântați în negru
6. Efectul pe care îl pot produce șapte înjurături în aer liber
7. Călugărul-ursuz
8. Utilitatea ferestrelor care dau spre fluviu

Cartea a opta

1. Talerul preschimbat în frunză uscată
2. Urmarea talerului preschimbat în frunză uscată
3. Sfârșitul talerului preschimbat în frunză uscată
4. Lasciate ogni speranza
5. Mama
6. Trei inimi de om felurit alcătuite

Cartea a noua

1. Febră
2. Cocoșat, chior, șchiop
3. Surd
4. Gresie și cristal
5. Cheia de la Poarta Roșie
6. Urmare la cheia de la Poarta Roșie

Cartea a zecea

1. Lui Gringoire îi vin mai multe idei bune, la rând, pe strada Bernardinilor
2. Fă-te vagabond!
3. Trăiască veselia
4. Un prieten neîndemânatic
5. Odaia retrasă în care își face rugăciunile domnul Ludovic al Franței
6. Cerșetorii la petrecere
7. Châteaupers în ajutor!

Cartea a unsprezecea

1. Pantofiorul
2. La creatura bella bianco vestita
3. Nunta lui Phoebus
4. Nunta lui Quasimodo

Notă adăugată la ediția definitivă

Table of Contents

Notă introductivă

Cartea întâi

1. Sala Mare
2. Pierre Gringoire
3. Domnul cardinal
4. Jupân Jacques Coppenole
5. Quasimodo
6. Esmeralda

Cartea a doua

1. De la Caribda la Scila
2. Piața Grève
3. Besos para golpes
4. Neplăcerile întâmpinate când urmărești o femeie frumoasă seara pe ulițe
5. Urmarea neplăcerilor
6. Urciorul spart
7. O noapte de nuntă

Cartea a treia

1. Notre-Dame
2. Parisul văzut de sus

Cartea a patra

1. Suflete bune
2. Claude Frollo
3. Immanis pecoris custos, immanior ipse
4. Câinele și stăpânul său
5. Urmare la Claude Frollo
6. Nepopularitate

Cartea a cincea

1. Abbas beati Martini
2. Aceasta o va ucide pe aceea

Cartea a șasea

1. Scurtă privire imparțială asupra vechii magistraturi
2. Gaura cu șobolani
3. Povestea unei plăcinte din aluat de mălai
4. O lacrimă pentru o picătură de apă
5. Sfârșitul poveștii cu plăcinta

Cartea a șaptea

1. Pericolul de a-ți încredința taina unei capre
2. Din care se vede că un preot și un filosof sunt două ființe deosebite
3. Clopotele

4. ÁNÁFKH
5. Cei doi bărbați înveșmântați în negru
6. Efectul pe care îl pot produce șapte înjurături în aer liber
7. Călugărul-ursuz
8. Utilitatea ferestrelor care dau spre fluviu

Cartea a opta

1. Talerul preschimbat în frunză uscată
2. Urmarea talerului preschimbat în frunză uscată
3. Sfârșitul talerului preschimbat în frunză uscată
4. Lasciate ogni speranza
5. Mama
6. Trei inimi de om felurit alcătuite

Cartea a noua

1. Febră
2. Cocoșat, chior, șchiop
3. Surd
4. Gresie și cristal
5. Cheia de la Poarta Roșie
6. Urmare la cheia de la Poarta Roșie

Cartea a zecea

1. Lui Gringoire îi vin mai multe idei bune, la rând, pe strada Bernardinilor
2. Fă-te vagabond!
3. Trăiască veselia
4. Un prieten neîndemânatic
5. Odaia retrasă în care își face rugăciunile domnul Ludovic al Franței
6. Cerșetorii la petrecere
7. Châteaupers în ajutor!

Cartea a unsprezecea

1. Pantofiorul
2. La creatura bella bianco vestita
3. Nunta lui Phoebus
4. Nunta lui Quasimodo

Notă adăugată la ediția definitivă